

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ
ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
ДЛЯ СПРИЯННЯ СТАЛОМУ РОЗВИТКУ:
методологічний аспект**

Монографія

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора А. Я. Кузнєцової,
доктора економічних наук, доцента М. Е. Хуторної*

Львів
2021

Авторський колектив

О. І. Барановський, доктор економічних наук, професор; **О. Є. Бондаренко**, магістрант;
О. Д. Вовчак, доктор економічних наук, професор; **Л. О. Гаряга**, кандидат економічних наук, доцент; **Д. Р. Герій**, магістр; **О. О. Гончаренко**, кандидат економічних наук, доцент;
В. Т. Другова, кандидат економічних наук, доцент; **Л. О. Єндоренко**, здобувач наукового ступеня доктора філософії; **Ю. В. Жежерун**, кандидат економічних наук, доцент;
С. В. Запорожець, кандидат економічних наук, доцент; **М. М. Квасній**, кандидат економічних наук, доцент; **І. Ю. Кочума**, кандидат економічних наук, доцент;
С. О. Криниця, кандидат економічних наук, доцент; **А. Я. Кузнєцова**, доктор економічних наук, професор; **О. Є. Литвин**, кандидат економічних наук, доцент;
Л. В. Ноздріна, кандидат економічних наук, доцент; **Г. В. Оніщенко**, здобувач наукового ступеня доктора філософії; **Н. М. Пантелєєва**, доктор економічних наук, професор;
Б. І. Пишик, доктор економічних наук, професор; **М. В. Руденко**, доктор економічних наук, доцент; **Я. А. Танчак**, кандидат економічних наук, доцент; **Н. М. Третяк**, кандидат економічних наук, доцент; **В. В. Фостяк**, кандидат економічних наук, доцент;
А. М. Харченко, кандидат економічних наук, доцент; **М. І. Хмелярчук**, доктор економічних наук, професор; **М. Е. Хуторна**, доктор економічних наук, доцент.

Рецензенти:

В. Я. Вовк, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Державного біотехнологічного університету;
С. Б. Єгоричева, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

*Рекомендовано до друку вченою радою Університету банківської справи
(протокол № 7 від 23 грудня 2021 року)*

ВСТУП	6
Розділ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ	15
1.1. Наукові підходи до визначення фінансового сектору та концептуалізація його взаємозв'язку з фінансовим ринком і ринком фінансових послуг	15
1.2. Фінансова стабільність фінансового сектору і методологічні детермінанти її забезпечення	36
1.3. Місце фінансового моніторингу в забезпеченні фінансової стабільності фінансового сектору	70
1.4. Розвиток методології формування системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору	94
Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ У ФІНАНСОВИХ УСТАНОВАХ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ	123
2.1. Пріоритетність інтересів користувачів облікової інформації небанківських фінансово-кредитних установ	124
2.2. Концептуальні основи бухгалтерського обліку в небанківських фінансово-кредитних установах	139
2.3. Трансформація завдань і функцій бухгалтерського обліку в системі управління небанківськими фінансово-кредитними установами	154
2.4. Принципи бухгалтерського обліку як рамкова компонента методології	170
2.5. Модифікація принципів бухгалтерського обліку в небанківських фінансово-кредитних установах	179
2.6. Розвиток методу бухгалтерського обліку в діяльності небанківських фінансово-кредитних установ за адитивним підходом	216
Розділ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ	232
3.1. Компонентна структура детермінант становлення економіки сталого розвитку	232
3.2. Методологія індикативного оцінювання сталості національної економіки	258
3.3. Економіко-математичне моделювання змістоформувальних факторів економіки сталого розвитку	278

3.4.	Призначення фінансового сектору у становленні економіки сталого розвитку	298
3.5.	Парадигмальні зміни функціонування інституту фінансового посередництва в умовах становлення економіки сталого розвитку	316
3.6.	Методологічні засади трансформації системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору шляхом урахування детермінант економіки сталого розвитку	334
Розділ 4.	МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ	352
4.1.	Методологічні особливості розвитку фінансової інклюзії в умовах становлення економіки сталого розвитку щодо забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки	352
4.2.	Методологія дослідження фінансової інклюзії у вимірах цілей сталого розвитку і забезпечення фінансової стабільності	366
4.3.	Сучасні тренди формування інклюзивного фінансового сектору	392
4.4.	Екосистема і регулювання фінансової інклюзії в Україні	425
4.5.	Міжнародний досвід розвитку фінансової інклюзії та її інституційне забезпечення в умовах становлення економіки сталого розвитку	439
4.6.	Особливості використання потенціалу фінансових технологій для розвитку фінансової інклюзії	467
4.7.	Удосконалення індикативного підходу оцінювання доступності фінансових послуг	475
Розділ 5.	УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ЗАДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА В УМОВАХ НОВІТНІХ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ	497
5.1.	Особливості забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки країни в умовах новітніх епідеміологічних викликів	497
5.2.	Удосконалення фінансово-економічного механізму протистояння негативним наслідкам новітніх епідеміологічних викликів фінансовій стабільності фінансового сектору економіки країни	526
5.3.	Фіскальна підтримка фінансової стабільності для постпандемічного відновлення економічної активності	537
5.4.	Інститут сталого фінансування та особливості його вбудовування у фінансовий сектор задля становлення економіки сталого розвитку ...	552
5.5.	«Зелені» фінанси як інструментальна детермінанта становлення економіки сталого розвитку	564
5.6.	Трансформація бізнес-стратегій інституцій фінансового сектору у відповідь на новітні епідеміологічні виклики	576
5.7.	Особливості забезпечення фінансової безпеки в розрізі її змістових складових в умовах новітніх епідеміологічних викликів	591

ВИСНОВКИ	615
ДОДАТКИ	628
<i>Додаток А.</i> Наукові підходи до визначення поняття «фінансовий сектор»	628
<i>Додаток Б.</i> Компонентний склад поняття «фінансовий сектор»	633
<i>Додаток В.</i> Компонентний склад поняття «фінансовий ринок»	635
<i>Додаток Г.</i> Компонентний склад поняття «ринок фінансових послуг»	639
<i>Додаток Д.</i> Підходи до визначення поняття «фінансова стабільність» у науковій літературі в розрізі об'єктів дослідження	641
<i>Додаток Е.</i> Основні завдання і взаємодія суб'єктів процесу забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору ..	648
<i>Додаток Ж.</i> Таблиці запитів користувачів облікової інформації ...	649
<i>Додаток З.</i> Класифікація парадигм бухгалтерського обліку	655
<i>Додаток И.</i>	660
<i>Додаток К.</i> Індикатори фінансової доступності	670
<i>Додаток Л.</i> Основні підходи до вимірювання фінансової інклюзії у світовій практиці	674

ВСТУП

Упродовж останніх десятиліть фінансові ринки зазнали глибоких змін, швидко розвиваючись під впливом процесів обмеження державного регулювання, розвитку глобалізаційних процесів, а також сфери комп'ютерних та інформаційних технологій. Ці зміни призвели до зростання обсягів транскордонних потоків капіталу, появи нових фінансових інструментів, підвищення швидкості і простоти здійснення фінансових операцій.

Хоча ці зміни в цілому мали позитивний характер, що сприяло більш ефективному розподілу капіталу, вони також супроводжувались відповідними збоями в роботі фінансових ринків, такими як: різке коригування цін на фондових ринках США 1987 року (так званий «чорний понеділок») та 1997-го; коливання на ринках світових облігацій у 1994 і 1996 роках; валютні кризи в Мексиці (1994—1995 рр.), Азії (1997 р.), Росії (1998 р.); крах хеджингового фонду «Long-Term Capital Management» 1998 року; коливання на глобальних фондових біржах у 2000—2001 роках, глобальна світова фінансово-економічна криза 2008 року, наслідки якої відчуються й досі, а також криза, зумовлена поширенням вірусу COVID-19. Деякі з цих змін несли і надалі несуть загрози не лише економікам окремих країн і регіонів, а й глобальній світовій економіці, що свідчить про необхідність забезпечення фінансової стабільності.

Забезпечення стабільного соціального та економічного поступу вимагає реалізації стратегії соціально-економічних реформ, спрямованих на забезпечення базових конкурентних переваг вітчизняної економіки (у тому числі ресурсно-сировинних) і оволодіння новими конкурентними перевагами, що виникають у результаті активних структурних зрушень світової економічної системи. Вирішити це завдання повною мірою можливо лише в умовах фінансової стабільності. Побудова сталого фінансового сектору дає шанс не лише мінімізувати негативний вплив на Україну світової посткризової економічної рецесії, а й забезпечити сприйнятливість вітчизняної економіки до нових можливостей розвитку та увійти до групи країн, що динамічно розвиваються.

Варто відмітити, що за останні 20 років парадигма забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору пройшла кілька етапів кардинального перегляду і змін. Так, до 2008 року вона спиралася на ідеї економіч-

ного лібералізму, вільного ринку з максимальним поширенням ринкового саморегулювання в питаннях досягнення рівноваги на фінансових ринках, раціональності поведінки економічних агентів. Утім, уже 2009 року сприйняття всіх вищезазначених концептів та їхньої дієвості в забезпеченні фінансової стабільності зазнали концептуального переосмислення, зумовивши перегляд і суттєве посилення ролі регуляторних механізмів у цьому процесі, а також урахування поведінкових аспектів. Паралельно з цими процесами відбуваються світоглядні трансформації пріоритетів економічної політики з огляду на поширення в економічному бутті концепції сталого розвитку. Інтеграція цілей сталого розвитку до стратегій розвитку національних економік зумовлює глобальний тренд на формування не просто соціально орієнтованої, а суспільно орієнтованої економіки. Це, своєю чергою, спонукає необхідність обґрунтування теоретико-методологічної парадигми забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору в умовах формування суспільно-орієнтованої ринкової економіки, націленої на створення передумов сталого розвитку, оскільки останнє зумовлює зростання значущості комплексної оцінки ефектів функціонування сфери фінансового посередництва; стимулює поглиблення фінансової інклюзії як з позиції доступу економічних агентів до фінансових послуг, так і фінансового забезпечення суспільно значущих видів економічної діяльності; обґрунтовує першочерговість сприяння підвищенню добробуту населення країни і його стійкості до економічних потрясінь.

Це дослідження спирається на наявний теоретико-методологічний базис, сформований зарубіжними і вітчизняними науковцями стосовно забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору, а також об'єктивні парадигмальні зміни цього процесу від впливом соціалізації ринкової економіки. Так, проблемні аспекти забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору як у складі макроекономічної фінансової стабільності національної економіки, так і окремих фінансових інституцій та/або їхніх кластерів розкривають у своїх дослідженнях Я. Белінська, Д. Покришка, О. Молдован¹, І. Артеменко², В. Коваленко³, І. Д'яконова⁴,

¹ Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки / Я. В. Белінська, Д. С. Покришка, О. О. Молдован [та ін.]. Київ : НІСД, 2011. 88 с.

² Артеменко І. А. Фінансова стабільність держави як складник макроекономічної стабільності національної економіки. *Молодий вчений*. 2015. № 10 (25). Ч. 2. С. 228—232.

³ Коваленко В. В. Імперативи забезпечення фінансової стабільності банківської системи. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 22. С. 196—202.

⁴ Д'яконова І. І., Мордань Є. Ю. Дослідження оцінки рівня фінансової стабільності як складового елементу механізму державного регулювання банківської системи. *Бізнес-Інформ*. 2015. № 1. С. 302—306.

О. Лактіонова⁵, В. Кузнецова⁶, В. Лавренюк⁷, С. Науменкова та В. Міщенко⁸, О. Заруцька⁹, І. Канцір¹⁰.

Своєю чергою, Ж. Шилю¹¹, О. Полікарпова¹², А. Кияк¹³, Х. Комерт і М. Чолак¹⁴, Х. Ертуглул¹⁵, В. Кремень, І. Школьник, О. Кремень, А. Семенов¹⁶ комплексно досліджують теоретико-методологічні аспекти взаємозв'язку і взаємозалежності моделей ринкової економіки та фінансової стабільності. Поряд з цим не менш важливим методологічним аспектом забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору є її оцінювання, що розвивають такі науковці: В. Коваленко, Н. Радова¹⁷, І. Чмутова¹⁸, Н. Погореленко¹⁹,

-
- ⁵ Лактіонова О. А. Буферизація фінансової стабільності на основі формування механізму макропруденційного регулювання. *Економіка і організація управління*. 2016. № 1. С. 127—142.
- ⁶ Кузнецова В. В. Політика фінансової стабільності: міжнародний опыт: монографія. Москва : КУРС: ИНФРА-М, 2015. 224 с.
- ⁷ Лавренюк В. В. Системно важливі банки та їх вплив на стабільність банківської системи : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2016. 232 с.
- ⁸ Науменкова С. В., Міщенко В. І. Макропруденційні інструменти в механізмі забезпечення фінансової стабільності. *Фінанси України*. 2015. № 10. С. 53—76.
- ⁹ Заруцька О. П. Структурні перетворення ринку банківських послуг в умовах стрімкого виведення банків. *Вісник Дніпропетровського університету. Економіка*. 2017. Вип. 11 (1). С. 54—59.
- ¹⁰ Канцір І. А. Макроекономічний підхід до забезпечення стійкого розвитку фінансового сектору. *Економічний аналіз*. 2016. Т. 25. № 1. С. 117—122.
- ¹¹ Шилю Ж. С. Основні напрями стабілізації банківської системи в умовах ризикової економіки. *Вісник НУВГП. Економічні науки*. 2019. № 1 (85). С. 191—202.
- ¹² Полікарпова О. Фінансові дисбаланси та макропруденційна політика у Валютному Союзі. *Проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 46—52.
- ¹³ Кияк А.Т. Фінансова стабільність банківської системи України на сучасному етапі розвитку національної економіки. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 2016. Т. 21. Вип. 3. С. 143—148.
- ¹⁴ Cömert H., Çolak M. S. Can developing countries maintain financial stability after the global crisis? The role of external financial shocks. *Panoeconomicus*. 2016. № 65. P. 1—31.
- ¹⁵ Ertugrul H. M., Ozun A., Kirikkalel D. How is financial stability impacted by political and economic stabilities in emerging markets? A dynamic panel analysis. *Romanian Journal of Economic Forecasting*. 2019. № 4 (25). P. 148—159.
- ¹⁶ Kremen V., Shkolnyk I., Semenog A., Kremen O. Evaluating the relationship between financial sustainability and socio-economic development of countries. *Central European Economic Journal*. 2019. № 6 (53). P. 25—38.
- ¹⁷ Коваленко В. В., Радова Н. В. Моніторинг фінансової стабільності банківської системи України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. № 2 (19). С. 321—330.
- ¹⁸ Chmutova I., Biliaieva V. Indicators of Financial Stability of the Ukrainian Banking System. *International Journal of Managerial Studies and Research*. 2015. Vol. 3. Is. 7. P. 95—103.
- ¹⁹ Погореленко Н. П. Вейвлет-аналіз часових рядів показників банківської діяльності в розкритті стабільності функціонування банківської системи. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 1. С. 417—428.

О. Безродна²⁰, О. Колодізев²¹, І.-Р. Бадеа²², О. Фарина²³, О. Головко²⁴.

Особливості сучасного феномену формування соціальної відповідальності фінансових інституцій та методологічні аспекти його забезпечення розвивають Н. Швець²⁵, С. Деттлінг²⁶, Є. Вітальєва²⁷, Л. Зернова²⁸. Науковці В. Геєць²⁹, С. Жукевич, В. Рожелюк³⁰, В. Толуб'як³¹, І. Бордон³² вивчають та обґрунтовують взаємозв'язок фінансової стабільності та сталого розвитку, а В. Тропіна³³, К. Маркевич (2019)³⁴, В. Романчукевич

²⁰ Безродна О. С., Лесик В. О. Теоретико-методичні аспекти оцінювання фінансової стабільності банківської системи. *Проблеми економіки*. 2017. № 2. С. 251—263.

²¹ Kolodiziev O., Chmutova I., Lesik V. Use of causal analysis to improve the monitoring of the banking system stability. *Banks and Bank Systems*. 2018. № 2 (13). P. 62—76.

²² Badea I.-R., Matei Gh. The Z-Score Model for Predicting Periods of Financial Instability. *Z-Score Estimation for the Banks Listed on Bucharest Stock Exchange. Finances — The challenges of the future*. 2016. № 18. P. 24—35.

²³ Фарина О. І. Динамічні моделі оцінювання стабільності фінансової системи України : дис. ... канд. екон. наук. : 08.00.11 — Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2016.

²⁴ Головка О. Г., Орехова К. В., Кривоніс М. А. Діагностика фінансової стабільності страхової компанії. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. № 23. С. 605—611.

²⁵ Швець Н. Р., Осадець О. М. Підвищення соціальної ефективності функціонування кредитних спілок України. *Вісник Університету банківської справи*. 2017. № 2 (29). С. 80—87.

²⁶ Dettling S., Ndjwili-Potele P., Libano F. Principles for Responsible Banking Shaping our Future. *UNEP Finance Initiative*. 2018. November. 48 p.

²⁷ Витальєва Е. М., Курбатова Ю. А., Яценко С. С. Социально-ориентированный маркетинг и социальная ответственность организаций: сходство и различия. *Известия ВУЗов. Экономика, финансы и управление производством*. 2016. № 1 (27). С. 97—102.

²⁸ Зернова Л. Е., Ильина С. И. Социальная компонента в деятельности коммерческих банков. *Гуманитарные основания социального прогресса: Россия и современность* : сборник статей Междунар. научн.-практ. конф. Москва, 2016. С. 184—188.

²⁹ Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. Київ, 2009. 864 с.

³⁰ Жукевич С., Рожелюк В. Фінансова стійкість підприємства в контексті сталого розвитку України. *Світ фінансів*. 2018. № 4 (57). С. 75—85.

³¹ Толуб'як В. С. Роль фінансового потенціалу у забезпеченні сталого розвитку країни. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 5. С. 1—7. URL : http://www.dyu.nauka.com.ua/pdf/5_2018/4.pdf.

³² Bordon, I., & Schmitz, B. Financial Stability as a Precondition for the Financing of Sustainable Development in Emerging and Developing Countries. *Briefing Paper № 23*. Bonn : German Development Institute, 2015.

³³ Тропіна В. Б., Бхалл А., Чатурведи Р. Імперативи фінансової політики сталого розвитку України. URL : <http://hbr-russia.ru/innovatsii/trendy/p23271>.

³⁴ Маркевич К. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. Київ : Видавництво «Заповіт», 2019. 316 с.

(2020)³⁵, М. Зьола (2016)³⁶ присвятили свій науковий пошук проблематиці фінансового забезпечення сталого розвитку. Загалом, наразі дослідження методологічних засад становлення економіки сталого розвитку, у тому числі проникнення її детермінант у різні сфери економічного буття, належать до пріоритетів сучасної науки. Так, З. Бурик³⁷, В. Хлівний, Н. Рудик³⁸, Е. Хеґе³⁹ приділяють увагу розвитку ефективного державного управління сталим розвитком та аналітичне забезпечення моніторингу його стану; імплементацію ініціатив сталого розвитку в діяльність суб'єктів господарювання досліджують Н. Селюченко, Т. Данилович⁴⁰, Т. Дулік⁴¹, Р. Еклес⁴²; інституційні засади сталого розвитку економіки розвивають Д. Шоенмакер^{43, 44, 45} та А. Колетон⁴⁶.

³⁵ Романчукевич В. В. Передумови і напрями реалізації державної фінансової політики сталого розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 2. С. 198—201.

³⁶ Ziolo M., Fidanoski F., Simeonovski K., Filipovski V., Jovanovska, K. Sustainable Finance Role in Creating Conditions for Sustainable Economic Growth and Development. Cham : Springer International Publishing, 2016.

³⁷ Бурик З. М. Теоретико-методологічні засади державного регулювання сталого розвитку України : дис. ... д-ра наук з державного управління : 25.00.02 — Механізми державного управління. Київ : Національна академія державного управління при Президентові України, 2018. 468 с.

³⁸ Хлівний В. К., Рудик Н. В. Аналітична складова макрофінансових індикаторів сталого розвитку. *Бізнес Інформ*. 2019. № 12. С. 311—316.

³⁹ Hege E., Brimont L., Pagnon F. Sustainable Development Goals and Indicators: Can they be Tools to Make National Budgets More Sustainable? *Public Sector Economics*. 2019. Vol. 43. № 4. P. 423—444.

⁴⁰ Селюченко Н. Є., Данилович Т. Б. Сталий розвиток підприємства як необхідна умова успішного функціонування бізнесу та його взаємозв'язок зі сталим розвитком соціально-економічних систем вищого рівня. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 19. С. 299—306.

⁴¹ Dyllick Th., Muff K. Clarifying the Meaning of Sustainable Business: Introducing a Typology From Business-as-Usual to True Business Sustainability. *Organization & Environment*. 2016. Vol. 29 (2). P. 156—174.

⁴² Eccles R. G., Ioannou I., Serafeim G. The Impact of a Corporate Culture of Sustainability on Corporate Behavior and Performance / Harvard Business School. *Working Paper*. 2012. № 12-035, May 9th.

⁴³ Schoenmaker D., Schramade W. Principles of Sustainable Finance. *Oxford University Press*. 2019. URL : https://www.researchgate.net/publication/330359025_Principles_of_Sustainable_Finance.

⁴⁴ Schoenmaker D. A Framework for Sustainable Finance. *SSRN Electronic Journal*. 2018. doi:10.2139/ssrn.3125351.

⁴⁵ Schoenmaker D. Investing for the common good: a sustainable finance framework. Bruegel, 2017. 80 p. URL : https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2017/07/From-traditional-to-sustainable-finance_ONLINE.pdf.

⁴⁶ Coletton A. (et al.). Sustainable finance. Market practices. *EBA*. 2020. January. URL : https://eba.europa.eu/sites/default/documents/files/document_library/Sustainable%20finance%20Market%20practices.pdf.

Високо оцінюючи вклад науковців у формування методологічних засад забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору, поряд з цим, по-перше, більшість досліджень є фундаментальними і не містять чітких прикладних пропозицій; по-друге, наразі проблематика комплексного поєднання сталого розвитку, соціальної відповідальності та фінансової стабільності більшою мірою вивчається науковими школами провідних закладів освіти розвинених країн, а отже, сформульовані в них наукові гіпотези потребують перевірки для економік трансформаційного типу; по-третє, дослідження, які стосуються сталого розвитку, переважно акцентують увагу на екологічному аспекті, опускаючи економічний і соціальний аспекти, що наразі відносять до першочергових завдань українського суспільства. Тобто, поряд з існуванням досить потужного наукового доробку в аспекті сприяння сталому розвитку та забезпечення фінансової стабільності, утім, розроблені пропозиції стосуються економічних відносин країн із розвинутою ринковою системою господарювання і високими соціальними стандартами. Це, своєю чергою, зумовлює вузький підхід до дослідження питань сталого розвитку (переважно з позиції екологічного аспекту), а також увага не приділяється питанням трансформації методології забезпечення фінансової стабільності з огляду на потреби сталого розвитку. Усе це зумовлює актуальність обраної теми дослідження і доцільність виконання поставлених завдань.

Метою цього дослідження є поглиблення теоретико-методологічних засад та обґрунтування науково-методичного інструментарію забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору на основі сприяння сталому розвитку та урахування новітніх виклики, зумовлені світовою пандемією.

У першому розділі монографії розвинено наукові положення щодо економічного змісту фінансового сектору, у тому числі шляхом здійснення компаративного контент-аналізу понять «фінансовий сектор», «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг»; обґрунтовано змістоформувальні характеристики фінансової стабільності фінансового сектору та окреслено методологічні детермінанти її забезпечення; розкрито місце фінансового моніторингу в забезпеченні фінансової стабільності фінансового сектору та розроблено комплексну модель системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору, яка включає такі: еволюційний, утворювальний, процесний, функціональний блоки.

У другому розділі монографії проблематику забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору розглянуто з позиції теорії та трансформації методології бухгалтерського обліку, роблячи основний акцент на

небанківський субсегмент фінансового сектору, що дозволило сформувати такі наукові результати: сформульовано пріоритетність інтересів користувачів облікової інформації небанківських фінансово-кредитних установ; розвинено концептуальні основи бухгалтерського обліку в небанківських фінансово-кредитних установах; обґрунтовано особливості трансформації завдань і функцій бухгалтерського обліку в системі управління небанківськими фінансово-кредитними установами; розвинено принципи бухгалтерського обліку як рамкову компоненту методології, що дозволило модифікувати принципи бухгалтерського обліку в небанківських фінансово-кредитних установах; удосконалено метод бухгалтерського обліку в діяльності небанківських фінансово-кредитних установ за адитивним підходом.

Третій розділ монографії присвячений розкриттю методологічних особливостей становлення економіки сталого розвитку та її впливу на забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки країни. У роботі представлено детальний і комплексний розгляд детермінант становлення економіки сталого розвитку в рамках їхньої компонентної структури; розкрито методологію індикативного оцінювання сталості національної економіки; здійснено економіко-математичне моделювання змістоформувань факторів економіки сталого розвитку; обґрунтовано призначення фінансового сектору в забезпеченні становлення економіки сталого розвитку; розкрито парадигмальні зміни інституту фінансового посередництва в умовах становлення економіки сталого розвитку; розроблено методологічні засади трансформації системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору шляхом урахування детермінант економіки сталого розвитку.

У четвертому розділі монографії розвинено методологічні особливості розвитку фінансової інклюзії в умовах становлення економіки сталого розвитку щодо забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки. Розроблено методологію дослідження фінансової інклюзії у вимірах цілей сталого розвитку і забезпечення фінансової стабільності; систематизовано сучасні тренди формування інклюзивного фінансового сектору; окреслено екосистему та особливості регулювання фінансової інклюзії в Україні; на основі опрацювання міжнародного досвіду розвитку фінансової інклюзії обґрунтовано його інституційне забезпечення в умовах становлення економіки сталого розвитку; розкрито особливості використання потенціалу фінансових технологій для розвитку фінансової інклюзії; удосконалено індикативний підхід до оцінювання доступності

фінансових послуг; розвинено методологічні особливості розвитку фінансової інклюзії в умовах становлення економіки сталого розвитку щодо забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки.

П'ятий розділ монографії присвячений розкриттю теоретико-методологічних засад у рамках розвитку інституційного середовища функціонування фінансового сектору задля забезпечення його фінансової стабільності на засадах сталого розвитку та в умовах новітніх епідеміологічних викликів. Представлено методологічні особливості забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки країни в умовах новітніх епідеміологічних викликів; обґрунтування ефективних інструментів фіскальної підтримки фінансової стабільності для постпандемічного відновлення економічної активності; теоретичне конструювання інституту сталого фінансування і методологічні засади його вбудовування у фінансовий сектор задля становлення економіки сталого розвитку; розкриття економічного явища зелених фінансів як інструментальної детермінанти становлення економіки сталого розвитку; удосконалення фінансово-економічного механізму протистояння негативним наслідкам новітніх епідеміологічних викликів фінансовій стабільності фінансового сектору економіки країни; методологію трансформації бізнес-стратегій інституцій фінансового сектору у відповідь на новітні епідеміологічні виклики; особливості забезпечення фінансової безпеки в розрізі її змістових складових в умовах новітніх епідеміологічних викликів.

Теоретичне і методологічне обґрунтування особливостей забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору в умовах становлення економіки сталого розвитку та новітніх епідеміологічних викликів дозволять сформуванню національну концепцію становлення сталого фінансового сектору України, орієнтовану на досягнення: 1) підвищення соціальної стабільності, збалансованості інтересів людини, суспільства і держави за рахунок обґрунтування економічної вигоди (у формі зростання ринкової вартості) від поглиблення соціальної відповідальності та корпоративного прийняття ініціатив сталого розвитку в діяльність фінансових установ; 2) підвищення ефективності та прискорення зростання національної економіки за рахунок поглиблення фінансової інклюзії та розширення каналів участі фінансового сектору у фінансовому забезпеченні економічних процесів; 3) підвищення добробуту суспільства завдяки заснуванню інституту сталого фінансування.

Монографія розрахована на науковців, які досліджують проблему забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору в умовах

становлення економіки сталого розвитку, фахівців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів економічних спеціальностей закладів вищої освіти.

Авторський колектив

О. І. Барановський, д.е.н., проф. (підрозділ 1.4); **О. Є. Бондаренко**, магістрант (п. 5.7); **О. Д. Вовчак**, д.е.н., проф. (п. 1.3); **Л. О. Гаряга**, к.е.н., доцент (п. 1.1); **Д. Р. Герій**, магістр (п. 3.3); **О. О. Гончаренко**, к.е.н., доцент (розділ 2); **В. Т. Другова**, к.е.н., доцент (п. 5.1); **Л. О. Єндоренко**, здобувач наукового ступеня доктора філософії (п. 1.3); **Ю. В. Жежерун**, к.е.н., доцент (п. 4.3 і 4.7); **С. В. Запорожець**, к.е.н., доцент (п. 4.4 і 5.6); **М. М. Квасній**, к.е.н., доцент (п. 3.3); **І. Ю. Кочума**, к.е.н., доцент (п. 3.2); **С. О. Криниця**, к.е.н., доцент (п. 5.7); **А. Я. Кузнєцова**, д.е.н., професор (загальна редакція, вступ, висновки); **О. Є. Литвин**, к.е.н., доцент (п. 4.5); **Л. В. Ноздріна**, к.е.н., доцент (п. 3.1); **Г. В. Оніщенко**, здобувач наукового ступеня доктора філософії (п. 5.3); **Н. М. Пантелєєва**, д.е.н., професор (п. 4.2 і 5.2); **Б. І. Пишик**, д.е.н., професор (п. 3.6, 4.1 і 5.4); **М. В. Руденко**, д.е.н., доцент (п. 3.5); **Я. А. Танчак**, к.е.н., доцент (п. 5.1); **Н. М. Третяк**, к.е.н., доцент (п. 5.5); **В. В. Фостяк**, к.е.н., доцент (п. 5.1); **А. М. Харченко**, к.е.н., доцент (п. 4.6); **М. І. Хмелярчук**, д.е.н., професор (п. 3.4); **М. Е. Хуторна**, д.е.н., доцент (загальна редакція, п. 1.2 і 1.4).

У монографії викладено результати досліджень, отриманих у межах виконання прикладного наукового дослідження «Забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки України на засадах сталого розвитку та в умовах новітніх епідеміологічних викликів» за фінансової підтримки Міністерства освіти і науки України (номер державної реєстрації 0121U113271).

**1.1. НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ
ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ТА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ
ЙОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З ФІНАНСОВИМ РИНКОМ
І РИНКОМ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ**

Різноманітні трансформаційні процеси, що охоплюють сучасний соціально-економічний, фінансовий та екологічний простір як світової, так і національних економік, вражають своїми масштабами, темпами, непередбачуваними результатами різновекторного характеру і швидко змінюваними детермінантами впливу на суспільний розвиток. Подібні трансформації, що можуть мати як позитивні, так і вкрай негативні наслідки, стосуються всіх аспектів господарської діяльності та, безперечно, позначаються на процесах кругообігу фінансових потоків в економіці. Зокрема, посилення глобалізаційних процесів призвело до трансформації світового фінансового середовища, у якому фінансовий ринок став базою формування фінансового сектору⁴⁷.

Генезис підходів щодо трактування і функціонування фінансового сектору національної економіки зумовлений розвитком глобального інформаційного постіндустріального суспільства. Незважаючи на прискорені темпи розвитку фінансового сектору, теоретико-методологічні засади його формування та функціонування є несистемними і фрагментарними, тому потребують додаткового обґрунтування. Скорочення часового інтервалу між світовими фінансовими кризами та їхнім поглиблення свідчить про недосконалість наших знань у парадигмі «ефективного фінансового ринку» і неспроможність фінансової системи до саморегуляції та підтримки відповідного рівня фінансової стабільності. Саме в такому ракурсі — щодо необхідності забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору національної економіки у сприянні сталому

⁴⁷ Фінанси інституційних секторів економіки України : монографія / за ред. Т. І. Єфименко, М. М. Єрмошенка. Київ : ДННУ «Акад. фін. управління», 2014. 584 с. (С. 165).

розвиткові — потрібно досліджувати теоретичні, методологічні та прагматичні аспекти формування і розвитку фінансового сектору.

Теоретичне підґрунтя у трактуванні фінансового сектору становлять визначення, запропоновані науковою спільнотою (*додаток А*). Досліджуючи більш детально підходи до визначення поняття «фінансовий сектор» у наукових джерелах, варто відмітити, що ці підходи різняться як за глибиною охоплення (вузький і широкий підходи розуміння), так і за самою сутністю. Першим розглянемо процесний підхід, який є цілком логічним щодо історичного виникнення фінансового сектору національної економіки і пов'язаний із його трактуванням у взаємозв'язку з реальним сектором. У цьому аспекті у визначенні фінансового сектору можна виділити такі підходи, що це єдина ланка фінансового забезпечення між фінансовим ринком і реальним сектором економіки⁴⁸; сукупність механізмів, що опосередковують функціонування реального сектору⁴⁹; середовище, яке об'єднує фінансову систему і реальний сектор економіки⁵⁰; оптимальне поєднання економічних інтересів усіх його суб'єктів, спрямоване на збалансований розвиток реального і віртуального секторів економіки⁵¹. Використання у визначеннях вказаного взаємозв'язку є цілком логічним, оскільки фінансовий сектор початково створювався на основі реального сектору для забезпечення безперервного виробничого процесу, проте у процесі свого функціонування і розвитку ситуація істотно змінилася. Одна частина фінансового сектору так і залишилася як обслуговуюча для реального сектору, проте інша частина існує цілком самостійно і не залежить від обороту реальних товарів. Така ситуація породжує різні форми взаємозв'язків фінансового і реального секторів національної економіки^{52, 53}.

⁴⁸ Школьник І. О., Семенов А. Ю. Фінансовий сектор України: теоретичний аналіз економічної дефініції. *Вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 1 (34). С. 34.

⁴⁹ Левина І. Г. О двойственной природе финансового сектора. *Вестник Московского университета*. Серия 6 : Экономика. 2007. № 2. С. 66.

⁵⁰ Варналій З. С. Роль фінансових інститутів в інноваційному розвитку фінансового сектору України. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України* : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 20—22 березня 2018 р. / Державна фіскальна служба України, Ун-т ДФС України [та ін.] ; редкол. : П. В. Пашко, М. О. Кужелев [та ін.]. Ірпінь, 2018. С. 24—25.

⁵¹ Решетило В. П. Фінансові ринки та їх вплив на розвиток підприємств реального сектору економіки. *Комунальне господарство міст*. 2013. № 108. С. 156.

⁵² Трансформаційні процеси у фінансовому секторі національної економіки: теорія, методологія та моделювання : монографія / авт. кол. ; за заг. ред. О. І. Барановського. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017. 488 с. С. 74.

⁵³ Руденко М. В. Теоретичні аспекти взаємодії фінансового і реального секторів економіки. *Вісник Університету банківської справи*. 2017. № 1 (28). С. 25—26.

– комплементарність — взаємодоповнення фінансового і реального секторів національної економіки на основі виокремлення серед них базового і комплементарного секторів;

– конвергенція — зближення фінансового і реального секторів національної економіки за наздогінного розвитку того чи іншого сектору (розмивання традиційних меж, зміна функціональної ролі, темпів зростання, норм прибутку);

– дивергенція — відрив фінансового і реального секторів національної економіки за рахунок зміни лідера / виникнення розбіжностей в їхніх ознаках і властивостях (масштабах, темпах зростання);

– маніпулювання одним сектором на угоду іншому — здійснення одним із секторів невідповідної / надмірно ризикованої діяльності для розвитку іншого;

– синхронний розвиток фінансового і реального секторів;

– «перелив» фінансових ресурсів з одного сектору до іншого — частина фінансових ресурсів домогосподарств, проходячи через фінансово-кредитну систему, стає джерелом фінансових ресурсів суб'єктів господарювання та органів влади;

– порушення первинної рівноваги між товарною і грошовою масами; поява фінансово-грошової ентропії, що полягає в падінні граничної віддачі грошових ресурсів.

Крім того, варто зауважити, що вплив фінансового сектору на реальний може мати позитивний, негативний і нейтральний характер. Тобто можна стверджувати, що характер взаємодії реального і фінансового секторів національної економіки є суперечливим, багаторівневим і неоднозначним, що створює додаткові складнощі в розумінні, оцінці, аналізі та регулюванні такої взаємодії. Зважаючи на це, відмітимо, що використання у трактуванні фінансового сектору такої атрибутивної ознаки, як «взаємозв'язок із реальним сектором», вказує на об'єктивну характеристику цього сектору, проте не розкриває його внутрішнього змістового наповнення.

У функціональному підході автори з більшою або меншою мірою деталізації пропонують визначати фінансовий сектор через функції, що виконує цей сектор економіки. Зокрема, О. І. Барановський⁵⁴, окрім трактування з позиції ієрархічного або галузевого підходу, що фінансовий сектор — це відокремлена сфера національної економіки, яка сприяє формуванню міжсекторальних фінансових потоків, надає у визначенні

⁵⁴ Трансформаційні процеси у фінансовому секторі національної економіки: теорія, методологія та моделювання : монографія / авт. кол. ; за заг. ред. О. І. Барановського. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017. 488 с. (С. 29).

вичерпне функціональне призначення фінансового сектору і вважає, що він є організаційно-економічною формою утворення грошової маси в обігу та визначення ціни грошей, валютного курсоутворення і підтримання стійкості національної грошової одиниці; надання послуг з акумулювання, кредитування й інвестування, лізингу, розрахунково-касового обслуговування і переказу грошових коштів, страхування, андеррайтингу, недержавного пенсійного забезпечення, біржової торгівлі цінними паперами; здійснення операцій із нерухомістю; хеджування ризиків; перетворення нафти, газу, металів, продовольства на фінансові активи, що забезпечують клієнтам фінансових інститутів та їхнім контрагентам доступ до фінансових ресурсів і продуктів. У цьому визначенні чітко регламентуються основні функції фінансового сектору.

Щодо ієрархічності фінансового сектору в економіці, то виділяють два підходи в його визначеннях:

перший — дослідження фінансового сектору як окремої частини економіки, зокрема: частина економіки^{55,56}, частина національної економіки⁵⁷, відокремлена сфера національної економіки⁵⁸, підсистема економічної системи держави⁵⁹, важливий сегмент національної економіки⁶⁰, складова економічної системи⁶¹, найважливіша сфера національної економіки⁶²;

другий — як складової фінансової системи країни, зокрема: відносно відокремлена «підсистема» фінансової системи⁶³, входить до складу фінансової системи разом з інвесторами та їхніми фондами грошових коштів

⁵⁵ Словарь бизнес-терминов / составители : Грэхэм Бетс, Барри Брайндли, С. Уильямс и др. ; общая ред. И. М. Осадчая. Москва, 1998. URL : <http://economics.niv.ru/doc/dictionary/business-terms/fc/slovar-212-2.htm#zag-19360>.

⁵⁶ Коваленко Ю. М. Фінансова система і фінансовий сектор: організаційно- інституційний підхід. *Фінанси України*. 2011. № 4. С. 85.

⁵⁷ Канцір І. Сутність, структура та передумови ефективного розвитку фінансового сектора. *Економічний дискурс*. 2016. № 3. С. 105.

⁵⁸ Барановський О. І. Сутність і функціональне призначення фінансового сектору національної економіки. *Вісник Університету банківської справи*. 2017. № 2. С. 3—13. (С. 7).

⁵⁹ Фінансові механізми та інструменти подолання дисбалансів соціально-економічного розвитку України : монографія / за ред. Т. Г. Васильціва. Львів : Вид-во ТзОВ «Ліга-Прес», 2016. 596 с. (С. 243).

⁶⁰ Алексеенко Л., Соколовський Є. Пріоритети розвитку фінансового сектору в умовах інституційних трансформацій. *Світ фінансів*. 2014. № 3. С. 63.

⁶¹ Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. Теорія фінансів : підручник / за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 576 с. (С. 15).

⁶² Онищенко В. О., Завора Т. М. Ринок фінансових послуг : навч. посібник. Полтава : Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка, 2017. 411 с. (С. 13).

⁶³ Дяченко Ю. Ю. Реструктуризація фінансового сектору в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вади́ма Гетьмана». Київ, 2010. 23 с. (С. 5—6).

і позичальниками⁶⁴, самоорганізована підсистема фінансової системи⁶⁵, складова фінансової системи⁶⁶.

Відтак, варто зауважити, що фінансовий сектор є специфічною вбудованою складовою як економіки, так і фінансової системи, що буде розглянуто більш детально після дослідження взаємозв'язку фінансового сектору з фінансовим ринком і ринком фінансових послуг.

У цьому аспекті варто погодитися з визначенням фінансового сектору Т. Г. Васильціва, який зазначає, що фінансовий сектор — це підсистема економічної системи держави, яка призначена для акумулювання, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів між учасниками (агентами) економічних відносин з метою забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства⁶⁷. Трактуювання охоплює одночасно кілька важливих аспектів, що характеризують фінансовий сектор. Перш за все, цей сектор визначається підсистемою економічної системи, що свідчить про його важливість як складової економіки; по-друге, вказується функціональне призначення цього сектору, а саме: акумулювання, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів між учасниками (агентами) економічних відносин; по-третє, виділено цільове призначення його функціонування — забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства. Проте є й деякі прогалини в цьому визначенні, зокрема незрозумілим є інституційний склад фінансового сектору. Ці прогалини заповнюють визначення фінансового сектору, що базуються на акцентуванні уваги саме на установах, що забезпечують функціонування цього сектору економіки.

З позиції інституційної структури фінансового сектору виділяють такі підходи в його визначенні: сукупність установ, що дозволяють здійснювати операції шляхом мобілізації та розміщення боргів⁶⁸; певна сукупність

⁶⁴ Крилова А. О. Розвиток фінансового сектору в умовах трансформації економіки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Університет банківської справи (м. Київ). Київ, 2013. 21 с. (С. 14).

⁶⁵ Кремень В. М. Методологічні засади розвитку фінансового нагляду в Україні : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Сумський державний університет. Суми, 2018. 519 с. (С. 64).

⁶⁶ Малий І. Й., Королюк Т. О. Макроекономічне регулювання фінансового сектору. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України* : зб. матер. наук.-практ. конференції, 27—28 жовтня 2016 р. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. С. 66.

⁶⁷ Фінансові механізми та інструменти подолання дисбалансів соціально-економічного розвитку України : монографія / за ред. Т. Г. Васильціва. Львів : Вид-во ТзОВ «Ліга-Прес», 2016. 596 с. (С. 243).

⁶⁸ Alexander P., Baden S. Glossary on macroeconomics from a gender perspective / Institute of Development Studies, University of Sussex. 2000. URL : <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6815>.

інституційних одиниць, що спеціалізуються на фінансових послугах, а також фінансових регуляторів⁶⁹; сукупність фінансових посередників, допоміжних фінансових корпорацій / квазікорпорацій і НКО, інших фінансових корпорацій / квазікорпорацій⁷⁰; сукупність державних і приватних установ, що здійснюють мобілізацію вільних грошових капіталів, страхування і надання позичок⁷¹; сукупність інститутів, фінансових установ, що надають фінансові послуги⁷²; сукупність банків, небанківських фінансових інститутів та інших інфраструктурних професійних учасників фінансового ринку, що надають фінансові послуги⁷³; фінансові корпорації, квазікорпорації й некомерційні організації (що фінансуються й контролюються фінансовими корпораціями, квазікорпораціями)⁷⁴; система фінансових інститутів посередницького характеру⁷⁵; сукупність різних фінансових інституцій^{76, 77}; сукупність фінансових установ⁷⁸. Такий підхід до визначення фінансового сектору дає уявлення, які саме інституції функціонують у цьому секторі економіки і надають фінансові послуги.

М. В. Корнеєв вважає, що більш детальному розкриттю змісту, складових і ролі фінансового сектору сприяє використання системного підходу, згідно з яким автор трактує це поняття як специфічну складову фінансової системи, сукупність фінансових установ якої обслуговує фінансові

⁶⁹ Науменкова С. В., Міщенко С. В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури : монографія. Київ : УБС ; Центр наукових досліджень НБУ, 2009. 384 с. (С. 44).

⁷⁰ Фінанси інституційних секторів економіки України : монографія / за ред. Т. І. Єфименко, М. М. Ермошенка. Київ : ДННУ «Акад. фін. управління», 2014. 584 с. (С. 214).

⁷¹ Полищук А. И. Кредитная система: опыт, новые явления, прогнозы и перспективы : монография. Москва : Финансы и статистика, 2014. 216 с. (С. 29).

⁷² Крилова А. О. Розвиток фінансового сектору в умовах трансформації економіки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Університет банківської справи (м. Київ). Київ, 2013. 21 с. (С. 14).

⁷³ Малий І. Й., Королюк Т. О. Макроекономічне регулювання фінансового сектору. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України* : зб. матер. наук.-практ. конференції, 27—28 жовтня 2016 р. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. С. 66.

⁷⁴ Коваленко Ю.М. Фінансова система і фінансовий сектор: організаційно- інституційний підхід. *Фінанси України*. 2011. № 4. С. 85.

⁷⁵ Школьник І. О., Семенов А. Ю. Фінансовий сектор України: теоретичний аналіз економічної дефініції. *Вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 1 (34). С. 34.

⁷⁶ Канцір І. Сутність, структура та передумови ефективного розвитку фінансового сектору. *Економічний дискурс*. 2016. № 3. С. 105.

⁷⁷ Свірський В. С. Фінансовий сектор економіки: інституційно-функціональний підхід. *Сталый розвиток економіки*. 2012. № 3. С. 318.

⁷⁸ Задорожна Р. П. Концептуалізація взаємозв'язку між фінансовим ринком, ринком фінансових послуг та фінансовим сектором. *Статистика України*. 2014. № 4. С. 32.

відносини фінансових посередників та, опосередковано, функціонування реального сектору за рахунок формування, розподілу фінансових ресурсів у межах компетенції фінансових посередників⁷⁹. За таким же підходом Ю. Ю. Дяченко виділяє у визначенні фінансового ринку такі властиві організуючі його ознаки як складного типу системи: мету — надання фінансових послуг; форму діяльності — фінансове посередництво; наявність інституційних одиниць — банки, страхові і фінансові компанії, кредитні спілки, пенсійні фонди, інститути спільного інвестування, біржі та торгово-інформаційні системи; функціональну мотивацію — отримання доходів завдяки мобілізації заощаджень та управління фінансовими потоками⁸⁰.

Таким чином, фінансовий сектор у різних наукових підходах до його тлумачення найчастіше визначають як частину / сферу / сегмент економіки; механізм, що опосередковує функціонування реального сектору; сукупність фінансових інститутів / посередників / установ / корпорацій / квазікорпорацій; підсистема / складова фінансової системи. Також цей термін може визначатись як система економічних відносин, що виникають у процесі купівлі-продажу фінансових ресурсів⁸¹.

З огляду на вищенаведене вважаємо необхідним з метою систематизації наукових підходів до трактування поняття «фінансовий сектор» виконати контент-аналіз і визначити компонентний склад цього поняття (додаток Б), систематизуючи визначення, наведені в додатку А.

Контент-аналіз здійснюємо за таким алгоритмом:

- формуємо вибірку із визначень поняття «фінансовий сектор»;
- виділяємо компонентний склад поняття;
- підраховуємо кількість згадувань кожної компоненти;
- виділяємо найбільш репрезентативні компоненти, для кожної з яких може бути присвоєно відповідний ранг (1 ранг відповідає найбільшій кількості згадувань).

Результати контент-аналізу поняття «фінансовий сектор» наведено на *рис. 1.1.*

⁷⁹ Корнеєв М. В. Прояви дисбалансів руху фінансових ресурсів в економіці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 11. Ч. 3. С. 114.

⁸⁰ Дяченко Ю. Ю. Реструктуризація фінансового сектору в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Київ, 2010. 23 с. (С. 5—6).

⁸¹ Трансформаційні процеси у фінансовому секторі національної економіки: теорія, методологія та моделювання : монографія / авт. кол. ; за заг. ред. О. І. Барановського. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017. 488 с. (С. 26).

Рис. 1.1. Частота згадувань компонент поняття «фінансовий сектор»

Примітка. Побудовано автором.

Відтак, для вітчизняної науки термін «фінансовий сектор» є збірним поняттям, яке відображає родові ознаки тих фінансових інститутів (посередників, установ), що займаються наданням фінансових послуг на фінансових ринках. Найчастіше серед компонентів, що характеризують сутність терміна «фінансовий сектор», використовуються «фінансові інститути (посередники, установи)» та «фінансові послуги (активи, ресурси, потоки)» (1 ранг). Тобто це свідчить, що значну увагу наукова спільнота приділяє саме інституційному складу фінансового сектору та об'єктній складовій діяльності в цьому секторі національної економіки. Також у визначеннях часто трапляються такі компоненти, як належність фінансового сектору до економіки як її частина, сфера або сегмент (2 ранг) і до фінансової системи як її складова або підсистема (3 ранг).

Систематизацію наукових підходів до визначення поняття «фінансовий сектор» подано на *рис. 1.2.*

Рис. 1.2. Наукові підходи до визначення поняття «фінансовий сектор»

Примітка. Сформовано автором.

Дослідження наукових підходів до визначення поняття «фінансовий сектор» дозволяє стверджувати, що трактування цього поняття з різних позицій не суперечать один одному, а доповнюють і поліпшують розуміння його сутності. Проте ми вважаємо, що в досліджених визначеннях поняття «фінансовий сектор» упущено важливу характеристику та умову

його функціонування, яка повинна бути в центрі уваги як науковців, так і практиків, а саме: стратегічну ціль діяльності на ньому фінансових посередників, що полягає в забезпеченні фінансової стабільності фінансового сектору національної економіки у сприянні сталому розвитку. У зв'язку з цим ми пропонуємо визначати фінансовий сектор шляхом синергетичного поєднання ключових родових ознак різних підходів, що формують розуміння цього поняття.

Таким чином, на наш погляд, фінансовий сектор — *це відокремлений сектор економіки, що входить до складу фінансової системи за специфікою функціонування, виконує основну функцію акумулювання і розподілу фінансових ресурсів через фінансових посередників, діяльність яких на фінансових ринках повинна бути спрямована як на здійснення ефективної діяльності та задоволення потреб споживачів фінансових послуг, так і на забезпечення власної фінансової стійкості, що сприятиме фінансовій стабільності сектору в цілому.* У кінцевому підсумку таке визначення фінансового сектору формує уявлення щодо основних проявів, характерних рис та цілей функціонування цього сектору національної економіки.

Систематизувавши наукові підходи до визначення терміна «фінансовий сектор» і запропонувавши власне визначення цього поняття, також вважаємо доцільним представити авторське бачення змістовної взаємопов'язаності понять «фінансовий сектор», «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг». Для цього також здійснимо контент-аналіз понять «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг» з метою порівняння їхніх спільних компонент у визначеннях.

Досліджуючи взаємопов'язаність фінансового сектору і фінансового ринку, варто відмітити, що існують різні позиції щодо їх взаємодії — вивчення цих понять у відриві один від одного, ототожнення понять і включення одного поняття до складу іншого. Так, Т. І. Єфименко, М. М. Єрмошенко та інші⁸² відмічають, що саме фінансовий ринок стає базою існування фінансового сектору. Таку ж думку поділяє авторський колектив на чолі із О. І. Барановським, які вказують, що фінансовий сектор не може відокремлюватися від фінансового ринку, оскільки його інститути функціонують на ринкових засадах⁸³.

⁸² Фінанси інституційних секторів економіки України / за ред. Т. І. Єфименко, М. М. Єрмошенка. Київ : ДНУ «Акад. фін. управління», 2014. 584 с. (С. 165).

⁸³ Трансформаційні процеси у фінансовому секторі національної економіки: теорія, методологія та моделювання : монографія / авт. кол. ; за заг. ред. О. І. Барановського. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017. 488 с. (С. 30).

Ю. М. Коваленко вказує на неможливість прирівняння фінансового сектору і фінансового ринку, стверджуючи, що ринок — це тільки форма організації взаємодії продавців і покупців будь-яких активів (зокрема і фінансових). Сам по собі ринок нічого не виробляє, тоді як у рамках сектору як структурної частини економіки має вестись економічна діяльність. Фінансовий сектор забезпечує функціонування фінансового ринку, однак не зводиться до нього⁸⁴.

Проте існує й інша думка, є автори, які ототожнюють ці поняття, трактуючи фінансовий сектор як фінансовий ринок, який забезпечує накопичення і розподіл інвестиційних ресурсів, взаємодію виробників і споживачів фінансових послуг за правилами, визначеними державою та її регуляторними органами^{85, 86}.

В іншій праці, досліджуючи структуру фінансового ринку, Ю. М. Коваленко уточнює⁸⁷, що фінансовий сектор — це частина економіки, яка пов'язана з діяльністю фінансових корпорацій, які, власне, і забезпечують функціонування фінансового ринку, і подає організаційну структуру фінансового ринку, що представлена в *табл. 1.1*.

Продовжуючи дослідження змістовної ємкості понять «фінансовий сектор» і «фінансовий ринок», варто виокремити існування діаметрально протилежних думок. Зокрема, А. А. Пархоменко вважає, що фінансові ринки, на яких здійснюються операції з тисячами різноманітних фінансових інструментів, представлені у структурі фінансового сектору⁸⁸.

Протилежним є твердження, що фінансовий ринок і за своїм наповненням, і за своєю організаційною будовою є ширшим, ніж фінансовий сектор⁸⁹.

⁸⁴ Коваленко Ю. М. Інституціалізація фінансового сектору економіки : монографія / Національний університет ДПС України. Ірпінь, 2013. 608 с. (С. 80).

⁸⁵ Параниця Н. В. Роль фінансового сектору в сучасному соціально-економічному розвитку України. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2011. Вип. 4. С. 553.

⁸⁶ Онищенко В. О., Завора Т. М. Ринок фінансових послуг : навч. посібник. Полтава : Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка, 2017. 411 с. (С. 13).

⁸⁷ Фінансовий ринок : підручник : у 2-х т. Ірпінь : Університет ДФС України, 2018. Т. 1 / кер. авт. кол. і наук. ред. Ю. М. Коваленко. 442 с. (С. 124).

⁸⁸ Пархоменко А. А. Взаимодействие реального и финансового секторов экономики на этапе финансового кризиса. *Вестник Томского государственного университета*. 2010. 338. С. 149—151. (С. 149).

⁸⁹ Львовичкін С., Опарін В., Федосов В. Фінансова інфраструктура ринкової економіки: концептуальні підходи. *Економіка України*. 2008. № 11. С. 57—71. (С. 64).

Організаційна структура фінансового ринку в Україні

Фінансовий ринок				
Споживачі/ постачальники фінансових ресурсів	Фінансові посередники	Допоміжні фінансові корпорації	Інші фінансові корпорації	Регулятори
Уряд, регіональні і місцеві органи управління, державні нефінансові корпорації, інші нефінансові корпорації, інші фінансові корпорації, домогосподарства, некомерційні організації, що обслуговують домогосподарства	Депозитні (НБУ, банки, кредитні спілки) Недепозитні (інститути спільного інвестування, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, інші кредитні установи, юридичні особи публічного права, фінансові компанії	Брокери, андерайтери, депозитарії, організатори торгівлі, страхові агенти, актуарії, бюро кредитних історій, рейтингові агентства, інформаційні агентства, фінансові аналітики та інші	Кептивні фінансові установи та кредитори грошей (довірчі товариства, холдингові компанії, дочірні фірми, які заробляють капітал на відкритих ринках для материнських компаній, лихварі, ломбарди	Міністерство фінансів України, Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольний комітет України, саморегулівні організації, Об'єднання професійних учасників

Примітка. Складено за: Львовчкін С., Опарін В., Федосов В. Фінансова інфраструктура ринкової економіки: концептуальні підходи. *Економіка України*. 2008. № 11. С. 57—71.

Існують також різні варіанти поєднання дотичних точок фінансового сектору, фінансового ринку і ринку фінансових послуг. Зокрема В. М. Опарін, характеризуючи складові фінансової інфраструктури та її взаємозв'язок із фінансовою системою та секторами економіки, відображає поєднання фінансового ринку і фінансового сектору (*рис. 1.3*).

Згідно з *рис. 1.3* В. М. Опарін включає до фінансового ринку тільки кредитний ринок і ринок цінних паперів, виділяючи сферу страхування окремо, але, на нашу думку, вона також входить до фінансового ринку як окремий її сегмент. До фінансового сектору ж, на думку автора, належать фінансові інституції, проте ми вважаємо, що обслуговуюча фінансова інфраструктура також входить до цього сектору економіки.

Страховання	Фінансовий ринок			
	Кредитний ринок	Ринок цінних паперів		
Сфера ринку фінансових послуг				
Організаційна фінансова інфраструктура				
Інституційна фінансова інфраструктура (фінансові інституції)			Обслуговуюча фінансова інфраструктура	
Страхові компанії. Недержавні пенсійні фонди	Центральний банк. Банки другого рівня. Небанківські кредитні установи. Фінансові компанії. Лізингові компанії. Факторингові компанії	Інститути спільного інвестування. Компанії з управління активами.	Організаційні посередники: фондові біржі, валютні біржі, торговельно-інформаційні системи, торгівці цінними паперами, реєстратори, депозитарії, брокери	Послуги з фінансової діяльності: аудиторські фірми, інформаційні агенції, рейтингові агенції, оцінювачі майна, консалтингові фірми, аналітичні компанії, бюро кредитних історій, колекторські компанії
Фінансовий сектор			Агенти з фінансового обслуговування	

Рис. 1.3. Взаємозв'язок фінансового ринку та фінансового сектору за В. М. Опаріним

Примітка. Складено за: Опарін В. М. Модернізація фінансової інфраструктури як основа забезпечення стабільності національної економіки. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4042>.

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що у трактуванні фінансового ринку не існує єдиного підходу, тому для подальшого порівняння з фінансовим сектором і більш поглибленого розуміння змістоутворювальних складових цього поняття здійснимо контент-аналіз (додаток В). Результати контент-аналізу поняття «фінансовий ринок» представлено на *рис. 1.4*.

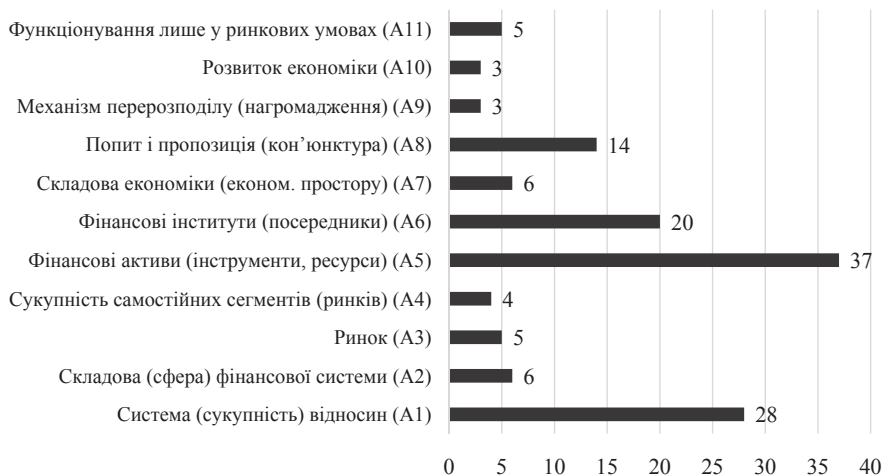

Рис. 1.4. Частота згадувань компонент поняття «фінансовий ринок»

Примітка. Побудовано автором.

Основними компонентами, що формують трактування фінансового ринку в більшості досліджених джерел, виходячи з даних додатка В, є «фінансові активи (інструменти, ресурси)» (1 ранг), «система (сукупність) відносин» (2 ранг), «фінансові інститути (посередники)» (3 ранг), попит і пропозиція (кон'юнктура) (4 ранг), складова (сфера) фінансової системи (5 ранг). Так, у переважній кількості визначень (37 згадувань) звертається увага на об'єктну складову фінансового ринку, тобто на те, що саме обертається на ньому. У більшості випадків акцентується увага саме на фінансових активах, проте трапляються у визначеннях й інші об'єкти фінансового ринку, зокрема: фінансові інструменти, фінансові ресурси, фінансово-грошові ресурси, грошові кошти.

Ще одним важливим компонентом у формуванні визначення фінансового ринку є дослідження сутнісної складової цього поняття, що проявляється в його трактуванні як «система (сукупність) відносин» (28 згадувань). Розглянувши цей компонент, що формує сутнісну складову фінансового ринку, варто відмітити, що виникнення відповідних відносин між учасниками цього ринку є беззаперечним фактом, оскільки тільки вступаючи у відповідні відносини, можна привести у рух фінансові ресурси, що є об'єктом купівлі-продажу на цьому ринку. Причому всі види відносин на фінансовому ринку мають суспільний характер. Саме тому між учасниками фінансового ринку може виникати весь спектр відносин,

що були розглянуті: економічні, грошові, економіко-правові, обмінно-перерозподільчі та соціально-економічні.

Наступний компонент за кількістю згадувань (3 ранг), що формує визначення фінансового ринку, є «фінансові інститути (посередники)». У цьому аспекті варто зазначити: щодо організаційно-інституційної структури саме фінансові інститути як професійні учасники формують «посередницьке ядро» фінансового ринку, оскільки «перелив» фінансових ресурсів відбувається саме через цих фінансових посередників. Крім того, важливу роль у формуванні організаційно-інституційної структури фінансового ринку відіграють суб'єкти його інфраструктури (біржі, депозитарії, реєстратори, клірингові центри тощо). Також вважаємо за потрібне зауважити, що на сучасному етапі розвитку фінансового ринку з'явилися нові суб'єкти, які не є фінансовими посередниками (банки і небанківські фінансові установи), проте надають послуги фінансового характеру, зокрема фінтехи, криптовалютні біржі, платформи з обміну валют, P2P (peer-to-peer) кредитування та інші учасники.

Стосовно формування кон'юнктури фінансового ринку (попиту і пропозиції на фінансові інструменти), то в досліджених визначеннях фінансового ринку цей компонент фігурує 14 разів. Відмітимо, що як і на будь-якому іншому ринку, з урахуванням попиту і пропозиції, відбувається процес ціноутворення на об'єкти фінансового ринку, тобто встановлення їхньої ціни.

Таким чином, розуміючи різновекторність і поліаспектність дослідження сутнісного аспекту фінансового ринку, варто погодитись із О. А. Любкіною, яка відмічає максимальну ємність за змістом ідіоми «фінансовий ринок», що надає дослідникові широкий простір для вибору контексту вивчення⁹⁰. Проте, з другого боку, варто чітко усвідомлювати, що визначення фінансового ринку і виділення його видів повинні чітко окреслювати об'єкт дослідження і його площину для можливості застосування відповідних методів кількісної оцінки та аналізу.

Систематизувавши підходи до визначення фінансового ринку, варто з'ясувати особливості співвідношення понять «фінансовий сектор», «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг». Для цього аналогічно здійснимо контент-аналіз поняття «ринок фінансових послуг».

Досліджуючи компонентний склад поняття «ринок фінансових послуг», варто виділити такі елементи: система (сукупність) відносин, складова (сфера) фінансової системи, фінансовий ринок (його сектор, сегмент),

⁹⁰ Любкіна О. В. Теоретичні засади та практика функціонування ринку фінансових активів : монографія. Київ : Вид-во «Ліра-К», 2019. 244 с. (С. 9).

фінансові послуги, фінансові активи (інструменти, ресурси), фінансові інститути (посередники), попит і пропозиція (кон'юнктура) (додаток Г).

Варто відмітити, що в основному науковці досліджують співвідношення і взаємозв'язок саме фінансового ринку і ринку фінансових послуг, тому розглянемо ці підходи і в кінці порівняємо збіги компонент контент-аналізу всіх трьох понять.

Частоту згадувань компонент поняття «ринок фінансових послуг» наведено на рис. 1.5.

Рис. 1.5. Частота згадувань компонент поняття «ринок фінансових послуг»

Примітка. Побудовано автором.

Найбільш згадуваним компонентом у визначенні ринку фінансових послуг є його об'єктна складова — «фінансові послуги» (1 ранг); фінансові активи (інструменти, ресурси) фігурують у досліджуваних визначеннях 13 разів і відповідають 3-му рангу. На нашу думку, можна було б об'єднати ці об'єкти ринку фінансових послуг, проте більшість дослідників принципово виділяють саме фінансові послуги як об'єкт фінансового ринку. Наступними компонентами є «система (сукупність) відносин» (2 ранг) і «фінансові інститути (посередники)» (4 ранг), що логічно характеризує та описує відносини на ринку фінансових послуг, які реалізуються суб'єктами ринку через фінансових посередників. У сутнісній характеристиці компонентів ринку фінансових послуг, як і фінансового ринку, присутні компоненти «попит і пропозиція (кон'юнктура)» та «складова (сфера) фінансової системи».

Стосовно компоненту «фінансовий ринок (його сектор, сегмент)» у визначенні ринку фінансових послуг розглянемо його більш детально. Зокрема, О. Р. Яцищак стверджує, що з позиції економічного змісту і право-

вої природи ринок фінансових послуг є фінансовим ринком⁹¹. В. П. Ходаківська і О. Д. Данілов розглядають фінансовий ринок і ринок фінансових послуг як синоніми, вважаючи, що вони об'єднані узагальненою назвою ринків, де формується попит і пропозиція на фінансові активи (фінансові послуги)⁹². С. С. Арутюнян і М. І. Юргачова вважають, що фінансовий ринок і ринок фінансових послуг — один і той самий ринок, проте розглянутий із різних позицій у такому аспекті: фінансовий ринок — дослідження руху фінансових потоків в економіці та його місця у фінансовій системі; ринок фінансових послуг — акцент на ролі фінансових посередників у процесі трансформації заощаджень в інвестиції⁹³. Є. М. Сич, В. П. Ільчук і Н. І. Гавриленко визначають, що ринок фінансових послуг як система — це розгалужена мережа спеціалізованих фінансових інститутів, що охоплюють відповідний сектор фінансового ринку, мають певні взаємозв'язки і взаємовідносини, нормативно-правове забезпечення і реалізують спільну мету щодо нагромадження, розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів, що визначає ефективність функціонування національної економіки⁹⁴. Далі автори надають трактування функціонального розуміння ринку фінансових послуг як⁹⁵ як сукупності економічних відносин, що виникають між його прямими учасниками при формуванні попиту і пропозиції на послуги, пов'язані з процесом купівлі-продажу, розподілу і перерозподілу фінансових активів, що перебувають у власності економічних суб'єктів регіональної, національної та світової економіки. Проте це визначення не відрізняється від більшості трактувань фінансового ринку^{96, 97, 98, 99}, де ключовими поняттями виступають сукупність або система економічних

⁹¹ Яцищак О. Р. Державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні: організаційно-правовий аспект : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 243 с. (С. 44).

⁹² Ходаківська В. П., Данілов О. Д. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. 501 с. (С. 54).

⁹³ Ринок фінансових послуг : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Арутюнян, М. І. Юргачова. Харків : Діса плюс, 2020. 312 с. (С. 8).

⁹⁴ Сич Є. М., Ільчук В. П., Гавриленко Н. І. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2012. 428 с. (С. 8).

⁹⁵ Там само. С. 14.

⁹⁶ Криховецька З. М. Фінансовий ринок : навч. посіб. 3-тє вид., переробл. і доповн. Івано-Франківськ : ПНУ, 2014. 430 с. (С. 13).

⁹⁷ Ходаківська В. П., Данілов О. Д. Ринок фінансових послуг : навч. посібник. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. 105 с.

⁹⁸ Баранова В. В. Інтеграційна взаємодія на фінансовому ринку у забезпеченні економічної безпеки національного господарства: методологія, організація та практика : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Запоріжжя, 2020. 431 с. (С. 72).

⁹⁹ Смагін В. Л. Формування та розвиток фінансового ринку в умовах трансформаційної економіки : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 232 с. (С. 20).

відносин з приводу купівлі-продажу, розподілу і перерозподілу фінансових активів. Тобто, акцентуючи увагу на формуванні попиту і пропозиції на послуги щодо руху фінансових активів, а не на переміщенні самих фінансових активів, автори за фактом ототожнюють ринок фінансових послуг із фінансовим ринком. Подібний підхід є і в авторів¹⁰⁰, які вказують що сутнісні ознаки ринку фінансових послуг відображають його спорідненість із фінансовим ринком.

Відтак, підбиваючи підсумок, варто зазначити, що в цілому в дослідженні співвідношення і розуміння взаємозв'язку між фінансовим ринком і ринком фінансових послуг можна виділити чотири основні підходи (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Підходи щодо співвідношення понять «фінансовий ринок» і «ринку фінансових послуг»

Фінансовий ринок і ринок фінансових послуг є тотожними поняттями	Фінансовий ринок щодо ринку фінансових послуг є ширшим поняттям	Фінансовий ринок щодо ринку фінансових послуг є вузьким поняттям	Ринок фінансових послуг є окремим сегментом фінансової системи
С. С. Арутюнян і М. І. Іоргачов ¹⁰¹ , В. П. Ходаківська і О. Д. Данілов ¹⁰² , О. Р. Ящищак ¹⁰³ , Б. М. Вишивана і О. В. Остафіль ¹⁰⁴	С. І. Юрій, О. О. Луцишин ¹⁰⁵	О. А. Осадча ¹⁰⁶	І. Солошкіна ¹⁰⁷ , Є. П. Бондаренко ¹⁰⁸

Примітка. Систематизовано автором.

¹⁰⁰ Науменкова С. В., Міщенко В. І. Ринок фінансових послуг : навч. посібник. Київ : Знання, 2010. 532 с. URL : https://pidru4niki.com/10561127/finansii/riнок_finansovih_poslug_yogo_struktura.

¹⁰¹ Ринок фінансових послуг : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Арутюнян, М. І. Іоргачова. Харків : Діса плюс, 2020. 312 с. (С. 10).

¹⁰² Ходаківська В. П., Данілов О. Д. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. 501 с. (С. 54).

¹⁰³ Ящищак О. Р. Державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні: організаційно-правовий аспект : дис... канд. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 243 с. (С. 44).

¹⁰⁴ Вишивана Б. М., Остафіль О. В. Роль ринку фінансових послуг у розвитку національної економіки. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2009. Вип. 5. С. 193.

¹⁰⁵ Юрій С. І., Луцишин О. О. Ринок фінансових послуг як інституційна основа ринкової економіки. *Фінанси України*. 2010. № 11. С. 58.

¹⁰⁶ Осадча О. А. Ринок фінансових послуг: сучасний стан та перспективи розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. № 4 (83). С. 37.

¹⁰⁷ Солошкіна І. Функционирование рынков финансовых услуг: теоретико-правовой аспект. *Legea și viața*. 2014. № 3. С. 155.

¹⁰⁸ Бондаренко Є. П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Суми, 2011. 18 с. (С. 5).

Систематизувавши різні підходи до розуміння понять «фінансовий ринок» та «ринок фінансових послуг», ми можемо стверджувати, що ринок фінансових послуг охоплює фінансових посередників, які, надаючи фінансові послуги на різних сегментах фінансового ринку, інтегруються до його структури, тобто ринок фінансових послуг є складовою фінансового ринку.

Ураховуючи вищевикладене, зазначимо, що в розумінні співвідношення понять «фінансовий сектор», «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг» не існує єдиної думки щодо їхньої тотожності та відмінностей.

Завершуючи дослідження спільних рис фінансового сектору, фінансового ринку і ринку фінансових послуг, порівнюємо компоненти у визначеннях цих понять згідно з проведеним вище контент-аналізом (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Спільні компоненти у визначеннях понять «фінансовий сектор», «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг»

Компоненти	Фінансовий сектор	Фінансовий ринок	Ринок фінансових послуг
	(Кількість згадувань у визначеннях)		
Система (сукупність) відносин (зокрема фінансових)	+ (1)	+ (28)	+ (16)
Складова (підсистема) фінансової системи	+ (5)	+ (6)	+ (2)
Фінансовий ринок (його сегмент, сектор)	+ (2)	x	+ (5)
Фінансові послуги (активи, ресурси, потоки)	+ (17)	+ (37)	+ (13)
Фінансові послуги			+ (17)
Фінансові інститути (посередники, установи)	+ (17)	+ (20)	+ (12)
Фінансові регулятори	+ (4)	–	–
Частина (сфера, сегмент) економіки	+ (8)	+ (6)	–
Єдина ланка між фінансовою системою (ринком) і реальним сектором	+ (3)	–	–
Галузь, що обслуговує економіку	+ (1)	–	–
Розвиток економіки	+ (4)	+ (3)	–
Мобілізація, розподіл та перерозподіл капіталу	+ (4)	+ (3)	–
Ринок	–	+ (5)	–
Сукупність самостійних сегментів (ринків)	–	+ (4)	–
Попит і пропозиція (кон'юнктура)	–	+ (14)	+ (7)
Функціонування лише в ринкових умовах	–	+ (5)	–

Примітка. Побудовано автором.

Найбільше збігів у визначеннях понять «фінансовий сектор», «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг» мають компоненти «фінансові послуги (активи, ресурси, потоки)», «фінансові інститути (посередники, установи)», «система (сукупність) відносин (зокрема фінансових)», «складова (підсистема) фінансової системи». Підсумовуючи, зробимо такі висновки:

— усі розглянуті поняття пов'язані за своєю суттю з відповідним видом відносин, що підтверджують їхню належність до суспільних відносин, які формуються тільки з участю людей;

— об'єктом функціонування як фінансового сектору, так і фінансового ринку і ринку фінансових послуг є діяльність, що прямо або опосередковано пов'язана з фінансовими ресурсами, фінансовими активами, фінансовими послугами тощо;

— у кожному з результатів контент-аналізу як мінімум два рази трапляється віднесення відповідної категорії до складу фінансової системи. Спільна компонента «фінансові інститути (посередники, установи)», яка, на нашу думку, є важливою для прагматичного дослідження фінансового сектору, фінансового ринку і ринку фінансових послуг, трапляється мінімум 12 разів у розглянутих визначеннях. Високий ранг цієї компоненти свідчить про те, що, попри певні сутнісні відмінності між фінансовим сектором, фінансовим ринком і ринком фінансових послуг, інституціональну структуру кожного з цих утворень становлять фінансові та інфраструктурні посередники. Особливо важливого значення набуває розуміння інституційного складу фінансового сектору, фінансового ринку і ринку фінансових послуг для аналітичних цілей. За фактом найменшою інституційною одиницею в досліджених утвореннях буде фінансовий посередник (фінансова установа, фінансова інституція, фінансова корпорація).

Графічне відображення спільних компонент у визначеннях понять «фінансовий сектор», «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг» подано на *рис. 1.6*. Відтак, ми дійшли висновку, що поняття «фінансовий сектор», «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг» є взаємопов'язаними та мають у визначеннях спільні компоненти, що формують їхнє трактування, проте повністю їх не варто ототожнювати. У розумінні вказаних понять варто виділити науково-теоретичний і прагматичний підходи. З погляду науково-теоретичного підходу важливим є трактування понять, виділення їхніх сутнісних ознак (які часто є полікомпонентними), можливість розуміння наукових категорій на рівні емпіричного сприйняття, тобто сутнісного складу цих понять.

Рис. 1.6. Графічне відображення спільних компонент у визначеннях понять «фінансовий сектор», «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг»

Примітка. Побудовано автором.

У цьому аспекті визначальним для фінансового сектору є, на нашу думку, те, що це частина економіка, причому це поняття є методологічно і методично визначеним¹⁰⁹ (у макроекономічних і статистичних стандартах).

Фінансовий ринок є економічною категорією, яку можна назвати «ідіомою», що створює широкий дослідницький простір для вибору контексту вивчення, це поняття в сучасному розумінні давно вийшло за рамки тільки ринкового підходу як форми організації взаємодії продавців і покупців специфічних фінансових «товарів». Поняття ринку фінансових послуг доцільно розглядати в нерозривному взаємозв'язку з фінансовим ринком, оскільки, як було досліджено вище, фінансові попередники, надаючи послуги на різних сегментах фінансового ринку, і утворюють ринок фінансових послуг. Особливістю функціонування ринку фінансових послуг у вітчизняному економічному просторі є його законодавче визначення, на відміну від фінансового ринку і фінансового сектору.

З погляду прагматичного підходу у змістовому наповненні понять «фінансовий сектор», «фінансовий ринок» і «ринок фінансових послуг» на перший план виходить чітке визначення інституційного складу вказаних термінів. Це важливо для можливості практичної реалізації аналізу,

¹⁰⁹ Задорожна Р. П. Концептуалізація взаємозв'язку між фінансовим ринком, ринком фінансових послуг та фінансовим сектором. *Статистика України*. 2014. № 4. С. 31.

обліку, регулювання та ухвалення відповідних управління рішень. У такому аспекті до трактування вищевказаних понять висуваються вимоги щодо адекватності, повноти прикладних досліджень і визначення чіткого «носія» фінансових відносин, інституціональної одиниці дослідження. Для цього у практичних дослідженнях найчастіше використовується поняття «фінансовий сектор», що уможливує чітко визначення інституційних одиниць його функціонування і дозволяє здійснювати аналіз, оцінку та надавати практичні рекомендації щодо поліпшення діяльності фінансових посередників (що є інституційними одиницями сектору фінансових корпорацій) з метою забезпечення їхньої фінансової стабільності, що в кінцевому підсумку повинно сприяти сталому розвитку економіки в цілому.

1.2. ФІНАНSOVA СТАБІЛЬНІСТЬ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Поняття фінансової стабільності з'явилося з початку 1990-х років і, на відміну від понять грошово-кредитної і макроекономічної стабільності, перебуває ще на стадії розроблення. Попри численні трактування цього поняття, досі не існує загальноприйнятої моделі або аналітичного механізму для її оцінки чи виміру. Необхідність визначення і розкриття сутності фінансової стабільності зумовлена низкою обставин¹¹⁰.

По-перше, кожне поняття розглядається в контексті певної проблеми, без якої воно не має змісту. У зв'язку з цим поняття «фінансова стабільність» бере свій початок у практичних проблемах, пов'язаних з виникненням і подоланням фінансових криз, з якими уряди і центральні банки практично всіх країн зіштовхувалися в різні історичні періоди. Найбільш активно це поняття стало розвиватися, як було уже зазначено, у 90-х роках ХХ століття. У той час лібералізація руху капіталу, бурхливий розвиток

¹¹⁰ Лазня А. В. Зв'язок поняття «фінансова стабільність» із категоріями економічної науки. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України* / ДВНЗ «УАБС НБУ». Суми, 2012. Вип. 34. С. 218—219.

ринку фінансових послуг для іноземного капіталу та інші процеси економічної глобалізації, які спостерігалися в багатьох країнах, наглядно продемонстрували небезпеку фінансових дисбалансів і можливість швидкого розвитку фінансових криз. На цьому фоні й посилилася актуальність проблеми забезпечення фінансової стабільності в цілому, стабільності фінансових відносин усіх секторів економіки, а також зниження ймовірності системної фінансової дестабілізації.

По-друге, більшість понять є складними, містять різні компоненти і можуть розглядатися в різних аспектах. Поняття фінансової стабільності — це складне, агреговане, багатоаспектне поняття, оскільки воно охоплює всі сектори національної економіки і фінансової системи. Адже зміна фінансового стану будь-якого зі секторів реальної економіки чи компонентів фінансової системи спричиняє вплив на фінансову стабільність економіки загалом. Науковим фундаментом формування концепції фінансової стабільності є праці І. Фішера («Теорія боргової дефляції Великої Депресії», 1933)¹¹¹ і Дж. Кейнса («Загальна теорія зайнятості, процента та грошей», 1936)¹¹². Характеристику наукових теорій і наукових шкіл щодо основних детермінант та природи виникнення нестабільності у фінансовому секторі економіки представлено в *табл. 1.4*.

Фінансова стабільність є складовою економічної стабільності та стабільності економіки загалом. Існують різні наукові підходи до типізації економічної стабільності. Упродовж останніх років забезпечення фінансової стабільності перетворилося на одне з найголовніших завдань економічної політики, яке для кожної держави має невідкладний характер. Стійкий і безкризовий розвиток фінансової системи країни має первинне значення, оскільки фінансові кризи призводять до загального зниження доходів країни і добробуту громадян.

Щодо змістового структурування цього поняття, то В. М. Ячменьова виділяє такі різновиди: фінансову, валютну, політичну, законодавчу, стратегічну, інноваційну¹¹³. Не погоджуємося з віднесенням політичної та законодавчої стабільності до економічної, оскільки вважаємо їх самостійними типами загальної стабільності економіки. З другого боку, на нашу

¹¹¹ Fisher I. The Debt-Deflation Theory of Great Depressions. *Econometrica* / The University of Chicago. Chicago : Econometric Society, 1933. Vol. 1. № 4. P. 337—357. URL : https://fraser.stlouisfed.org/scribd/?title_id=3596&filepath=/files/docs/meltzer/fisdeb33.pdf.

¹¹² Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. Digitized by S. Thomas. UK : The University of Adelaide Library, 2003. 263 p. URL : <http://cas2.umkc.edu/economics/people/facultypages/kregel/courses/econ645/winter2011/generaltheory.pdf>.

¹¹³ Ячменьова В. М. Економічна стабільність: сутність та форми вияву. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2012. № 24 (II). С. 94—99. (С. 95).

думку, валютна стабільність є різновидом фінансової стабільності. Також дискусійним є виділення такого виду стабільності, як стратегічна, оскільки це внутрішня характеристика самого поняття і притаманна кожному різновиду економічної стабільності.

Таблиця 1.4

Характеристика наукових теорій і шкіл щодо сутності поглядів на природу виникнення нестабільності у фінансовому секторі економіки

Ознаки	Прототеорії (Дж. Кейнс, І. Фішер)	Проциклічні теорії (Х. Мінські)	Адаптивні теорії (Дж. Стігліц, Е. Вейс та ін.)
Природа нестабільності у фінансовому секторі економіки	Закономірний стан (як один з етапів розвитку фінансового сектору економіки)		Випадкове явище (як результат недосконалості фінансових ринків)
Джерела виникнення нестабільності у фінансовому секторі економіки	Внутрішні		Зовнішні
Цілісність опису механізму виникнення нестабільності у фінансовому секторі економіки	Частково описаний	Повністю описаний	
Причини проциклічності розвитку фінансового сектору економіки	1. Ендогенне розширення грошової маси в економіці. 2. Накопичення надмірних кредитних боргів	Поширення спекулятивних інструментів фінансування на різних стадіях економічного циклу обумовлює неадекватне прийняття ризиків і накопичення незабезпечених боргів в економіці	Зовнішні екзогенні шоки
Урахування асиметрії інформації на фінансових ринках	Не враховується		Враховується

Примітка. Складено за: Луняков О. В. Формирование, анализ и регулирование дисбалансов в финансовом секторе экономики Украины : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.08. Сумы : ГВУЗ «Украинская академия банковского дела Национального банка Украины», 2013. 482 с. (С. 44).

Поряд з цим, у науковій літературі також виділяють інвестиційну, зовнішньоторговельну, інформаційну, ресурсну, кадрову та екологічну стабільність¹¹⁴. Авторське розуміння змістової структури поняття стабільності національної економіки і місце фінансової стабільності в ній представлено на рис. 1.7.

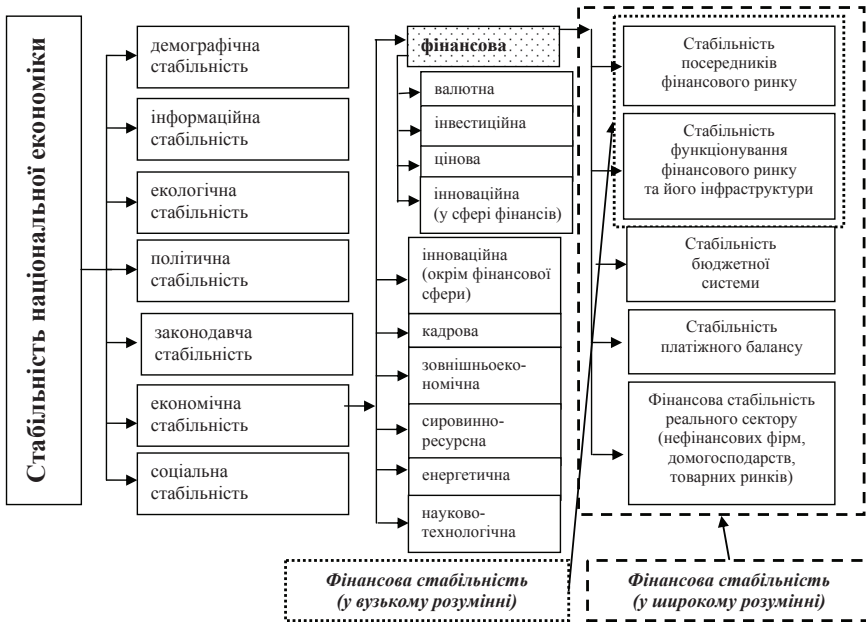

Рис. 1.7. Фінансова стабільність у структурі стабільності національної економіки

Примітка. Складено за: Ячменьова В. М. Економічна стабільність: сутність та форми вияву. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2012. № 24 (II). С. 94—99 і на основі власних напрацювань.

Варто відмітити, що існує наукова думка про те, що термін «фінансова стабільність» стосується лише фінансової системи та окремих її підсистем, наприклад, фінансового сектору, банківського сектору і т. п., тобто

¹¹⁴ Муталимов В. А. Макроэкономическая стабильность как основная цель обеспечения экономической безопасности страны. *Современные проблемы науки и образования*. 2013. № 6. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/makroekonomicheskaya-stabilnost-kak-osnovnaya-tsel-obespecheniya-ekonomicheskoy-bezopasnosti-strany>.

розглядається виключно стосовно макро- або мезорівня. Утім, на нашу думку, це, по-перше, суттєво звужує теорію фінансової стабільності; по-друге, будь-яку інституційну одиницю, у тому числі й фінансову установу, перетворює виключно на об'єкт впливу, а не суб'єкт забезпечення / сприяння фінансовій стабільності; по-третє, за такого підходу фінансові установи згідно із системним підходом можуть тлумачитися лише як лінійні, детерміновані закриті системи, які позбавлені властивості до самоорганізації, що, на наше переконання, неправильно.

При цьому сутність самоорганізаційних процесів полягає в тому, що відбувається перебудова наявних з одночасним утворенням нових зв'язків між елементами системи¹¹⁵. Тобто за такого підходу повністю заперечується здатність окремих інституційних одиниць (у тому числі фінансових установ) забезпечувати / зберігати / підвищувати / відновлювати власну фінансову стабільність за будь-яких зовнішніх умов.

У контексті вищезазначеного слушне зауваження Т. Є. Унковської про відсутність цілісної теорії фінансової стабільності та, зокрема, **універсального** сутнісного операційного визначення терміна «фінансова стабільність». Також погоджуємося з думкою науковця про «існування «методологічної прірви» між розумінням макрофінансової стабільності та фінансової стабільності на мікрорівні (на рівні банку, підприємства тощо)»¹¹⁶. Проведений огляд наукової думки щодо тлумачення економічного змісту поняття «фінансова стабільність» для різних інституційних рівнів фінансової системи (*додаток Д*) дозволив підтвердити істинність вищенаведеної думки та обґрунтував необхідність проведення теоретичного дослідження економічного змісту фінансової стабільності фінансового сектору шляхом дедуктивного переходу від загального (фінансова стабільність у широкому розумінні) до часткового (фінансова стабільність фінансового сектору). Вибір такої послідовності дослідження обґрунтовується важливістю побудови категоріального апарату теорії фінансової стабільності фінансового сектору, базуючись на єдиній концептуальній основі. Це дасть можливість, по-перше, подолати вузькість розуміння економічного змісту фінансової стабільності на мезорівні та надмірну узагальненість на макрорівні, по-друге, сприятиме формуванню єдиної цілісної теорії фінансової стабільності. Також вважаємо доречним при дослідженні

¹¹⁵ Ткачук Н. М. Теоретичні аспекти та особливості самоорганізації банківської системи з позиції ентропійного підходу. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. 2019. Т. 24. Вип. 3 (76). С. 190—193.

¹¹⁶ Унковська Т. Є. Системне розуміння фінансової стабільності: розв'язання парадоксів. *Економічна теорія*. 2009. № 1. С. 14—33. (С. 19).

змісту фінансової стабільності в широкому розумінні скористатися методом наукової абстракції, акцентуючи уваги на змістоформувальних ознаках досліджуваного поняття, тобто тих, що притаманні цьому термінові, незалежно від об'єкта вивчення. Для цього скористаємося системно-синергетичним підходом і будемо мислити фінансову систему, фінансовий сектор і фінансових посередників як умовні соціально-економічні системи, які є відкритими, дисипативними і нелінійними.

Варто зауважити, що традиційно зарубіжні науковці (Н. Менк'ю, Г. Габбартом, Ф. Мишкіним, Д. Кідуеллем, Р. Петерсонем, Т. Падоа-Шіюппа, Г. Дж. Шиназі, Р. Левайн та ін.) отожднюють поняття фінансового сектору і фінансової системи. Так, навіть за умови широкого тлумачення економічного змісту фінансової системи її розуміють як сукупність фінансових посередників, фінансових ринків або лише суб'єктів. Так, Н. Менк'ю (*N. Gregory Mankiw*) визначає фінансову систему як «сукупність економічних інститутів (ринків цінних паперів, банків, взаємних (пайових) фондів, пенсійних фондів, кредитних спілок, страхових компаній тощо), які допомагають спрямувати ресурси осіб, що мають намір зробити заощадження, до тих, хто потребує позикових коштів, у формі інвестицій»¹¹⁷. Г. Габбарт (*Gabbar R. Glen*) трактує фінансову систему як мережу «ринків та інститутів, які є посередниками між заощадниками і позичальниками»¹¹⁸. Т. Падоа-Шіюппа (*Tommaso Padoa-Schioppa*), Г. Дж. Шиназі і Р. Левайн до фінансової системи з позицій суб'єктного складу відносять фінансових посередників, фінансові ринки і фінансову інфраструктуру. Т. Падоа-Шіюппа також як окрему складову фінансової системи виділяє систему її регулювання¹¹⁹. У свою чергу, Г. Дж. Шиназі та Р. Левайн (*Robert A. Levine*) відносять останню до фінансової інфраструктури, до якої також включають платіжну систему, систему розрахунків і систему обліку¹²⁰. Із позицій розробника гіпотези фінансової нестабільності

¹¹⁷ Мэнкью Н. Г. Принципы экономикс. Санкт-Петербург : ПитерКом, 1999. 781 с. (С. 331).

¹¹⁸ Габбард Р. Г. Гроші, фінансова система та економіка : підручник / наук. ред. пер. з англ. М. Савлук, Д. Олесевич. Київ : КНЕУ, 2004. 889 с. (С. 34).

¹¹⁹ Padoa-Schioppa T. Central Banks and Financial Stability: Exploring the Land In Between. Second ECB Central Banking Conference (Frankfurt am Main 24 and 25 October 2002). Frankfurt am Main : European Central Bank, 2002. 48 p. (P. 20). URL : <http://central.banktunnel.eu/events/pdf/conferences/tps.pdf>.

¹²⁰ Schinassi G. Safeguarding Financial Stability: Conceptual Issues and Policy Challenges. XIX Annual Symposium of Moneda y Crédito on «Monetary and Financial Stability: Harmony or Conflict» (Spain, Madrid, 2006, November 6—7). 2006. 45 p. (P. 20). URL : http://www.ecb.europa.eu/events/pdf/conferences/cecwe_conf/Schinasi_paper.pdf?fa0d9c9df617c000e82456ff201ada5.

Х. Мінські, фінансова система зводиться виключно до сукупності фінансових посередників¹²¹. До найважливіших функцій фінансової системи зарубіжні науковці відносять посередництво в розподілі фінансових ресурсів, трансмісію платежів, ціноутворення на фінансові інструменти та алокацію ризику¹²². На відміну від зарубіжного підходу, для українських науковців (Ю. М. Коваленко¹²³, І. О. Школьник¹²⁴, Л. В. Кузнецова¹²⁵, С. Л. Лондар¹²⁶, В. О. Макаренко¹²⁷) і російських дослідників (М. М. Назаров, М. І. Конкулова¹²⁸, В. В. Ковальов¹²⁹, А. І. Архіпов, І. О. Погосов¹³⁰) та загалом пострадянської академічної громади характерним є віднесення до фінансової системи країни державних фінансів, фінансів суб'єктів підприємницької діяльності та домогосподарств. Цілком погоджуємося з думкою Ю. М. Коваленко, що «фінансова система (у широкому розумінні) опосередковує будь-яку господарську діяльність, пронизує всю економіку, не обмежуючись будь-яким окремим її компонентом»¹³¹. З огляду на це вважаємо: 1) фінансова система і фінансовий сектор співвідносяться як ціле і часткове; 2) фінансовий сектор є ядром формування і функціонування фінансової системи; 3) за системним підходом фінансовий сектор являє собою умовно відособлену внутрішньо самоорганізовану соціально-економічну систему, авторську деталізацію характеристик якої наведено в *табл. 1.5*.

¹²¹ Minsky H. The Financial Instability Hypothesis. *Working Paper*. 1992. № 74. 10 p. URL : <http://www.levyinstitute.org/pubs/wp74.pdf>.

¹²² Alawode A., Sadek M. Al. What is financial stability? *Financial Stability Paper Series*. 2008. № 1. 26 p. (P. 14). URL : <http://www.cbb.gov.bh/assets/FSP/What%20is%20Financial%20Stability.pdf>.

¹²³ Коваленко Ю. М. Фінансова система і фінансовий сектор: організаційно-інституційний підхід. *Фінанси України*. 2011. № 4. С. 75—87.

¹²⁴ Кузнецова Л. Банки як складова фінансової системи України. *Вісник Національного банку України*. 2009. № 10. С. 52—57.

¹²⁵ Школьник І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія. Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД ; УАБС НБУ, 2008. 348 с. С. 28.

¹²⁶ Лондар С. Л. Уточнення фінансово-економічних дефініцій у контексті посткризових реалій. *Фінанси України*. 2012. № 12. С. 69—78.

¹²⁷ Макаренко В. О., Прищепчук І. О. Побудова моделі фінансової системи України на основі системного підходу. *Фінанси України*. 2010. № 5. С. 31—38.

¹²⁸ Назаров Н. Н., Конкулова М. И. Поняття «финансовая система» и «бюджетна система» в теории финансов. *Финансы и кредит*. 2004. № 19 (157). С. 6—10.

¹²⁹ Финансы : учебник / отв. ред. В. В. Ковалев. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект, 2010. 928 с.

¹³⁰ Финансы : учебник / под ред. А. И. Архипова, И. А. Погосова. Москва : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2007. 632 с.

¹³¹ Коваленко Ю. М. Фінансова система і фінансовий сектор: організаційно-інституційний підхід. *Фінанси України*. 2011. № 4. С. 75—87.

Таблиця 1.5

**Основні характеристики економічної природи фінансового сектору
згідно із системно-синергетичним підходом**

Ознаки	Зміст
Характеристика фінансового сектору як системи	Відкрита система — перебуває в постійному обміні фінансовими потоками та інформацією із зовнішнім середовищем
	Нелінійна система — руйнівні ефекти внутрішніх і зовнішніх збурень поширюються у функціонуванні фінансового сектору на основі нелінійних зворотних зв'язків і кумулятивних ефектів; навіть незначні зміни зовнішніх або внутрішніх параметрів можуть суттєво змінити особливості його функціонування
	Дисипативна система — не перебуває в рівновазі, але характеризується стійкістю за рахунок самоорганізації хаосу потенційних станів і має великі можливості до саморозвитку; здатність фінансового сектору після критичної точки (точки біфуркації) переходити з нестійкого стану до стійкого
	Соціально-економічна система — його розвиток залежить як від економічних, так і соціальних результатів його функціонування
Характеристика стану нелінійної рівноваги фінансового сектору	Стан фінансового сектору, який характеризується структурно-функціональною впорядкованістю, здатністю протистояти збуренням і своєчасно коригувати подальший напрям розвитку на основі внутрішнього потенціалу, для ефективної реалізації якого необхідне відповідне інституційне середовище. Фінансовий сектор як відкрита, нелінійна, дисипативна система безперервно перебуває у стані динамічної рівноваги, що є не тільки його специфічною властивістю, а й наслідком перманентного виникнення суперечностей (дисбалансів) як внутрішньосистемних, так і тих, що є результатом впливу зовнішнього середовища
Базові особливості фінансового сектору як дисипативної системи	Розвиток фінансового сектору як системи обумовлюється флуктуаціями та біфуркаційними переходами від порядку до хаосу, чи навпаки, до утворення нового стану динамічної рівноваги Напрямок розвитку фінансового сектору визначається в кожній точці біфуркаційного розгалуження й обумовлюється нелінійним впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Неможливо нав'язати фінансовому сектору напрями розвитку, потрібно лише виявляти тенденції його зміни і своєчасно створювати необхідні для цього передумови

Примітка. Розроблено автором.

Зазначимо, що в цій роботі фінансовий сектор тлумачимо за інституціональним підходом, змістове структурування якого представлено в *табл. 1.6.*

Таблиця 1.6

Структуризація фінансового сектору за інституціональним підходом

Посередники фінансового ринку			
Фінансові посередники			Інфра-структурні посередники
Кредитні установи		Фінансові установи	
Банки	Небанківські кредитні установи	Установи контрактного типу	Інвестиційні посередники
Комерційні банки, ощадні банки, інші спеціалізовані банки (іпотечні, банки розвитку, кооперативні банки, інвестиційні банки)	Кредитні спілки, ломбарди, фінансові компанії, лізингові та факторингові компанії	Страхові компанії, пенсійні фонди	Інвестиційні фонди та компанії (інститути спільного інвестування)
Банківський сегмент	Небанківський кредитний сегмент	Сегмент фінансових установ	
Кредитний сегмент			
Фінансовий сектор			

Фондова біржа, реєстратори, зберігачі та депозитарії, брокери, дилери, андерайтери, а також компанії з управління активами

Примітка. Складено за: Mishkin F. S. The economics of money, banking, and financial markets. 7th ed. Columbia : Columbia University, 2004. 850 p. (P. 36—37) ; Школьник І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія. Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2008. 348 с. (С. 142) ; Madura J. Financial Markets and Institutions. 9th ed. Cengage Learning, 2011. 716 p. (P. 13—21) ; Примостка Л., Шевалдіна В. Роль банків у формуванні організованих заощаджень населення. *Банківська справа*. 2013. № 11—12 (119). (С. 76—84, 80) і на основі власних напрацювань.

Повертаючись до безпосереднього предмета дослідження, відмітимо, що до 1990-х років наукові дослідження були передусім присвячені вивченню питання фінансової нестабільності, тобто передумовам, причинам і механізмам попередження виникнення фінансових криз. Тому поняття «фінансова стабільність» тлумачилося, зазвичай, через заперечення притаманності фінансовій системі ознак нестабільності. Саме це стало причиною існування двох різних підходів до розкриття економічного

змісту і вивчення проблематики фінансової стабільності, а саме: зворотний підхід (об'єктом наукового дослідження є фінансова нестабільність) і прямий підхід (направлений на виявлення визначальних рис стабільної фінансової системи).

Однією з перших фундаментальних праць, присвячених вивченню теорії фінансової нестабільності, є праця Х. Мінські (*Human P. Minsky, 1972*), який зауважує, що першопричина фінансової дестабілізації «базується на двох проявах капіталістичної економіки.

Перший полягає в довгостроковому розширенні фінансової структури, що відображається на природі активів, обсягах торгівлі на фінансових ринках і розвитку фінансових установ. Інший характеризується короткостроковими фінансовими проривами, підйомами завдяки існуванню оптимістичної, ейфорійної економіки (тобто природний наслідок ефективно функціонуючої економіки протягом тривалого періоду)»¹³². Х. Мінські зауважує, що саме в умовах їхнього одночасного прояву зароджуються основні загрози для стабільності фінансової системи¹³³. У подальшому ці роздуми знайшли своє оприлюднення у праці «Гіпотеза фінансової нестабільності»¹³⁴.

Також серед зарубіжних науковців, які визначають зміст фінансової стабільності як відсутність ознак фінансової нестабільності, варто відмітити праці Е. Крокета (*A. Crockett*), Р. Фергюсона (*R. W. Ferguson, Jr.*), Е. Ларджа (*A. Large*), Ф. Мишкіна, А. Шварца (*A. J. Schwartz*), Е. Девіса (*E. Ph. Davis*). Так, Ф. Мишкін, досліджуючи природу фінансових криз, причини поширення фінансової нестабільності, зауважує, що «якщо фінансова система неякісно виконує трансформаційну функцію, то це позбавляє економіку здатності ефективно функціонувати і суттєво уповільнює економічне зростання»^{135, 136, 137}. Як базову перешкоду для забезпечен-

¹³² Minsky H. P. *Financial Stability Revisited: The Economics of Disaster*. Board of Governors of the Federal Reserve System, Reappraisal of the Federal Reserve Discount Mechanism. Washington, D.C., 1972. 87 p. (P. 51).

¹³³ Там само. P. 52.

¹³⁴ Minsky H. P. *The Financial Instability Hypothesis / The Jerome Levy Economics Institute of Bard College*. Working Paper. 1992. № 74. 10 p. URL : <http://www.levyinstitute.org/pubs/wp74.pdf>.

¹³⁵ Mishkin F. S. *Anatomy of financial crisis*. National bureau of economic research. *NBER Working Paper*. 1991. № 3934. 24 p. (P. 1).

¹³⁶ Mishkin F. S. *The Causes and Propagation of Financial Instability: Lessons for Policymakers*. Federal Reserve Bank in Kansas City. *Maintaining Financial Stability in a Global Economy*, Kansas City, Mo. : Federal Reserve Bank in Kansas City, 1997. P. 55—96. (P. 56).

¹³⁷ Mishkin F. S. *Global Financial Instability: Framework, Events, Issues*. National Bureau of Economic Research. Cambridge, Massachusetts, 1999. 37 p. (P. 7).

ня ефективного функціонування фінансової системи Ф. Мишкін визначає інформаційну асиметрію. Узагальнюючи думки науковця, О. Іссінг (*Otmar Issing*) тлумачить фінансову стабільність як «зростання фінансової системи, яке гарантовано забезпечується протягом тривалого періоду часу за одночасної ефективної трансформації заощаджень в інвестиції»¹³⁸. Однак, як засвідчує досвід світової кризи 2008 року, лише зазначених характеристик недостатньо для виявлення ознак дестабілізації системи.

У свою чергу, Е. Крокет розглядає фінансову нестабільність як «ситуацію, за якої показники економічної діяльності можуть погіршитися внаслідок змін цін на фінансові активи або неспроможності фінансових посередників виконувати свої договірні зобов'язання»¹³⁹. Тобто дослідник акцентує увагу на такій ознаці фінансової нестабільності, як наявність потенційних загроз для реальної економіки з боку фінансової системи. Причиною цьому, на думку Е. Крокета, є цінова нестабільність і неплатоспроможність фінансових посередників.

Р. Фергюсон розкриває поняття «фінансова нестабільність», звертаючи увагу на такі критерії: «суттєве відхилення цін на фінансові активи від фундаментальних значень; суттєва деформація функціонування ринків та доступу до кредитних ресурсів як на національному, так і міжнародному рівнях, а також значуще відхилення (або тенденції до відхилення) сукупних обсягів витрат агентів економічних відносин від граничних обсягів виробництва в межах певної економіки»¹⁴⁰. У цьому визначенні, на відміну від попереднього, науковець розглядає це питання з позицій стану ринків, а також звертає увагу на надмірну кредитну експансію як чинник нестабільності.

Загалом, ми погоджуємось із численною критикою використання зворотного підходу при формуванні теоретичних засад фінансової стабільності. Так, Дж. Стіглер у праці¹⁴¹ акцентує увагу на фундаментальній

¹³⁸ Issing O. Monetary and Financial Stability: Is there a Trade-off? *Monetary Stability, Financial Stability and the Business Cycle* : Conference (March 28—29, 2003). Basle : Bank for International Settlements, 2003. URL : <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2003/html/sp030329.en.html>.

¹³⁹ Crockett A. The Theory and Practice of the Financial Stability / Princeton University. *Essay in International Finance*. 1997. № 203. 52 p. (P. 2).

¹⁴⁰ Ferguson R. Should Financial Stability Be An Explicit Central Bank Objective? *Challenges to Central Banking from Globalized Financial Systems* : IMF Conference (2002, September 16–17). Washington, D.C., 2002. 13 p. (P. 2). URL : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/2002/gfs/eng/ferguson.pdf>.

¹⁴¹ Stigler J. *Essays in the History of Economics*. Chicago : University of Chicago Press, 1965. 391 p. (P. 51).

методологічній проблемі економічної теорії — недостатній увазі дослідників до точного визначення змісту широковживаних термінів. На думку науковця, «визначення має розкривати внутрішній зміст досліджуваного явища, щоб теоретичні припущення були емпірично надійними».

Протилежним є підхід, який передбачає розкриття сутності, специфіки і властивостей саме фінансової стабільності, тобто прямий метод. Г. Дж. Шиназі (*Garry J. Schinasi*) був одним із перших, хто обґрунтував практичну доцільність дослідження властивостей фінансової стабільності (а не нестабільності) з метою уможливлення формування ефективної політики її забезпечення органами державного управління. Також він наголосив, що подібний підхід особливо актуальний для країн із недосконалою фінансовою системою¹⁴².

Згідно з Т. Вейсером (*Thomas Wieser*), «фінансова стабільність — це здатність фінансової системи до абсорбування сильних шоківих ситуацій без переходу до стадії фінансової кризи, наприклад до фінансових стресів, які мають наскрізні секторальні наслідки і проявляються в негативних макроекономічних впливах»¹⁴³. Дослідник, представляючи широке тлумачення поняття, розкриває його через таку ознаку, як абсорбування сильних шоків (*absorbing severe shocks*), яка є неоднозначною і суб'єктивною. При цьому, як і Е. Крокет, науковець критерієм фінансової стабільності визначає відсутність негативних впливів на реальну економіку. Загалом, погляди зарубіжних економістів-практиків на зміст поняття «фінансова стабільність» за прямим підходом подано в *табл. 1.7*.

Таблиця 1.7

**Існуючі погляди зарубіжних економістів-практиків
на зміст поняття «фінансова стабільність»**

Автор	Визначення
Джон Чант, радник Банку Канади	Фінансова нестабільність — ситуація на фінансових ринках, яка перешкоджає або загрожує економічній діяльності, фінансова стабільність — зворотне явище
Ендрю Крокет, Глава Форуму фінансової стабільності	Фінансова стабільність — це відсутність нестабільності, ситуації, в якій економічна діяльність перебуває під негативним впливом коливань цін на фінансові активи або існує нездатність фінансових установ виконувати взяті на себе зобов'язання

¹⁴² Schinasi G. Defining Financial Stability. *IMF Working Paper*. 2004. WP/04/187. 19 p. (P. 3). URL : <https://pdfs.semanticscholar.org/ef31/bd3236697c658746235e96ab920488ad5a3a.pdf>.

¹⁴³ Wieser T. Comments on Charles A. E. Goodhart — The Links between Fiscal and Monetary Policies on the One Hand, and Financial Stability on the Other. *Monetary Policy and Financial Stability : 33rd Economics Conference (May 12—13, 2005)*. Vienna : Bank of Austria, 2005. P. 39—46. URL : https://www.oenb.at/dam/jcr:0980714e-117d.../vovitagung_2005_tcm16-30874.pdf.

Автор	Визначення
Майкл Фут, Управління фінансових послуг Великобританії	Фінансова стабільність визначається: а) грошовою стабільністю; б) рівнем зайнятості населення, близьким до нормальної норми зайнятості в економіці; в) довірою економічних суб'єктів до фінансових установ і ринків; г) відсутністю відносних коливань цін на реальні чи фінансові активи
Вім Дуйзенберг, глава Європейського центрального банку	Фінансова стабільність означає відлагоджене функціонування ключових елементів, які формують фінансову систему
Роджер Фергюсон-мол., член Ради керуючих ФРС США	Фінансова стабільність слід визначати через її протилежність — фінансову нестабільність, яка визначається трьома критеріями: 1) цінами на ключові фінансові активи, які суттєво відхиляються від фундаментальних значень та (або) 2) збоями у функціонуванні ринків цінних паперів і доступом до кредиту всередині країни і, можливо, на міжнародному рівні; 3) сукупними витратами, які суттєво відхиляються від потенційного значення.
Дойче Бундесбанк	Фінансова стабільність описує стійкий стан, у якому фінансова система ефективно виконує свої ключові функції, зокрема розподіл ресурсів і скорочення ризиків, а також проведення платежів
Ендрю Лярж, заступник Голови банку Англії з питань фінансової стабільності	Фінансова стабільність визначається рівнем довіри до фінансової системи
Банк Норвегії	Фінансова стабільність визначається відсутністю криз у фінансовій системі, тобто стійкістю фінансового сектору до шоків, які виникають у діяльності фінансових установ чи функціонуванні фінансових ринків
Банк Польщі	Фінансова стабільність і стабільність фінансової системи фактично ототоженні. Під стабільністю фінансової системи розуміється ситуація, коли система безперервно й ефективно виконує всі свої функції, навіть за умов значних неочікуваних і негативних шоків
Банк Чехії	Фінансова стабільність — це ситуація, коли фінансова система діє без суттєвих вад або небажаних впливів на поточний і майбутній розвиток економіки в цілому, що засвідчує високий ступінь стійкості системи до потрясінь
Національний банк Республіки Казахстан	Фінансова стабільність визначена як відсутність диспропорцій в економіці, що можуть призвести до корекції фінансових ринків, розгортання системної кризи та падіння спроможності фінансових інститутів забезпечувати безперебійне функціонування фінансової системи й підтримувати ділову активність реального сектору економіки

Автор	Визначення
Ноут Веллінк, президент Банку Нідерландів	Стабільна фінансова система здатна ефективно розподіляти ресурси й абсорбувати шоки, перешкоджати впливу їхніх руйнівних ефектів на реальну економіку та інші фінансові системи

Примітка. Складено на основі опрацювання джерел: Шинази Г. Дж. Сохранение финансовой стабильности. *Вопросы экономики (МВФ)*. 2005. № 36. 26 с.; Подкуйко М. С. Финансовая стабильность стран в условиях глобализации. *Финансовые исследования*. 2007. № 15. С. 17—26; Foot M. What is financial stability and how do we get it? // ACI (UK) *The Roy Bridge Memorial Lecture*. 2003. April 3. URL : <http://www.fsa.gov.uk/Pages/Library/Communication/Speeches/2003/sp122>; Schinasi G. J. Safeguarding financial stability: theory and practice. Washington, D.C. : International Monetary Fund, 2005. 89 p; Crockett A. The Theory and Practice of Financial Stability. *GEI Newsletter Issue. Global Economic Institutions*. 1997. № 6. URL : <http://www.cepr.org/gei/6rep2.htm>; Schinasi G. J. Defining Financial Stability / International Monetary Fund. *IMF Working Paper*. 2004. № 187. P. 18; Mishkin F. S. Global Financial Instability: Framework, Events, Issues. *Journal of Economic Perspectives*. 1999. Vol. 13 № 4. URL : <http://www0.gsb.columbia.edu/faculty/fmishkin/PDFpapers/jep99.pdf>.

Вважаємо, що однією з найґрунтовніших праць, присвячених питанням фінансової стабільності, є дослідження Г. Дж. Шиназі¹⁴⁴. Так, у цій праці науковець виділив п'ять принципів, які повинні бути покладені в основу визначення цього поняття, а саме:

1) фінансова стабільність стосується всіх елементів фінансової системи (інфраструктури, установ і ринків);

2) фінансова система не тільки ефективно виконує функції розподілу ресурсів і ризиків, мобілізації заощаджень і накопичення багатства, а й забезпечує безперебійну роботу платіжної системи;

3) фінансова стабільність — це не лише фактична відсутність фінансових криз, а й здатність фінансової системи вчасно обмежувати, стримувати та управляти наявними дисбалансами, перш ніж вони завдадуть шкоду економічним процесам;

4) фінансова стабільність повинна розглядатися, насамперед, з позиції її впливу на реальний сектор економіки. Якщо порушення у функціонуванні фінансових ринків або установ не становлять загрози для реального сектору економіки, то вони не повинні розцінюватися як загрози для фінансової стабільності;

5) фінансова система повинна розглядатися з позиції часового простору (континууму).

Загалом, Г. Дж. Шиназі тлумачить фінансову стабільність на підставі функціонального підходу, розкриваючи три ключові функції, які мають

¹⁴⁴ Schinasi G. Defining Financial Stability. *IMF Working Paper*. 2004. WP/04/187. 19 p. (P. 6—7). URL : <https://pdfs.semanticscholar.org/ef31/bd3236697c658746235e96ab920488ad5a3a.pdf>.

одночасно виконуватися стабільною фінансовою системою, а саме: «1) полегшення ефективного розподілу ресурсів як у просторі, так і часі між власниками заощаджень та інвесторами, а також перерозподіл економічних ресурсів загалом; 2) здатність фінансової системи до оцінки рівня, котирування, розподілу очікуваних фінансових ризиків та їх управління; 3) здатність фінансової системи до поглинання шоків і неочікуваних подій, які виникають як у фінансовій сфері, так і реальній економіці»¹⁴⁵. За умови, що хоча б одна з цих характеристик не виконується, на думку Г. Дж. Шиназі, фінансова система стає менш стабільною, а за певних умов може бути нестабільною. Це визначення суттєво відрізняється від інших двома аспектами: по-перше, це акцентування автора на питаннях превентивного управління фінансовим ризиками, а по-друге, на здатності фінансової системи до поглинання як внутрішньосистемних шоків, так і тих, що зароджуються за її межами.

Узагальнення наукової думки щодо тлумачення терміна «фінансова стабільність» зарубіжними дослідниками представлено у праці П. Смеги (*P. Smaga*). Науковець виділив шість характеристик, які більшість науковців використовують для розкриття змісту цього поняття, а саме (проаналізовано за частотою згадувань у порядку спадання):

- виконання основних функцій фінансової системи;
- стійкість до шоків;
- вплив на реальну економіку;
- ефективний перерозподіл ресурсів, тобто виконання функції фінансового посередництва;
- стабільність цін на фінансові активи;
- тісний взаємозв'язок між структурними елементами фінансової системи¹⁴⁶.

Варто зауважити, що наділення фінансової стабільності ознакою стабільності цін на фінансові активи, насамперед, характерно для науковців, які вивчають це поняття з позицій фінансової нестабільності. Також важливо зазначити, що така характеристика, як оцінка, розподіл та управління очікуваними фінансовими ризиками, на чому наголошує у своїх працях Г. Дж. Шиназі, не знайшла широкої підтримки серед інших науковців як самостійна ознака поняття.

Зазначимо, що для вітчизняної та російськомовної академічної спільноти більшою мірою характерний прямий підхід до розкриття поняття

¹⁴⁵ Schinasi G. J. *Safeguarding financial stability : theory and practice*. Washington, D.C. : International Monetary Fund, 2005. 311 p.

¹⁴⁶ Smaga P. *Assessing involvement of central banks in financial stability*. Center for financial stability. *Policy paper*. New York, 2013. 64 p. (P. 16).

фінансової стабільності. Найбільш часто вживаними характеристиками поняття фінансової стабільності є:

- протистояння шокам;
- ефективне виконання функцій (як посередницької і платіжної, так і забезпечення нормального перебігу економічних процесів у державі);
- попередження поширення негативних проявів на реальну економіку;
- стійкість компонент фінансової системи;
- динамічний стан фінансової рівноваги.

Зазначимо, що, проаналізувавши підходи до визначення сутності фінансової стабільності в українській і російськомовній науковій літературі (додаток Д), ми виокремили кілька напрямів, відповідно до яких фінансова стабільність:

1) трактується як здатність фінансової системи протистояти негативним внутрішнім і зовнішнім шокам за одночасного ефективного виконання своїх основних функцій;

2) розглядається як стійкість компонент фінансової системи, яка тлумачиться у вузькому розумінні;

3) тлумачиться як режим функціонування системи будь-якого порядку (макро-, мезо, мікрорівня), що перебуває в динамічному стані фінансової рівноваги;

4) інтерпретується як тип розвитку системи, за якого вона доводить свою здатність до ефективного існування, відтворення і зміни в часі.

Згідно з першим напрямом, науковці тлумачать зміст цього поняття на підставі функціонального підходу, тобто шляхом розкриття того переліку функцій, які повинні безперерійно та ефективно виконуватися, навіть в умовах екзогенних або ендогенних шоків. Так, В. Т. Севрук¹⁴⁷, І. Г. Кормілиця¹⁴⁸ і Я. О. Коріньок¹⁴⁹ як визначальну рису фінансової стабільності виділяють здатність фінансової системи виконувати свої основні функції. При цьому А. А. Бахолдін¹⁵⁰ акцентує увагу на здійсненні всіх закріплених функцій. Дослідники не деталізують зміст цих функцій, а тому вважаємо, що подібний узагальнений підхід є недосконалим для розробки системи

¹⁴⁷ Севрук В. Т. Внешние рейтинги как индикатор финансовой стабильности. *Управление в кредитной организации*. 2007. № 2. С. 4. URL : http://www.reglament.net/bank/mng/2007_2_article_print.htm.

¹⁴⁸ Кормилицина И. Г. Финансовая стабильность: сущность, факторы, индикаторы. *Финансы и кредит*. 2011. № 35 (467). С. 44—54. (С. 49).

¹⁴⁹ Коріньок Я. О. Сутність фінансової стабільності та особливості її прояву. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки*. 2015. Ч. 2. Вип. 11. С. 129.

¹⁵⁰ Бахолдин А. А. Финансовая стабильность, денежно-кредитная политика и банковские риски. *Финансы и кредит*. 2007. № 5 (245). С. 59—61. (С. 59).

діагностики рівня фінансової стабільності. Також суттєвим недоліком дефініцій, запропонованих В. Т. Севруком та А. А. Бахолдіним, є відсутність опису характеру поведінки системи під впливом негативних внутрішніх та зовнішніх шоків. При цьому В. Т. Севрук підмінює останнє (шоки) поняттям «невизначеність», з чим ми не погоджуємося. Окрім цього, вважаємо некоректним тлумачення фінансової стабільності І. Г. Корміліциною та Я. О. Коріньок як стану фінансової системи. Так, згідно із загальною теорією систем, поняття стану системи характеризує її «зріз», фіксацію кількісних та якісних значень її внутрішніх параметрів на певний момент часу. Таким чином, визначаючи фінансову стабільність як певний стан системи, дослідники наділяють її статичною ознакою, що призводить до втрати нею свого економічного змісту — здатності безперервно виконувати свої функції, незважаючи на внутрішні та зовнішні шоки. Розділяємо позицію тієї групи науковців, які визначають фінансову стабільність як множину станів системи, що перебувають у певному допустимому діапазоні протягом часу.

Поряд з цим, у межах цього напряму варто виділити підходи до розкриття змісту досліджуваного поняття, запропоновані П. В. Каллаурем¹⁵¹, Б. І. Пшиком¹⁵², Г. Т. Карчевою¹⁵³ та авторським колективом Національного інституту стратегічних досліджень¹⁵⁴, які ключовою ознакою стабільності фінансової системи визначають здатність забезпечувати ефективний розподіл ресурсів і безперебійне здійснення розрахунків в економіці. Також науковці (Б. І. Пшик, П. В. Каллаур і Г. Т. Карчева) поділяють думку Г. Дж. Шиназі щодо здатності стабільної фінансової системи ефективно управляти фінансовими ризиками. Окремо потрібно зауважити на акцентуванні Б. І. Пшиком і С. Моїсеєвим¹⁵⁵ на такій важливій ознаці фінансової стабільності, як довіра до фінансово-кредитних установ, на яку звертали увагу у своїх працях Е. Крокет, М. Фут (*Michael Foot*) і Е. Лардж. Останній зазначає, що «у широкому сенсі фінансова стабільність має визначатися з позицій забезпечення довіри до фінансової системи»¹⁵⁶. М. Фут

¹⁵¹ Каллаур П. В. Финансовая стабильность как цель деятельности центрального банка. *Банковский вестник*. 2010. № 1. С. 5—10.

¹⁵² Пшик Б. І. Фінансова стабільність: сутність та особливості прояву. *Вісник СевНТУ. Економіка і фінанси*. 2013. № 138. С. 91—96.

¹⁵³ Карчева Г. Т. Ефективність функціонування та перспективи розвитку банківської системи України. Київ: Ін-т екон. та прогнозування НАН України, 2012. 520 с. (С. 72).

¹⁵⁴ Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки / Я. В. Белінська, Д. С. Покришка, О. О. Молдован та ін. Київ: НІСД, 2011. 88 с. (С. 3).

¹⁵⁵ Моїсеєв С. Политика поддержания финансовой стабильности. *Вопросы экономики*. 2008. № 11. С. 51—61.

¹⁵⁶ Large A. Financial Stability: Maintaining Confidence in a Complex World. Speech at City of London Central Banking Conference (National Liberal Club, 17 November 2003). London

довіру до фінансових інституцій і ринків визначає як одну з ключових ознак фінансової стабільності¹⁵⁷. Також на довірі до фінансових інституцій, як характеристикі стабільності фінансової системи, наголошують російські дослідники І. А. Морозова і Л. Р. Сахабутдінова¹⁵⁸. Однак при цьому більшість науковців не відносять її до змістоформувань ознак поняття «фінансова стабільність». Це підтверджується науковими результатами К. Албулеску (*Claudiu Albulescu*), К. Брезніка (*Kristijan Breznik*) і В. Дermoла (*Valerij Dermol*)¹⁵⁹, які досліджували контент 145 зарубіжних наукових праць, присвячених фінансовій стабільності, за період 1987—2015 рр. і виділили 31 поняття, які найчастіше вивчають дослідники цієї проблематики, серед яких немає поняття «довіра». Подібне ігнорування вважаємо суттєвим методологічним недоліком теорії фінансової стабільності та відносимо довіру до важливих компонент її забезпечення.

Другий напрям тлумачення економічного змісту поняття «фінансова стабільність» передбачає його ототожнення зі стійкістю. Варто зауважити, що, попри численні наукові дослідження питань забезпечення фінансової стійкості кредитних установ, немає одностайності щодо взаємозв'язку понять «стабільність» і «стійкість». По-перше, це їхнє ототожнення (Г. Г. Фетисов¹⁶⁰); по-друге, це розгляд стабільності як складової стійкості (С. П. Вольська¹⁶¹, О. О. Іщенко¹⁶², О. В. Крухмаль¹⁶³, В. В. Іванов¹⁶⁴

: Bank of England. P. 2. URL : <http://www.bankofengland.co.uk/archive/Documents/historicpubs/speeches/2003/speech205.pdf>.

¹⁵⁷ Foot M. What Is 'Financial Stability' and How Do We Get It? The Roy Bridge : Memorial Lecture (April 3, 2003.). United Kingdom : Financial Services Authority. P. 2.

¹⁵⁸ Morozova I. A., Sahabutdinova L. R. Financial Stability Concept: Main Characteristics and Tools. *World Applied Sciences Journal*. 2013. № 22 (6). P. 856—858. (P. 858). URL : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.388.2058&rep=rep1&type=pdf>.

¹⁵⁹ Albulescu C., Breznik K., Dermol V. What We Understand By Financial Stability: Text Analysis With Network Approach. *International Journal of Management, Knowledge and Learning*. 2016. P. 943—951. URL : <http://www.toknowpress.net/ISBN/978-961-6914-16-1/papers/ML16-191.pdf>.

¹⁶⁰ Фетисов Г. Г. Устойчивость коммерческого банка, рейтинговые системы ее оценки. Москва : Финансы и кредит, 1999. 168 с. (С. 17).

¹⁶¹ Вольська С. П. Визначення фінансової стійкості. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 806—809. (С. 809).

¹⁶² Іщенко О. О. Фінансова стійкість банку в умовах економічної нестабільності : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ : Київський національний торгово-економічний університет, 2015. 218 с. (С. 12).

¹⁶³ Крухмаль О. В. Оцінка фінансової стійкості банків: інформаційне і методичне забезпечення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Суми : ДВНЗ «Університет банківської справи Національного банку України», 2007. 22 с. (С. 7—8).

¹⁶⁴ Іванов В. В. Анализ надежности банка : практическое пособие. Москва : Русская Деловая Литература, 1996. 320 с. (С. 28).

та ін.). Протилежний підхід представлено у працях О. І. Барановського¹⁶⁵, Л. О. Примостки¹⁶⁶, І. В. Ларіонової¹⁶⁷, П. В. Каллаура¹⁶⁸, Д. В. Панова¹⁶⁹, А. Т. Кияк¹⁷⁰, В. В. Коваленко^{171, 172}, О. В. Дзюблюка і Р. В. Михайлюка¹⁷³, Г. Т. Карчевої¹⁷⁴, які визначають стійкість як одну з фундаментальних передумов стабільності кредитних установ.

Л. Г. Мельник підходить до розгляду понять стабільності та стійкості, спираючись на теорію систем і системний підхід, розглядаючи їх як параметри економічної системи. На його думку, головна відмінність між ними полягає в тому, що стабільність характеризує залежність поведінки системи від внутрішніх чинників, а стійкість — від зовнішніх¹⁷⁵. Вважаємо, що це суперечить сучасним дослідженням проблематики фінансової стабільності та науковим обґрунтуванням її тісної взаємопов'язаності з екзогенними факторами.

В. В. Лавренюк¹⁷⁶ зауважує, що «стабільність системи — це сукупність стійких станів елементів, що входять до системи». Недосконалість цього визначення полягає в тому, що, по-перше, поняття стійкості та стабільності є різнорівневими термінами за часовою ознакою. Якщо стабільність — це прогностична характеристика об'єкта дослідження, то стійкість —

¹⁶⁵ Барановський О. І. Стійкість банківської системи України. *Фінанси України*. 2007. № 9. С. 75—87.

¹⁶⁶ Примостка Л. О. Макроекономічна рівновага та фінансова стійкість банків: теоретичний аспект. *Фінанси, облік і аудит*. 2012. № 20. С. 148—155. (С. 150).

¹⁶⁷ Ларионова І. В. Стабільність банківської системи в умовах перехідної економіки : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.10. Москва : Финансовая академия при правительстве Российской Федерации, 2001. 381 с. (С. 35).

¹⁶⁸ Каллаур П. В. Концепт «фінансова стабільність». *Беларуский економічний журнал*. 2007. № 1. С. 25—37. (С. 26).

¹⁶⁹ Панов Д. В. Финансовая стабільність банків: методологічний похід. *Вестник Финансовой академии*. 2008. № 3. С. 180—200. (С. 193).

¹⁷⁰ Кияк А. Т. Фінансова стабільність банківської системи України на сучасному етапі розвитку національної економіки. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 2016. Т. 21. Вип. 3. С. 143—148. (С. 145).

¹⁷¹ Коваленко В. В., Радова Н. В. Моніторинг фінансової стабільності банківської системи України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 2 (19). С. 321—330. .

¹⁷² Коваленко В. В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика : монографія. Суми, 2010. 228 с. (С. 35).

¹⁷³ Дзюблюк О. В., Михайлюк Р. В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи : монографія. Тернопіль, 2009. 316 с. (С. 31).

¹⁷⁴ Карчева Г. Т. Ефективність функціонування та перспективи розвитку банківської системи України. Київ : Ін-т екон. та прогнозування НАН України, 2012. 520 с. (С. 62).

¹⁷⁵ Основи стійкого розвитку : навч. посібник / за ред. Л. Г. Мельника. Суми : Університетська книга, 2005. 654 с.

¹⁷⁶ Лавренюк В. В. Системно важливі банки та їх вплив на стабільність банківської системи : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2016. 232 с.

статична. Стабільність — це здатність системи, спираючись на поточний та очікуваний у короткостроковому періоді рівень фінансової стійкості, забезпечувати сталий, прогнозований ефективний розвиток у довгостроковій перспективі. По-друге, дискусійним є наділення стабільності мультиплікативною ознакою виключно в аспекті стійкості.

Погоджуємося з думкою тієї групи науковців, які визначають стійкість як необхідну умову стабільності економічної системи, однак не вважаємо її виключним чинником. Так, наприклад, активні дії регулятора щодо підвищення вимог до платоспроможності кредитних установ, до оцінки достатності їхнього капіталу в короткостроковому періоді негативно впливатимуть на їхню фінансову стійкість, маючи на увазі зниження відповідних показників або нормативів. Також не виключено скорочення кількості діючих установ через добровільний вихід з ринку або їх виведення уповноваженим органом через неплатоспроможність. Однак у довгостроковій перспективі відповідність діяльності банку новим вимогам підвищує їхню привабливість для інвесторів і стейкхолдерів, розширює їхню кредитно-інвестиційну діяльність, створює передумови до зростання вартості бізнесу, його стабільного розвитку. Поряд із цим, посилення вимог до капіталу — це додаткові витрати на ведення бізнесу, що стимулюватиме кредитні установи до нарощення активних операцій з метою забезпечення належного рівня прибутковості. Тому, якщо регуляторними нормами не передбачено одночасного обмеження темпів нарощення активних операцій (наприклад, запровадження інструменту буферного капіталу за певних умов) або щодо рівня збалансування активів і пасивів за строками, тоді регуляторні вимоги до капіталу кредитних установ на стадії економічного підйому стають додатковим стимулом кредитної експансії, сприяють кредитному буму, спонукають зростання цін на активи, а на стадії економічного спаду — спричиняють надмірне зниження обсягів кредитування і падіння цін на активи. При цьому рівень фінансової стійкості окремо взятих кредитних установ, як за перших, так і за других умов, може повністю відповідати встановленим вимогам.

Поряд із поняттям «стійкість» також уживаються терміни «стійкий розвиток», «стійка рівновага», «стійкий стан». Ми погоджуємося з думкою О. І. Барановського, що поняття стійкості є найбільш вузьким із наведених термінів і характеризує здатність кредитних установ виконувати властиві їм функції та відповідати всім нормативним вимогам у конкретний момент часу. Графічну інтерпретацію авторського бачення змістовної відмінності понять стійкості, стійкої рівноваги і стійкого розвитку умовної відкритої дисипативної нелінійної системи представлено на *рис. 1.8*.

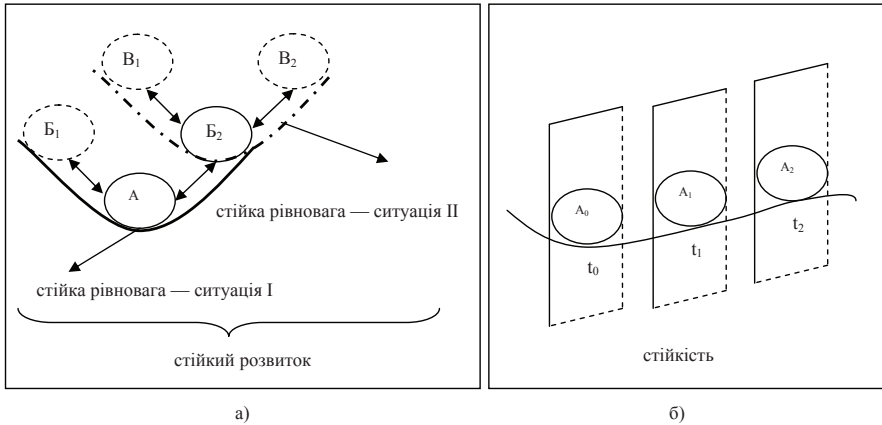

Рис. 1.8. Графічна інтерпретація економічного змісту понять «стійкість», «стійка рівновага», «стійкий розвиток»

Примітка. Побудовано автором.

Стосовно методологічної обґрунтованості вживання вищезазначених понять, слушною є думка Л. О. Примостки, що «у суспільних системах доречно вести мову не про погашення всіх внутрішніх і зовнішніх впливів, а про гнучке реагування на них з тим, щоб використати нові обставини, властивості та умови для саморозвитку цих систем». На нашу думку, саме такі характеристики пояснюють поняття «стійкий розвиток» і саме воно є найбільш близьким за змістом до терміна «стабільність», у тому числі в контексті фінансової компоненти. Так, на рис. 1.8а представлено графічну інтерпретацію стійкого розвитку умовної соціально-економічної системи, який, на нашу думку, є результатом не лише поглинання або протистояння шокам і повернення до початкового рівноважного стану (стан «А»), але, насамперед, здатності системи пристосовуватися до нових умов функціонування (стан «В₂»), і формування в них нового стану рівноваги завдяки саморегуляції та самовдосконаленню.

Тобто *стійка рівновага фінансової системи / фінансового сектору / фінансових посередників* — це динамічна характеристика, яка відображає здатність до протистояння внутрішнім або зовнішнім шокам та, завдяки внутрішньому запасу міцності, повернення до початкового рівноважного (збалансованого) стану після закінчення їхнього впливу. При цьому, перебуваючи у стані стійкої рівноваги, така система безперерійно виконує свої основні функції. У свою чергу, для системи характерний стійкий роз-

виток, якщо вона здатна адаптуватися до негативних зовнішніх і внутрішніх факторів та відшукувати новий стан рівноваги під час їхньої дії. Саме це дозволяє системі перейти до нового вищого рівня розвитку.

Також вітчизняні науковці розглядають фінансову стабільність через поняття «фінансова рівновага». Так, Т. Є. Унковська¹⁷⁷ і Я. В. Белінська¹⁷⁸ зауважують, що «фінансова стабільність економічної системи може бути визначена як такий режим її функціонування, коли вона перебуває в динамічному стані фінансової рівноваги, тобто в разі екзогенних або ендогенних шоків її відхилення від рівноваги залишається в заданих межах і вона здатна повернутися в режим фінансової рівноваги». Слушне зауваження, що фінансова стабільність — це певний діапазон, континуум станів системи, у яких вона збалансовано функціонує. При цьому варто зауважити, що, на відміну від французької наукової школи, яка використовує термін «фінансова рівновага», переважно в рамках фінансового менеджменту підприємства, Т. Є. Унковська науково обґрунтувала можливість його застосування до економічних систем різного рівня (підприємств, домогосподарств, банківської системи, ринків, бюджетів, платіжного балансу, національної і світової економіки загалом), що може стати основою загальної теорії фінансової стабільності, сформованої на єдиних концептуальних засадах.

Інший підхід до визначення фінансової стабільності полягає у її тлумаченні як здатності до розвитку. Так, В. Платонов трактує зміст цього поняття як рівномірний і передбачуваний тип розвитку фінансової системи, за якого вона зберігає можливість існувати, відтворюватися і змінюватися, не втрачаючи при цьому своїх базисних функцій і не створюючи загрози економічній безпеці держави¹⁷⁹. У свою чергу, Г. Т. Карчева зауважує, що стабільність «у широкому розумінні пов'язується з розвитком системи, якісними змінами в ній, необхідною умовою якого є збереження фінансової стійкості та динамічної рівноваги»¹⁸⁰. Також до необхідних умов фінансової стабільності науковець відносить ефективність функціонування фінансової системи. Також тісно взаємопов'язаними та взаємодоповнювальними є поняттями «фінансова стабільність» і «фінансова безпека» (табл. 1.8).

¹⁷⁷ Унковська Т. Системне розуміння фінансової стабільності: розв'язання парадоксів. *Економічна теорія*. 2009. № 1. С. 14—33. (С. 33).

¹⁷⁸ Белінська Я. В., Биховченко В. П. Фінансова стабільність: сутність та напрями забезпечення. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 4 (17). С. 57—67. (С. 59).

¹⁷⁹ Платонов В. Финансовая стабильность: теоретико-методологический аспект. *Банкаўскі веснік*. 2009. № 1. С. 44—47. (С. 47).

¹⁸⁰ Карчева Г. Т. Ефективність функціонування та перспективи розвитку банківської системи України. Київ : Ін-т екон. та прогнозування НАН України, 2012. 520 с.

Таблиця 1.8

Спільні та відмінні риси економічного змісту понять «фінансова стійкість», «фінансова стабільність», «фінансова безпека»

Ознака	Фінансова стійкість	Фінансова стабільність	Фінансова безпека
Час	Статична характеристика	Динамічна характеристика	Динамічна характеристика
Природа («ядро») поняття	Характеризує рівень опірності економічної системи негативним впливам внутрішнього і зовнішнього середовища у конкретний момент часу або протягом короткострокового визначеного періоду	Характеризує здатність економічної системи до ефективного функціонування у довгостроковій перспективі	Характеризує рівень захищеності фінансових інтересів економічних агентів у часі
Ключові характеристики, що формують економічний зміст поняття	Опірність до зовнішніх і внутрішніх шоків; внутрішня збалансованість фінансових потоків; володіння достатнім запасом міцності; повернення до попереднього стану	Опірність та адаптивність до негативних впливів; володіння і здатність до формування достатнього запасу міцності в часі; безперервність та ефективність виконання основних функцій; внутрішня збалансованість; здатність повністю абсорбувати негативні шоки всередині фінансової системи та не поширювати її на реальний сектор економіки; планомірний, цілеспрямований розвиток навіть в умовах дії загроз	Опірність та адаптивність до негативних впливів; достатній рівень захищеності фінансових інтересів економічних агентів у сенсі максимізації їхніх доходів за одночасної мінімізації ризиків (можливих втрат); стабільний розвиток протягом тривалого часу і належний рівень захисту національних фінансових інтересів
Фундаментальна передумова забезпечення	Стійкість капіталоутворювальної бази	Фінансова стійкість	Фінансова стабільність

Примітка. Розробка автора.

Загалом, на підставі проведеного аналізу і з метою поглиблення економічного змісту поняття «фінансова стабільність», розкриття його комплексності та багатогранності доречним є уточнення його різновидів (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Класифікація різновидів фінансової стабільності

Класифікаційна ознака	Різновиди фінансової стабільності
Суб'єкт	Країни, регіону, економіки, фінансової системи, фінансово-банківської системи, фінансового ринку, фінансового сектору, фінансової інфраструктури, фінансового посередника (кредитної установи, страхової компанії, пенсійного фонду, інвестиційного фонду), підприємства реального сектору, домашнього господарства
Межі поширення	Локальна, національна, міжнародна, глобальна; мега-, мета-, макро-, мезо-, мікрорівня
Вид економічної системи	В умовах ринкової економіки, адміністративно-командної економіки, інформаційної економіки, тіньової економіки, легальної економіки
Стан економіки	В умовах тривалого економічного зростання, у передкризових, посткризових умовах
Рівень забезпеченості	Абсолютна, висока, задовільна, незадовільна
Стан стабільності	Фактична, очікувана, потенційна, прогнозна
Реальність прояву	Дійсна, уявна
Спосіб підтримання	Спадкова, примусова
Характер забезпечення	Еволюційна, революційна
Тривалість періоду дії	Короткострокова, середньострокова, довгострокова; безперервна, ситуативна
Ступінь забезпечення	Забезпечена, незабезпечена
Глибина забезпечення	Системна, сегментарна, кластерна, індивідуальна
Часовий діапазон забезпечення	Стратегічна, тактична, ургентна
Рівень опірності та адаптивності до змін зовнішнього середовища	Повна, часткова
Мета забезпечення	Спрямована на забезпечення стабільності посередників фінансового ринку; уникнення системної фінансової кризи; забезпечення відсутності надмірної волатильності фінансових ринків, ефективного управління фінансовими ризиками в економіці, подовження економічних циклів

Примітка. Розробка автора.

Так, вважаємо доцільним, поряд із загальноновживаними класифікаційними ознаками (*суб'єкт, межі поширення, вид економічної системи, стан економіки, стан стабільності, тривалість періоду дії, ступінь забезпечення*), також виділити такі: *її реальність, спосіб підтримання, характер забезпечення, рівень опірності та адаптивності до змін зовнішнього середовища, часовий діапазон забезпечення, глибину забезпечення, рівень забезпеченості, мету забезпечення*.

Це дозволяє поглибити економічний зміст цього поняття, розширити розуміння того, у яких станах може проявлятися фінансова стабільність, що є важливим на етапах розроблення і впровадження заходів забезпечення її безперервності та достатності як з позиції функціонального, так і параметричного підходів.

Узагальнюючи проаналізовані підходи до визначення фінансової стабільності в широкому розумінні, вважаємо, що, поряд із наведеними науковцями, такими характеристиками, як системний характер, множинність станів, динамічний аспект, здатність абсорбувати негативні шоки всередині системи¹⁸¹ та базування на довірі до системи¹⁸², *також доцільно виділити такі:*

— *прогностичний характер*. Фінансова стабільність системи відносно поточних внутрішніх або зовнішніх збурень ще не є гарантією її утримання в подальшому, оскільки це залежить від потенціалу системи протистояти майбутнім внутрішнім і зовнішнім загрозам. Саме тому фінансова стабільність визначається здатністю превентивно виявляти загрози, оцінювати запас міцності системи в разі їхнього потенційного негативного впливу, діагностувати передумови до її забезпечення;

— *контрициклічний характер*. Метою забезпечення системної фінансової стабільності є мінімізація / уникнення негативних проявів циклічних коливань у площині взаємозв'язку економічних процесів реального і фінансового секторів. Заходи забезпечення фінансової стабільності повинні бути націлені на попередження виникнення фінансових криз або мінімізацію сили їхнього прояву в реальному секторі економіки, якщо факт настання кризи є невідворотним. З огляду на зазначену характеристику, рівень фінансової стабільності залежить від якості підпорядкування розвитку фінансового сектору потребам реального сектору економіки. Так, зокрема, розвиток фінансових інновацій повинен бути направлений на

¹⁸¹ Каллаур П. В. Концепт «финансовая стабильность». *Беларусский экономический журнал*. 2007. № 1. С. 25—37.

¹⁸² Моисеев С. Политика поддержания финансовой стабильности. *Вопросы экономики*. 2008. № 11. С. 51—61.

удосконалення і підвищення ефективності обслуговування економічних агентів за параметрами «доходи — витрати», а також відповідати сучасним глобалізаційним тенденціям та особливостям переходу суспільства до постіндустріальної цивілізації. Однак при цьому в жодному разі не створювати економічну реальність, що, зокрема, стало причиною глобальної кризи 2008 року. Ми повністю погоджуємося з думкою О. Л. Яременка, що завдяки «складним фінансовим інструментам суб'єкти ринку отримали можливість знижувати ризик до таких масштабів, якими можна було знехтувати під час ухвалення інвестиційних рішень». Це, у свою чергу, «сприяло зниженню значимості професіоналізму, відповідальності, реалістичності планів, узгодженості оцінок та критеріїв прийняття рішень»¹⁸³;

— **функціональний характер.** Фінансова стабільність розкривається через здатність системи безперервно та якісно виконувати свої функції в умовах динамічного та асиметричного середовища;

— **когерентний характер.** Фінансова стабільність є результатом конструктивної когерентної взаємодії елементів системи, яка, у свою чергу, сприяє формуванню позитивних синергетичних впливів на багатовимірні параметри стійкого розвитку системи в часі. Так, щодо фінансової системи йдеться про якість взаємодії між її підсистемами; стосовно фінансового сектору — це характер і взаємообумовленість поведінки різних типів фінансових посередників; на рівні окремих суб'єктів фінансового ринку маємо на увазі якість організації їхніх внутрішніх процесів. Когерентний характер фінансової стабільності системи в кінцевому підсумку виявляється у її структурній і функціональній цілісності.

Запропоновані ознаки поняття «фінансова стабільність» поглиблюють його зміст, чіткіше виділяють його відмінні риси від фінансової стійкості та, на відміну від інших підходів, розкривають прагматичну природу поняття, яка повинна бути покладена в основу її забезпечення. За результатами проведеного аналізу запропоновано таке універсальне тлумачення поняття «фінансова стабільність» — це здатність соціально-економічної системи ефективно виконувати основні функції навіть в умовах внутрішніх і зовнішніх збурень, що забезпечується завдяки попередженню нагромадження та реалізації ризиків, моніторингу і контролю за характером когерентної взаємодії між елементами системи та попередження її деструктивного впливу на стан систем вищого порядку та економіки загалом.

¹⁸³ Яременко О. Л. Кризисные факторы и направления сбалансирования хозяйственной системы. Взгляд из Украины : монография. Киев, 2012. Кн. 2 / Нац. акад. наук. Украины, Ин-т экономики и прогнозирования ; под ред. В. М. Гейца, А. А. Гриценко). Гл. 7. С. 114—119.

Рухаючись від загального до конкретного, розглянемо підходи до тлумачення фінансової стабільності фінансового сектору за вищевказаним інституціональним підходом.

Зауважимо, що одне з перших визначень поняття «стабільність банку» в російськомовній економічній літературі належить А. Ю. Юданову, який тлумачить його як «здатність опинитися у привілейованому, відносно менш уразливому стані під час кризи та здатність його переборювати»¹⁸⁴. Зміст цього поняття тлумачився науковцем у контексті дослідження міжнародних монополій, що й пояснює його вузьку направленість.

О. В. Дзюблюк і Р. В. Михайлюк під стабільністю розуміють сталість, незмінність, те, що не передбачає динамічного руху. Тому науковці для характеристики банку використовують поняття «стабільний розвиток банку», яке визначають як «спроможність комерційного банку з плином часу і з певною швидкістю забезпечити зменшення непередбачуваних втрат, а також динамічний, поступальний рух банку в межах визначеної стратегії в умовах конкурентного ринку»¹⁸⁵. При цьому стійкість банку науковці пов'язують зі здатністю витримувати максимальний рівень непередбачуваних втрат за одночасного збереження стану ефективного (прибуткового) функціонування. Тобто науковці розділяють поняття стійкості та стабільності на підставі рівня якості системи менеджменту банку, яка за умови стабільного розвитку забезпечує зниження чутливості стану банківської установи до негативних факторів середовища. Дослідники також акцентують увагу на такій ознаці, як розвиток банку згідно із затвердженою стратегією.

На думку Д. В. Панова, фінансова стабільність — це «збалансований та одночасно динамічний стан, що відображає здатність кредитної організації його відтворювати в умовах змінного середовища»¹⁸⁶. Не погоджуємося з цим підходом, оскільки збалансований стан кредитної установи на певну дату або в певному проміжку часу ще не є відображенням її здатності його відтворювати в перспективі.

У рамках параметричного підходу О. Г. Головка трактує це поняття як «здатність банку зберігати рівноважний стан протягом визначеного часу в розрізі окремих напрямів його фінансових відносин, проявом чого

¹⁸⁴ Юданов А. Ю. Секреты финансовой устойчивости международных монополий. Москва : Финансы и статистика, 1991. 204 с. (С. 74).

¹⁸⁵ Дзюблюк О. В., Михайлюк Р. В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи : монографія. Тернопіль, 2009. 316 с. (С. 31).

¹⁸⁶ Панов Д. В. Финансовая стабильность банков : методологический подход. *Вестник Финансовой академии*. 2008. № 3. С. 180—200.

слід вважати припустиме відхилення від лінії тренду обраного показника в часі, за яким визначається збалансований стан банку та узагальнюються кількісні значення такої стабільності»¹⁸⁷.

Схожу думку висловлює А. В. Фалюта, трактуючи поняття як «системну інтегральну характеристику, що відображає здатність банківської установи зберігати протягом тривалого періоду часу у визначених межах значення всіх фінансових параметрів системи»¹⁸⁸. Не погоджуємося з тлумаченням фінансової стабільності банку як його рівноважного стану протягом визначеного часу, що є ознакою стійкості, а не стабільності. Стосовно останньої, то вона характеризується станом динамічної рівноваги, а фінансова стабільність — станом динамічної фінансової рівноваги, яку Л. О. Примостка трактує як «динамічну фінансову характеристику системи, найважливішою рисою якої є відповідність результатів поточної діяльності довгостроковим стратегічним цілям розвитку цієї системи, так і системи вищого рівня»¹⁸⁹.

В. В. Шевчук розглядає фінансову стабільність установи як її «спроможність досягати стан фінансової рівноваги при збереженні достатнього ступеня фінансової стійкості та зберігати цей стан у довгостроковій перспективі при ефективному управлінні фінансами»¹⁹⁰. Вважаємо це трактування не повною мірою правильним з огляду на такі міркування:

- по-перше, автор хибно ототожнює поняття «фінанси» і «фінансові ресурси»;

- по-друге, стан фінансової рівноваги є невід'ємною характеристикою фінансової стійкості, а тому зауваження автора щодо досягнення рівноваги при збереженні стійкості є некоректним;

- по-третє, незрозумілим є уточнення автора щодо «достатнього ступеня фінансової стійкості» як щодо рівня такої достатності, так і її функціонального втілення;

- по-четверте, дослідник як ознаку фінансової стабільності визначає ефективне управління фінансами. На наше переконання, діяльність будь-якої фінансової установи характеризується суспільним характером, а тому

¹⁸⁷ Головка О. Г. Фінансова стабільність розвитку банків : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Суми, 2010. 24 с. (С. 3).

¹⁸⁸ Фалюта А. В. Управління фінансовою стабільністю банків в економіці України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. 24 с. (С. 8).

¹⁸⁹ Примостка Л. О. Макроекономічна рівновага та фінансова стійкість банків: теоретичний аспект. *Фінанси, облік і аудит*. 2012. № 20. С. 148—155.

¹⁹⁰ Шевчук В. В. Фінансова стабільність держави та її ознаки. *Фінанси, облік і аудит*. 2013. Вип. 1 (21). С. 181—188.

в її стабільності зацікавлене широке коло економічних агентів. Тому, на нашу думку, ознакою фінансової стабільності фінансової установи як інституціональної одиниці фінансового сектору є відповідність її функціонування потребам суспільства, що виражається, насамперед, у безперейному та ефективному виконанні платіжної функції, здійсненні акумулювання і розміщення ресурсів, а також управлінні ризиками. У свою чергу, ефективно управління фінансовими потоками, що є змістом фінансового менеджменту установи, є необхідною передумовою (а не ознакою) не лише фінансової стабільності, а і її фінансової стійкості, ліквідності, платоспроможності, фінансової надійності, прибутковості.

О. Беда, Н. Матеок-Сърб (*Nicoleta Mateoc-Sirb*), Н. Мокану (*Natalia Mocanu*), С. Драгуца (*Serghei Dragutsa*) тлумачать стабільність банку як його здатність в умовах динамічного ринкового середовища протистояти негативним внутрішнім і зовнішнім факторам, забезпечувати надійність депозитів фізичних та юридичних осіб, захищати інтереси власників і здійснювати обслуговування клієнтів, що загалом визначає стабільність та динаміку зростання доходів¹⁹¹. Загалом, дослідники акцентували увагу на важливих ознаках фінансової стабільності банку, таких як стійкість, захищеність депозитів, здатність до обслуговування економічних агентів. При цьому, на відміну від багатьох інших підходів, дослідниками наголошено на необхідності захисту інтересів власників.

Погоджуємося з думкою, що фінансова стабільність є тією економічною платформою, яка веде до захисту фінансових інтересів суб'єктів фінансових відносин, у тому числі акціонерів кредитних установ. Однак дискусійно виділяти останнє як ознаку фінансової стабільності. Як засвідчив досвід кризи 2008 року, в аспекті фінансової стабільності фінансових інституцій, перш за все, важливо посилити відповідальність власників фінансових установ за результати діяльності інституцій, а захист їхніх інтересів не може бути забезпечений шляхом послаблення, а тим паче порушення, фінансових інтересів внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів.

Вважаємо, що фундаментальною ознакою фінансової стабільності як фінансового сектору, так і окремих фінансових установ є їхня здатність до безперервного виконання змістоформувань функцій. З огляду на це *фінансову стабільність фінансового сектору розуміємо як його здатність ефективно виконувати основні функції навіть в умовах внутрішніх і зовнішніх збурень (забезпечувати безперервність проведення розрахунків між*

¹⁹¹ Beda O., Mateoc-Sirb N., Mocanu N., Dragutsa S. Problems of financial stability of commercial banks in the republic of Moldova. *Theoretical and scientific journal*. 2015. № 4. P. 49—54.

економічними агентами; ефективно акумулювати, розподіляти, перерозподіляти та використовувати фінансові ресурси) завдяки попередженню виникнення та критичному накопиченню ризиків, що виникають / посилюються / трансформуються в результаті когерентної поведінки фінансових установ.

У свою чергу, фінансову стабільність фінансової установи тлумачимо як здатність до безперервного, результативного та ефективного виконання економічних (акумуляційної, перерозподільчої, трансформаційної, інформаційної) і соціальних (захисної, коригувально-поведінкової, просвітницької та функції соціального «ліфта») функцій шляхом забезпечення такого запасу міцності кредитної установи, що дає їй змогу вчасно обмежувати, стримувати і попереджати ризики, запобігати або мінімізувати їхній негативний вплив як на розвиток кредитної установи, так і умови функціонування економічних агентів реального сектору економіки.

Вивчаючи питання забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору, вважаємо, що варто враховувати такі аспекти: по-перше, криза є невід'ємною і органічною частиною процесу розвитку економічної системи; по-друге, для складних економічних систем характерні як позитивні, так і негативні зворотні зв'язки, співвідношення між силою прояву яких впливає на рівень збалансованості системи, рівень її відхилення від стану рівноваги та в кінцевому підсумку проявляється в частоті виникнення криз. Тому метою забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору є не абсолютне уникнення фінансових криз, а суттєве зниження частоти їх виникнення і послаблення сили їхніх негативних наслідків для реального сектору економіки. За цих умов ознаками фінансової стабільності фінансового сектору є його здатність сприяти розвитку агентів реального сектору економіки, тобто насамперед бути адекватним потребам національної економіки, сприяти реалізації економічних інтересів її суб'єктів, функціонуючи у просторі взаємозалежності «ризик → дохід → ринкова вартість». Як доводить емпіричний досвід світової кризи 2008 року, масове виведення ризиків з балансів фінансових установ, перекидання їх на всю систему через інструменти ринку деривативів неминуче призводить до критичного порушення функціональних властивостей економічної системи, логіки взаємовідносин між її учасниками, із системи координат ухвалення рішень яких вилучається параметр «ризик». Подібна діяльність сприяла забезпеченню уявної фінансової стабільності фінансового сектору та окремих фінансових установ, віддаючи пріоритет не гармонізації інтересів суспільства, а виключно формальному збалансуванню внутрішніх

фінансових потоків фінансових інституцій, що, як слушно зауважує О. О. Грішина, у кінцевому підсумку призвело до формування двох відносно автономних відтворювальних контурів: кругообіг виробничого капіталу, що відчуває брак грошових ресурсів, і кругообіг банківських ресурсів, які невинно зростають^{192, 193}.

З огляду на це *забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору тлумачимо як комплекс заходів, які реалізуються на всіх рівнях інституційної вертикалі та спрямовані на формування такого його внутрішнього потенціалу, щоб підтримувати високу здатність до стійкого розвитку в часі, безперервного та ефективного виконання основних функцій за будь-яких внутрішніх і зовнішніх умов та урахування інтересів широкого кола стейкхолдерів.*

Вважаємо, що процес забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору повинен базуватися на таких **специфічних принципах** (зауважимо, що оскільки тлумачимо фінансовий сектор за інституціональним підходом, тому зміст принципів забезпечення його фінансової стабільності розглядаємо з позиції окремих фінансових установ):

— **принципу проактивності**, який розкривається в тому, що об'єктом уваги суб'єктів забезпечення фінансової стабільності фінансових установ, насамперед, повинні бути прояви (а не кінцеві наслідки!) внутрішніх загроз фінансовій стабільності, тобто початкові негативні зміни у внутрішніх процесах фінансових установ;

— **принципу обачності**, який полягає в попередженні установою негативних наслідків (насамперед, неочікуваних фінансових втрат від настання різноманітних ризиків) потенційної зміни кон'юнктури ринку шляхом формування резервних фондів заздалегідь, з урахуванням динаміки діяльності та рівня системної важливості фінансової установи;

— **принципу адаптивності**, який передбачає необхідність здійснення систематичного моніторингу та оцінки ймовірності реалізації загроз фінансовій стабільності фінансової установи і прогнозування їхніх наслідків з метою своєчасного коригування елементів внутрішнього адаптаційного механізму, а саме конкретизації об'єктів, інструментів і методів впливу;

— **принципу раціональної присутності**, тобто орієнтації на оптимальний рівень рентабельності діяльності, достатній для підтримки на-

¹⁹² Грішина О. А. Парадигма регулювання мирового фінансового ринку в умовах глобалізації : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.10. Москва : ГОУВПО «Российская экономическая академия Г. В. Плеханова», 2010. 51 с.

¹⁹³ Кузнецова А. Я., Погореленко Н. П. Концептуальні положення забезпечення стабільності банківської системи. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. № 3 (26). С. 4—16.

лежного рівня доходу для власників за умови убезпечення фінансової установи та контрагентів (клієнтів, партнерів, платників податків) від надмірного накопичення ризиків;

— **принципу соціальної відповідальності**, тобто забезпечення відповідальності менеджменту установи за повне, послідовне, всебічне врахування і дотримання етичних правил ведення бізнесу, впровадження ціннісно-орієнтованого менеджменту;

— **принципу економічної відповідальності**, який полягає у створенні довгострокових ділових відносин із клієнтами, гармонізації інтересів фінансової установи і суспільства, спираючись на економічну ефективність та соціальну справедливість;

— **принципу поточної та перспективної достатності запасу міцності**. На нашу думку, формування запасу міцності для забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору передбачає вищі стандарти, ніж це передбачено чинним законодавством. Законодавча база є втіленням мінімальних норм і вимог, виконання яких дозволяє кількісно збалансувати наслідки реалізації ризиків та віддачу інструментів їх пом'якшення для забезпечення стійкого функціонування інституцій фінансового сектору. З метою уможливлення стійкого довгострокового розвитку фінансового сектору потрібно забезпечити кількісну та якісну надлишковість інструментів забезпечення фінансової стабільності фінансових установ відносно реальних і потенційних загроз.

Поряд із вищезазначеними принципами, доречно виділити загальні принципи забезпечення фінансової стабільності кредитних установ, а саме:

— **принцип наукової обґрунтованості**, який передбачає, що забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору має базуватися на чіткій теоретико-методологічній основі;

— **принцип комплексності**. Ефективність і результативність забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору залежить від якості врахування взаємовпливів, взаємодоповнень та синергетичних ефектів взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників, що й зумовлює необхідність використання комплексного підходу. Останнє дозволяє тривало утримувати цільовий рівень фінансової стабільності фінансового сектору в умовах динамічного і невизначеного середовища;

— **принцип безперервності** — забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору має бути перманентним процесом. Як результат, забезпечення фінансової стабільності повинно бути віднесено до стратегічних орієнтирів кожної окремої фінансової установи, розроблення системи упереджувальних заходів фінансовій дестабілізації установи, яка передбачає

як систематичну індикативну діагностику реального і потенційного рівня фінансової стабільності під дією дестабілізуючих чинників, так і управлінські заходи щодо її утримання;

— **принцип ефективності**, який є похідним від принципу збалансованої прибутковості та передбачає максимізацію відношення результату до затрат цього процесу.

Суб'єктами процесу забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору є регулятори і наглядові органи у сфері грошово-кредитного посередництва, спеціалізовані державні міжвідомчі установи, законотворчі органи, фінансовий блок виконавчої влади, національне агентство із гарантування депозитів, саморегульвні організації. Своєю чергою, ці інституції також здійснюють реалізацію процесу забезпечення фінансової стабільності фінансових установ на мікрорівні. Відмінності завдань, які реалізуються відповідними державними інституціями в розрізі процесів забезпечення фінансової стабільності на мікро- та мезорівні, представлено в *табл. 1.10*.

Таблиця 1.10

**Сфера відповідальності окремих державних інституцій
у процесі забезпечення фінансової стабільності на мікро- та мезорівні**

Тип державної інституції	Зміст заходів у розрізі об'єктів впливу	
	фінансова установа	фінансовий сектор
Законотворчі інституції	-	Формування нормативно-правового забезпечення функціонування сфери фінансового посередництва
Регулятивні органи	Здійснення мікропруденційного регулювання, розроблення і вдосконалення мікропруденційного інструментарію, у тому числі на основі ризик-орієнтованого підходу, що застосовується для коригування поточного і потенційного фінансового стану фінансових установ	Здійснення макропруденційного регулювання, розроблення та удосконалення макропруденційного інструментарію, що застосовується для коригування параметрів розвитку фінансового сектору
Національне агентство із гарантування депозитів	Розроблення обґрунтованого алгоритму розрахунку регулярного збору внесків фінансових установ — членів системи гарантування вкладів	Розбудова ефективної системи гарантування вкладів клієнтів фінансових установ для підвищення фінансової стабільності фінансового сектору

Тип державної інституції	Зміст заходів у розрізі об'єктів впливу	
	фінансова установа	фінансовий сектор
Наглядові органи	Проведення нагляду за дотриманням вимог спеціалізованого законодавства, нормативно-правових актів регуляторів, економічних нормативів; застосування заходів впливу і контроль за дотриманням фінансовою установою вимог, обмежень щодо її діяльності, установлених регулятором	Оцінка впливу ризиків фінансових установ (ураховуючи обсяг експозиції під ризиками та взаємозв'язки між ними) на фінансову стабільність фінансового сектору; превентивний моніторинг ознак небезпечного зниження якості та ефективності функціонування фінансового сектору; моніторинг динаміки та характеру розвитку фінансового сектору, у тому числі шляхом відстеження особливостей взаємодії фінансових установ, характеру їхньої когерентної поведінки; систематична оцінка відхилення параметрів розвитку фінансового сектору від проектного тренду; застосування системних заходів впливу шляхом використання окремих або комбінації макропруденційних інструментів
Міністерство фінансів	Виконання заходів щодо забезпечення фінансової стабільності фінансових установ з державною часткою в межах їхніх повноважень як мажоритарного власника	Розроблення та реалізація стратегії держави у фінансовому секторі, виходячи з пріоритету забезпечення фінансової стабільності економіки країни. Надання фінансової допомоги (як поворотної, так і безповоротної) для попередження фінансової нестабільності фінансового сектору або суттєвого зниження її негативних ефектів на реальний сектор економіки
Міжвідомчі інституції	Обґрунтування заходів впливу на окремі фінансові установи, діяльність яких або пов'язані з ними події здатні суттєво підвищити ймовірність зниження фінансової стабільності фінансового сектору загалом	Обґрунтування заходів впливу щодо попередження / активного виправлення деконструктивного стану фінансового сектору, здатного негативно відобразитися на безперервності та ефективності його функціонуванні, створювати загрози інтересам зовнішніх зацікавлених сторін та / або формувати перепони / уповільнювати сталий економічний розвиток країни. Розгляд питань щодо спроможності окремих суб'єктів якісно, результативно, ефективно виконувати свої повноваження в рамках досліджуваного процесу та розроблення відповідних заходів впливу

Тип державної інституції	Зміст заходів у розрізі об'єктів впливу	
	фінансова установа	фінансовий сектор
Саморегулівні організації	Організація підготовки та перепідготовки кадрів фінансових установ	Захист інтересів фінансових установ у рамках законотворчого процесу, при цьому не знижуючи потенціал фінансового сектору до забезпечення та довгострокового утримання належного рівня фінансової стабільності

Примітка. Розробка автора.

Авторське бачення основних завдань та особливостей взаємодії суб'єктів процесу забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору в мікро- і мезовиміру представлено в *додатку Е*.

З огляду на структуру об'єктів, суб'єктів і зміст їхніх завдань вважаємо, що необхідним є використання системного підходу до забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору, що буде розкрито в наступному підрозділі роботи.

1.3. МІСЦЕ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ

Стабільність фінансової сектору багато в чому визначається розвитком банківського сектору, складовою якого є стабільне і безпечне функціонування банків. При цьому особливе місце в досягненні фінансової стабільності фінансового сектору відводиться проблематиці забезпечення його прозорості в різних проявах цього явища, у тому числі з позиції належного і дієвого виконання інституціями фінансового сектору функції попередження фактів відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, що для кожної національної економіки є беззаперечно негативним чинником, який знижує як фактичну, так і потенційну фінансову стабільність. Таким чином, надавачі фінансових послуг та їхні відокремлені підрозділи повинні дотримуватися вимог законодавства, зокрема у сфері фінансового моніторингу.

У сучасних умовах економічної діяльності функціонує загальносвітова система моніторингу фінансових операцій. До такої структури належать фактично національні системи фінансового моніторингу всіх найбільш розвинених країн світу. Україна не є винятком, і вже сьогодні в нашій країні створена система протидії легалізації коштів, що отримані внаслідок здійснення протиправних дій різними суб'єктами¹⁹⁴.

Термін «фінансовий моніторинг» є невід'ємною складовою як економічної, так і юридичної літератури. У довідниковій літературі зазначається, що термін «моніторинг» має англійське походження та означає безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату, а також прогнозування і запобігання критичним ситуаціям¹⁹⁵.

Питання фінансового моніторингу вивчали такі науковці, як А. Клименко, С. Симов'ян, В. Кірсанов, С. Діденко, Т. Ковч, Н. Швець, В. Краліч.

Зокрема, у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 361-IX від 06.12.2019 (далі — Закон про ПВК / ФТ), що є одним із нормативно-правових актів, який стосується фінансової стабільності банків, трактується визначення фінансового моніторингу як сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу¹⁹⁶.

Основні підходи трактування терміна «фінансовий моніторинг»^{197, 198} проілюстровано на *рис. 1.9*.

¹⁹⁴ Дубина М. В. Роль системи фінансового моніторингу у розвитку ринку фінансових послуг. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2015. № 3. С. 44—57.

¹⁹⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. В. Т. Бусел. Київ : Перун, 2005. Т. 8. 1728 с. (С. 687).

¹⁹⁶ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20>.

¹⁹⁷ Дубина М. В. Дослідження змісту дефініції «фінансовий моніторинг». *Проблеми і перспективи економіки та управління*. URL : <https://ppeu.stu.cn.ua/index.pl?task=arcls&id=102>.

¹⁹⁸ Рекуненко І. І., Кобець Ж. О., Швидько І. О. Особливості формування та застосування системи фінансового моніторингу в Україні. *Вісник СумДУ*. 2020. № 1. С. 104—117.

Рис. 1.9. Основні підходи до розуміння сутності терміна «фінансовий моніторинг»

Примітка. Побудовано авторами.

Становлення системи фінансового моніторингу у світі пройшло такі етапи розвитку:

I етап — 1970—1988 рр. — з метою зміцнення національної безпеки, недопущення і виявлення злочинної діяльності та захисту фінансової системи США міжнародних фінансових систем від зловживання в умовах підвищення прозорості при казначействі США було створено «Бюро з боротьби з фінансовими злочинами» (FinCEN, Financial Crimes Enforcement Network) яке розпочало свою роботу 1990 року¹⁹⁹. Також тоді було ухвалено Закон «Про звітність з готівкових та валютних операцій» у США.

А ще 1974 року центральними банками та органами нагляду держав G10 створено Базельський комітет з питань банківського нагляду (основне завдання — високі та єдині стандарти у сфері банківського регулювання і нагляду)²⁰⁰.

¹⁹⁹ Файли FinCEN : вебсайт. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%B8_FinCEN.

²⁰⁰ History of the Basel Committee. URL : <https://www.bis.org/bcbs/history.htm>.

II етап — 1989 рік — створено Групу з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) на зустрічі керівників країн Великої сімки в Парижі. Групі були надані повноваження щодо дослідження методів та тенденцій відмивання грошей, розгляду вже вжитих заходів на національному або міжнародному рівні та визначення заходів, які ще потрібно здійснювати з метою боротьби з відмиванням грошей.

FATF — це незалежна міжурядова організація, що розробляє і популяризує свої принципи для захисту світової фінансової системи від загроз ВК / ФТ та фінансування розповсюдження зброї масового знищення²⁰¹.

Рекомендації FATF мають юридично необов'язковий характер, однак значно впливають на формування основ національних систем протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом. На сьогодні в цей міжурядовий орган входять 39 учасників: 37 країн, а також Європейська Комісія і Рада співробітництва арабських країн Перської затоки. Група є основною міжнародною інституцією у сфері протидії відмиванню злочинних доходів і фінансування тероризму.

Спочатку пріоритетом FATF була боротьба з відмиванням доходів, отриманих від торгівлі наркотиками. Але згодом організація зосередила увагу й на інших злочинах, що передують відмиванню коштів²⁰².

Після створення FATF на рівні національного законодавства країн інтенсивно впроваджується обов'язок, зокрема банків, щодо розкриття інформації про підозрілі фінансові операції відповідним органам. Саме в той період банки зіштовхуються з вибором між збереженням банківської таємниці щодо клієнтів і вимогами регулятивних і наглядових органів щодо розкриття інформації про підозрілі фінансові операції.

III етап — квітень 1990 — 1992 рр. — FATF було розроблено Сорок Рекомендацій як ініціатива щодо боротьби з незаконним використанням фінансових систем особами, які відмивають кошти від продажу наркотиків.

Так, у більшості розвинутих країн світу створена законодавча база для судового переслідування осіб, винних у відмиванні злочинних доходів, відпрацьована система заходів щодо конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом, у тому числі чітко регламентуються заходи з боротьби з відмиванням грошей, механізм взаємодії національних правоохоронних і контрольних органів, пов'язаний із реалізацією цих заходів,

²⁰¹ Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення від 16 лютого 2012 року: Рекомендації FATF : вебсайт. URL : http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf.

²⁰² Офіційна сторінка FATF : вебсайт. URL : <http://www.fatf-gafi.org/about/membersandobservers>.

а також відповідні вимоги щодо обмеження банківської та комерційної таємниці.

IV етап — 1993—1999 рр. — ухвалення і вдосконалення законодавчої бази пов'язаної зі здійсненням фінансового моніторингу, створення Егмонтської групи. Так, у Німеччині 1993 року на підтримку параграфа «Відмивання грошей» Кримінального кодексу країни був ухвалений Закон про виявлення прибутків від тяжких кримінальних злочинів (фактично — закон про боротьбу з відмиванням грошей), який стосується структур, що забезпечують легальність готівкового обігу: кредитних установ, фінансових інститутів, страхових компаній, ігрових домів, федеральної пошти і деяких приватних осіб (наприклад, адвокатів і нотаріусів).

У США 1995 року в роз'ясненнях до Закону про таємницю банківських вкладів була представлена програма «Знай свого клієнта», яка зобов'язала фінансові інститути вивчати клієнтів та їхню діяльність, аби захистити себе від потенційної можливості ненавмисно стати каналом для відмивання грошей.

Того самого 1995 року відбулася зустріч групи Підрозділів фінансової розвідки у Брюсселі, за результатами якої було утворено неформальну групу з метою стимулювання міжнародного співробітництва — Егмонтська група.

У той час у багатьох країнах світу створені органи, які в міжнародній практиці отримали назву «Підрозділи фінансової розвідки»: у США — організація США з боротьби з фінансовими злочинами, у Великобританії — підрозділи фінансової розвідки у складі Національної служби кримінальної розвідки, у Франції — група з розслідування незаконних фінансових операцій, у Бельгії — група обробки фінансової інформації. Відповідно до затверджених визначень підрозділ фінансової розвідки являє собою центральний національний орган, відповідальний за збір, аналіз і передання іншим компетентним органам інформації про виявлені факти фінансових порушень.

А 1997 року був створений Комітет експертів Ради Європи із взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів і фінансування тероризму (MONEYVAL), регулювання діяльності якого здійснювалось на основі загальних положень Резолюції 47 (2005) щодо діяльності комітетів і підпорядкованих органів, їхніх технічних завдань і робочих методів.

Метою діяльності Комітету MONEYVAL є забезпечення того, що його країни-члени мають ефективні системи протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму та відповідають міжнародним стандартам у цій сфері.

V етап — 2000—2011 рр. формування системи фінансового моніторингу пострадянських країн. У жовтні 2000 року були опубліковані Загальні директиви (вказівки) з протидії відмиванню доходів у приватному банківському секторі, які включають 11 базових принципів, відомих під назвою Вольфсберзькі принципи. Відповідно до цих принципів в основі політики будь-якого банку повинно лежати правило, згідно з яким відносини встановлюються тільки з тими клієнтами, законне походження джерел доходів або фінансування яких може бути в розумних межах підтверджено.

З часом, особливо після терористичних актів у США у вересні 2001 року, стало зрозуміло, що зростаючі потоки «брудних грошей» живлять міжнародний тероризм, який створює загрозу як стійкості фінансових ринків, так і миру. З того часу велика увага міжнародних організацій почала приділятися цій загрозі. Так, у жовтні 2001 року мандат FATF було розширено на протидію фінансуванню терористичних актів і терористичних організацій. Також було створено вісім (згодом розширено до дев'яти) Спеціальних Рекомендацій щодо запобігання фінансуванню тероризму.

14 принципів боротьби з відмиванням коштів у банках-кореспондентах, опубліковані Групою в листопаді 2002 року, регламентують установлення і підтримку банківських кореспондентських відносин у світовому масштабі. Відповідно до цих принципів міжнародним банкам забороняється вести справи з «банками-оболонками» (тими, які не мають фізичної присутності на території своєї реєстрації). Крім того, пропонується використовувати спеціальну методику оцінки і контролю ризику для забезпечення рівня належної перевірки, що вимагається, яка проводиться банком відносно його клієнтів із банків-кореспондентів.

Першою країною, яка ухвалила закон про протидію легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, була Білорусь (2000 р.), далі — Росія (2001 р.), Україна (2002 р.), Узбекистан (2004 р.), Киргизстан (2006 р.), Молдова (2007 р.), Вірменія (2008 р.), Туркменістан (2009 р.), Казахстан (2010 р.) і Таджикистан (2011 р.).

Однак 2008 року Рекомендації FATF були переглянуті вдруге і разом із Спеціальними Рекомендаціями схвалені більш ніж 180 країнами²⁰³.

Після терористичних актів у США в ООН та інших міжнародних організацій з'явилися також проблеми фінансування розповсюдження ЗМЗ, а також пов'язаних із нею технологій, товарів і послуг. Тому 2008 року

²⁰³ Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення від 16 лютого 2012 року : Рекомендації FATF. URL : http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf.

мандат FATF було розширено ще й на протидію фінансуванню розповсюдження ЗМЗ²⁰⁴.

VI етап — 2012 рік і до тепер — 2012 року було ухвалено нову редакцію Стандартів FATF (включають Рекомендації і Пояснювальні записки до них). Заходи, спрямовані на протидію фінансуванню тероризму, інтегровано в Рекомендації (виокремлено унікальні Рекомендації щодо фінансування тероризму в системі Рекомендацій FATF), таким чином усунуто потребу у Спеціальних Рекомендаціях²⁰⁵. Також до нової редакції було включено окрему Рекомендацію, спрямовану на забезпечення послідовної та ефективної імплементації цільових фінансових санкцій з метою забезпечення виконання Резолюцій Ради Безпеки ООН щодо запобігання, протидії та боротьби з розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням. Це все, у свою чергу, зумовлює необхідність підготовки законопроектів України, а саме внесення змін до Закону про легалізацію та інших законодавчих актів.

Що стосується України, то до початку XXI століття вона не мала повноцінної системи фінансового моніторингу. Побудова системи фінансового моніторингу країни почалась із її приєднання 1991 року до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин.

З набуттям Україною членства в Раді Європи 1995 року було розпочато процес приєднання до європейських конвенцій з питань кримінального судочинства: Конвенцій про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах.

У зв'язку з ратифікацією протягом 2000—2001 років зазначених міжнародних договорів у сфері боротьби з відмиванням грошей Україною вживалися заходи з імплементації їхніх норм. Такими заходами були, зокрема: встановлення кримінальної відповідальності за відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, а також включення до законів України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» і «Про банки та банківську діяльність» окремих розділів щодо запобігання використанню фінансової системи з метою легалізації доходів.

²⁰⁴ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин : Міжнародний документ від 20.12.1988. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_096.

²⁰⁵ Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення від 16 лютого 2012 року : Рекомендації FATF : вебсайт. URL : http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf.

Країни — члени FATF постійно збирають інформацію та відомості про основні тенденції у сфері відмивання коштів. У результаті такої діяльності складаються звіти і видаються публічні заяви, в яких містяться аналіз і критичні зауваження до національних систем фінансового моніторингу. Так, у вересні 2001 року на Пленарному засіданні FATF визнала, що заходи, які вживаються Україною у сфері протидії відмиванню коштів, є недостатніми. Особливо наголошувалось на високій частці тіньового сектору економіки країни і недостатній боротьбі з відмиванням коштів, зокрема відсутності спеціального закону, спрямованого на запобігання легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, а також відсутності національного підрозділу фінансової розвідки. Пленарним засіданням було вирішено включити Україну до переліку країн, які не співпрацюють у сфері запобігання відмиванню коштів, так званого «чорного списку», а також введено економічні санкції проти країни, які стосувалися передусім банківської сфери і сфери фінансових послуг. Після чого Україна активно включилась до розбудови антилегалізаційної системи²⁰⁶.

28 серпня 2001 року Кабінетом Міністрів України і Національним банком України спільно ухвалено постанову «Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)»²⁰⁷.

У січні 2002 року Урядом України було створено ключовий елемент побудови національної системи боротьби з відмиванням тіньових доходів національний підрозділ фінансової розвідки — Державна служба фінансового моніторингу. Він був утворений спочатку як Державний департамент фінансового моніторингу у складі Міністерства фінансів України, згодом трансформований у Державний комітет фінансового моніторингу, на сьогодні це Державна служба фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг України).

30 квітня 2002 року ухвалено постанову Правління Національного банку України «Про схвалення Методичних рекомендацій з питань розроблення банками України програм з метою протидії легалізації (відмиванню) грошей, отриманих злочинним шляхом», проте 2011-го вона втратила силу²⁰⁸.

²⁰⁶ Романько П. С. Національна система фінансового моніторингу: шляхи становлення та перспективи розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 3. Т. 2. С. 224—228.

²⁰⁷ Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення від 16 лютого 2012 року : Рекомендації FATF : вебсайт. URL : http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf.

²⁰⁸ Про схвалення Методичних рекомендацій з питань розроблення банками України програм з метою протидії легалізації (відмиванню) грошей, отриманих злочинним

Початком становлення системи фінансового моніторингу в Україні вважається ухвалення 28 листопада 2002 року Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» про легалізацію. На той час він цілком відповідав міжнародним стандартам у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Визначав межі моніторингової діяльності, встановлюючи, насамперед, які доходи мають злочинне походження²⁰⁹. Передумовами введення цього закону стали події 11 вересня 2001 року в США, коли проблема боротьби з легалізацією кримінальних доходів і фінансуванням тероризму набула особливої актуальності. Основою для створення антилегалізаційного законодавства багатьох країн, у тому числі України, стали стандарти FATF²¹⁰.

20 грудня 2002 року на Пленарному засіданні FATF було ухвалено рішення про застосування до України економічних санкцій, які стосувалися насамперед банківської сфери і сфери фінансових послуг.

14 червня 2003 року ухвалено постанову Правління Національного банку України № 189 «Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу»²¹¹.

А 2004 року після виконання усіх взятих на себе зобов'язань щодо усунення недоліків фінансового моніторингу, наявність яких обумовила включення України до «чорного списку», вона була виключена з цього списку. Однак процес удосконалення законодавства, впровадження спеціальних законів, а також моніторинг цього процесу тривав²¹².

Було розпочато створення територіальних структурних підрозділів Державного департаменту фінансового моніторингу, що мало поліпшити його взаємодію з держаними і правоохоронними органами на місцях.

шляхом : Постанова Правління Національного банку України від 30.04.2002 № 164 (втрата чинності). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0164500-02>.

²⁰⁹ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Перелік актів законодавства України та *acquis* Європейського Союзу у пріоритетних сферах адаптації : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249-15#Text>.

²¹⁰ Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення від 16 лютого 2012 року : Рекомендації FATF. URL : http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf.

²¹¹ Про здійснення банками фінансового моніторингу : Постанова Правління Національного банку України від 14.05.2003 № 189 (втрата чинності). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0381-03#Text>.

²¹² Гончарова К. Г. Система комплаєнс як елемент економічної безпеки банку. *Вісник Черкаського університету. Економічні науки*. Черкаси, 2015. № 33 (366). С. 27—36.

Держфінмоніторинг України 2004 року став членом Егмонтської групи, а з 1 січня 2005-го Держфінмоніторинг України став центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом.

А 2007 року Україна стала першою державою на пострадянському просторі, яку було обрано місцем проведення засідання робочих груп Егмонт.

Тому 2010 року FATF включила Україну до «сірого списку» через стратегічні недоліки в системі протидії відмиванню коштів. З метою усунення недоліків нашою країною спільно з Контрольною групою FATF із питань міжнародного співробітництва було розроблено план дій, виконання якого було необхідною умовою для виключення України із зазначеного списку.

16 лютого 2012 року FATF затверджено нові «Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення» (Рекомендації FATF)²¹³, що визначило перспективи розвитку національної системи фінансового моніторингу.

А 2014 року наша держава зіштовхнулася не тільки з революційними подіями, політичною, фінансово-економічною і банківською кризою, а й зі значними змінами в законодавстві у сфері фінансового моніторингу. 14 жовтня 2014 року Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який набрав чинності 6 лютого 2015 року²¹⁴.

Зазначені революційні події та зміни чинного законодавства розмежовують історію існування фінансового моніторингу в Україні. Отже, з 2015 року починається новий етап розвитку системи запобігання та протидії відмиванню злочинних коштів і фінансуванню тероризму у вітчизняній банківській системі.

З 14 до 18 вересня 2015 року на 48-му Пленарному засіданні Спеціального Комітету експертів Ради Європи із питань взаємної оцінки заходів боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму (MONEYVAL) українською делегацією було презентовано третю доповідь щодо прогресу в Україні у сфері боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму.

²¹³ Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення від 16 лютого 2012 року : Рекомендації FATF. URL : http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf.

²¹⁴ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII (втрата чинності). URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.

За результатами обговорення Звіту прогресу України Комітет MONEYVAL схвалив представлену Україною інформацію і позитивно оцінив заходи, які вживаються Кабінетом Міністрів України в цій сфері²¹⁵.

Таким чином, Кабінет Міністрів України 2016 року схвалив Стратегію розвитку системи запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму і фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року.

Основним призначенням фінансового моніторингу є боротьба з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванням тероризму і фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення. Загалом, термін «фінансовий моніторинг» в Україні ототожнюється з терміном «протидія доходам, одержаним злочинним шляхом».

Моніторинг означає постійне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату або тенденцій розвитку.

Розглядаючи питання щодо того, хто є суб'єктами фінансового моніторингу, визначимо, що на міжнародному рівні діють спеціально створені організації, такі як: Група з розробки фінансових заходів протидії відмиванню коштів (FATF)²¹⁶, регіональні організації за типом FATF — Спеціальний комітет Ради Європи з питань взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів (MONEYVAL) та Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму (ЄАГ), Рада Європи і Європейська Комісія, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд.

Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» визначає таких суб'єктів первинного фінансового моніторингу:

- 1) банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;
- 2) платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем;
- 3) товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами;
- 4) професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів);
- 5) оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів;

²¹⁵ Спеціальним Комітетом Ради Європи Moneyval схвалено Звіт України у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму : вебсайт. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/248592424>.

²¹⁶ Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення від 16 лютого 2012 року : Рекомендації FATF. URL : http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf.

6) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України;

7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу:

— суб'єкти аудиторської діяльності;

— бухгалтери, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку;

— суб'єкти господарювання, що здійснюють консультування з питань оподаткування;

— адвокатські бюро, адвокатські об'єднання та адвокати, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально;

— нотаріуси;

— суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги;

— особи, які надають послуги щодо створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами;

— суб'єкти господарювання, що надають посередницькі послуги під час здійснення операцій із купівлі-продажу нерухомого майна, а також суб'єкти господарювання, що надають за винагороду консультаційні послуги, що пов'язані з купівлею-продажем нерухомого майна;

— суб'єкти господарювання, що здійснюють торгівлю за готівку дорогішими металами і коштовним камінням і виробами з них;

— суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри;

8) постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів;

9) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги²¹⁷.

Одним із суб'єктів державного фінансового моніторингу є Національний банк України²¹⁸.

Головна роль у протидії відмиванню «брудних» грошей належить фінансовій системі взагалі та банківській зокрема, оскільки:

— саме банки, порівняно з іншими фінансовими посередниками, здійснюють широкий спектр операцій із грошовими коштами;

— проникнення в банківську систему злочинних капіталів призводить до підвищення ризиків діяльності не лише окремої банківської установи, а й усієї системи загалом;

²¹⁷ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20>.

²¹⁸ Там само.

— без розв'язання питань ефективної боротьби з проникненням «брудних» капіталів до банків неможливо підвищити якісний рівень банківської системи, здобути довіру до неї з боку клієнтів та інвесторів і, зрештою, посилити роль банків у забезпеченні сталого зростання економіки.

Банки, відповідно до вимог, визначених у нормативно-правових актах з питань здійснення фінансового моніторингу, повинні забезпечити побудову ефективної внутрішньобанківської системи фінансового моніторингу. Так, відповідно до Положення про здійснення банками фінансового моніторингу від 19.05.2020 № 65 банки повинні здійснити комплекс заходів щодо забезпечення призначення відповідального за здійснення фінансового моніторингу працівника банку, прийняття і постійного оновлення внутрішніх документів банку з питань фінансового моніторингу, здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері запобігання легалізації кримінальних доходів / фінансуванню тероризму, створити і забезпечити функціонування системи управління ризиками легалізації кримінальних доходів / фінансування тероризму, забезпечити ефективну взаємодію зі спеціально уповноваженим органом у сфері фінансового моніторингу тощо²¹⁹.

Комплаєнс формує основу контролю будь-якої фінансової установи, що функціонує за тими чи іншими правилами і є обов'язковою складовою системи управління, зокрема щодо попередження ризиків фінансового моніторингу.

Вагомою складовою внутрішньобанківського контролю є комплаєнс, який трактується як відповідність діяльності банку законодавству, стандартам та етичним нормам ведення бізнесу, тобто засвідчує юридично-правову компетенцію банківських службовців.

Термін «комплаєнс» є відносно новим для української банківської сфери. «Комплаєнс» у перекладі з англійської мови (compliance) — означає згоду, відповідність, погодження. Термін «комплаєнс» утворився з дієслова «to comply», що перекладається як відповідати²²⁰. В Оксфордському словнику англійської мови наведено таке визначення цього терміна: «комплаєнс» — діяльність, що відповідає встановленим вимогам чи вказівкам або ж покоря (англійською — compliance is an action in accordance with a request or command, obedience)²²¹.

²¹⁹ Про дійснення банками фінансового моніторингу : Постанова Національного банку України від 19.05.2020 № 65. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text>.

²²⁰ Хуторна М. Е., Гелеверя В. В. Організація ефективної системи комплаєнс-контролю в банку. *Фінансовий простір*. 2015. № 2 (18). С. 113—119. (С. 113).

²²¹ Оксфордський словник англійської мови. URL : <https://oxforddictionaries.com>.

На думку фахівців Міжнародної асоціації комплаєнсу (International Compliance Association), категорія «комплаєнс» описує здатність діяти відповідно до закону, набору правил і норм або встановлених вимог і внутрішніх процедур (рис. 1.10)²²².

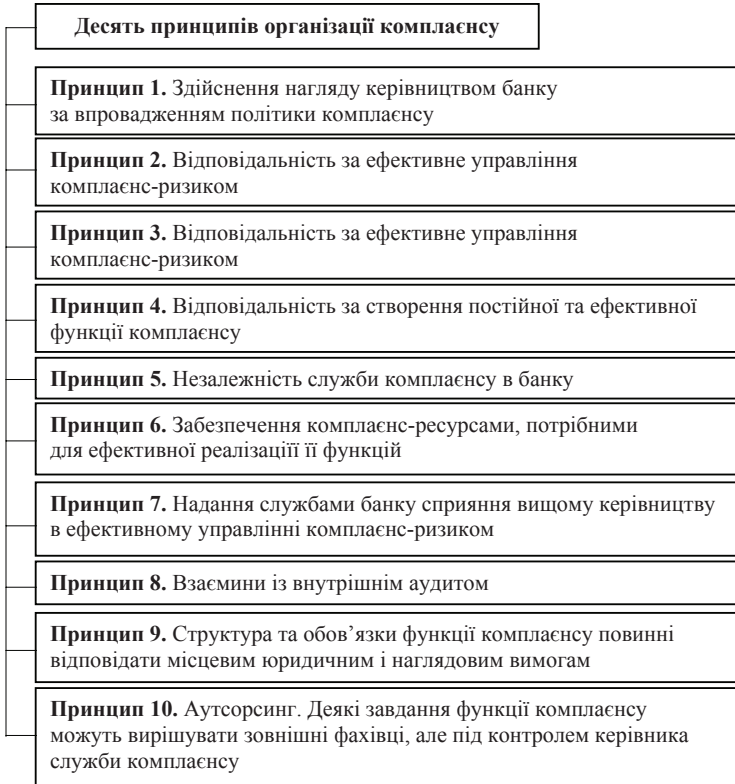

Рис. 1.10. Десять принципів організації комплаєнс, видані Базельським комітетом з банківського нагляду

Примітка. Сформовано за: International Compliance Association. URL : <http://www.int-comp.org/faqs-compliance-regulatoryenvironment>.

Історія впровадження терміна «комплаєнс» у банківському секторі офіційно починається 2005 року, коли світ побачив 10 Принципів організації комплаєнсу в банківських інституціях, видані Базельським комітетом

²²² International Compliance Association. URL : <http://www.int-comp.org/faqs-compliance-regulatoryenvironment>.

з банківського нагляду в документі «Комплаєнс і його функції в банках» (Compliance and the compliance function in banks). У цьому документі зазначається: особливий статус служби комплаєнс-контролю в банках; управління комплаєнс-ризиками повинно здійснюватися в кожному банку з урахуванням його особливостей і потреб (стандартного підходу до такого управління не існує); незважаючи на свободу в організації комплаєнс-контролю, існують загальні принципи підходу до його здійснення.

У серпні 2008 року на основі трирічного досвіду імплементації системи комплаєнс у зарубіжних країнах Базельським комітетом з банківського нагляду було видано опитувальник «Імплементація принципів комплаєнс». А 2015 року Базельський комітет з банківського нагляду визначив комплаєнс серед Принципів Корпоративного управління²²³. Окремим принципом Базельський комітет виділяє взаємодію системи комплаєнсу з внутрішнім аудитом у частині оцінювання останнім ефективності діяльності встановленої системи.

Крім цього, документом Базельського комітету з питань банківського нагляду «Комплаєнс і функція комплаєнсу в банках» визначено принципи інституційної організації комплаєнсу (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

**Перелік принципів інституційної організації комплаєнсу
згідно з вимогами Базельського комітету з банківського нагляду**

Принцип	Зміст
Знай свого клієнта (Know Your Customer)	Перш ніж здійснювати фінансову операцію, банк повинен ідентифікувати та верифікувати клієнта і його контрагента. Така практика створює перешкоди для відмивання грошей, фінансування тероризму та ухилення від оподаткування
Належна добросовісність (Due Diligence)	Процедура всебічного дослідження діяльності банку, комплексного аналізу його фінансового стану та репутації на ринку, формування об'єктивного уявлення про об'єкт інвестування, включаючи оцінку інвестиційних ризиків
Кодекс поведінки (Code of Conduct)	Кодекс правил, які рекомендуються дотримувати учасникам фінансового ринку з метою захисту прав інвесторів та поліпшення інших аспектів корпоративного менеджменту
Кодекс корпоративної етики (Code of Ethics)	Пріоритети діяльності банку, які забезпечуються дотриманням морально-етичних принципів, стандартів поведінки та добросовісним виконанням обов'язків співробітників

²²³ Compliance and the compliance function in banks. URL : <https://www.bis.org/publ/bcbs113.pdf>.

Принцип	Зміст
Політика протидії легалізації доходів, одержаних незаконним шляхом, і фінансуванню тероризму (Fight against Money Laundering and Terrorist Finan)	Перешкоджання проникненню злочинно нажитих доходів з тіньового до легального сектору економіки і упередження фінансування тероризму
Політика боротьби із шахрайством (Anti-Fraud Policy)	Протидія корупції та корпоративному шахрайству (розкрадання співробітниками компанії та її контрагентами)
Політика повідомлень про порушення (Whistleblowing Policy)	Регламентация порядку і способів повідомлень про службові порушення співробітників банку (з правом на анонімність), а також порядку їх документування та подальших розслідувань
Подарункова політика (Gift Policy)	Визначає порядок дій працівників при отриманні подарунків (хабарів) від клієнтів, партнерів, постачальників або при їх даруванні партнерам, клієнтам, співробітникам державних органів тощо
Політика конфіденційності (Privacy Policy)	Нерозголошення даних про клієнтів і їхні операції і передбачає дотримання стандартів обробки та зберігання персональних даних
Політика, що регулює конфлікт інтересів (Conflict of Interest Management Policy)	Етичні стандарти поведінки співробітників при виникненні конфлікту інтересів працівника і компанії; інтересів одного клієнта з іншим тощо. При цьому інтереси банку завжди мають бути пріоритетними щодо особистих інтересів окремих працівників, а також наголошується на тому, що працівники зобов'язані сприяти виявленню і попередженню випадків виникнення конфлікту інтересів

Примітка. Сформовано за: Ключко Л. А. Фінансовий моніторинг та комплаєнс контроль в банках. *Фінанси, учет, банки.* 2014. № 1 (20). С. 154—160.

Датою запровадження комплаєнсу в Україні можна вважати 28 березня 2007 року, коли Правління НБУ затвердило Постанову № 98 «Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України» (втрата чинності від 03.12.2018), де вперше законодавчо окреслено узагальнене бачення системи комплаєнс. У Постанові № 98 зазначалося, що дотримання внутрішніх процедур (комплаєнс) — це необхідність знати, розуміти і дотримувати всіх вимог законодавства України, нормативів, положень і правил, внутрішніх політик, стандартів та кодексів з питань діяльності банку²²⁴.

²²⁴ Про схвалення Методичних рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління банках України : Постанова Національного банку України від 28.03.2007 № 98 (втрата чинності). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0098500-07>.

Наприкінці 2014 року, а саме 29 грудня, Правління НБУ видало Положення про організацію внутрішнього контролю в банках України № 867 (втрата чинності від 05.07.2019), де не тільки було прописано основні вимоги системи комплаєнс як елементу внутрішньобанківської системи контролю, але й зазначені зобов'язання банків до її створення в чітко встановлені строки^{225, 226}.

У Положенні № 867 закріплено термін «комплаєнс» як дотримання банком законодавчих актів, ринкових стандартів, а також стандартів і внутрішніх документів банку, у тому числі процедур²²⁷.

Одним із ключових напрямів організації комплаєнс у банківській діяльності є відповідність його бізнес-процесів ринковим стандартам. Наявність цього виду контролю суттєво впливає на якість корпоративного управління та імідж установи. На вимогу Постанови НБУ щодо організації внутрішнього контролю вітчизняні банки розпочали роботу з організації і впровадження системи комплаєнс, форма і зміст якої залежить від багатьох чинників — величини банку, спеціалізації, організаційної структури, стратегічних намірів, що, у свою чергу, впливає і на фінансову стабільність банку²²⁸.

Під ринковими стандартами розуміємо положення, рекомендації, методики, інструкції, правила, акти, загальноприйнята практика, у тому числі міжнародна, що діють на ринку.

Для того, щоб впровадити функцію «комплаєнс», насамперед банку варто визначитись з метою, принципами, основними поняттями і розробити внутрішньобанківські документи.

Організація функції «комплаєнс» має узгоджуватись із стратегічними намірами банку, принципами корпоративного управління та політиками управління ризиками.

Місце комплаєнсу в організаційній структурі банку може бути:

— як окрема функція в бізнес-підрозділах, при цьому розподіл обов'язків кожного підрозділу стосовно функції «комплаєнс» чітко визначається у відповідних внутрішніх положеннях;

²²⁵ Про схвалення Методичних рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління банках України : Постанова Національного банку України від 28.03.2007 № 98 (втрата чинності). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0098500-07>.

²²⁶ Про організацію внутрішнього контролю в банках України : Постанова Національного банку України від 29.12.2014 № 867 (втрата чинності). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0867500-14>.

²²⁷ Там само.

²²⁸ Там само.

— у підрозділі ризик-менеджменту, оскільки існує тісний взаємозв'язок між комплаєнс-ризиком і операційним ризиком;

— окремий підрозділ банку.

Важливим елементом упровадження комплаєнсу є створення внутрішньобанківських документів, які б визначали основні принципи, поняття і правила. Ключовим поняттям у цій діяльності банку є визначення змісту комплаєнс-ризиків, його розуміння менеджментом і персоналом банку. Так наприклад, доцільним буде його тлумачення як ризик застосування санкцій або отримання суттєвих фінансових втрат чи втрат репутації, до яких може бути схильний банк у разі невиконання або неналежного виконання установлених комплаєнс правил і порядків. Ураховуючи функціональні аспекти та особливості комплаєнсу, суттєвим є визначення його як напряму, а саме:

— інституціональний, який полягає в контролі діяльності банку на предмет дотримання правил внутрішньої взаємодії, процедур і процесів ухвалення рішень;

— операційний — контроль усіх угод, які укладає банк на предмет виявлення порушень вимог нормативно-правових актів, внутрішніх регламентів і технологій;

— комплаєнс-контроль — дотримання правил професійної та корпоративної етики ведення бізнесу, наприклад пов'язаних із конфліктом інтересів, з використанням інсайдерської інформації, з отриманням і даруванням подарунків.

Функціями підрозділу, який здійснює комплаєнс, зазвичай є:

— розроблення рекомендацій керівництву відносно чинних правил, стандартів, практик, що прийняті міжнародними фінансовими установами;

— вироблення і складання системи звітності щодо комплаєнс-ризиків і розкриття інформації менеджменту банку щодо комплаєнсу;

— організація навчального процесу з питань комплаєнс-контролю;

— надання висновків і рекомендацій менеджменту щодо зниження та усунення виявлених ризиків;

— підготовка рекомендацій і тлумачень щодо затверджених політик, регламентів, правил, процедур і моніторинг їх дотримання з метою оптимізації комплаєнс-ризиків;

— вироблення вимог і рекомендацій щодо використання положень внутрішньобанківських стандартів, що установлюють норми професійної та корпоративної етики;

— вироблення правил і здійснення заходів у цілях протидії легалізації грошових коштів, набутих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, корупції та шахрайству;

— розроблення і здійснення заходів контролю за використанням інсайдерської та конфіденційної інформації;

— розроблення і здійснення заходів для виявлення, оцінки та контролю конфліктів інтересів;

— організація процесу оброблення скарг і повідомлень щодо шахрайства та корупційних дій з боку персоналу банку і третіх осіб, участь у запобіганні порушенням і проведенням розслідувань;

— здійснення моніторингу відповідності банку установленим комплаєнсом правилам;

— взаємодія і координація роботи з управлінням комплаєнс-ризиками зі структурними підрозділами банку.

Зробивши аналіз теоретичних досліджень і наявну практику організації комплаєнсу у вітчизняних банках, можна виділити два найпоширеніші підходи до організації ними системи комплаєнс:

1) підхід, заснований на дотриманні норми (відомий у Західній Європі як *rule based approach*), який передбачає мінімальний рівень організації комплаєнс у банку і за якого виконуються лише ті процедури, що імперативно вимагає закон;

2) підхід, заснований на аналізі ризиків (*risk based approach*). Саме цей підхід використовують іноземні банки відповідно до рекомендацій як національних регуляторів, так і міжнародних структур (Вольфсберзька група, Базельський комітет з банківського нагляду).

Базельський комітет з банківського нагляду визначає комплаєнс-ризик як «ризик застосування юридичних санкцій або санкцій регулятивних органів, суттєвого фінансового збитку або втрати репутації банком у результаті недотримання ним законів, інструкцій, правил, стандартів саморегулятивних організацій або кодексів поведінки, що стосуються банківської діяльності»²²⁹.

Варто зазначити, що побудова ефективної системи управління комплаєнс-ризиками організації має базуватися на міжнародних стандартах, рекомендаціях Базельського комітету з банківського нагляду, вимогах українського регулятора і кращих світових практиках.

Відповідно до Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах від 11.06.2018 № 64, затверджен-

²²⁹ Хуторна М. Е., Гелеверя В. В. Організація ефективної системи комплаєнс-контролю в банку. *Фінансовий простір*. 2015. № 2 (18). С. 113—119. (С. 113).

ного Правлінням НБУ, комплаєнс-ризик — імовірність виникнення збитків / санкцій, додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів чи втрати репутації внаслідок невиконання банком вимог законодавства, нормативно-правових актів, ринкових стандартів, правил добросовісної конкуренції, правил корпоративної етики, виникнення конфлікту інтересів, а також внутрішньобанківських документів банку²³⁰.

Наявність комплаєнс-ризиків не є критичним для банку. Вони тією чи іншою мірою обов'язково присутні. Питання полягає в тому, чи проводиться кваліфікований аналіз цих ризиків, чи правильні рекомендації щодо зниження та управління ризиками отримує менеджмент банку, чи виконуються такі рекомендації на практиці. Недооцінка ролі комплаєнсу у сфері банківської діяльності може спричинити виникнення підвищених (тобто некерованих належним чином) комплаєнс-ризиків. Ситуація, яка на сьогодні склалась у банківському секторі, за якої значна частина банків перебуває у стадії ліквідації, тобто позбавлена банківської ліцензії, яскраво свідчить про наявність комплаєнс-ризиків у їхній діяльності, що потребує негайного практичного розв'язання зазначених проблем.

В економічній теорії існує кілька підходів до побудови системи управління комплаєнс-ризиками. Перший підхід — сегментарний, за якого виділяються кілька найбільш високоризикованих сфер і напрямів діяльності організації і проводиться їхній глибокий аналіз із присвоєнням рівня комплаєнс-ризиків та отриманням бальної оцінки. Цей підхід дозволяє досить детально опрацювати окремі аспекти діяльності організації, оцінити рівень ризику і скласти програму з мінімізації виявлених комплаєнс-ризиків.

Другий підхід полягає у проведенні суцільного аналізу комплаєнс-ризиків щодо кожного виду продукту / послуги кредитної організації і в розрізі кожного підрозділу кредитної організації. Слід зауважити, що ні перший, ні другий підходи не є ідеальними, оскільки обидва мають недоліки і певні обмеження. На наш погляд, доцільно впровадження комбінованого підходу, за якого оцінюються найбільш високоризикові області та продукти / послуги / проекти кредитної організації і поступово відповідно до затвердженої комплаєнс-стратегії здійснюються розширення й поглиблення аналізу і масштабу проведення комплаєнс-експертизи.

На сьогодні чітких інструктивних положень щодо регламентації управління комплаєнс-ризиками в банківському законодавстві України не

²³⁰ Про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : Постанова Національного банку України від 11.06.2018. № 64. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#Text>.

розроблено, тому банки самостійно впроваджуються системи щодо управління такими ризиками. Досліджуючи зміст комплаєнс-ризиків, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на їхній взаємопов'язаності з операційним і ризиком репутації. Щодо виникнення ці ризики мають різні за походженням чинники, однак при цьому перебувають у постійному тісному взаємозв'язку (табл. 1.12). Така система зв'язку має характер непередбачуваного впливу на діяльність банківської установи і є прямим каталізатором виникнення комплаєнс-ризиків.

Таблиця 1.12

**Взаємозв'язок комплаєнс-ризиків
з операційним і репутаційним ризиками банку**

Порівняльний критерій	Комплаєнс-ризик	Операційний ризик	Ризик репутації
1. Формуючі структурні елементи	Відповідність діяльності персоналу вимогам законодавства, внутрішнім положенням і правилам, кодексу ділової етики	Персонал. ІТ-система та технології. Внутрішні бізнес-процеси. Зовнішні фактори	Якість попередження персоналом зовнішніх та внутрішніх шахрайств. Якість взаємовідносини з клієнтами і контрагентами. Соціальна відповідальність персоналу та банку в цілому
2. Характерні прояви	Юридичні санкції. Погіршення репутації	Виникнення / посилення окремих фінансових ризиків банку. Погіршення репутації за умови витоку інформації (наприклад, про внутрішні шахрайства)	Втрата іміджу. Відплив ресурсної бази. Втрата конкурентних позицій на ринку
3. Наслідки	Сприяє втраті переваги на ринкових сегментах, відпливу клієнтів, потенційним та/або фактичним збиткам / втратам	Провокує фактичні збитки/втрати	Неспроможність банку встановлювати нові відносини з контрагентами, надавати нові послуги або підтримувати існуючі відносини. Провокує потенційні збитки / втрати

Джерело. Хуторна М. Е., Гелеверя В. В. Організація ефективної системи комплаєнс-контролю в банку. *Фінансовий простір*. 2015. № 2 (18). С 113—119.

Для побудови ефективної роботи з управління комплаєнс-ризиком варто проводити оцінку факторів, що впливають на його рівень. Існують кілька основних факторів і питань для оцінки комплаєнс-ризиків:

1) обсяг та істотність порушення або невідповідності. Істотність визначається за допомогою проведення сумарного аналізу природи порушення, частоти порушень і суми проведеної операції / штрафу. Цей аналіз буде більш повноцінний і об'єктивний, якщо проводити його з використанням як поточних, так і історичних даних / подій;

2) наявність затверджених політик і процедур внутрішнього контролю, чи були такі процедури затверджені радою директорів (наглядовою радою) або відповідним профільним комітетом;

3) способи і ефективність доведення до відома керівництва і персоналу організації затверджених політик і процедур з управління комплаєнс-ризиком;

4) надання підрозділами своєчасної та повної інформації про події, що несуть комплаєнс-ризик, тобто наявність ефективного інформаційного обміну.

Процес управління комплаєнс-ризиком являє собою циклічну систему, що характеризується замкнутим круговим рухом і складається з кількох ключових стадій.

До основних стадій управління комплаєнс-ризиком можна віднести: ідентифікацію, оцінку, контроль, подальший моніторинг комплаєнс-ризиків²³¹.

На етапі ідентифікації комплаєнс-ризиків слід визначити найбільш важливі і доступні джерела отримання інформації. Ідентифікація повинна відбуватися як мінімум на двох рівнях: портфельному і трансакційному.

До числа найбільш пріоритетних напрямів для ідентифікації комплаєнс-ризиків можна віднести такі: банківські процеси; результати експертних оцінок співробітниками комплаєнсу; результати аудиторських перевірок; акти перевірки наглядовими органами, рішення судів, претензії клієнтів, правові основи і розсилки, публікації в пресі, в Інтернеті і т. д. Для проведення ідентифікації потрібно здійснювати регулярний збір, аналіз і документування всієї отриманої інформації з наданням висновків про фактори виникнення ризику, варіантами його впливу і потенційних наслідків для організації. Ідентифікація, проведена належним чином,

²³¹ Цюцяк А. Л., Цюцяк І. Л. Впровадження системи комплаєнс-контролю у вітчизняну систему незалежного фінансового контролю та аудиту. *Економіка : науково-інформаційний вісник*. 2011. № 3. С. 200—206.

повинна бути сфокусована на виявленні й розумінні наявних і прогнозуванні потенційних комплаєнс-ризиків²³².

Комплаєнс-ризик має безпосередній зв'язок із правильністю організації проведення внутрішніх бізнес-процесів, у тому числі і щодо протидії відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом, що, у свою чергу, є також одним з об'єктів контролю в рамках системи управління операційним ризиком. Таким чином, можна зазначити, що мінімізувати прояви ризику репутації та операційного ризику за рахунок впровадження системи відстеження відповідних правопорушень щодо виконання встановлених вимог, доречніше делегувавши обов'язки на систему комплаєнс, яка дасть змогу ідентифікувати, контролювати і відповідним чином реагувати на виявлений ризик.

Розроблення ефективної системи комплаєнс-контролю в системі корпоративного управління в банку базується саме на ідентифікації комплаєнс-ризиків, правильне визначення яких визначає подальший результат реалізації такої програми в дії.

Організація ефективної системи комплаєнсу, безперечно, має впроваджуватися адекватно, урахувуючи всі наявні рекомендації, практику зарубіжних банків. Ключовий акцент у системі комплаєнс-контролю нового типу — це комплексність, що передбачає, поряд з організацією управління комплаєнс-ризиками банку, управління також операційним ризиком і ризиком репутації.

Сьогодні процес розвитку систем комплаєнсу в банках України значно активізувався. Першим етапом цього процесу став прихід на український ринок учасників міжнародних банківських груп, які традиційно приділяли комплаєнсу значну увагу. Наступним етапом стало так зване «очищення» вітчизняної банківської системи від гравців, які порушують встановлені вимоги, що супроводжувалось виведенням з ринку банків. Третій етап має передбачати фіксування вимог Національного банку України до створення і функціонування системи комплаєнсу у відповідному нормативному акті регулятора, створення та забезпечення ефективного функціонування комплаєнсу в банках України, управління комплаєнс-ризиками в банках України²³³.

²³² Гаврікова А. В. Застосування системи комплаєнс-контролю впроцесі здійснення інноваційної кредитної політики банку. *Економіка і організація управління : збірник наукових праць*. 2012. № 1 (11). С. 21—30. (С. 21).

²³³ Voshhylko M. Комплаєнс як новий must для українських банків. 2017. URL : <https://news.finance.ua/ua/news/-/408342/maryna-voshhylko-komplayensyak-novyj-must-dlya-ukrayinskyh-bankiv>.

До основних напрямів комплаєнсу в банках України можна віднести такі:

- аналіз відповідності внутрішніх документів і процедур встановленим вимогам;
- протидія корупції та врегулювання практики щодо подарунків;
- управління конфліктами інтересів у банку (у тому числі врегулювання зовнішньої діяльності працівників і роботи близьких осіб);
- регулювання процедур роботи з інсайдерською інформацією та інформацією з обмеженим доступом;
- інформування про неналежні дії працівників (whistleblowing system);
- аналіз комплаєнс-ризиків нових процесів, продуктів і значних змін;
- взаємодія банку з регуляторними органами;
- контроль якості обслуговування клієнтів і робота зі скаргами; дотримання етичних стандартів і правил поведінки;
- робота із санкційними списками;
- дотримання екологічних стандартів;
- навчання і підвищення кваліфікації працівників з питань комплаєнсу.

Кожен банк, виходячи зі свого розміру, наявної ділової практики, клієнтської бази і специфіки, самостійно визначає основні напрями своєї діяльності, які мають відповідати вимогам Національного банку України.

Отже, для забезпечення ефективності діяльності банків система комплаєнс-контролю має постійно еволюціонувати. Сьогодні в Україні простежується чітка тенденція до приведення нормативно-правової бази з питань комплаєнсу у відповідність до вимог міжнародних стандартів, що ставить перед банками нові виклики, пов'язані із забезпеченням прозорості, належного рівня корпоративного управління та мінімізації ризиків.

1.4. РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ

Варто зазначити, що популяризація системного підходу зобов'язана синергетичній парадигмі, яка дедалі більше витісняє парадигму детермінізму. П. Андерсон²³⁴ і Дж. Холланд²³⁵, вивчаючи поведінку складних адаптивних систем та їх зростання, першими пояснили модульну архітектуру фінансових мереж як наслідок двох конкуруючих механізмів зворотного зв'язку — гомофілії і гомеостазу. Цей теоретичний підхід до структурування фінансової системи поєднує, з одного боку, адаптивний характер поведінки фінансових установ, що ґрунтується на індивідуальних особливостях еволюційного процесу через використання методу «спроб та помилок», а з другого — процес самоорганізації, що призводить до стабільної модульної архітектури системи, яка забезпечує, зазвичай, стабільну поведінку системи, за винятком дії шоккових подій²³⁶.

На думку Л. К. Галлоса, використання модульної структури, як у природній, так і в штучній системах, обумовлено багатокритеріальною оптимізацією стабільності, ефективності та здатності системи до зростання²³⁷. Своєю чергою, М. Гірван і М. Є. Ньюман підтвердили, що більшість реальних як природних, так і сформованих систем демонструють модульну структуру, в яких елементи підсистем більш тісно пов'язані один з одним, ніж ті, що перебувають у різних підсистемах, що зумовлює їхню поведінку та функціонування всієї системи²³⁸. Взаємозв'язки між підсистемами мають вирішальне значення для функціональності всієї системи і досить часто розрив цих зв'язків призводить до зменшення або повної недієздат-

²³⁴ Anderson P. Perspective: Complexity theory and organization science. *Organization science*. 1999. № 10 (3). P. 216—232.

²³⁵ Holland J. H. The global economy as an adaptive process, SFI Studies in the Sciences of Complexity. Perseus Books Publishing, 1998.

²³⁶ Karaev A., Melnichuk M., Guev T., Mentel G. Stability analysis of the banking system: a complex systems approach. *Journal of International Studies*. 2017. URL : http://www.joiss.eu/files/19_422_Karaev%20et%20al.pdf.

²³⁷ Gallos L. K., Makse H. A., Sigman M. A small world of weak ties provides optimal global integration of self-similar modules in functional brain networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2012. URL : <http://www.pnas.org/content/pnas/109/8/2825.full.pdf>.

²³⁸ Girvan M., Newman M. E. Community structure in social and biological networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2002. URL : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC122977>.

ності системи. Погоджуємось із цим твердженням А. Караєва²³⁹ і вважаємо важливим описати модульну архітектуру забезпечення фінансової стабільності кредитних установ та особливості кожної підсистеми, їхній вплив на забезпечення фінансової стабільності та довгострокове утримання, їхній взаємозв'язок.

Насамперед зауважимо, що розвиток методології забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору за системним підходом, перш за все, передбачає теоретичне конструювання системи досліджуваного процесу (далі СЗФСФС — система забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору), що деталізується в такому: визначення сутності такої системи, мети і пріоритетів її функціонування, об'єктно-суб'єктного складу, внутрішньої структури, зокрема шляхом обґрунтування змісту її підсистем, елементів і сукупності потрібних ресурсів, означення функцій та наукових принципів, що визначають її природу та особливості взаємодії із зовнішнім середовищем.

У зв'язку зі складністю, взаємозв'язком / взаємозалежністю відносин фінансових установ, як між собою, так і з іншими економічними агентами (державою, суб'єктами реального сектору економіки, домогосподарствами), при формуванні СЗФСФС важливим є обґрунтований вибір такого методологічного інструментарію, застосування якого дасть можливість:

1) розбудовувати таку систему як на рівні всього фінансового сектору, так і окремих фінансових установ;

2) комплексно діагностувати загрози фінансовій стабільності фінансового сектору, виявляти взаємозв'язки і взаємозалежності між фінансовими установами з метою попередження формування негативних синергетичних ефектів на основі їхніх прямих і зворотних зв'язків;

3) забезпечувати ухвалення обґрунтованих рішень, які дозволять забезпечити як ефективне і безперебійне функціонування фінансових установ відповідно до їхньої фінансової політики, так і сприяти стабільному функціонуванню економічних агентів;

4) утримувати фінансову стабільність фінансового сектору незалежно від фази економічного циклу, тобто як в умовах економічного поживавлення, піднесення та економічного буму, так і кризового та посткризового періодів.

²³⁹ Karaev A., Melnichuk M., Guev T., Mentel G. Stability analysis of the banking system: a complex systems approach. *Journal of International Studies*. 2017. URL : http://www.jois.eu/files/19_422_Karaev%20et%20al.pdf.

При цьому, на нашу думку, пріоритетами у сфері системного забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору має стати створення належних нормативно-правових, економічних, фінансових, соціальних, інституціональних та інформаційних умов за такими напрямками:

- удосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування фінансових установ, у тому числі унормування питання захисту прав учасників фінансових відносин (як споживачів фінансових послуг, так і кредиторів);

- безперервне забезпечення економічних агентів фінансовими ресурсами з метою стабільного формування їхнього фінансового потенціалу для ефективного функціонування, конкурентоспроможності та розвитку;

- підвищення ефективності регулювання, нагляду і контролю за діяльністю фінансових установ;

- поліпшення архітектури інституціонального середовища фінансово-кредитної сфери, зокрема щодо координації дій та інформаційних потоків між суб'єктами СЗФСФС.

Зауважимо, що теорія фінансової стабільності перебуває на початковому етапі свого розвитку і наразі єдиного її концептуального базису ще не вироблено. Окрім цього, як зазначалося вище, у науковій літературі виділяють дві теоретичні течії щодо дослідження фінансової стабільності — прямий і зворотний підходи. Жоден з них не універсальний, тобто для вирішення різних наукових завдань в аспекті фінансової стабільності використовуються різні напрями розвитку зазначеної теорії. Уточнення цього питання видається важливим для обґрунтованого вибору теоретичного підґрунтя формування СЗФСФС, оскільки це в подальшому відобразиться на застосованому науково-методичному інструментарії вирішення сформульованих автором наукових завдань. Узагальнення відмінностей прямого і зворотного підходів до дослідження фінансової стабільності представлено в *табл. 1.13*.

Таблиця 1.13

Теоретико-методологічні відмінності дослідження фінансової стабільності

Напрями дослідження	Теоретичні підходи до дослідження фінансової стабільності	
	прямий підхід	зворотний підхід
Базове поняття, яке досліджується	Фінансова стабільність	Фінансова нестабільність
Теорії, що використовуються	Теорія економічної рівноваги, теорія фінансової рівноваги; теорія життєвого циклу	Теорія криз, теорія життєвого циклу

Напрями дослідження	Теоретичні підходи до дослідження фінансової стабільності	
	прямий підхід	зворотний підхід
Сукупність понять, на яких вибудовується науковий інструментарій	«Розвиток», «зростання», «адаптаційний потенціал», «безперебійність функціонування», «превентивний характер дій суб'єктів»	«Банкрутство», «криза», «загроза», «дисбаланси», «стійкість», «поточне протистояння шокам»
Особливості вирішення окремих наукових завдань, зокрема:		
- формування механізму забезпечення фінансової стабільності	Орієнтація на методи та інструменти забезпечення, що дозволяють упереджувати зниження цільового рівня фінансової стабільності. Своєчасна реакція на тенденції до накопичення дисбалансів	Орієнтація на методи та інструменти забезпечення, що дозволяють упереджувати фінансову нестабільність, тобто настання кризового стану установи шляхом запобігання критичному накопиченню дисбалансів та зниженню їхнього негативного впливу
- оцінка рівня фінансової стабільності	Передбачає встановлення двох еталонних значень (максимального і мінімального). Максимальне значення відповідає стану абсолютної фінансової стабільності; мінімальне — стану фінансової нестабільності. Рівень фінансової стабільності — як інтервальне значення між двома критичними точками	Передбачає оцінку ймовірності дефолтного стану установ. Установи вважаються фінансово стабільними, якщо ймовірність їхнього банкрутства близька до нуля
- моніторинг і контроль за рівнем фінансової стабільності	Об'єктом уваги є відхилення від запланованого тренду розвитку в межах континууму фінансової стабільності	Об'єктом уваги є дисбаланси, накопичення яких провокує вихід системи з континууму станів фінансової стабільності

Примітка. Розроблено автором.

Більше того, вибір відповідного підходу до дослідження фінансової стабільності фінансового сектору, на нашу думку, суттєво залежить від стану зовнішнього середовища, в якому вони функціонують. Спираючись на модель економічного циклу, розробленого Х. Мінскі в рамках «Гіпотези фінансової нестабільності», у разі превалювання в економіці забезпеченого фінансування, що, зазвичай, має місце, коли цикл ділової активності

економічних агентів перебуває у фазі поживлення, більшою мірою виправдано використання прямого підходу. Це пояснюється тим, що у фазі поживлення ділової активності інституції фінансового сектору проявляють підвищену обачність при укладенні фінансових угод і схильність до переоцінки ризиків (насамперед, ідеться про фінансові ризики).

Поступово спостерігається зростання національного доходу під впливом активізації інвестицій, що призводить до зменшення ризиків як кредиторів, так і позичальників та поступового переходу економічних агентів до режиму спекулятивного та Понці-фінансування. Це кардинально змінює їхнє ставлення до ризику, а також суттєво знижує адекватність його оцінки. За таких умов фінансовий сектор входить у континуум станів фінансової крихкості, який, на нашу думку, також можна тлумачити як континуум біфуркаційних станів.

Варто відмітити, що за умови своєчасних, дієвих та ефективних заходів суб'єктів забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору відбувається їх повернення до континууму станів фінансової стабільності. При цьому важливо відновити / зберегти здатність фінансового сектору до продукування фінансових ресурсів, а це сприяє створенню позитивних зворотних зв'язків, оскільки стабільне функціонування економічних агентів стимулює позитивні кількісно-якісні зміни у діяльності фінансових установ.

Перехід інституцій фінансового сектору від стану фінансової стабільності до фінансової нестабільності представимо за допомогою дескриптивної моделі циклічного розвитку фінансових установ, яка дозволяє означити межі континуумів станів їхньої фінансової стабільності, фінансової крихкості та фінансової нестабільності, залежно від типу режиму фінансування, які трактуємо за Х. Мінські (рис. 1.11).

Окрім цього, представлена модель наочно окреслює межі функціонування СЗФСФС, а також початок формування і критичне накопичення дисбалансів, які, на нашу думку, є основною причиною зниження фінансової стабільності інституцій фінансового сектору. З огляду на останнє вважаємо, що методологічною основою обґрунтування змісту діагностичної компоненти СЗФСФС має бути зворотний підхід для формування інструментів ідентифікації та оцінки дисбалансів, значущості їхнього впливу на рівень фінансової стабільності фінансового сектору.

Зауважимо, що *систему забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору тлумачимо як комплекс структурних компонент, які формують внутрішнє середовище для скоординованого функціонування*

її суб'єктів з метою розроблення та реалізації цілеспрямованих рішень щодо захисту її об'єктів від внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій стабільності на основі вибору методів, важелів, інструментів їх виявлення, нейтралізації, мінімізації та протидії, урахуваючи як умови зовнішнього середовища (у тому числі фази економічного циклу), так і вид та рівень системної важливості окремих фінансових установ.

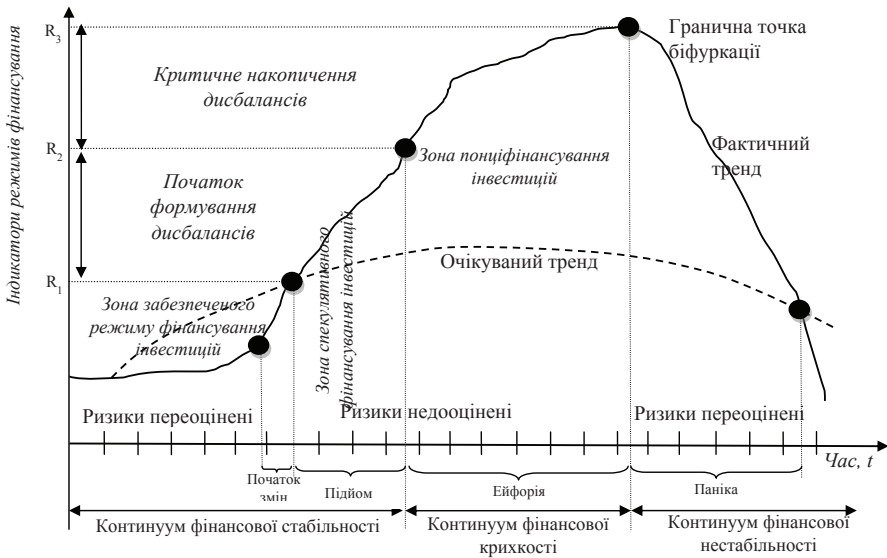

Рис. 1.11. **Дескриптивна модель циклічного розвитку фінансового сектору в розрізі типів режимів фінансування за Х. Мінкі**

Примітка. Адаптовано за: Луняков О. В. Формирование, анализ и регулирование дисбалансов в финансовом секторе экономики Украины : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.08. Сумы : ГВУЗ «Украинская академия банковского дела Национального банка Украины», 2013. 482 с. (С. 77—79).

Щодо меж функціонування СЗФСФС, то, на нашу думку, вони обмежуються континуумом станів фінансової стабільності та фінансової крихкості, а тому дія суб'єктів системи повинна зосереджуватись на превентивних, мінімізуючих / протидіючих заходах стосовно нейтралізації негативних впливів загроз. Зауважимо, що зону фінансової крихкості мислимо як множину точок біфуркації і, насамперед, від ефективності функціонування СЗФСФС залежить здатність інституцій фінансового сектору повернутися до континууму фінансової стабільності.

На нашу думку, методологічною основою забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору повинна стати теорія динамічної фінансової рівноваги, яка дозволяє охопити широкий спектр питань взаємодії фінансових процесів у складних відкритих економічних системах. При цьому це стосується як фінансового сектору, так і окремих фінансових установ, що відповідає вищевизначеним пріоритетам формування СЗФСФС. Також відмітимо, що, використовуючи теорію фінансової рівноваги до формування методології побудови СЗФСФС, стан фінансової рівноваги фінансового сектору не ототожнюється виключно із синхронізацією грошових потоків інституцій фінансового сектору. Так, на увагу заслуговує підхід Т. Є. Унковської, яка розглядає фінансову стабільність фінансових установ з позиції їх забезпечення мінімальним обсягом коштів, потрібних у конкретний момент часу для найефективнішого здійснення всіх видів діяльності в контексті заданої фінансової стратегії²⁴⁰.

При цьому мається на увазі не лише очікуваний рух вхідних і вихідних грошових потоків відповідно до контрактних зобов'язань, але також грошові кошти, необхідність яких зумовлена законодавчими вимогами і нормами, а також мотивом підтримання належного рейтингу фінансових установ як за об'єктивними критеріями (ліквідність, платоспроможність, фінансова стійкість, обсяг активів / кредитів / депозитів тощо), так і суб'єктивними (довіра, якість обслуговування).

Окрім зазначеного, на нашу думку, забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору повинно базуватися на вартісно-орієнтованому, ризик-орієнтованому і, насамперед, системному підходах.

Подальше обґрунтування методологічних положень формування СЗФСФС потребує формулювання мети і завдань її функціонування, що й дозволить далі означити концептуальні умови її дієздатності.

Вважаємо, що метою функціонування СЗФСФС є створення умов для безперервного, результативного та ефективного виконання установами економічних і соціальних функцій, а також їхнього планомірного розвитку в часі, що повинно відображатися на динаміці ринкової вартості їхнього бізнесу. Це обумовлює такі завдання, які мають бути реалізовані системою на основі розробленого комплексу заходів:

— систематична робота щодо виявлення, аналізу та оцінки значущості впливу реальних загроз на рівень фінансової стабільності фінансового сектору, розроблення комплексу заходів щодо адаптації, протидії, уникнення та мінімізації їхніх негативних наслідків;

²⁴⁰ Унковська Т. Є. Системне розуміння фінансової стабільності: розв'язання парадоксів. *Економічна теорія*. 2009. № 1. С. 14—33.

— розроблення пропозицій щодо функціональної, структурної, ресурсно-продуктової та професійно-кадрової збалансованості інституцій фінансового сектору, які дозволяють протистояти розвиткові внутрішніх і впливові зовнішніх загроз їхній фінансовій стабільності, узгодження рекомендацій зі стратегічними орієнтирами фінансових установ, їхньою фінансовою політикою, фазою життєвого циклу розвитку окремих організацій і станом зовнішнього середовища, у тому числі стадією економічного циклу;

— формування ефективного інформаційного середовища, у тому числі на основі обміну інформацією із зовнішніми суб'єктами забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору, яке б дозволило оптимізувати об'єктивну складову інформаційної асиметрії (маємо на увазі ту компоненту, що є результатом якості та дієвості інституційного середовища);

— прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій стабільності інституцій фінансового сектору, здатність до раннього виявлення ознак небезпечного накопичення і розвитку внутрішніх дисбалансів в їхній діяльності, ураховуючи як особливості їхнього розвитку, так і стан зовнішнього середовища;

— своєчасна організація діяльності фінансових установ із запобігання можливим наслідкам внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій стабільності шляхом реалізації превентивних заходів, узгоджених з основними їхніми бізнес-пріоритетами та умовами зовнішнього середовища;

— систематичний моніторинг і контроль за дієвістю та ефективністю вжитих заходів щодо забезпечення (утримання / підвищення / відновлення) фінансової стабільності фінансових установ;

— постійне вдосконалення СЗФСФС з метою забезпечення її гнучкості, адаптивності, швидкої реакції на зміни зовнішнього середовища, що в кінцевому підсумку гарантує її цілісність і розвиток, тобто зміну як кількісних, так і якісних параметрів.

Для дотримання комплексності у формуванні СЗФСФС варто виділити низку етапів, кожен з яких окреслює сукупність наукових завдань, що дозволяє запропонувати багатоаспектне вирішення проблематики забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору і передбачає розбудову концептуальної, ресурсної, методичної та організаційно-управлінської складових досліджуваної системи (табл. 1.14). Вважаємо, що першочерговим у формуванні СЗФСФС повинно стати розроблення політики фінансових установ у сфері забезпечення фінансової стабільності, яку розуміємо як систему поглядів, норм і принципів, що визначають основні напрями та методи управління їхньою фінансовою стабільністю.

Етапи розвитку методології формування СЗФСФС

Назва етапу	Зміст наукових завдань	Наукові підходи
Етап I. Формування концептуальних засад СЗФСФС	Формулювання наукових положень та уточнення термінологічного апарату теорії фінансової стабільності відповідно до предмета дослідження, зокрема, вибір наукових теорій як методологічної основи формування СЗФСФС. Визначення змісту системи, формулювання її пріоритетних цілей і завдань. Опис концептуальних умов дієздатності системи. Визначення об'єктів і суб'єктів системи. Обґрунтування наукових принципів функціонування системи та її функцій	Системний, синергетичний, історичний, інституціональний, процесний
Етап II. Формування теоретичної моделі СЗФСФС	Обґрунтування функціональної, структурної, процесної дескриптивних моделей СЗФСФС. Опис забезпечувальних підсистем СЗФСФС (визначення видів необхідних ресурсів і вимог до них, місця кожної підсистеми в забезпеченні фінансової стабільності фінансового сектору; з'ясування взаємозалежності / взаємозумовленості мети їх функціонування загальним цільовим пріоритетам СЗФСФС). Визначення меж функціонування СЗФСФС, з'ясування її взаємозв'язку з іншими цільовими підсистемами загальної системи управління діяльністю фінансових установ. Обґрунтування координації дій суб'єктів СЗФСФС як у процесі її формування, так і функціонування. Визначення ключових параметрів інституційного середовища системи	Функціональний, ресурсний, процесний, інституціональний, системний, синергетичний, ситуаційний
Етап III. Розроблення та удосконалення наявних науково-методичних підходів до оцінки забезпеченості фінансової стабільності фінансового сектору	Узагальнення стримувальних факторів (наукових, нормативно-правових, інституційних, кон'юнктурних, фінансових, кадрово-освітніх, інформаційно-технічних, методичних, організаційно-управлінських) щодо ЗФСФС. Розроблення технології виявлення, оцінки та моніторингу загроз фінансовій стабільності фінансового сектору, визначення джерел їх виникнення і причин реалізації. Формування науково-методичних підходів до оцінки інституційного середовища функціонування фінансового сектору; визначення каналів та значущості його впливу на фінансову стабільність фінансового сектору шляхом формування системи оціночних індикаторів. Обґрунтування методики оцінювання ефективності функціонування СЗФСФС	Функціональний, ціннісний, інституціональний, системний, синергетичний, ситуаційний
Етап IV. Удосконалення організаційно-управлінських аспектів ЗФСФС та оцінка досягнутих результатів	Розроблення заходів щодо підвищення / утримання (недопущення зниження) фінансової стабільності фінансового сектору залежно від різновиду його субсекменту та економічних умов функціонування, зокрема фаз економічного циклу. Побудова організаційного механізму здійснення контролю за функціонуванням СЗФСФС на мікро- і мезорівні. Розроблення комплексних напрямів удосконалення функціонування СЗФСФС	Ситуаційний, системний, синергетичний

Примітка. Розробка автора.

Політика фінансових установ у сфері забезпечення фінансової стабільності є сполучною ланкою між концепцією забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору, яка являє собою науково обґрунтовану систему поглядів на процес попередження / адаптації / протидії / мінімізації наслідків внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій стабільності в певній країні, та стратегією фінансових установ у сфері забезпечення фінансової стабільності (рис. 1.12).

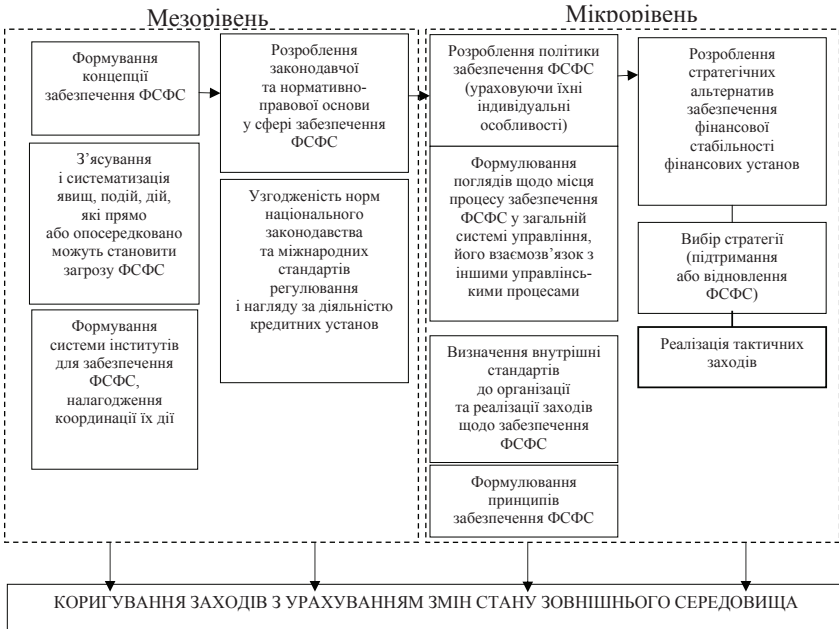

Рис. 1.12. Зміст базових заходів із формування системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору

Умовні позначення: ФСФС — фінансова стабільність фінансового сектору.

Примітка. Розробка автора.

При цьому щодо останнього вважаємо доцільним виділяти стратегії двох типів: стратегії, направлені на підтримку фінансової стабільності фінансових установ (головна увага приділяється розробленню заходів щодо усунення поточних і потенційних загроз їхній фінансовій стабільності; мінімізації або компенсації збитків від їх реалізації), і ті, що націлені на відновлення фінансової стабільності фінансових установ, зокрема стратегії щодо підвищення капіталізації, ліквідності, збільшення прибутків від основної та допоміжної діяльності та т. п.

Також для формування дієвої СЗФСФС важливо визначитися з умовами, які створюють сприятливе середовище для функціонування досліджуваної системи та уможливають досягнення нею поставленої мети. На нашу думку, це, насамперед, перебуває у сфері взаємоузгодженості цільових орієнтирів фінансових установ і пріоритетів, що переслідуються у сфері забезпечення фінансової стабільності фінансових установ. Так, якщо останнє розглядати як одне із завдань у межах досягнення основної мети фінансових установ — максимізації прибутку, тоді забезпечення фінансової стабільності зводиться до управління поточною фінансовою спроможністю до функціонування, зокрема, шляхом належного виконання всіх законодавчих і нормативних вимог, тобто звужується до процесу забезпечення фінансової стійкості. Більше того, як засвідчує емпіричний досвід, згідно з докризовою парадигмою, загальновизнаним фінансовим індикатором, який, на думку бізнес-спільноти, повністю визначає динаміку ринкової вартості бізнесу, є рентабельність акціонерного капіталу (*ROE*). Тобто увага менеджерів, насамперед, зверталася на забезпечення належної динаміки прибутку, урахуовуючи фактори ризику для своєчасного і повного виконання нормативних вимог, у тому числі стосовно капіталу. Однак, спираючись на дослідження кореляційної залежності між значеннями показників рентабельності капіталу і ринкової вартості бізнесу фінансових установ (остання розглядається згідно з концепцією показника *TSR* — Total Shareholder Return²⁴¹), які проводили німецькі дослідники на підставі статистичної інформації діяльності фінансових установ протягом 2003—2011 років, було обґрунтовано її нікчемний зв'язок ($R^2 = 8,7\%$). Мається на увазі, що вибірка банків за показником рентабельності акціонерного капіталу, який становив близько 15 %, характеризувалася суттєвою неоднорідністю за показником *TSR*, який варіювався від -60 до +75 %.

Отже, застосуванню системного підходу до забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору повинна передувати трансформація мети функціонування фінансових установ, позаяк сформована система не зможе гарантувати забезпечення та утримання цільового рівня їхньої фінансової стабільності в часі.

Вважаємо, що за умови незмінності цільового орієнтиру діяльності фінансових установ і збереження традиційної, орієнтованої на максимізацію ефективності використання капіталу бізнес-моделі, у нових умовах функціонування (посилення регуляторних вимог, нова парадигма регулювання, несприятливі економічні умови щодо забезпечення високої рента-

²⁴¹ Abel V. Banking governance, financial crisis and structural challenges — the microlevel perspective : Presented at the 8th ESDN Workshop (22—23 November 2012). Brussels, Belgium, 2012.

бельності бізнесу) фінансові установи потрапляють у стратегічну «пастку». Вона, насамперед, полягає в неможливості, орієнтуючись виключно на показник *ROE*, забезпечити зростання вартості бізнесу в довгостроковій перспективі (рис. 1.13).

Рис. 1.13. Зміст стратегічної «пастки» фінансових установ за умови одновекторності їхніх цільових орієнтірів

Примітка. Розроблено з урахуванням: Banking Hub. URL : <https://www.bankinghub.eu>.

Вважаємо, що виходом із зазначеної «пастки» є зміна, а точніше розширення цільових орієнтірів діяльності фінансових установ, досягнення яких дозволить їм забезпечити довгострокове зростання вартості бізнесу. Цьому приділено велику увагу, оскільки глибоко переконані в тому, що одним із визначальних критеріїв фінансової стабільності фінансового

сектору є зростання вартості фінансових установ у часі, однак це повинно бути результатом не лише прибутковості діяльності, а наслідком створення ними економічної цінності завдяки результативному, ефективному та безперервному виконанню основних функцій. Саме ці цінності, формалізовані як система кількісних та якісних індикаторів, повинні бути враховані при оцінюванні їхньої фінансової стабільності.

З огляду на вищезазначене видається доцільним говорити про імплементацію ідей концепції сталого розвитку в методологію забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору. Варто відмітити, що рівень її імплементації в діяльність економічних агентів, особливо стосовно фінансових посередників, непинно змінюється. Так, у звіті Європейської комісії 1997 року про роль фінансових установ у забезпеченні сталого розвитку увага акцентується на тому, що фінансові посередники, попри те, що не належить до «брудних» виробництв, не повинні стояти осторонь процесу забезпечення екостабільності людства²⁴².

У звіті визначено завдання, які можуть бути реалізовані фінансовими установами як інвесторами, новаторами, експертами в оцінюванні ефективності та комерційної доцільності вкладення коштів, впливовими стейкхолдерами з метою забезпечення позитивного впливу на екосистему через відповідні фінансові продукти і механізми їх надання. Однак при цьому індустрія бізнесу фінансових установ та ідеї сталого розвитку визначались як несумісні та неможливі до імплементації в їхній діяльності (табл. 1.15).

Таблиця 1.15

Невідповідність між превалюючою філософією бізнесу фінансових установ та ідеями концепції сталого розвитку

Критерій	Концепція сталого розвитку	Бізнес-орієнтири фінансових установ
Мета	Системний погляд на мету сталого розвитку (багатовимірність): збереження довкілля, соціальна справедливість, економічний розвиток	Одновимірність цільових орієнтирів: максимізація прибутку
Час	Довгостроковий часовий інтервал; основний критерій для прийняття рішень — забезпечення позитивного ефекту в майбутньому (короткостроковий ефект не визначається як достатня умова прийнятності певних заходів)	Короткострокова перспектива; забезпечення достатньої економічної віддачі від реалізації певних заходів фінансовими установами у поточних періодах сприймається як достатня умова для їх прийнятності

²⁴² Delphi International LTD in Association with Ecologic GMBH. The Role of Financial Institutions in Achieving Sustainable Development : Report to the European Commission. 1997. URL : <http://ec.europa.eu/environment/archives/finserv/fisum.pdf> (date of access: 10.03.2018).

Закінчення табл. 1.15

Критерій	Концепція сталого розвитку	Бізнес-орієнтири фінансових установ
Екологічний ефект	Поточне та перспективне збереження довкілля	Нікчемна увага до екологічних ефектів від діяльності
Соціальний ефект	Пріоритет забезпечення рівних можливостей для всіх індивідуумів, доступність та рівність між поколіннями	Нікчемна увага до соціальних ефектів для економічних агентів від діяльності фінансових установ
Відкритість	Широке залучення громадськості заохочується	Обмежена прозорість та підзвітність (виключно у рамках законодавчих вимог); відкритість для громадськості розглядається як загроза внутрішній безпеці

Примітка. Розроблено з урахуванням: Pisano U., Martinuzzi A., Bruckner B. The Financial Sector and Sustainable Development: Logics, Principles and Actors. ESDN Quarterly Report (December 2012). European Sustainable Development Network. 2012. № 27. 58 p.

Поряд із цим важливо відмітити, що наявна філософія бізнесу фінансових установ рівною мірою також суперечила стосовно основ забезпечення їхньої фінансової стабільності (табл. 1.16). Стосовно ідей сталого розвитку відмітимо, що найбільш суперечливим питанням в аспекті доцільності їхньої імплементації в діяльність фінансових установ на рівні світоглядної основи є те, що наріжним каменем цієї концепції є забезпечення екологічної стабільності суспільства.

Таблиця 1.16

Порівняння превалюючих бізнес-стандартів фінансових установ і передумов фінансової стабільності фінансового сектору

Бізнес-стандарты фінансових установ	Передумови фінансової стабільності фінансового сектору
Виконання мінімальних регуляторних вимог і лобювання дерегуляції	Посилення регуляторних вимог до діяльності фінансових установ з метою задоволення інтересів суспільства
Спрощене сприйняття процесу забезпечення вартості бізнесу, а саме на основі максимізації ROE	Стійкий розвиток як основний орієнтир діяльності
Утримання високого показника левериджу з метою максимізації короткострокових прибутків	Довгостроковий орієнтир щодо рівня ліквідності, капіталізації
Орієнтація системи мотивації топ-менеджменту на забезпечення стабільного приросту прибутку фінансових установ	Узгодження схем винагороди топ-менеджменту з довгостроковими цілями діяльності фінансових установ

Бізнес-стандарти фінансових установ	Передумови фінансової стабільності фінансового сектору
Наявність суперечливих щодо соціально-економічних наслідків напрямів бізнесу (наприклад, фінансові спекуляції, фінансові деривативи)	Першочергове зосередження бізнес-уваги фінансових установ на забезпеченні позитивного впливу на функціонування економічних агентів
Обмежена прозорість і підзвітність (включно в рамках законодавчих вимог)	Широке висвітлення не лише фінансових аспектів діяльності, а й внутрішніх стандартів ведення бізнесу, у тому числі корпоративної соціальної та економічної відповідальності

Примітка. Розроблено автором.

Своєю чергою, сучасна логіка фінансового посередництва відокремлює індивідуальні дії та відповідальність за можливі шкідливі результати в економічному, соціальному та екологічному контексті. Здавалося б, що спроби створити стимули для відповідальної та довгостроково орієнтованої поведінки стосовно сталого розвитку суперечать реальним ринковим стимулам, спрямованим на отримання короткострокових, індивідуальних і максимальних вигід. Однак у посткризовий період мова не лише про можливість, а й про доцільність суміщення принципів функціонування фінансових посередників та ідей концепції сталого розвитку.

На перший погляд, питання збереження екосистеми виходить за межі проблематики фінансової стабільності, утім, у цьому контексті влучним є вислів голови правління Банку Англії М. Карні (*Mark Carney*), що «коли зміна клімату стане визначальною проблемою для фінансової стабільності, вже може бути занадто пізно». На його думку, каналами впливу кліматичних змін на фінансову стабільність є: фізичні ризики, які пов'язані з фізичними руйнуваннями активів підприємств, що зумовлює коливання вартості фінансових активів; ризики зобов'язань, які, насамперед, стосуються страхових компаній та їхніх зобов'язань щодо виплати грошових компенсацій у випадку настання страхового випадку, який може бути спричинений також кліматичними змінами. Останнім каналом є фінансові ризики, які виникають у результаті переоцінки вартості великого спектра активів унаслідок процесу адаптації до економіки з низьким вмістом вуглецю (*рис. 1.14*). З огляду на все вищезазначене вважаємо, що з метою мінімізації наслідків фінансових криз, довгострокового утримання фінансової стабільності фінансового сектору потрібно імплементувати ідеї сталого розвитку безпосередньо в діяльність фінансових установ як одну з основних світоглядних основ ведення бізнесу.

Рис. 1.14. Взаємопов'язаність екологічної та фінансової стабільності фінансового сектору

Примітка. Узагальнено і побудовано з урахуванням: Pisano U., Martinuzzi A., Bruckner B. The Financial Sector and Sustainable Development: Logics, Principles and Actors. ESDN Quarterly Report (December 2012). European Sustainable Development Network. 2012. № 27. 58 p.

Це повинно відображатися в такому:

1) використання системного підходу до визначення цільових орієнтирів діяльності фінансових установ, досягнення яких сприяло б як підвищенню вартості їхнього бізнесу, так і їхньої фінансової стабільності. Такі цільові орієнтири не повинні обмежуватися виключно фінансовим виміром діяльності установ, але також відображати економічні, соціальні та екологічні ефекти їх функціонування;

2) доповнення критеріїв, що беруться до уваги при ухваленні рішень про перерозподіл фінансових ресурсів, індикаторами сталого розвитку, які відображатимуть якість впливу діяльності фінансових установ на економічну, соціальну та екологічну сфери. На нашу думку, це дозволить: а) мінімізувати ті види діяльності фінансових установ, що негативно впливають на зовнішнє середовище, а отже, опосередковано посилить рівень фінансової стабільності фінансового сектору, оскільки послабить канал негативних зворотних зв'язків; б) розширити участь фінансових установ у реалізації інвестиційних програм, що мають довгостроковий ефект,

а отже, подовжить часовий горизонт їхніх вкладень; в) зблизити індивідуальні інтереси акціонерів фінансових установ та економічних агентів.

Згідно з щорічними звітами, оприлюдненим на міжнародних майданчиках (ООН, WEF та інші), кліматичні зміни посідають ключове місце в економічній парадигмі. Економіка XXI століття не обмежується якісним і кількісним зростанням. Вона передбачає розширення спектра факторів, які моделюють фінансову систему. Окрім демографічних коливань і впровадження високотехнологічних рішень, на перший план також виходять кліматичні зміни. Зауважимо, що в цій роботі, насамперед, говоримо про необхідність коригування цільової функції діяльності фінансових установ з урахуванням ідей концепції сталого розвитку і загалом ціннісного підходу. Їхня імплементація у стратегію діяльності установи знайде своє втілення на рівні тактичних завдань, а також вплине на методологію внутрішнього менеджменту. Корпоративне сприйняття соціальної та економічної цінності як головного пріоритету діяльності фінансових установ на рівні стереотипів і переконань стане тією платформою, яка, з одного боку, зблизить інтереси фінансових установ і суспільства, які лежать в основі вибору методів, засобів, інструментів та способів досягнення цілей економічних агентів. А з другого боку, дозволить гармонізувати взаємодію фінансових установ та інститутів регулювання і нагляду для забезпечення фінансової стабільності: формування кінцевого результату (рівня фінансової стабільності фінансового сектору) буде не лише наслідком дієвості примусових норм і правил, а також контролю якості їх дотримання, а й результатом усвідомленої соціально-економічної відповідальності кожного суб'єкта ринку в забезпеченні фінансової стабільності.

Отже, з огляду на все вищезазначене вважаємо, що наукову платформу формування СЗФСФС повинна становити неокласична і системно-інтеграційна концепції теорії фірми, теорія інституціоналізму, теорія фінансової рівноваги, вартісно-орієнтована теорія фінансового менеджменту та ідеї концепції сталого розвитку людства.

Подальше обґрунтування змісту СЗФСФС потребує визначення її об'єктів, тобто уточнення, на що мають бути направлені заходи суб'єктів досліджуваної системи. На нашу думку, об'єктами СЗФСФС є фінансова стійкість фінансових установ; якість виконання ними економічних і соціальних функцій; фінансові та соціальні наслідки діяльності фінансових установ; ринкова вартість фінансових установ. Вибір цих об'єктів системи пояснюється нашим сприйняттям забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору як багатоступінчастої системи (рис. 1.15), яка орієнтована на досягнення кінцевого результату — забезпечення планомірного

розвитку установ у часі та просторі за одночасного позитивного впливу фінансового сектору на функціонування економічних агентів.

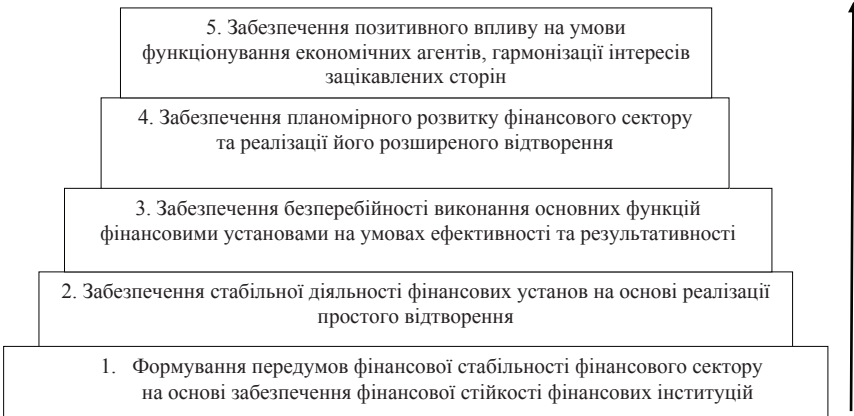

Рис. 1.15. Стадії розвитку системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору за системно-цільовим підходом (еволюційна складова СЗФСФС)

Примітка. Розробка автора.

Вважаємо, що у своєму розвитку СЗФСФС проходить п'ять стадій, кожна з яких одночасно є метою попереднього і передумовою наступного. Так, визначальною ознакою першої стадії є забезпечення необхідних передумов фінансової стабільності інституцій фінансового сектору, а саме їхньої фінансової стійкості. Її забезпечення реалізується шляхом дотримання законодавчих і нормативних вимог, які стосуються як посередницької діяльності фінансових установ, так і їх функціонування як суб'єктів господарювання (зокрема, маємо на увазі дотримання вимог у сфері протидії легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом). При цьому хибним є акцентування уваги виключно на дотриманні вимог спеціалізованого фінансового законодавства, що доволі часто має місце при дослідженні фінансової стійкості інституцій фінансового сектору. Результатом цієї стадії розвитку системи є забезпечення здатності фінансової установи до відновлення фінансового стану після дії несприятливих чинників. За такого варіанта об'єктом системи є забезпечення фінансової стійкості фінансових установ.

Другим цільовим етапом розвитку досліджуваної системи є забезпечення стабільної діяльності фінансових установ. Це досягається шляхом

формування потенціалу установ до адаптації, протидії та мінімізації негативних чинників у часі та просторі з метою забезпечення їхньої здатності реалізовувати і підтримувати простий тип відтворення діяльності. Тобто установи зберігають відносно незмінними кількісні показники діяльності незалежно від умов середовища, а також низький рівень диверсифікації як активних, так і пасивних операцій. На цьому етапі фінансові установи не виявляють здатностей до превентивної оцінки потенційних загроз і виключно реагують на ситуацію, що склалася, використовуючи внутрішній потенціал для утримання показників діяльності. Заходи, що реалізуються в межах цього етапу, мають адаптаційний (пасивний) характер, можливість довгострокового утримання фінансової стабільності залежить, насамперед, від запасу фінансової міцності установи. При цьому система забезпечує можливість безперебійного, результативного та ефективного виконання економічних функцій фінансовими установами. Об'єктом системи є виконання економічних функцій фінансовими установами.

На третій стадії функціонуюча система дозволяє забезпечити достатній рівень ефективності виконання функцій фінансовими установами, що сприяє динамічному зростанню обсягів залучених коштів і кредитно-інвестиційного портфеля, підвищенню внутрішніх стандартів ведення бізнесу, удосконаленню систем менеджменту на основі ризик-орієнтованих підходів, посиленню уваги до рівня кваліфікації працівників. Цій стадії також відповідає початок упровадження принципів соціальної відповідальності, які, насамперед, поширюються на внутрішніх стейкхолдерів, дотримання їхніх прав і задоволення інтересів. Об'єктами системи є виконання економічних та соціальних функцій фінансовими установами, фінансові і соціальні наслідки їхньої діяльності.

На четвертій стадії розвитку системи формуються умови до розширеного типу відтворення фінансових установ. Зростання ринкової вартості установи є результатом їхнього збалансованого розвитку в економічному і соціальному вимірах. Об'єктами системи є виконання економічних і соціальних функцій фінансовими установами, фінансові і соціальні наслідки діяльності та ринкова вартість їхнього бізнесу.

На п'ятій стадії розвитку системи формується така якість діяльності, за якої фінансова установа розвивається достатньо швидкими темпами і при цьому забезпечується виключно позитивний вплив на стан і функціонування фінансового сектору та економіки загалом, у тому числі її соціально-екологічну складову. Об'єктом системи є виконання економічних і соціальних функцій фінансовими установами, фінансові і соціальні наслідки діяльності та ринкова вартість їхнього бізнесу.

Суб'єктами досліджуваної системи на макрорівні є рада фінансової установи, правління та окремі організаційні одиниці (підрозділи) установи, які здійснюють діяльність із забезпечення фінансової стабільності фінансових установ у межах тих завдань, які визначено вище, а саме: підрозділ з управління ризиками, підрозділ з управління активами та пасивами, підрозділ з управління кадрами. При цьому, якщо говорити про суб'єктів правовідносин при забезпеченні фінансової стабільності фінансового сектору, то варто виділити законотворчі органи, центральний банк та інші фінансові регулятори діяльності фінансових установ, міжнародні інститути у сфері стандартизації регулювання і нагляду діяльності фінансових установ, саморегулівні професійні об'єднання, фінансовий блок органів виконавчої влади, антимонопольний комітет, міжвідомчі органи у сфері забезпечення фінансової стабільності, національне агентство з гарантування вкладів, спеціалізовані інформаційно-аналітичні установи. Низка процесів, що повинна бути реалізована суб'єктами СЗФСФС та обумовлює її структуру, представлена на *рис. 1.16*.

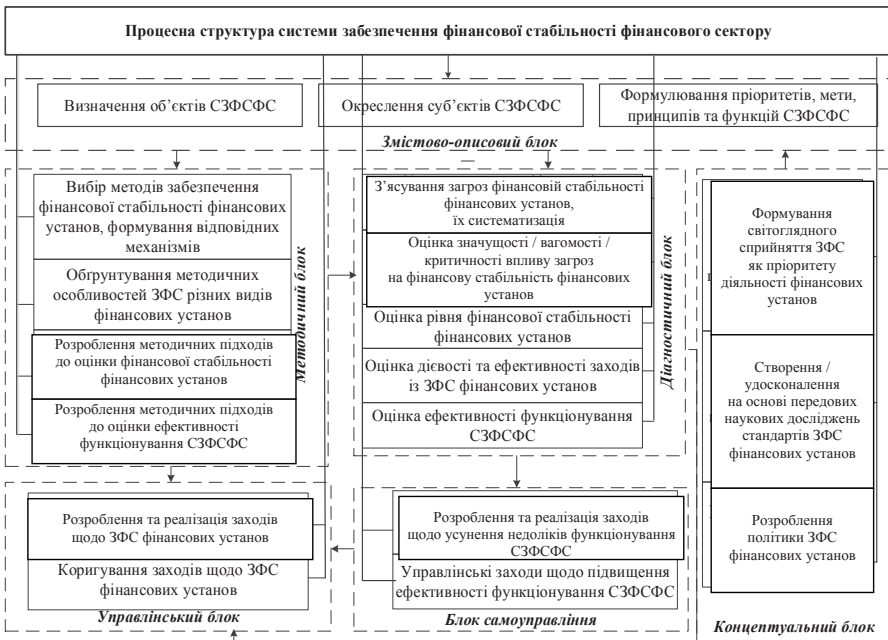

Рис. 1.16. Процесна модель системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору

Примітка. Розробка автора.

З огляду на все вищезазначене вважаємо, що формування СЗФСФС повинно базуватися на комплексному підході, тобто потрібно брати до уваги не лише особливості організаційно-управлінського впливу на ресурси фінансових установ з метою збалансованого їх функціонування, а й передбачати побудову відповідного неформального інституційного середовища, яке б слугувало світоглядною платформою для успішної реалізації заходів стосовно фінансової стабільності. Загалом, до основних складових досліджуваної системи відносимо: підсистему інституційного забезпечення, методичну (когнітивну) підсистему, ресурсну підсистему.

При тлумаченні поняття «інституційне середовище» будемо спиратися на підхід О. Уільямсона, згідно з яким — це правила гри, які визначають контекст, у якому здійснюється економічна діяльність²⁴³. У рамках нашого дослідження під інституційним середовищем СЗФСФС розуміємо сукупність формальних (правових, економічних) та неформальних правил і норм, що формують фундаментальні основи для безперервного виконання фінансовими установами економічних і соціальних функцій на умовах результативності та ефективності, структурують діяльність у сфері забезпечення цільового рівня фінансової стабільності. Схематично інституційне середовище СЗФСФС представлено в *табл. 1.17*. Фундаментальною складовою запропонованої системи є неформальна компонента інституційного середовища.

Таблиця 1.17

Структура та елементи інституційного середовища системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору

Компоненти інституційного середовища	Підкомпонента	Норми і правила
Неформальні правила	Світоглядна	Формулювання мети функціонування фінансових установ як максимізації економічної цінності їх діяльності. Сприйняття фінансових установ як соціально-економічного інституту. Визнання фінансової стабільності як основного орієнтира діяльності фінансових установ. Корпоративне сприйняття ідей сталого розвитку в контексті першочергового зосередження бізнес-уваги фінансових установ на забезпеченні позитивного впливу на розвиток економіки (економічного, соціального, екологічного). Усвідомлення корпоративної культури як конкурентної переваги. Нетерпиме ставлення до корупції, незаконних дій, у тому числі нелегітимних методів одержання доходів

²⁴³ Williamson O. E. The New Institutional Economics: Taking Stock. Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*. 2000. Vol. 38. P. 595—613.

Компоненти інституційного середовища	Підкомпонента	Норми і правила
	Соціальна	Етичність ведення бізнесу фінансовими установами. Активна соціальна позиція фінансових установ. Сприйняття корпоративної соціальної відповідальності як основи узгодження інтересів зацікавлених сторін та забезпечення позитивного впливу на діяльність економічних агентів. Відмова від фінансування видів діяльності, які мають негативний соціальний, економічний або екологічний ефекти
Формальні правила	Зовнішня	Концепція забезпечення фінансової стабільності фінансових установ. Нормативно-правові акти і документи рекомендаційного характеру, які спрямовані на забезпечення фінансової стабільності фінансових установ (національний і міжнародний рівні). Нормативно-правові акти, що регулюють процес фінансового оздоровлення фінансових установ
	Внутрішня	Принципи, стандарти і норми поведінки працівників, топ-менеджменту та акціонерів фінансових установ у сфері забезпечення фінансової стабільності. Політика у сфері забезпечення фінансової стабільності фінансових установ. Стратегія утримання або відновлення фінансової стабільності фінансових установ. Тактика забезпечення фінансової стабільності фінансових установ

Примітка. Розробка автора.

Зауважимо, що питанням формування неформального інституційного середовища приділяється велика увага в роботах інституціоналістів як «старого», так і «нового» покоління. Так, роздуми Д. Норта ґрунтуються на тому, що в будь-якій інституційній системі формальні інститути займають лише невелику «видиму» частину. Головна ж частина інституційної системи — це неформальні інститути: культура, традиції, стереотипи поведінки²⁴⁴.

Е. Остром протиставляє дієвість колективних неформальних норм і низьку результативність застосування ринкових методів при розподілі обмежених суспільних благ, якщо останні реалізуються без підтримки на

²⁴⁴ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А. Н. Нестеренко. Москва : Начала, 1997. 190 с.

рівні неформального середовища: поглядів, традицій, переконань, стереотипів мислення²⁴⁵.

Погоджуючись із позиціями зазначених науковців, вважаємо, що від якості її імплементації залежать результативність заходів із забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору і здатність її довгострокового утримання в межах цільового континууму значень, оскільки ця підсистема покликана створювати неформальні норми і правила корпоративної поведінки, які в подальшому суттєво впливають на характер рішень у сфері фінансової стабільності, задають рамки її діяльності, спрямовують економічну поведінку установи.

Метою функціонування підсистеми неформального інституційного середовища є формування стійких поглядів щодо місця фінансового сектору в економіці, спираючись на ідеї концепції сталого розвитку, що в подальшому відображається на місії фінансових установ, меті їх функціонування та інтегрується у зміст стратегії розвитку установ і, таким чином, поширюється на всі рівні системи управління. Зміна мети функціонування фінансових установ на основі імплементації ідей сталого розвитку зумовлює необхідність формування стратегії їхнього розвитку, спираючись на такі пріоритети:

1) сприяння економічному розвитку країни, регіону, міста при виконанні статутних функцій, наприклад шляхом участі в розвитку малого і середнього бізнесу, у реалізації національних проєктів;

2) забезпечення потрібного рівня надійності та безпечності фінансових продуктів і послуг як щодо повної поінформованості клієнтів про умови, практичні переваги і можливі негативні фінансові наслідки їх використання (економічний вплив), так і з позиції безпечного впливу на навколишнє середовище, наприклад, у разі проєктного фінансування (екологічний вплив);

3) орієнтація на розвиток соціально орієнтованих продуктів і послуг шляхом дотримання балансу між фінансовими інтересами кредитної установи та інтересами різних соціальних груп (соціальний вплив).

Поширення цього світогляду в аспекті ведення бізнесу, що базується на дотриманні тріади цінностей (економічних, соціальних та екологічних), на всю організаційну структуру фінансових установ формує потрібну платформу для забезпечення їхньої фінансової стабільності, оскільки сприяє збалансуванню корпоративних і суспільних інтересів.

²⁴⁵ Ostrom E. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. P. 149—157.

Методична підсистема передбачає обґрунтування принципів, підходів і методів забезпечення фінансової стабільності інституцій фінансового сектору. Окреме питання приділяється розробленню методології оцінки рівня фінансової стабільності фінансових установ шляхом виявлення реальних і потенційних дисбалансів, урахуваючи очікувані наслідки реалізації загроз.

Якщо інституційна і методична підсистеми формують передумови до забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору, то ресурсна підсистема слугує формуючою компонентою системи, яка створює ресурсну платформу для її функціонування. Деталізовану структуру ресурсної підсистеми представлено на рис. 1.17.

Рис. 1.17. Утворювальна структура системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору

Примітка. Розробка автора.

Загалом, забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору — це постійний циклічний процес, який реалізується через виконання системою таких **базових функцій**:

— **цілепокладальна** (обумовлює орієнтацію системи на досягнення певних цілей, під якими розуміється майбутній бажаний стан інституцій фінансового сектору);

— **планувальна** (передбачає розроблення стратегії та програми досягнення встановлених цілей і завдань, складання планів і графіків реалізації окремих заходів, орієнтованих на забезпечення та утримання в часі цільового рівня фінансової стабільності);

— **організаційна** (забезпечує практичну реалізацію політики і стратегії із забезпечення фінансової стабільності, тобто відповідає за процес їх виконання);

— **управлінська** (забезпечує вибір методів діагностики загроз фінансовій стабільності, оцінки рівня фінансової стабільності, вибір ефективної тактики забезпечення фінансової стабільності з великої кількості альтернативних варіантів з урахуванням зовнішнього середовища і життєвої фази фінансової установи);

— **контрольна** (забезпечує перевірку відповідності функціонування фінансових установ установами плановим індикаторам фінансової стабільності; передбачає формалізацію стандартів забезпечення фінансової стабільності завдяки запровадженню системи індикаторів, що дають змогу перевіряти результативність та ефективність окремих заходів і своєчасно коригувати тактику / стратегію забезпечення фінансової стабільності).

Ці функції є базовими для будь-якої системи управління. Поряд з цим, вважаємо за необхідне уточнити специфічні функції системи, до яких відносимо:

— **діагностично-прогнозна** (забезпечення оцінки фінансової стабільності фінансових установ шляхом збору та обробки інформації щодо умов зовнішнього середовища і діагностика його поточного / потенційного впливу на здатність установи безперервно виконувати свої основні функції, урахування рівня внутрішніх дисбалансів; виявлення та оцінювання загроз фінансовій стабільності фінансових установ, моделювання можливих наслідків їх реалізації);

— **балансова** (забезпечення такого рівня збалансованості внутрішнього середовища як окремої фінансової установи, так і фінансового сектору загалом, що дозволяє протистояти розвиткові внутрішніх і впливові зовнішніх загроз фінансовій стабільності забезпечення такого рівня, яка

дозволяє протистояти розвиткові внутрішніх і впливу зовнішніх загроз фінансовій стабільності);

— **комунікаційна** (налагодження якісного процесу обміну інформацією між суб'єктами забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору, тобто своєчасного, об'єктивного, повного);

— **превентивна** (здійснення превентивних заходів щодо подолання або мінімізації наслідків дії загроз, вибір інструментів і методів для попередження / протидії / мінімізації негативних наслідків їх накопичення та розвитку);

— **гармонізаційна і захисна** (досягнення балансу прав і обов'язків споживачів та надавачів фінансових послуг на фінансових ринках);

— **просвітницька** (підвищення фінансової грамотності споживачів фінансових послуг інституцій фінансового сектору).

Наведені функції СЗФСФС перебувають у діалектичному взаємозв'язку, взаємозумовленості та єдності, і щоб ефективно реалізувати ту або іншу функцію, потрібно виконати весь комплекс функцій.

Зауважимо, що запропонована нами система повинна базуватися на таких принципах.

1. **Принцип комплексності** — жодна з компонент системи забезпечення фінансової стабільності не може цілком компенсувати брак іншої. Так, наприклад, недосконалість оцінки рівня фінансової стабільності (методична компонента), а саме її нездатність своєчасно ідентифікувати негативні відхилення, затримуватиме ухвалення потрібних управлінських рішень, що, навіть за умови їхньої достатньої обґрунтованості, не зможе повністю компенсувати негативні впливи на рівень фінансової стабільності фінансового сектору.

2. **Принцип послідовності** — формування системи має відбуватися поетапно, з урахуванням наявних і потенційних ресурсів, змісту загроз фінансовій стабільності та масштабів їх накопичення.

3. **Принцип своєчасності та адекватності заходів**, пов'язаних із відверненням загроз фінансовій стабільності фінансового сектору.

4. **Принцип багатовимірної адаптивності** — об'єктами системи є не лише ті бізнес-процеси фінансових установ, що стосуються її фінансової діяльності, а й усі основні бізнес-напрями. Це зумовлює широкий спектр загроз, а отже, і необхідність високого рівня адаптивності системи до різнопрофільних загроз, її гнучкості.

5. **Принцип керованості**, тобто необхідність налагодження безумовного і безперервного контролю за виконанням системою покладених на неї завдань.

6. *Принцип внутрішньої комунікації* — результативність забезпечення фінансової стабільності фінансових установ вимагає внутрішньої комунікації про потенційні та наявні загрози фінансовій стабільності.

7. *Принцип інформаційної прозорості* — своєчасне, повне, об'єктивне, комплексне розкриття інформації про діяльність установ, яке включає як фінансову інформацію, так і політику установ у сфері ділової етики, впливу на економіку, навколишнє середовище і соціальну сферу, що є потужним інструментом впливу на вибір бізнес-моделі установ, рівень захисту інвесторів та інших зацікавлених сторін. Звичайно, висока якість розкриття інформації не гарантує ефективне забезпечення фінансової стабільності, однак це інструмент, який допомагає підтримувати інші важливі принципи функціонування цієї системи.

8. *Принцип збалансованості інтересів зацікавлених сторін* (акціонерів, інвесторів, працівників, клієнтів, місцевих громад, держави) на умовах відповідальної прибутковості, тобто завдяки забезпеченню позитивного економічного, соціального та екологічного впливу діяльності фінансових установ на економіку і суспільство загалом.

9. *Принцип ефективності* — досягнення оптимального співвідношення між результатами і витратами на забезпечення фінансової стабільності.

Загалом, проведене дослідження дозволило обґрунтувати функціональну структуру СЗФСФС (рис. 1.18). Ще раз підкреслимо, що результативність пропонованої системи багато в чому залежить від якості корпоративної етики і глибини її імplementованості в діяльність фінансових установ. Так, шахрайські дії, що провокуються самим суб'єктом підприємництва (фінансовою установою), у тому числі й навмисні дії зі створення кризової ситуації в установі, не можуть бути відверненні цією системою. Пропонована система є дієздатною лише в аспекті управління реальними загрозами фінансовій стабільності, тобто такими, що спричинені об'єктивними внутрішніми чи зовнішніми факторами. При цьому передумовою загрозам фінансовій стабільності є накопичення внутрішніх і зовнішніх дисбалансів, які провокують фінансову крихкість інституцій фінансового сектору та підвищують імовірність їхньої фінансової нестабільності.

У продовження останнього зауважимо, що в контексті розвитку методології забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору на основі системного підходу важлива оцінка ефективності функціонування СЗФСФС. Саме результати оцінювання слугують основою для проведення систематичного контролю за дієвістю та ефективністю вжитих заходів із забезпечення (утримання / підвищення / відновлення) фінансової стабільності фінансового сектору.

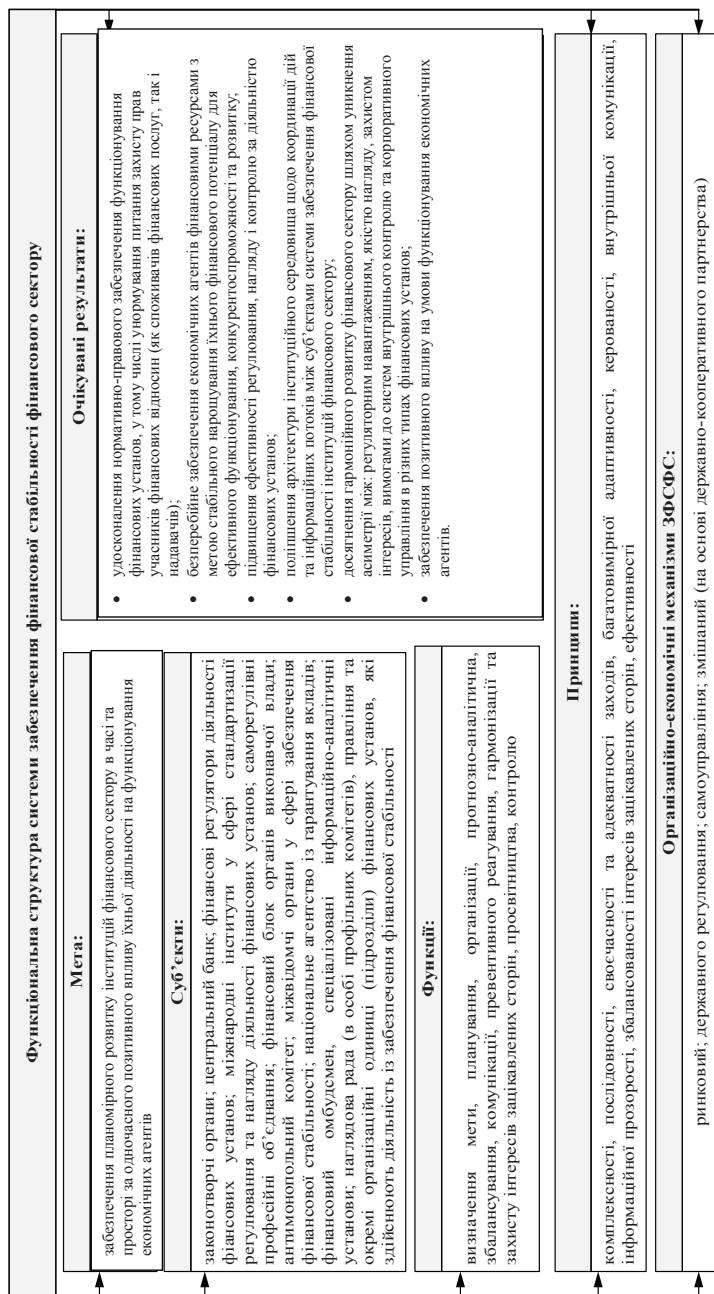

Рис. 1.18. Функціональна структура системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору
Примітка. Розробка автора.

Також вони зумовлюють розроблення напрямів удосконалення СЗФСФС із метою забезпечення її гнучкості, адаптивності, швидкої реакції на будь-які прояви внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій стабільності. Загалом, дієве забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору залежить від багатьох аспектів, у тому числі глибини імплементації положень концепції сталого розвитку в його функціонування, наслідкові впливи якої будуть розкриті в наступному розділі роботи.

**ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕОРІЇ
ТА МЕТОДОЛОГІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО
ОБЛІКУ У ФІНАНСОВИХ УСТАНОВАХ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ
СТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ**

Інституції фінансового сектору України представлені двома групами: банками і небанківськими фінансово-кредитними установами. Звісно, кожна група має свої особливості діяльності, що обумовлюють специфічність підходів до управління з метою забезпечення їхньої фінансової стабільності.

Бухгалтерський облік, як процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання і передавання інформації про діяльність підприємства зовнішнім і внутрішнім користувачам для ухвалення рішень, є невід'ємною інформаційно-забезпечувальною компонентою процесу управління в інституціях фінансового сектору.

Історично склалось таким чином, що вітчизняні банки набагато раніше почали процес трансформації системи бухгалтерського обліку, що передбачав оптимізацію систем управлінського і фінансового обліку, застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності, вимог Директив ЄС тощо. Небанківські фінансово-кредитні установи, на противагу банкам, і до сьогодні не використовують усіх можливостей бухгалтерського обліку задля забезпечення їхньої фінансової стабільності у процесі управління, що зумовлює необхідність дослідження теорії та методології бухгалтерського обліку саме в цих інституціях фінансового сектору, а також особливості їх трансформації, викликані змінами зовнішнього і внутрішнього середовищ діяльності.

2.1. ПРИОРИТЕТНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ КОРИСТУВАЧІВ ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ

Стратегією сталого розвитку «Україна — 2020» було передбачено реформування фінансового сектору як невід’ємної складової вектору розвитку²⁴⁶, що має забезпечити підвищення прозорості та стабільності фінансових ринків з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг і відновлення довіри між клієнтами (споживачами фінансових послуг), небанківськими фінансово-кредитними установами, власниками (або потенційними інвесторами) та їхнім регулятором (рис. 2.1).

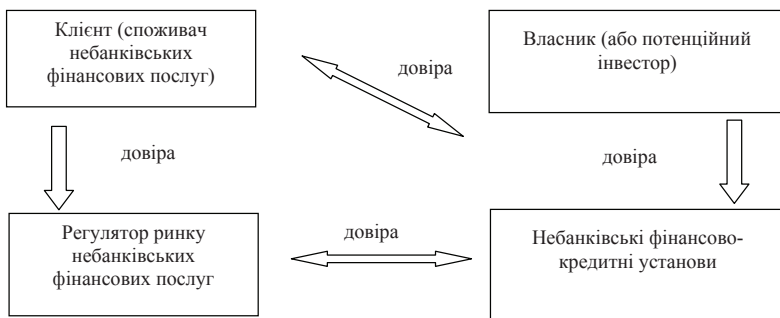

Рис. 2.1. Взаємна довіра між учасниками ринку небанківських фінансових послуг

Примітка. Розробка автора.

Т. О. Кричевська, характеризуючи поняття довіри, виділяє такі її складові: певний рівень упевненості в позитивних наслідках дій іншого; усвідомлення ймовірності негативних наслідків; ухвалення рішення в умовах невизначеності або ризику як оціненої ймовірності втрат; соціальний характер довіри²⁴⁷.

Базою для оцінювання стану довіри небанківської фінансово-кредитної установи до клієнта є певні алгоритми (процедури), формалізовані у їхніх внутрішніх положеннях і які можуть використовувати спеціально розроблені системи інтегрованих показників (метод оцінювання на

²⁴⁶ Стратегія сталого розвитку «Україна — 2020»: Указ Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

²⁴⁷ Кричевська Т. О. Логіко-історичний аналіз довіри в контексті соціально-економічних відносин. *Економічна теорія*. 2009. № 3. С. 5—18. (С. 8).

основі аналізу ділового ризику, грошових потоків, фінансових коефіцієнтів тощо). Довіра небанківських фінансово-кредитних установ і споживачів небанківських фінансових послуг до регулятора ринку фінансових послуг ґрунтується, здебільшого, на якості, стабільності і дієвості нормативно-правових актів.

Довіра клієнта (споживача небанківських фінансових послуг) до небанківських фінансово-кредитних установ, як зазначають Л. Мартюшева і С. Ведмідь, ґрунтується на їхній надійності і відкритості²⁴⁸. Аналогічні критерії можуть бути ознаками наявності довіри власника (або потенційного інвестора) і регулятора до небанківської фінансово-кредитної установи.

К. В. Мстоян надійність фінансової установи визначає як сукупність складових: фінансова стійкість, ліквідність, платоспроможність, стабільність, конкурентоспроможність²⁴⁹. Зазначені показники, зазвичай, виражаються в сукупності абсолютних і відносних (коефіцієнтів) показників, розрахованих, здебільшого, за даними фінансової звітності.

Відкритість небанківських фінансових установ означає відкритість (транспарентність) інформації про неї, левову частку якої становить інформація, сформована системою бухгалтерського обліку.

Тобто можна стверджувати, що основою довіри до небанківських фінансово-кредитних установ є інформація, опрацьована відповідно до вимог користувачів, значна частина якої формується системою бухгалтерського обліку (рис. 2.2).

У системі ухвалення вигідних управлінських рішень небанківські фінансово-кредитні установи, що прагнуть досягати максимальних результатів діяльності, зобов'язані забезпечувати максимальне задоволення інформаційних потреб великої кількості осіб (користувачів інформації), в основу яких закладений майновий інтерес, який, насамперед, проявляється в результатах господарської діяльності, розподіл яких цікавить усіх користувачів облікової інформації. Майновий характер є найбільш властивою ознакою господарської діяльності, адже він пов'язаний з використанням факторів виробництва і створенням нових благ, отриманням економічних і соціальних результатів. Проте економічний ефект господарської діяльності завжди є найбільш пріоритетним, а тому й відображається в інформаційних запитах користувачів²⁵⁰.

²⁴⁸ Мартюшева Л., Медвідь С. Оцінка факторів впливу на довіру клієнтів до банків в Україні. *Економічний аналіз*. 2012. Т. 10 (3). С. 79—82. URL : http://econa.at.ua/Vypusk_10/ea10-3.pdf.

²⁴⁹ Мстоян К. В. Надійність банку: сутність, складові та фактори впливу. *Ефективна економіка*. 2012. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1142>.

²⁵⁰ Євдокимов В. В. Асиметрія бухгалтерської інформації та шляхи її мінімізації. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2011. Вип. 3 (21). С. 135—146.

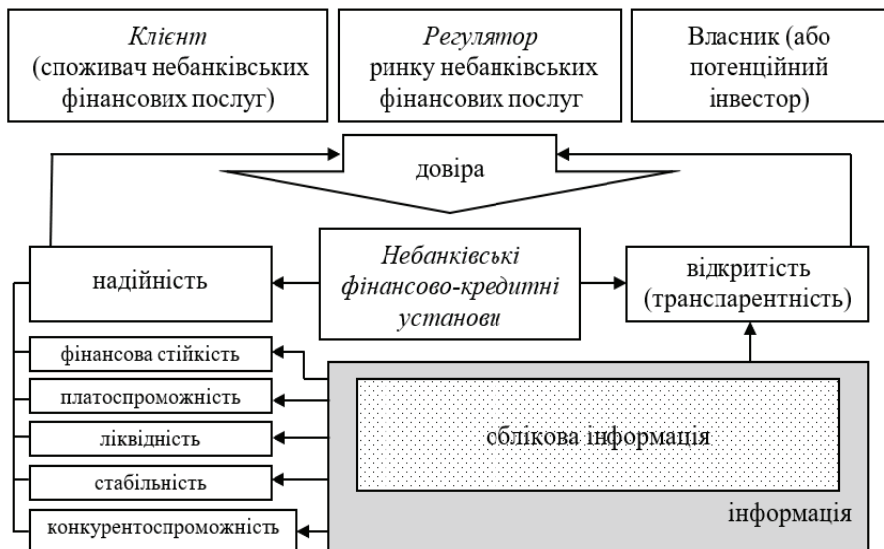

Рис. 2.2. Основа (підґрунтя) довіри до небанківських фінансово-кредитних установ

Примітка. Розробка автора.

Основним джерелом у процесі ухвалення рішень користувачами є звітна облікова інформація, що є «продуктом» системи бухгалтерського обліку. Рівень задоволення інформаційних потреб користувачів обумовлюється корисністю звітної облікової інформації. Відповідно, вихідним і визначальним фактором формування облікової інформації небанківськими фінансово-кредитними установами повинні бути ідентифікація і систематизація інтересів користувачів з метою подальшого їх задоволення.

Проблемами забезпечення потреб користувачів у достовірній звітній обліковій інформації та їхній класифікації, які постійно перебувають у центрі наукових суперечок серед економістів, займалися такі провідні вітчизняні і закордонні вчені, як: Л. М. Біла, І. А. Белобжецький, Ю. А. Верига, Г. М. Давидов, М. Я. Дем'яненко, О. В. Єфимова, Г. Г. Кірейцев, Т. Є. Кучеренко, Ю. Я. Лузан, Л. Г. Ловінська, М. В. Мельник, Б. Нідлз, В. Ф. Палій, В. П. Пантелеєв, Б. Райан, В. В. Сопко, П. Я. Хомин, А. Н. Хорін та інші.

Досліджуючи економічну природу користувачів звітної облікової інформації, слід наголосити на тому, що більшість дослідників обмежу-

ються лише визначенням цього терміна, класифікацією і перерахуванням їхніх інформаційних потреб. Одночасно залишаються поза увагою дослідників питання впливу інтересів користувачів звітності на методологію та організацію бухгалтерського обліку.

Особливо актуально на сьогодні постають проблеми визначення і задоволення інтересів користувачів бухгалтерської звітності небанківських фінансово-кредитних установ. У результаті інформаційної асиметрії²⁵¹ і зазначених проблем система державного впливу та економічні важелі ринкових процесів стають усе менш ефективними і не розкривають повністю потенціал користувачів та їхній вплив на діяльність суб'єктів господарювання, у тому числі небанківських фінансово-кредитних установ.

Першим і основним етапом розвитку механізму задоволення потреб користувачів облікової інформації є вивчення їхнього складу, основних груп та інформаційних запитів. Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» користувачами звітності визнаються фізичні та юридичні особи, що потребують інформації про діяльність підприємства для ухвалення рішень²⁵². Слід зазначити, що в цьому визначенні не зазначені також держава і міждержавні організації, які використовують облікову інформацію щодо результатів господарювання підприємств для ухвалення рішень на більш високому рівні. У Концептуальній основі фінансової звітності зазначається, що користувачами фінансових звітів є наявні та потенційні інвестори, працівники, позикодавці, постачальники та інші торгові кредитори, замовники, уряд та урядові установи і громадськість²⁵³.

Зазначимо, що категорійний апарат, який описує користувачів облікової інформації у вітчизняній літературі, не можна визнати усталеним. Найчастіше визначення поняття «користувач облікової інформації» надається як користувачі — (будь-які) юридичні або фізичні особи, зацікавлені в (отриманні) інформації про підприємство (суб'єкт господарювання). Таким чином, загальною ознакою категорії «користувач» можна виділити «інтерес». Іншими словами, користувачем облікової інформації може бути названий кожен, у кого є інтерес (інформаційна потреба) в отриманні

²⁵¹ Інформаційна асиметрія — ситуація, в якій сторони володіють різною інформацією // Інформаційна політика : навч. посіб. для студентів ВНЗ, аспірантів, викладачів / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2008. 663 с.

²⁵² Про бухгалтерський облік та фінансову звітність : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>.

²⁵³ Концептуальна основа фінансової звітності. (Міжнародний документ від 01.09.2010). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009.

даних щодо діяльності суб'єкта господарювання. Інтерес (зацікавленість, інформаційна потреба) у тлумачних словниках розуміється як увага до кого-небудь, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось²⁵⁴. У результаті аналізу понять «користувач» і «інтерес» можна зробити висновок, що визнання юридичних осіб як користувачів є не зовсім коректним, оскільки спірним є той факт, що юридична особа може мати власну зацікавленість, адже за інтересом юридичної особи стоять інтереси осіб фізичних.

Отже, користувач облікової інформації — це, перш за все, заінтересована особа²⁵⁵, яка має інтерес щодо облікової інформації. Водночас обсяг надання достатньої інформації для задоволення потреб різних користувачів повинен корелювати з економічною доцільністю її підготовки. І, як зазначає К. Друрі, «очевидно, що вигоди, які отримують у результаті використання інформаційної (облікової) системи для ухвалення рішень, повинні перевищувати витрати на цю систему»²⁵⁶. Водночас розмаїття (інколи і суперечливість) інтересів користувачів спричинює складнощі уніфікації методології бухгалтерського обліку і неможливість одночасного задоволення потреб усіх користувачів.

Погоджуємось із думкою В. В. Євдокимова, що протилежність інтересів учасників ринків зумовлює необхідність представлення різної інформації про один і той самий об'єкт. Крім того, вагоме значення у представленні має державна політика оподаткування суб'єктів господарювання, адже залежно від рівня податкового навантаження і пріоритетів підприємства визначається рівень оприлюднення інформації на фінансових ринках²⁵⁷.

Існує безліч поглядів щодо класифікації користувачів облікової інформації. Найпоширенішою класифікаційною ознакою такого поділу є належність користувачів до суб'єкта господарювання, згідно з якою вони поділяються на внутрішніх («своїх») і зовнішніх («чужих»). Такі вчені, як Ф. Ф. Бутинець²⁵⁸, Ю. А. Верига, З. М. Левченко, І. Д. Ватуля²⁵⁹, Г. М. Давидов,

²⁵⁴ Словник української мови : в 11 т. Київ, 1972. URL : <http://sum.in.ua/s/interes> (дата звернення: 26.05.2019).

²⁵⁵ Заінтересований — який має або може мати від кого-, чого-небудь користь, пов'язаний з кимось, чимось певною вигодою особи // Словник української мови : в 11 т. Київ, 1972. Т. 3. С. 129. URL : <http://sum.in.ua/s/zainteresovanyj>.

²⁵⁶ Друри К. Управленческий и производственный учет. Учебный комплекс для студентов вузов / пер. с англ. В. П. Егорова. 6-е изд. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. 1423 с. (С. 3).

²⁵⁷ Євдокимов В. В. Асиметрія бухгалтерської інформації та шляхи її мінімізації. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2011. Вип. 3 (21). С. 135—146.

²⁵⁸ Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський облік в Україні. Житомир : ЖДТУ, 2003. 524 с.

²⁵⁹ Верига Ю. А. Звітність підприємств : навч. посібник / Ю. А. Верига, З. М. Левченко, І. Д. Ватуля. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 776 с.

Н. С. Шалімова²⁶⁰, О. В. Єфімова і М. В. Мельник²⁶¹, С. А. Кузнецова²⁶², Л. Г. Ловінська, Я. В. Олійник, Л. О. Галат²⁶³, зазначають, що внутрішні користувачі облікової інформації функціонують у рамках підприємства, куди відносять управлінський персонал (адміністрацію, правління, менеджерів різних рівнів) і працівників організації.

Віднесення управлінського персоналу до внутрішніх користувачів облікової інформації не викликає сумнівів, а стосовно працівників підприємства існують певні протиріччя. Низка авторів, зокрема А. В. Алексеева, А. П. Шаповалова, Г. В. Уманців, О. Г. Веренич²⁶⁴; Г. Велш, Д. Шорт²⁶⁵; В. В. Качалін²⁶⁶; Т. Є. Кучеренко, В. С. Уланчук і О. Г. Шайко²⁶⁷; Д. Міддлтон²⁶⁸; Е. С. Стоянова²⁶⁹, схильні до думки, що працівники є зовнішніми користувачами облікової інформації, оскільки вони не впливають безпосередньо на процес управління підприємством і задовольняють свої інформаційні інтереси (здебільшого, соціального характеру), використовуючи лише дані публічної фінансової звітності.

Досліджуючи склад зовнішніх користувачів облікової інформації, спостерігається неоднозначність тверджень. Здебільшого, зовнішніми користувачами вважаються ті, хто використовують публічну облікову інформацію у своїх особистих цілях.

О. В. Єфімова і М. В. Мельник²⁷⁰ у складі зовнішніх користувачів виділяють три основні групи: ті, яким звітна облікова інформація подається

²⁶⁰ Давидов Г. М. Звітність підприємств : навч. посіб. / Г. М. Давидов, Н. С. Шалімова. Київ : Знання, 2010. 623 с.

²⁶¹ Ефимова О. В., Мельник М. В. Анализ финансовой отчетности. Москва : Омега-Л, 2009. 451 с.

²⁶² Кузнецова С. А. Бухгалтерський облік в системі формування управлінської інформації: методологія та практика : монографія. Мелітополь : Таврійський державний агротехнологічний університет, 2007. 297 с.

²⁶³ Ловінська Л. Г., Олійник Я. В., Галат Л. О. Бухгалтерський облік для економістів та правознавців у схемах і таблицях : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2005. 329 с.

²⁶⁴ Алексеева А. В., Шаповалова А. П., Уманців Г. В., Веренич О. Г. Звітність підприємств : навч. посібник. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. 373 с.

²⁶⁵ Велш Глен А., Деніел Г. Шорт. Основи фінансового обліку : пер. з англ. Київ : Основи, 1999. 944 с.

²⁶⁶ Качалін В. В. Финансовый учет и отчетность в соответствии со стандартами GAAP. Москва : Дело, 1998. 432 с.

²⁶⁷ Кучеренко Т. Є., Уланчук В. С., Шайко О. Г. Звітність підприємств : підручник / за ред. В. С. Уланчука. Київ : Знання, 2008. 492 с.

²⁶⁸ Миддлтон Д. Бухгалтерский учет и принятие финансовых решений / пер. с англ. под ред. И. И. Елисевой. Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1997. 408 с.

²⁶⁹ Стоянова Е. С. Финансовый менеджмент: теория и практика : учебник. Москва : Перспектива, 1998. 656 с.

²⁷⁰ Ефимова О. В., Мельник М. В. Анализ финансовой отчетности. Москва : Омега-Л, 2009. 451 с.

в обов'язковому порядку; ті, що використовують облікову інформацію для наступної обробки і застосування; партнери. Така класифікація є досить неоднозначною, адже незрозумілим є місце партнерів, зокрема, хоч звітна облікова інформація в обов'язковому порядку їм не надається, однак вони можуть використовувати її для подальшого аналізу і застосовувати для ухвалення конструктивних рішень.

Кількість і різноманітність зовнішніх користувачів постійно змінюється залежно від розвитку економічних умов, тоді як їхня інформаційна зацікавленість залишається відносно незмінною. Як зарубіжні, так і вітчизняні вчені (Глен А. Велш, Деніел Г. Шорт²⁷¹; Д. Міддлтон²⁷²; В. В. Сопко²⁷³; Т. Є. Кучеренко, В. С. Уланчук і О. Г. Шайко²⁷⁴) схилиються до такого групування зовнішніх користувачів облікової інформації: фіскальні органи, контрольно-ревізійні служби, постачальники, покупці, дебітори, кредитори, фондові ринки, інвестори, преса, торгово-виробничі асоціації, консалтингові фірми, аудиторські компанії, фінансові установи тощо.

Спільним моментом є позиціонування власників і засновників організації в загальній сукупності користувачів облікової інформації. Власників і засновників, які інвестували власні ресурси в підприємство, цікавлять результати його господарювання, фінансовий стан і перш за все, дивідендна політика. Група вчених, серед яких Ф. Ф. Бутинець, Н. А. Остап'юк²⁷⁵; Л. Г. Ловінська, Я. В. Олійник і Л. О. Галат²⁷⁶; С. А. Кузнецова²⁷⁷; О. В. Єфімова і М. В. Мельник²⁷⁸; В. В. Сопко²⁷⁹, характеризує власників як внутрішніх споживачів облікової інформації. Вони, не вважаючи за потрібне

²⁷¹ Велш Глен А., Деніел Г. Шорт. Основи фінансового обліку : пер. з англ. Київ : Основи, 1999. 944 с.

²⁷² Міддлтон Д. Бухгалтерский учет и принятие финансовых решений / пер. с англ. под ред. И. И. Елисевой. Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1997. 408 с.

²⁷³ Сопко В. В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2006. 526 с.

²⁷⁴ Кучеренко Т. Є., Уланчук В. С., Шайко О. Г. Звітність підприємств : підручник / за ред. В. С. Уланчука. Київ : Знання, 2008. 492 с.

²⁷⁵ Бутинець Ф. Ф. Звітність підприємства : навч. посіб. / за ред. проф. Ф. Ф. Бутиця та Н. А. Остап'юк. Житомир : ЖДТУ, 2005. 428 с.

²⁷⁶ Ловінська Л. Г., Олійник Я. В., Галат Л. О. Бухгалтерський облік для економістів та правознавців у схемах і таблицях : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 329 с.

²⁷⁷ Кузнецова С. А. Бухгалтерський облік в системі формування управлінської інформації: методологія та практика : монографія. Мелітополь : Таврійський державний агротехнологічний університет, 2007. 297 с.

²⁷⁸ Єфімова О. В., Мельник М. В. Анализ финансовой отчетности. Москва : Омега-Л, 2009. 451 с.

²⁷⁹ Сопко В. В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2006. 526 с.

відокремлювати їх від господарської одиниці, ставлять їх до однієї ланки з управлінським персоналом.

В. Д. Слободян і Н. В. Ковальчук²⁸⁰ наполягають на тому, що не варто настільки детально класифікувати споживачів облікової інформації та виділяти групу внутрішніх користувачів, які використовують її для управління підприємством, і зовнішніх, які ухвалюють рішення щодо підтримки ділового партнерства, кредитування, оподаткування.

Дещо своєрідною є думка Г. П. Журавля і П. Я. Хомина²⁸¹, які, не виділяючи користувачів внутрішніх і зовнішніх, розподіляють усіх на дві групи:

— споживачі, безпосередньо зацікавлені в діяльності підприємства (власники, інвестори, кредитори, адміністрація, працівники, податкові органи, органи статистики, контролю за ціноутворенням, державні комітети з фінансово-банківського контролю);

— споживачі, яким вивчення облікової інформації потрібне для захисту інтересів першої групи користувачів (консультанти з фінансових питань, біржі цінних паперів, юристи, органи ціноутворення, торгово-виробничі асоціації, профспілки).

Існує також розподіл споживачів облікової інформації на чотири групи: представники самого підприємства, зазвичай, вищий управлінський персонал; контрольні органи і податкова служба, позабюджетні фонди; інвестори і кредитори; засновники і власники підприємства.

Н. В. Чебанова, Т. Я. Чупир і Ю. А. Василенко²⁸², Г. В. Нашкерська²⁸³, Н. В. Гришко²⁸⁴ здійснили розподіл усіх користувачів облікової інформації на шість основних груп, не виділивши в окрему групу внутрішній управлінський персонал: акціонери, інвестори, постачальники і кредитори, уряд, працівники, замовники, громадськість.

Д. А. Панков²⁸⁵ пропонує більш розширену класифікацію користувачів облікової інформації: власники підприємства, інвестори, менеджери різних рівнів, кредитори, наймані працівники, державні організації, широкі

²⁸⁰ Слободян В. Д., Ковальчук Н. В. Бухгалтерська звітність у системі інформаційного забезпечення. *Економіка АПК*. 1998. № 12. С. 35—39.

²⁸¹ Журавель Г. П., Хомина П. Я. Звітність підприємств : навч. посібник. Київ : Професіонал, 2006. 656 с.

²⁸² Чебанова Н. В., Чупир Т. Я., Василенко Ю. А. Фінансова звітність підприємств : навч. посібник. Харків : Видавничий будинок «Фактор», 2006. 444 с.

²⁸³ Нашкерська Г. В. Фінансовий облік : навч. посібник. Київ : Кондор, 2005. 503 с.

²⁸⁴ Гришко Н. В. Звітність підприємств : навч. посібник. Алчевськ : ДонДТУ, 2006. 201 с.

²⁸⁵ Панков Д. А. Бухгалтерский учет и анализ в зарубежных странах : учеб. пособие. Минск : ИП «Экоперспектива», 1998. 238 с.

верстви зацікавленого суспільства, профспілки, покупці, спеціальні ринкові структури.

Отже, сукупність користувачів облікової інформації залишається постійною, під час класифікації відбувається тільки їх перегрупування відповідно до обраного критерію. Так, В. Р. Банк²⁸⁶ прирівнює внутрішніх користувачів до безпосередньо зацікавлених, а зовнішніх — до опосередковано зацікавлених. При цьому, згідно з концепцією соціальної позиції І. Гофмана²⁸⁷, кожен індивід грає одночасно кілька соціальних ролей. Ідентифікуючи індивіда як користувача, потрібно перш за все визначити, про який об'єкт (підприємство) ідеться. Один і той самий індивід може бути власником підприємства А і потенційним інвестором підприємства Б або працівником підприємства В і одночасно акціонером Г. Відповідно, його інтереси, права, ухвалені ним рішення щодо різних підприємств відрізнятимуться. Отже, будь-яка класифікація користувачів — це модель розподілу ролей індивідів для окремо взятого підприємства.

Таким чином, думки провідних дослідників щодо наповнення груп внутрішніх і зовнішніх користувачів облікової інформації є досить суперечливими. Для того, щоб достатньо чітко усвідомити інформаційні потреби користувачів звітності та вимоги, які висуваються в даний час до облікової інформації, потрібно здійснити розподіл загальної сукупності зацікавлених осіб на групи відповідно до характерних інформаційних запитів.

Учені С. А. Кузнецова²⁸⁸, Е. П. Милявська, М. Ю. Мілявський і Н. В. Чердниченко²⁸⁹, Ю. С. Цал-Цалко²⁹⁰, Г. В. Бакурова і О. І. Трохимець²⁹¹ вважають доцільним поділ користувачів облікової інформації на таких, що

²⁸⁶ Банк В. Р., Банк С. В., Тарскина А. В. Финансовый анализ : учеб. пособие. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. 344 с.

²⁸⁷ Ковалев А. Д. «Социальная драматургия» Ирвина Гофмана в контексте истории социологической мысли (к вопросу об американской версии социологического номинализма). Новое и старое в теоретической социологии. Москва : Изд-во Института социологии РАН, 2001. Кн. 2 / под ред. Ю. Н. Давыдова. С. 22—42. (С. 23).

²⁸⁸ Кузнецова С. А. Бухгалтерський облік в системі формування управлінської інформації: методологія та практика : монографія. Мелітополь : Таврійський державний агротехнологічний університет, 2007. 297 с.

²⁸⁹ Милявська Е. П., Мілявський М. Ю., Чердниченко Н. В. Бухгалтерський облік : навч. посібник. Краматорськ : ДДМА, 2009. 228 с.

²⁹⁰ Цал-Цалко Ю. С. Финансова звітність підприємства та її аналіз : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ : ЦУЛ, 2002. 360 с.

²⁹¹ Бакурова Г. В., Трохимець О. І. Значення фінансової звітності підприємств для прийняття рішень на її основі. *Держава та регіони. Економіка та підприємництво*. 2013. № 1 (70). С. 92—95.

мають прямий (безпосередній) фінансовий інтерес (власники, інвестори, банки, постачальники), непрямий (опосередкований) фінансовий інтерес (органи державної податкової адміністрації, фінансові органи, уряд та органи місцевого самоврядування, профспілки, страхові компанії, покупці і замовники), а також без фінансового інтересу (судові органи, аудиторські фірми, органи статистики, науково-дослідні інститути, навчальні заклади, суб'єкти господарювання з надання інформаційних послуг).

Американські вчені Х. Андерсон, Д. Колдуел і Б. Нідлз²⁹² стверджують, що єдиними користувачами облікової інформації з прямим фінансовим інтересом є дійсні та потенційні інвестори і кредитори. Усі інші користувачі (податкові органи — федеральні, муніципальні; регулюючі органи — комісія з цінних паперів та бірж, фондові біржі; органи планування економіки — рада консультантів з економіки, федеральна резервна система, урядові органи планування; інші групи — працівники і профспілки, фінансові консультанти, покупці, суспільство) мають непрямий фінансовий інтерес. Плюралізм поглядів науковців на групування користувачів облікової інформації обумовлений багатоваріантністю її використання.

Зростання ролі бухгалтерського судження та альтернативність застосування оцінок активів і зобов'язань спричинило необхідність врахування продуцентами облікової інформації інтересів користувачів при її формуванні. Відповідно до такого підходу Я. Д. Крупка як основну класифікаційну ознаку виділяє ступінь впливу і зміст отримуваної інформації, а користувачів облікової інформації поділяє на групи: власники — засновники, інвестори, акціонери; працівники — керівники, менеджери, інший управлінський апарат, інші працівники; держави — органи податкові, статистики, дозвільної системи, державна комісія з цінних паперів та фондового ринку; партнери — постачальники, підрядники, покупці, замовники, інші дебітори й кредитори, банки; громадськість — потенційні інвестори²⁹³.

Формування облікової інформації та представлення її показників обумовлене когерентним характером стосунків «продуцент — користувач». Ураховуючи організаційно-правові форми та усталену практику діяльності небанківських фінансово-кредитних установ (кредитні спілки, фінансові компанії, юридичні особи публічного права, ломбарди, інші кредитні установи), можна виділити групу осіб, що мають можливість впливу

²⁹² Нідлз Б., Андерсон Х., Колдуелл Д. Принципы бухгалтерского учета / пер. з англ. под ред. Я. В. Соколова. Москва : Финансы и статистика, 2003. 496 с.

²⁹³ Крупка Я. Д. Користувачі облікової інформації та проблеми задоволення їх інформаційних потреб. *Вісник ЖДТУ*. 2010. № 3 (53). С. 132—134.

на управління суб'єктом господарювання і, відповідно, як користувачі облікової інформації, впливають на її форми, обсяг, зміст та якість. Ця група користувачів включає осіб, які здійснюють стратегічне управління організацією, а саме: власники, що здійснюють фактичний контроль [власники контрольної частки у статутному (пайовому) капіталі, більше ніж 50%] і власники, що мають право впливу [власники значних часток у статутному (пайовому) капіталі], а також осіб, які проводять оперативне управління всіма господарськими процесами, — менеджери і вищий управлінський персонал.

Особи, які ухвалюють управлінські рішення, перш за все, зацікавлені у збільшенні прибутковості діяльності, участі в капіталі установи, розмірі дивідендів, ухваленні управлінських рішень, пов'язаних із розвитком установи, тобто мають прямий фінансовий інтерес. Для них важливою є інформація про фінансовий стан і результати діяльності. Для менеджерів та управлінського персоналу важливою є інформація, корисна для ухвалення управлінських рішень, пов'язаних із розвитком установи, зокрема: оцінка якості управління, регулювання діяльності установи, ухвалення рішень із контролю діяльності підрозділів, рівень власних повноважень, а також розмір власної реальної та потенційної винагороди (винагорода за роботу вищого управлінського персоналу небанківських фінансово-кредитних установ, здебільшого, корелює з фінансовими результатами діяльності установи).

Користувачі облікової інформації небанківських фінансово-кредитних установ, які не ухвалюють управлінські рішення, неоднорідні у своїх інтересах. Серед них можна виділити користувачів із фінансовим інтересом (прямим і непрямим) і без нього. Особи, які мають прямий фінансовий інтерес, — це власники, які не мають права управління (їхній контроль обмежується правом голосу на зборах), потенційні інвестори, нинішні і потенційні кредитори, а особи з непрямим фінансовим інтересом — замовники послуг або клієнти, працівники, податкові органи, фінансові органи (страхові компанії, обслуговуючі банки тощо), урядові органи, органи контролю [Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку), профспілки].

Особи, які не ухвалюють управлінські рішення, але мають прямий фінансовий інтерес, зацікавлені в отриманні інформації щодо доцільності вкладення капіталу у фінансову установу, захист прав власників, якість управління, придбання, продаж і володіння цінними паперами і здатність

установи сплачувати за ними дивіденди, своєчасність і повнота повернення кредитів та отримання відсотків, погашення заборгованості. Інвестори, як потенційні, так і існуючі, зацікавлені у прибутковості здійснених ними інвестицій. Для цього їм потрібна перспективна інформація про стан і діяльність підприємства, а також інформація про майбутні проекти, та вираження цих проектів у грошовому вимірнику. Відповідно, актуальними для них є показники платоспроможності та прибутковості (додаток Ж, табл. Ж.1).

Осіб, які не ухвалюють управлінські рішення з непрямым фінансовим інтересом, цікавить переважно платоспроможність установи і своєчасність сплати зобов'язань перед державою та працівниками. Більш детально ця інформація відображена в податковій звітності. Окрім цього, замовників фінансових послуг (позичальників) цікавить інформація щодо можливостей відстрочення платежів, пролонгації договорів, зниження процентних ставок. Працівники небанківських фінансово-кредитних установ передусім зацікавлені у зростанні заробітної плати, премій, соціальних благ та інших гарантій за рахунок установи (додаток Ж, табл. Ж.2).

До групи осіб, що не ухвалюють управлінські рішення і не мають фінансового інтересу, належать аудитори, консалтингові компанії, юристи, органи статистики, судово-слідчі органи, засоби масової інформації, громадські організації, конкуренти, науково-дослідні інститути, навчальні заклади тощо (додаток Ж, табл. Ж.3). Користувачі, що не ухвалюють управлінські рішення і не мають фінансового інтересу, прагнуть отримати інформацію про реальний стан і діяльність установи. Для деяких з них, таких як органи статистики, важливим є інформація, що призначена для визначення макропоказників і не надає цілісної характеристики установи. Окремі групи, такі як юристи, консалтингові компанії, аудитори, наймаються установою для вирішення певних питань і на їхні інформаційні запити надають необхідну облікову інформацію.

Такий розподіл користувачів облікової інформації дозволяє усвідомити і відокремити інформаційні потреби встановлених груп користувачів. Відповідно, суб'єкти господарювання матимуть змогу здійснювати комплексне інформаційне забезпечення саме тих груп користувачів інформації, у діяльності яких вони зацікавлені. Сформована класифікація користувачів допоможе визначити напрями вдосконалення і шляхи розкриття у звітності облікової інформації, яку потребують основні групи суб'єктів ринкової економіки для стратегічного розвитку.

Отже, користувачів облікової інформації небанківських фінансово-кредитних установ відповідно до їхніх інформаційних потреб, що обумовлені участю в ухваленні управлінських рішень і фінансовим інтересом, доцільно поділити на групи:

- 1) особи, що ухвалюють управлінські рішення;
- 2) особи, що не ухвалюють управлінські рішення, але мають фінансовий інтерес;
- 3) особи, що не ухвалюють управлінські рішення і не мають фінансового інтересу (рис. 2.3).

	ухвалюють управлінські рішення	не ухвалюють управлінських рішень
присутній фінансовий інтерес	1)	2)
відсутній фінансовий інтерес	-	3)

Рис. 2.3. Матриця користувачів облікової інформації небанківських фінансово-кредитних установ

Примітка. Розробка автора.

Відповідно до виділених груп користувачів облікової інформації небанківських фінансово-кредитних установ та узагальнення їхніх інформаційних запитів можна констатувати:

— користувачів третьої групи цікавить інформація про реальний стан справ установ, їхній вплив на формування облікової інформації відсутній (або ж є мінімальним);

— фінансові інтереси користувачів першої і другої груп можна звести до двох узагальнених категорій — прибутковість і платоспроможність;

— вплив фінансових інтересів першої і другої груп на прибутковість і платоспроможність установи, зазвичай, є різновекторним;

— фінансові інтереси першої групи є превалюючими над інтересами другої групи.

Схематично класифікацію користувачів облікової інформації можна відобразити рис. 2.4.

Стрімкий розвиток фондового ринку і ринку фінансових послуг спричинив виокремлення групи юридичних і фізичних осіб (користувачів інформації), що мають прямий (безпосередній) фінансовий інтерес. Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»

визначено, що питання організації бухгалтерського обліку віднесено до компетенції власників або уповноваженого органу (посадової особи) відповідно до законодавства та установчих документів²⁹⁴.

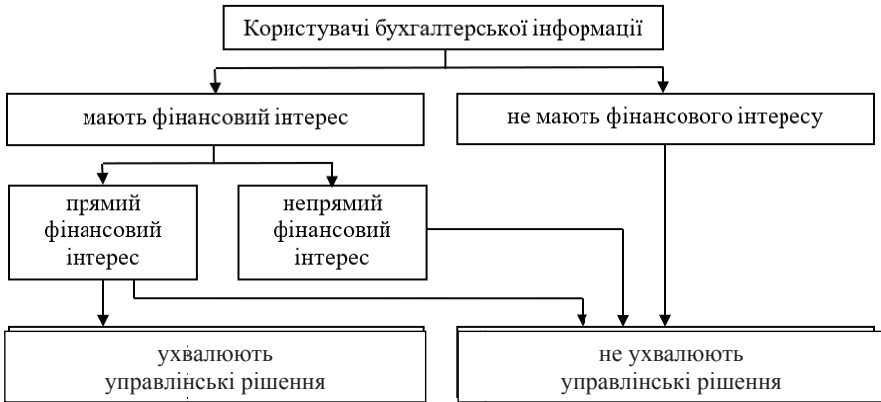

Рис. 2.4. Класифікація користувачів облікової інформації

Примітка. Розробка автора.

Ураховуючи організаційно-правові форми діяльності та практику розподілу повноважень у небанківських фінансово-кредитних установах, можна констатувати наявність визначального впливу інтересів осіб, що ухвалюють управлінські рішення (власників і вищого управлінського персоналу) при формуванні облікової політики. І, перш за все, це проявляється в маніпулюванні методами оцінки активів і зобов'язань, що також впливає на доходи і витрати установи. Найбільшій маніпуляції піддаються методи оцінювання фінансових інструментів шляхом формування резервів. А внесення змін до зазначеного закону в частині виключення принципів обачності та історичної (фактичної) собівартості взагалі розширює можливості формування «потрібної» звітної облікової інформації.

Небанківські фінансово-кредитні установи України не є активними учасниками фондового ринку, їхні акції не перебувають у лістингу, а обсяги діяльності рідко перевищують двадцять мільйонів гривень за рік²⁹⁵,

²⁹⁴ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>.

²⁹⁵ Для платників податку, у яких річний дохід від будь-якої діяльності (за вирахуванням непрямих податків), визначений за правилами бухгалтерського обліку, за останній річний звітний (податковий) період не перевищує двадцяти мільйонів гривень,

тому показники прибутковості та платоспроможності в різних видах бухгалтерської звітності, що є формою представлення звітної облікової інформації, є однаковими і сформовані відповідно до інтересів осіб, що ухвалюють управлінські рішення.

Інтерес власників і вищого управлінського персоналу небанківських фінансово-кредитних установ не має абсолютного фінансового характеру, тобто не можна констатувати перманентну і безапеляційну заінтересованість виключно у високій прибутковості діяльності, а відповідно і застосуванні певних методів облікових оцінок. І на це є декілька причин, основними з яких є:

- законодавчо визначена відповідальність посадових осіб (аж до заборони займати керівні посади у фінансових установах) за недотримання спеціальних вимог і показників діяльності фінансових установ, які передбачають «обережне» застосування оцінок активів і зобов'язань;

- застосування оптимізаційних схем оподаткування, за яких не відбувається зменшення особистих вигід осіб, що ухвалюють управлінські рішення, при зменшенні прибутковості та сум податків і обов'язкових платежів до бюджету;

- прагнення осіб, що ухвалюють управлінські рішення, задовольнити фінансові інтереси інших користувачів облікової інформації.

Ураховуючи перманентність конфлікту інтересів окремих груп користувачів облікової інформації небанківських фінансово-кредитних установ, їхній вплив на форми представлення, зміст, аналітичність інформації має реципрокний характер, тобто повне задоволення інтересів однієї групи користувачів виключає повне задоволення іншої. Отже, можна зазначити, що звітна облікова інформація небанківських фінансово-кредитних установ формується згідно з інтересами осіб, що ухвалюють управлінські рішення. Однак пріоритетність у задоволенні інтересів користувачів може змінюватись, але тільки згідно з рішеннями власників та/або вищого управлінського персоналу, тобто бенефіціаром (вигодонабувачем) усе одно є особи, що ухвалюють управлінські рішення, і саме вони ухвалюють рішення щодо формування облікової політики. Тому відповідність облікової інформації небанківських фінансово-кредитних установ принципам і стандартам не може забезпечити абсолютної повноти, правдивості та неупередженості, а основним критерієм якості облікової інформації є її корисність.

об'єкт оподаткування може визначатися без коригування фінансового результату до оподаткування на усі різниці (Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print>).

2.2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВАХ

З метою врахування найкращих світових практик ведення бухгалтерського обліку і формування фінансової звітності Кабінетом Міністрів України була схвалена Стратегія застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні²⁹⁶, у рамках реалізації якої 2011 року були внесені зміни до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», що на законодавчому рівні визначили порядок і обов'язковість застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності окремими суб'єктами господарювання²⁹⁷. Ураховуючи складність процесу практичного застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності, було визначено поетапність їх запровадження:

з 1 січня 2012 року — публічними акціонерними товариствами, банками, страховиками;

з 1 січня 2013 року — підприємствами, що провадять господарську діяльність із надання фінансових послуг, крім страхування і пенсійного забезпечення (розділ 64 КВЕД ДК 009:2010), а також недержавного пенсійного забезпечення (група 65.3 КВЕД ДК 009:2010);

з 1 січня 2014 року — підприємствами, що провадять допоміжну діяльність у сферах фінансових послуг і страхування (розділ 66 КВЕД ДК 009:2010 — фондові біржі, діяльність пунктів з обміну валют, діяльність страхових агентів і брокерів, управління фондами);

з 1 січня 2015 року — кредитними спілками і підприємствами з управління активами (група 64.3 КВЕД ДК 009:2010 — інвестиційні фонди, трасти)²⁹⁸.

Отже, ураховуючи зазначене, можна констатувати застосування з 2015 року небанківськими фінансово-кредитними установами Міжнародних стандартів фінансової звітності, які, відповідно до Комплексної програми

²⁹⁶ Стратегія застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2007 р. № 911-р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/911-2007-%D1%80>.

²⁹⁷ Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» : Закон України від 12 травня 2011 р. № 3332-VI. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3332-17>.

²⁹⁸ Порядок подання фінансової звітності : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2000 р. № 419. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BE>.

розвитку фінансового сектору України до 2020 року, мали стати забезпечувальною складовою підвищення прозорості та стабільності фінансових ринків. Однак ані оприлюднена річна фінансова звітність, сформована згідно з МСФЗ, ані умовно-позитивні висновки, які здебільшого надавались аудитором, не забезпечили збереження кількісного складу небанківських фінансово-кредитних установ, а незначне зростання їхніх активів і власного капіталу було нівельовано інфляцією.

Окрім того, за результатами річних звітів Національного банку України визначено, що джерелом інформації для оцінки додержання небанківськими фінансово-кредитними установами встановлених критеріїв і нормативів щодо ліквідності, капіталу та платоспроможності, прибутковості, якості активів і ризиковості операцій; якості систем управління та управлінського персоналу є статистична інформація звітних даних. Тобто інформація фінансової звітності, сформованої за МСФЗ, не є затребуваною. Звісно, на те є причини як технічного, так і методологічного та методичного характеру.

Завдяки Проекту Європейського Союзу «Технічна допомога за пріоритетними напрямками фінансового сектору» EU — FINSTAR міжнародна співпраця Нацкомфінпослуг у 2015—2018 роках була зосереджена на вдосконаленні чинних нормативних засад фінансової звітності для сектору небанківських фінансових послуг через запровадження МСФЗ і таксономії FINREP XBRL. За підсумками роботи регулятора ринку фінансових послуг за 2018 рік завершених розробок представлено не було, проте між Міністерством фінансів України і регуляторами фінансового сектору України було підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо розроблення і запровадження системи фінансової звітності, згідно з яким було узгоджено спільні дії щодо створення та запуску 2019 року системи фінансової звітності, яка дозволить здійснювати приймання, обробку, перевірку і розкриття фінансової звітності підприємств у єдиному форматі на основі стандарту XBRL²⁹⁹, проте такий запуск відбувся лише 2021-го.

Отже, виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що регламентація щодо запровадження небанківськими фінансово-кредитними установами МСФЗ не вирішила головного завдання (мети) — задоволення інформаційних потреб користувачів. І основною причиною цього стала недосконалість системи бухгалтерського обліку небанківських фінансово-кредитних установ.

²⁹⁹ Річний звіт Нацкомфінпослуг за 2018 рік : вебсайт. URL : <https://nfp.gov.ua/ua/Richni-zvity-Natskomfinposluh.html>.

Облікове інформаційне поле, що генерує облікову інформацію, є невід'ємною структурною складовою економічного інформаційного простору. Глобалізація, науково-технічний прогрес, зміни у структурі фінансово-економічних відносин спричиняють істотно нові потреби користувачів системи управління до інформації, сформованої системою бухгалтерського обліку, і здійснюють безпосередній вплив на розвиток бухгалтерського обліку як сфери наукових знань і практичної діяльності.

У зв'язку з цим останніми роками триває дискусія щодо перегляду чинної парадигми бухгалтерського обліку з урахуванням нових вимог, що пред'являються цій системі в сучасних економічних умовах.

Слово «парадигма» походить від грецького *παράδειγμα*, яке має декілька, схожих за своєю суттю, варіантів перекладу: 1) зразок, модель; 2) приклад; 3) наочне підтвердження, доказ; 4) повчальний приклад, урок; 5) подоба, зображення³⁰⁰. У праці «Структура наукових революцій» (1962 р.) Томас Кун визначає наукову парадигму як вказівку на те, «що деякі узвичаєні приклади фактичної практики наукових досліджень — приклади, що містять закон, теорію, їхнє практичне застосування й необхідне обладнання, у сукупності дають нам моделі, з яких виникають конкретні традиції наукового дослідження»³⁰¹. Використавши «концепцію наукових революцій» Т. Куна, М. К. Уеллс 1976 року в праці «A Revolution in Accounting Thought?» ввів поняття парадигми в бухгалтерський облік і здійснив їхню класифікацію³⁰².

З того часу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці проводили ґрунтовні дослідження парадигм бухгалтерського обліку. За результатами аналізу систематизованих результатів дослідження (додаток 3) було встановлено, що більшість науковців появу нових парадигм співвідносять з історичними етапами розвитку науки, тобто поява парадигм має хронологічний характер. Причому, відповідно до поглядів Т. Куна, допускається співіснування декількох парадигм бухгалтерського обліку в одному періоді. Так, у приватних підприємств переважає простий облік (парадигма — проста монетарна бухгалтерія), а сектор середніх і великих підприємств вимагає і реалізує нові парадигми залежно від потреб користувачів.

³⁰⁰ Древнегреческо-русский словарь : ок. 70000 слов : в 2 т. / сост. И. Х. Дворецкий ; под ред. С. И. Соболевского. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. 2 т. 1904 с. (С. 1237).

³⁰¹ Кун Т. Структура научных революций. С вводной статьей и дополнениями 1969 г. Москва : Прогресс, 1977. 300 с. (С. 28).

³⁰² Wells M. C. A Revolution in Accounting Thought? The Accounting Review. 1976. July. Vol. 51. № 3. P. 471—482. URL : <http://www.jstor.org/stable/245459>.

У сучасних наукових працях автори, здебільшого, вказують на нагальну потребу перегляду наявних парадигм бухгалтерського обліку і пропонують власний підхід до їх формування. Так, Н. М. Малюга (2006) пропонує нову парадигму, яку називає подвійною інформаційною динамікою, що передбачає врахування нових технологій і нових об'єктів (зокрема, нематеріальних активів), властивих сучасному етапові розвитку суспільства³⁰³; С. Ф. Голов (2008) — парадигму глобального обліку, що має об'єднувати ідеї уніграфічної, камеральної, діграфічної парадигм і враховувати надбання суміжних галузей знань³⁰⁴; В. М. Жук (2010) — парадигму бухгалтерського обліку економіки сталого розвитку, в основі якої має стати формування якісно нових МСФЗ, з урахуванням доповнень завдань і положень теорій інституціоналізму та фізичної економії, як мінімум, щодо пріоритетності висвітлення показників: реальної економіки над віртуальною; природно-ресурсного потенціалу над грошовим³⁰⁵; М. М. Шигун (2013) — парадигму інтернаціонального обліку, яка є сформованою системою наукових теорій, постулатів і методологічних підходів, що відображають результат впливу на нього інституційного середовища в цілях інформаційного забезпечення процесів глобалізації бізнесу³⁰⁶; О. О. Канцуров (2015) — парадигму цілісності бухгалтерського обліку як об'єкта пізнання і різноманітності форм його прояву (процес формування економічної інформації, інформаційна система, наука і соціально-економічний інститут)³⁰⁷.

Досить неординарними поглядами на перспективи розвитку і появи парадигм бухгалтерського обліку відзначаються праці А. Карманської (2013), яка майбутнє бухгалтерського обліку вбачає в парадигмах, пов'язаних із поведінковими (біхевіористичними) аспектами індивідів (раціональність, мотивація)³⁰⁸.

³⁰³ Малюга Н. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в Україні: теоретико-методологічні основи : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04. / Житомирський державний технологічний університет. Житомир, 2006. 362 с. (С. 272).

³⁰⁴ Голов С. Ф. Сучасний стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку в Україні : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 / Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ, 2009. 525 с. (С. 341).

³⁰⁵ Жук В. М. Розвиток бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: теорія, методологія, практика : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 / Ін-т аграр. економіки УААН України. Київ, 2010. 574 с. (С. 62).

³⁰⁶ Шигун М. М. Парадигмальний розвиток системи бухгалтерського обліку. *Часопис економічних реформ*. 2013. № 3 (11). С. 134—139. (С. 137).

³⁰⁷ Концуров О.О. Інституціональні засади розвитку бухгалтерського обліку : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 / Ін-т аграр. економіки НААН України. Київ, 2015. 425 с. (С. 347).

³⁰⁸ Karmańska A. Nauka rachunkowości, proces poznawczy, paradygmaty i prawda w rachunkowości — garść ustaleń i refleksji. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*. SKwP. 2013. № 71 (127). S. 125—146. (S. 138).

Позиції вчених щодо формування різних парадигм є слушними і відображають актуальні напрями видозмін у бухгалтерському обліку. Причому жодна з нових парадигм не заперечує існування іншої, а, швидше, доповнює, розширює і дає основу для дискусій і розвитку бухгалтерського обліку.

Доповнюючи зміст поняття «парадигма», Т. Кун мав на увазі «визнані усіма науковими досягнення»³⁰⁹, а Я. В. Соколов «ті загальні положення, в які вірить певна спільнота людей»³¹⁰. Однак, як зазначав Фрідріх Август фон Хаек (лауреат Нобелівської премії з економіки, 1974), «нові думки повинні з'явитися перед тим, як вони можуть стати поглядами більшості»³¹¹. Відповідно, про парадигмальний характер поглядів учених на розвиток бухгалтерського обліку можна буде говорити тільки з часом, коли їхні думки будуть визнані науковою спільнотою.

Чинна парадигма бухгалтерського обліку характерна тим, що поширюється на всіх суб'єктів господарювання відповідного періоду. Одночасно специфіка діяльності небанківських фінансово-кредитних установ зумовлює необхідність визначення особливостей сучасної парадигми бухгалтерського обліку в контексті теорії фінансового посередництва.

Розвиток бухгалтерського обліку відбувається на основі єдності двох рівнів пізнання: теоретичного³¹² (сфера наукових знань) і емпіричного³¹³ [практична діяльність (практика)], які «між собою взаємодіють, взаємовпливають і є діалектично пов'язаним протилежностями, що перебувають як у стані відповідності та гармонії, так і дисгармонії, конфлікту, конфронтації тощо»³¹⁴. Розглядаючи бухгалтерський облік як систему³¹⁵, останній включає теорію, методологію та організацію (рис. 2.5).

³⁰⁹ Кун Т. Структура научных революций. С ввводной статьей и дополнениями. 1969 г. Москва : Прогресс, 1977. 300 с. (С. 11; 28).

³¹⁰ Соколов Я. В. Типы хозяйства и их влияние на организацию бухгалтерского учета. *Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве*. 2008. № 4. С. 35—43. (С. 35).

³¹¹ Blikle A. J. Doktryna jakości. (wydanie II turkusowe) Rzecz o turkusowej samoorganizacji. Warszawa, 2016. 471 s. (S. 1). URL : http://www.moznainaczej.com.pl/Download/DoktrynaJakosci/DoktrynaJako%C5%9Bci_wydanie_II.pdf.

³¹² Теоретичний рівень — це знання, отримане шляхом абстрактного мислення [Касьян В. І. Філософія: відповіді на питання екзаменаційних білетів : навч. посіб. 5-те вид., виправл. і доповн. Київ : Знання, 2008. 348 с. (С. 175)].

³¹³ Емпіричний (від грецьк. *empeiria* — досвід) рівень знання — це знання, отримане безпосередньо з досвіду з деякою раціональною обробкою властивостей і відношень до об'єкта, що пізнається (Там само. С. 174—175).

³¹⁴ Філософія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада ; за заг. ред. С. П. Щерби. Київ : МАУП, 2004. 216 с. (С. 155).

³¹⁵ Система — это сущность, которая в результате взаимодействия ее частей может подерживать свое существование и функционирование как единое целое [Дрогобыцкий И. Н. Системный анализ в экономике : учебник для студентов вузов, обучающихся по

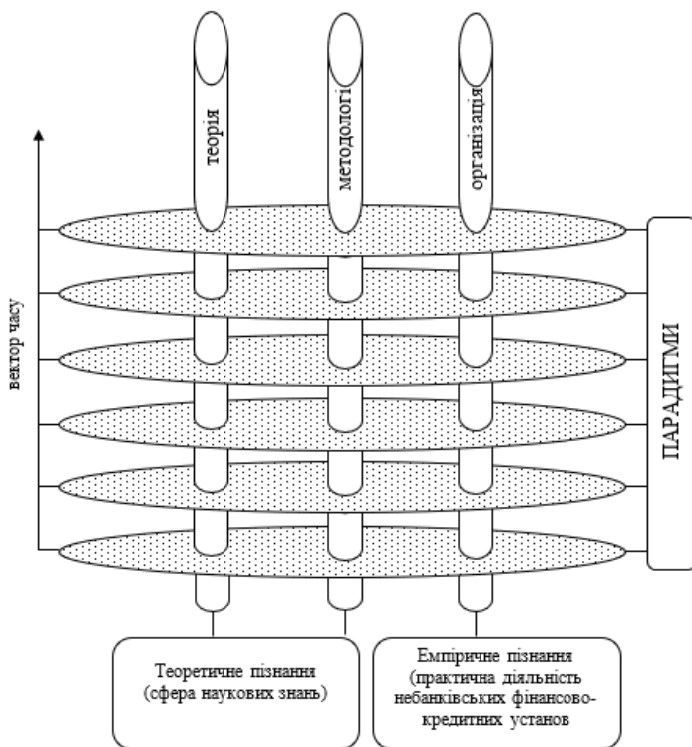

Рис. 2.5. Еволюція парадигм системи бухгалтерського обліку

Примітка. Розробка автора.

Причому теорія і методологія формують теоретичний рівень пізнання (сферу наукових знань), а організація є проявом бухгалтерського обліку як практичної діяльності (емпіричний рівень).

Дослідивши поняття теорії, методології і організації, визначено їхню різноманітність і неоднозначність. Узагальнюючи основні характеристики компонентів системи бухгалтерського обліку, останні визначено як:

— теорія — система вірогідних наукових знань про сукупність об'єктів бухгалтерського обліку, яка описує, пояснює й передбачає (моделює) явища предметної галузі (предмета) відповідно до визначеної мети, завдань і функцій;

спеціальностям «Математические методы в экономике», «Прикладная информатика». 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДИАНА, 2011. 423 с. (С. 43). URL : <http://www.library.fa.ru/files/Drogobytsky.pdf>].

— методологія — система принципів, які визначають основоположні засади побудови і функціонування бухгалтерського обліку, а також сукупність методів його теоретичного та емпіричного пізнання;

— організація — комплекс заходів зі створення, налагодження (упорядкування) і впорядкування системи бухгалтерського обліку з метою забезпечення виконання ним своїх завдань.

Відповідно, *парадигмою бухгалтерського обліку небанківських фінансово-кредитних установ є ті загальні положення теорії, методології та організації бухгалтерського обліку з урахуванням особливостей теорії фінансового посередництва, в які вірить наукова спільнота в певний період часу* (див. рис. 2.5). Специфіка діяльності небанківських фінансово-кредитних установ як фінансових посередників має вплив на систему бухгалтерського обліку на обох рівнях пізнання. Однак на теоретичному рівні пізнання вплив проявляється у зміщенні акцентів, посиленні або послабленні значення, модифікації певних компонентів, таких як об'єкти, завдання, функції, принципи, методи бухгалтерського обліку. Емпіричний рівень повністю залежить від особливостей діяльності суб'єктів господарювання, зберігаючи при цьому узгодженість (кореляцію) зі сферою наукових знань (теоретичний рівень) (додаток 3). Відповідно до сформульованого визначення теорії бухгалтерського обліку визначено основні її компоненти (складові), яким надано характеристику (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Компоненти (складові) теорії бухгалтерського обліку

Компонент	Характеристика
Мета бухгалтерського обліку	забезпечення корисною інформацією користувачів відповідно до їхніх потреб в інформації
Завдання бухгалтерського обліку	— забезпечення збереження майна підприємства, яке належить власникові (бухгалтерський облік майна підприємства, що забезпечує контроль за його наявністю і використанням, а також облік прав і відповідальності виконавців за збереження майна); надання інформації для забезпечення ефективного управління підприємством; — квантифікація (обчислення) фінансових результатів. Вирішення цього завдання забезпечує задоволення інтересів усіх учасників господарського процесу; — перерозподіл ресурсів у народному господарстві. Користувачами бухгалтерської інформації в цьому разі є учасники ринку цінних паперів. Що кращі показники звітності (особливо, прибутку), то дорожчими стають акції такого підприємства, і саме в його діяльність спрямовуватиметься капітал ³¹⁶

³¹⁶ Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2003. 496 с. (С. 18—20).

Компонент	Характеристика
Функції	— інформаційна функція — передбачає, що облік є основним джерелом інформації, для управління майном власника, про його кількість та якість, місця збереження, матеріально відповідальних осіб, які закріплені за певним об'єктом; — контрольна функція — полягає в реалізації контролю через документування на різних стадіях господарювання, збереженні майна власника, його примноженні, запобіганні привласненню і знищенню, раціональному використанню майна, що дозволяє ухвалювати ефективні управлінські рішення; — аналітична функція — полягає в організації аналітичного обліку всіх господарських засобів і джерел їх утворення, доходів і витрат у потрібному розрізі для всіх рівнів управління, а також аналізу господарських процесів у розрізі структурних підрозділів, центрів відповідальності тощо.
Предмет обліку	факти господарського життя суб'єктів господарювання
Об'єкти бухгалтерського обліку	— об'єкти, що забезпечують господарську діяльність [господарські засоби (майно) і джерела їх утворення: активи, зобов'язання, власний капітал]; — об'єкти, що формують господарську діяльність (господарські процеси та явища: доходи, витрати)

Примітка. Складено за: Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2003. 496 с. (С. 18—20) та з урахуванням власних напрацювань.

На нашу думку, сутність бухгалтерського обліку і його обґрунтування можливо й потрібно здійснювати лише виходячи з мети, для досягнення якої він створений. Так, ще Лука Пачолі у «Трактаті про рахунки і записи» зазначав про необхідність «ведення своїх справ у належному порядку і як слід, щоб можна було без затримки отримати будь-які відомості...»³¹⁷. Сучасні визначення мети бухгалтерського обліку і звітності (як узагальнювального етапу бухгалтерського обліку) інколи деталізуються залежно від користувачів (табл. 2.2), але в загальному зберігають спільну основу — забезпечення корисною інформацією користувачів відповідно до їхніх потреб в інформації.

Якщо мета — це те, до чого прагне суб'єкт, чого він хоче досягти³¹⁸, то завдання — це визначений, запланований до виконання обсяг роботи³¹⁹. Відповідно між метою і завданнями бухгалтерського обліку є прямий

³¹⁷ Пачолі Л. Трактат о счетах и записях. Москва : Финансы и статистика, 2001. 365 с. (С. 12).

³¹⁸ Словник української мови : в 11 т. Київ. 1973. Т. 4. С. 683. URL : <http://sum.in.ua/s/meta>.

³¹⁹ Там само. Київ. 1972. Т. 3. С. 40.

зв'язок — завдання ставляться та виконуються виключно для досягнення мети, тобто вони деталізують мету розкладаючи її на простіші елементи.

Таблиця 2.2

Мета бухгалтерського обліку

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»	SFAC 1 «Цілі підготовки фінансової звітності комерційних підприємств»	Концептуальна основа фінансової звітності	МСБО 1 «Подання фінансової звітності» (IAS 1)
Метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для ухвалення рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства ³²⁰	Фінансова звітність ...має на меті надавати інформацію, яка є корисною для прийняття бізнесу та економічних рішень ³²¹	Мета фінансової звітності — надати фінансову інформацію про суб'єкт господарювання, що звітує, яка є корисною для нинішніх і потенційних інвесторів, позикодавців та інших кредиторів в ухваленні рішень про надання ресурсів цьому суб'єктові господарювання ³²²	Метою фінансової звітності є надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки суб'єкта господарювання, яка є корисною для широкого кола користувачів під час ухвалення ними економічних рішень ³²³

Але водночас досить часто завдання можуть виходити за рамки мети, не змінюючи при цьому свого цільового призначення. Так, професор Я. В. Соколов виділяє одним із чотирьох основних завдань бухгалтерського обліку надання інформації для забезпечення ефективного управління підприємством³²⁴. Процес виконання цього завдання на виробничому підприємстві включає дослідження і вивчення технологічних процесів виробництва, унебанківських фінансово-кредитних установах — вивчення

³²⁰ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

³²¹ SFAC 1 «Objectives of Financial Reporting by Business Enterprises» «Цілі підготовки фінансової звітності комерційних підприємств». URL : http://www.fasb.org/resources/ccurl/816/894/aop_CON1.pdf.

³²² Концептуальна основа фінансової звітності : Міжнародний документ від 01 вересня 2010. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_009.

³²³ МСБО 1 «Подання фінансової звітності» (IAS 1) : Міжнародний документ від 01 січня 2012. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_013.

³²⁴ Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика. 2000. 496 с.

ситуації на ринку фінансових послуг тощо. Ці дії, на перший погляд, мало пов'язані з метою ведення обліку, але їх реалізація є необхідною для виконання поставленого завдання і, як наслідок, досягнення мети.

У свою чергу, поняття «мета» і «завдання» є взаємопов'язаними із поняттям «функція», яка є формою їх виявлення³²⁵, тобто виражає призначення і роль дій, виконуваних у процесі.

Базовими елементами концепції бухгалтерського обліку є його предмет та об'єкти, які, власне, визначають його мету і формують завдання, впливають на склад функцій. Детальний розгляд останніх і вивчення їхнього змісту в умовах діяльності небанківських фінансових установ представлено в підрозділі 2.3 нашої роботи.

Невід'ємною складовою теорії бухгалтерського обліку є визначення і чітке окреслення меж його предмета, який, безперечно, залежить від рівня розвитку суспільно-економічних відносин. Ґрунтовне дослідження поглядів науковців на предмет бухгалтерського обліку було проведене Н. М. Малюгою, яка виокремила такі ознаки їх групування:

- дискусія навколо обсягу діяльності, яка є сферою дії бухгалтерського обліку;
- економічна та юридична характеристика діяльності господарства і його майна (капіталу);
- предметом бухгалтерського обліку є його методологія або елементи методу;
- предметом є інформація (у розумінні обліку як інформаційної системи)³²⁶.

Водночас Н. М. Малюга виокремлює кілька предметів бухгалтерського обліку залежно від рівня пізнання (теоретичний рівень — удосконалення і розвиток методології, емпіричний рівень — господарська діяльність суб'єкта господарювання) та як навчальної дисципліни — залежно від мети, обсягу і структури курсу³²⁷.

Здійснивши аналіз «уявлень про бухгалтерський облік «у головах науковців» як про практичну діяльність, мистецтво і науку», В. М. Жук визначив масштаби предмета бухгалтерського обліку відповідно до визначених ознак класифікації окреслених уявлень: як наука-пояснення (теоретичний рівень) — оцінка інституційних впливів на процеси відображення і зміни «поведінки» капіталу, організацій; як практика-реєстрація (емпірич-

³²⁵ Словник української мови : в 11 т. Київ, 1979. Т. 10. С. 653. URL : <http://sum.in.ua/s/funkcija>.

³²⁶ Малюга Н. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в Україні: теоретико-методологічні основи : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / Житомир. держ. технол. ун-т. Житомир, 2006. 362 с. (С. 67—68).

³²⁷ Там само. С. 68.

ний рівень) — відображення фактів та явищ господарювання; як мистецтво-інтерпретація — неформальний інститут «у головах бухгалтерів»³²⁸.

Виходячи з розуміння «предмета» як категорії, що позначає деяку цілісність, виокремлену зі світу об'єктів у процесі людської діяльності і пізнання³²⁹, вважаємо недоречним виділення кількох предметів бухгалтерського обліку. Я. В. Соколов, визнаючи єдність предмета бухгалтерського обліку на різних рівнях пізнання, визначає його як «факти господарського життя», які «є елементарними моментами господарського процесу, що змінюють або підтверджують склад засобів підприємства або їхніх джерел або засобів і джерел одночасно»³³⁰. Підтримуючи зазначену позицію, В. М. Жук розширює визначення предмета бухгалтерського обліку, підкреслюючи важливу роль користувачів інформації: «предметом бухгалтерського обліку є реальні, визначені соціально-правовими відносинами, господарські процеси та явища, які в обліку відображаються та контролюються запитамі інституцій»³³¹.

Вирішальне значення запитів (потреб) користувачів ми окреслили при визначенні мети бухгалтерського обліку, відповідно, уникаючи дублювання і підтримуючи погляди Я. В. Соколова, предметом бухгалтерського обліку визначено факти господарського життя суб'єктів господарювання.

Зміст фактів господарської життя суб'єктів господарювання характеризується об'єктами бухгалтерського обліку, що класично поділяються на групи:

- об'єкти, що забезпечують господарську діяльність [господарські засоби (майно) і джерела їх утворення: активи, зобов'язання, власний капітал];
- об'єкти, що формують господарську діяльність (господарські процеси та явища: доходи, витрати).

На теоретичному рівні (сфера наукових знань) об'єкти бухгалтерського обліку представлені їхніми категоріями: активи, зобов'язання, власний

³²⁸ Жук В. М. Поглиблення сутності предмета бухгалтерського обліку. *Облік і фінанси АПК*. 2012. № 1. С. 16—23.

³²⁹ Інтернет-версія издания: Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Институт философии РАН; Национальный общественно-научный фонд; Председатель научно-редакционного совета В. С. Степин. 2-е изд., испр. и допол. Москва : Мысль, 2010. URL : <https://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/document/HASH011d9ed4724e9ab0a1a95b1d>.

³³⁰ Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2003. 496 с. С. 85.

³³¹ Жук В. М. Предмет та об'єкти бухгалтерського обліку сільськогосподарської діяльності. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : Міжнародний збірник наукових праць. *Бухгалтерський облік, контроль і аналіз*. Житомир : ЖДТУ, 2010. Вип. 2 (17) / відповід. ред. д-р екон. наук, проф. Ф. Ф. Бутинець. 448 с. (С. 100—105). URL : <http://magazine.faaf.org.ua/predmet-ta-ob-ekti-buhgalterskogo-obliku-silskogospodarskoj-diyalnosti.html>.

капітал, доходи, витрати, а на емпіричному — безпосередньо господарськими засобами (майном), джерелами їх утворення та господарськими процесами і явищами.

Взаємозв'язок між рівнями пізнання щодо об'єктів бухгалтерського обліку досягається шляхом «концептуальної реконструкції», яка являє собою «цілеспрямований інформаційний процес, у ході якого відтворюються й організовуються факти господарського життя (об'єкти бухгалтерського обліку) за допомогою спеціальної мовної системи, що дозволяє найбільш простим способом і з необхідною повнотою описувати їх»³³². Основу «мовної системи» бухгалтерського обліку становлять принципи та елемент методу, що в загальній своїй сукупності формують методологію.

Виходячи із сформульованого визначення небанківської фінансово-кредитної установи [*вузькоспеціалізована (надає одну чи декілька фінансових послуг)*] юридична особа, яка здійснює кредитування у процесі надання послуг, спрямованих на трансформацію власних і залучених коштів, а також інших послуг (операцій), пов'язаних із наданням фінансових послуг, як в інтересах клієнтів, так і у власних) та сутності теорії фінансового посередництва (опосередковане фінансування, що полягає в залученні та розміщенні фінансовими установами грошових коштів, забезпечуючи зниження трансакційних витрат в умовах асиметрії інформації) представлено механізм кругообігу капіталу небанківських фінансово-кредитних установ, що дозволяє виділити основні специфічні об'єкти бухгалтерського обліку, а також визначити їхні характеристики, які впливають на методологію та організацію обліку (рис. 2.6). Взаємозв'язок між об'єктами бухгалтерського обліку небанківських фінансово-кредитних установ щодо їхньої діяльності відображено з урахуванням обмеженості «зони дії» теорії фінансового посередництва активами, платними зобов'язаннями, доходами, витратами і фінансовими результатами.

Відповідно до виокремлених меж теорії фінансового посередництва і специфіки діяльності небанківських фінансово-кредитних установ виділено групи об'єктів бухгалтерського обліку як на теоретичному, так і емпіричному рівнях:

— загальнокорпоративні об'єкти обліку небанківських фінансово-кредитних установ, що забезпечують діяльність апарату управління;

— специфічні об'єкти обліку небанківських фінансово-кредитних установ, що пов'язані з трансформацією власних і залучених коштів у процесі надання фінансових послуг (рис. 2.7).

³³² Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2003. 496 с. (С. 109).

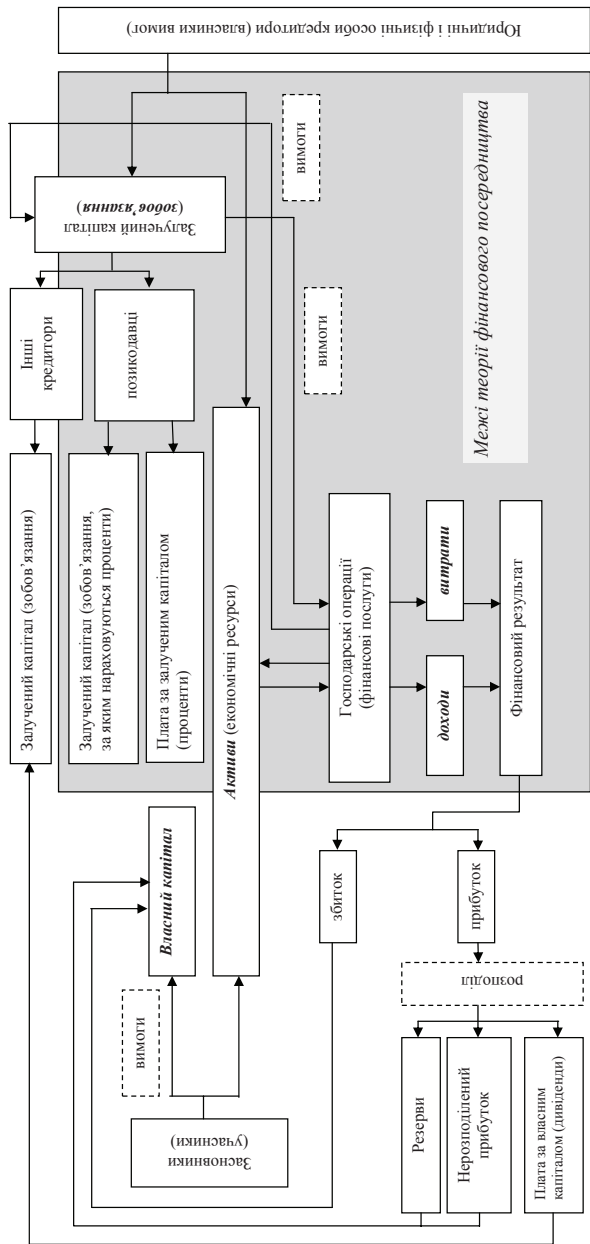

Рис. 2.6. Об'єкти бухгалтерського обліку діяльності небанківських фінансових установ в теорії фінансового посередництва

Примітка. Розробка автора.

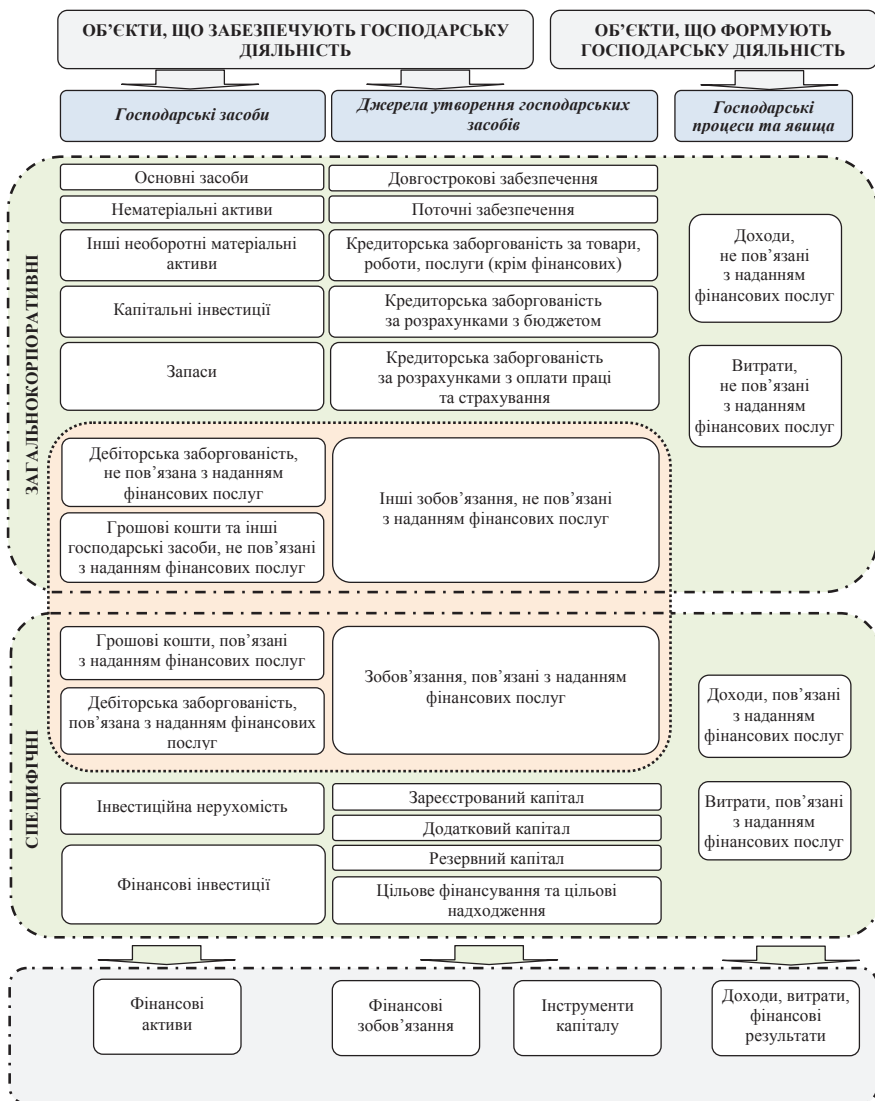

Рис. 2.7. Об'єкти бухгалтерського обліку небанківських фінансово-кредитних установ

Примітка. Розробка автора.

Деякі об'єкти бухгалтерського обліку (грошові кошти, позики подвійного цільового спрямування, доходи і витрати тощо) не можливо одно-

значно віднести до певної групи без наявності додаткової аналітичної інформації про них, тому інколи такі об'єкти мають змішаний характер.

Виокремлення загальнокорпоративних об'єктів обліку обґрунтоване їхньою «автономністю» від сфери діяльності небанківських фінансово-кредитних установ. Однак існування зазначених об'єктів пов'язане з обслуговуванням процесу реалізації фінансової послуги кредитування. До таких об'єктів обліку слід віднести:

- господарські засоби (активи) — основні засоби, нематеріальні активи, інші необоротні матеріальні активи, капітальні інвестиції, запаси, дебіторська заборгованість та інші господарські засоби, не пов'язані з наданням фінансових послуг;

- джерела утворення господарських засобів (зобов'язання) — довгострокові та поточні забезпечення, кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги (окрім фінансових), розрахунками з бюджетом, зі страхуванням, з оплати праці та інші зобов'язання, не пов'язані з наданням фінансових послуг;

- господарські процеси та явища (доходи, витрати) — доходи і витрати, не пов'язані з наданням фінансових послуг.

Специфічні об'єкти обліку небанківських фінансово-кредитних установ пов'язані виключно з основною діяльністю цих установ (кредитуванням) або ж є результатом здійснення фінансових операцій щодо розміщення тимчасово вільних фінансових ресурсів, або ж дофінансуванням основної діяльності за рахунок додатково залучених коштів.

Такими об'єктами обліку є:

- господарські засоби (активи) — грошові кошти, інвестиційна нерухомість, фінансові інвестиції, дебіторська заборгованість, пов'язана із наданням фінансових послуг (за виданими кредитами, нарахованими відсотками тощо);

- джерела утворення господарських засобів (власний капітал, зобов'язання) — зареєстрований капітал (пайовий і статутний), додатковий і резервний капітал, цільове фінансування і цільові надходження, зобов'язання, пов'язані з наданням фінансових послуг (за залученим капіталом на умовах платності та поворотності);

- господарські процеси та явища (доходи, витрати) — доходи і витрати, пов'язані з наданням фінансових послуг.

Безумовно, ступінь деталізації облікової інформації визначається інтересами користувачів бухгалтерського обліку. Зокрема, управлінський персонал цікавлять дані про рівень корпоративних витрат з метою подальшої оптимізації їхнього рівня, результати фінансових операцій є

джерелом подальшого розвитку конкретного суб'єкта господарювання. Відповідно, відомості про умови здійснення фінансових операцій, їхня прибутковість є ключовою для управління господарськими діями, з позиції достатності фінансування діяльності небанківських фінансово-кредитних установ. Одночасно та сама інформація потрібна вкладникам та інвесторам, однак через призму рівня прибутку, який можна отримати від вкладного капіталу.

Отже, чітка ідентифікація компонентів бухгалтерського обліку на рівні теорії, визначення їхнього змісту та наповнюваності дозволило обґрунтувати їхню гнучкість і трансформаційні зміни під впливом теорії фінансового посередництва і специфіки діяльності небанківських фінансово-кредитних установ, що стало підґрунтям для подальшого визначення необхідних модифікацій методологічних складових, а також організації системи бухгалтерського обліку на емпіричному рівні.

2.3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАВДАНЬ І ФУНКЦІЙ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ НЕБАНКІВСЬКИМИ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИМИ УСТАНОВАМИ

Діяльність небанківських фінансово-кредитних установ, як і будь-яка інша господарська діяльність, потребує ефективної системи управління. Побудова такої системи базується на створенні кожного з її структурних елементів, які перебувають у постійній взаємодії один з одним, забезпечуючи виконання функцій усієї системи.

Управління ж являє собою процес свідомого впливу людини на різні об'єкти та операції, що відбуваються в навколишньому середовищі, та осіб, які пов'язані з ними, з метою надання процесам визначеної спрямованості та отримання бажаних результатів³³³.

Важливою якісною характеристикою управління є процесуальність, оскільки вона є серією безперервних взаємопов'язаних дій, кожна з яких, у свою чергу, також є процесом — такі дії є функціями управління.

³³³ Экономика предприятия : учебное пособие / под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. Л. Г. Мельника. Сумы : ИТД «Университетская книга», 2002. 632 с. URL : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/3375/1/58649F9Fd01.pdf>.

Проведене дослідження (додаток И, табл. И.1) дало змогу констатувати, з одного боку, різноманітність і значну кількість функцій управління, а з другого — відсутність єдиного підходу до їх визначення: більшість науковців намагаються виділити власні, додаткові функції або ж трансформувати їхню назву.

Згрупувавши наявні підходи до визначення функцій управління на основі їхньої суттєвості та поширеності, ми виокремили основні загальноновизнані функції управління: планування, організація, мотивація і контроль (рис. 2.8).

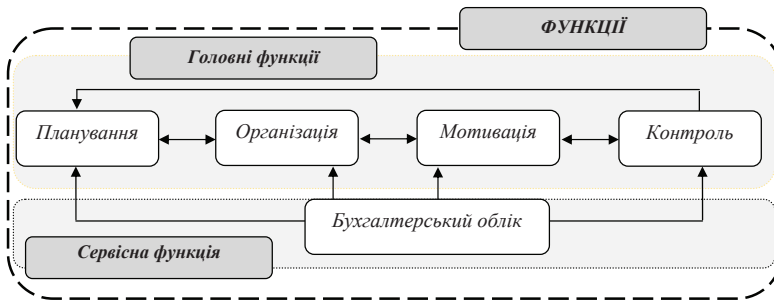

Рис. 2.8. Функції управління

Примітка. Розробка автора.

Усі ці функції нерозривно пов'язані між собою і перебувають у постійному зв'язку одна з одною. Зв'язок між функціями управління забезпечується за допомогою бухгалтерського обліку, який не є окремою повноцінною функцією управління, а відіграє роль сервісної функції. З одного боку, бухгалтерський облік забезпечує реалізацію функцій управління через установлення інформаційних потоків між функціями і надання потрібної інформації суб'єктам управління, а з другого — є частиною кожної з функцій управління, тобто актуалізується під час реалізації самої функції.

Визнаючи відповідність функцій етапам процесу управління, окреслимо роль бухгалтерського обліку на кожному з етапів (функцій) управління:

— сутність планування як функції управління полягає у визначенні основної мети і завдань діяльності установи та окресленні кола осіб і дій, які вони повинні виконувати для реалізації цих завдань. Планування не є одноразовою дією, воно, як і всі інші функції управління, є постійним і безперервним процесом. Безперервність планування характеризується бажанням власників продовжувати діяльність компанії та перманентною

невизначеністю майбутнього. Роль бухгалтерського обліку у процесі планування обґрунтовується використанням ретроспективних та оперативних даних бухгалтерського обліку. Важливим аспектом у плануванні, який відображає значення бухгалтерського обліку, є залучення працівників бухгалтерії до розрахунку впливу змін у законодавстві щодо оподаткування на фінансовий стан установи;

— організація передбачає розроблення структури і механізму (технології) реалізації господарського процесу. Ефективність діяльності в переважній більшості залежить від успішної реалізації саме цієї функції управління. Роль бухгалтерського обліку в організації полягає в безпосередньому впливі облікових даних на створення структури та механізму реалізації будь-якого господарського процесу. Саме дані бухгалтерського обліку дають можливість вибору найоптимальніших варіантів організації господарських процесів залежно від потреб інвесторів, нормативно-правового регулювання, специфіки діяльності тощо;

— мотивація як функція управління сприяє зростанню продуктивності праці, підвищує довіру трудового колективу до підприємства і сприяє встановленню міжособистісних зв'язків із кожним працівником. Бухгалтерський облік забезпечує зрозумілу систему мотивації шляхом накопичення інформації про здійснені заходи з мотивування працівників. Використання такої інформації дозволяє ефективно, без зайвих витрат, підвищувати корисність (продуктивність) кожного працівника;

— головним призначенням контролю є спостереження і перевірка процесу функціонування та фактичного стану об'єкта управління, з метою визначення обґрунтованості й ефективності ухвалених управлінських рішень і результатів їх виконання, виявлення відхилень від вимог цих рішень, усунення негативних ситуацій та інформування про це органів управління³³⁴. Контроль як функція управління нерозривно пов'язана з бухгалтерським обліком, оскільки реалізовується на підставі даних останнього. Інформація про факти господарського життя, що міститься в даних бухгалтерського обліку, є основним джерелом для поточного контролю, а фінансова та управлінська звітність є інформаційним джерелом для контролю виконання стратегічних завдань.

Варто зазначити, що досить часто науковці виділяють бухгалтерський облік та аналіз як окремі функції управління. Але і облік, і аналіз не є окремими, ізольованими процесами, вони здійснюються на постійній основі

³³⁴ Контроль як функція управління. URL : <http://ukr.vipreshebник.ru/revizor/4249-kontrol-yak-funktsiya-upravlinnya.html>.

під час реалізації функцій управління, а бухгалтерський облік є ще й засобом поєднання всіх етапів управління в єдиний цілісний процес.

Керівникам облік потрібен не сам по собі, а як кінцевий результат у формі даних про варіанти здійснення певних дій. За належного обліку досягається підтримання попереднього й оперативного управління на такому рівні, який задовольняє управлінський апарат відповідною інформацією і показує, що вся система управління працює цілеспрямовано³³⁵. Таким чином, процес управління неможливий без бухгалтерського обліку, який би ефективно надавав суб'єктам управління актуальну інформацію та забезпечував реалізацію кожної із функцій управління.

Бухгалтерський облік, будучи невід'ємною складовою управління, реалізує свій вплив на цей процес через низку власних функцій. Пізнання функцій бухгалтерського обліку є необхідною передумовою усвідомлення його призначення і ролі як засобу управління процесами відтворення³³⁶. Визначення функцій бухгалтерського обліку, в тому числі в системі управління небанківськими фінансово-кредитними установами, вимагає здійснення двох взаємопов'язаних кроків, по-перше, потрібно з'ясувати сутність поняття «функція» і дотичних до нього понять «завдання», «задача», оскільки досить часто ці поняття ототожнюють. Другим кроком має бути чітка ідентифікація функцій бухгалтерського обліку.

В Економічній енциклопедії поняття «функція» (*лат.* Function — виконання, здійснення) трактується як зовнішній вияв якісних і сутнісних властивостей об'єкта в системі і відносин; відношення двох і більше об'єктів або залежність одного з них від іншого, за яких зміна одного з них зумовлює зміну іншого; взаємовідносини між різними об'єктами, явищами, процесами — з'ясування залежностей між ними; роль певного економічного або соціального інституту, їх призначення; обов'язки окремого суб'єкта або групи суб'єктів, коло їхньої діяльності³³⁷. Таке поняття, як «задача», визначається як питання, яке розв'язується шляхом обчислень за визначеною умовою; доручення, завдання³³⁸. Тобто, виходячи із

³³⁵ Сидоренко І. В. Організація управлінського обліку на підприємствах олійно-жирової галузі. *Научний вестник ДГМА*. 2017. № 2 (23Е). С. 159—163. (С. 160). URL : [http://www.dgma.donetsk.ua/science_public/science_vesnik/%E2%84%962\(23%D0%95\)_2017/article/28.pdf](http://www.dgma.donetsk.ua/science_public/science_vesnik/%E2%84%962(23%D0%95)_2017/article/28.pdf).

³³⁶ Кирейцев Г. Г. *Функции учета в механизме управления сельскохозяйственным производством*. Киев : Изд-во УСХА, 1992. 240 с.

³³⁷ *Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. / за ред. С. В. Мочерного*. Львів : Вид-во «Світ», 2006. Т. 2. 568 с.

³³⁸ *Новий словник української мови : у 4-х т. / укладачі В. Яременко, О. Сліпущко*. Київ : Вид-во «Аконіт», 2000. Т. 1. 910 с.

семантичного значення понять «задача» і «функція», можна констатувати відсутність прямого зв'язку між ними, що спричинено вузькою сферою застосування поняття «задача».

Загалом, питання ідентифікації завдань бухгалтерського обліку є надзвичайно важливим, оскільки дає можливість окреслити межі бухгалтерського обліку як науки і сфери практичної діяльності, що дозволить з'ясувати місце бухгалтерського обліку в системі управління підприємством. Підходи науковців до визначення завдань бухгалтерського обліку систематизовано в *додатку И, табл. И.4.*

Варто зазначити, що ідентифікація завдань бухгалтерського обліку є досить складним процесом, що пов'язано з дворівневістю бухгалтерського обліку (теоретичний та емпіричний рівні). Емпіричний рівень бухгалтерського обліку характеризується виконанням ролі сервісної функції управління. Щодо теоретичного рівня, то тут бухгалтерський облік є прикладною наукою, яка виходить за межі управління підприємством і є невід'ємною частиною держави та світової економіки. Таким чином, на теоретичному рівні бухгалтерський облік є вагомим соціально-економічним інститутом, що формує ефективні комунікативні зв'язки між суб'єктами економічних відносин, забезпечує необхідний рівень довіри і порозуміння між ними, а також відповідає за керованість процесів соціально-економічного середовища.

Беручи до уваги існування теоретичного та емпіричного рівнів бухгалтерського обліку, Н. М. Малюга стверджує, що варто чітко розрізняти завдання обліку як науки і галузі практичної діяльності.

Професор Г. Г. Кірейцев також дотримується думки про відмінності завдань бухгалтерського обліку на теоретичному та емпіричному рівнях: «Завдання бухгалтерського обліку як сфери практичної управлінської діяльності і як науки не ідентичні. У першому варіанті йдеться про більш повне і своєчасне виконання функцій обліку за допомогою напрацьованих прийомів обліку й використання засобів облікової праці, а у другому — про розроблення нових і вдосконалення наявних прийомів та організаційних форм обліку з метою більш повного й ефективного виконання його функцій»³³⁹.

Більшість науковців віддають перевагу визначенню завдань бухгалтерського обліку як науки, оскільки рівень теорії бухгалтерського обліку є ширший і глобальніший, а відтак піддається меншому впливові чинників регіональних чи національних економік.

³³⁹ Кірейцев Г. Г. *Функции учета в механизме управления сельскохозяйственным производством.* Киев : Изд-во УСХА, 1992. 240 с.

Але водночас варто наголосити на нерозривності теоретичного та емпіричного рівнів бухгалтерського обліку, а відтак і на взаємопов'язаності завдань бухгалтерського обліку на цих рівнях. Відповідно, ідентифікація завдань бухгалтерського обліку як науки, так і практичної діяльності повинна забезпечити єдність між теоретичними та емпіричними рівнями бухгалтерського обліку.

Дослідники повинні розуміти завдання, які стоять перед наукою, в іншому разі їхні дослідження не будуть відповідати практичним потребам у бухгалтерському обліку, а цінність досліджень буде зведена нанівець.

Цікавим є підхід Н. М. Малюги до визначення завдань бухгалтерського обліку на теоретичному рівні: обґрунтування теоретичних аспектів бухгалтерського обліку; встановлення загальних методологічних основ організації бухгалтерського обліку в Україні; розроблення і вдосконалення нормативних документів; розроблення системи облікових показників господарської діяльності та постійне її вдосконалення; напрацювання сучасних технічних прийомів і форм ведення бухгалтерського обліку. Що ж до завдань бухгалтерського обліку на емпіричному рівні, авторка стверджує, що на кожному з етапів розвитку бухгалтерського обліку вони визначаються власником суб'єкта господарювання, тобто напряму залежать від системи управління³⁴⁰.

Найбільш ґрунтовно і систематизовано виокремили завдання бухгалтерського обліку Е. С. Хендріксен і М. Ф. Ван-Бреда:

1) забезпечення збереження майна власників (облік майна підприємства, його збереження і рух з одночасним поточним контролем за правильністю здійснення усіх операцій на підприємстві);

2) надання інформації для забезпечення ефективного управління підприємством (впливає із розбіжностями в економічному, обліковому та юридичному підходах до визначення фінансового результату);

3) квантифікація (обчислення) фінансових результатів (облік покликаний надавати потрібну інформацію для користувачів з метою задоволення їхніх інформаційних потреб при ухваленні економічних рішень);

4) перерозподіл ресурсів у галузях економіки (сформульовано впливом розвитку ринку цінних паперів: що більший розмір прибутку, то дорожча вартість такого підприємства)³⁴¹.

³⁴⁰ Малюга Н. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в Україні : теоретико-методологічні основи : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / ЖДТУ. Житомир, 2006. 362 с. (С. 53—54).

³⁴¹ Хендріксен Э. С., Ван-Бреда М. Ф. Теория бухгалтерского учета / пер. с англ. под ред. проф. Я. В. Соколова. Москва : Финансы и статистика, 1997. 576 с.

Варто усвідомлювати, що цей перелік завдань, які ставлять суб'єкти управління перед бухгалтерським обліком, не є вичерпним. Керівництво кожного суб'єкта господарювання деталізує та уточнює ці завдання залежно від індивідуальних особливостей господарської одиниці та пріоритетів її функціонування. Такими особливостями є вид господарської діяльності, сфера і види діяльності, організаційно-правова форма господарювання, відокремленість структурних підрозділів, особливості процесів, рівень кваліфікації персоналу тощо.

Наявність різноманітних поглядів щодо класифікації завдань бухгалтерського обліку, особливо на емпіричному рівні, спричинено множинністю потреб користувачів облікової інформації. Ураховуючи наявну спрямованість бухгалтерського обліку на «внутрішніх» користувачів, у наукових працях акцентується увага на завданнях, притаманних бухгалтерському обліку на емпіричному рівні. Запропонований поділ користувачів облікової інформації на осіб, що ухвалюють управлінські рішення, та осіб, що не ухвалюють управлінські рішення, дозволяє системно підійти до питання ідентифікації завдань бухгалтерського обліку на всіх рівнях його реалізації.

Завдання бухгалтерського обліку деталізують загальне спрямування розвитку системи бухгалтерського обліку. Їхня реалізація, в підсумку, втілюється у виконання низки функцій — послідовних і цілеспрямованих дій у межах виконання завдання. Ці дії проєктуються на всю систему бухгалтерського обліку.

Як зазначає професор Г. Г. Кірейцев: «Пізнання функцій бухгалтерського обліку слід розглядати як передумову до розуміння головного в обліку — його призначення»³⁴². Важливим у пізнанні функцій бухгалтерського обліку є їхній кількісний та якісний склад. Відсутність єдиного підходу до цього питання в наукових колах породжує його дискусійність. Неузгодженість між поглядами вчених стосується складу, кількості та практичної реалізації функцій бухгалтерського обліку.

Як стверджує професор В. М. Жук: «“Класичною” вітчизняною наукою бухгалтерського обліку йому відводяться такі ролі: інформаційна, контрольна й аналітична»³⁴³. Учений підкреслює загальну тенденцію до виокремлення функцій бухгалтерського обліку. Саме ці функції є загальноновизнаними і такими, що розкривають сутність бухгалтерського обліку як сервісної функції управління (*табл. 2.3*).

³⁴² Кірейцев Г. Г. Розвиток бухгалтерського обліку : теорія, професія, міжпредметні зв'язки : монографія / за ред. Ф. Ф. Бутинця. Житомир : ЖДТУ, 2007. 236 с.

³⁴³ Жук В. М. Розвиток функцій бухгалтерського обліку. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 71—76. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2016_6_9.

Таблиця 2.3

Змістове навантаження основних функцій бухгалтерського обліку

Функція	Змістове навантаження функції
Інформаційна	Передбачає, що облік є основним джерелом інформації для управління майном власника, про його кількість та якість, місця збереження, матеріально відповідальних осіб, які закріплені за певним об'єктом. Базуючись на цій інформації, ухвалюються відповідні економічні рішення. Інформація має бути надана відповідно до чинного законодавства, за що закріплена відповідальність керівника, головного бухгалтера та інших осіб, які відповідальні за збереження майна власника. Відповідно, бухгалтерський облік не лише забезпечує збір, реєстрацію, а й поточний контроль інформації при наданні її користувачам
Контрольна	Полягає в реалізації контролю через документування на різних стадіях господарювання, збереженні майна власника, його примноженні, запобіганні привласненню та знищенню, раціональному використанню майна, що дозволяє ухвалювати ефективні управлінські рішення
Аналітична	Полягає в організації аналітичного обліку всіх господарських засобів та джерел їх утворення, доходів і витрат в необхідному розрізі для всіх рівнів управління, а також аналізу господарських процесів у розрізі структурних підрозділів, центрів відповідальності тощо. Що детальнішою є інформація в розрізі потреб того чи іншого користувача, тим об'єктивніше можна проаналізувати фінансовий стан підприємства та ухвалити ефективні управлінські рішення. Аналітична функція дозволяє вивчити перспективи розвитку суб'єкта господарювання, визначити недоліки діяльності та шляхи їх усунення за всіма напрямками господарської діяльності

Примітка. Систематизовано за: Бутинець Ф. Ф., Войланович О. П., Томашевська І. Л. Організація бухгалтерського обліку : підручник для студентів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / за ред. д-ра екон. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України Ф. Ф. Бутинця. 4-те вид., доповн. і переробл. Житомир : ПП «Рута», 2005. 528 с. ; Бачинський В. І., Куцик П. О., Медвідь Л. Г., Попітich Т. В. Бухгалтерський облік (загальна теорія) : навч. посіб. Львів : «Магнолія 2006», 2010. 319 с. ; Гольцова С. М., Плікус І.Й. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 255 с. ; Білоусько В. С., Беленкова М. І. та ін. Теорія бухгалтерського обліку : навч. посіб. Вид. 4-те / за ред. В. С. Білоуська ; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. Харків, 2007. 423 с. ; Сук Л. К., Сук П. Л. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 471 с. ; Лишиленко О. В. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Київ : Вид-во «Центр учбової літератури», 2003. 624 с. ; Бухгалтерський облік : навч.- метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Л. Г. Ловінська, Л. В. Жилкіна, О. М. Голенко та ін. Київ : КНЕУ, 2002. 370 с. ; Садовська І. Б., Божидарнік Т. В., Нагірська К. Є. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 688 с. ; Лень В. С., Гливенко В. В. Бухгалтерський облік в Україні: основи та практика : навч. посіб. / за ред. В. С. Леня. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 556 с. ; Бухгалтерський фінансовий та внутрішньогосподарський облік у галузях системи переробної промисловості АПК (на основі національних стандартів) / за ред. проф. д-ра екон. наук В. В. Сопка та О. В. Бойка. Київ : «Фенікс», 2001. 468 с. ; Швець В. Г. Теорія

бухгалтерського обліку : підручник. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ : Знання, 2006. 525 с. ; Бухгалтерський облік у сільському господарстві : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця та к.е.н., доц. М. М. Коцупатрого. Житомир : ПП «Рута», 2003. 512 с. ; Малюга Н. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в Україні: теоретико-методологічні основи : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / ЖДТУ. Житомир, 2006. 362 с. ; Кирейцев Г. Г. Функции учета в механизме управления сельскохозяйственным производством. Киев : Изд-во УСХА, 1992. 240 с. і на основі власних напрацювань.

Щодо інших функцій бухгалтерського обліку, які виділяють науковці, то змістове навантаження найбільш використовуваних наведено в *табл. 2.4*.

Таблиця 2.4

Змістове навантаження додатковий функцій бухгалтерського обліку

Функція	Змістове навантаження функції
Оцінювальна	Вимірювання та оцінювання господарських засобів і джерел їх формування, визначення вартості та собівартості продукції, робіт, послуг; визначення фінансових результатів діяльності
Зворотного зв'язку	Формує та передає інформацію зворотного зв'язку, тобто інформацію про фактичні параметри розвитку об'єкта управління
Управління	Забезпечує економічною інформацією для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень, можливості активного впливу на хід господарських процесів
Виховна	У напрямі сумлінного і бережливого використання ресурсів господарства
Соціальна	Спрямована на вирішення глобальних завдань розвитку суспільства через зміцнення локальної економіки
Слідоутворювальна	Надає можливість через документи, у ретроспективному порядку виявляти сліди правопорушень через декілька років, установлювати зловживання та знаходити винних осіб у розкраданні чи втраті майна власників
Захисна	Забезпечує повне збереження майна власника через документування фактів господарського життя та встановлення матеріальної відповідальності за його втрати, знищення або розкрадання
Регулятивна	У бухгалтерському обліку відбувається вимірювання фактів господарського життя, систематизація за певними класифікаційними ознаками даних про активи та права на їх одержання, зобов'язання, розраховуються такі важливі економічні показники, як продуктивність праці, собівартість продукції, доходи, витрати, прибуток

Функція	Змістове навантаження функції
Прогностична	Забезпечення інформацією для ухвалення рішень у процесі управління. Інформація повинна відповідати за змістом, часом, ступенем докладності вимогам управління суб'єктом господарювання
Мотивувальна	Реалізується шляхом оформлення матеріальної відповідальності та правильного документального оформлення кожної господарської операції

Примітка. Сформовано за: Бутинець Ф. Ф., Войланович О. П., Томашевська І. Л. Організація бухгалтерського обліку : підручник для студентів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / за ред. д-ра екон. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України Ф. Ф. Бутинця. 4-те вид., доповн. і перероб. Житомир : ПП «Рута», 2005. 528 с. ; Бачинський В. І., Куцик П. О., Медвідь Л. Г., Попітїч Т. В. Бухгалтерський облік (загальна теорія) : навч. посіб. Львів : «Магнолія 2006», 2010. 319 с. ; Гольцова С. М., Плікус І. Й. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 255 с. ; Білоусько В. С., Беленкова М. І. та ін. Теорія бухгалтерського обліку : навч. посіб. Вид. 4-те / за ред. В. С. Білоуська ; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. Харків, 2007. 423 с. ; Сук Л. К., Сук П. Л. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 471 с. ; Лишиленко О. В. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Київ : Вид-во «Центр учбової літератури», 2003. 624 с. ; Бухгалтерський облік : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Л. Г. Ловінська, Л. В. Жилкіна, О. М. Голенко та ін. Київ : КНЕУ, 2002. 370 с. ; Садовська І. Б., Божидарнік Т. В., Нагірська К. Е. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 688 с. ; Лень В. С., Гливенко В. В. Бухгалтерський облік в Україні: основи та практика : навч. посіб. / за ред. В. С. Лєня. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 556 с. ; Бухгалтерський фінансовий та внутрішньогосподарський облік в галузях системи переробної промисловості АПК (на основі національних стандартів) / за ред. проф. д-ра екон. наук В. В. Сопка та О. В. Бойка. Київ : «Фенікс», 2001. 468 с. ; Швець В. Г. Теорія бухгалтерського обліку: підручник. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ : Знання, 2006. 525 с. ; Бухгалтерський облік у сільському господарстві : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця та канд. екон. наук, доц. М. М. Коцупатрого. Житомир : ПП «Рута», 2003. 512 с. ; Малюга Н. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в Україні: теоретико-методологічні основи : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / ЖДТУ. Житомир, 2006. 362 с. ; Кирейцев Г. Г. Функции учета в механизме управления сельскохозяйственным производством. Киев : Изд-во УСХА, 1992. 240 с. ; Малюга Н. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в Україні: теоретико-методологічні основи : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / ЖДТУ. Житомир, 2006. 362 с. і на основі власних напрацювань.

Завдання і функції бухгалтерського обліку, залежно від таких факторів, як сфера діяльності підприємства, ринкові умови господарювання, система оподаткування, загальна економічна ситуація, можуть модифікуватись,

тобто може відбуватися зміщення акцентів щодо актуальності того чи іншого завдання чи функції, посилення або послаблення їх значення, деталізація з урахування особливостей функціонування галузі.

Механізм впливу зазначених факторів на мету, завдання і функції бухгалтерського обліку можна представити шляхом екстраполяції теорії науково-дослідних програм І. Лакатоса³⁴⁴: найбільш стійким до змін компонентом бухгалтерського обліку, тобто «жорстким ядром», є мета; завдання та функції, деталізуючи і пояснюючи мету, а також забезпечуючи її реалізацію, — виступають «захисним поясом» (рис. 2.9).

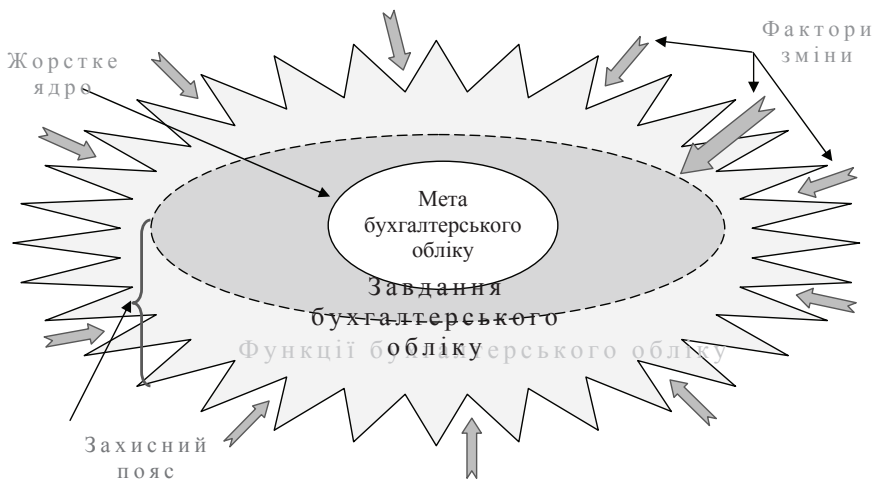

Рис. 2.9. Модель змін у завданнях і функціях бухгалтерського обліку

Примітка. Розробка автора.

Під впливом різноманітних факторів, які були зазначені вище, «захисний пояс» деформується, тобто пристосовується до умов середовища. Залежно від сили впливу факторів може деформуватися як зовнішнє коло «захисного поясу» (функції бухгалтерського обліку), так і внутрішнє (завдання бухгалтерського обліку). «Жорстке ядро» не передбачає деформації внаслідок впливу факторів змін.

Однак у разі докорінної зміни економіки існуюче ядро руйнується, унаслідок чого утворюється нове, тобто змінюється мета бухгалтерського обліку.

³⁴⁴ Лакатос І. Фальсифікація і методологія науково-дослідницьких програм / сост. В. Ю. Кузнецов // Кун Т. Структура наукових революцій : пер. с англ. Москва : ОО «Издательство АСТ», 2001. 608 с.

Прикладом впливу факторів змін на «захисний пояс» є послаблення контрольної функції бухгалтерського обліку, що пов'язано з недосконалістю ринкових механізмів в Україні, складною системою оподаткування та бюрократичною системою адміністрування податків і зборів.

Н. М. Малюга вбачає проблему послаблення контрольної функції обліку у відсутності контролю облікових методик суб'єктів господарювання і стверджує: «Не всі ринкові механізми працюють на теренах нашої держави, а тому зміна політики Міністерства фінансів від “бухгалтер повинен” до “бухгалтер може” призвела до неможливості контролю облікових методик та недостовірності облікових даних»³⁴⁵. Ми не можемо погодитися з цим твердженням, оскільки можливість застосування професійного судження бухгалтера дозволяє більш точно, урахувавши всі аспекти об'єкта обліку, відобразити інформацію про нього у звітності. Відсутність єдиної та всеохоплюючої методики ведення обліку пояснюється процесами глобалізації та як наслідок гармонізацією вітчизняного обліку з МСФЗ. Більш того, саме професійне судження забезпечує реалізацію принципу превалювання сутності над формою. Недостовірність облікових даних, на нашу думку, спричинена більше бажанням власника мінімізувати податкове навантаження і реалізується за рахунок існування складної та часом суперечливої системи оподаткування, а також некоректним застосуванням множинності методик.

Не зважаючи на послаблення контрольної функції бухгалтерського обліку, вона разом з інформаційною та аналітичною залишаються загальноновизнаними функціями бухгалтерського обліку на емпіричному рівні. Але оскільки бухгалтерський облік є не лише практичною діяльністю, а й наукою, то його функції мають бути конкретним вираженням його місця та ролі не лише в управлінні кожним підприємством чи установою, а й в ідентифікації бухгалтерського інституту в соціально-економічному просторі. Виникнення і розвиток додаткових функцій бухгалтерського обліку — результат існування такого виклику. Проблема полягає в тому, що, як стверджує В. М. Жук, вітчизняні дослідження класифікують і пропонують нові функції бухгалтерського обліку без теоретичних обґрунтувань. Ураховуючи це, автор пропонує наукову гіпотезу розвитку функцій бухгалтерського обліку, що базується на діалектичній взаємодії функціональної затребуваності і функціональних можливостей бухгалтерського обліку³⁴⁶. Основні положення теорії передбачають розподіл усіх

³⁴⁵ Малюга Н. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в Україні: теоретико-методологічні основи : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / ЖДТУ. Житомир, 2006. 362 с.

³⁴⁶ Жук В. М. Розвиток функцій бухгалтерського обліку. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 71—76. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2016_6_9.

інформаційних запитів користувачів облікової інформації на два блоки — управлінська функціональна затребуваність та інституційна функціональна затребуваність. Блок управлінської функціональної затребуваності відповідає за практичний рівень бухгалтерського обліку і, відповідно, задовольняється «класичними» функціями бухгалтерського обліку. Блок інституційної функціональної затребуваності є представленням бухгалтерського обліку як науки і як соціально-економічного інституту. Інформаційні потреби (запити) цього блоку задовольняються шляхом реалізації додаткових функцій бухгалтерського обліку.

Варто зазначити, що науковець не конкретизує перелік функцій бухгалтерського обліку, які відповідають за інституційну функціональну затребуваність, а, навпаки, зазначає, що їхня кількість необмежена. Ми ж вважаємо, що на інституційному (науковому, або ж теоретичному) рівні бухгалтерський облік відіграє лише соціальну функцію, яка містить незліченну кількість аспектів і проявів, які дуже часто ідентифікуються науковцями як окремі функції.

Соціальну функцію бухгалтерського обліку виокремлюють такі вчені, як Н. М. Малюга, М. М. Коцупатрий, Ф. Ф. Бутинець, І. Б. Садовська, Т. В. Божидарнік, К. Є. Нагірська^{347, 348, 349}. Виникнення соціальної функції пов'язано з розвитком світової економіки загалом. Структурні зміни в економіці, що спостерігаються останнім часом, стимулюють трансформаційні процеси в управлінні, а відповідно і в бухгалтерському обліку. Сучасний стан економіки можна охарактеризувати такими поняттями, як соціальна економіка, економіка сталого розвитку тощо. Відповідно, бухгалтерський облік дедалі більше враховує суспільні потреби, що змінюються в часі, а також приділяє увагу захистові інтересів членів суспільства. Однак розвиток бізнесу, збільшення його суб'єктів, поява нових форм господарювання, особливо таких, що виходять за межі національної економіки, зумовлюють втрату можливості забезпечення бухгалтерським обліком справедливості та соціального захисту.

Саме завдяки соціальній функції бухгалтерського обліку достовірно відображаються факти незаконної господарської діяльності і забезпечується своєчасне реагування на них, забезпечується можливість фор-

³⁴⁷ Садовська І. Б., Божидарнік Т. В., Нагірська К. Є. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 688 с.

³⁴⁸ Бухгалтерський облік у сільському господарстві : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця та канд. екон. наук, доц. М. М. Коцупатрого. Житомир : ПП «Рута», 2003. 512 с.

³⁴⁹ Малюга Н. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в Україні: теоретико-методологічні основи : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / ЖДТУ. Житомир, 2006. 362 с.

мувати інформацію про ознаки злочинної діяльності, способи і сліди, формувати доказову базу, здатність бухгалтерського контролю своєчасно виявляти і використовувати інформацію про правопорушення, проведення попереднього контролю первинних документів, що за змістом можуть свідчити про зловживання, установлення причетних осіб до здійснення правопорушень, тощо.

Досить часто соціальний вплив і зовнішнє середовище суб'єктів господарювання ігноруються у традиційному бухгалтерському обліку, роль якого зводиться до сервісної функції управління. Така ситуація пояснюється радянським минулим України та відсутністю розвинутого ринку цінних паперів, що мінімізує зацікавленість управління компанії у збільшенні позитивного соціального рейтингу. Але попри це, провідні вітчизняні компанії дедалі більше приділяють уваги відкритості облікових даних, еволюційне розширення якої матиме позитивний вплив на розвиток бухгалтерського обліку й повернення суспільної довіри до професії бухгалтера.

Досить часто науковці ототожнюють функції облікового персоналу і безпосередньо бухгалтерського обліку. Однозначно визначити, які функції виконує бухгалтерський облік, а які функції виконують бухгалтери, досить складно. Причиною цього є те, що облік є не стільки засобом реєстрації фактів господарського життя, скільки джерелом інформації для ухвалення управлінських рішень, який пов'язує обліковий процес із процесом управління через виконання сервісної функції.

На теперішньому рівні розвитку економіки в Україні до функціональних обов'язків бухгалтера входить не лише реєстрація господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку і складання звітності, а й планування діяльності підприємства, участь в ухваленні управлінських рішень, здійснення контролю за діяльністю відокремлених підрозділів, оптимізація податкового навантаження, планування податкових ризиків тощо.

Н. М. Малюга стверджує: «Для підтримання функцій бухгалтерського обліку на відповідному рівні бухгалтери зобов'язані піклуватися про наукове обґрунтування своєї практичної діяльності, а не тримати у своїх руках ключ до розуміння господарських відносин тільки для того, щоб невмілим і неправильним обліком заважати вирішенню багатьох нагальних проблем, які так тісно пов'язані з господарськими відносинами»³⁵⁰.

³⁵⁰ Малюга Н. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в Україні: теоретико-методологічні основи : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / ЖДТУ. Житомир, 2006. 362 с. (С. 61).

Таким чином, порівнюючи функції бухгалтерського обліку і функції облікових працівників, можна стверджувати, що останні є вужчим поняттям порівняно з функціями бухгалтерського обліку. Бухгалтер обмежений функціями, які зазначені в його посадовій інструкції. Більш того, напрям діяльності бухгалтера може бути обмежений виконанням лише однієї з функцій бухгалтерського обліку. Але водночас виконання функцій бухгалтерського обліку залежить від виконання функціональних обов'язків облікового персоналу, оскільки є сумарним результатом.

Як уже зазначалось, діалектична єдність теоретичного та емпіричного рівнів пізнання бухгалтерського обліку в небанківських фінансово-кредитних установах реалізується шляхом модифікації завдань і функцій (захисного поясу) за стабільності мети («жорсткого» ядра). Трансформація складових «захисного поясу» бухгалтерського обліку проявляється у ступені та векторі зміни (послаблення, посилення) (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Модифікація завдань і функцій бухгалтерського обліку
відповідно до особливостей діяльності небанківських
фінансово-кредитних установ**

Завдання бухгалтерського обліку			Функції бухгалтерського обліку		
Назва	Зміни		Назва	Зміни	
	Вектор зміни	Сила зміни*		Вектор зміни	Сила зміни*
Забезпечення збереження майна власників	↓	**	Контрольна	↓	**
Квантифікація фінансових результатів	↓	***	Аналітична	↑	***
Надання інформації	↑	****	Інформаційна	↑	****
Перерозподіл ресурсів у галузях економіки	↑	***	Соціальна	↑	*****

* Відображається по шкалі від * до *****, де * — незначна зміна, ***** — максимальна зміна

Примітка. Розробка автора.

Трансформовані завдання бухгалтерського обліку небанківських фінансово-кредитних установ характеризуються такою змістовною наповненістю:

— надання інформації користувачам є головним завданням бухгалтерського обліку в небанківських фінансово-кредитних установах, оскільки від рівня задоволення інформаційних потреб користувачів залежить попит на фінансові послуги цих установ;

— перерозподіл ресурсів набуває нової актуальності, оскільки фінансові послуги, що надаються фінансово-кредитними установами, є формою такого перерозподілу;

— збереження майна власників як завдання бухгалтерського обліку дещо втратило свою актуальність, оскільки небанківські фінансово-кредитні установи, здебільшого, є незначними за розмірами, що мінімізує можливість нецільового використання чи розкрадання майна;

— найбільшою втратою актуальності характеризується квантифікація фінансових результатів, що пояснюється розвитком обчислювальної та комп'ютерної техніки і поступовим перетворенням цього завдання в технічний процес.

Що ж до функцій бухгалтерського обліку небанківських фінансово-кредитних установ, то «класичний» їхній склад доповнено соціальною функцією, яка найяскравіше проявляється у кредитних спілках (комплементарне поєднання теорій кооперації і фінансового посередництва). Інформаційна та аналітична функції небанківських фінансово-кредитних установ, залишаючи свою сутність, набувають значної актуальності в умовах обов'язкового застосування зазначеними установами міжнародних стандартів фінансової звітності та розвитку ринку фінансових послуг при послабленні контрольної функції.

Ураховуючи все вищевикладене, можна стверджувати, що ефективне управління небанківськими фінансово-кредитними установами досягається шляхом реалізації основних своїх функцій (планування, організація, мотивація і контроль), взаємозв'язок між якими забезпечується системою бухгалтерського обліку. Виконуючи сервісну функцію, бухгалтерський облік зазнає постійних змін як на теоретичному, так і емпіричному рівнях пізнання.

Визначено, що мета, завдання і функції як основні компоненти теорії бухгалтерського обліку перебувають у постійній діалектичній єдності та динаміці взаємозв'язків і ролей. Водночас мета бухгалтерського обліку не передбачає деформації, але в разі докорінної зміни факторів впливу може зруйнуватися, унаслідок чого утворюється нова мета.

Модифікація завдань і функцій бухгалтерського обліку небанківських фінансово-кредитних установ проявляється в послабленні одних і посиленні ролі інших, розширенні або звуженні їхньої змістовної наповненості.

Динаміка господарських відносин останніх трьох десятиріч визначила виділення соціального напрямку діяльності. Посилення його значення і наповнення новими напрямками вимагає нових методів управління і зміщення фокусу уваги з виключно фінансового забезпечення на реалізацію соціальних завдань бізнесу. Причому сфера фінансового сектору не стала винятком з цього правила. Відповідно, виділення соціальної функції бухгалтерського обліку зумовлює розширення його інструментарію з метою задоволення потреб управління.

Розуміння трансформаційних змін трикомпонентної основи (мета, завдання, функції) бухгалтерського обліку забезпечує підвищення ефективного використання потенціалу бухгалтерського обліку для забезпечення ефективного управління небанківськими фінансово-кредитними установами і реалізації соціального значення бухгалтерського обліку. У свою чергу, ефективне втілення поставлених завдань залежить від розроблення стрункої системи методологічного забезпечення бухгалтерського обліку, яке б відобразило як теоретичну, так і практичну складові.

2.4. ПРИНЦИПИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ЯК РАМКОВА КОМПОНЕНТА МЕТОДОЛОГІЇ

Бухгалтерський облік як система базується на певних фундаментальних положеннях, які, історично розвиваючись і трансформуючись, створили єдиний комплекс принципів бухгалтерського обліку.

Змістовність і склад принципів бухгалтерського обліку представлені не тільки в наукових працях окремих учених, а й у документах Американської асоціації бухгалтерів (American Association of Accountants — AAA), Американського інституту бухгалтерів (American Institute of Accountants — AIA), Ради з бухгалтерських принципів (Accounting Principles Board — APB), Американського інституту присяжних бухгалтерів (American Institute of Certified Public Accountants — AICPA), Комітету з розроблення стандартів бухгалтерського обліку Великобританії (Accounting Standards Committee — ASC), Ради зі стандартів фінансового обліку (Financial Accounting Standards Board — FASB).

Попри значну теоретичну і практичну спадщину, розуміння принципів бухгалтерського обліку не має одностайності. Найчастіше їх визначають

через поняття «правила», «положення», «засади», доповнюючи змістовність словами «фундаментальні», «основні», «основоположні», «базові». На наш погляд, семантика пояснювальних слів (табл. 2.6) дає можливість, з певною часткою умовності, констатувати їхню синонімічність. Потреба цього зумовлена, передусім, термінологічною плутаниною, що виникла при дослідженні теоретико-методологічних засад побудови системи бухгалтерського обліку різними авторами.

Таблиця 2.6

**Тлумачення слів — семантичного наповнення поняття
«принцип бухгалтерського обліку»**

Поняття	Визначення
Положення	Зведення <i>правил</i> , законів і т. ін. з певного питання ³⁵¹
Правило	1. <i>Положення</i> , яким передається якась закономірність, стале співвідношення певних явищ 2. <i>Принцип</i> , яким керуються у співжитті, у праці, в поведінці і т. ін. 3. <i>Зібрання положень</i> , що визначають порядок ведення або дотримання чого-небудь ³⁵² .
Засада	Вихідне, головне <i>положення</i> , <i>принцип</i> ; основа світогляду, правило ³⁵³ .
Фундаментальний	Який є головним, основним ³⁵⁴
Основний	Який є основою чого-небудь, становить його найважливішу частину ³⁵⁵ .
Основоположний	Який визначає основні положення чого-небудь, дає основу чому-небудь; <i>основний</i> ³⁵⁶ .
Базовий	прикм. Від база — <i>Основа</i> , на якій виникає або розвивається те чи інше явище; сукупність умов, необхідних для існування чого-небудь ³⁵⁷ .

Примітка. Сформовано за: Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970—1980. 1976. Т. 7. С. 90. URL : <http://sum.in.ua/s/polozhennja> ; Там само. 1972. Т. 3. С. 300. URL : <http://sum.in.ua/s/zasada> ; Там само. 1979. Т. 10. С. 651. URL : <http://sum.in.ua/s/fundamentaljnij> ; Там само. 1974. Т. 5. С. 777. URL : <http://sum.in.ua/s/osnovnyj> ; Там само. URL : <http://sum.in.ua/s/osnovopolozhnyj> ; Там само. 1970. Т. 1. С. 89. URL : <http://sum.in.ua/s/bazovyj>.

А щодо критерію «мінливості», то, як справедливо зазначає М. І. Кутер, «на відміну від вихідних положень природничих наук — фізики, хімії, математики, принципи бухгалтерського обліку розробляють люди і можуть не діяти за зміни економічної ситуації», що спричинює їхній вимушений перегляд та коригування. Аналогічну думку висловлюють К. Д. Ларсон

³⁵¹ Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970—1980. 1976. Т. 7. С. 90. URL : <http://sum.in.ua/s/polozhennja>.

³⁵² Там само. С. 503.

³⁵³ Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970—1980. 1972. Т. 3. С. 300. URL : <http://sum.in.ua/s/zasada>.

³⁵⁴ Там само. С. 651. URL : <http://sum.in.ua/s/fundamentaljnij>.

³⁵⁵ Там само. С. 777. URL : <http://sum.in.ua/s/osnovnyj>.

³⁵⁶ Там само. URL : <http://sum.in.ua/s/osnovopolozhnyj>.

³⁵⁷ Там само. С. 89. URL : <http://sum.in.ua/s/bazovyj>.

(Kermit D. Larson) і П. Б. Міллер (Paul B. Miller) у дослідженні «Фундаментальні принципи бухгалтерського обліку» (*Fundamental Accounting Principles, 1993*)³⁵⁸.

Загальне визнання принципів бухгалтерського обліку, на думку Р. Н. Ентоні (Robert N. Anthony) і Дж. С. Ріса (James S. Reece), залежить від того, наскільки точно вони відповідають трьом критеріям: доречності (інформація має сенс і принесе користь тим, кому треба щось знати про певну організацію), об'єктивності (надійність, перевірюваність, відповідність дійсності) і здійсненності (може бути виконаний без надмірних труднощів чи витрат)³⁵⁹. Від самого початку ці критерії є суперечливими, що унеможлиблює одночасне й абсолютне їх виконання. Саме тому важливим в оцінюванні наявних принципів та їх коригуванні (зміні складу, розробленні нових) є досягнення оптимального балансу між їхньою доречністю та об'єктивністю і здійсненністю.

Склад і трактування принципів склалися під впливом різних обставин, проте їх існування завжди повинно бути підпорядковане виконанню завдань і досягненню мети бухгалтерського обліку, а наявна сукупність принципів повинна формувати взаємопов'язану і внутрішньо несуперечливу систему. Досліджуючи останню, Йорг Бетге (Jörg Baetge) зазначав, що система принципів «характеризується, з одного боку, тим, що окремі принципи здійснюють один на одного певний вплив і не можуть розглядатись ізольовано; з другого боку — не існує будь-яких принципів, підпорядкованих один одному. Ця взаємозалежність, доповнюваність або обмеженість принципів і відсутність домінування окремих принципів бухгалтерського обліку визначені як «принцип «Ейфелевої вежі», який ілюструє, як окремі «опори» (принципи) підтримують «будівлю» річної звітності, і завершеність та несуча здатність системи («Ейфелевої вежі») досягається тільки тоді, коли окремі принципи здатні підтримувати всю систему і не відкидається жодна суттєва «опора»³⁶⁰.

У науковій літературі автори виділяють значну кількість принципів бухгалтерського обліку, найпоширенішими серед яких є: безперервність, нарахування і відповідності доходів і витрат, автономність (майнова відокремленість, релевантної звітної одиниці), обачність (обережність, консерватизм), послідовність (постійність), єдиний грошовий вимірник (но-

³⁵⁸ Kermit D. Larson, Paul B.W. Miller. *Fundamental Accounting Principles*. 13th ed. Burr Ridge etc. : IRWIN, 1993. 1468 p. (P. 23).

³⁵⁹ Энтони Р., Рис Дж. *Учет: ситуации и примеры* / пер. с англ. под ред. и с предисл. А. М. Петрачкова. 2-е изд. Москва : Финансы и статистика, 1996. 560 с. (С. 19).

³⁶⁰ Бетге Й. *Балансоведение* : пер. с нем. / научный ред. В. Д. Новодворский; вступление А. С. Бакаева ; прим. В. А. Верхова. Москва : Изд-во «Бухгалтерский учет», 2000. 454 с. (С. 51).

мінальної грошової одиниці), історична (фактична) собівартість, переважання сутності над формою, періодичність, повне висвітлення. Окремі принципи, виділені науковцями^{361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368}, у «класичній» вітчизняній методології бухгалтерського обліку розглядаються як елементи методу: документування, двоїстість (подвійний запис), інвентаризація, балансове узагальнення, узагальнення звітністю, оцінювання, калькуляція. Також спостерігається змішування принципів і критеріїв якості облікової інформації (своєчасність, ясність, зіставність, доречність, зрозумілість, верифікованість)³⁶⁹. Виходячи з розуміння принципу як фундаментального положення, покладеного в основу відображення в обліку і звітності предмета бухгалтерського обліку, вважаємо недоцільним включати до принципів інструменти відображення предмета (елементи методу) та якісні характеристики «продукту» системи бухгалтерського обліку (облікової інформації). Проте допускаємо і підтверджуємо «мінливість» принципів бухгалтерського обліку зі збереженням непорушності детермінаційних зв'язків.

Підходи науковців до сутнісного розмежування принципів бухгалтерського обліку також вирізняються неоднозначністю. Спостерігається виокремлення принципів-вимог³⁷⁰, принципів-припущень³⁷¹, принципів-

³⁶¹ Кузнецова С. А. Трансформація облікових принципів у контексті інформатизації фінансового менеджменту. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2012. № 1 (12). С. 93—103.

³⁶² Кутер М. И. Теория бухгалтерского учета : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Финансы и статистика, 2003. 640 с.

³⁶³ Миддлтон Д. Бухгалтерский учет и принятие финансовых решений / пер. с англ. под ред. И. И. Елисеевой ; Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1997. 408 с.

³⁶⁴ Рабошук А. В. Принципи, стандарти та професійне судження бухгалтерського обліку: теоретико-методичний аспект : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». Житомир, 2006. 235 с.

³⁶⁵ Энтони Р, Рис Дж. Учет: ситуации и примеры / пер. с англ. под ред. и с предисл. А. М. Петрачкова. 2-е изд., стереотип. Москва : Финансы и статистика, 1998. 560 с.

³⁶⁶ Мервенецька В. Ф. Щодо розмежування передумов організації облікового процесу, принципів ведення бухгалтерського обліку та принципів складання фінансової звітності. *Облік і контроль на підприємствах АПК: стан та перспективи розвитку* : у 2 ч. Київ : КНЕУ, 2008. Ч. 1 : Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 10—11 жовтня 2008 р. С. 118—121.

³⁶⁷ Шигун М. М. Розвиток моделювання системи бухгалтерського обліку: теорія і методологія : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2009. 632 с.

³⁶⁸ Wood F, Sagster A. *Business Accounting* 1. (1967). 10th ed. Pearson Education, 2005. 765 p. (P. 106). URL : https://docs.google.com/file/d/0B_qgWQjYrL6kU1BqbXFBV1djcjQ/edit.

³⁶⁹ Голов С. Теорія багатоцільового бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2011. № 4. С. 3—13.

³⁷⁰ Кутер М. И. Теория бухгалтерского учета : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Финансы и статистика, 2002. 640 с.

³⁷¹ Там само.

правил^{372, 373}, принципів-обмежень^{374, 375}, принципів-рекомендацій³⁷⁶, принципів-умов³⁷⁷. Окремі науковці, характеризуючи принципи бухгалтерського обліку, однозначно ідентифікують їх із припущеннями³⁷⁸, конвенціями³⁷⁹ і рамками (обмеженнями)³⁸⁰, хоча найчастіше дослідники використовують поняття «принцип», не акцентуючи увагу на його природі (додаток *И*, табл. *И.5*).

Задля чіткого визначення сутності (характеру) окремих принципів варто звернутися до семантики категорій «вимога», «припущення», «правило», «обмеження», «рекомендація», «умова», «конвенція», «рамки» (додаток *И*, табл. *И.5*). Семантично серед визначених категорій можна виділити дві групи: категорії, що передбачають імовірність існування вихідної узгодженої позиції (припущення, конвенція, угода), і категорії, що мають наказовий характер і передбачають конкретні механізми реалізації «вихідних узгоджених позицій» (вимога, правило, обмеження, умова).

Відповідно до визначених семантичних груп принципи бухгалтерського обліку можна поділити на принципи-припущення і принципи-вимоги. Щодо категорії «рекомендація», то її застосування щодо принципів є не зовсім коректним, оскільки вона передбачає не обов'язковий характер виконання. Ідентифікація принципів із «рамками» має сенс, але ця категорія не є ознакою розмежування, тому її використання можливе лише для спрощеного пояснення функціонального призначення принципів. Огляд семантичних характеристик найпоширеніших серед науковців десяти принципів бухгалтерського обліку не дає можливості однозначного їхнього поділу на принципи-припущення і принципи-вимоги (табл. 2.7).

³⁷² Кутер М. И. Теория бухгалтерского учета : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Финансы и статистика, 2002. 640 с.

³⁷³ Озеран А. В. Гармонізація фінансової звітності підприємств з міжнародними стандартами та потребами управління : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Київ, 2015. 467 с. (С. 147).

³⁷⁴ Свірко С. В. Бухгалтерський облік в бюджетних установах: методологія та організація : монографія. Київ : КНЕУ, 2006. 244 с. (С. 67).

³⁷⁵ Озеран А. В. Гармонізація фінансової звітності підприємств з міжнародними стандартами та потребами управління : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Київ, 2015. 467 с. (С. 147).

³⁷⁶ Свірко С. В. Бухгалтерський облік в бюджетних установах: методологія та організація : монографія. Київ : КНЕУ, 2006. 244 с. (С. 67).

³⁷⁷ Там само.

³⁷⁸ Paton W. A. Accounting theory, with special reference to the corporate enterprise. New York : The Ronald Press Company, 1922. P. 471—499. URL : <https://archive.org/details>.

³⁷⁹ Хендриксен Э. С., Ван Бреда М. Ф. Теория бухгалтерского учета / пер. с англ. под ред. проф. Я. В. Соколова. Москва : Финансы и статистика, 2000. 576 с. (С. 72—73, 100—104).

³⁸⁰ Энтони Р., Рис Дж. Учет: ситуации и примеры / пер. с англ. под ред. и с предисл. А. М. Петрачкова. 2-е изд., стереотип. Москва : Финансы и статистика, 1998. 560 с. (С. 24—37).

Змістова характеристика принципів бухгалтерського обліку

Принципи	Змістова характеристика							
	вимога	припущення	правило	обмеження	рекомендація	умова	конвенція (угода)	рамки
Обачність	+			+			+	+
Повне висвітлення	+		+		+			
Автономність		+					+	+
Послідовність		+	+	+				+
Безперервність		+					+	+
Нарування і відповідність доходів і витрат		+	+		+			
Превалювання сутності над формою	+	+	+	+				
Історична (фактична) собівартість		+	+		+			+
Єдиний грошовий вимірник			+			+		+
Періодичність						+		+

Позначення: вимога — норми, правила, яким повинні підкорятись (С. 117), припущення — думка про можливість, імовірність чого-небудь (С. 720), правило — зібрання положень, що визначають порядок ведення або дотримання чого-небудь (С. 711), обмеження — правило, настанова тощо, що обмежують чийсь дії (С. 579), рекомендація — порада, вказівка кому-небудь; пропозиція (С. 758), умова — 1) угода, договір; 2) вимога, пропозиція; 3. Необхідна обставина, що унеможливує здійснення, утворення чогось або сприяє чомусь (С. 878—879), конвенція — договір, угода (С. 413); угода — взаємна домовленість щодо чогось (С. 874), рамки — певні межі, в яких що-небудь відбувається, розміщується і т. ін. (С. 750)³⁸¹.

Примітка. Побудовано автором.

Розглядаючи бухгалтерський облік як систему, підтримуючи погляди Йорга Бетге щодо її конструктивності (принцип «Ейфелевої вежі»), вважаємо, що стійкість системи повинна забезпечуватись не тільки «опорами», а й «фундаментом». Ураховуючи «штучність» створення (неприродність) науки, таким «фундаментом» виступають узгоджені припущення, які науковці приймають як вихідні положення методології бухгалтерського обліку, тобто принципи-припущення. А принципи, що передбачають обмежувальні механізми реалізації принципів-припущень задля виконання завдань і досягнення мети бухгалтерського обліку, і є «опорами Ейфелевої вежі», тобто принципами-вимогами (рис. 2.10).

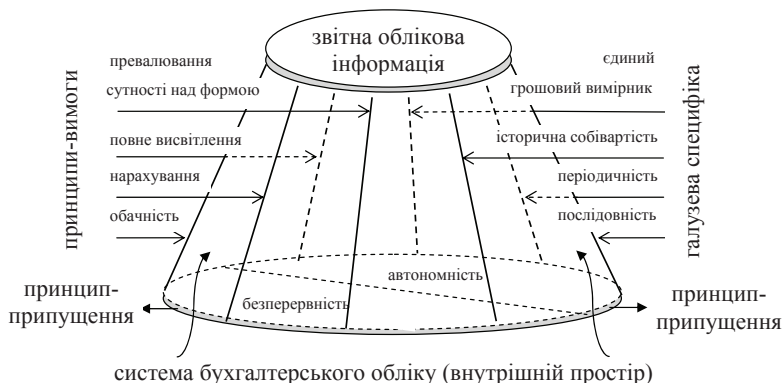

Рис. 2.10. Конструктивність принципів бухгалтерського обліку

Примітка. Розробка автора.

Виходячи з визначеного підходу до розуміння і розмежування принципів бухгалтерського обліку, «фундаментними», або принципами-припущеннями, є безперервність та автономність, які характеризуються довготривалою перманентністю щодо складу та інертністю щодо зміни запитів користувачів облікової інформації. Принципи-вимоги характеризуються волатильністю (мінливістю) кількості та складу, і саме щодо них тривають дискусії.

Оскільки ці принципи є обмежувальними рамками, що забезпечують формування корисної облікової інформації та звітності³⁸², то вчені намагаються «конструювати» оптимально ефективну систему принципів, які в подальшому легітимізуються на державному і світовому рівнях.

³⁸² Звітність (звітна інформація) — система показників, сформованих системою бухгалтерського обліку, що забезпечують корисною інформацією користувачів відповідно до їхніх потреб.

Виходимо з положення, що інформаційні потреби користувачів задовольняються шляхом надання корисної інформації у формі системи показників, сформованих системою бухгалтерського обліку, тобто звітності. А різні види звітності (фінансова, управлінська, податкова, статистична тощо) є лише різною комбінацією даних системи бухгалтерського обліку, які формуються відповідно до єдиних принципів. Відповідно до логічного закону «достатньої підстави»³⁸³ можна констатувати відповідність принципів, що висуваються до звітності, принципам бухгалтерського обліку. Тобто принципи формування фінансової звітності можна ототожнювати з принципами бухгалтерського обліку. Легітимізація узгоджених наукових поглядів на принципи бухгалтерського обліку реалізується в Концептуальній основі фінансової звітності, Міжнародних стандартах фінансової звітності³⁸⁴, Директиві 2013/34/ЄС³⁸⁵, Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (табл. 2.8). Саме ці нормативні акти є актуальними для небанківських фінансово-кредитних установ, оскільки, відповідно до Порядку подання фінансової звітності³⁸⁶, останні зобов'язані застосовувати Міжнародні стандарти фінансової звітності, дотримуючись при цьому Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», що змінюється відповідно до процесу імплементації законодавства Європейського Союзу.

Так, транспозиціонуючи³⁸⁷ положення Директиви 2013/34/ЄС, були внесені зміни до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», якими передбачено виключення з переліку принципів бухгалтерського обліку принципу обачності, історичної собівартості та періодичності³⁸⁸, проте визначена можливість їх застосування як «інших принципів» небанківськими фінансово-кредитними установами, як установами, що застосовують МСФЗ.

³⁸³ Закон достатньої підстави — один із законів формальної логіки, що забезпечує обґрунтованість і доказовість мислення, вимагає. Достатня підстава — це будь-яка інша думка, вже перевірена і визнана істинною, з якої з необхідністю випливає істинність іншої думки. (Логика : учебное пособие для юридических вузов / под ред. д-ра философ. наук, проф. Б. И. Каверина. Москва : Юриспруденция, 2000. 208 с.).

³⁸⁴ Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ), включаючи Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО) та Тлумачення (КТМФЗ, ПКТ). С. 123.

³⁸⁵ Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0034>.

³⁸⁶ Порядок подання фінансової звітності : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2000 р. № 419. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF>.

³⁸⁷ Транспозиція — процес, що має на меті досягнення адаптації шляхом перенесення у національне законодавство норм *acquis* ЄС (з *франц.* — надбання суспільства).

³⁸⁸ Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» : Закон України від 05 жовтня 2017 № 2164-VIII / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2164-19>.

Таблиця 2.8

Принципи бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності

Принцип	Концептуальна основа фінансової звітності ³⁸⁹ , МСФЗ ³⁹⁰	Директива 2013/34/ЄС ³⁹¹	Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» ³⁹²	Зміни до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» ³⁹³
Обачність	-	+	+	-
Повне висвітлення	+	-	+	+
Автономність підприємства	-	-	+	+
Послідовність	+	+	+	+
Безперервність (діяльності)	+	+	+	+
Нарахування (та відповідність доходів і витрат)	+	+	+	+
Превалювання сутності над формою	+	+	+	+
Історична собівартість	-	+	+	-
Єдиний грошовий вимірник	-	-	+	+
Періодичність	+	-	+	-
Відповідність початкового балансу заключному балансу попереднього року	-	+*	-	-
Окрема оцінка активів і зобов'язань	+*	+*	-	-
Заборона зарахування статей активів і зобов'язань, доходів і витрат	+*	+*	-	-
Порівняльність	+*	-	-	-

Примітка. Змістове наповнення визначених положень дозволяє ідентифікувати їх як методично-репрезентативні вимоги до фінансової звітності, а не як принципи бухгалтерського обліку.

³⁸⁹ Концептуальна основа фінансової звітності : Міжнародний документ від 01 вересня 2010 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_009/page?info=1.

³⁹⁰ Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ), включаючи Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО) та Тлумачення (КТМФЗ, ПКТ). URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_010.

³⁹¹ Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0034>.

³⁹² Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 № 996-XIV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

³⁹³ Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» : Закон України від 05 жовтня 2017 № 2164-VIII / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2164-19>.

Доречно зазначити, якщо Директива 2013/34/ЄС і Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» чітко визначають принципи бухгалтерського обліку, то в Концептуальній основі МСФЗ принципом називається тільки безперервність діяльності (*going concern*), а в МСБО 1 «Подання фінансової звітності» додатково ще принцип нарахування (*Accrual basis*).

Усі інші окреслені в *табл. 2.8* принципи ідентифіковані за змістовним наповненням, хоча в Концептуальній основі і МСФЗ вони мають характер вимог і наводяться разом з якісними характеристиками фінансової звітності.

Ураховуючи зазначене, систему принципів бухгалтерського обліку небанківських фінансово-кредитних установ доцільно розглядати як поєднання двох груп фундаментальних методологічних положень:

- принципи-припущення: автономність, безперервність;
- принципи-вимоги: періодичність, нарахування, превалювання сутності над формою, єдиний грошовий вимірник, повне висвітлення, послідовність обачність, історична собівартість.

Надалі доречно оцінити життєздатність принципів бухгалтерського обліку діяльності небанківських фінансово-кредитних установ та обґрунтувати їхню модифікацію.

2.5. МОДИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВАХ

Специфіка діяльності небанківських фінансово-кредитних установ та інтереси користувачів облікової інформації зумовлюють потребу зміни принципів бухгалтерського обліку:

- принципи-припущення, як фундаментні принципи бухгалтерського обліку, в діяльності небанківських фінансово-кредитних установ потребують модифікації в частині регульованої волатильності меж рівнів майнової самостійності;
- принципи-вимоги в діяльності небанківських фінансово-кредитних установ потребують модифікації як сутності, назв, так і кардинальної заміни.

Сукупність скоригованих принципів бухгалтерського обліку діяльності небанківських фінансово-кредитних установ, представлених на рис. 2.11, деталізується та обґрунтовується на основі оцінки їхньої життєздатності за критеріями доречності, об'єктивності та здійсненності.

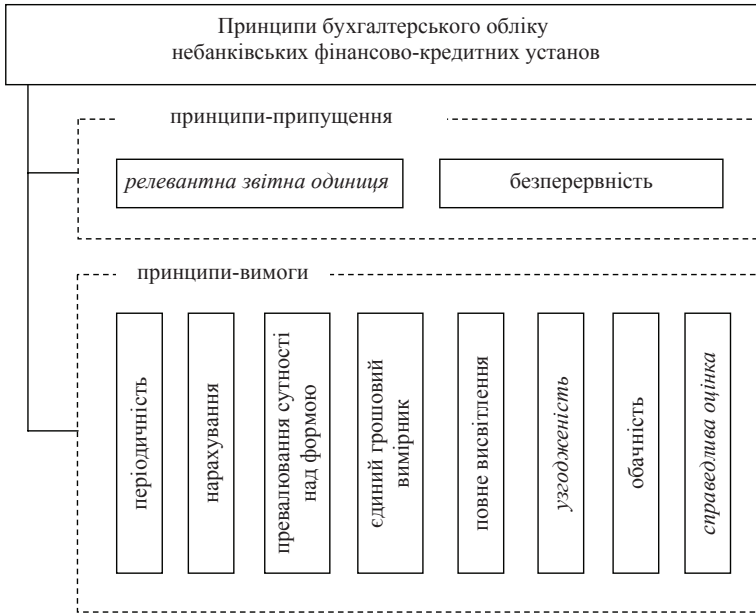

Рис. 2.11. Принципи бухгалтерського обліку діяльності небанківських фінансово-кредитних установ

Примітка. Розробка автора.

Принцип автономності (самостійності) передбачає відокремлене існування активів і зобов'язань підприємства від активів і зобов'язань його власників та/або інших підприємств. Таке припущення має суто юридичне підґрунтя і пов'язане, перш за все, з правом власності, яке передбачає права володіння, користування і розпоряджання своїм майном³⁹⁴. Майнова відокремленість підприємства як юридичної особи виражається в тому, що воно «має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків і може мати печатки»³⁹⁵.

³⁹⁴ Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

³⁹⁵ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

Завдяки цьому принципу досягається чітке визначення сфери підзвітності, тобто господарська діяльність пов'язується з конкретним суб'єктом³⁹⁶. Для опису меж підзвітності в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» використовуються терміни «підприємство» та «економічна одиниця», які подібні за сутністю і використанням до понять «суб'єкт господарювання» (*entity*) та «економічний суб'єкт господарювання» (*economic entity*), наведених у Директиві 2013/34/ЄС. Змістове наповнення останніх досить вдало і чітко розкрито в Положенні про принципи (концепти) бухгалтерського обліку 1 «Визначення суб'єкта, що звітує» (SAC 1 «*Definition of the Reporting Entity*»):

— суб'єкт господарювання (*entity*) — будь-яка юридична, адміністративна (або фідучіарна угода), організаційна структура або інша частина (включаючи фізичну особу), яка має можливість використовувати обмежені ресурси для досягнення цілей;

— економічний суб'єкт господарювання (*economic entity*) — група суб'єктів господарювання, яка складається з контролюючого суб'єкта господарювання та однієї чи кількох контрольованих суб'єктів, що працюють разом, для досягнення цілей, які відповідають цілям контролюючого суб'єкта³⁹⁷.

Відповідно, як засвідчує вітчизняна і закордонна практика, сфера підзвітності має ширше значення, ніж підприємство (юридична особа). Наприклад, щодо небанківських фінансово-кредитних установ (як юридичних осіб) передбачена можливість їх об'єднання в небанківські фінансові групи³⁹⁸, серед учасників якої, за погодженням із регулятором, обирають відповідальну особу, до обов'язків якої входить встановлення єдиних принципів, методів і процедур ведення бухгалтерського обліку і формування звітності та консолідація облікової інформації про стан і діяльність групи як єдиної економічної одиниці³⁹⁹. Окрім того, материнська компанія

³⁹⁶ Голов С. Теорія багаточільового бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2011. № 4. С. 3—13. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2011_4_2.

³⁹⁷ SAC 1 «*Definition of the Reporting Entity*». URL : http://www.aasb.gov.au/admin/file/content102/c3/SAC1_8-90_2001V.pdf.

³⁹⁸ Небанківська фінансова група — група юридичних осіб, які мають спільного контролера (крім банку), що складається з двох або більше фінансових установ, у якій небанківська фінансова установа (небанківські фінансові установи) здійснює переважну діяльність (Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 № 2664-III / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>).

³⁹⁹ Положення про консолідований нагляд за діяльністю небанківських фінансових груп, переважна діяльність у яких здійснюється особою, яка отримала ліцензію на провадження професійної діяльності на фондовому ринку : Рішення Національної комісії з цінних

небанківської фінансової холдингової компанії⁴⁰⁰ та її дочірні компанії є окремими юридичними особами, але також здійснюють консолідацію облікової інформації.

Небанківські фінансово-кредитні установи у процесі своєї діяльності, як окремі юридичні особи, встановлюють і підтримують стійкі зв'язки із зовнішніми контрагентами (як юридичними, так і фізичними суб'єктами господарювання), інформація про яких також може бути корисною для користувачів. Так, ломбарди, задля забезпечення ліквідності, укладають договори з фізичними особами — підприємцями, які на постійній основі здійснюють викуп заставного майна, на яке звернене стягнення (як зазвичай, окрім дорогоцінних металів, які реалізуються в Держскарбницю). Такі договори, здебільшого, передбачають готівкові авансові платежі, що забезпечують поповнення кредитних ресурсів, а контрагенти, зазвичай, є пов'язаними особами. Окрім того, такі операції є способом оптимізації податкового навантаження на підприємство. Тобто інтереси чинних і потенційних власників небанківських фінансово-кредитних установ інколи спричинюють розширення меж консолідації облікової інформації.

У чинній редакції Концептуальної основи фінансової звітності використовується поняття «суб'єкт господарювання, що звітує» (*reporting entity*), проте будь-яких пояснень щодо останнього немає. І в цьому сенсі доречними є положення SAC 1 «Визначення суб'єкта, що звітує» (SAC 1 «*Definition of the Reporting Entity*») і Проекту ED/2015/3 Концептуальної основи фінансової звітності (*Exposure Draft ED/2015/3 Conceptual Framework for Financial Reporting*) щодо виділення «суб'єкта господарювання, що звітує» (*reporting entity*), який не обов'язково є юридичною особою. Він може містити частину суб'єкта господарювання або два чи більше суб'єктів господарювання. І якщо суб'єкт господарювання, що звітує, не є юридичною особою, то його межі повинні бути встановлені таким чином, щоб звітність (узагальнена облікова інформація): а) забезпечувала релевантною інформацією потреби наявних та потенційних інвесторів і кредиторів; б) достовірно представляла економічну діяльність суб'єкта господарювання⁴⁰¹.

паперів та фондового ринку від 26 березня 2013 № 431 / Нацкомфінпослуг. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0618-13>.

⁴⁰⁰ Небанківська фінансова холдингова компанія — фінансова холдингова компанія, переважно діяльністю фінансових установ, які є її дочірніми та асоційованими компаніями, є небанківська (Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 № 2664-III / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>).

⁴⁰¹ Проект ED/2015/3 Концептуальної основи фінансової звітності (*Exposure Draft ED/2015/3 Conceptual Framework for Financial Reporting*). URL : http://archive.ifrs.org/Current-Projects/IASB-Projects/Conceptual-Framework/Documents/May%202015/ED_CF_MAY%202015.pdf.

Ураховуючи інформаційні інтереси користувачів облікової інформації (звітності) небанківських фінансово-кредитних установ, можна виділити три рівні майнової самостійності (релевантні звітні одиниці):

- відокремлені підрозділи (філії, відділення);
- юридична особа (кредитна спілка, фінансова компанія, юридична особа публічного права, ломбард, інша кредитна установа);
- група — сукупність небанківських фінансово-кредитних установ та інших суб'єктів господарювання (юридичних та/або фізичних), пов'язаних юридично й економічно.

На рівні відокремлених підрозділів інтереси користувачів облікової інформації, зазвичай, обмежені доходами, витратами і прибутковістю. Наступний рівень — юридична особа, додає заінтересованість в її платоспроможності. На рівні групи відбувається консолідація облікової інформації суб'єкта господарювання, що звітує, щодо платоспроможності та прибутковості. Склад групи визначається інформаційними запитами окремих користувачів і може бути багатоваріантним.

Щодо відокремленості активів і зобов'язань небанківських фінансово-кредитних установ від активів і зобов'язань їхніх власників також існують певні невідповідності. Так, власники кредитних спілок (фізичні особи) є одночасно їхніми клієнтами (позичальниками, вкладниками), тобто заборгованість за кредитними і депозитними операціями власників відображається у звітності кредитної спілки — юридичної особи. Окрім того, регулятором передбачені вимоги щодо розкриття інформації про активи і зобов'язання кінцевих бенефіціарів небанківських фінансово-кредитних установ у разі набуття або збільшення ними (прямо або опосередковано) істотної участі [володіння або контроль 10, 25, 50 і 75 відсотків статутного (складеного) капіталу]⁴⁰².

Отже, згідно з визначеними критеріями життєздатності, принцип автономності характеризується втратою сенсу і корисності облікової інформації (доречності), хоча її об'єктивність (надійність і перевірюваність) та здійсненність зберігаються на високому рівні. Відповідно, для небанківських фінансово-кредитних установ доречним буде заміна принципу автономності на принцип релевантної звітної одиниці, який передбачає узагальнення інформації за рівнями майнової самостійності, щодо яких є підстави очікувати існування інтересу користувачів облікової інформації, що буде корисною для ухвалення та оцінювання рішень.

⁴⁰² Порядок погодження набуття або збільшення істотної участі у фінансовій установі : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, від 04 грудня 2012 р. № 2531 / Нацкомфінпослуг. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2190-12>.

Принцип безперервності є загальноприйнятим у національних системах обліку і звітності більшості розвинутих країн світу. Причина включення цього принципу до складу основних принципів бухгалтерського обліку полягає в підтримці теорії оцінки прибутку і використання історичної вартості (собівартості) на противагу ліквідаційній вартості⁴⁰³.

У Концептуальній основі фінансової звітності зазначено, що фінансові звіти, здебільшого, складаються на основі припущення, що суб'єкт господарювання є безперервно діючим і залишатиметься діючим в осяжному майбутньому; не має ні наміру, ні потреби ліквідуватися або суттєво звужувати масштаби своєї діяльності⁴⁰⁴. За правилами GAAP, серед базових концепцій безперервність функціонування є основоположною і передбачає, що підприємство буде займатись своєю статутною діяльністю протягом певного періоду в майбутньому, а фінансова звітність складається тоді, коли не передбачається ліквідація підприємства або значне скорочення діяльності масштабів його діяльності. Згідно з чинним вітчизняним законодавством цей принцип передбачає, що оцінка активів і зобов'язань підприємства здійснюється, виходячи з припущення, що його діяльність триватиме й надалі⁴⁰⁵. Міжнародний стандарт аудиту 570 «Безперервність діяльності» зазначає, що згідно з припущенням про безперервність діяльності суб'єкт господарювання розглядається як такий, що продовжуватиме здійснювати господарську діяльність в осяжному майбутньому, а фінансова звітність складається на основі припущення про безперервність діяльності, крім випадків, якщо управлінський персонал або планує ліквідувати суб'єкт господарювання чи припинити діяльність, або не має інших реальних альтернатив цьому. Якщо використання припущення про безперервність діяльності є прийнятним, то активи і зобов'язання відображаються в бухгалтерському обліку, виходячи з того, що суб'єкт господарювання зможе реалізувати свої активи і погасити зобов'язання за звичайного перебігу господарської діяльності⁴⁰⁶.

Таким чином, припускається, що суб'єкт господарювання створюється для достатньо тривалої його діяльності, у результаті якої одні поточні зо-

⁴⁰³ Хендриксен Э. С., Ван Бреда М. Ф. Теория бухгалтерского отчета / пер. с англ. под ред. проф. Я. В. Соколова. Москва : Финансы и статистика, 2000. 576 с. (С. 101).

⁴⁰⁴ Концептуальна основа фінансової звітності: Міжнародний документ від 01 вересня 2010 року. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_009/page?info=1.

⁴⁰⁵ Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» : Закон України від 05 жовтня 2017 р. № 2164-VIII / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2164-19>.

⁴⁰⁶ Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, 2015. Міжнародний стандарт аудиту 570 «Безперервність діяльності». С. 580. URL : http://www.apu.com.ua/attachments/article/1038/Part_1_2015.pdf.

бов'язання будуть виконуватись, інші нові — виникати, тим самим зумовлюючи невизначену тривалість життя такого суб'єкта. Інформація про ресурси, зобов'язання, господарську діяльність такого суб'єкта господарювання повинна бути представлена у звітності для того, щоб користувачі цієї звітності могли зробити власні оцінки перспектив такого підприємства.

Слід зазначити, що принципу безперервності властива певна своєрідність, яка проявляється через суперечливість: «якщо підприємство існує вічно, то навіщо переоцінювати його активи; якщо підприємство ліквідується, то активи отримають ту ціну, яку буде реально за них заплачено. Якщо ж фірму продають у цілому, то складати ні ліквідаційний, ні вступний (початковий) баланс не потрібно, від зміни господаря фірма не стала іншою... Змінюючи господаря, підприємство може повністю зберегти систему обліку»⁴⁰⁷.

Таким чином, зацікавлені користувачі, аналізуючи облікову інформацію, можуть виходити щонайменше з двох припущень. Перше — при оцінюванні фінансового стану підприємства допускається можливість його закриття, тоді активи підприємства визначаються як майно для продажу з метою забезпечення виконання зобов'язань підприємства. Відповідно єдиним допустимим щодо активів варіантом оцінки є можлива ціна продажу. Друге — допускається, що в найближчій осяжній перспективі підприємство продовжить нормально працювати, не передбачається його закриття чи значне скорочення обсягів, тоді питання оцінювання платоспроможності не будуть мати першочергового значення, а найбільш значимою стає інформація про ефективність діяльності підприємства, коли оцінка платоспроможності підприємства відбувається переважно з позиції прогнозування графіка платежів й оцінки їхньої своєчасності. Таким чином, активи підприємства за умови довгострокового функціонування розглядаються як витрати, понесені підприємством у момент придбання (створення) активів і які повинні окупитись у перспективі. У такому разі можна припустити, що підставою порядку формування вартості активів підприємства можуть бути наявність витрат на їх придбання (створення), а також їхня рентабельність (прибутковість від використання). Відповідно, визначаючи актив як витрати, що відносять до майбутніх періодів, можна дійти до обґрунтування його оцінки за сумою фактичних витрат на його придбання (створення). Таким чином, вибір одного з припущень повинен визначати порядок побудови активів і визначення їхньої вартості (оцінки)⁴⁰⁸.

⁴⁰⁷ Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2003. 496 с. (С. 34).

⁴⁰⁸ Степанов К. А. Принцип непрерывности деятельности предприятия в бухгалтерском учете и отчетности : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика».

Отже, обидва припущення не протирічать суті принципу безперервності діяльності підприємства і не перешкоджають його реалізації, оскільки оцінка можливості закриття підприємства, ризикових аспектів його діяльності й аналіз рівня стабільності суб'єкта господарювання будуть сприяти достовірному уявленню щодо принципів ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності. За умови довгострокової діяльності підприємства понесені витрати на придбання довгострокового активу рівномірно розподіляються на тривалий процес функціонування підприємства через механізм амортизації саме тому, що підприємство планує продовжувати функціонувати в майбутньому⁴⁰⁹.

Розглядаючи значимість принципу безперервності, існує наукова думка, що ця значимість полягає «не в самому принципі, а в шести наслідках, що з нього випливають: 1) зміна власника та її вплив на облік (зміна власника підприємства не повинна впливати на облік цього підприємства); 2) підтримка оцінки активів і пасивів (усі активи повинні обліковуватись за собівартістю); 3) капіталізація витрат — невід'ємна властивість бухгалтерського обліку; 4) резервування майбутніх фінансових результатів — необхідна умова роботи будь-якого підприємства в умовах ринкової економіки; 5) фінансові результати відображуються не в момент їх виникнення, а розподіляються за звітними періодами; 6) звітність представляють за звітними періодами»⁴¹⁰.

Слід зазначити, що безперервність діяльності суб'єкта господарювання може бути сумнівною за певних фінансових, операційних та інших подій або умов⁴¹¹ (рис. 2.12), значущість яких може пом'якшуватися іншими чинниками (наслідки неспроможності суб'єкта господарювання нормально погашати борги можуть компенсуватися планами управлінського персоналу забезпечити достатні грошові потоки альтернативними засобами, такими як вибуття активів, реструктуризація погашення позик або отримання додаткового капіталу⁴¹²). Принцип безперервності повною мірою

Казань : ГОУ ВПО «Казанский государственный финансово-экономический институт, 2008. 187 с. (С. 23).

⁴⁰⁹ Там само. С. 24.

⁴¹⁰ Соколов Я. В., Бычкова С. М. Принцип постоянно действующего предприятия. *Бухгалтерский учет*. 2001. № 4. С. 56—59.

⁴¹¹ Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, 2015. Міжнародний стандарт аудиту 570 «Безперервність діяльності». С. 587—588. URL : http://www.apu.com.ua/attachments/article/1038/Part_1_2015.pdf.

⁴¹² Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, 2015. Міжнародний стандарт аудиту 570 «Безперервність діяльності». С. 588. URL : http://www.apu.com.ua/attachments/article/1038/Part_1_2015.pdf.

поширюється на діяльність небанківських фінансово-кредитних установ. Так, для отримання ліцензії на провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг небанківським фінансово-кредитним установам потрібно виконати низку кадрових, організаційних, технологічних, спеціальних, додаткових ліцензійних умов, що потребує від ліцензіата значних початкових витрат (інвестицій).

Тому можна стверджувати, що власники такого бізнесу, інвестуючи достатньо великі фінансові ресурси, мають на меті отримання від цієї діяльності прибутку протягом тривалого періоду часу, що свідчить про відсутність наміру ліквідації, а отже, й дотримання принципу безперервності діяльності підприємства.

Таким чином, принцип безперервності діяльності підприємства в цілому відповідає вищевказаним критеріям життєздатності. Так, доречність його застосування небанківськими фінансово-кредитними установами обґрунтовується здатністю формування прогнозної інформації, а здійсненність цього принципу не потребує надмірних труднощів чи витрат і не передбачає будь-яких додаткових операцій зі статтями звітності. Проте існує певна сумнівність щодо критерію об'єктивності. Для небанківських фінансово-кредитних установ на виконання вимог регулятора ринку небанківських фінансових послуг і відповідно до основних напрямів пруденційного нагляду обов'язковим є додержання нормативів капіталу, платоспроможності, якості активів, ризиковості операцій, прибутковості та ліквідності, а також дотримання критеріїв якості системи управління і правил надання фінансових послуг. Оскільки недотримання таких вимог загрожує небанківським фінансово-кредитним установам позбавленням ліцензії на провадження діяльності, то певні маніпуляції з показниками звітності все ж таки можуть здійснюватися.

Принцип періодичності передбачає розподіл діяльності на певні часові проміжки з метою узагальнення облікової інформації у звітності. Діяльність небанківських фінансово-кредитних установ за своєю суттю і законодавчо не обмежується часовими рамками, проте існують як нормативні вимоги, так і добровільні бажання власників та кредиторів щодо оцінки платоспроможності та прибутковості діяльності. Розрахунок зазначених показників передбачає необхідність визначення залишків активів, зобов'язань, власного капіталу, а також сум доходів, витрат і фінансових результатів. Проте репрезентативність показників платоспроможності та прибутковості забезпечується їхньою динамічністю, тобто представленням за певні рівновеликі проміжки часу — облікові періоди (місяць, квартал, рік).

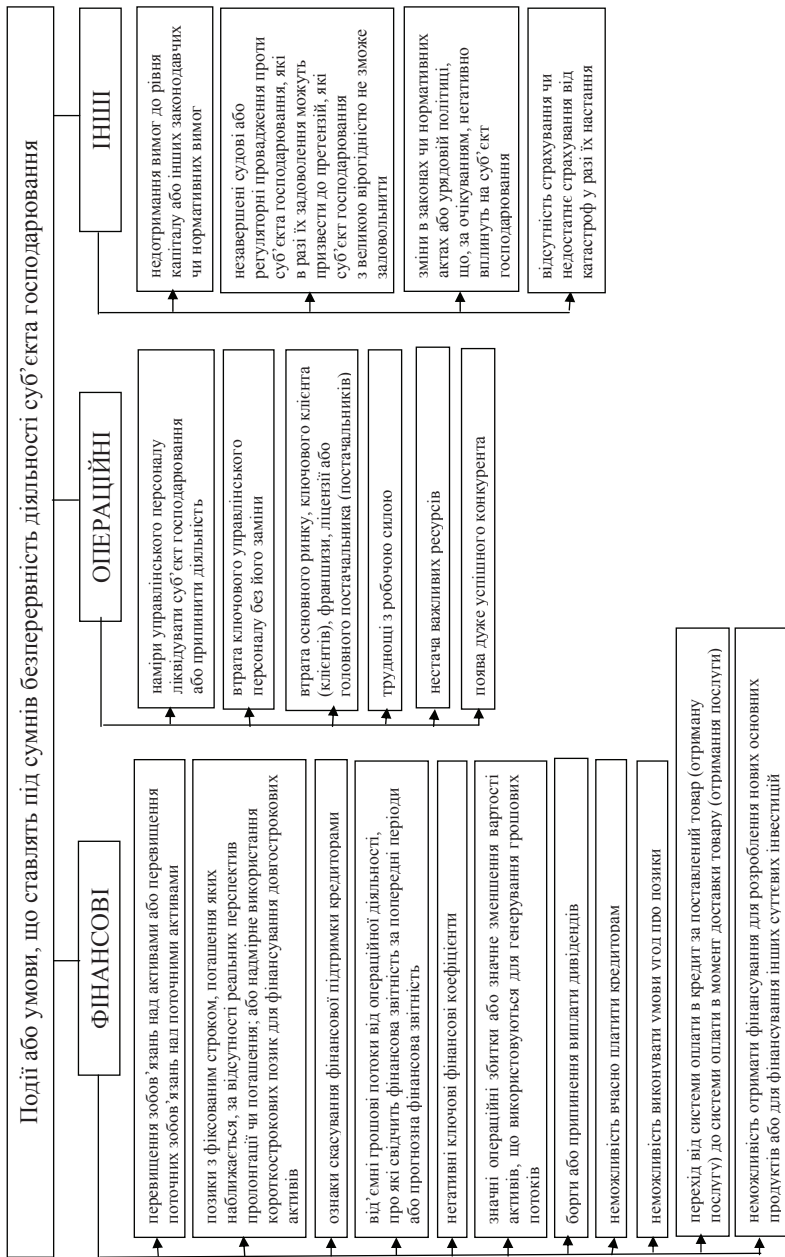

Рис. 2.12. Події або умови, що ставлять під сумнів безперервність діяльності суб'єкта господарювання (МСА 570)

Вибір тривалості облікового періоду небанківських фінансово-кредитних установ обумовлюється як законодавчими вимогами, так і інтересами користувачів.

Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», МСБО 1 «Подання фінансової звітності» і МСБО 34 «Проміжна фінансова звітність» визначено звітний (обліковий) період тривалістю в один рік, протягом якого передбачено формування проміжної фінансової звітності за результатами першого кварталу, першого півріччя, дев'яти місяців^{413, 414, 415}. Аналогічна періодичність підготовки спеціальної звітності небанківських фінансово-кредитних установ (звітних даних) передбачена регулятором^{416, 417}. Проте обліковою політикою зазначених установ може передбачатись й інший обліковий період — місяць, актуальність якого обґрунтовується ризиковістю фінансових операцій і необхідністю оперативного контролю рівня прострочення платежів.

Поділ діяльності за визначеними обліковими періодами в небанківських фінансово-кредитних установах передбачає дотримання певних облікових процедур: відображення доходів, належних до отримання (нараховані проценти за кредитами), і витрат, належних до сплати (нараховані проценти за залученими коштами), доходів майбутніх періодів (проценти за кредитами, сплачені наперед) та витрат майбутніх періодів (проценти за залученими коштами, виплачені наперед), проведення зустрічних звірок. Такі процедури дозволяють підвищити точність розрахунку фінансового результату за період.

Доречність застосування принципу періодичності для небанківських фінансово-кредитних установ обумовлюється специфікою їхньої діяльності — проведення розрахунків, зазвичай, через рівновеликі проміжки часу і необхідність оперативного контролю їхньої платоспроможності.

⁴¹³ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1996 р. № 996-XIV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

⁴¹⁴ МСБО 1 «Подання фінансової звітності». URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_013.

⁴¹⁵ МСБО 34 «Проміжна фінансова звітність». URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_049.

⁴¹⁶ Порядок складання та подання звітності кредитними спілками та об'єднаними кредитними спілками до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : Розпорядження від 25 грудня 2003 р. № 177 / Нацкомфінпослуг. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0069-04>.

⁴¹⁷ Порядок складання та подання звітності ломбардами до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 04 листопада 2004 р. № 2740 / Нацкомфінпослуг. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1482-04>.

Проте процедури поділу доходів і витрат між обліковими періодами мають суб'єктивний характер, хоча й виконуються без надмірних витрат (автоматизовано).

Принцип нарахування (часової визначеності фактів господарського життя) передбачає відображення доходів і витрат суб'єктом господарювання виключно в момент їх виникнення, а не фактичного отримання (сплати) грошових коштів або їхніх еквівалентів. Інформація, сформована згідно з визначеним принципом, «забезпечує кращу основу для оцінювання минулих та майбутніх фінансових показників суб'єкта господарювання, ніж інформація виключно про отримання грошових коштів та їхню сплату протягом такого періоду»⁴¹⁸.

Сутність зазначеного принципу і його реалізація в небанківських фінансово-кредитних установах розкривається через такі компоненти: метод нарахування, часовий період, момент реалізації та відповідність доходів і витрат.

Метод нарахування передбачає відображення факту господарського життя не тоді, коли отримані (сплачені) кошти, а коли виникло зобов'язання або вимога їх сплатити. Найяскравіше доречність застосування цього методу в небанківських фінансово-кредитних установах проявляється при визначенні доходів за процентами за наданими кредитами і витрат за процентами за залученими коштами, оскільки фактичне отримання та/або сплата коштів відбувається згідно з договірними відносинами і може відрізнятися у часі від факту нарахування процентів. Звісно, за таким методом фінансовий результат відображається до того, як відбувається рух коштів. Проте, як зазначає Я. В. Соколов, «це не недолік, а сила методу. Він примушує продавати цінності тим, кому продавець довіряє, і послідовне його впровадження означає не розорення..., а тільки перерозподіл власності»⁴¹⁹.

Вибір моменту, з якого дохід визнається отриманим, а витрати понесеними, спричинює появу поняття часовий період. У практичній діяльності небанківських фінансово-кредитних установ доходи і витрати прив'язуються не до конкретного моменту часу, а до звітного (облікового) періоду (місяць, квартал, рік), визнання якого обґрунтовується принципом періодичності.

⁴¹⁸ Концептуальна основа фінансової звітності : Міжнародний документ від 01 вересня 2010 року. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_009.

⁴¹⁹ Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2003. 496 с. (С. 36).

Розрахунок фінансового результату за облікові періоди пов'язаний з ідентифікацією моменту реалізації. Проблема полягає в тому, яку подію вважати фактом реалізації фінансової послуги. Теоретично, кожен етап процесу надання фінансових послуг (користування грошовими коштами) здійснює свій вклад у реалізацію послуги безперервно. Для бухгалтера реалізація відбувається в той момент, коли він обґрунтовано вважає, що дохід отриманий. У виробничих і торгівельних підприємствах та за деякими операціями небанківських фінансово-кредитних установ (реалізація заставного майна, об'єктів основних засобів) моментом реалізації, на наш погляд, є момент переходу права власності. Право власності на майно в покупця (набувача майна) за договором виникає з моменту його передання, якщо інше не встановлено договором або законом. «Переданням майна вважається вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки. До передання майна прирівнюється вручення коносаменту або іншого товарно-розпорядчого документа на майно»⁴²⁰. Що ж до фінансових послуг, то, використовуючи правовий підхід, момент реалізації послуг кредитування має визначатися згідно з нормами зобов'язального права, яким передбачено договірне врегулювання виникнення і виконання зобов'язань⁴²¹, тобто дохід за процентами за фінансовими кредитами має визнаватись у момент виникнення зобов'язань. Відповідно до звичаїв ділового обороту небанківських фінансово-кредитних установ зобов'язання за процентами визнаються (нараховуються) на кінець останнього дня звітного (облікового) місяця або на момент виконання договірних зобов'язань, якщо період кредитування є меншим за один місяць. Аналогічно визначається момент надання фінансових послуг із залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення, проте ці операції визначають момент виникнення витрат.

Формування фінансового результату певного облікового періоду пов'язане із встановленням взаємозв'язку (відповідності) доходів і витрат. І хоча з 2018 року в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінан-

⁴²⁰ Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1526714051750404>.

⁴²¹ Зобов'язанням є правовідносини, у яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Книга п'ята (Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV / Верховна Рада України. Ст. 509. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1526714051750404>.

сову звітність в Україні» принцип «нарахування та відповідність доходів і витрат» було замінено на принцип «нарахування»⁴²², нівелювання взаємозв'язку доходів і витрат не відбулося. Такі зміни, швидше за все, пов'язані з термінологічною узгодженістю вітчизняного законодавства з Директивою 2013/34/ЄС. Правило відповідності доходів і витрат визначає порядок розподілу витрат між обліковими періодами відповідно до періодів виникнення доходів, задля отримання яких були здійснені витрати. Це правило є логічним наслідком визначення активів і зобов'язань, які втілюють зміни майбутніх економічних вигід. «Якщо виникнення економічних вигід очікується протягом кількох облікових періодів і їхній зв'язок з доходом можна визначити лише в широких межах або непрямо, то витрати визнаються на основі процедур систематичного і раціонального розподілу. Ці процедури розподілу мають на меті визнання витрат у тих облікових періодах, у яких були спожиті або вичерпані економічні вигоди»⁴²³.

У діяльності небанківських фінансово-кредитних установ можна виділити два види витрат: витрати на операцію [Собівартість реалізованого заставного майна, оприбуткованого на баланс кредитора; судові витрати на його відчуження; комісійні винагороди, сплачені стороннім організаціям за організацію процесу стягнення боргу (Державна виконавча служба) тощо] і витрати періоду (нарахування процентів за депозитами, амортизація дисконту або премії за фінансовими інструментами, витрати на рекламу, страхування заставного майна або фінансових ризиків, оренда приміщень, заробітна плата працівників тощо). Це не означає, що останні не пов'язані з наданням фінансових послуг, просто вони не можуть бути співвіднесені з тією чи іншою операцією економічно доцільним шляхом.

Отже, коректне застосування принципу нарахування забезпечує користувачів корисною інформацією (як ретроспективною, так і перспективною), хоча щодо об'єктивності існує багато суперечностей і головним аргументом противників є ситуація коли прибуток є, а грошей немає. Швидше за все, такий парадокс спричинює встановлення регулятором небанківських фінансово-кредитних установ вимог формування спеціальної звітності комбінованим способом: доходи відображаються касовим методом, а витрати — методом нарахування. Така звітність, на нашу думку, може бути корисною тільки в короткостроковій перспективі та/

⁴²² Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень : Закон України від 05 жовтня 2017 р. № 2164-VIII / Верховна Рада України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2164-19>.

⁴²³ Концептуальна основа фінансової звітності : Міжнародний документ від 01 вересня 2010 року. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_009.

або прагнення згортання діяльності (ліквідації) установи. Дотримання ж принципу безперервності діяльності обґрунтовує корисність принципу нарахування. Щодо здійсненності принципу нарахування небанківськими фінансово-кредитними установами, то його багатоконпонентність зумовлює певні труднощі в побудові правил і процедур реалізації, але доречність такої інформації є незаперечною.

Принцип превалювання сутності над формою в розумінні вітчизняного законодавства означає, що операції обліковуються відповідно до їхньої сутності, а не лише виходячи з юридичної форми^{424, 425}. Цей принцип є одним із найскладніших для розуміння, що спричинено відсутністю чітко встановлених меж його застосування. Попри це, принцип-вимога — превалювання сутності над формою знайшов своє відображення в бухгалтерському законодавстві багатьох пострадянських країн. Варто зазначити, що пряма вимога щодо застосування превалювання сутності над формою як окремого принципу або ж якісної характеристики наразі відсутня в МСФЗ. Але поняття превалювання сутності над формою представлене в Концептуальній основі для підготовки і представлення фінансової звітності, розробленій Радою з міжнародних стандартів, та є складовою надійності як якісної характеристики фінансової звітності. Відповідно до Концептуальної основи, оскільки інформація повинна правдиво представляти операції та інші події, то доцільно, щоб вони враховувались відповідно до їхньої сутності та економічної реальності, а не тільки до їхньої юридичної форми⁴²⁶.

Застосування принципу превалювання сутності над формою, як зазначає С. Ф. Легенчук, не має глибоких традицій застосування в бухгалтерському обліку, оскільки перші згадки про нього датовані кінцем XIX століття, а його виникнення можна пов'язати з ім'ям конкретної людини — С. Дж. Джессела⁴²⁷. В Україні превалювання сутності над формою було вперше запроваджено як принцип 1999 року із ухваленням Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

⁴²⁴ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

⁴²⁵ Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Мінфіну України від 07 лютого 2013 р. № 73. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.

⁴²⁶ The Conceptual Framework for Financial Reporting : IASB. URL : <http://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/conceptual-framework>.

⁴²⁷ Легенчук С. Ф. Розвиток теорії і методології бухгалтерського обліку в умовах постіндустріальної економіки : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». Житомир, 2011. 525 с. (С. 213).

Причини виникнення і застосування принципу превалювання сутності над формою пов'язані з еволюційним розвитком капіталу. Так, в основу взаємозв'язку «сутність — форма» покладено дві протилежні концепції капіталу: майнову і ресурсну. Майнова концепція капіталу ґрунтується на праві власності на відповідні активи незалежно від їхнього зв'язку з економічними вигодами. Основою ресурсної концепції капіталу є поняття контролю.

Для відслідковування важливості та актуальності застосування принципу превалювання сутності над формою в діяльності небанківських фінансово-кредитних установ потрібно чітко визначити, що мається на увазі під «сутністю» і «формою». Так, під поняттям «сутність» відображаються внутрішні, глибинні, стійкі і необхідні зв'язки і відносини предмета, явища чи процесу, які визначають їхню природу⁴²⁸. Екстраполюючи це визначення на бухгалтерський облік, під сутністю господарської операції варто розуміти її здатність приносити комерційний (економічний) ефект, що має знайти відображення в бухгалтерському обліку.

Під поняттям «форма» розуміється зовнішнє упорядкування єдності суттєвих, потрібних елементів, їхню взаємодію, її стійкий прояв, спосіб існування. При відображенні господарських операцій у бухгалтерському обліку формою фактично є нормативно-правові документи, що регламентують бухгалтерський облік.

Задля досягнення мети нашого дослідження вважаємо, що лише професійне судження, у разі невідповідності економічної сутності господарської операції її юридичній формі, або ж існування дисперативних норм законодавства, може забезпечити об'єктивність надання інформації користувачам.

Ураховуючи вищезазначене, застосування принципу превалювання сутності над формою у вітчизняних реаліях варто розглядати щодо трьох складових:

1) якщо між юридичним та економічним осмисленням операцій і подій існує протиріччя, слід керуватися їхньою економічною інтерпретацією;

2) за відсутності тих чи інших законодавчих (нормативних) вимог операції та події відображають, виходячи з їхньої сутності та економічних реалій;

3) якщо зміст господарської операції передбачає вибір між кількома обліковими політиками, варто обрати ту, яка дозволить надати більш правдиве й об'єктивне уявлення.

⁴²⁸ Касьян В. І. Філософія : відповіді на питання екзаменаційних білетів : навч. посіб. 4-те вид., перероб. і доповн. Київ : Знання, 2006. 343 с. (С. 126).

Розглядаючи принцип превалювання сутності над формою при відображенні в бухгалтерському обліку діяльності небанківських фінансово-кредитних установ, варто зазначити, що діяльність цих установ є чітко регламентованою законом і нормативними документами. Наявність такої регламентації позбавляє можливості застосування професійного судження бухгалтера для об'єктів обліку, що, у свою чергу, призводить до незастосування принципу превалювання сутності над формою. Ураховуючи це, можна стверджувати про невідповідність принципу превалювання сутності над формою критерію доречності, оскільки використання цього принципу унеможливлене законодавчо і, відповідно, не може призвести до підвищення рівня корисності інформації для зацікавлених осіб. Водночас цей принцип може бути застосований до нових об'єктів бухгалтерського обліку небанківських фінансово-кредитних установ за умови відсутності чітких нормативних вимог.

Об'єктивність інформації про діяльність небанківських фінансово-кредитних установ підвищується при використанні принципу превалювання сутності над формою. Що ж до критерію здійсненності, то варто констатувати невідповідність принципу превалювання сутності над формою цьому критерію, що на пряму пов'язано із зарегульованістю діяльності, а відповідно і бухгалтерського обліку небанківських фінансово-кредитних установ.

Принцип єдиного грошового вимірника означає, що вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства в його фінансовій звітності здійснюються в єдиній грошовій одиниці⁴²⁹. Виходячи з визначення, цей принцип поширюється лише на фінансову звітність і не використовується в усьому бухгалтерському обліку та звітності, яка може генеруватися за його даними. Водночас статтею 5 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» передбачено, що підприємства ведуть бухгалтерський облік і складають фінансову звітність у грошовій одиниці України. На вимогу користувачів фінансова звітність може бути додатково перерахована в іноземну валюту. Тобто у вітчизняних реаліях сферу дії принципу єдиного грошового вимірника розширено від фінансової звітності до всього процесу бухгалтерського обліку.

З економічного погляду принцип єдиного грошового вимірника означає, що грошова одиниця, виконуючи функцію міри вартості, використовується для порівняння вартостей усіх об'єктів обліку. На важливості

⁴²⁹ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

грошового вимірника акцентував увагу Е. Хендріксон, який стверджував, що цей вимірник має застосовуватися перш за все там, де потрібне чи бажане агрегування⁴³⁰.

Поняття «єдиний» визначається у тлумачних словниках як один, неповторний, цілісний, неподільний, згуртований, загальний тощо⁴³¹. У бухгалтерському обліку цей термін застосовується як обмеження у використанні декількох грошових вимірників одночасно при формуванні фінансової звітності. Водночас застосування грошового вимірника не означає незастосування інших видів вимірників (трудових, натуральних), вони використовуються в облікових системах паралельно з грошовим вимірником. Тобто поняття «єдиний» щодо грошового вимірника набуває характеристики спільності для порівняння. Саме тому представлення інформації про об'єкти бухгалтерського обліку у грошовому вимірнику забезпечує її порівнянність як у межах фінансової установи, так і між різними фінансовими установами за різні звітні періоди. Оскільки грошовий вимірник використовується для визначення вартості об'єктів обліку, то вартість самого грошового вимірника може бути визначена в кількості таких об'єктів обліку, що можуть бути придбані за його одиницю. Така характеристика має назву «купівельна спроможність»⁴³². Саме купівельна спроможність спричиняє головну проблему, пов'язану з використанням грошового вимірника, і пов'язана вона зі зміною купівельної спроможності грошової одиниці за різні проміжки часу. Оскільки основною діяльністю небанківських фінансово-кредитних установ є надання фінансових послуг, що безпосередньо пов'язані з грошовими коштами, це зумовлює трансформацію загальноприйнятого розуміння економічної категорії «товар». Відповідно, для небанківських фінансово-кредитних установ «товаром» є гроші, отже, грошовий вимірник набуває превалюючого значення. Ураховуючи зазначене, об'єктивний рівень точності інформації про господарську діяльність фінансової установи можна забезпечити лише шляхом приведення облікових даних попередніх періодів у відповідність до сьогодення.

Яскравою демонстрацією вищезазначеного є тренди змін обсягу виданих кредитів небанківськими фінансово-кредитними установами за номінальною вартістю (за даними спеціальної звітності — звітних даних) і приведеною через індекс споживчих цін вартістю.

⁴³⁰ Хендриксен Э. С., Ван Бреда М. Ф. Теория бухгалтерского учета / пер. с англ. под ред. проф. Я. В. Соколова. Москва : Финансы и статистика, 2000. 576 с. (С. 131).

⁴³¹ Дубічинський В., Кусайкіна Н., Цибульник Ю. Сучасний тлумачний словник української мови. Київ : Вид-во «Школа», 2011. 1008 с.

⁴³² Вулфел Ч. Дж. Энциклопедия банковского дела и финансов. Самара : Корпорация «Федоров», 2000. 974 с.

Метод приведення облікових даних у відповідність до сьогоднішнього з використанням індексу споживчих цін або ж будь-яких інших індексів поширений у країнах з англо-американською і південноамериканською моделями обліку. Для перерахунку можуть бути використані різні індекси: індекс поточних цін, дефлятор валового національного продукту, індекс споживчих цін тощо.

Використання небанківськими фінансово-кредитними установами норм Міжнародних стандартів фінансової звітності зобов'язує останніх здійснювати перерахунок фінансової звітності в умовах гіперінфляції⁴³³. Зважаючи на те, що згідно з МСБО 29 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції» проведення перерахунку фінансової звітності є питанням судження, управлінський персонал установи повинен висловити власне судження і розкрити його у примітках. Проте більшість зазначених установ не визначають існування гіперінфляції у країні і такі перерахунки не здійснює з декількох причин:

- перерахунок показників фінансової звітності спричинює потребу коригування податкових зобов'язань з податку на прибуток у більший бік, що не є привабливим для платників податків;
- виконавчий орган державної влади підтримує «відсутність критеріїв» гіперінфляції у країні⁴³⁴;
- складність розрахунків.

Альтернативним методом оцінювання є застосування штучної, вільно конвертованої та більш стабільної валюти (наприклад, долар чи євро) або ж товарної одиниці (унції золота). В умовах поступової інтеграції України з Європейським Союзом такі заходи видаються перспективними, що підтверджується змінами до статті 2 Закону України «Про бухгалтерський

⁴³³ Показником гіперінфляції є характеристики економічного середовища у країні, які включають таке (але не обмежуються таким): а) основна маса населення віддає перевагу збереженню своїх цінностей у формі немонетарних активів або у відносно стабільній іноземній валюті. Суми, утримувані в національній валюті, негайно інвестуються для збереження купівельної спроможності; б) основна маса населення розглядає грошові суми не в національній грошовій одиниці, а у відносно стабільній іноземній валюті. Ціни можуть також наводитися в цій валюті; в) продаж і придбання на умовах відстрочення платежу здійснюється за цінами, які компенсують очікувану втрату купівельної спроможності протягом періоду відстрочення платежу, навіть якщо цей строк є коротким; г) відсоткові ставки, заробітна плата і ціни індексуються згідно з індексом цін; г) кумулятивний рівень інфляції за трирічний період наближається до 100 % або перевищує цей рівень. (МСБО 29 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції». URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/929_048).

⁴³⁴ Лист Міністерства фінансів України від 28 лютого 2017 р. № 11410-06-5/5390 «Щодо коригування показників річної фінансової звітності за 2016 рік». URL : <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/pisma/minfin/schodo-koriguvannya-pokaznikiv-1026876.html>.

облік та фінансову звітність в Україні» і статті 55 Господарського кодексу України щодо розрахунку річного доходу суб'єктів господарювання в євро.

Перерахунок обсягу наданих кредитів небанківськими фінансово-кредитними установами в долари США або євро кардинально змінює тренди показника, хоча таке представлення може бути корисним для власників-іноземців з метою оцінювання рентабельності інвестицій або консолідації звітної інформації. Недосконалість же цього методу полягає в доцільності постійного відстеження коливання курсів обраної валюти.

Ураховуючи зазначене, можна констатувати, що застосування принципу єдиного грошового вимірника в бухгалтерському обліку небанківських фінансово-кредитних установ відповідає критерію доречності, оскільки саме використання грошового вимірника забезпечує порівнянність інформації про різні об'єкти бухгалтерського обліку. При цьому представлення звітної інформації небанківськими фінансово-кредитними установами можливе в різних валютах, залежно від інтересів користувачів. Застосування ж натуральних показників у діяльності зазначених установ (кількість виданих і погашених, пролонгованих, визнаних безнадійними кредитів тощо) не нівелює значення принципу єдиного грошового вимірника, а лише підсилює його аналітичною інформацією.

Об'єктивність інформації про діяльність небанківських фінансово-кредитних установ при використанні принципу єдиного грошового вимірника є відносною, що пов'язано зі зміною вартості грошей у часі. Але в разі приведення облікових даних за попередні періоди у відповідність до звітної дати об'єктивність інформації підвищується. Принцип єдиного грошового вимірника цілком і повністю задовольняє критерій здійсненості, хоча й може передбачати незначні додаткові витрати на виконання процедур переведення звітності в іншу валюту подання, відмінну від функціональної валюти⁴³⁵.

Принцип повного висвітлення, згідно з вітчизняним законодавством, означає, що фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій і подій, здатних вплинути на рішення, що ухвалюються на її основі⁴³⁶. Тобто акцент, як і в деяких інших принципах, робиться на фінансовій звітності. Але оскільки

⁴³⁵ Функціональна валюта — це валюта основного економічного середовища, у якому суб'єкт господарювання здійснює свою діяльність (МСБО 21 «Вплив змін валютних курсів»). URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_022.

⁴³⁶ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

ки формування звітності, у тому числі й фінансової, є узагальнювальним етапом бухгалтерського обліку, то неможливо забезпечити повне висвітлення інформації у звітності, не реалізувавши цього в системі бухгалтерського обліку.

Варто зазначити, що існують різні погляди науковців щодо цього принципу. Зокрема, С. Ф. Голов стверджує, що такий принцип не забезпечується лише на основі даних бухгалтерського обліку внаслідок його обмеження ретроспективною інформацією у грошовому вимірнику⁴³⁷. Це твердження обґрунтовується тим, що бухгалтер не в змозі самостійно висвітлити соціальні показники діяльності компанії. Водночас Я. В. Соколов зазначає, що будь-який користувач даних бухгалтерського обліку повинен чітко розуміти всю їхню відносність, жодною мірою не вважаючи їх істиною в останній інстанції. Але ці дані повинні містити інформацію, достатню для ухвалення рішень⁴³⁸.

У міжнародних стандартах фінансової звітності принцип повного висвітлення не виокремлюється, але визначається вимога до повноти відображеної інформації. Ця вимога є однією з трьох складових якісної характеристики правдивого подання — «...щоби бути досконало правдивим поданням, опис повинен мати три характеристики. Він має бути повним, нейтральним і вільним від помилок»⁴³⁹.

Згідно з Концептуальною основою фінансової звітності, повнота проявляється в охопленні всієї інформації, потрібної користувачеві для того, щоб зрозуміти описуване явище, у тому числі всі необхідні описи і пояснення⁴⁴⁰. Відповідно, повне висвітлення трактується як якісна характеристика звітності, але варто враховувати і цільову спрямованість Концептуальної основи саме на звітність, а не на весь процес бухгалтерського обліку. Те, що повне висвітлення в бухгалтерському обліку є вимогою, якої потрібно дотримуватись при відображенні господарських операцій та їхніх наслідків, а щодо звітності вона набуває ознак якісної характеристики, породжує дуальність цього поняття, тобто відбувається поєднання різних форм прояву.

При відображенні в бухгалтерському обліку діяльності небанківських фінансово-кредитних установ принцип повного висвітлення відповідає

⁴³⁷ Голов С. Ф. Теорія багатоцільового бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2011. № 4. С. 3—13.

⁴³⁸ Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2005. 496 с. (С. 40)

⁴³⁹ Концептуальна основа фінансової звітності : Міжнародний документ від 01 вересня 2010 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_009/page?info=1.

⁴⁴⁰ Там само.

критерію доречності. Специфіка діяльності небанківських фінансово-кредитних установ вимагає наявності в обліку інформації не лише про наявні результати господарських операцій, а й теоретично можливі в майбутньому. Саме така інформація, у разі її релевантності, має бути відображена на позабалансових рахунках і у звітності. Релевантність інформації може бути різною, залежно від змістового навантаження такої інформації та виду користувачів.

Наступним критерієм є об'єктивність інформації про діяльність небанківських фінансово-кредитних установ. Із застосуванням принципу повного висвітлення об'єктивність інформації зростає, оскільки користувачам надається комплексна інформація з урахуванням перспективних результатів від здійснення господарських операцій.

Водночас принцип повного висвітлення не завжди відповідає критерію здійсненності. Щоб відобразити всі потенційно можливі наслідки господарської діяльності небанківських фінансово-кредитних установ у бухгалтерському обліку потрібно додатково залучати фахівців із бухгалтерського обліку та інших працівників фінансово-кредитної установи, оскільки бухгалтер не завжди може володіти інформацією про напрями діяльності установи, які не пов'язані з господарською діяльністю, але впливають чи можуть вплинути на вартість компанії в майбутньому. Ураховуючи вищезазначене, принцип повного висвітлення відповідає критеріям доречності та об'єктивності, водночас не завжди є здійсненим.

Принцип послідовності передбачає постійне (із року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики⁴⁴¹, тобто дотримання визначених облікових методів і процедур, допоки не виникнуть вагомі причини їх зміни або відмови від них. «Послідовність застосування облікових методик (процедур) протягом певного проміжку часу є необхідною, оскільки... прогнозування на підставі періодичних даних, які не квантифіковані і не класифіковані одним і тим самим способом, у цьому періоді буде досить складним»⁴⁴².

У Концептуальній основі фінансової звітності замість принципу послідовності використовується подібне за змістом поняття «узгодженість» (consistency), яке «означає використання тих самих методів, або з періоду в період для певного суб'єкта господарювання, або в одному періоді

⁴⁴¹ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-ХІV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

⁴⁴² Хендриксен Э. С., Ван Бреда М. Ф. Теория бухгалтерского учета / пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова. Москва : Финансы и статистика, 2000. 576 с. (С. 98).

для багатьох суб'єктів господарювання»⁴⁴³. Тобто узгодженість є вимогою бухгалтерського обліку як на мікро-, так і на макрорівні. Але в будь-якому разі метою як «узгодженості», так і «послідовності» є забезпечення таких властивостей інформації, що дозволять користувачам установлювати подібності і відмінності між економічними явищами, тобто порівнювати (зіставляти). Відповідно, у разі неможливості забезпечення визначених властивостей інформації облікова політика має бути змінена.

Вітчизняним законодавством для небанківських фінансово-кредитних установ передбачено обмеження можливостей зміни облікової політики у випадках, визначених МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки»: «Вимагається МСФЗ або якщо зміна приводить до того, що фінансова звітність надає достовірну та доречнішу інформацію про вплив операцій, інших подій або умов на фінансовий стан, фінансові результати діяльності або грошові потоки суб'єкта господарювання»⁴⁴⁴. Ухвалення рішення про зміну облікової політики (зазвичай методів оцінювання) небанківськими фінансово-кредитними установами передбачає обґрунтування переваг та очікуваного ефекту від змін у звітності з метою врахування їх користувачами при ухваленні рішень. Окрім зазначених випадків, зміни в обліковій політиці можуть відбуватись унаслідок перегляду старих або ухвалення нових нормативних актів. Так, введення в дію МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» (замість МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка») зумовило зміну підходів до визначення і застосування методів оцінювання фінансових інструментів небанківськими фінансово-кредитними установами на основі бізнес-моделей. Виключення з 2018 року з обов'язкового переліку принципів бухгалтерського обліку обачності та історичної (фактичної) собівартості⁴⁴⁵ також може вплинути на зміну облікової політики, проте такі зміни підлягають обов'язковому обґрунтуванню.

Застосування принципу послідовності небанківськими фінансово-кредитними установами, беззаперечно, є доречним, хоча семантичне наповнення «послідовності»⁴⁴⁶ не відповідає цілі принципу — допомогти досягти

⁴⁴³ Концептуальна основа фінансової звітності : Міжнародний документ від 01 вересня 2010 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_009/page?info=1.

⁴⁴⁴ МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки». URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_020.

⁴⁴⁵ Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень : Закон України від 05 жовтня 2017 р. № 2164-VIII / Верховна Рада України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2164-19>.

⁴⁴⁶ Послідовність — 1) Певна черговість подій, явищ, етапів роботи тощо, порядок розташування чогось; 2) Логічна обґрунтованість учення, світогляду, теорії тощо,

зіставності інформації. Найяскравіше зміст зазначеного принципу-вимоги характеризує термін «узгодженість»⁴⁴⁷, на який варто замінити назву принципу послідовності, урахувавши ще й той факт, що в міжнародній практиці застосовується саме цей термін. Забезпечуючи об'єктивність облікової інформації, принцип послідовності передбачає можливість виникнення певних труднощів в її досягненні, що, зазвичай, пов'язані з обґрунтуванням змін та ефектів від них.

Принцип обачності (консерватизму) є чи не найконтroversійнішим принципом бухгалтерського обліку, що зумовлено гострими дебатами науковців про потребу застосування останнього. Сутність зазначеного принципу полягає в застосуванні таких методів оцінювання, які запобігають завищенню активів і доходів, а також заниженню оцінки зобов'язань і витрат, що в кінцевому підсумку має на меті запобігання завищеній оцінці чистих активів (власного капіталу) підприємства (рис. 2.13).

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{Активи} \rightarrow \min \\ \text{Доходи} \rightarrow \min \\ \text{Зобов'язання} \rightarrow \max \\ \text{Витрати} \rightarrow \max \end{array} \right\} \Rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{Фінансовий} \\ \text{результат} \rightarrow \min \\ \text{Чисті активи} \\ \text{(власний капітал)} \rightarrow \min \end{array} \right\}$$

Рис. 2.13. Вибір методів оцінювання об'єктів бухгалтерського обліку при застосуванні принципу обачності

Примітка. Розробка автора.

Обачність передбачає чотири суворі правила:

- активи, відображені в балансі поточного звітного періоду, отримують мінімальні з усіх можливих оцінок;
- витрати, потенційно сформовані в поточному звітному періоді, відносять не на майбутні звітні періоди, а відображаються в поточному звітному періоді;
- зобов'язання, відображені в балансі поточного звітного періоду, повинні мати максимальні з усіх реально можливих оцінок;

відсутність у них суперечливих тверджень, положень і т. ін.; 3) Вірність своїм принципам, переконанням, уподобанням тощо; наполегливість у виконанні своїх рішень (Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови. URL : <http://slovo.org.ua/93/53407/957633.html>).

⁴⁴⁷ Узгодженість від узгодження — надання чому-небудь відповідності до чогось, єдності з чимось; установлення відповідності, єдності між чимсь (Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови. URL : <http://slovo.org.ua/32/53411/32514.html>).

— доходи, потенційно сформовані в поточному звітному періоді, відображаються в тому звітному періоді, в якому будуть реалізовані⁴⁴⁸.

Такі критерії відбору оціночних методів пов'язані з невизначеністю як минулих, так і майбутніх подій, і, як зазначає Н. Хелмен (*Niclas Hellman*), «де є невизначеність, там присутній консерватизм (обачність)»⁴⁴⁹, а обачність є проявом обережності при винесенні бухгалтерських суджень в умовах невизначеності.

Обачність у небанківських фінансово-кредитних установах виникає тому, що вона є частиною ефективної технології, яка використовується в організації діяльності установ і її договірних стосунках із різними контрагентами. У зв'язку з цим «обачливий» бухгалтерський облік є засобом уникнення ризику, викликаного різними сторонами, що мають асиметричну інформацію, асиметричні виплати, обмежені перспективи й обмежену відповідальність. Бухгалтерський облік не є системою нейтрального виміру, саме тому застосування принципу обачності має різне співвідношення з інтересами користувачів облікової інформації небанківських фінансово-кредитних установ (*табл. 2.9*).

Концептуальна основа фінансової звітності (ухвалена у вересні 2010 року) не містить принципу обачності (*prudence*), і змінами до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» передбачено виключення з 2018 року обачності з обов'язкових до застосування принципів бухгалтерського обліку⁴⁵⁰, що створює прецеденти для розширення застосування небанківськими фінансово-кредитними установами технологій «умовно-креативного обліку»⁴⁵¹ та маніпулювання обліковою інформацією і звітністю в інтересах конкретних користувачів. Тим паче, що річний дохід небанківських фінансово-кредитних установ, здебільшого, не перевищує двадцяти мільйонів гривень, що, відповідно

⁴⁴⁸ Соколов Я. В., Бычкова С. М. Принцип осмотрительности (консерватизма) в бухгалтерском учете. *Бухгалтерский учет*. 1999. № 5. С. 54—59. URL : <https://www.lawmix.ru/bux/156729>.

⁴⁴⁹ Niclas H. Accounting Conservatism under IFRS. *Accounting in Europe*. 2008. Vol. 5. Is. 2.7. P. 1—100. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17449480802510492?src=recs> us.

⁴⁵⁰ Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень» : Закон України від 05 жовтня 2017 р. № 2164-VIII / Верховна Рада України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2164-19>.

⁴⁵¹ Легенчук С. Ф. Креативний облік в національній системі бухгалтерського обліку. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: міжнародний збірник наукових праць*. 2009. Вип. 2 (14). С. 88—101. URL : <http://pbo.ztu.edu.ua/article/view/65521/61330>.

до чинного податкового законодавства, дає можливість визначати фінансовий результат до оподаткування без будь-яких коригувань на різниці [амортизація необоротних активів, формування резервів (забезпечень), формування резервів за активами та резерву сумнівних боргів, визнання доходів / витрат від участі в капіталі]⁴⁵², мінімізуючи податок на прибуток.

Таблиця 2.9

Інтереси користувачів облікової інформації небанківських фінансово-кредитних установ щодо застосування принципу обачності

Користувачі облікової інформації	Інтереси користувачів щодо застосування принципу обачності	
	підтримують	не підтримують
Власники	зменшення податкового навантаження, зменшення ризиків невизначеності (за відсутності наміру продажу своїх часток і обмеженості інтересу тільки доходами за інвестованим капіталом)	вища оціночна вартість бізнесу дає можливість вигідно (дорожче) його продати (за наявності наміру продажу своїх часток); вища прибутковість і вартість чистих активів (власного капіталу) забезпечує вищий дохід за частками (паями) (при зацікавленості тільки в доходах за інвестованим капіталом)
Менеджери і вищий управлінський персонал	підвищена зацікавленість у платоспроможності, що забезпечує добробут, а також зниження відповідальності, пов'язаної з ухваленням рішень (за відсутності кореляції оплати праці і результативності діяльності)	зацікавленість у підвищеній прибутковості діяльності установи (наявність залежності оплати праці і результативності діяльності)
Кредитори (в тому числі клієнти, що надають фінансових активи із зобов'язанням щодо наступного їх повернення)	підвищена зацікавленість у платоспроможності, що забезпечує погашення боргів	-
Працівники	підвищена зацікавленість у платоспроможності, що забезпечує добробут	-

⁴⁵² Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. Ст. 134. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

Користувачі облікової інформації	Інтереси користувачів щодо застосування принципу обачності	
	підтримують	не підтримують
Потенційні інвестори	нижча оціночна вартість бізнесу дає можливість зменшити (зеконотити) витрати на інвестиції	-
Клієнти-позичальники	інтерес відсутній, оскільки ні платоспроможність, ні прибутковість фінансової установи їх не цікавить, а цікавлять договірні умови отримання послуг	
Податкові органи	-	підвищена зацікавленість у прибутковості установ, що забезпечує податкові надходження
Спеціалізовані органи регулювання та контролю	підвищена зацікавленість у платоспроможності та фінансовій стійкості, що забезпечує ефективне функціонування ринку фінансових послуг	-
Аудитори	інтерес відсутній, що обумовлюється незалежністю на професійною етикою аудитора	

Примітка. Розробка автора.

Обґрунтуванням законодавчих змін стали заходи щодо імплементації норм Європейського Союзу⁴⁵³. Хоча Директива 2013/34/ЄС містить вимоги щодо визнання та оцінки на основі обачності: «відображення прибутку, отриманого на звітну дату; врахування всіх зобов'язань, що виникають протягом звітного або попереднього фінансового року, навіть якщо такі зобов'язання стають очевидними тільки в період між звітною датою і датою складання балансу; визнання всіх негативні коригування вартості, не враховуючи, чи є результатом фінансового року прибуток чи збиток»⁴⁵⁴. Окрім того, з 2015 року в Раді з МСФЗ триває обговорення проекту оновленої Концептуальної основи фінансової звітності, яким передбачається відновлення принципу обачності⁴⁵⁵. На підтримку цієї позиції

⁴⁵³ Пояснювальна записка від 21 червня 2017 р. до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (щодо удосконалення деяких положень) № 4646-д від 16 червня 2017 р. / Верховна Рада України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62044.

⁴⁵⁴ Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0034>.

⁴⁵⁵ IFRS Foundation IASB, IASB Meeting, Staff Paper as of June 2017, Summary of tentative decisions on the Conceptual Framework for Financial Reporting, IFRS Agenda ref 10D.

обґрунтовано висловлюються як іноземні^{456, 457, 458, 459, 460, 461}, так і вітчизняні науковці^{462, 463, 464, 465, 466}.

Але навіть без законодавчо закріплених норм Міжнародні стандарти фінансової звітності містять консервативні підходи, прикладами яких є:

— створення резервів під зменшення корисності фінансових активів (п. 5.5 МСФЗ 9 «Фінансові інструменти»)⁴⁶⁷;

— оцінка договорів фінансової гарантії емітентом за більшою з таких сум: сумою резерву під збитки і первісно визнаною сумою за вирахуванням, за потреби, сукупного розміру доходу, визнаного згідно з принципами МСФЗ 15 (п. 4.2 МСФЗ 9 «Фінансові інструменти»)⁴⁶⁸;

⁴⁵⁶ Ramalingegowda S., Yong Y. Institutional ownership and conservatism. *Journal of Accounting and Economics*. 2012. № 53 (1/2). P. 98—114. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165410111000516>.

⁴⁵⁷ Mora A., Walker M. The implications of research on accounting conservatism for accounting standard setting. *Accounting and Business Research*. 2015. Vol 45. № 5. P. 620—650. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00014788.2015.1048770?needAccess=true>.

⁴⁵⁸ Barker R. Conservatism, Prudence and the IASB's Conceptual Framework. *Accounting and Business Research*. 2015. № 45 (4). P. 514—538. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00014788.2015.1031983>.

⁴⁵⁹ Tracey E. Discussion of «Conservatism, prudence and the IASB's conceptual framework» by Richard Barker. *Accounting and Business Research*. 2015. Vol. 45. Is. 4 : International Accounting Policy Forum pages. P. 539—542. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00014788.2015.1030937?src=recsys>.

⁴⁶⁰ Măciucă G., Hlaciuca E., Ursachea A. The role of prudence in financial reporting: IFRS versus Directive 34. *Procedia Economics and Finance*. 2015. № 32. P. 738—744. URL : https://www.researchgate.net/publication/289995925_The_Role_of_Prudence_in_Financial_Reporting_IFRS_versus_Directive_34.

⁴⁶¹ Oreshkova H. The debate on prudence in accounting. *CBU International Conference Proceedings «Innovation in science and education» 2017 (march 22—24, Prague)*. 2017. Vol. 5. P. 343—360. URL : <http://www.journals.cz/index.php/CBUIC/article/view/949/pdf>.

⁴⁶² Легенчук С. Ф. Управлінські аспекти застосування консерватизму в бухгалтерському обліку. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки*. 2009. № 3. С. 96—103.

⁴⁶³ Голов С. Ф. Теорія багатотільового бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2011. № 4. С. 3—13. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2011_4_2.

⁴⁶⁴ Грицишен Д. О. Модифікація принципів бухгалтерського обліку в контексті положень сталого розвитку промислових підприємств. *Економічний простір*. 2015. № 100. С. 108—124. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2015_100_13.

⁴⁶⁵ Озеран А. В. Гармонізація фінансової звітності підприємств з міжнародними стандартами та потребами управління дисертація : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 — бух. облік, аналіз та аудит (за видами екон. діяльн.). Київ : КНТЕУ, 2016. 467 с.

⁴⁶⁶ Безверхий К. Принципи бухгалтерського обліку та їх вплив на обліково-звітну інформацію підприємства. *Галицький економічний вісник*. 2012. № 6 (39). С. 76—92.

⁴⁶⁷ МСФЗ 9 «Фінансові інструменти». URL : https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/IFRS_9_Ukrainian.pdf.

⁴⁶⁸ Там само.

— відображення запасів у звітності за балансовою вартістю, яка є нижчою з оцінок, — собівартість або переглянута чиста вартість реалізації (п. 33 МСБО 2 «Запаси»)⁴⁶⁹;

— визнання витрат, пов'язаних зі створенням забезпечень (п. 54 МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи») тощо.

Актуальність обачливого підходу у формуванні інформації небанківськими фінансово-кредитними установами підтверджується вимогами введеного в дію з 01.01.2018 МСФЗ 9 «Фінансові інструменти», яким передбачається зміна підходів до формування резерву під зменшення корисності фінансових активів з «факту знецінення активів» до «концепції очікуваних кредитних збитків». Для активів, за якими з моменту виникнення не відбулося значного зростання кредитного ризику, резерви формуватимуться з урахуванням очікуваних збитків (*expected credit loss — ECL*) наперед на 12 місяців⁴⁷⁰. Це означає, що на момент видачі кредитів небанківські фінансово-кредитні установи повинні закладати в розрахунок можливі (ненульові) втрати від погіршення якості кредиту на майбутні 12 місяців. Кредити, для яких кредитний ризик суттєво зріс, потрібно резервувати з огляду на ймовірність втрат протягом усього строку кредитування. Усе це призводить до застосування найконсервативніших методів оцінювання фінансових активів небанківськими фінансово-кредитними установами, що, у свою чергу, впливає на величину власного капіталу.

Доречність застосування принципу обачності [безумовного консерватизму — *uncondidional (ex-ante) conservatism*⁴⁷¹] небанківськими фінансово-кредитними установами обумовлюється проявами «умовного консерватизму» (*conditional conservatism, ex-post conservatism or information-driven conservatism*), основні аспекти якого полягають у часовій асиметрії відображення впливу «поганих новин» (*bad news*) і «хороших новин» (*good news*) на доходи і прибутковість. С. Басу (*Sudipta Basu*) у праці «Принцип консерватизму та асиметрія своєчасного надходження доходів» (*The conservatism principle and the asymmetric timeliness of earnings*) за допомогою математичних розрахунків довів, що чутливість доходів до «поганих

⁴⁶⁹ МСБО 2 «Запаси». URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_021.

⁴⁷⁰ МСФЗ 9 «Фінансові інструменти». URL : https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/IFRS_9_Ukrainian.pdf.

⁴⁷¹ Безумовний консерватизм [*uncondidional (ex-ante) conservatism*] відображає ідею про те, що консервативний вибір бухгалтерського обліку здійснюється до того, як буде подана інформація. Рівень безумовного консерватизму не пов'язаний з потоком новин про ефективність активів (Basu S. *The conservatism principle and the asymmetric timeliness of earnings. Journal of Accounting and Economics*. 1997. № 24 (1). P. 3—37). URL : http://lib.cufe.edu.cn/upload_files/other/4_20140516025202_13.pdf.

новини» значно вища і передбачає відображення втрат у поточному звітному періоді в повному обсязі. «Хороші новини» здійснюють відтермінований вплив на зростання доходу, тобто збільшення доходу розподіляється між поточним і майбутніми періодами⁴⁷². Яскравим прикладом дії умовного консерватизму в діяльності небанківських фінансово-кредитних установ стало значене зменшення залучених коштів, пайових внесків (у кредитних спілках) і прибутків (навіть поява збитків) у посткризовому 2009 році, як результат «поганих новин» наприкінці і за підсумками 2008-го. Поліпшення фінансових результатів діяльності небанківських фінансово-кредитних установ та їхньої платоспроможності у 2010—2012 роках («хороші новини») не призвело до зростання показників до рівня 2008 року, а спричинило зміну їхньої структури та «переливання» інвесторського капіталу. А «погані новини» на ринку небанківських фінансових послуг 2013 року взагалі призвели до скорочення доходів та оборотних активів до критичної величини, що спричинило ліквідацію значної кількості небанківських фінансово-кредитних установ.

В умовах вірогідного спаду кризи на ринку небанківських фінансових послуг транспарентність, оптимально узгоджена з обачністю, повинна стати пріоритетом у формуванні та представленні облікової інформації, як історичної, так і прогнозної. З цією метою підходи, моделі та правила визнання й оцінювання активів, зобов'язань і власного капіталу, доходів і витрат мають підпорядковуватись визначеному пріоритету. Перш за все, потрібно відновити довіру до якості звітності, а також до відповідних органів і людей, що вповноважені відповідати за її достовірність.

Звісно, принцип обачності за своєю сутністю є необ'єктивним. Проте саме в обережному застосуванні методів оцінювання та критеріїв визнання об'єктів бухгалтерського обліку і полягає його важливість, особливо при наданні фінансових послуг небанківськими фінансово-кредитними установами. Реалізація принципу обачності передбачає досить складну методичну роботу облікового персоналу небанківських фінансово-кредитних установ, оскільки бухгалтерські судження щодо вибору методів оцінювання та визнання об'єктів бухгалтерського обліку мають бути обґрунтованими.

Принцип історичної вартості (історичної собівартості) передбачає пріоритетність оцінювання об'єктів бухгалтерського обліку виходячи з

⁴⁷² Basu S. The conservatism principle and the asymmetric timeliness of earnings. *Journal of Accounting and Economics*. 1997. № 24 (1). P. 3—37. URL : http://lib.cufe.edu.cn/upload_files/other/4_20140516025202_13.pdf.

ціни придбання або вартості виготовлення⁴⁷³. Цей принцип бухгалтерського обліку є наслідком застосування теорії грошового номіналізму, що передбачає ігнорування коливання вартості грошей у часі та вимагає оцінки активів за ціною придбання або собівартістю виготовлення, а зобов'язань — за номінальною вартістю. Після визнання історична вартість залишається незмінною протягом усього часу володіння активами та/або існування боргу в суб'єкта господарювання⁴⁷⁴. Застосування принципу історичної вартості має як переваги, так і недоліки (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Переваги і недоліки застосування історичної вартості (собівартості)

Переваги	Недоліки
1. <i>Документальна обґрунтованість.</i> Дані бухгалтерського обліку є документально перевіряними, позбавленими упередженості, а отже, більш надійними для інвесторів та інших зовнішніх користувачів	1. <i>Не враховує зміни рівня цін.</i> Бухгалтерські звіти, підготовлені відповідно до принципу історичної собівартості, є лише підтвердженням історичних фактів. Зміни вартості грошей унаслідок зміни загального рівня цін не враховуються. Отже, бухгалтерський облік не забезпечує формування достовірної інформації про стан і діяльність суб'єкта господарювання
2. <i>Мінімізація впливу бухгалтерських суджень.</i> Застосування принципу зменшує до мінімуму вплив особистих суджень на бухгалтерські записи. Опираючись на фактичні операції, він містить менш суперечливі дані, ніж при застосуванні альтернативних оцінок	2. <i>Нереалістична вартість необоротних активів.</i> Необоротні активи обліковуються та відображаються за ціною, за якою вони придбані. Зміни в ринковій вартості таких активів ігноруються
3. <i>Оптимальна основа для оподаткування.</i> Бухгалтерський облік на основі принципу історичної собівартості є законодавчо визнаною системою, прийнятою як основа для оподаткування, декларування дивідендів тощо	3. <i>Недостатнє забезпечення амортизації.</i> Амортизація є механізмом генерування коштів для заміни основних засобів. При застосуванні принципу історичної собівартості амортизація нараховується на основі історичної вартості основних засобів, а не за ціною, за яку такі самі активи можна придбати. Резерви, сформовані шляхом амортизації, виходячи з первісної вартості, не будуть достатніми для заміни активів

⁴⁷³ Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council. Article 6. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0034>.

⁴⁷⁴ Теорія грошового номіналізму вперше сформована та обґрунтована Г. Кнаппом (Georg Friedrich Knapp) у праці «Державна теорія грошей» (The State Theory of Money, 1924). URL : <https://socialsciences.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/knapp/StateTheoryMoney.pdf>.

Переваги	Недоліки
4. <i>Економічність</i> . Оцінка за історичною собівартістю є, серед усіх альтернативних методів оцінювання, способом, який є найменш дорогим для суспільства з урахуванням соціальних витрат на реєстрацію, звітність, перевірку та врегулювання спорів	4. <i>Нереалістичний (роздутий) фінансовий результат</i> . Доходи обліковуються на основі поточної вартості, тоді як витрати обліковуються за історичною вартістю, відповідно, фінансовий результат не відображає реальний прибуток (збитки). У період інфляції прибутки переоцінюються (завищуються)
	6. <i>Не забезпечує представлення справедливої вартості фінансового стану</i> . Баланс складається з монетарних та немонетарних статей. Монетарні статті, такі як готівка, позики, дебіторська і кредиторська заборгованості тощо, відображаються за їхньою поточною вартістю. Немонетарні статті, такі як споруди, будівлі, земля тощо, відображаються за історичною вартістю. У період інфляції немонетарні статті недооцінюються, відповідно, баланс не відображає фінансовий стан за справедливою вартістю

Примітка. Розробка автора.

Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» до 2018 року зазначений принцип визначався як обов'язковий до використання і обмежувався вимогами тільки щодо активів, ігноруючи пріоритетність оціночних вимог щодо зобов'язань. На сьогодні принцип історичної собівартості виключений із законодавчого переліку бухгалтерських принципів, що зумовлює перегляд небанківськими фінансово-кредитними установами підходів до оцінки об'єктів бухгалтерського обліку, враховуючи, при цьому, вимоги Міжнародних стандартів фінансової звітності.

У Концептуальній основі фінансової звітності історична вартість (собівартість) не визначається як принцип бухгалтерського обліку, проте зазначається, що «фінансові звіти складають відповідно до моделі бухгалтерського обліку, яка базується на очікуваному відшкодуванні історичної собівартості та на концепції збереження номінального фінансового капіталу»⁴⁷⁵. При цьому не виключається застосування інших моделей та концепцій.

⁴⁷⁵ Концептуальна основа фінансової звітності : Міжнародний документ від 01 вересня 2010 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_009/page?info=1.

Науковці оцінці за історичною вартістю найчастіше протиставляють оцінку справедливої вартості (fair value)^{476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487}, яка являє собою ціну, що була б отримана за продаж активу чи сплачена за передання зобов'язання у звичайній операції між учасниками ринку на дату оцінювання⁴⁸⁸. Загалом, справедлива вартість є оцінкою, способом визначення ринкової ціни об'єктів обліку в обмінних операціях і ґрунтується на багатьох припущеннях. Так, оцінка справедливої вартості визначається на основі припущення, яким керувались би учасники ринку при обґрунтуванні ціни майбутньої угоди, що може бути отримана при про-

⁴⁷⁶ Greenberg M. D., Eric H., Noreen C., James N. D. Fair Value Accounting, Historical Cost Accounting, and Systemic Risk: Policy Issues and Options for Strengthening Valuation and Reducing Risk. Santa Monica, CA : RAND Corporation, 2013. URL : https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR370.html.

⁴⁷⁷ Giordano-Spring S., Martinez I., Vidal O. Coûts historiques vs. justes valeurs pour mesurer le résultat comptable? Les arguments comparés des professionnels du chiffre. *Comptabilité — Contrôle — Audit*. 2015. Vol. 21 (3). P. 119—148. URL : <http://www.cairn.info/revue-comptabilite-controlle-audit-2015-3-page-119.htm>.

⁴⁷⁸ Jajairam P. Fair Value Accounting vs. Historical Cost Accounting. *Review of Business Information Systems*. 2013. № 17. P. 1—6. URL : https://www.researchgate.net/publication/291437467_Fair_Value_Accounting_vs_Historical_Cost_Accounting.

⁴⁷⁹ Reis R. F., Stocken Ph. C. Strategic Consequences of Historical Cost and Fair Value Measurements. *Contemporary Accounting Research*, Forthcoming, 2007. URL : <https://ssrn.com/abstract=975445>.

⁴⁸⁰ Anagnostopoulos Y., Buckland R. Historical cost versus fair value accounting in banking: Implications for supervision, provisioning, financial reporting and market discipline. *Journal of Banking Regulation*. 2005. Vol. 6. Is. 2. P. 109—127. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jbr.2340186>.

⁴⁸¹ Lihong L., Edward J. R. The Effect of Fair Value versus Historical Cost Reporting Model on Analyst Forecast Accuracy. *The Accounting Review*. 2014. May. Vol. 89. № 3. P. 1151—1177. <https://doi.org/10.2308/accr-50687>.

⁴⁸² Kaya C. T. Fair Value versus Historical Cost: Which is actually more «Fair»? *Journal of Accounting & Finance*. 2013. № 60. P. 127—137. URL : <http://www.journal.mufad.org/attachments/article/717/8.pdf>.

⁴⁸³ Socoliuc M. Fair value versus historic cost: advantages and disadvantages. *Ecoforum Journal*. 2018. № 7 (2). URL : <http://www.ecoforumjournal.ro/index.php/eco/article/view/817/499>.

⁴⁸⁴ Супрунова І. В. Актуальні питання оцінки в бухгалтерському обліку. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки*. 2009. № 3 (49). С. 180—185.

⁴⁸⁵ Гуцаленко Л. В. Можливості застосування справедливої вартості у вітчизняній обліковій системі. *Збірник наукових праць ВНАУ. Економічні науки*. 2012. № 3 (69). Т. 2. С. 40—46.

⁴⁸⁶ Левченко З. М. Справедлива вартість як пріоритет в оцінці активів. *Вісник Полтавської державної академії*. 2010. № 2. С. 160—162.

⁴⁸⁷ Ловінська Л. Г. Оцінка в бухгалтерському обліку : монографія. Київ : КНЕУ, 2006. 256 с.

⁴⁸⁸ МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості». URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_068.

дажу активу або переданні зобов'язання, на основі припущення про можливість генерувати економічні вигоди від найбільш ефективного використання активу. Припущення учасників ринку повинні враховувати ризик інформаційної невизначеності операції. Припущення в оцінці зобов'язань повинні визначатись вірогідністю у виконанні договірних зобов'язань у майбутньому, а припущення учасників ринку повинно обґрунтовуватись ризиком зміни справедливої вартості активу під час погашення зобов'язань відповідно до ринкових умов.

Справедлива вартість також має як переваги, так і недоліки застосування (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Переваги і недоліки застосування справедливої вартості

Переваги	Недоліки
1. <i>Своєчасність інформації.</i> Оцінка за справедливою вартістю актуалізує інформацію відповідно до часу і поточних ринкових умов та прагне надати найбільш релевантні оцінки. Це має величезне інформаційне значення для самого суб'єкта господарювання та заохочує до швидких коригувальних дій	1. <i>Низька об'єктивність.</i> Оцінка за справедливою вартістю є менш надійною, оскільки часто позбавлена об'єктивності. Можливо, що іноді справедлива вартість активу на ринку не вказує на його основну вартість. Ринок може бути неефективним і не відображати у своїх оцінках всю доступну інформацію. Існують також інші фактори, які можуть спричинити відхилення цієї ринкової оцінки, такі як нерациональність інвестора, упередженість поведінки
2. <i>Забезпечує точну оцінку та порівнянність.</i> Цей метод обліку допомагає забезпечити більшу точність, коли йдеться про поточні оцінки активів і зобов'язань. Якщо очікується, що ціни будуть збільшуватися або зменшуватися, оцінка може змінюється так само	2. <i>Схильність до маніпуляцій.</i> Маніпулювання ціною самими суб'єктами господарювання становить ризик при оцінці за справедливою вартістю, оскільки торгівля на неліквідних ринках може вплинути як на продажні, так і купівельні ціни
3. <i>Порівнянність.</i> Послідовність вимірювання активів і зобов'язань за справедливою вартістю поліпшить порівнянність звітної інформації різних суб'єктів господарювання за однакові часові проміжки	3. <i>Може зменшити задоволення інвесторів.</i> Не всі інвестори не завжди помічають, що компанія використовує облік справедливої вартості, що може призвести до невдоволення серед них через втрату вартості чистого доходу. Оскільки багато інвесторів торгують активами, а не використовують їх для інвестування, вони отримають величезний удар по своєму портфелю, що змушує їх узагалі уникнути цього бізнесу

Переваги	Недоліки
4. <i>Більш детальна інформація у звітності, ніж за історичною вартістю.</i> Облік за справедливою вартістю підвищує інформативність звітності на відміну від іншого методу обліку — історичної вартості. Для ведення бухгалтерського обліку за справедливою вартістю суб'єкт господарювання повинен розкрити розширену інформацію про використовувану методологію, припущення, ризики, пов'язані з ним передбачення та інші питання, що призводить до необхідності підготовки деталізованої звітності та підвищує транспарентність	4. <i>Може спричинити зниження вартості.</i> Якщо підприємство зазнає зменшення чистого доходу через втрати активів, це може спричинити ефект доміно у всій галузі або регіоні. Зниження оцінки часто можуть спричинити непотрібний продаж через нестабільність ринку
5. <i>Корисність для аналізу власного капіталу (чистих активів).</i> Оцінка активів і зобов'язань за справедливою вартістю забезпечує оцінку власного капіталу задля визначення потенціалу зростання (оцінка за історичною вартістю, на противагу, зорієнтована на оцінку ризиків падіння бізнесу)	5. <i>Внесок у проциклічність фінансової системи.</i> Облік за справедливою вартістю може призвести до того, що збільшення прибутку фінансової установи буде перебільшене під час підйому на ринку та сприятиме «подальшому розширенню кредиту», що потім створить умови для більш глибокого і більш тривалого спаду. Ситуація також може бути посилена внаслідок коригування в бік зменшення вартості активів, що матиме вплив на вартість власного капіталу, а це додатково стримуватиме процес кредитування

Примітка. Розробка автора.

Оскільки справедлива вартість — це оцінка на основі даних ринку, то наміри суб'єкта господарювання щодо утримання активу або погашення зобов'язання не є доречними при оцінюванні справедливої вартості, тобто оцінка об'єктів бухгалтерського обліку повинна здійснюватись не на основі їхньої цінності для суб'єкта господарювання, а на основі їхньої споживчої вартості. Відповідно, справедлива вартість не є одним конкретним способом оцінювання вартості, а є концепцією, що передбачає багатоваріантність і комбінування підходів (ринковий, витратний, доходний), баз [історична вартість, поточна вартість, вартість використання (*value in use*), вартість виконання (*fulfilment value*), теперішня вартість], способів і прийомів оцінювання об'єктів обліку, що в загальному підсумку дозволяє оцінити потенційну цінність суб'єкта господарювання на основі інформаційного

відображення відносин, що сформувались у процесі формування активів, зобов'язань і капіталу. При цьому не виключається застосування оцінки за історичною вартістю, а лише розглядається її використання як однієї з можливих баз визначення справедливої вартості.

Підтримуючи погляди С. Ф. Голова і М. І. Бондаря про те, що вибір оцінки має залежати від мети та економічних інтересів користувачів^{489, 490} і припускаючи безумовну їхню потребу в правдивій інформації, справедлива оцінка об'єктів бухгалтерського обліку виступатиме їхньою релевантною оцінкою.

Активи і зобов'язання небанківських фінансово-кредитних установ більш як на 70 % сформовані фінансовими інструментами, пріоритетною оцінкою яких, відповідно до МСФЗ 9 «Фінансові інструменти», є справедлива вартість. Відповідно, використання принципу історичної вартості (собівартості) для них, здебільшого, втрачає сенс, оскільки така інформація про стан і діяльність фінансової установи не є актуальною та корисною, хоча й не передбачає складних розрахунків. Проте не можна виключати застосування історичної вартості небанківськими фінансово-кредитними установами в оцінці всіх своїх об'єктів бухгалтерського обліку. Навіть фінансові інструменти, що утримуються для одержання довірливих грошових потоків, які є суто виплатами основної суми і процентів на непогашену частку основної суми, оцінюються за амортизованою собівартістю, яка є їхньою історичною вартістю. Різноманітності структури активів і зобов'язань, операційних циклів різних видів небанківських фінансово-кредитних установ, відмінність у бізнес-моделях з управління фінансовими активами і характеристиці грошових потоків за ними унеможливають виокремлення пріоритетної бази оцінки, саме тому доречним буде принцип історичної вартості (собівартості) замінити на принцип справедливої оцінки, що передбачає вибір підходу, бази, способів та прийомів оцінки, що відповідає економічним інтересам користувачів. Звісно, такий принцип передбачає додаткові зусилля при обґрунтуванні підходів до оцінювання та здійсненні розрахунків, проте інформація є своєчасною та релевантною.

Дослідивши сукупність принципів-припущень і принципів-вимог бухгалтерського обліку за виокремленими критеріями їхньої життєздатності

⁴⁸⁹ Голова С. Теорія багатоцільового бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2011. № 4. С. 3—13.

⁴⁹⁰ Бондар М. І. Оцінка та оцінювання в бухгалтерському обліку. *Фінанси, облік і аудит : збірник наукових праць*. 2009. Вип. 13. С. 169—177. (С. 174). URL : <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/4185/1/169-177.pdf>.

зادля забезпечення методологічної основи підготовки якісної облікової інформації небанківськими фінансово-кредитними установами, визначено превалювання критерію доречності над об'єктивністю і здійсненністю, що, здебільшого, обумовлене превалюванням в об'єктах бухгалтерського обліку фінансових інструментів та операцій з ними, а також засвідчує пріоритетність корисності інформації над її точністю і складністю розрахунків (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

**Оцінка життєздатності принципів бухгалтерського обліку
для небанківських фінансово-кредитних установ**

Критерії життєздатності принципів	Принципи-припущення		Принципи-вимоги							
	автономність	безперервність	періодичність	нарахування	превалювання сутності над формою	єдиний грошовий вимірник	повне висвітлення	послідовність	обачність	історична вартість (собівартість)
Доречність	-	+	+	+	-	+	+	+	+	-
Об'єктивність	+	-	-	-	+	-	+	+	-	-
Здійсненність	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+

Примітка. Сформовано автором.

Отже, у діяльності небанківських фінансово-кредитних установ модифікація принципів бухгалтерського обліку передбачає:

— запровадження регульованої волатильності меж майнової самостійності щодо узагальнення облікової інформації відповідно до інтересів користувачів і заміна принципу автономності на принцип релевантної звітної одиниці;

— зміну принципу єдиного грошового вимірника, що викликана необхідністю розширення його сутності, та передбачає використання спільного грошового вимірника задля узагальнення і порівняння облікової інформації, що не виключає використання в бухгалтерській звітності інших вимірників;

— заміну назви принципу послідовності на принцип узгодженості у зв'язку з невідповідністю семантичного наповнення «послідовності» цілі принципу з однойменною назвою (досягнення зіставної інформації) та коректним відображенням змісту;

— заміну принципу історичної вартості (собівартості) на принцип справедливої оцінки, який передбачає альтернативність підходів, баз, способів та прийомів оцінки, що відповідають економічним інтересам користувачів. Застосування оцінки за історичною вартістю не виключається, а її використання розглядається як одна з можливих баз визначення справедливої вартості.

Модифікації інших принципів у діяльності небанківських фінансово-кредитних установ не є такими суттєвими, а виражаються у зміщенні співвідношення між доречністю та об'єктивністю і здійсненністю, але не нівелюють їхнє методологічне значення у формуванні облікової інформації, здатної задовольняти потреби користувачів.

Представлене ранжування та уточнення назв принципів бухгалтерського обліку дозволяє:

— спрямувати організацію бухгалтерського обліку відповідно до цільових запитів користувачів, а також надати їм можливість усвідомлено трактувати значення засад бухгалтерського обліку;

— узгодити методологічні основи бухгалтерського обліку з методичними розробками і рекомендаціями, які визначають порядок ведення бухгалтерського обліку та формування різних видів звітності небанківських фінансово-кредитних установ. Вказані заходи в комплексі забезпечать не лише підвищення достовірності та інформаційної місткості продукту бухгалтерського обліку, а й поглибить розуміння, доступність і підвищать ефективність менеджменту вказаної групи підприємств.

2.6. РОЗВИТОК МЕТОДУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВО- КРЕДИТНИХ УСТАНОВ ЗА АДИТИВНИМ ПІДХОДОМ

Система принципів у поєднанні зі системою елементів методу забезпечують побудову цілісної методології бухгалтерського обліку, що є теоретичною основою формування та узагальнення інформації про діяльність небанківських фінансово-кредитних установ.

Трактування поняття «методу» вирізняється багатоваріантністю. Узагальнюючи наукові підходи до розуміння поняття методу, останній доречно розглядати як агреговану сукупність прийомів і способів організації

теоретичного та практичного освоєння дійсності, ураховуючи особливості досліджуваного об'єкта.

Що ж до методу бухгалтерського обліку, то наукові погляди на це поняття не відрізняються значною багатоваріантністю і враховують запропонований вище підхід до розуміння методу.

Наукові методи є головним інструментом пізнання об'єктивних законів дійсності і визначають конкретні прийоми, способи дії, що використовуються для дослідження явищ.

Переважає більшість науковців, зокрема Л. К. Сук, П. Л. Сук, Ф. Ф. Бутинець, А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. Г. Мельник, В. С. Лень, визначають поняття «метод бухгалтерського обліку» як сукупність способів і прийомів. Менш уживаним є трактування методу бухгалтерського обліку як системи способів і прийомів: такої думки притримуються Б. Ф. Усач, Р. К. Шурпенкова, І. Б. Садовська, Т. В. Божидарнік, К. Є. Нагірська, Й. Я. Даньків, М. Я. Остап'юк, Ю. А. Верига та інші. Зазначені підходи досить схожі між собою і означають наявність певної кількості способів та прийомів, відмінність же полягає в тому, що трактування методу через поняття «система» передбачає упорядкованість і взаємозв'язок між способами та прийомами. Що ж до трактування методу бухгалтерського обліку як принципу чи способу, то варто зазначити, що такі погляди є поодинокими. Ураховуючи зазначене, у подальшому дослідженні під поняттям «метод бухгалтерського обліку» будемо розуміти систему способів⁴⁹¹ і прийомів⁴⁹², що забезпечують відображення предмета бухгалтерського обліку.

Плюралізм наукових поглядів на композитарність методу бухгалтерського обліку можна звести до двох підходів: адитивний (сукупність способів і прийомів) і процедурний (послідовність здійснення облікових процедур). Проте визначені підходи не виключають один одного, а радше є взаємообумовлювальними і взаємодоповнювальними сторонами.

Водночас серед прибічників адитивного підходу існують розбіжності щодо компонентів (елементів) методу бухгалтерського обліку, які стосуються не тільки їхнього кількісного складу, а й сутнісного змісту. Ураховуючи погляди науковців та обґрунтоване визначення методу бухгалтерського обліку, в цілях подальшого дослідження виділено вісім базових елементів методу бухгалтерського обліку (*табл. 2.13*).

З філософського погляду, кожному рівню наукового пізнання притаманні власні методи. Так, на емпіричному рівні використовуються такі

⁴⁹¹ Спосіб — комбінація прийомів, техніка їх застосування.

⁴⁹² Прийом — дія або послідовність дій для здійснення чого-небудь.

основні методи, як спостереження, експеримент, опис, вимірювання, моделювання. На теоретичному рівні — аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, історичний і логічний методи тощо.

Таблиця 2.13

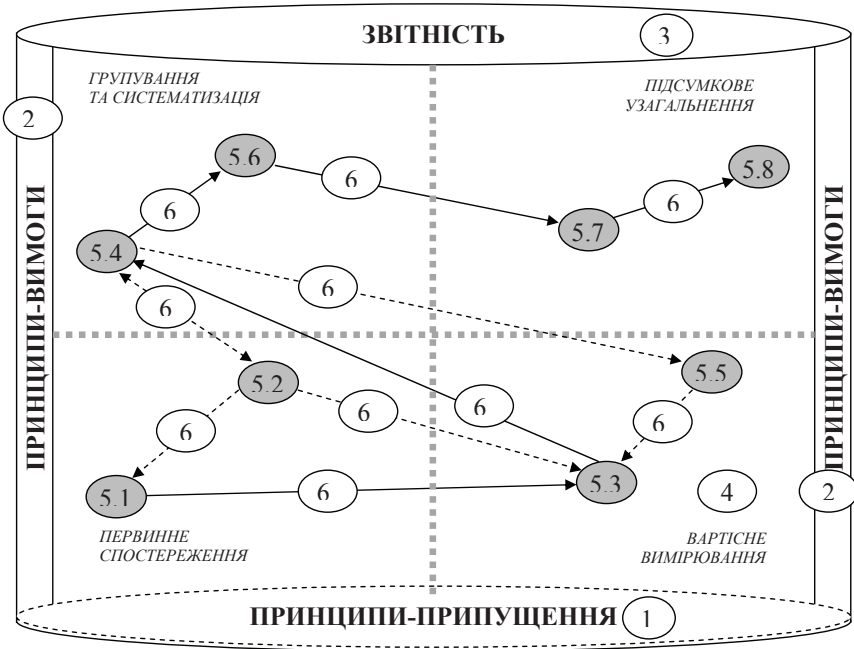
Інструменти (елементи) методу бухгалтерського обліку

Елемент методу	Характеристика
Документування	спосіб первинного спостереження і реєстрації господарських операцій у первинних бухгалтерських документах
Інвентаризація	спосіб перевірки фактичного обсягу і стану активів та джерел їх формування
Оцінювання	спосіб відображення об'єктів бухгалтерського обліку в єдиному грошовому вимірнику
Калькулювання	спосіб обчислення собівартості виготовлення продукції або виконаних робіт, наданих послуг
Рахунки	спосіб групування та поточного відображення за певними ознаками об'єктів бухгалтерського обліку (господарських засобів і джерел їх формування)
Подвійний запис	спосіб відображення економічної та правової подвійності фактів господарського життя (господарських процесів)
Балансове узагальнення	спосіб узагальнення облікової інформації, сформованої на рахунках бухгалтерського обліку за допомогою подвійного запису, що забезпечує контроль над рівновагою згрупованих облікових даних
Звітування	спосіб представлення узагальнених, згрупованих та агрегованих показників поточного обліку, які характеризують об'єкти бухгалтерського обліку відповідно до інформаційних запитів користувачів

Примітка. Розробка автора.

Ураховуючи філософський підхід до методів наукового пізнання і дотримуючись визначеної структури методу бухгалтерського обліку, визначено що останній (метод бухгалтерського обліку) є агрегованим поняттям, який включає загальнонаукові методи пізнання, які через специфічні елементи, притаманні лише бухгалтерському обліку, забезпечують суцільне, безперервне і взаємопов'язане відображення предмета бухгалтерського обліку. Елементи методу бухгалтерського обліку є своєрідними інструментами для відображення предмета бухгалтерського обліку (фактів господарського життя). Останні функціонують у межах визнаних принципів бухгалтерського обліку в певній взаємодії та послідовності (*рис. 2.14*), що характеризуються таким чином.

1. Принципи-припущення, які є базовими, вихідними положеннями методології бухгалтерського обліку (безперервність, релевантна звітна одиниця).

Позначення:

- 1 — принципи-припущення (безперервність, релевантна звітна одиниця)
- 2 — принципи-вимоги (періодичність, нарахування, превалювання сутності над формою, єдиний грошовий вимірник, повне висвітлення, узгодженість, обачність, справедлива оцінка)
- 3 — звітність (звітна облікова інформація)
- 4 — метод бухгалтерського обліку (простір у межах принципів)
- 5.1 — документування (елементи методу)
- 5.2 — інвентаризація (елементи методу)
- 5.3 — оцінювання (елементи методу)
- 5.4 — рахунки (елементи методу)
- 5.5 — калькулювання (елементи методу)
- 5.6 — подвійний запис (елементи методу)
- 5.7 — балансове узагальнення (елементи методу)
- 5.8 — звітування (елементи методу)
- 6 — взаємозв'язки між елементами методу

Рис. 2.14. Взаємозв'язок елементів методу бухгалтерського обліку та межі їх функціонування

Примітка. Розробка автора.

2. Принципи-вимоги бухгалтерського обліку. Обмежувальні механізми у формі непорушних правил при відображенні фактів господарського

життя в системі бухгалтерського обліку. Принципи окреслюють шлях від принципів-припущень у бухгалтерському обліку до звітності, тобто об'єктивного відображення предмета бухгалтерського обліку і надання інформації зацікавленим особам.

3. Звітність⁴⁹³, характеризує кінцевий етап бухгалтерського обліку, який пов'язаний із наданням інформації про господарську діяльність суб'єкта господарювання зацікавленим особам.

4. Метод бухгалтерського обліку, зображений на *рис. 2.14* як простір, що лежить між принципами-вимогами бухгалтерського обліку по горизонталі та базовими принципами-припущеннями і звітністю по вертикалі. Метод є шляхом пізнання в бухгалтерському обліку, який реалізується в межах принципів і забезпечує формування звітності. Метод бухгалтерського обліку знаходить своє відображення на кожному з етапів бухгалтерського обліку, які схематично зображені блоками.

5. Елементи методу бухгалтерського обліку як інструменти забезпечують процес пізнання, тобто його реалізацію. У бухгалтерському обліку елементи методу є специфічними в порівнянні з іншими науками, оскільки утворилися у результаті поєднання загальноновизнаних методів наукового пізнання із урахуванням особливостей бухгалтерського обліку.

Кожному етапу бухгалтерського обліку притаманні свої елементи методу. Реалізація етапу первинного спостереження забезпечується такими елементами методу як документування (5.1) і інвентаризація (5.2). Етап вартісного вимірювання здійснюється за допомогою елементів оцінювання (5.3) та калькулювання (5.5), етапу групування та систематизації сприяють такі елементи, як рахунки (5.4) і подвійний запис (5.6). Останній етап бухгалтерського обліку, підсумкове узагальнення, здійснюється за допомогою елементу балансове узагальнення (5.7) та елементу звітування (5.8).

Наступним структурним елементом є процес наукового пізнання, який на практиці проявляється у формі взаємозв'язків між елементами методу бухгалтерського обліку, що зображено на *рис. 2.14* під номером 6.

Варто зазначити, що на *рис. 2.14* представлена візуалізація методу бухгалтерського обліку лише для однієї господарської операції (факту господарського життя), інформацію про яку потрібно виявити, виміряти, систематизувати та узагальнити. Але враховуючи, що господарське життя включає незліченну кількість послідовних та/або одночасних операцій і фактів, для кожної такої операції чи факту актуальними будуть різні ета-

⁴⁹³ Звітність (звітна облікова інформація) — система показників, сформованих системою бухгалтерського обліку, що забезпечують корисною інформацією користувачів відповідно до їхніх інтересів.

пи бухгалтерського обліку, деякі з них будуть на етапі узагальнення — відображатися у звітності, тоді як інші проведуть етап вимірювання, що забезпечується принципом-припущенням безперервності діяльності.

Відповідно до *рис. 2.14*, такі елементи бухгалтерського обліку, як інвентаризація (5.2), на етапі первинного спостереження і калькулювання (5.5) на етапі вимірювання не є інструментами, які послідовно застосовуються у процесі наукового пізнання разом з іншими елементами методу бухгалтерського обліку. Взаємозв'язки цих елементів методу бухгалтерського обліку з іншими представлено на *рис. 2.14* реверсним структурним елементом (6). Інвентаризація і калькулювання, як елементи методу, застосовуються лише до частини господарських операцій у парі з іншими елементами методу бухгалтерського обліку на різних етапах. Зокрема, інвентаризація здійснюється лише за наявності відповідних підстав, а тому далеко не всі господарські операції, чи факти господарського життя, стануть об'єктом інвентаризації. У реалізації цього елементу методу бухгалтерського обліку можуть бути також задіяні інші елементи, такі як документування і рахунки, через відображення результатів інвентаризації, оцінювання як інструмент визначення у грошовому вимірнику вартості виявлених за результатами інвентаризації об'єктів обліку. Варто зазначити, що між інвентаризацією і рахунками є двосторонній зв'язок, оскільки при проведенні інвентаризації порівнюється фактична наявність об'єктів обліку з даними, що відображені на рахунках бухгалтерського обліку. Щодо калькулювання, то цей елемент методу використовується лише в господарських операціях, пов'язаних із виготовленням продукції, визначенням собівартості наданих робіт чи послуг. Реалізація цього елементу передбачає взаємодію з такими елементами методу бухгалтерського обліку, як рахунки (відображення результатів калькулювання на рахунках бухгалтерського обліку) та оцінювання (оскільки калькулювання є специфічним видом оцінювання).

Розвиток фінансової системи, зокрема розширення інфраструктури небанківських фінансово-кредитних установ, видів і механізмів кредитування, стимулює процес розвитку бухгалтерського обліку як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях. Ураховуючи зазначене, можна прослідкувати чіткі ознаки генезису елементів методу бухгалтерського обліку в системі інформаційного забезпечення діяльності небанківських фінансово-кредитних установ.

Основною діяльністю небанківських фінансово-кредитних установ є кредитування як за рахунок власних, так і залучених коштів, що зумовлює превалювання серед об'єктів бухгалтерського обліку фінансових

інструментів (рис. 2.15) та операцій з ними. МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання», визнаючи фінансовий інструмент як будь-який контракт, який призводить до виникнення фінансового активу в одного суб'єкта господарювання і фінансового зобов'язання або інструменту капіталу — в іншого суб'єкта господарювання⁴⁹⁴, підкреслює важливість застосування документування як способу первинного спостереження і реєстрації господарських операцій у первинних бухгалтерських документах.

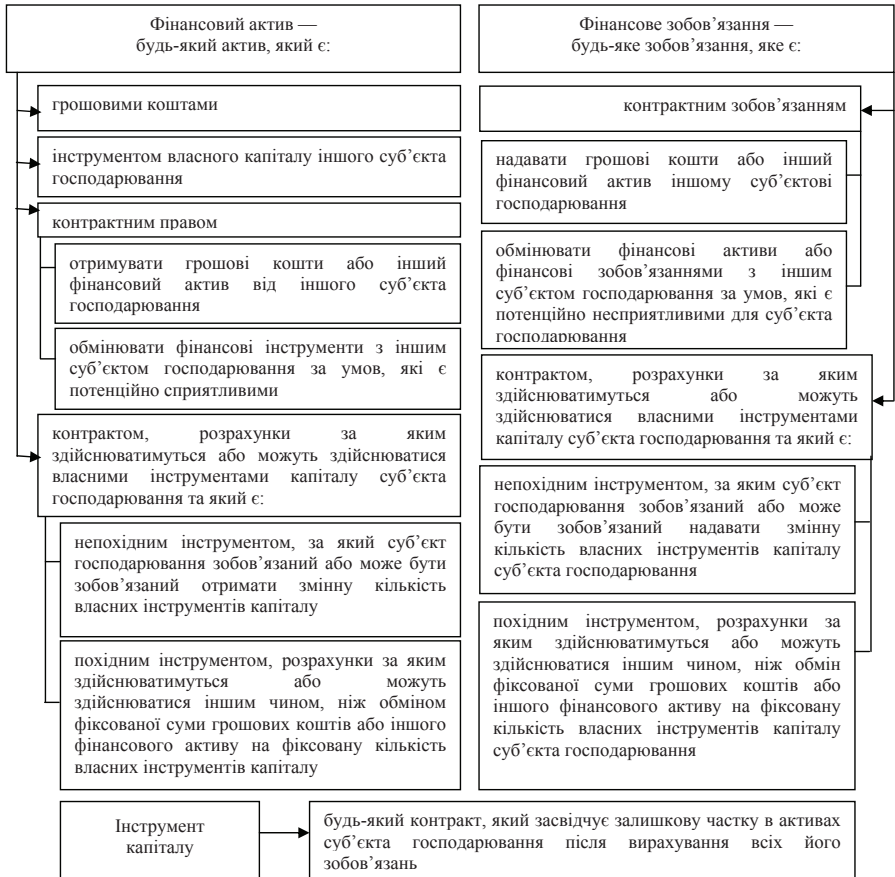

Рис. 2.15. Фінансові інструменти та їхні види

Примітка. Розробка автора.

⁴⁹⁴ МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання»: Міжнародний документ. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_029.

Документування процесу кредитування повинно здійснюватись на постійній основі від моменту підписання договору з клієнтом і до моменту повного його закриття і проведення звірки. Важливим в цьому разі є те, що відсутність первинних документів унеможливило повернення виданого кредиту і нарахованих відсотків у судовому порядку.

Відповідно, можна констатувати наявність прямого взаємозв'язку між документуванням і потенційними фінансовими результатами діяльності небанківських фінансово-кредитних установ. Окрім того, документування забезпечує реалізацію функцій бухгалтерського обліку (контрольної, інформаційної, аналітичної, соціальної), що проявляється у причинно-наслідковому зв'язку — будь-яка функція бухгалтерського обліку може бути реалізована лише тоді, коли використовується документування.

Розвиток технологій і необхідність виконання небанківськими фінансово-кредитними установами технологічних вимог ліцензійних умов (наявність відповідних облікових і реєструючих систем, комп'ютерної техніки)⁴⁹⁵ спричинює модифікацію документування в частині заміни паперових носіїв інформації на електронні, що одночасно змінює прийоми спостереження і реєстрації господарських операцій. У практичній діяльності небанківських фінансово-кредитних установ такі зміни стали можливими у зв'язку з поширенням використання електронних підписів як суб'єктами господарювання, так і фізичними особами. Проте використання електронних документів не змінює переліку обов'язкових реквізитів, серед яких 2017 року відбулися зміни, які стосувались відміни обов'язкового застосування печаток суб'єктами господарювання⁴⁹⁶.

Такі законодавчі корективи, з одного боку, сприяють спрощенню умов ведення бізнесу в країні, але з другого — створюють підґрунтя для шахрайських дій, перш за все у фінансовій сфері. Саме тому переважна більшість небанківських фінансово-кредитних установ продовжує використовувати печатки в господарській діяльності та зазначає про таку поребу у внутрішніх положеннях (наказ про організацію бухгалтерського обліку і внутрішнє положення про документообіг).

Окрім документування, первинне спостереження забезпечується інвентаризацією як способом перевірки фактичного обсягу і стану

⁴⁹⁵ Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 07 грудня 2016 р. № 913 / Кабінет Міністрів України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/913-2016-%D0%BE>.

⁴⁹⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними особами — підприємцями : Закон України» від 23 березня 2017 р. № 1982-VIII / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1982-19>.

активів та джерел їх формування. Однак інвентаризація, як елемент методу в системі інформаційного забезпечення діяльності небанківських фінансових-кредитних установ, втрачає свою актуальність. Власні матеріальні активи, що становлять незначну частку в активах фінансових установ, дійсно потребують інвентаризації, хоча виявлені інвентаризаційні різниці не здійснюють суттєвого впливу на фінансові результати діяльності, а тому організаційні вимоги до інвентаризації повинні враховувати принцип економічної доцільності. Проте актуальним у небанківських фінансово-кредитних установах є інвентаризація заставного майна, яке не завжди є на зберіганні у кредитора. Ураховуючи економічну доцільність, небанківські фінансово-кредитні установи перевірку фактичного стану заставного майна інколи делегують спеціалізованим організаціям (або фізичним особам — підприємцям) — оцінювачам. Щодо інвентаризації розрахунків, то варто зазначити, що більшість небанківських фінансово-кредитних установ надають короткотермінові фінансові послуги, а тому проведення звірки не завжди є економічно виправданим. При наданні довгострокових фінансових послуг інвентаризація розрахунків є ефективною і доречною, оскільки дозволяє підтвердити дані бухгалтерського обліку щодо сумнівності та величини заборгованостей. Наявність і використання облікових та реєструючих систем небанківськими фінансово-кредитними установами зменшує ризики виникнення помилок у розрахунках, хоча не виключає використання інвентаризації, яка, здебільшого, набуває форми прописаних функцій програмного забезпечення.

Оцінювання, як спосіб відображення об'єктів бухгалтерського обліку в єдиному грошовому вимірнику, для небанківських фінансово-кредитних установ набуває надважливого значення, оскільки фінансові послуги характеризуються підвищеним ризиком.

Процес оцінювання передбачає вибір одного прийому (методу) оцінки із «поля оцінок», яке є «впорядкованою сукупністю отриманих за допомогою різних методів варіантів квантифікації єдиного факту господарського життя»⁴⁹⁷. Такий вибір є результатом професійного судження бухгалтера, ключовими аспектами якого є думка професійного бухгалтера, добросовісне висловлювання, господарська ситуація, корисний опис, управлінські рішення⁴⁹⁸.

⁴⁹⁷ Бабаев Ю. А., Комиссарова И. П., Крашенинникова М. С. Бухгалтерский учет : учебник / под ред. Ю. А. Бабаева. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 476 с. (С. 206).

⁴⁹⁸ Лозовицький С. П. Методичні аспекти застосування професійного судження у сучасному обліку та аудиті. *Сталій розвиток економіки*. 2013. № 2. С. 230—233. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_2_50.

Ураховуючи обов'язковість застосування небанківськими фінансово-кредитними установами Міжнародних стандартів фінансової звітності, «поле оцінок» передбачає такі варіанти: історична вартість (*historical cost*), справедлива вартість (*fair value*), чиста вартість реалізації (*net realisable value*), вартість використання (*value in use*), вартість виконання (*fulfilment value*), амортизована вартість (*amortised cost*).

Активи і зобов'язання небанківських фінансово-кредитних установ більш як на 70 % сформовані фінансовими інструментами, пріоритетною оцінкою яких, відповідно до МСФЗ 9 «Фінансові інструменти», є справедлива вартість⁴⁹⁹. Відповідно, використання історичної вартості (собівартості) для них, здебільшого, втрачає сенс, оскільки така інформація про стан і діяльність фінансової установи не є актуальною та корисною, хоча й не передбачає складних розрахунків. Проте не можна виключати застосування історичної вартості небанківськими фінансово-кредитними установами в оцінці всіх своїх об'єктів бухгалтерського обліку. Навіть фінансові інструменти, що утримуються для одержання договірних грошових потоків, які є суто виплатами основної суми і процентів на непогашену частку основної суми, оцінюються за амортизованою собівартістю, яка є їхньою історичною вартістю. Різноманітності структури активів і зобов'язань, операційних циклів різних видів небанківських фінансово-кредитних установ, відмінність у бізнес-моделях з управління фінансовими активами та характеристичі грошових потоків за ними унеможливають виокремлення пріоритетної бази оцінки, саме тому при виборі варіанта оцінювання бухгалтер повинен керуватись такими положеннями:

— якщо для об'єкта бухгалтерського обліку нормативно визначений єдиний варіант оцінки, який достовірно відображає його у грошовій оцінці, то обирається визначений варіант;

— якщо для об'єкта бухгалтерського обліку нормативно визначений єдиний варіант оцінки, який достовірно не відображає його у грошовій оцінці, то варто обрати інший варіант оцінки, спираючись на професійне судження;

— якщо для об'єкта бухгалтерського обліку нормативно не визначений єдиний варіант оцінки, то потрібно обрати варіант, який достовірно відображає його у грошовій оцінці, спираючись на професійне судження.

Відповідно, оцінювання в небанківських фінансово-кредитних установах модифікується в спосіб відображення об'єктів бухгалтерського обліку

⁴⁹⁹ МСФЗ 9 «Фінансові інструменти»: Міжнародний документ. URL : https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/IFRS_9_Ukrainian.pdf.

в єдиному грошовому вимірнику, заснованому на професійному судженні бухгалтера.

Калькулювання, як спосіб обчислення собівартості виготовлення продукції або виконаних робіт, наданих послуг, для небанківських фінансово-кредитних установ втрачає своє значення, оскільки діяльність останніх характеризується вузькою спеціалізацією, усі витрати, зазвичай, пов'язані з одним видом діяльності — кредитуванням, ціна фінансових послуг (відсоткова ставка) визначається вартістю економічних ресурсів (власних і залучених) і калькулювання фінансової послуги (у класичному розумінні) втрачає економічний зміст. Інформація про витрати цікавить небанківські фінансово-кредитні установи щодо вартості залучених коштів, дотримання кошторисів, визначення результативності діяльності відокремлених підрозділів (центрів відповідальності). Відповідно, процес вартісного вимірювання витрат щодо фінансових послуг у небанківських фінансово-кредитних установах зводиться до визначення сукупної величини витрат у розрізі звітних періодів, а також фактичних і релевантних витрат за центрами відповідальності.

Групування та систематизація інформації, як етап процесу бухгалтерського обліку, забезпечується двома взаємопов'язаними інструментами — рахунком і подвійним записом. При цьому рахунок є способом групування і поточного відображення за певними ознаками об'єктів бухгалтерського обліку (господарських засобів і джерел їх формування), а подвійний запис є способом відображення економічної та правової подвійності фактів господарського життя (господарських процесів).

У діяльності небанківських фінансово-кредитних установ рахунок, як елемент методу бухгалтерського обліку, зберігає свою сутність і призначення. Проте адитивність системи бухгалтерського обліку в поєднанні з обліковою та реєструючою системами зазначених установ зумовлює можливість одночасного використання декількох групувальних ознак за багаторівневої структури рахунку без надмірних зусиль. Окрім того, необхідність фіксації та збереження інформації про одній й ті самі об'єкти в різних вартісних оцінках зумовлює широке застосування контрарних рахунків.

Ураховуючи пріоритетність для облікової системи небанківських фінансово-кредитних установ майнової концепції, об'єкти, які впливають на стан активів і пасивів балансу, відображаються на балансових рахунках (виходячи з права володіння майном), на позабалансових рахунках — відображається майно, а також об'єкти прав інтелектуальної власності,

зобов'язання і резерви, які не належать суб'єктові господарювання на праві власності (заставне майно, гарантії і поручительства надані та отримані тощо). При цьому ведення останніх забезпечує не лише спостереження за збереженням активів, які належать іншим особам (юридичним та/або фізичним), та дотриманням гарантій і поручительств щодо виконання зобов'язань та платежів, а й надає можливість контролювати законність здійснених з ними операцій. Тому об'єктивною необхідністю для небанківських фінансово-кредитних установ є розширене використання позабалансових рахунків, застосування до них підходів обґрунтованої структурованості, що, у свою чергу, актуалізує широке застосування одностороннього запису як способу групування і систематизації інформації зазначеними установами.

Бухгалтерські рахунки характеризують статику бухгалтерського обліку, динаміка ж останнього забезпечується подвійним записом, який є результатом двоїстого, діалектичного характеру кругообігу господарських засобів. «Двоїстість запису, що зачіпає майнові рахунки, обумовлена одночасною наявністю споживчої вартості і вартості, властивих об'єкту, що обліковується на такому рахунку. Двоїстість запису, характерна для рахунків, на яких відображаються зобов'язання учасників економічної події, породжена двоїстим характером процесу обміну. Отже, кожна господарська операція повинна бути відображена як мінімум на двох взаємопов'язаних рахунках в одній і тій самій сумі»⁵⁰⁰. У поєднанні з іншими елементами методу обліку подвійний запис утворює замкнене коло інформаційних зв'язків у системі бухгалтерських рахунків, забезпечує отримання достовірної інформації про економічний і правовий зміст фактів господарського життя⁵⁰¹, а також дозволяє моделювати фінансовий стан і результати діяльності суб'єктів господарювання.

Оскільки діяльність небанківських фінансово-кредитних установ характеризується обов'язковістю автоматизації всіх облікових процесів, то відзначається зміна техніки здійснення подвійного запису шляхом створення масиву шаблонів типових господарських операцій та автоматичного формування записів на підставі електронних форм документів. Такі зміни забезпечують підвищення контрольного значення подвійного запису, що сприяє синхронному відображенню на всіх рівнях систематизації

⁵⁰⁰ Астахов В. П. Теория бухгалтерского учета : учебное пособие. 12-е изд. Москва : Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2010. 397 с. (С. 145).

⁵⁰¹ Давидюк Т. А. Подвійний запис в бухгалтерському обліку : теорія і практика застосування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 / Нац. аграр. ун-т. Київ, 2003. 21 с. (С. 17).

(аналітичні і синтетичні рахунки) змін у складі, розміщенні та джерелах формування господарських засобів, а також оперативному виправленню помилок. Проте навіть технічний прогрес не нівелює «слабкі місця» подвійного запису: пропуск операції, багатократна реєстрація однієї операції, використання неправильних бухгалтерських рахунків, помилка у виборі оцінки, арифметичні помилки. Виявлення таких недоліків у практичній діяльності спонукає небанківські фінансово-кредитні установи до застосування обмежувальних контрольних фільтрів на етапі реєстрації інформації в електронних формах документів. Але, не зважаючи на існування інформаційних меж, подвійний запис у діяльності зазначених установ є оптимальним контрольним способом відображення фактів господарського життя.

Балансове узагальнення і звітування є парою елементів методу бухгалтерського обліку, які забезпечують узагальнення й агрегування підсумкових показників, що характеризують господарську діяльність суб'єкта господарювання.

Балансове узагальнення є способом узагальнення облікової інформації, сформованої на рахунках бухгалтерського обліку за допомогою подвійного запису, що забезпечує контроль над рівновагою згрупованих облікових даних. Прояви бухгалтерського узагальнення в системі обліку небанківських фінансово-кредитних установ різноманітні: при формуванні шахового балансу, у формі сальдового і оборотного балансів, матричного балансу, а також звіту про фінансовий стан (балансу). Для зазначених установ, в умовах обов'язкового застосування комп'ютерних технологій, балансове узагальнення проводиться в таких аспектах: визначення сукупності об'єктів бухгалтерського обліку, що врівноважуються (їхній економічний зміст, назва, склад та ієрархічна підпорядкованість, взаємозв'язок між ними та їхніми частинами); окреслення сукупності і технології застосування контрольних та обмежувальних дій до облікових реєстрів і звітності, сформованих із використанням балансового прийому.

Способом представлення узагальнених, згрупованих та агрегованих показників поточного обліку, які характеризують об'єкти бухгалтерського обліку відповідно до інформаційних запитів користувачів, є звітування. Таке визначення окресленого способу обґрунтовується змістовим наповнення методу бухгалтерського обліку (систему способів і прийомів, що забезпечують відображення предмета бухгалтерського обліку) і його складових — способу (комбінація прийомів, техніка їх застосування) і прийому (дія або послідовність дій для здійснення чого-небудь). Резуль-

татом реалізації окресленого способу є звітність — система узагальнених, згрупованих та агрегованих показників поточного обліку, які характеризують об'єкти бухгалтерського обліку відповідно до інформаційних запитів користувачів.

Однак науковці широко використовують поняття «звітність» як елементу методу бухгалтерського обліку. При цьому можна виділити два підходи: акцент на техніці (спосіб представлення узагальнених, згрупованих та агрегованих облікових даних у різних ракурсах); акцент на змістовій характеристиці (система узагальнених і взаємопов'язаних показників поточного обліку, які характеризують об'єкти бухгалтерського обліку). На нашу думку, застосування поняття звітності як елементу методу є не зовсім коректним, оскільки етимологічно «звітність»⁵⁰² не має ознак дії, процесу, тобто не є ні способом, ні прийомом.

У небанківських фінансово-кредитних установах представлення узагальнених показників, як і в більшості суб'єктів господарювання, здійснюється у формі звітів, які характеризуються різною періодичністю та ступенями аналітичності. Внутрішні звіти, здебільшого, є оперативними, деталізованими та вузькоспеціалізованими, їхні форми затверджує керівник установи. Зовнішні звіти є регламентованими з інтервалом представлення узагальненої інформації від місяця до року. Відповідно до визначених форм представлення звітної інформації здійснюється налаштування в обліковій та реєструючій системах переліку облікових номенклатур і носіїв на етапах первинного спостереження, вимірювання, групування та систематизації, визначаються технологічні зв'язки між показниками звітності та обліковими номенклатурами, встановлюються фільтри контролю (логічні та алгебраїчні). Найперспективнішим напрямом розвитку способу представлення узагальнених показників поточного обліку зовнішнім користувачам є широке запровадження таксономії, яка передбачає електронне представлення звітів у форматі XBRL (*Extensible Business Reporting Language* — розширювана мова ділової звітності) відповідно до переліку показників, визначених запитами користувачів, що нівелює проблеми зміни звітних форм, багаторазового формування і представлення аналогічної облікової інформації.

Відповідно до вищезазначеного, метод бухгалтерського обліку, як системи способів і прийомів, що забезпечує відображення предмета бухгалтерського обліку, в діяльності небанківських фінансово-кредитних установ набуває композитарних і сутнісних змін (рис. 2.16).

⁵⁰² Звітність — документація встановленої форми, яка містить звіт про що-небудь (Словник української мови : в 11 т. Київ, 1972. Т. 3. С. 488. URL : <http://sum.in.ua/s/zvitnistj>).

реорганізація регулятивних органів (НФП, НКРЦПФ), тенденції щодо ліквідації НФП та розподілу її повноважень між НБУ і НКРЦПФ

Рис. 2.16. Композитарність методу бухгалтерського обліку для небанківських фінансово-кредитних установ

Примітка. Розробка автора.

Надаючи перевагу адитивному підходу і висловлюючи власне бачення на назви та зміст елементів методу бухгалтерського обліку, визначено особливості їх застосування у процесі формування корисної інформації про діяльність небанківських фінансово-кредитних установ:

- документування характеризується трансформацією в частині зміни паперових носіїв інформації на електронні, що одночасно змінює прийоми спостереження і реєстрації господарських операцій;

- інвентаризація втрачає актуальність у зв'язку з незначною часткою власних матеріальних активів і, здебільшого, набуває форми прописаних функцій програмного забезпечення. Фактична перевірка майна, що належить установі, делегується стороннім організаціям залежно від економічної доцільності;

— оцінювання модифікується у спосіб відображення об'єктів бухгалтерського обліку в єдиному грошовому вимірнику, заснованому на професійному судженні бухгалтера;

— калькулювання втрачає своє пряме значення, а процес вартісного вимірювання витрат щодо фінансових послуг зводиться до визначення сукупної величини витрат у розрізі звітних періодів, а також фактичних і релевантних витрат за центрами відповідальності;

— рахунок зберігає свою сутність і призначення, але характеризується одночасним використанням кількох групувальних ознак за багаторівневою структури, окрім того, поширення набувають контрарні та позабалансові рахунки;

— односторонній запис, як спосіб групування та систематизації інформації небанківськими фінансовими установами, набуває широкого застосування у зв'язку з необхідністю відображення на позабалансових рахунках майна, а також об'єктів прав інтелектуальної власності, зобов'язання і резервів, які не належать установі на праві власності;

— подвійний запис характеризується зміною техніки шляхом створення масиву шаблонів типових господарських операцій та автоматичного формування записів на підставі електронних форм документів, а також застосування обмежувальних контрольних фільтрів;

— балансове узагальнення набуває ознак суто технічної процедури;

— звітування характеризується множинністю форм представлення узагальненої інформації, що всередині установи забезпечується обліковою та реєструючою системами, а для зовнішніх користувачів ефективним напрямом є електронне представлення звітів у форматі XBRL.

Ідентифікація особливостей реалізації елементів методу бухгалтерського обліку в діяльності небанківських фінансово-кредитних установ дасть змогу забезпечити раціональну організацію системи бухгалтерського обліку і підвищить корисність облікової інформації.

РОЗДІЛ 3 **МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ**

3.1. КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ДЕТЕРМІНАНТ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Ми всі хочемо жити, задовольняючи свої потреби, у гармонії зі самим собою, іншими людьми і навколишнім середовищем. Тому проблема сталого розвитку (англ. *Sustainable development*) суспільства постає як проблема гармонізації суспільних взаємозв'язків і соціальних взаємовідносин через призму його детермінант (визначальних причин)⁵⁰³. У доповіді Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку, відомому як «Доповідь Брундтландт», наголошується, що стратегія сталого розвитку спрямована на досягнення гармонії між людьми, суспільством і природою⁵⁰⁴. Якщо розглянути термін «сталий розвиток» за його складовими дефініціями, то «розвиток» — це незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів, перехід можливості в дійсність⁵⁰⁵, що стосується наших зобов'язань про розбудову суспільства загального благополуччя — добробуту для всіх. «Сталий» — «який не припиняється, безперервний, призначений на довгий час»⁵⁰⁶, означає, що такий розвиток має відбуватися

⁵⁰³ Детермінанти сталого розвитку економіки : монографія / під заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В. В. Храпкіної, д-ра юрид. наук, проф. В. А. Устименка. Київ : Інтерсервіс, 2019. 261 с.

⁵⁰⁴ Доповідь Брундтланд. URL : http://www.esz.org.ua/?page_id=3129.

⁵⁰⁵ Розвиток // Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. 742 с. (С. 555).

⁵⁰⁶ Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980). URL : <http://sum.in.ua>.

в межах можливостей екосистеми планети до відновлення і поповнення рік за роком, забезпечуючи добробут людей природними засобами⁵⁰⁷.

Справедливість, міра і розумні потреби сталого розвитку. З позицій філософії базовими категоріями сталого розвитку є «справедливість» і «міра» системи суспільного розвитку. На думку Г. Нерсесяна⁵⁰⁸, саме несправедливість як порушення міри суспільних взаємовідносин є детонатором змін у суспільній системі розвитку через настання кризи, інволюції, регресу тощо. Розумні потреби суспільства є визначальними для категорії «міри» — рівня задоволення розумних потреб людини. Ці потреби відповідають всебічному і гармонійному розвитку людини, а тому забезпечують можливості розвитку всього людства.

Історія людства свідчить, що жодне суспільство не може бути стійким, якщо його основи не спираються на справедливість. Сталий розвиток, який базується на категоричному імперативі справедливих суспільних відносин, поширює турботу як на теперішні, так і на майбутні покоління, а також гармонізує взаємозв'язок людини і природи. Необхідність розвитку, який «задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби»⁵⁰⁹ і роботи Всесвітньої Комісії з навколишнього середовища, заклали основу для проведення 1992 року Саміту Землі і створення Комісії зі сталого розвитку.

Концепція сталого розвитку запропонувала новий підхід до світоустрою, пов'язаний саме із розумінням місця і ролі справедливості в реалізації спільних інтересів і соціально-економічній організації життя на всіх рівнях від людини до суспільства кожної країни і світу загалом. Ключові положення триєдиної концепції наголошують, що економічне зростання повинно відбуватись у контексті збереження довкілля, дотримання екологічних обмежень, супроводжуватись соціальними перетвореннями і сприяти підвищенню рівня соціально-культурної сфери.

Триєдина концепція сталого розвитку. Якщо звернутися до історії становлення інноваційної економічної теорії сталого розвитку, то її автором вважають дослідника економічних аспектів забруднення довкілля

⁵⁰⁷ Caring for the earth : a strategy for sustainable living. Gland : Published in partnership by IUCN, UNEP, WWF, 1991. 228 p.

⁵⁰⁸ Нерсесян Г. А. Сталий розвиток починається в головах людей: соціально-філософські аспекти інтерпретації поняття. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2013. Вип. 4 (20). С. 68—75

⁵⁰⁹ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future / United Nations. P. 16.

Г. Дейлі з його засадничою монографією «Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development»⁵¹⁰. Згідно з Дейлі, «сталий розвиток» — це означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн, окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами, коли одночасно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення⁵¹¹.

Крім того, важливий внесок у розуміння Концепції сталого розвитку дає визнання того, що багато криз, які стоять перед планетою, є взаємопов'язаними елементами єдиної кризи всієї життєдіяльності людей, що потребує активної участі всіх верств суспільства для збереження сталості процесу⁵¹².

Перехід до сталого розвитку в усіх сферах людської діяльності є однією з першочергових та актуальних тенденцій у сучасному світі, якою опікуються світові лідери, присвячені сотні урядових і міжурядових програм. Виходячи з нагальності розв'язання проблеми забезпечення сталого розвитку в глобальному масштабі, на міжнародному рівні почали обговорювати й розв'язувати світові соціально-економічні та екологічні проблеми, першочерговими з яких є:

- незворотні деградаційні процеси, забруднення довкілля;
- демографічний вибух, брак продовольства, безробіття;
- виснаження природних ресурсів, знищення й збідніння видового різноманіття (флора і фауна);
- нерівномірність розвитку і зростаюча прірва між економічно розвиненими і бідними країнами тощо.

Саме на цьому тлі з'явилась **триєдина концепція** сталого розвитку, яка зумовлена економічною, соціальною та екологічною детермінантами і представлена відповідними складовими сталого розвитку⁵¹³.

Економічна — базується на теорії максимізації сукупного доходу, який виробляється за умови збереження сукупного капіталу, що виробляє цей дохід. Ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених

⁵¹⁰ Herman E. D. Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development. Boston : Beacon Press, 1997. P. 264.

⁵¹¹ Чотири принципи безпеки планети. URL : <https://youtu.be/t0dJUZVmP8Q>.

⁵¹² Giraldo A. Sustainability and 5 Examples of Economic Growth. 2019. February. URL : <https://ideasforus.org/sustainability-and-5-examples-of-how-it-helps-economic-growth>.

⁵¹³ Загорський В. С. Концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком еколого-економічних систем : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 336 с.

природних ресурсів, використання екологічних, природо-, ресурсо- та енергозберігальних технологій, а також відповідних форм капіталу (природного і штучного).

Соціальна — орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, у тому числі на зменшення руйнівних конфліктів між людьми. Невід'ємною складовою є справедливий розподіл матеріальних і духовних благ, а також збереження історико-культурного надбання.

Екологічна — спрямовується на збереження цілісності природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери.

Логічну єдність цих трьох складових представлено на рис. 3.1.

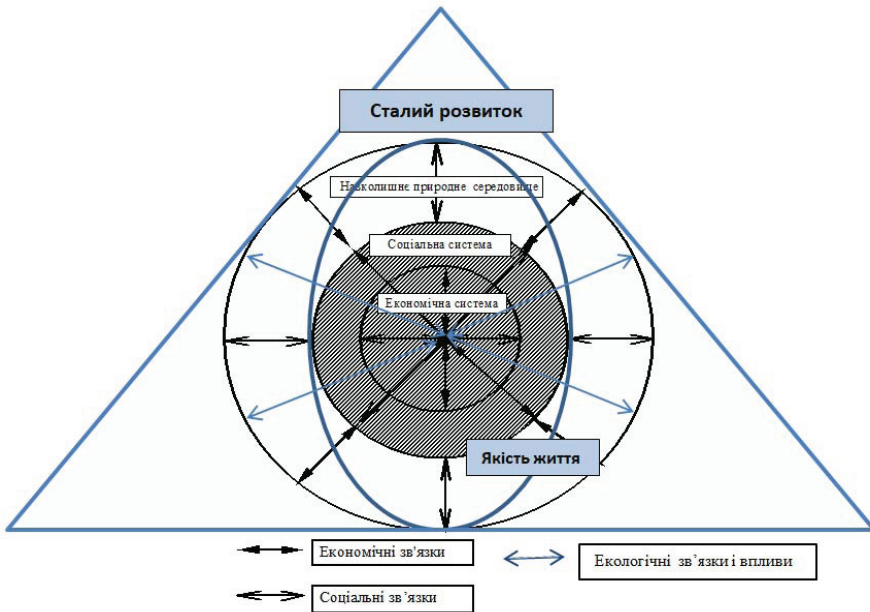

Рис. 3.1. **Схема взаємозв'язків між екологічною, соціальною та економічною системами**

Примітка. Розробка автора, складено за: Ноздріна Л. В. Якість життя населення в перехідній економіці України : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Львів, 2001. 20 с.

Сьогодні сталий розвиток є базовою моделлю й уособленням суспільства загального благополуччя. Поряд із тим, що сутність сталого розвитку

багатокомпонентна, *соціальна детермінанта сталого розвитку є чи не найвизначальнішою*. Концепція сталого розвитку, передусім, соціально орієнтована. Саме взаємодія економічної та соціальної детермінанти сталого розвитку породжують так званий «справедливий стан»⁵¹⁴, оскільки покликана створити розумні (зі знанням міри власних і суспільних потреб) умови для розвитку і відтворення людини в теперішній час і в майбутньому.

Для створення суспільства сталого розвитку потрібно сформувати, передусім, умови для соціальної рівності і рівноправного суспільного устрою. Необхідна справедлива суспільна організація системи соціальних відносин на всіх рівнях упорядкування людського буття. Без справедливого розподілу ресурсів між членами людського суспільства сталий розвиток неможливий. Умови для задоволення розумних людських потреб повинні бути доступні для кожного громадянина цієї планети.

Якість життя, добробут і сталий розвиток. Економіка не є самоціллю, бо в центрі завжди людина як спонукач і рушій будь-якої діяльності. Кінцевим критерієм оцінки економічних процесів можна вважати не зростання валового внутрішнього продукту, а зростання якості життя населення, яка спричинюється всіма детермінантами сталого розвитку. **Якість життя** (Quality of Life) є найважливішим фактором формування людського капіталу як джерела економічного зростання і рушійною силою реалізації стратегії сталого розвитку. Якість життя розглядається як: сприйняття індивідом власної життєвої ситуації в контексті культури та закономірностей життя, цінності, в яких він живе, і міра, в якій він відповідає своїм цілям, його занепокоєння щодо свого фізичного та психологічного здоров'я, його рівня незалежності, його соціальних відносин, його переконань і його відносин з навколишнім середовищем⁵¹⁵.

Вимірювання прогресу суспільств на основі якості життя та гідного життя громадян як доповнення до традиційних економічних, екологічних та інших соціальних показників висуває вимогу до нової моделі розвитку, **яка ставить якість життя у центр проблем**⁵¹⁶. Зокрема, Дж. Стігліц у «Звіті

⁵¹⁴ Нерсесян Г. А. Сталий розвиток починається в головах людей: соціально-філософські аспекти інтерпретації поняття. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2013. Вип. 4 (20). С. 68—75.

⁵¹⁵ Quality of life. Britannica. 2016. 10 May. Quality of life, the degree to which an individual is healthy, comfortable, and able to participate in or enjoy life events. URL : <https://www.britannica.com/topic/quality-of-life>.

⁵¹⁶ Hamdani M., Nehar K. B. E.-W. Quality of Life as a Model for Achieving Sustainable Development — An Approach Study in the Light of Experiences of Some Leading Countries. *International Journal of Inspiration & Resilience Economy*, 2019. Vol. 3. № 2. P. 41—49.

про вимірювання економічної ефективності та соціального прогресу» рекомендував розвивати нове уявлення про концепцію сталого розвитку на основі якості життя людей і проводити майбутні дослідження, виходячи за межі економічних показників⁵¹⁷.

Відтак, визначення інтегрального показника якості життя (індексу) сукупності узагальнених індикаторів всіх трьох складових сталого розвитку дозволить дати надійну кількісну оцінку динаміки та основних тенденцій змін, а також граничних значень показників, що є необхідним для реалізації стратегії сталого розвитку⁵¹⁸. Компанією «Economist Intelligence Unit» було запропоновано для вимірів якості життя використовувати індекс *Index Quality of Life*, що ґрунтується на побудові інтегрального показника якості життя з рівнозначним урахуванням кількісних і суб'єктивних показників. Крім «Індексу якості життя», існує ціла низка індексів, що пов'язані з якістю життя («Індекс щастя», «Індекс людського розвитку», «Індекс добробуту», «Індекс благополуччя “Геллап”»).

Ілюстрацією того, що матеріальний прогрес та економічне зростання автоматично не викликають зростання задоволеності життям, є «парадокс Істерліна», що зазначає обмеженість впливу економічного зростання на рівень щастя громадян. В окремий момент часу зі збільшенням добробуту зростає і щастя, однак якщо доходи країни підвищуються протягом тривалого часу і дохід на душу населення досяг відносно високого рівня, ця залежність зникає⁵¹⁹. Тобто в розвинених країнах на перший план виходить проблема підвищення ментального, а не матеріального благополуччя.

У цьому контексті дуже важливою є категорія **добробуту** (благополуччя, *Well-being*). Добробут розуміють як соціально-економічну категорію, яка характеризує рівень задоволення фізичних, духовних і соціальних потреб. На думку лауреата Нобелівської премії А. Сена добробут не можна вимірювати лише фінансовими категоріями, варто також урахувати умови життя. За такого підходу рівень добробуту залежить не від доходу, а від можливостей, які він відкриває. Рівень добробуту населення є тим

⁵¹⁷ Stiglitz J., Sen A., Fitoussi J.-P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/8131721/8131772/Stiglitz-Sen-Fitoussi-Commission-report.pdf>.

⁵¹⁸ Башнянин Г. І., Ноздріна Л. В., Свінцов О. М. Моніторинг якості життя населення: концептуальні основи соціально-економічного вимірювання : монографія. Львів : вид-во Львівської комерційної академії, 2005. 142 с.

⁵¹⁹ Easterlin R. A., Angelescu Mc., Switek M., Sawangfa O., Zweig J. S. The Happiness-Income Paradox Revisited. *IZA Discussion Papers 5799* / Institute of Labor Economics (IZA). 2011. URL : <http://www.pnas.org/content/early/2010/12/08/1015962107.full.pdf>.

фактором, який стримує або сприяє людському розвитку, створюючи додаткові стимули чи обмежуючи можливості індивідів і населення в цілому відносно реалізації активної економічної поведінки⁵²⁰. Усе вищезазначене повинно підтримуватися умовами, що включають міцне здоров'я, фінансову забезпеченість, наявність оплачуваної роботи, суспільну взаємодопомогу, можливість стати членом суспільної групи, щоб проявити свої інтереси, а також здорове та приємне середовище існування»⁵²¹.

До чинників добробуту, за С. Бергхеймом (рис. 3.2), відносять економічне благополуччя, умови життя і щастя, тобто враховуються й економічні, і соціальні та екологічні чинники, які визначають і детермінанти сталого розвитку.

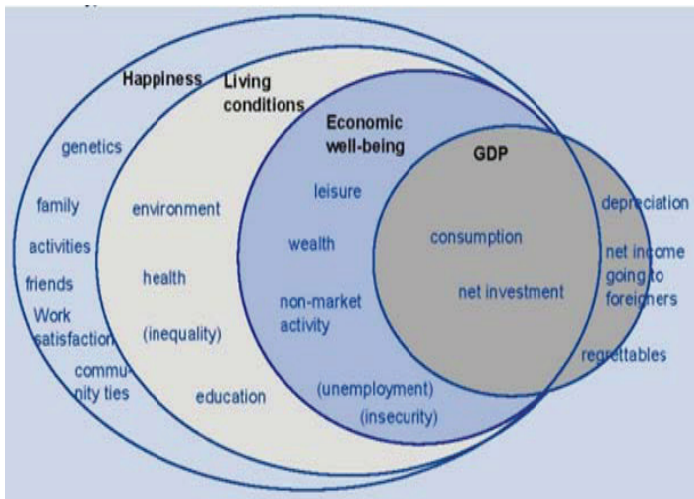

Рис. 3.2. Складові добробуту

Джерело. Bergheim S. Measures of well-being / Deutsche Bank Research. 2006, September 8. URL : <http://citeserx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.175.7811&rep=rep1&type=pdf>.

Добробут є одним із показників якості життя населення, а відтак, якості людського капіталу та забезпечення сталого розвитку. На нашу думку,

⁵²⁰ Чечель О. М. Державне управління в економічній сфері : навч. посіб. Вінниця : Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв ; Нілан, 2015. 371 с.

⁵²¹ Молчанов В. Теоретичні підходи дослідження добробуту населення України у XIX — на початку XX ст. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 19—27. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/kraeznavstvo/2010_3/5.pdf.

слушною є думка Дж. Бентама, що добробут визначається щастям найбільшої кількості людей⁵²².

Існують багато показників, які характеризують якість життя або наближені до них, які вказують на присутність вимірів усіх детермінант сталого розвитку при їх розрахунку (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Загальна характеристика індексів якості життя окремих країн

Назва	Суб'єкт, який здійснює розрахунок	Принцип розрахунку	Індикатори	Кількість охоплених країн
Індекс якості життя EIU (Index Quality of Life)	Дослідницька організація Economic Intelligence Unit	Рівнозначне врахування кількісних і суб'єктивних показників	Здоров'я, сім'я, громадське життя, матеріальне благополуччя, політична стабільність і безпека, клімат, гарантія зайнятості, політична свобода, гендерна рівність	111
Індекс людського розвитку (Human Development Index)	ПРООН	Середньо-геометричне трьох індексів	Очікувана тривалість життя, освіта, валовий національний дохід	187
Індекс добробуту (Prosperity Index)	Дослідницька організація Legatum Institute	Інтегральна оцінка параметрів	Економіка, рівень розвитку підприємництва і можливостей у бізнесі, державне управління, освіта, охорона здоров'я, рівень безпеки, особиста свобода, соціальний капітал	110
Індекс благополуччя Gallup (Well-Being Index)	Інститут Gallup	Соціологічне обстеження якості життя	Здоров'я, освіта, матеріальний достаток, громадська активність, політична свобода, соціальні зв'язки, довкілля, економічна та фізична безпека	Змінюється з року в рік

Примітка. Складено за: Лібанова Е. М., Гладун О. М., Лісогор Л. С. та ін. Вимірювання якості життя в Україні : аналітична доповідь. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України ; Програма Розвитку ООН ; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2013. 28 с.

⁵²² Neve J.-E., Sachs J. D. WHR 2020. Chapter 6. Sustainable Development and Human Well-Being / Center for Sustainable Development. Columbia University. 2020. URL : <https://worldhappiness.report/ed/2020/sustainable-development-and-human-well-being>.

Більшість з них пов'язані між собою, зокрема, індекс щастя та індекси якості життя і людського розвитку є тісно пов'язані (відповідно коефіцієнт кореляції $r = 0,88$; $r = 0,78$ із рівнем значущості $p\text{-level} < 0,05$).

Зокрема, сьогодні дуже популярним показником є *індекс людського розвитку* (Human Development Index, HDI).

Результати дослідження засвідчили, що *HDI сильно корелює з ВВП на душу населення і доступом до безпечної води та електроенергії*. Це означає, що просте національне накопичення багатства і ресурсів є менш важливим для людського розвитку, ніж справедливий розподіл цього багатства і ресурсів серед населення. Таким чином, ці ресурси можуть бути безпосередньо використані окремими особами для особистого розвитку⁵²³.

Взаємозв'язки між цілями сталого розвитку і добробутом людини.

Для визначення прогресу в становленні сталого розвитку в контексті всіх його детермінант були розроблені *цілі сталого розвитку* (Sustainable Development Goals, SDG), які вимірюють різні аспекти економічного, соціального та екологічного розвитку в країнах. Було затверджено 17 Цілей сталого розвитку (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Цілі сталого розвитку (SDG)

Джерело. Sustainable Development Goals Report. URL : <https://www.un.org/sustainabledevelopment/progress-report>.

⁵²³ Sušnik J., Zaag P. (2017) Correlation and causation between the UN Human Development Index and national and personal wealth and resource exploitation. Economic Research — Ekonomska Istraživanja. 2017. Vol. 30.

SDG були ратифіковані 2015 року як наступники «Цілей розвитку тисячоліття»⁵²⁴ і мають цільову дату, визначену 2030 роком.

У звіті World Happiness Report 2020⁵²⁵ досліджуються **емпіричні зв'язки між цілями сталого розвитку SDG і добробутом людини**. Для визначення, наскільки добре індекс SDG та інші індекси розвитку пояснюють добробут, у дослідження також були включені *Індекс людського розвитку (HDI), Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom, IEF), Глобальний індекс миру (Global Peace Index, GPI), Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI), Індекс захисту довкілля (Environmental Protection Index, EPI) і ВВП на душу населення (GDP per capita)*.

Виявлено, що **індекс SDG та інші індекси розвитку позитивно і суттєво корелюють із SWB**. Найсильніше SWB корелює з індексом людського розвитку, але статистичні довірчі інтервали навколо цих оцінок свідчать про те, що немає суттєвої різниці з коефіцієнтами індексу SDG, індексу глобальної конкурентоспроможності, індексу захисту навколишнього середовища і навіть ВВП на душу населення. Проте індекс економічної свободи і глобальний індекс миру значно менше корелюють із SWB порівняно з вищезгаданими індексами.

Індекс людського розвитку (HDI) вимірює рівень добробуту у країні, розглядаючи три різні показники: *показники тривалості життя, показники рівня освіти та показники рівня життя*. Показник очікуваної тривалості життя відносять до очікуваної тривалості життя при народженні. Освітній рівень складається з рівня грамотності дорослих і загального коефіцієнта охоплення. Рівень життя вимірюється ВВП на душу населення. Ці дані, що становлять HDI, багато в чому збігаються з тим, що вимірює Індекс SDG (**кореляція 0,92 між HDI та індексом SDG**)⁵²⁶.

Глобальний індекс конкурентоспроможності (GCI) складається з 12 показників: *інститути, інфраструктура, упровадження ІКТ, макростабільність, здоров'я, навички, ринок продуктів, ринок праці, фінансова система, розмір ринку, динамізм бізнесу та інноваційна спроможність*. Це комплексний індекс, який також суттєво збігається з індексом. **Кореляційні зв'язки між Глобальним індексом конкурентоспроможності (GCI) та SDG і HDI становлять 0,87 і 0,92 відповідно.**

⁵²⁴ Millennium Development Goals and Beyond 2015. URL : <https://www.un.org/millenniumgoals>.

⁵²⁵ Neve J.-E., Sachs J. D. WHR 2020. Chapter 6. Sustainable Development and Human Well-Being / Center for Sustainable Development. Columbia University. 2020. URL : <https://worldhappiness.report/ed/2020/sustainable-development-and-human-well-being>.

⁵²⁶ Там само..

Індекс захисту довкілля (EPI) містить 24 індикатори, організовані за 10 категоріями проблем і двома політичними цілями. Ці десять категорій питань охоплюють: *біорізноманіття і середовище проживання, ліси, рибальство, клімат та енергія, забруднення повітря, водні ресурси, сільське господарство, важкі метали, вода і санітарія, якість повітря* (це комплексний показник природного середовища, який набагато ширший за обсягом, ніж екологічно орієнтовані SDG).

ВВП на душу населення та індекс економічної свободи також позитивно корелюють із SWB, але менше, ніж вищезгадані показники. Це, мабуть, і слід було очікувати: економічне зростання є лише одним із багатьох чинників добробуту. У свою чергу, Індекс економічної свободи IEF визначає, наскільки соціально-економічне середовище є сприятливим для економічного зростання.

Слід зазначити **відносно слабку кореляцію між Global Peace Index (GPI) і SWB**. GPI є дуже широким показником, який ураховує *міжнародні та внутрішні конфлікти, злочинність, політичну нестабільність, кількість поліції на 100 000 громадян, а також потенціал ядерної та важкої зброї*. Відносно низька кореляція із SWB та іншими індексами розвитку, такими як GPI, може бути результатом того, що розвиненіші країни також мають більшу ймовірність мати ядерний потенціал і, можливо, більші сили поліції, хоча злочинів там не менше, ніж у країнах, що розвиваються.

Як зазначалося раніше, деякі з цих індексів сильно корелюють, тому ця багатовимірна регресія страждає від мультиколінеарності. Результати цього дослідницького аналізу свідчать про те, що **індекс SDG залишається вагомим поряд з індексом захисту навколишнього середовища EPI та ВВП на душу населення**. Інші тести показують, що чотири незначні змінні можна не брати до уваги.

Також було досліджено **емпіричний зв'язок між SDG і суб'єктивним благополуччям з використанням даних Індексу SDG та Всесвітнього опитування Gallup (Subjective well-being, SWB)**⁵²⁷, що репрезентує близько 98 % населення світу. Зазначені індекси визначають:

- 1) SDG — наскільки далеко країни перебувають у процесі досягнення цілей сталого розвитку;
- 2) SWB — як люди оцінюють якість свого життя.

⁵²⁷ Neve J.-E., Sachs J.D. WHR 2020. Chapter 6. Sustainable Development and Human Well-Being / Center for Sustainable Development. Columbia University. 2020. URL : <https://worldhappiness.report/ed/2020/sustainable-development-and-human-well-being>.

Тобто дозволяють емпірично дослідити, як сталий розвиток пов'язаний із тим, як люди оцінюють своє життя. Поділ Індексу SDG на 17 складових цілей дозволив проаналізувати можливі компроміси між сталим розвитком і добробутом. Хоча загальний індекс SDG може сильно корелювати з добробутом людини, залишається питання, *чи можуть деякі SDG бути більш чи менш сприятливими для добробуту.*

У звіті WHR 2020 представлено розгляд основних однофакторних кореляцій між кожною ціллю сталого розвитку (SDG) і добробутом у всьому світі та за регіонами. Це дослідження було проведене з метою виявлення відносної важливості кожної SDG для пояснення відмінностей у добробуті між країнами. Обидва ці підходи, як у глобальному, так і в регіональному масштабі, виявили неоднорідність у тому, як SDG пов'язані з добробутом (рис. 3.4). Як і випливало з вищенаведених загальних результатів, було підтверджено, що *більшість SDG сильно і позитивно корелює з вищим добробутом.*

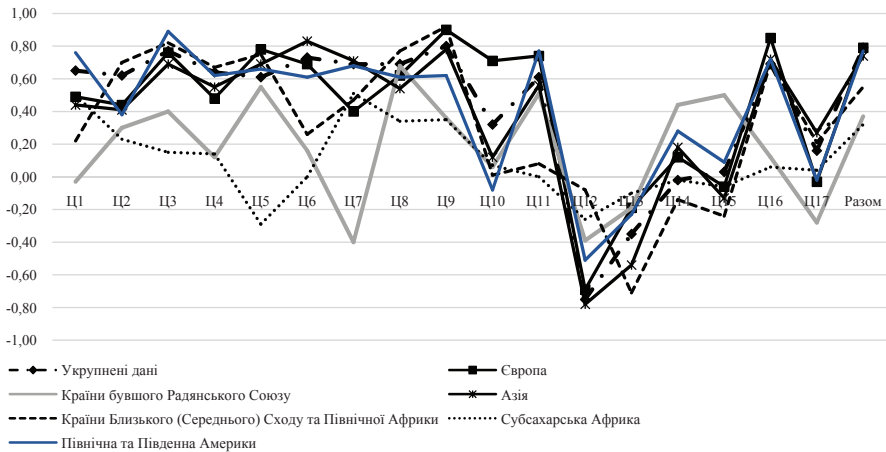

Рис. 3.4. Кореляції між цілями сталого розвитку і добробутом (глобальний і регіональний рівні)

Джерело. Neve J.-E., Sachs J. D. WHR 2020. Chapter 6. Sustainable Development and Human Well-Being / Center for Sustainable Development. Columbia University. 2020. URL : <https://worldhappiness.report/ed/2020/sustainable-development-and-human-well-being>.

Водночас спостерігається велика неоднорідність у тому, як деякі із SDG пов'язані з добробутом. Так, зокрема, виявлено такі кореляції:

— незначні — для SDG 14 (Життя під водою), 15 (Життя на суші) та 17 (Партнерство для досягнення цілей);

— значні негативні (що вражає) — для SDG 12 (Відповідальне споживання і виробництво) і 13 (Дії щодо клімату).

Під час дослідження взаємозв'язку між SDG і добробутом за регіонами було виявлено подальші неоднорідності. Однак важливо зазначити, що розгляд цих даних за регіонами зменшує кількість спостережень, а отже, як точність коефіцієнта, так і статистичну значущість результату, як вказано на рис. 3.4.

У звіті WHR також представлена проста концептуальна модель формування добробуту за цілями сталого розвитку (SDG) (рис. 3.5). Ураховувались такі шість детермінант добробуту: 1) дохід; 2) соціальна підтримка; 3) щедрість; 4) свобода робити життєвий вибір; 5) довіра до влади та бізнесу; 6) тривалість здорового життя. Стрілки в моделі представляють лінійні кореляції між п'ятьма вищезгаданими групами SDG і шістьма детермінантами добробуту.

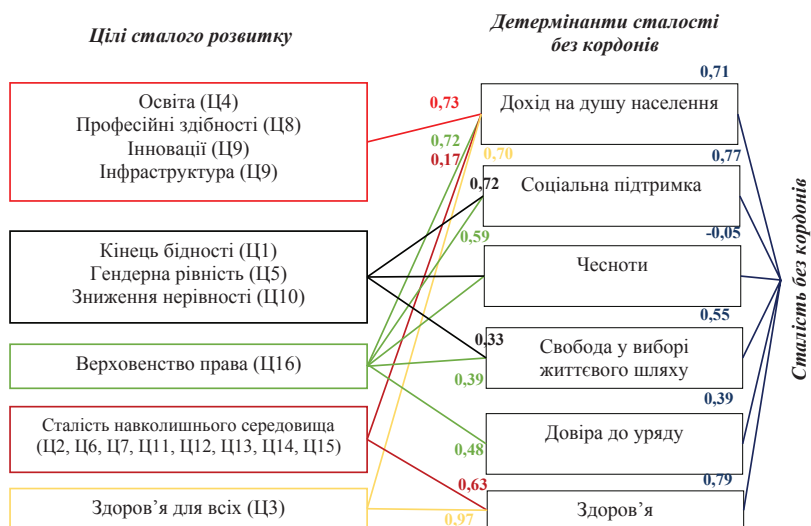

Рис. 3.5. Проста концептуальна модель зв'язків цілей сталого розвитку з показниками добробуту

Джерело. Neve J.-E., Sachs J. D. WHR 2020. Chapter 6. Sustainable Development and Human Well-Being / Center for Sustainable Development. Columbia University. 2020. URL : <https://worldhappiness.report/ed/2020/sustainable-development-and-human-well-being>.

Досліджуючи зв'язки між SDG і детермінантами добробуту, було виявлено, що:

- найсильнішими кореляціями з добробутом є дохід на душу населення, соціальна підтримка і здоров'я;
- далі йдуть свобода робити життєвий вибір і довіра до влади;
- показник цінностей є незначним, але це, імовірно, є результатом того, що щедрість дуже важко виміряти;
- три групи SDG, які охоплюють економічні характеристики [SDGs 4, 8 і 9), право (SDG 16) і здоров'я (SDG 3)], мають сильні позитивні кореляції з доходом на душу населення, що зрозуміло;
- цілі, що представляють навколишнє середовище (SDG 2, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15), також мають позитивну кореляцію з доходом на душу населення, але ми зазначаємо, що зв'язок слабкий — 0,17;
- тісний зв'язок між доходом на душу населення і SWB;
- соціальна підтримка, ще одна сильна детермінанта SWB, дуже позитивно пов'язана з цілями, що представляють соціальну рівність (SDG 1, 5 і 10);
- відзначається нижча кореляція між цією групою і детермінантами цінностей (щедрість) і свободи робити життєвий вибір SWB;
- верховенство права має подібні стосунки з цими трьома детермінантами, що й група соціальних SDG;
- детермінанта здоров'я має кореляцію, близьку до 1, із SDG охорони здоров'я, що зрозуміло;
- група екологія також є досить важливою для здоров'я з позитивною кореляцією 0,63.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що **існує сильна кореляція між досягненням сталого розвитку і показниками добробуту** за суб'єктивною оцінкою. Крім того, результати свідчать: **щодо добробуту спостерігається зростаюча гранична віддача від сталого розвитку**. У той час як більшість SDG позитивно корелювали з добробутом, ціль 12 (відповідальне споживання та виробництво) і ціль 13 (дія щодо клімату) були негативно корельовані із SWB. Однак індекс захисту довкілля позитивно корелює із SWB, що свідчить про те, що **результати екологічної політики позитивно корелюють із добробутом (SWB)**, навіть якщо процес досягнення цієї політики може не бути таким. Це породжує складність політичних дій у цих сферах, оскільки вони суперечать суб'єктивному добробуту важливих груп суспільства. З огляду на це в нещодавньому звіті ОЕСР пропонується пом'якшення наслідків зміни клімату через призму благополуччя і людино-центризму кліматичних дій.

Також було задокументовано, що *зміни в добробуті мають широкий вплив на економічні, соціальні та результати в галузі медицини*. Ці об'єктивні переваги суб'єктивного благополуччя включають просоціальну поведінку. Таким чином, існує нагальна потреба об'єднати програми досліджень і політики щодо SDG та SWB, щоб створити рішення, які працюють як для людей, так і для планети, та допоможуть прискорити сталий розвиток.

Взаємозв'язки між економічною та екологічною детермінантами сталого розвитку. Дослідження зазначених взаємозв'язків започаткував Саймон Кузнець, який 1954 року запропонував екологічну модель (ЕКК). Ця модель підтвердила, що існує взаємозв'язок між доходами (економічним зростанням) і забрудненням навколишнього середовища, що має нелінійний характер і форму оберненої U-подібної залежності між рівнями забруднення довкілля і середньодушових доходів (рис. 3.6).

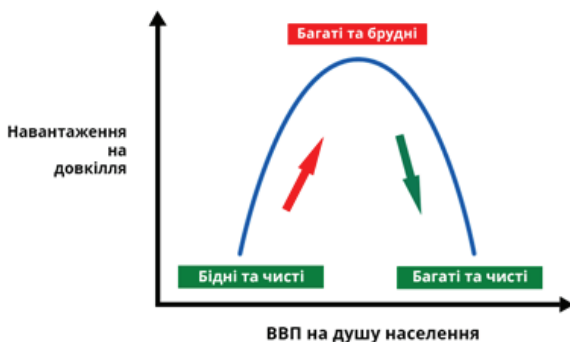

Рис. 3.6. Екологічна крива Кузнеця

Джерело. Павленко З. Чисті чи багаті? Як вплине вільна торгівля з Канадою на стан довкілля в Україні. URL : <https://www.cutisproject.org/blog/pavlenko-clean-or-rich>.

Згідно з теорією С. Кузнеця, *зростання ВВП на душу населення веде спочатку до збільшення навантаження на довкілля, а потім — до його спаду*. Звісно, активізація економічної діяльності та нові фінансові ресурси у країнах, що розвиваються, ідуть на забезпечення найгостріших потреб, а не на захист довкілля. Проте пізніше, коли країна вже достатньо заможна, а екологічні проблеми продовжують накопичуватися, питання охорони навколишнього середовища стають актуальними. Країна має змогу інвестувати в оновлення застарілих технологій виробництва і працювати

над усуненням негативних екологічних наслідків. Модель ЕКК була популяризована Світовим банком у звіті World Development Report 1992 року. На думку сучасних дослідників, *економічне піднесення на ранніх стадіях зазвичай призводить до деградації навколишнього природного середовища, однак на завершальній стадії найкращим, якщо не єдиним шляхом досягнення його прийнятної якості в більшості країн є зростання добробуту*⁵²⁸.

Екологічний слід (Global Footprint). Хоча концепція сталого розвитку була ухвалена 1992 року міжнародною конференцією країн — членів ООН у Ріо-де-Жанейро, ще 1972-го професор, відомий науковець у таких дисциплінах, як системна динаміка, фінанси і менеджмент, Денніс Медоуз створив теорію про межі зростання⁵²⁹. У книзі «Limits to Growth» («Межі зростання») він писав: «Якщо нинішні тенденції щодо світового населення, індустріалізації, забруднення, виробництва їжі та виснаження ресурсів залишаться незмінними, межі зростання на цій планеті будуть досягнуті десь протягом наступних 100 років»⁵³⁰. Медоуз і його колеги створили комп'ютерну модель World3, щоб виміряти, чи перевищує людство можливості Землі, інтегруючи такі показники, як *глобальне населення, промислове виробництво, зміна клімату і використання нафти та металу*. Аналіз показує, що ця *критична межа була перетнута приблизно 1980 року*.

На *рис. 3.7* показано графік, побудований ще 2002 року, який ілюструє один із імовірних сценаріїв, прогнозованих у книзі. Людський попит на енергію і ресурси перевищує пропозицію природи з 1980-х років приблизно на 20 відсотків вже 1999-го. Але до застережень учених політики не дуже прислуховувалися і, попри зусилля інтелектуалів, загальна ситуація у світі ще погіршується. Деніс Медоуз у новій книзі «Limits to Growth: The 30-Year Global Update» показав, що теперішній стан нашої біосфери є багато гірший, ніж виходило із симуляції, зробленої перед 1972 роком.

⁵²⁸ Горошкова Л. А., Хлобистов Є. В., Маслова О. В. Детермінанти сталого розвитку: національний вимір галузевої кривої Кузнеця. *Man and Environment. Issues of Neoeology*. 2020. Is. 33. P. 68—79.

⁵²⁹ Notaras M., Gondor D., Meadows D. Limiting Growth to Save the World Development & Society : Energy, Biodiversity, Climate Change, Population, Pollution, Economics, Environment, Urban Development. URL : <https://ourworld.unu.edu/en/dennis-meadows-limiting-growth-to-save-the-world>.

⁵³⁰ Meadows D. H., Meadows D. L., Randers J. William W. The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. New York : Universe Books, 1972. 205 p.

Ecological footprint versus carrying capacity

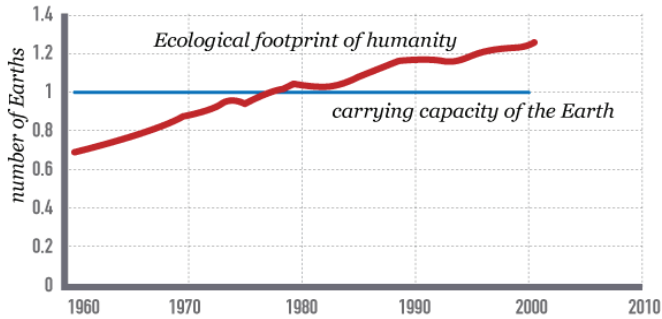

Рис. 3.7. Прогнозований негативний сценарій можливостей планети і зростаючих потреб людства

Джерело. Meadows D. H., Randers J., Meadows D. L. *The Limits to Growth: The 30-Year Update.* White River Junction VT : Chelsea Green Publishing Co, 2004. 338 p.

Дослідження Медоуза і його колег свідчать про те, що в сучасному світі масового споживання вимоги людства до природи неухильно зростають. Екологічний слід порівнює попит людини до здатності Землі відновити цей попит. Якби глобальний екологічний слід був еквівалентний одиниці («одна планета»), людство використало би всю відновлювальну здатність нашої планети, щоб задовольнити її потреби в біологічних ресурсах.

Ці потреби включають продукти харчування, деревину, волокно, землю для міст, використання і здатність поглинати надлишок CO_2 від спалювання викопного палива. Наслідки такого масштабного екологічного перевищення відчуються всюди і проявляються, зокрема, як зміна клімату, втрата біорізноманіття, проблеми з прісною водою і вирубування лісів. Те, що ми вимагаємо від природи, набагато перевищує її можливості відновлення. З 1 січня до 29 липня 2021 року людство використало з природи стільки ж, як потрібно планеті для оновлення протягом усього року. Тобто ми перевищили річний екологічний показник ресурсного бюджету Землі вже 29 липня.

Серед країн світу Катар і Люксембург найшвидше витратили свої річні природні ресурси — 9 і 15 лютого відповідно. Сусідні Румунія і Росія також почали жити «в борг» раніше, ніж Україна, — 21 червня і 17 квітня відповідно.

Екологічний слід (Global Footprint) 2021 року вже на 73 % вище, ніж можливість поновлення світових екосистем⁵³¹. А 2021 року людство на 4,6 % у порівнянні з попереднім роком збільшило свій екологічний слід. Зокрема, на 6,6 % збільшились викиди вуглецю⁵³². *Перевищення екологічного сліду* пов'язане з надмірним використанням екологічних активів, що не відповідає категорії «розумних потреб» і вимірюється шляхом порівняння попиту з наявністю ресурсів. З боку пропозиції біопотужність країни чи регіону є мірою її біологічно продуктивної землі та морської площі, включаючи лісові землі, пасовища, сільськогосподарські угіддя, рибні угіддя та забудовані землі. Що стосується попиту, екологічний слід вимірює попит населення на продукти харчування рослинного походження та волокна, продукти тваринництва і риболовства, деревину та інші лісові продукти, простір для міської інфраструктури і ліс для поглинання викидів вуглекислого газу від викопного палива. У даний час викиди вуглекислого газу від спалювання викопного палива є найбільшим внеском людства у збільшення екологічного сліду, а відтак і найбільшою загрозою⁵³³.

Упродовж останнього століття середня температура на Землі, за оцінкою NASA, зросла від 0,6 до 0,9 °C, що, на думку фахівців, спричинено викидами — вуглекислого газу, який постійно зростає (рис. 3.8). Вуглецевий слід вимірює загальний обсяг парникових газів — викидів, спричинених індивідуальною, груповою чи підприємницькою діяльністю, що спричиняють глобальне потепління. І хоча в першому півріччі 2020-го глобальна реакція на COVID-19 призвела до різкого скорочення економічної активності, що зумовило зниження величини екологічного сліду людства в порівнянні з попереднім роком на 9,3 %, це оптимізму в очікуванні від майбутнього зовсім не додає.

Світові загрожують катастрофи: через зміну клімату (парниковий ефект), забруднення і надмірне використання питної води, знищення лісів та інших природних ресурсів. На думку Б. Гаврилишина⁵³⁴, це спричинено

⁵³¹ Global Footprint Network and Schneider Electric, Strategies for one-planet prosperity: How to build lasting success on our finite planet. 2020. URL : https://www.se.com/ww/en/download/document/earth_overshoot_day.

⁵³² The business case for one-planet prosperity. Global Footprint Network and Schneider Electric highlight the powerful competitive advantage of building one-planet compatibility into companies' strategy. URL : https://go.schneider-electric.com/WW_201907_The-Business-Case-for-One-Planet-Prosperty_MF-LP.html.

⁵³³ Луценко Є. Україна вичерпала запас природних ресурсів на 2021 рік. Тепер ми живемо «в борг» у природи. URL : <https://hromadske.ua/posts/ukrayina-vicherpala-zapas-prirodnih-resursiv-na-2021-rik-teper-mi-zhivemo-v-borg-u-prirodi>.

⁵³⁴ Гаврилишин Б. Українські дороговкази на роздоріжжях цивілізації. *Сучасність*. 2007. № 10. С. 58—64.

браком політичної рішучості для реалізації політики сталого розвитку. Найбагатші країни (наприклад, США) думають тільки про короткострокові економічні інтереси. Великі бідні країни, які швидко розвиваються, вважають, що мають право наздоганяти багатих, уживати більше енергії та інших ресурсів, чим ще погіршують екологічне перевантаження у світі.

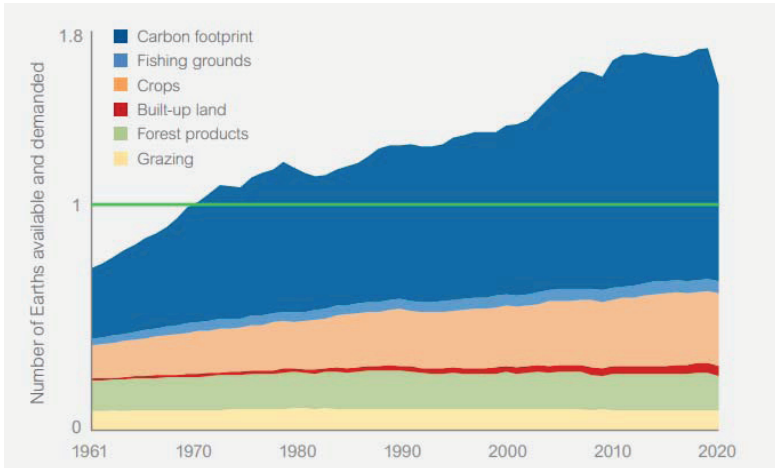

Рис. 3.8. Зростання величини екологічного сліду за складовими

Джерело. Global Footprint Network and Schneider Electric, Strategies for one-planet prosperity: How to build lasting success on our finite planet. 2020. URL : https://www.se.com/ww/en/download/document/earth_overshoot_day.

Ризики пов'язані з детермінантами сталого розвитку. Саме фактори навколишнього середовища стали основними ризиками 2020 року⁵³⁵. За даними звіту Global Risks Report, п'ять найбільших ризиків (за ймовірністю і потенційним впливом, добуток яких і становить важливість ризику) для світової економіки пов'язані з екологічною детермінантою сталого розвитку (табл. 3.2).

Учені визначили зміну клімату як найбільший ризик 2019 року, що випередив збитки від кібератак, фінансової нестабільності та тероризму, що підтверджується Звітом про глобальні ризики 2020 року. Екологічні ризики продовжують домінувати і 2021-го, становлять п'ять із 10 найбільших ризиків за впливом, особливо коли йдеться про невдачу кліматичних заходів, до того ж втрата біорізноманіття відбувається з безпрецедентними темпами.

⁵³⁵ The Global Risks Report 2020. 15th Edition World Economic Forum. 2020. 94 p.

Таблиця 3.2

**Основні глобальні ризики 2020—2021рр.
(у розрізі компонент їхньої важливості)**

За критерієм ймовірності		За критерієм впливу	
2020 рік			
№ 1	Екстремальна погода	№ 1	Невдача кліматичних дій
№ 2	Невдача кліматичних дій	№ 2	Зброя масового ураження
№ 3	Стихійні лиха	№ 3	Втрата біорізноманіття
№ 4	Втрата біорізноманіття	№ 4	Екстремальна погода
№ 5	Екологічні катастрофи, спричинені людиною	№ 5	Водні кризи
2021 рік			
№ 1	Екстремальна погода	№ 1	Інфекційні захворювання
№ 2	Невдача кліматичних дій	№ 2	Невдача кліматичних дій
№ 3	Збиток довкіллю людини	№ 3	Зброя масового ураження
№ 4	Інфекційні захворювання	№ 4	Втрата біорізноманіття
№ 5	Втрата біорізноманіття	№ 5	Природно-ресурсні кризи

Примітка. Сформовано за: Lu M. Visualizing the Biggest Risks to the Global Economy in 2020. 2020. URL : <https://www.visualcapitalist.com/biggest-risks-global-economy-2020-environment> ; Lu M. Visualizing the Biggest Risks to the Global Economy in 2021. 2021. URL : <https://wpguynews.com/visualized-a-global-risk-assessment-of-2021-and-beyond>.

Поступове зростання усвідомлення цих ризиків планетарного масштабу призвело до зміни настроїв світових лідерів. Так, 2018 рік став етапним у видобутку викопного палива: майже 1 000 інституційних інвесторів, що представляють активи на 6,24 трильйона доларів, пообіцяли відмовитися від нього. Ірландія стала першою країною, яка зобов'язалася відмовитись від викопного палива⁵³⁶.

Зростаючі занепокоєння за стан екології у світі є цілком обґрунтованими. А 2017-й став *найдорожчим роком за всю історію стихійних лих*: глобальні **економічні втрати** становили 344 мільярди доларів. Ця страшна цифра стала рекордним роком для застрахованих збитків на загальну суму 140 мільярдів доларів. Хоча страхові збитки за 2019 рік повернулися до середнього рівня за останні 10 років, Munich RE вважає, що довгострокові наслідки для навколишнього середовища вже відчуваються⁵³⁷.

Усвідомлюючи надзвичайність ризиків екологічної детермінанти сталого розвитку, ООН почала проводити кліматичні конференції на

⁵³⁶ The Global Risks Report 2020. 15th Edition World Economic Forum. 2020. P. 94.

⁵³⁷ Risk Report 2020 — Munich Re. URL : <https://www.munichre.com>.

виконання Конвенції ООН щодо змін клімату, перша з яких пройшла 1995 року. А 2015-го учасники підписали відому *Паризьку угоду*, що декларує етапи шляху до кліматичної нейтральності країн світу. Україна була однією зі сторін, що взяла на себе зобов'язання, і нещодавно визначила мету до 2030 року скоротити викиди парникових газів до рівня 35 % порівняно з 1990-м.

У листопаді 2021 року у Глазго відбулася 26-та кліматична конференція ООН (COP26). Два тижні 120 світових лідерів обговорюватимуть глобальне потепління і дії для боротьби з ним. Це перша в історії угода, яка містить чіткий *план скорочення використання вугілля*, яке є найбільш руйнівним для екології викопним паливом. Також був ухвалений **кліматичний пакт**, який передбачає скорочення викидів і виділення коштів країнам, що розвиваються, для їхньої адаптації до кліматичних змін. Окрім того, країни зобов'язалися покласти край вирубуванню лісів до 2030 року. Хоча угоду підписали делегації майже 200 країн, практично кожен її пункт викликає розбіжності сторін. Експерти зазначають, що сумарно взяті учасниками саміту зобов'язання є недостатніми для утримання глобального потепління в рамках 1,5 °C. Саме цю мету прописали шість років тому в Паризькій угоді, перші підсумки якої підбивали на COP26⁵³⁸. Генсек ООН Антоніу Гутерріш за результатами саміту зазначив, що «результат COP26 — це компроміс, який відображає інтереси, протиріччя і стан політичної волі в сучасному світі. Це важливий крок, але цього недостатньо. Настав час переходити в аварійний режим»⁵³⁹.

Щодо **ризиків, пов'язаних з економічною детермінантою** сталого розвитку: у Звіті про глобальні ризики (2021)⁵⁴⁰ попереджається про низхідний тиск на світову економіку через *макроекономічну нестабільність і фінансову нерівність*. А 2019 року цей тиск посилювався, підвищуючи *ризик економічної стагнації*. Низькі торговельні бар'єри, фіскальна обачність і сильні глобальні інвестиції, які колись вважалися основою економічного зростання, руйнуються, оскільки лідери просують *націоналістичну політику*. Можливості для монетарних і фіскальних стимулів також вужчі, ніж до фінансової кризи 2008—2009 років, а це створює невизначеність щодо ефективності антикризової політики. Зазначені екологічні ризики

⁵³⁸ На саміті у Глазго ухвалили Кліматичний пакт. Чи допоможе він зупинити потепління? URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59279911>.

⁵³⁹ Яворович Т. На саміті COP26 у Глазго підписали Кліматичний пакт. Про що домовилися. URL : <https://susplne.media/180621-na-samiti-cop26-u-glazgo-pidpisali-klimaticnij-pakt-sovin-peredbaeae>.

⁵⁴⁰ The Global Risks Report 2020. 15th Edition World Economic Forum. 2020. 94 p.

можуть призвести до проблем для світової економіки і фінансової системи, зокрема для інституційних інвесторів і страхової галузі. Якщо світ хоче дотримуватися свого порогу глобального потепління у 2 °С, як зазначено в Паризькій угоді, значну кількість запасів нафти, газу і вугілля потрібно залишити недоторканими. Але втрата цих активів для світової економіки буде коштувати приблизно 1—4 трильйони доларів⁵⁴¹.

Складний економічний клімат може зберігатися: члени спільноти багатих зацікавлених сторін вважають «економічні протистояння» і «внутрішню політичну поляризацію» головними ризиками 2020 року.

Ризики, які стосуються соціальної детермінанти сталого розвитку, полягають у тому, що на тлі похмурих екологічних та економічних перспектив невдоволення громадян посилюється системними урядовими рішеннями, які не сприяють розвитку. Несхвалення того, як уряди розв'язують глибокі економічні та соціальні проблеми, викликало протести в усьому світі, що потенційно послаблює здатність урядів уживати рішучих дій у разі спаду.

Гострою залишається *демографічна ситуація* у світі, викликана стрімким зростанням народонаселення; омолодженням населення у групі країн, що розвиваються, і старінням — в економічно розвинених державах; диспропорціями в розміщенні світового економічного потенціалу й усієї сукупності соціальних благ, які надаються населенню, що зумовлює високий ступінь розриву в рівнях економічного розвитку основних світових центрів і периферії; зростанням кількості біженців і мігрантів⁵⁴².

Наприкінці 2021 року виникла міграційна криза на кордоні Литви і Білорусі, де вже ув'язнили чотири тисячі людей за нелегальний перетин кордону. А зараз ця криза розповсюдилась на кордон із Польщею, де тисячі мігрантів у зимових несприятливих умовах усе ще намагаються потрапити на Захід через білорусько-польський кордон, спровоковані політиками-диктаторами, які не рахуються з тим, що гідність людини повинна залишатися фундаментальною цінністю⁵⁴³.

Ризики, які стосуються як економічної, так і соціальної детермінанти. Перш за все, це *ризик інфекційних хвороб*. Як зазначено, 2021 року одним із головних ризиків став геополітичний ризик, пов'язаний

⁵⁴¹ The Global Risks Report 2020. 15th Edition World Economic Forum. 2020. 94 p.

⁵⁴² Садовенко А., Масловська Л., Середа В., Тимочко Т. Сталый розвиток суспільства : навч. посібник. 2-ге вид. Київ, 2011. 392 с.

⁵⁴³ Poland-Belarus: how to resolve the migration crisis? 2021. URL : <https://www.eurotopics.net/en/271143/poland-belarus-how-to-resolve-the-migration-crisis>.

з пандемією COVID-19 як за ймовірністю, так і за своїм впливом⁵⁴⁴. Неординарність кризи, спричиненої поширенням коронавірусу SARS-CoV-2, полягає в тому, що її проявом є не стільки злам траєкторії розвитку, скільки суттєва зміна характеру розвитку як на макро-, так і на мікрорівні на тлі кардинальних змін способу життя суспільства. Зміни торкнулися всіх сфер життєдіяльності (спілкування, режиму роботи, навчання тощо). А вимушене запровадження перманентних карантинних обмежень у переважній більшості країн світу і в Україні, які різнилися впродовж року своїми масштабами і термінами, зумовило безпрецедентну трансформацію поведінки економічних суб'єктів на рівні як споживання, так і виробництва, коли домінуючими принципами мотивації стала обережність на фоні постійної невизначеності.

Відтак, як сама пандемія, так і безпрецедентні карантинні кроки спричинили уповільнення економічного розвитку у країнах світу, у т. ч. ЄС та Україні. Максимального негативного ефекту від суворих протиепідеміологічних заходів в Україні було найбільш відчутно в період локдауну — у квітні — травні 2020 року. У III—IV кварталах 2020 року, зважаючи на послаблення карантинних заходів, спостерігалось певне поживлення економічної діяльності. У цілому, за рік зменшення ВВП України становило 4,0 %, що навіть менше, ніж прогнозувала більшість експертів (рис. 3.9).

Пандемія COVID-19, яка охопила світ 2020 року, спричинила безпрецедентні глобальні обмеження на міжнародну мобільність і міграцію, які можуть мати довгострокові наслідки. За даними Всесвітньої туристичної організації ООН, до кінця квітня вперше в історії кожна країна ввела обмеження на в'їзд. Рух до країн Організації економічного співробітництва і розвитку впав на 46 відсотків за перші шість місяців року. Міжнародний туризм скоротився майже на дві третини за той самий період⁵⁴⁵.

У свою чергу, вплив пандемії спричинив мобільний перехід підприємств на нові форми організації робочих процесів (дистанційного / надомного режиму роботи і навчання), створював підвищений попит на нові цифрові послуги та надання вже наявних послуг у цифровому форматі, у т. ч. ведення торгівлі та бізнесу⁵⁴⁶.

⁵⁴⁴ The Global Risks Report 2021. 16th Edition. World Economic Forum. 2021. 96 p.

⁵⁴⁵ 10 найголовніших міграційних проблем 2020 року. 2020. URL : <https://www.migrationpolicy.org/programs/migration-information-source/top-10-migration-issues-2020>.

⁵⁴⁶ Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку / Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. Консенсус-прогноз. 2021. № 53. URL : <http://www.me.gov.ua>.

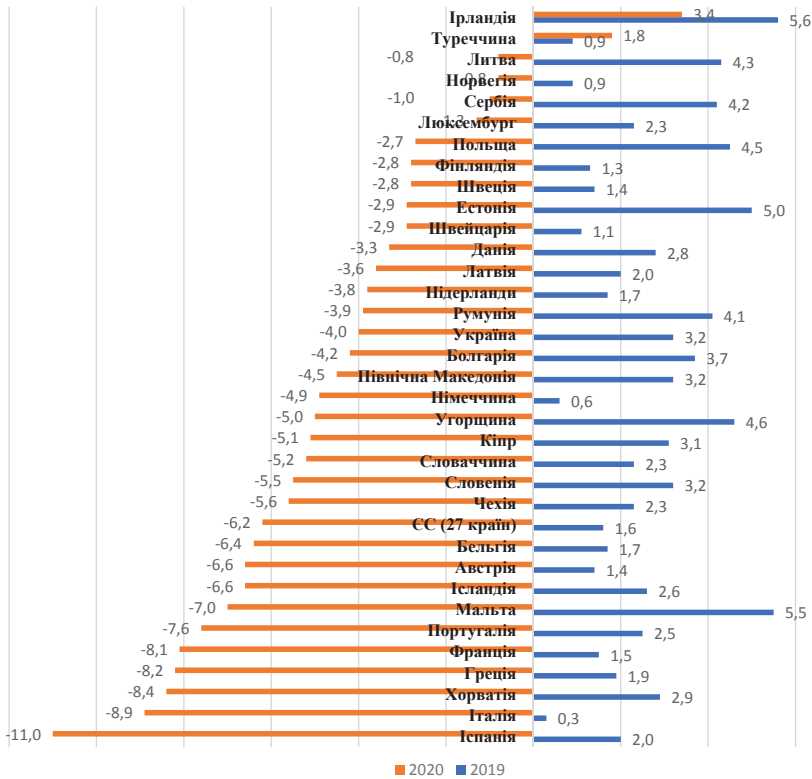

Рис. 3.9. Зміна ВВП під впливом пандемії в Україні та країнах ЄС

Джерело. Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку / Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. Консенсус-прогноз. 2021. № 53. URL : <http://www.me.gov.ua>.

Але хоча понад 50 % населення планети зараз в Інтернеті, приблизно мільйон людей уперше виходять в Інтернет щодня, а дві третини населення планети мають мобільний пристрій. Хоча цифрові технології приносять величезні економічні та соціальні переваги більшій частині населення світу, такі проблеми *цифрової фрагментації*, як нерівний доступ до Інтернету, відсутність глобальної системи управління технологіями і кібернебезпечність, становлять значний ризик. Геополітична і гео економічна невизначеність, включаючи можливість фрагментованого кіберпростору,

також загрожує запобігти реалізації повного потенціалу технологій наступного покоління. Респонденти опитування, яке надане у Глобальному звіті про ризики 2020 року, оцінили «збій інформаційної інфраструктури» як шостий найбільш впливовий ризик за роки до 2030-го⁵⁴⁷.

Стратегії забезпечення сталого розвитку. Вищезазначені ризики для всього людства змусили світову наукову спільноту шукати стратегії їх уникнення для забезпечення сталого розвитку країн світу. Було запропоновано сукупний підхід (Twin-strategy) на основі поєднання: економічної (але лише в межах екологічної) і соціальної⁵⁴⁸ детермінант сталого розвитку. Таке поєднання необхідне для тривалого процвітання людства і забезпечать досягнення цілей сталого розвитку за обома аспектами: 1) *матеріальний стан проживання в межах екологічних можливостей Землі*; 2) *соціально-економічні умови добробуту для всіх*.

Ефективне планування майбутнього вимагає включення цих двох нерозривних компонент: стійкість має бути забезпечена і зміцнена одночасно з обох сторін. Сьогодні дуже небагато країн працюють у цьому напрямі процвітання нашої планети. Економічний розвиток, як вище наведено, сприяє збільшенню індексу людського розвитку (HDI), але зараз у багатьох промислово розвинених країнах він виходить за межі екологічних можливостей Землі. Щоб змінити тенденцію, потрібно повністю перебудувати економічну систему в усьому світі.

Для розв'язання цієї проблеми відповідальний бізнес незалежно від країни походження повинен перелаштувати свою діяльність згідно з двома основними стратегіями в досягненні тривалого благополуччя і ресурсоефективності.

Стратегія А: 1) прискорити оптимізацію ресурсів; 2) зменшити залежність від ресурсів; 3) підтримати добробут людини.

Стратегія В: 1) стійкий добробут; 2) забезпечити людські потреби в межах можливостей планети; 3) екологічний бюджет. На *рис. 3.10* показано стан регіонів світу за рівнем індексу людського розвитку HDI (по горизонталі) і можливостями відтворення нашої планети (по вертикалі). Згідно із запропонованою Twin-strategy регіонам, а відтак і країнам світу, слід перейти до високого рівня добробуту ($HDI > 0,7$) і зменшити хижацьке споживання ресурсів планети до рівня можливостей їх відтворення («одна земля»).

⁵⁴⁷ The Global Risks Report 2020. 15th Edition / World Economic Forum. 2020. 94 p.

⁵⁴⁸ Global Footprint Network and Schneider Electric, Strategies for one-planet prosperity: How to build lasting success on our finite planet. 2020. URL : https://www.se.com/ww/en/download/document/earth_overshoot_day.

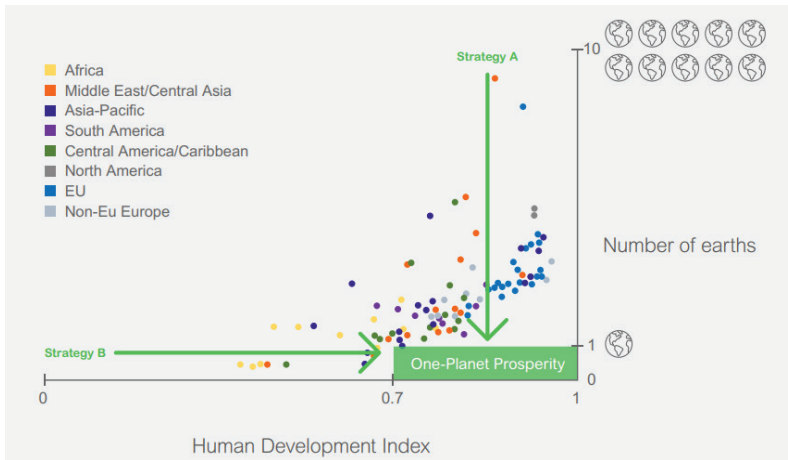

Рис. 3.10. Одночасна реалізація двох стратегій забезпечення сталого розвитку

Джерело. Global Footprint Network and Schneider Electric, Strategies for one-planet prosperity: How to build lasting success on our finite planet. 2020. URL : https://www.se.com/ww/en/download/document/earth_overshoot_day/.

Кожне рішення, яке ми ухвалюємо, формує наше майбутнє, і хоча наша планета обмежена, людські можливості — ні. Хороша новина полягає в тому, що ця трансформація не тільки технологічно можлива, а й економічно вигідна та є найкращим шансом на процвітання. П'ять ключових позицій реалізації зазначених стратегій — це: 1) здорова екосистема планети; 2) ефективні міста; 3) відновлювальна енергія; 4) ефективні підходи до споживання їжі; 4) відповідальне рівноправне населення. Це найбільші важелі змін, які дозволять відшукати приховані можливості і які формуються нашим індивідуальним і колективним вибором.

Узагальнюючи все вищенаведене, можна стверджувати, що сьогодні в усьому світі зростає усвідомлення необхідності сталого розвитку. Цілі сталого розвитку, орієнтовані навколо «трьох Е» (*environmental protection, economic growth, and social equity*) — захист довкілля, економічне зростання та соціальна справедливість, також корелюють із добробутом, а відтак і якістю життя (*quality of life*). Тому, повертаючись до філософських поглядів на сталий розвиток, має відбутися еволюція в цінностях кожної людини і людства загалом, унаслідок чого вибудуються гармонійні взаємовідносини людини із собою, із суспільством і з природою. Такі тривимірні

відносини — три точки опори сталого розвитку, які будуть базуватися на справедливості, мірі, розумних потребах, і стануть запорукою якості життя сьогодні й виживання людства в майбутньому.

3.2. МЕТОДОЛОГІЯ ІНДИКАТИВНОГО ОЦІНЮВАННЯ СТАЛОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Зауважимо, що не менш важливою методологічною проблемою становлення економіки сталого розвитку є її аналітично-діагностична компонента, тобто конструювання критеріїв та індикаторів сталого розвитку, зокрема інтегрального показника, який би дозволив оцінювати досягнення країни чи групи країн з його забезпечення, а також дозволяв визначити його детермінанти як на глобальному рівні, так і на рівні окремих країн. Найбільш розповсюдженими системами світових індикаторів сталого розвитку стали: система індикаторів сталого розвитку Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР); системи індикаторів сталого розвитку Комісія ООН зі сталого розвитку (КСП ООН); система індикаторів для поліпшення керування природокористуванням у Центральній Америці; система еколого-економічного обліку (СЕЕО), що була запропонована Статистичним відділом Секретаріату ООН; індикатори світового розвитку та індикатор «Дійсних заощаджень», які були запропоновані Світовим банком, а також індикатори Програми розвитку ООН⁵⁴⁹.

Основна відмінність у наявних підходах до визначення критеріїв та індикаторів сталого розвитку полягає в різному розумінні того, яким має бути співвідношення між короткостроковим і довгостроковим добробутом людей. З одного боку, так званий «інтегрований підхід» визначає метою сталого розвитку забезпечення добробуту як нинішнього покоління, так і поколінь майбутніх. Інший підхід полягає в тому, що завданням сталого розвитку є виключно забезпечення потенціалу для добробуту і благополуччя майбутніх поколінь.

Головна проблема інтегрованого підходу у світі обмежених ресурсів полягає в необхідності узгодження теперішніх і майбутніх потреб. Мають бути збалансовані дві форми справедливості розподілу: між різними по-

⁵⁴⁹ Бурик З. М. Прогнозування показників сталого розвитку України. *Демократичне врядування*. 2017. Вип. 20. URL : http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk20/fail/Buryk.pdf.

коліннями і всередині поколінь. Перше — справедливість між поколіннями — це забезпечення свободи і можливостей існування та розвитку для майбутніх поколінь. Справедливість у межах одного покоління полягає в забезпеченні свободи та можливостей існування і розвитку для сучасного населення. При цьому одна справедливість не повинна досягатись на шкоду іншій⁵⁵⁰.

Найбільш популярним вимірником прогресу в суспільному добробуті є Індекс людського розвитку (далі — ІЛР). Він відображає можливості людей прожити довге, здорове і заможне життя, маючи доступ до інформації та освіти. Переважна більшість країн з його допомогою визначає досягнення та «вузькі місця» у власному суспільному розвитку і визначає його орієнтири. Основним недоліком його є те, що він не відображає вплив екологічних проблем на можливості розвитку людського потенціалу. Це опосередковано відображено лише в показниках очікуваної тривалості життя при народженні та доходу в тому сенсі, що погіршення стану довкілля негативно впливає на стан людського здоров'я, а отже, скорочує тривалість життя і призводить до виснаження природних ресурсів і кліматичних змін, що може стати причиною зменшення економічних та соціальних досягнень як зараз, так і в майбутньому. Тобто ІЛР, не відображаючи розподіл добробуту між поколіннями, не може бути інформативним щодо узгодження всіх елементів сталого розвитку.

Тому багато дослідників і міжнародних організацій регулярно здійснювали спроби інтеграції екологічних вимірів в ІЛР⁵⁵¹. Зокрема, С. Тогтох і О. Гафней, а також Г. Браво запропонували в середнє геометричне трьох вихідних індикаторів ІЛР додати індекс викидів CO₂ у розрахунку на душу населення^{552, 553}.

І. Кай та інші науковці запропонували в середнє значення ІЛР включити, поряд із його трьома вихідними показниками, так званий «матеріальний слід» (загальний обсяг видобутку і споживання мінералів, біомаси, викопного палива та будівельних матеріалів)⁵⁵⁴. С. Туре запропонував

⁵⁵⁰ Measuring Sustainable Development : Report of the Joint UNECE / OECD / Eurostat ; Working Group on Statistics for Sustainable Development United Nations. New York and Geneva, 2008. URL : <https://www.oecd.org/greengrowth/41414440.pdf>.

⁵⁵¹ Hirai T. The Creation of the Human Development Approach. Tokyo : The University of Tokyo, 2017. 173 p.

⁵⁵² Togtokh C., Gaffney O. Human sustainable development index. *Our World*. 2010. URL : <https://ourworld.unu.edu/en/the-2010-human-sustainable-development-index>.

⁵⁵³ Bravo G. The Human Sustainable Development Index: New calculations and a first critical analysis. *Ecological Indicators*. 2014. Vol. 37. Part A. P. 145—150.

⁵⁵⁴ Hickel J. The sustainable development index: Measuring the ecological efficiency of human development in the anthropocene. *Ecological Economics*. 2020. Vol. 167. P. 1—10.

визначати ІСР як відношення ІЛР до так званого «екологічного сліду», який вимірюється як викидами вуглецю, так і біологічною потужністю посівних угідь, пасовищ, лісів і рибного господарства⁵⁵⁵.

М. Біггерія і В. Мауроб розробили альтернативний ІЛР, який включає не тільки екологічний показник (викиди CO₂), а й додатковий соціальний показник — свободу (визначається як політичні права і громадянські свободи)⁵⁵⁶.

Узагальненням зазначених вище підходів є методологія, яка стала прикладною системою для вимірювання сталого розвитку, яку запропонував Дж. Хінкел. Вона традиційно ґрунтується на сприйнятті сталого розвитку як функції трьох факторів: економічного зростання, суспільного розвитку та збереження умов навколишнього середовища і пропонує для вимірювання досягнень країни в забезпеченні умов сталого розвитку інтегральний показник — Індекс сталого розвитку (ІСР). Він доповнює ключові індикатори оцінки людського розвитку (очікувана тривалість життя, освіта і дохід) урахуванням екологічного навантаження (викидів CO₂ та «матеріального сліду») і розраховується як відношення Індексу розвитку та екологічного імпаکت-індексу⁵⁵⁷:

$$\text{ІСР} = \frac{\text{Індекс розвитку}}{\text{Екологічний імпакт індекс}}. \quad (3.1)$$

«Індекс розвитку» розраховується на основі індексу людського розвитку як середнє геометричне значення індексу очікуваної тривалості життя, індексу освіти і модифікованого індексу доходів. «Індекс впливу на довкілля» розраховується як ступінь перевищення викидів CO₂ і загального обсягу видобутку та споживання матеріалів у країні (матеріального сліду) показників їхніх планетарних обмежень у розрахунку на душу населення⁵⁵⁸.

Індекс розвитку відповідає базовій формулі індексу людського розвитку (ІЛР), однак з іншим порогом достатності доходу (див. вище):

⁵⁵⁵ Hickel J. The sustainable development index: Measuring the ecological efficiency of human development in the anthropocene. *Ecological Economics*. 2020. Vol. 167. P. 1—10.

⁵⁵⁶ Türe C. A methodology to analyze the relations of ecological footprint corresponding with human development index: eco-sustainable human development index. *The International Journal of Sustainable Development and World Ecology*. 2013. № 20 (1). P. 9—19. doi:10.1080/13504509.2012.751562.

⁵⁵⁷ Biggeria M., Maurob V. Towards a more «Sustainable» Human Development Index: Integrating the environment and freedom. *Ecological Indicators*. 2018. Vol. 91. P. 220—231.

⁵⁵⁸ Sustainable Development Index 2020. URL : <https://www.sustainabledevelopmentindex.org/time-series>.

$$\text{Індекс розвитку} = \sqrt[3]{\text{Індекс тривалості життя} \cdot \text{Індекс освіти} \cdot \text{Індекс доходу}}, \quad (3.2)$$

$$\text{Індекс тривалості життя} = \frac{\text{ОТЖН} - 20}{85 - 20}, \quad (3.3)$$

де ОТЖН — очікувана тривалість життя при народженні (максимальна кількість років — 85, мінімальна — 20 років (на п'ять років менше, ніж в ІЛР)).

В індексі освіти Індекс середньої тривалості навчання (ІСТН) = СТН / 15. Максимальне значення — 15 років навчання, що є прогнозованим максимумом на 2025 рік. Мінімальне значення — 0 років навчання. Індекс очікуваних років навчання (ІОТН) = ОТН / 18. Максимальне значення — 18 років навчання, що відповідає тривалості отримання ступеня магістра в більшості країн. Мінімальне значення — 0 років навчання.

$$\text{Індекс освіти} = \frac{\text{ІОТН} - \text{ІСТН}}{2}, \quad (3.4)$$

де ІОТН — Індекс очікуваної тривалості навчання; ІСТН = Індекс фактичної середньої тривалості навчання.

При визначенні Індeksu доходу порогом достатності встановлюється 20 тис. дол. США у розрахунку на душу населення на рік (а не 40 тис. дол. США, який використовується при розрахунку ІЛР).

$$\text{Індекс доходу} = \frac{\text{ВНД (н.д.)} - \text{ВНД (100)}}{\text{ВНД (20000)} - \text{ВНД (100)}}, \quad (3.5)$$

де ВНД (н.д.) — Валовий національний дохід у розрахунку на душу населення (дол. США).

Імпакт-індекс екологічного впливу можна описати таким чином:

$$\text{Імпакт} - \text{індекс екологічного впливу} = \frac{e^{\text{СП}} - e^1}{e^A - e^1}. \quad (3.6)$$

$$\text{Якщо } \text{СП} \geq 4, \text{ тоді } \text{ЕІІ} = \text{СП} - 2, \quad (3.7)$$

де ЕІІ — Екологічний імпакт-індекс; СП — середнє перевищення.

$$\text{СП} = \sqrt{\left(\frac{\text{МС}}{\text{граничні обсяги}} \geq 1\right) \cdot \left(\frac{\text{CO}_2}{\text{граничні обсяги}} \geq 1\right)}, \quad (3.8)$$

де МС — матеріальний слід; CO₂ — перевищення викидів вуглецю планетарних обмежень.

Середнє перевищення (СП) розраховується як перевищення максимально допустимих планетарних норм їх використання, у розрахунку на

душу населення, встановлені для певного року. Для використання матеріалів (МС) допустимий поріг («планетарні обмеження») визначається приблизно на рівні 50 млрд тонн на рік. У розрахунку на душу населення це становить 6,8 т на особу.

Таким чином, ІСР, запропонований Дж. Хікелем, дозволяє вимірювати екологічну ефективність країни в забезпеченні людського розвитку і збалансованість складових сталого розвитку. Аналіз динаміки цього показника протягом періоду після 2000 року дозволяє відслідкувати таку закономірність: для розвинутих країн, що є лідерами в рейтингу людського розвитку протягом цього періоду, зокрема країн Європейського Союзу, ІСР знижувався. При цьому незначне його підвищення в часі збіглося з періодом швидкого розширення Європейського Союзу через входження до нього 12-ти країн Східної Європи. Водночас для країн, що розвиваються, наприклад, регіону Африканського континенту на південь від Сахари, протягом останніх 30-ти років цей показник зростає (рис. 3.11).

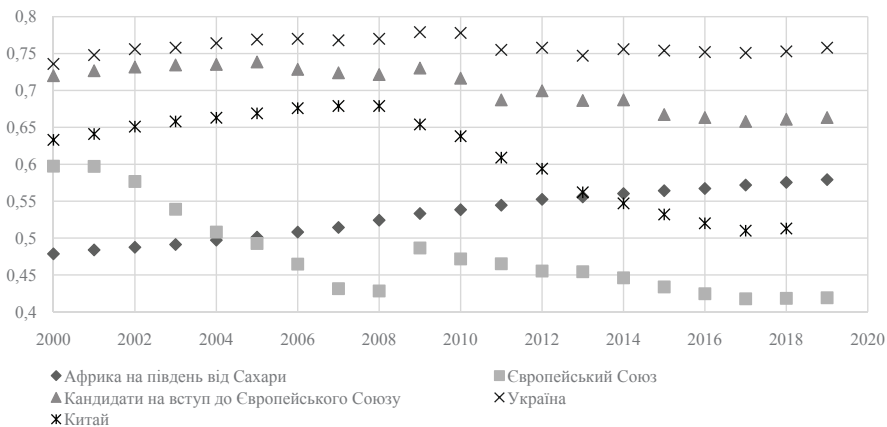

Рис. 3.11. Індекс сталого розвитку

Примітка. Складено за: Sustainable Development Index 2020. URL : <https://www.sustainabledevelopmentindex.org/time-series>.

Винятком є Китай, який за ІСР спочатку відтворює траєкторію країн, що розвиваються (тобто цей показник до 2008 року зростає), а потім — розвинених (з 2009 року — знижується). Країни — кандидати на вступ до Європейського Союзу також демонструють зниження цього показника. Крім того, зниження ІСР відбувалось і в країнах, нових членах Європей-

ського Союзу. Для України цей ІСР не дуже суттєво, але протягом 2000-х років зростає, значно знизився лише 2011 року. А 2019-го році Україна з індексом сталого розвитку 0,758 посіла 28-ме місце в рейтингу із 166-ти країн⁵⁵⁹.

При цьому за очікуваною тривалістю життя при народженні (71,6 року) вона була на 100-му місці, на 50-му місці — за очікуваною кількістю років навчання (15,1 року) і на 42-му — за фактичною його тривалістю (11,4 року). За рівнем національного доходу в розрахунку на душу населення (13 216 дол. США на рік) вона була на 84-му місці та на 70-му — за перевищенням планетарних обмежень викидів вуглецю (4,3 тис. т на рік, у розрахунку на душу населення), на 71-му — за показником матеріального сліду (перевищення планетарних норм за видобутком і споживанням матеріальних ресурсів) (11,98 т на рік у розрахунку на душу населення) (рис. 3.11—3.17)⁵⁶⁰.

Запропонована методологія вимірювання сталого розвитку певною мірою дозволяє здійснювати аналіз динаміки факторів, що є його стимуляторами і дестимуляторами для країни чи для групи країн. Так, основним параметром, який сприяв поліпшенню позиції країн, що розвиваються, у рейтингу сталого розвитку є швидке зростання такого індикатора, як фактична середня тривалість навчання (для африканських країн, на південь від Сахари, його приріст після 2000 року становив 40%) (див. рис. 3.12). Інші складові ІСР протягом цього періоду росли повільніше (очікувана тривалість життя при народженні — на 19,05 %, очікувана тривалість навчання — на 31,39 %, національного доходу — на 11,14 %, супроводжуючись відчутним зростанням антропогенного тиску на довкілля (перевищення планетарних меж викидів вуглецю зросло на 38,69 %, а матеріального сліду — на 26,02 %). Певною мірою і динаміку ІСР, яку демонструють країни, що розвиваються. Очікувана тривалість життя при народженні після 2000 року підвищувалась практично в усіх країнах. Однак темпи цього зростання суттєво відрізнялись: від 45,2 % (у Замбії) до -0,55% (Сирія). В Україні цей показник з 2000 року збільшився на 7,1 % (із 67,3 до 72,1 року) (див. рис. 3.12).

Очікувана тривалість навчання у світі також зростала. Найшвидше — у Буркіни Фасо (165,7 %), найбільш повільно (0,9 %) — у Молдові. У деяких країнах за цим показником, навпаки, спостерігався регрес (Катар, Лівія,

⁵⁵⁹ Sustainable Development Index 2020. URL : <https://www.sustainabledevelopmentindex.org/time-series>.

⁵⁶⁰ Там само.

Ліберія, Йорданія, Сірія, Ліван), що не дивно з огляду на військово-політичну обстановку, що склалась у цих країнах.

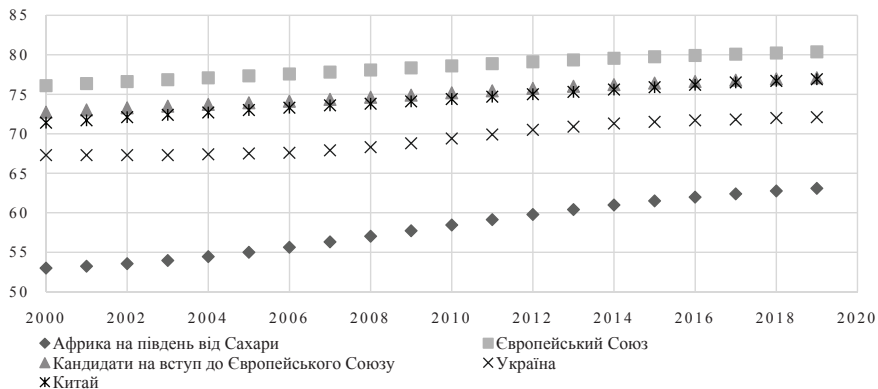

Рис. 3.12. Очікувана тривалість життя при народженні

Примітка. Складено за: Sustainable Development Index 2020. URL : <https://www.sustainabledevelopmentindex.org/time-series>

Фактична тривалість навчання також збільшувалась нерівномірно (від +166 в Ємені до 0 % у Таджикистані і в Азербайджані). Для України приріст цих двох показників після 2000 року (очікувана і фактична тривалість навчання) становив 16,1 і 6,5 %, відповідно (див. рис. 3.13 і 3.14).

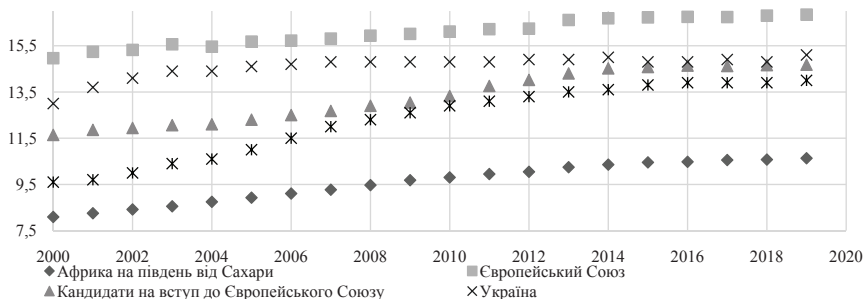

Рис. 3.13. Очікувана кількість років навчання

Примітка. Складено за: Sustainable Development Index 2020. URL : <https://www.sustainabledevelopmentindex.org/time-series>.

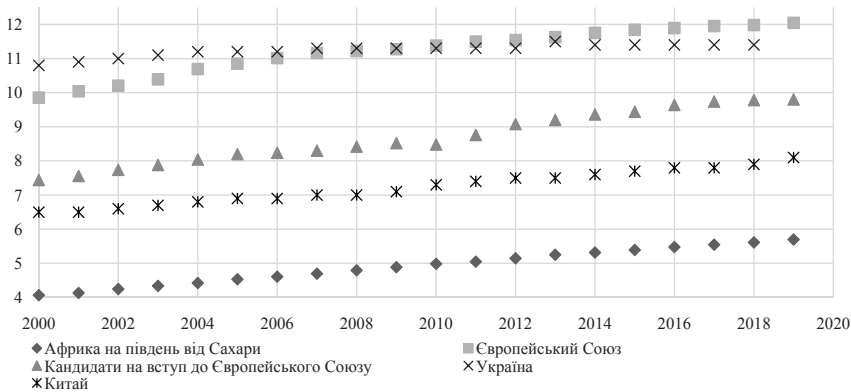

Рис. 3.14. Фактична середня кількість років навчання

Примітка. Складено за: Sustainable Development Index 2020. URL : <https://www.sustainabledevelopmentindex.org/time-series>.

Динаміка валового національного доходу (дол., за паритетом купівельної здатності) також відбувалась у широкому діапазоні (від +369,9 % до -75,6 % у Лівії). В Україні — приріст становив 88 % (див. рис. 3.15).

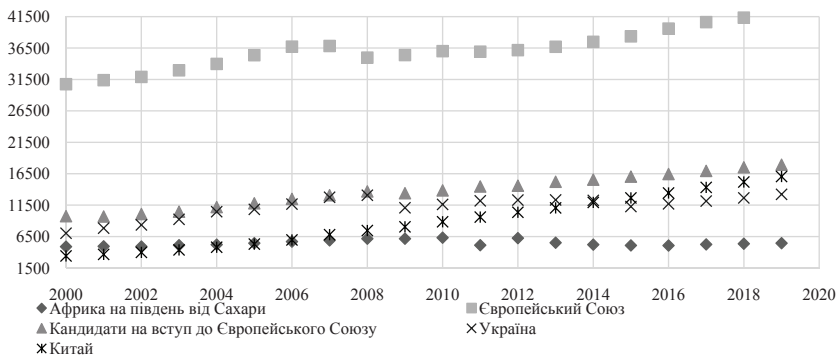

Рис. 3.15. Національний дохід у розрахунку на душу населення (дол. США)

Примітка. Складено за: Sustainable Development Index 2020. URL : <https://www.sustainabledevelopmentindex.org/time-series>.

У країнах Європейського Союзу на фоні зростання індикаторів, що характеризують соціальний розвиток відбувалось зменшення викидів

вуглецю (на 5,26 %) і приріст видобутку та споживання матеріальних ресурсів склав 25,76 %. Водночас країни — кандидати на вступ до Європейського Союзу збільшили матеріальний слід за цей період на 156 %. В Україні приріст показників, що характеризують антропогенний вплив, — 195 та 80 %, відповідно, у Китаї 192,98 та 174,29 % (див. рис. 3.16 і 3.17).

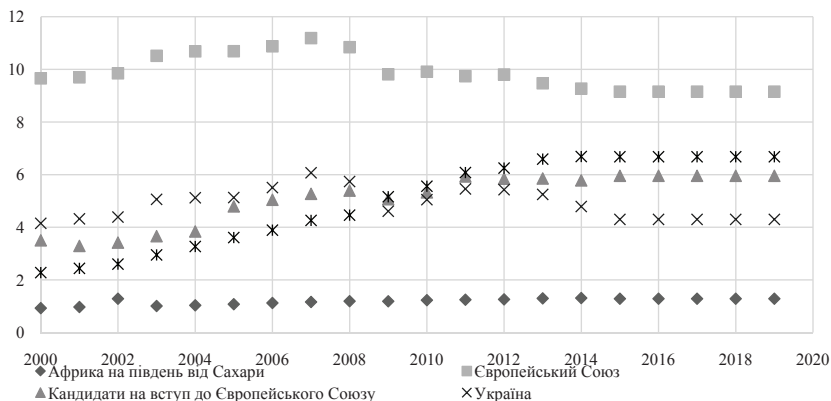

Рис. 3.16. Викиди CO₂ у розрахунку на душу населення (перевищення планетарних обмежень) (т/н.д.)

Примітка. Складено за: Sustainable Development Index 2020. URL : <https://www.sustainabledevelopmentindex.org/time-series>.

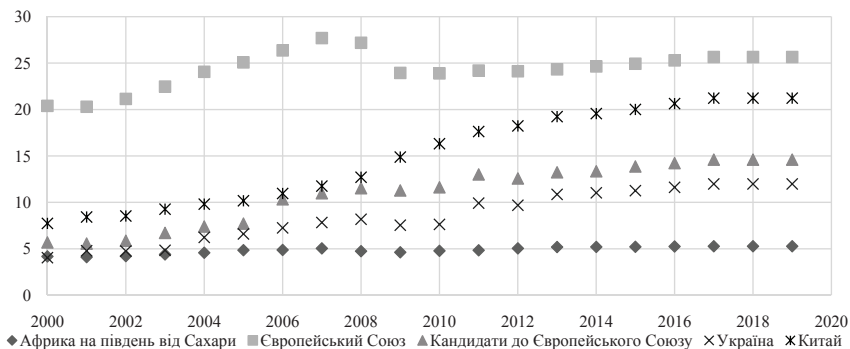

Рис. 3.17. Матеріальний слід, у розрахунку на душу населення (перевищення планетарних обмежень) (т/н.д.)

Примітка. Складено за: Sustainable Development Index 2020. URL : <https://www.sustainabledevelopmentindex.org/time-series>.

Слід зазначити, що за останні декілька років у більшості країн світу спостерігається стабілізація показників, що відображають техногенний вплив на довкілля. Значною мірою це є наслідком ратифікації ними Кіотського протоколу Рамкової конвенції ООН і Паризької кліматичної угоди, які зобов'язують країни-підписанти скорочувати викиди парникових газів.

Зазначимо, що, попри простоту та інформативність зазначеної вище методології розрахунку ІСР, основним її недоліком є обмежена кількість показників, що вимірюють здатність країни до сталого розвитку. При цьому, незважаючи на різне значення для теперішнього і майбутнього добробуту людей його соціальних та екологічних складових, різні витрати на їх забезпечення, у цьому ІСР ці складові включено як однакові за вагою.

На нашу думку, потужним кроком уперед на шляху розроблення і вдосконалення методології вимірювання сталого розвитку стала розробка Інститутом прикладного системного аналізу НАН України та МОН України інтегрованого Індексу сталого розвитку.

Він являв собою суму індексів для трьох вимірів: економічного (Іек), екологічного (Іе) і соціального (Іс), але з відповідними коефіцієнтами значущості, що були презентовані на Всесвітньому економічному форумі в Давосі 2001 року:

$$I_{cp} = 0,43 \cdot I_{ek} + 0,37 \cdot I_e + 0,33 \cdot I_s, \quad (3.9)$$

де Іек — індекс економічного виміру, що формується з двох глобальних індексів:

- 1) індексу конкурентноздатного розвитку (розробленого організаторами World Economic Forum); індексу економічної свободи (розробленого інтелектуальним центром фонду Heritage Foundation);
- Іе — індексу екологічного виміру (Environmental Sustainability Index), що сформовано з 21-го екологічного індикатора;
- Іс — індекс соціального виміру, що формується з: 1) індексу якості та безпеки життя (розробленого міжнародною організацією Economist Intelligence Unit); 2) індексу розвитку людського потенціалу; 3) індексу суспільства, що розроблено департаментом ООН з економічного та соціального розвитку⁵⁶¹.

⁵⁶¹ Варламова І. С. Сталлий розвиток економіки України: ілюзія чи реальність. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 7. С. 263—269.

У рамках цього підходу всі індекси будуються на основі індикаторів, що вимірюються в різних одиницях, приводяться до нормованого варіанта і мають значення в діапазоні від 0 до 1^{562, 563, 564, 565}.

Пізніше цю методику було вдосконалено. У роботі «Аналіз сталого розвитку — глобальний і регіональний контексти» команда науковців під керівництвом М. З. Згуровського запропонувала розраховувати Індекс сталого розвитку (Q) як кватерний функціонал якості та безпеки життя людей⁵⁶⁶:

$$\| \{Q\} \| = \sqrt{w_{sl}^2 C_{sl}^2 + w_{ql}^2 (I_e^2 + I_{ec}^2 + I_s^2)}. \quad (3.10)$$

Три індекси, що в сукупності утворюють структуру компонентів якості життя: індекс економічного виміру, індекс екологічного виміру, індекс соціально-інституційного виміру, вага кожного з яких становить 33 %, у свою чергу, деталізуються відповідними категоріями, кожна з яких має певну вагу і характеризується індикаторами також із певними ваговими коефіцієнтами.

Запропонований індекс є вектором, норма якого визначає рівень сталого розвитку, а його просторове положення в системі координат (I_{ec}, I_e, I_s) характеризує міру «гармонійності» цього розвитку (ступінь гармонізації сталого розвитку — G). Рівновіддаленість вектора I_{sd} від кожної з координат (I_{ec}, I_e, I_s) вказує на відповідність найбільшій гармонійності сталого розвитку. Наближення ж цього вектора до однієї з координат вказує на пріоритетний розвиток за відповідним виміром і нехтування двома іншими⁵⁶⁷. На *рис. 3.18* представлено лідерів та аутсайдерів за ІСР, визначеним за цією методологією за період з 2005 до 2017 рр.

⁵⁶² Глобальне моделювання процесів сталого розвитку в контексті якості і безпеки життя людей : звіт про НДР НТУУ / кер. роб. групи М. З. Згуровський. Київ : «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2011. 144 с.

⁵⁶³ Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах / наук. керівник проекту М. З. Згуровський. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» ; Вид-во «Політехніка», 2015. 184 с.

⁵⁶⁴ Згуровський М. З. Сталій розвиток у глобальному і регіональному вимірах: аналіз за даними 2005 року. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2006. 84 с.

⁵⁶⁵ Згуровський М. З. Україна в глобальних вимірах сталого розвитку. *Дзеркало тижня*. 2006. № 19 (598).

⁵⁶⁶ Аналіз сталого розвитку — глобальний і регіональний контексти / Міжнар. рада з науки (ISC) та ін. ; наук. кер. проекту М. З. Згуровський. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. Ч. 2 : Україна в індикаторах сталого розвитку. 112 с.

⁵⁶⁷ Хаустова В. Є., Омаров Ш. А. Концепція сталого розвитку як парадигма розвитку суспільства. *Проблеми економіки*. 2018. № 1 (35). С. 265—273.

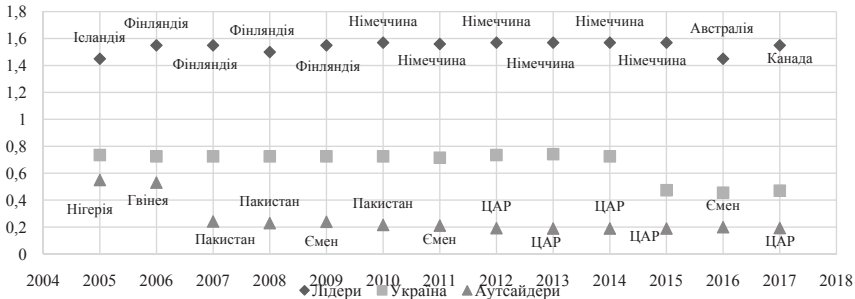

Рис. 3.18. Значення індексу сталого розвитку (Q) для України, лідерів та аутсайдерів (2005—2017 рр.)

Примітка. Складено за: Аналіз сталого розвитку — глобальний і регіональний контексти / Міжнар. рада з науки (ISC) та ін. ; наук. кер. проєкту М. З. Згуровський. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. Ч. 2 : Україна в індикаторах сталого розвитку. 112 с.

Аналіз даних ІСР дозволяє віднести Україну, з її ІСР 0,476, до кластера країн-аутсайдерів з низькими його значеннями, що зумовлені як високим рівнем конфліктності, так і одним з найнижчих значень Індексу економічного виміру ($I_e = 0,311$), що відповідає 134-му місцю зі 137-ми оцінюваних країн. За період з 2005 року до 2013-го Україна перебувала в загальному рейтингу в діапазоні від 62-го по 67-ме місце. Починаючи з 2014 року, вона змістилась на 129-ту та 131-шу позиції, наблизившись більше до країн Африки на південь від Сахари і ще більше віддалившись від країн — членів Європейського Союзу (рис. 3.19)⁵⁶⁸.

У вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку, на якому було затверджено нові орієнтири розвитку. Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей Сталого Розвитку (далі ЦСР) та 169 завдань Сталого Розвитку⁵⁶⁹.

Їх було покладено в основу національних систем цілей Сталого Розвитку, запроваджених у країнах — членах ООН, зокрема й в Україні, де вони були затверджені на законодавчому рівні в 2019 року⁵⁷⁰.

⁵⁶⁸ Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

⁵⁶⁹ Цілі сталого розвитку України 2020 : Моніторинговий звіт URL : http://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/ukr/st_rozv/publ/SDGs%20Ukraine%202020%20Monitoring_12.2020ukr.pdf.

⁵⁷⁰ Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

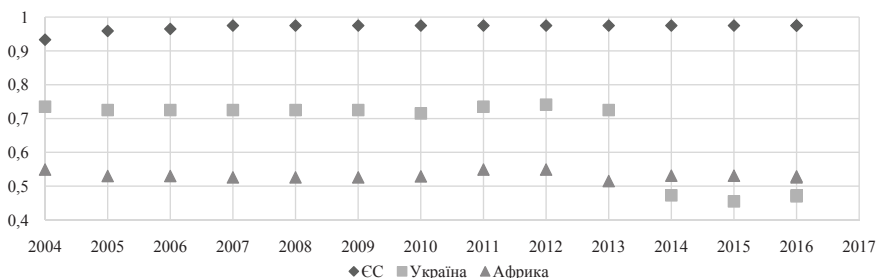

Рис. 3.19. Значення індексу сталого розвитку (Q) для України, середнє значення індексу сталого розвитку (Q) для Європейського Союзу і країн Африки на південь від Сахари (2005—2017 рр.).

Примітка. Складено за: Аналіз сталого розвитку — глобальний і регіональний контексти / Міжнар. рада з науки (ISC) та ін. : наук. кер. проекту М. З. Згуровський. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. Ч. 2 : Україна в індикаторах сталого розвитку. 112 с.

«Цілі Сталого розвитку 2016—2030» Україна містять 86 завдань з їх досягнення та 183 показники для моніторингу їх виконання. У сукупності вони відображають рівень досягнення ЦСР, а саме:

- 1) подолання бідності;
- 2) подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства;
- 3) забезпечення здорового способу життя і сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці;
- 4) забезпечення всеохоплюваної і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх;
- 5) забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчат;
- 6) забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами і санітарією;
- 7) забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх;
- 8) сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх;
- 9) створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюваній і сталій індустріалізації та інноваціям;
- 10) скорочення нерівності;
- 11) забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів;

12) забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва;

13) ужиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками;

14) збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку;

15) захист і відновлення екосистем суші та сприяння їхньому раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель і зупинка процесу втрати біорізноманіття;

16) сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних і заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях;

17) зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку⁵⁷¹.

Перший моніторинг із ЦСР та відповідна національна доповідь були опубліковані 2017 року, а 2019-го — перший Добровільний огляд із ЦСР^{572, 573}.

Для аналізу прогресу України з реалізації програми дій «Цілі сталого розвитку. Україна 2020» їх можна згрупувати за такими напрямками:

1) справедливий соціальний розвиток: (Ціль 1. «Подолання бідності»; Ціль 2. «Подолання голоду, розвиток сільського господарства»; Ціль 3. «Міцне здоров'я і благополуччя»; Ціль 4. «Якісна освіта»);

2) стале економічне зростання і зайнятість (Ціль 8. «Гідна праця та економічне зростання»; Ціль 9. «Промисловість, інновації та інфраструктура»; Ціль 7. «Доступна та чиста енергія»; Ціль 11. «Сталий розвиток міст і громад»);

3) ефективне, підзвітне та всеохоплюване управління і справедливість для всіх (Ціль 5. «Гендерна рівність»; Ціль 6. «Чиста вода та належні санітарні умови»; Ціль 10. «Скорочення нерівності»; Ціль 16. «Мир, справедливість та сильні інститути»; Ціль 17. «Партнерство заради сталого розвитку»);

⁵⁷¹ Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

⁵⁷² Цілі сталого розвитку: Україна : Національна доповідь / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 174 с. URL : <https://mepr.gov.ua/files/docs>.

⁵⁷³ Цілі сталого розвитку: Україна : Добровільний національний огляд / Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. 2019. 117 с. URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0fc2a99-ada3-4a6d-b65b-cb542c3d5b77&title=DobrovolilniiNatsionalniiOgliadSchodoTsileiStalogoRozvittkuVUkraini>.

4) екологічна рівновага та розбудова стійкості (Ціль 12. «Відповідальне споживання та виробництво»; Ціль 13. «Пом'якшення наслідків зміни клімату»; Ціль 14. «Збереження морських ресурсів»; Ціль 15. «Захист та відновлення екосистем суші»)⁵⁷⁴.

Звичайно, такий розподіл є досить умовним, оскільки усі ЦСР і завдання з їх досягнення тісно переплітаються, утворюючи цілісну систему детермінант підвищення суспільного добробуту. Зіставлення показників, що характеризують досягнення тієї чи іншої ЦСР з цільовими показниками, визначеними на 2020 рік, можна зробити висновок про рівень її досягнення. Слід зазначити, що рівень реалізації національних індикаторів досягнення ЦСР вищий, ніж міжнародних, охоплених Глобальним звітом зі сталого розвитку 2020, де Україна за загального показника досягнення ЦСР посідає 36-ту позицію з-поміж 165-ти країн⁵⁷⁵. Аналіз рівня досягнення встановлених національних цільових показників «Цілей Сталого розвитку Україна 2020» (без урахування тих з них, для яких орієнтири на 2020 рік залишаються не встановленими⁵⁷⁶) дають підстави стверджувати, що 2020 року в Україні було досягнуто:

Ціль 1 (середньоарифметичне перевищення сукупності цільових показників, що вимірюють ступінь її досягнення, становило 22 % від їхнього цільового значення) (рис. 3.20).

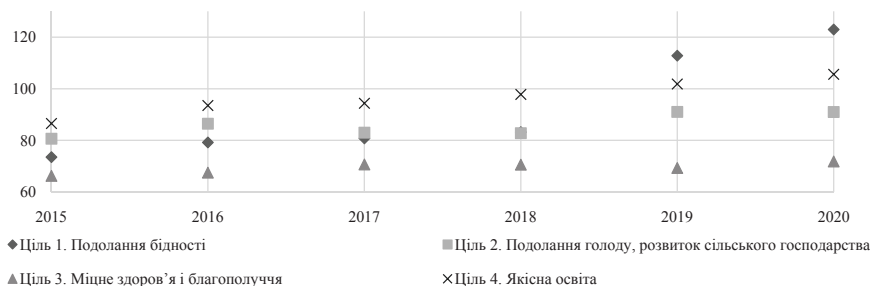

Рис. 3.20. Рівень досягнення цільових параметрів за групою цілей «Справедливий соціальний розвиток»

Примітка. Складено за: Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>. Розраховано без урахування не встановлених на 2020 рік цільових показників.

⁵⁷⁴ Цілі сталого розвитку: Україна : Національна доповідь / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 174 с. URL : <https://mepr.gov.ua/files/docs>.

⁵⁷⁵ Sustainable Development Report. 2021. URL : <https://www.sustainabledevelopmentindex.org/time-series>.

⁵⁷⁶ Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Слід зазначити, що, поряд з поліпшенням більшості індикаторів досягнення цієї цілі, не було досягнуто двох дуже важливих цільових параметрів. А саме: «Частка населення, чії середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум», (63,6 % від цільового показника 2020 року) і «Частка бідних, які охоплені державною соціальною підтримкою, в загальній чисельності бідного населення», 85,4 %). При цьому обидва ці показники після 2015 року в Україні погіршувались. Загалом, прогрес із реалізації ЦСР 1 порівняно з 2015 роком становив 67,3 %.

Ціль 4 (+5 % від цільового значення) (рис. 3.21). Досягнуто переважно всі цільові показники, за винятком таких, як: «Кількість учнів денних закладів загальної середньої освіти у розрахунку на одного вчителя, на початок навчального року» (99,3 % від цільового значення); «Охоплення дітей віком 5 років закладами дошкільної освіти і структурними підрозділами юридичних осіб публічного та приватного права» (82,8 %); «Рівень участі населення у формальних і неформальних видах навчання та професійної підготовки» (82 %); «Частка чоловіків серед педагогічних працівників» (76 %). При цьому відставання від цільових індикаторів протягом періоду з 2015 року до 2019-го також збільшувалось.

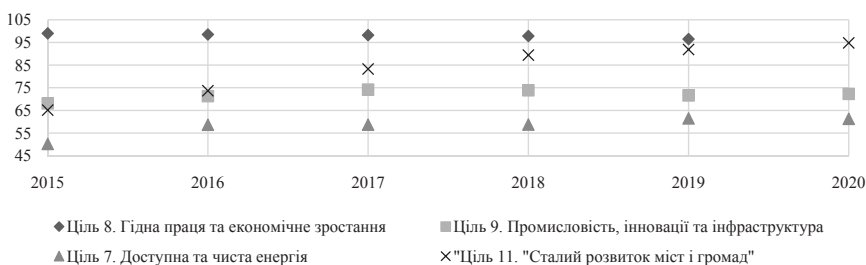

Рис. 3.21. Рівень досягнення цільових параметрів за групою цілей «Стале економічне зростання та зайнятість»

Примітка. Складено за: Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови (+16% від цільового значення) (рис. 3.22). При цьому не досягнуто таких показників, як: «Частка міського населення, яке має доступ до централізованих систем водовідведення» (85,6 % від цільового значення показника); «Водоемність ВВП,

куб. м використаної води на 1 000 грн ВВП (у фактичних цінах» (32 %). При цьому, якщо відставання від цільових значень першого показника збільшувалось, то другого — зменшувалось. Загальний прогрес із досягнення цілі порівняно з 2015 роком становив 34 %.

Рис. 3.22. Рівень досягнення цільових параметрів за групою цілей «Ефективне, підзвітне та всеохоплене управління і справедливість для всіх»

Примітка. Складено за: Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Ціль 10. Скорочення нерівності (+6% від цільового значення) (див. *рис. 3.22*). При цьому мало місце відставання лише за одним цільовим орієнтиром: «Частка сільських домогосподарств, які потерпали від позбавлення через незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги» (76,5 %). Прогрес у досягненні цього показника порівняно з 2015 роком становив 17,3 %.

Ціль 12. Відповідальне споживання та виробництво (перевищення на 3,5 %) (див. *рис. 3.22*). При цьому не були досягнуті чотири цільові орієнтири, що передбачає ця ЦСР: «Матеріалоємність ВВП (89,6 % від цільового значення)»; «Водоемність ВВП» (98 %); «Відходоємність ВВП» (71,3 %) і «Частка післязбиральних втрат у загальному виробництві овочів та баштанних культур» (81,9 %). Динаміка двох останніх показників була негативною. Загальний прогрес у досягненні цілі, порівняно з 2015 роком, становив 6,3 %.

Ціль 14. Збереження морських ресурсів (переважно за рахунок стрімкого скорочення до 271,4 % від цільового орієнтира) «Частка скидів забруднених стічних вод у загальному обсязі скидів до морського середовища» (з 29 до 1 % (за цільового значення 11 %), що відбулось завдяки їхньому зменшенню в акваторії Азовського моря (*рис. 3.23*). Недосягну-

тими залишилися цільові орієнтири таких показників, як «Площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду приморських областей, % від території приморських областей» (95,6 %) і «Площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду в акваторії Чорного та Азовського морів, тис. га» (96,6 %). У досягненні цієї ЦСР було здобуто найбільший прогрес (більше ніж у 2,5 раза порівняно з 2015 роком).

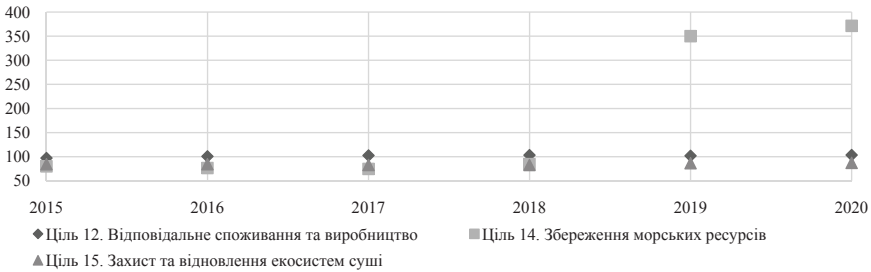

Рис. 3.23. Рівень досягнення цільових параметрів за групою цілей «Екологічна рівновага і розбудова стійкості»

Примітка. Складено за: Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Основним соціальним здобутком України за той період стало скорочення масштабів бідності. Так, частка населення, чії середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, скоротились з 58,3% 2015 року до 47,2 % 2020-го, а частка осіб, добове споживання яких є нижчим за 5,05 долара США за паритетом купівельної спроможності (ПКС), скоротилось з 2,4 до 0,2 %. Помітного прогресу вдалось досягти за багатьма іншими показниками ЦСР 1.

Деякі цілі вдалось досягти на 90 і більше процентів (рис. 3.20—3.23). А саме: Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства. (91 % від цільового значення параметрів, прогрес, порівняно з 2015 роком 12,9 %); Ціль 5. «Гендерна рівність» (91,3 %, прогрес — 36,1%); Ціль 8. «Гідна праця та економічне зростання» (96,5 % від цільового значення, регрес, порівняно з 2015 роком (-2,5 %), переважно за рахунок зростання відставання від цільових параметрів таких показників, як: «Частка експорту товарів з використанням у виробництві технологій високого та середньовисокого рівнів у загальному обсязі експорту товарів» (-14,6 %);

«Місце України в рейтингу за Глобальним інноваційним індексом» (-26 %); «Кількість загиблих від нещасних випадків на виробництві, % до рівня 2015 року» (-11,5 %); «Місце України в рейтингу легкості ведення бізнесу Doing» (-21 %); Ціль 11. «Сталий розвиток міст і громад» (94,8 %, прогрес становив 45,59 %).

Найнижчим є рівень досягнення Цілі 3. «Міцне здоров'я і благополуччя» (71,8 %) (див. *рис. 3.20*). Насамперед, це відбулось через відставання від цільових значень такого показника, як: «Кількість випадків материнської смерті, на 100 000 живонароджених» (18,7 у 2020 році проти 11,8, які визначені за орієнтир) і «Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом ВІЛ, на 100 000 населення» (41,1 та 30,9 у середньому, відповідно). Можна очікувати, що через пандемію COVID-19 ці показники ще більше погіршаться.

Слід зазначити, що низку цільових орієнтирів на 2020 рік і досі не визначено, що не дозволяє об'єктивно оцінити рівень досягнення Україною ЦСР, затверджених на національному рівні. З цієї причини, наприклад, не можливо встановити стан досягнення ЦСР 13 «Пом'якшення наслідків зміни клімату» взагалі не виявляється можливим, оскільки не встановлено цільовий індикатор «Обсяг викидів парникових газів, % до рівня 1990 року» на 2020 рік. Не встановлено досі також багато інших цільових індикаторів. Насамперед, це свідчить про брак розуміння на всіх рівнях державного управління значення цільових показників для розроблення ефективної та збалансованої стратегії розвитку.

Значною мірою причиною цього є низький рівень професіоналізму та високий рівень корупції в органах влади, що унеможливує державницький, стратегічний підхід до забезпечення розвитку на засадах сталості та ефективності. З одного боку, це зумовлює недостатнє ресурсне забезпечення та обмежене фінансування програм сталого розвитку, непослідовний, незавершений характер реформ в усіх сферах. Ситуацію ускладнює також війна на Сході країни, окупація Російською Федерацією частини української території, анексія Криму. Додатковим викликом для перспектив сталого розвитку як у нашій країні, так і в цілому світі стала пандемія COVID-19.

У зв'язку з цим детермінантами сталого розвитку в Україні доцільно визначити соціальні, економічні, інституціональні та екологічні фактори, які його зумовлюють. Насамперед, має бути забезпечена нова якість економічного зростання. Воно має базуватись не на експлуатації природних ресурсів країни (часто невідновлювальних), а на розвитку високотехноло-

гічних виробництв з високою доданою вартістю, використанні висококваліфікованої, високооплачуваної робочої сили, економії енергії та сировинних ресурсів, інноваційному стилі управління.

Це передбачає зміни в політиці зайнятості та доходів у напрямі розширення інклюзії до виробничого процесу, максимальної реалізації трудового потенціалу, створення для цього умов та забезпечення підтримки. Метою має стати повна, офіційна зайнятість для всіх бажаючих та адресна соціальна допомога для тих, хто не може продавати свою робочу силу на ринку праці з об'єктивних причин.

Фундаментальних змін потребує система освіти. Потрібно відійти від валових показників, що характеризують тривалість навчання і рівень охоплення ним населення, а зосередити увагу на якісних змінах у цій сфері. Освітній процес має враховувати тенденції майбутнього. На новий рівень повинні перейти взаємовідносини «освіта — наука — бізнес». Бізнес має стати реальним учасником освітнього процесу, результати наукових досліджень мають служити підвищенню ефективності, збереженню і відновленню довкілля.

Забезпечення сталого розвитку неможливе без кардинальних змін у суспільній свідомості. Відповідальне ставлення до свого життя і до життя інших людей, до праці, до свого здоров'я та довкілля має стати домінуючою характеристикою українського громадянина. Передумовою цього значною мірою є виважена державна політика, довіра до влади та її інституцій з боку населення.

Відповідно прискорення вимагають судова та антикорупційна реформи, адміністративна реформа, спрощення адміністративних структур і процедур, викоренення корупції, високий професіоналізм чиновників і державницьке мислення. Без реалізації цих завдань досягнення Україною цілей сталого розвитку буде проблематичним.

3.3. ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЗМІСТОФОРМУВАЛЬНИХ ФАКТОРІВ ЕКОНОМІКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

З кожним роком дедалі гостріше постає проблема взаємодії суспільства і природи, що пов'язано з поглибленням протиріч між зростаючими потребами суспільства у природних ресурсах та їхніх обмежених запасах, погіршенням якості навколишнього середовища, загрозою екологічної кризи. У зв'язку з цим визначальним імперативом розвитку країн і регіонів є концепція «сталого розвитку». Для її дотримання потрібне розроблення обґрунтованої довгострокової стратегії дій з боку всіх учасників регіональної та/чи глобальної діяльності з урахуванням усієї складності взаємодій економічних, екологічних і соціальних факторів. Тому моделювання та управління економіко-екологічними системами набувають дедалі більшої актуальності внаслідок реалізації основного завдання концепції «сталого розвитку» — досягнення оптимальних результатів із мінімальним збитком для природного середовища⁵⁷⁷.

Для вибору методів і розроблення методології моделювання сталого розвитку важливо виокремити рушійні детермінанти сталого розвитку та обґрунтувати їхню значимість. Такі детермінанти в моделях розглядатимемо як визначальні фактори⁵⁷⁸. Зокрема, фактори поділяються на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх можна віднести глобалізацію, до внутрішніх: енергетичний фактор, фактор замкнених технологій, фактор забруднень, організаційний фактор та інші.

Глобалізація як необхідна умова сталого розвитку. Глобалізація і принцип «сталості» — дві домінуючі тенденції економічного розвитку сьогодення. Перша веде до посиленого переплетіння всесвітніх економічних, політичних і культурних зв'язків. Її наслідком стали глибокі зміни національної та інтернаціональної політики. Глобалізація несе як шанси та можливості (утверджує універсальність прав людини, обіцяє добробут і стабільність, вимагає глобального почуття відповідальності), так і проблеми (не зважає на екологію, сприяє поширенню торгівлі наркотиками, стирає національні особливості культури тощо). Друга тенденція — це сталий економічний розвиток за умов збереження життєздатності довкіл-

⁵⁷⁷ Благун І. С., Сисак Л. І., Солтисік О. О. Моделювання сталого розвитку регіону : монографія. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ Центру інформаційних технологій, 2006. 166 с.

⁵⁷⁸ Вітлінський В. В. Моделювання економіки : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2003. 408 с.

ля, висока якість життя і соціальна солідарність за глобальної відповідальності. Завдання на сьогодні створювати такі технічні й суспільні інновації, які б заощаджували людську працю, не забруднюючи атмосферу, зберегли ресурси, не забирали можливості розвитку майбутніх поколінь⁵⁷⁹.

Отже, світ прагне розвитку, який би відповідав потребам сучасності. Для цього потрібні зміни — як в ухваленні рішень на найвищому рівні, так і в повсякденній поведінці людей. Необхідна, насамперед, трансформація людського мислення, усвідомлення кожного кроку своєї діяльності. Не менш важливим є визначення економічних, екологічних і соціальних принципів розвитку, який би не приносив шкоди майбутнім поколінням, а забезпечив високий рівень життя і розмаїття культур⁵⁸⁰.

Сталий розвиток — це система реформ, політичних концепцій, економічних рішень, спрямована: на захист клімату та охорону довкілля (створити можливість управляти екологічним, культурним і соціальним розвитком); здобуття й зміцнення спроможності формувати суспільні зміни (потрібно брати на себе відповідальність, потрібне політичне втручання, розроблення нових ідей); розвиток активного й пасивного використання відновних джерел енергії, зміну моделей енергоспоживання, забезпечення зростаючих енергопотреб меншою кількістю енергії; екологію виробництва продуктів харчування; мобільність за мінімізації транспортних викидів; гальмування вимирання видів і руйнування ландшафтів; збереження родючості ґрунтів; подолання проблеми нерівномірного розподілу питної води; припинення розширення територій для спорудження будинків і доріг, активний розвиток структури простору; свідоме споживання товарів і послуг; якість замість кількості; поширення знань серед населення.

Сталий розвиток вимагає нових способів інтеграції і координації політичних ініціатив. Це розвиток мультифункціонального господарства — економічно вигідного і ресурсоощадного, що враховує економічні, екологічні й соціальні аспекти, швидко реагує на потреби сьогодення, гарантує й створює місця праці. Це нові технології двигунів, системи регулювання, розвиток електротранспорту, який забезпечує мобільність, не забруднюючи атмосферу⁵⁸¹.

⁵⁷⁹ Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія : монографія. Київ : ВО «Батьківщина», 2001. 300 с.

⁵⁸⁰ Лось Й. До ідеалу стабільного розвитку. *Діловий Вісник*. Львів : Кредит Банк (Україна). 2002. № 1 (74). 19 с.

⁵⁸¹ Мельник Л. Г. Інноваційна парадигма при переході економіки до інформаційного суспільства. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку : щорічник наукових праць / редкол. : відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній*. Львів : НАН України. Інститут регіональних досліджень, 2001. Вип. XXIII. С. 111—126.

Через глобалізацію до сталого розвитку — така вимога сьогодення. Який же зв'язок між сталістю і глобалізацією на глобальному рівні? Глобалізація — необхідна умова сталого розвитку. Глобалізація веде до відкритості економічної системи, а це забезпечує розвиток. Щоб забезпечити сталість, потрібно на параметри відкритої економічної системи накласти обмеження, що забезпечують виконання принципів сталого розвитку. Далі засобами економіко-математичного моделювання встановлюється система співвідношень та умов на них, що описують сталий розвиток економічної системи в умовах глобалізації⁵⁸².

Розглянемо основні фактори взаємодії із зовнішнім середовищем та обґрунтуємо їхню важливість при моделюванні сталого розвитку⁵⁸³.

Енергетичний фактор. Разом зі зростанням продуктивності праці, удосконаленням технологій і підвищенням кваліфікації технологічний уклад попередніх років характеризувався дедалі більшою енергоємністю виробництва. У минулі століття це було виправдано, оскільки відбувався перехід від малопродуктивної системи виробництва до високопродуктивної. Основний внесок у розвиток продуктивності праці дала енергетика, саме вона розвивалася випереджаючими темпами. Однак останнім часом з'явилися нові форми діяльності і технології, що вимагають значно менших витрат енергії: мікроелектроніка, біотехнології, робототехніка. Відбувається вдосконалення сучасних технологій перш за все в напрямку зменшення енерговитрат. Ця тенденція проявляється насамперед у тому, що енергоємні виробництва переміщуються з економічно розвинених країн у країни, що розвиваються. Іншими словами, енергоємність стає однією з найважливіших характеристик виробництва. Крім того, у країнах, що розвиваються, значно дешевша робоча сила, а також дешевше практично все: оренда, земля, електрика. Тому туди і переміщують виробництва, а також для того, щоб не витрачати свої енергоресурси.

Фактор замкнутих технологій. Виробничу діяльність людей можна розглядати як глобальний технологічний процес забезпечення цивілізації всім необхідним. В останні століття ця технологія стала принципово незамкненою: вона не може існувати без використання невідновних запасів земних надр. Має місце не тільки виснаження копалин природних

⁵⁸² Квасній М. М. Моделювання усталеного розвитку економічної системи в умовах глобалізації. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. *Перспектива розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України в контексті процесів глобалізації: щорічник наукових праць* / редкол. : відп. ред. академік НАН України М. І. Долішній. Львів : НАН України. Інститут регіональних досліджень, 2001. Вип. XXVIII. С. 166—170.

⁵⁸³ Красс М. С., Чупринов Б. П. Математические методы и модели для магистрантов экономики : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 496 с.

ресурсів, а й брак відновлюваних ресурсів, наприклад прісної води. Саме тому в усіх країнах з розвинутою економікою робляться значні зусилля для створення і використання замкнених технологій, які використовують відновлювані ресурси, у тому числі й енергетичні.

Фактор забруднень. З економічно розвинених країн іде виштовхування в країни, що розвиваються, не тільки енергоємних технологій, а й виробництв з великими забрудненнями біосфери. До них відносять, наприклад, видобуток невідновних природних ресурсів, чорну металургію, деякі види хімічного виробництва. Саме з цим пов'язане зростання експорту сировини і металів з країн, що розвиваються. Крім того, спостерігається тенденція виштовхування і відходів високотехнологічних виробництв передових країн у країни, що розвиваються, — наприклад вивезення радіоактивних відходів. Однак цей процес представляється небезпечним насамперед тим, що він збільшує розрив між передовими країнами і країнами, що розвиваються, не тільки в технологічному плані, а й в аспекті рівня життя населення і збільшення глобальної небезпеки руйнування біосфери.

Організаційний фактор. Розвиток технологій і науково-технічний прогрес вимагають безперервного вдосконалення організаційних структур виробничої діяльності, у тому числі й на міжнародному рівні. Ці проблеми зачіпають взаємодію людини і біосфери у глобальному плані. Виникає необхідність урахування соціальних та екологічних факторів і довгострокових наслідків ухвалених рішень⁵⁸⁴.

Тут слід зазначити, що зменшення природоємності є необхідною умовою для переходу до сталого розвитку для окремих країн і для світової економіки в цілому. Рух за траєкторією сталого розвитку має на увазі, перш за все, зниження споживання природних ресурсів за рахунок використання нових і вдосконалення функціонуючих виробничих технологій. Цільовими орієнтирами сталого розвитку є якість життя, рівень економічного розвитку, екологічна стабільність.

Математичні методи і моделі сталого розвитку економіки. Об'єктивна оцінка соціально-економічного стану регіонів, обґрунтування концепції їхнього розвитку неможливі без використання описових схем (моделей економічного розвитку), у яких у формалізованій, математичній формі знаходить віддзеркалення ступінь впливу поточної економічної діяльності регіону на майбутнє при даних природних, трудових та економічних ресурсах регіону⁵⁸⁵.

⁵⁸⁴ Красс М. С., Чупринов Б. П. Математические методы и модели для магистрантов экономики : учебное пособие. Санкт Петербург : Питер, 2006. 496 с.

⁵⁸⁵ Благу́н І. С., Сисак Л. І., Солтисік О. О. Моделювання сталого розвитку регіону: монографія. Івано-Франківськ : Видав.-дизайн. відділ Центру інформ. технологій, 2006. 166 с.

Складність процесу моделювання визначається складністю моделюваної схеми. Обґрунтування регіональних моделей економічного розвитку, розроблення основних параметрів на перспективу, узгодження галузевих і територіальних, внутрішньорегіональних і міжрегіональних народногосподарських аспектів варто здійснювати з використанням економіко-математичних методів і моделей. Разом з тим неоднорідність самої проблеми, наявність безлічі змінних зумовлюють необхідність наявності в розробників не однієї моделі, а їхнього комплексу, що описує в сукупності всі елементи і взаємозв'язки, які визначають регіональний економічний розвиток.

Залежно від мети моделювання розрізняють моделі дослідницькі, демонстраційні, навчальні, прогностичні тощо. За способом побудови виділяють моделі матеріальні й абстрактні. Матеріальні моделі мають подібність з оригіналом за фізичною природою, мають просторові розміри і складаються з матеріальної субстанції, вони називаються також реальними моделями. Для вивчення особливостей регіональних систем, зокрема окремих виробництв, що характеризують їхні стани, варто використовувати абстрактні моделі, що є описовими. Порівнюючи матеріальні моделі з абстрактними, можна зазначити, що останні мають значні можливості, тому що їхня розробка не пов'язана з обмеженнями фізичного характеру. Абстрактні моделі поділяють на вербальні, схематичні і математичні.

Для опису еколого-економічних і соціальних проблем регіону використовують вербальні моделі великих підприємств, що відображають фактичний стан геосистеми. Вербальні моделі служать для вираження нагромаджених знань про досліджуваний оригінал, що містить пошукові елементи. При використанні методу моделювання як для промислових підприємств, так і для всієї регіональної системи розглядають моделі, що передбачають різні шляхи розвитку: екстенсивного, повного припинення експлуатації, збалансованого й ощадного режиму. Тому залежно від переваг тих чи інших критеріїв по-різному може бути побудована і класифікація методів⁵⁸⁶.

Статистичні моделі будуються на припущенні про те, що модельований процес є випадковий і досліджується статистичними методами. Найбільш успішно вони застосовуються за неповної інформації про відповідні об'єкти. Тому виникає ще одна проблема, а саме як докладну інформацію про об'єкт узагалі потрібно враховувати в моделі та у якій ситуації

⁵⁸⁶ Благун І. С., Сисак Л. І., Солтисік О. О. Моделювання сталого розвитку регіону : монографія. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ Центру інформаційних технологій, 2006. 166 с.

можна говорити про брак інформації. Припускається, що закономірності функціонування складних систем (а саме такими є об'єкти біосфери і геосистеми взагалі) «істотно ймовірнісні». Отже, при побудові моделей не обійтися без імовірнісних підмоделей, створення яких вимагає застосування статистичних методів.

Оптимізаційні моделі охоплюють моделі, математичний апарат яких дозволяє вирішувати задачі оптимального управління об'єктом моделювання. Вони застосовуються при розв'язку проблем взаємодії природи і суспільства. Їхня побудова заснована на використанні методів лінійного і динамічного програмування при дослідженні систем, описаних диференціальними рівняннями. Такий підхід одержав назву «математичного програмування». Іншим видом оптимізаційних моделей є моделі, побудовані за допомогою теорії ігор. У загальному варіанті вони теж не виключають імовірнісного підходу. Таким чином, цей клас моделей дозволяє ставити і вирішувати задачі оптимізації взаємодії природи і суспільства. При підвищенні складності моделей вирішити такі задачі в загальному варіанті не завжди можливо.

Наведемо приклади оптимізаційних моделей сталого розвитку економіки⁵⁸⁷.

Модель оптимізації випуску. Розглянемо задачу оптимізації виробництва за умови виконання обмежень співіснування із зовнішнім середовищем, а саме виконання певних екологічних норм.

Нехай $F(x_1, x_2, \dots, x_n)$ — цільова функція випуску, що характеризує виробництво і використовує n ресурсів. Припустимо, що наявні m видів забруднень від даного виробництва, які задані матрицею інтенсивностей забруднень

$$C_p = \begin{pmatrix} C_{11} & C_{12} & \dots & C_{1n} \\ C_{21} & C_{22} & \dots & C_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ C_{m1} & C_{m2} & \dots & C_{mn} \end{pmatrix}, \quad (3.11)$$

де $C_{ij} \geq 0$ — кількість j -го забруднення, що продукується при використанні одиниці i -го ресурсу. Тоді вектор забруднень \vec{z} визначаємо формулою:

$$\vec{z}^T = C_p \vec{x}^T \quad \text{або} \quad z_k = \sum_{j=1}^n C_{kj} x_j, \quad k = 1, 2, \dots, m, \quad (3.12)$$

де \vec{x} — вектор-рядок використовуваних ресурсів.

⁵⁸⁷ Красс М. С., Чупринов Б. П. Математические методы и модели для магистрантов экономики : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 496 с.

Уведемо матрицю A коефіцієнтів обмежень на ресурси і вектор обмежень \bar{b} , що визначається можливостями виробництва. У модель також потрібно ввести вектор екологічних нормативів \bar{z}^* — допустимих граничних відходів по кожному виду забруднень. Ці нормативи зазвичай встановлюються за чинними нормами гранично допустимих концентрацій забруднень.

Тоді задача оптимізації випуску продукції формулюється таким чином: знайти максимум функції:

$$F(x_1, x_2, \dots, x_n) = F(\bar{x}) \rightarrow \max \quad (3.13)$$

на допустимій множині

$$\begin{cases} \bar{x} \geq 0, & \bar{z} \geq 0, \\ A\bar{x}^T \leq \bar{b}^T, \\ \bar{z} \leq \bar{z}^*. \end{cases} \quad (3.14)$$

Розглянута постановка задачі оптимізації виробництва за умови дотримання екологічних норм відповідає стійкому розвитку. На відміну від традиційних оптимізаційних моделей, допустима множина яких формується тільки двома першими виробничими співвідношеннями (3.14), ця модель включає ще й обмеження на «чистоту» виробництва. Для дотримання крайньої умови у формулі (3.14), яка в розгорнутій формі згідно з (3.12) є обмеженням по кожному типу забруднень:

$$\sum_{j=1}^n C_{kj} x_j \leq z_k^*, \quad k=1, 2, \dots, m. \quad (3.15)$$

При цьому потрібно або робити вибір у бік досконаліших технологій або замінювати «забруднені» ресурси на чистіші. У протилежному разі через обмеження (3.15) допустимі обсяги використовуваних ресурсів \bar{x} можуть виявитися настільки незначними, що неможливо буде забезпечити економічно прийнятний обсяг випуску продукції.

Моделі (3.13)—(3.15) швидше відносять до макроекономічних моделей, якщо випуск можна ототожнити із ВВП країни або із валовою продукцією регіону. Тоді умова (3.15) є управлінням технологічною, або законодавчою політикою. Для мікроекономіки на рівні окремого виробництва ця модель не буде працювати, оскільки виробник зацікавлений перш за все в досягненні найбільшого випуску (3.13), а питання про дотримання екологічних норм (3.15) залишається для нього другорядним хоча би тому, що ця вимога ніяк не відображена в цільовій функції.

Модель оптимізації доходу. Для врахування екологічного фактору в мікроекономіці потрібно перейти до вартісних показників у цільовій функції й оплаті перевищення норм забруднення. Нехай p — агрегована ціна виробленої продукції, а компоненти вектора

$$\vec{w} = (w_1, w_2, \dots, w_m) \quad (3.16)$$

означають витрати на усунення забруднень у разі перевищення відповідних норм [за невиконання третьої умови в (3.14)].

Тоді функція доходу від випуску продукції $F(\vec{x})$ є такою:

$$P = pF(\vec{x}) - \vec{w}\vec{\delta}, \quad (3.17)$$

де $\vec{\delta}$ — вектор «включень» санкцій оплати усунення забруднень

$$\delta_j = \begin{cases} 0, & z_j \leq z_j^*, \\ 1, & z_j \geq z_j^*. \end{cases} \quad j=1, 2, \dots, m, \quad (3.18)$$

де \vec{z} — вектор забруднень, що визначається формулами (3.12) і (3.11), а \vec{z}_j^* — компоненти вектора гранично допустимих забруднень

$$\vec{z}^* = (z_1^*, z_2^*, \dots, z_m^*). \quad (3.19)$$

Для спрощення будемо припускати, що звичайні витрати на екологію вже включені в оплату за природокористування — тобто другий член у функції доходу зі знаком мінус — це оплата наднормативного навантаження на зовнішнє середовище. У цьому плані (3.17) можна розглядати як виробничу функцію, аргументами якої є ресурси \vec{x} , забруднення \vec{z} , гранично допустимі норми \vec{z}^* і оплата за порушення екологічних норм \vec{w} .

Модель оптимізації доходу від випуску продукції з використанням вектора ресурсів \vec{x} за технології, що характеризується виробничою функцією, визначається таким чином: знайти максимум функції (3.17), (3.18), (3.16) на допустимій множині рішень

$$\begin{cases} \vec{x} \geq 0, \\ A\vec{x}^T \leq \vec{b}^T \end{cases} \quad (3.20)$$

за заданого обмеження (3.19) на вектор \vec{z} .

У цій моделі присутні як можливості самого виробництва (задані матриця A коефіцієнтів обмежень і вектор \vec{b} обмежень на ресурси), так і нормативи технологічного впливу на зовнішнє середовище, витрати на ліквідацію наслідків їх перевищень (вектори \vec{w} та \vec{z}^*). Безпосередньо з моделі випливає, що за «суворого» екологічного законодавства виробник вимушений буде використовувати більш досконалі технології з метою

зниження питомих технологічних відходів — коефіцієнтів матриці C_p у (3.11). Саме така поведінка виробника у країнах із розвинутою економікою.

Модель може бути використана для цілей мікроекономіки на рівні підприємства, промислового комплексу, галузевого випуску продукції.

Балансові моделі представляють об'єкт дослідження як сукупність деяких потоків речовини й енергії, баланс яких розраховується на кожному кроці моделювання. У даний час ці моделі дуже поширені завдяки наочності й порівняно простій реалізації. Однак застосування їх можливе лише для вирішення загальнометодологічних питань: баланс яких речовин є найбільш важливим для розгляду; наскільки доцільно докладно відслідковувати потоки даної речовини; як виразити зміну режимів трансформації речовин тощо.

Розглянемо балансову модель із збільшенням витрат ресурсів.

Для моделювання еколого-економічних систем у макро- та мікроекономіці використовуються балансові моделі багатгалузевої економіки. У деяких із них припускається, що потрібно збільшити валовий випуск з метою спрямування приросту випуску на усунення або зменшення забруднень зовнішнього середовища. Однак за такої постановки задачі припускається, що використовувані технології залишаються на попередньому рівні, що відображається в незмінності матриці витрат A .

Зазвичай матриці міжгалузевого балансу володіють значним запасом продуктивності. У низці ситуацій для мінімізації техногенних відходів потрібно витратити більше ресурсів на одиницю випуску продукції, тобто збільшувати внутрішньогалузеве споживання (наприклад, будівництво очисних споруд, технологічна обробка відходів та інше). Це збільшує коефіцієнти матриці прямих затрат A , що, у свою чергу, призводить до зменшення її запасу продуктивності.

Нехай A — матриця міжгалузевого балансу, \vec{x} — вектор валових випусків галузей, \vec{y} — вектор кінцевого споживання. Тоді рівняння міжгалузевого балансу буде таким:

$$\vec{x} = A\vec{x} + \vec{y}. \quad (3.21)$$

Припустимо, що для проведення екологічних і природоохоронних заходів потрібно збільшити внутрішньогалузеве споживання, тобто нову матрицю прямих витрат подамо як суму попередньої матриці A та деякої надбавки. Відповідно зміняться також і вектори валового випуску та кінцевого споживання.

$$\tilde{A} = A + \Delta A, \quad \vec{x}^* = \vec{x} + \Delta \vec{x}, \quad \vec{y}^* = \vec{y} + \Delta \vec{y}. \quad (3.22)$$

Для зміненої матриці \tilde{A} рівняння міжгалузевого балансу є таким:

$$\bar{x} + \Delta\bar{x} = (A + \Delta A) \cdot (\bar{x} + \Delta\bar{x}) + \bar{y} + \Delta\bar{y}. \quad (3.22.a)$$

Після зведення подібних доданків з урахуванням рівності (3.21) отримаємо рівняння для обчислення зміни вектора валових випусків

$$(E - \tilde{A}) \cdot \Delta\bar{x} = \Delta A\bar{x} + \Delta\bar{y}. \quad (3.23)$$

Розглянемо частковий випадок зміни матриці A , коли всі її елементи збільшуються в $(1+\alpha)$ разів, причому α задовольняє умову запасу продуктивності A (тобто матриця $(1+\alpha)A$ також є продуктивною). Іншими словами, $\Delta A = \alpha A$, і тоді рівняння (3.23) з урахуванням рівності (3.21) стане таким:

$$(E - (1+\alpha)A) \cdot \Delta\bar{x} = \alpha(\bar{x} - \bar{y}) + \Delta\bar{y}. \quad (3.24)$$

Це рівняння зв'язує зміни валових випусків із змінами витрат ресурсів і вектора кінцевого споживання. Із (3.24) отримуємо вираз для $\Delta\bar{x}$:

$$\Delta\bar{x} = (E - (1+\alpha)A)^{-1} (\alpha(\bar{x} - \bar{y}) + \Delta\bar{y}). \quad (3.25)$$

Проаналізуємо вираз (3.25). Оскільки, згідно з другим критерієм продуктивності матриці $(1+\alpha)A$ матриця $E - (1+\alpha)A$ є додатною, то навіть у разі нульового приросту вектора кінцевого споживання валовий випуск продукції збільшується, оскільки $\bar{x} - \bar{y} \geq 0$.

Балансова модель рівноважних цін. В останній час збитки, спричинені зовнішньому середовищу, зазвичай компенсуються екологічним податком і штрафами, що призводить до здорожчання випущеної продукції. У цій постановці задачі припускається, що обсяги валових випусків і внутрішньогалузеве споживання незмінні, тобто матриця прямих витрат A не змінюється.

Будемо використовувати вартісну модель рівноважних цін. У матричній формі вона є такою:

$$\vec{p} = A^T \vec{p} + \vec{w}, \quad (3.26)$$

де \vec{p} та \vec{w} — відповідно вектор цін на продукцію галузей і вектор доданої вартості. Засоби, які скеровуються на усунення забруднень, збільшують компоненти вектора доданої вартості \vec{w} . Нехай вектор $\vec{w}_{ec} \geq 0$ — екологічне навантаження у формі податків, штрафних санкцій, видатків на інженерно-профілактичні заходи та інше. Тоді вектор цін на продукцію галузей при затратах на екологію визначається з рівняння

$$\bar{p}^* = (E - A^T)^{-1} (\bar{w} + \bar{w}_{ec}). \quad (3.27)$$

Таким чином, зміна цін на продукцію галузей з урахуванням співвідношення (3.27) становить

$$\Delta \bar{p} = \bar{p}^* - \bar{p} = (E - A^T)^{-1} \bar{w}_{ec}. \quad (3.28)$$

Оскільки компоненти матриці $(E - A^T)^{-1} \bar{w}_{ec}$ у силу продуктивності матриці витрат є невід'ємні, то $\Delta \bar{p} \geq 0$. Відмітимо, що в цьому разі витрати ресурсів на випуск продукції залишаються незмінними⁵⁸⁸.

Моделі системної динаміки. У складних динамічних системах елементи пов'язані великим числом причинно-наслідкових зв'язків. Важливою рисою складних систем є підпорядкування їхньої поведінки законам адаптації, згідно з яким будь-яка система прагне змінитися таким чином, щоб звести до мінімуму ефект зовнішнього впливу⁵⁸⁹. При цьому еколого-економічним системам властиві конфлікти, пов'язані з короткостроковими і довгостроковими тенденціями реакції цих систем. Наприклад, максимізація випуску продукції за заданих витрат у короткостроковому періоді призводить до погіршення екології в довгостроковому періоді. Зв'язки між елементами системи підрозділяються на позитивні і негативні — відповідно, якщо за інших рівних умов збільшення змінної A призводить до збільшення (зменшення) змінної B . Між елементами системи визначаються контури зворотного зв'язку з використанням понять циклів орієнтованих графів і контурів в орієнтованих графах. Потім будуються причинно-наслідкові діаграми, на сукупності яких ґрунтується системно-динамічна модель і визначаються елементи моделі та їхні взаємозв'язки.

Розглянемо *динамічну модель управління сталим розвитком із виробничою функцією*. Оскільки основними джерелами забруднення виступають промислові відходи, контроль за величиною відходів можна проводити з використанням виробничої функції та функції корисності. Нехай інтереси суспільства описує функція корисності $u(c, P)$, де аргументи позначають обсяги споживання і забруднення відповідно.

Для функції корисності повинні бути справедливі такі умови (3.29): гранична корисність ресурсу споживання позитивна, зі зростанням забруднення корисність зменшується; граничні корисності за ресурсами

⁵⁸⁸ Красс М. С., Чупринов Б. П. Математические методы и модели для магистрантов экономики : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 496 с.

⁵⁸⁹ Мельник Л. Г., Кубатко О. В. Динамічне моделювання системи еколого-економічних показників для обґрунтування сталого розвитку територій. *Механізм регулювання економіки*. 2009. № 4. Т. 1. С. 245—249.

зменшуються при збільшенні їхніх обсягів, гранична корисність за ресурсом споживання в нулі має точку розриву другого роду.

$$\frac{\partial u}{\partial c} > 0, \frac{\partial u}{\partial P} < 0, \frac{\partial^2 u}{\partial c^2} < 0, \frac{\partial^2 u}{\partial P^2} < 0, \lim_{c \rightarrow 0} \frac{\partial u}{\partial c} = \infty. \quad (3.29)$$

Зробимо також припущення для функції корисності щодо заміщення одного ресурсу іншим: якщо споживання c зменшиться на величину Δc , то для збереження значення функції корисності потрібно зменшити обсяг забруднення P на величину ΔP . Тоді гранична норма заміщення визначається відношенням:

$$S = \frac{dP}{dc} = - \frac{\partial u / \partial c}{\partial u / \partial P}. \quad (3.30)$$

Таким чином припущення щодо функції $u(c, P)$ таке: за малого рівня споживання для відшкодування зменшення одну одиницю потрібно зменшити обсяг забруднення дуже велику величину і, навпаки, за необмеженого зростання c величина ΔP , потрібна для заміщення однієї одиниці споживання, наближається до нуля. Отже, лінії рівня функції (3.30) мають вид гіпербол.

Описаним критеріям відповідає така функція корисності:

$$u(c, P) = Ac^a - BP^b; A > 0, B > 0, 0 < a < 1, 0 < b < 1. \quad (3.31)$$

За критерій оптимізації береться інтеграл від функції корисності вздовж конкретної траєкторії $[c(t), P(t)]$ із урахуванням дисконтування:

$$W = \int_0^T u(c, P)e^{-rt} dt. \quad (3.32)$$

За виробничу функцію візьмемо неокласичну функцію Кобба — Дугласа $F(K, L)$ з аргументами K та L — обсягами основного капіталу і праці відповідно. Для спрощення припустимо, що обсяг L і темп амортизації μ не змінюються в часі. Припускатимемо також, що обсяг забруднення пропорційний обсягові випуску продукції і становить частку від нього $0 < \epsilon < 1$.

Оскільки природа здатна до самовідновлення, введемо показник γ — частка загального обсягу відходів, яку природа може «поглинути». Припустимо також, що ефективність затрат на зменшення забруднень постійна, при цьому затрата одиниці продукції зменшує забруднення на δ одиниць ($\delta > 1$).

Суть задачі управління зводиться до визначення частки α і β випуску, призначених для споживання і зменшення забруднення. Задача зводиться до такої системи рівнянь:

$$c = \alpha F(K, L), \quad (3.33)$$

$$K' = (1 - \alpha - \beta)F(K, L) - \mu K, \quad (3.34)$$

$$P' = (\varepsilon - \delta\beta)F(K, L) - \gamma P, \quad (3.35)$$

$$0 \leq \alpha(t) \leq 1, 0 \leq \beta(t) \leq 1, \alpha(t) + \beta(t) \leq 1. \quad (3.36)$$

Тут і далі штрих означає похідну за часом.

У наведеній постановці вважається, що технологія виробництва залишається незмінною, оскільки вона визначається конкретним видом виробничої функції $F(K, L)$, що задається апіорі.

Розв'язання задачі управління. Шукатимемо рішення задачі знаходження оптимальних траєкторій із використанням принципу максимуму Понтрягіна⁵⁹⁰. Для цього введемо спряжені змінні ψ_1 та ψ_2 , які відповідають рівнянням (3.34) і (3.35) відповідно. Тоді $\psi_1(t)$ і $\psi_2(t)$ — це об'єктивно зумовлені оцінки капіталу $K(t)$ і забруднення $P(t)$ відповідно в момент часу t . У цих змінних гамільтоніан запишемо так:

$$H = u(c, P)e^{-rt} + \psi_1[(1 - \alpha - \beta)F(K, L) - \mu K] + \psi_2[(\varepsilon - \delta\beta)F(K, L) - \gamma P]. \quad (3.37)$$

Введемо замість ψ_1 та ψ_2 нові змінні $q_1 = \psi_1 e^{rt}$, $q_2 = \psi_2 e^{rt}$. Тоді подвійна система рівнянь буде такою:

$$q'_1 = -\frac{\partial u}{\partial c} \alpha \frac{\partial F}{\partial K} + q_1 \left[r + \mu(1 - \alpha - \beta) \frac{\partial F}{\partial K} \right] + q_2(\delta\beta - \varepsilon) \frac{\partial F}{\partial K}, \quad (3.38)$$

$$q'_2 = -\frac{\partial u}{\partial P} + q_2(\gamma + r). \quad (3.39)$$

Гамільтоніан буде таким:

$$H = e^{-rt} \{ u(\alpha F(K, L), P) + q_1[(1 - \alpha - \beta)F(K, L) - \mu K] + q_2[(\varepsilon - \delta\beta)F(K, L) - \gamma P] \}. \quad (3.40)$$

З виразу (30) бачимо, що функціонал H набуває максимального значення щодо змінних α та β разом із лінійною функцією:

$$\varphi(\alpha, \beta) = v(\alpha) + \theta\beta, \quad (3.41)$$

у якій

$$v(\alpha) = u(\alpha F(K, L), P) - q_1 \alpha F(K, L), \theta = -(q_1 + q_2 \delta)F(K, L), \quad (3.42)$$

в області

$$\alpha \geq 0, \beta \geq 0, \alpha + \beta = 1. \quad (3.43)$$

⁵⁹⁰ Красс М. С., Чупринов Б. П. Математические методы и модели для магистрантов экономики : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 496 с.

У разі, якщо $\theta > 0$, максимум функції $\varphi(\alpha, \beta)$ досягається за $\alpha + \beta = 1$. Якщо $\theta < 0$, то β — довільне, а α або рівне нулю, або є рішенням рівняння $\partial v / \partial \alpha = 0$. Відповідно до умови (3.11), максимум функції $v(\alpha)$ не може досягатися в точці $\alpha = 0$.

Стаціонарні траєкторії. Визначимо кількість траєкторій збалансованого росту (точок рівноваги), що задовольняють необхідні умови принципу максимуму. Таких точок рівноваги існує дві. В одному з таких положень кошти на утилізацію забруднень не витрачаються — це так звана «рівновага темної доби», що характеризується високим рівнем виробництва (великим обсягом основного капіталу), високим рівнем споживання і високим рівнем забруднення. В іншому положенні рівноваги витрати здійснюються як на споживання, так і на усунення забруднень — «рівновага золотої доби», що характеризується нижчими рівнями капіталу, споживання і забруднення.

Стан рівноваги відповідає умовам $K' = 0$ і $P' = 0$, відповідно з рівнянь (3.34) та (3.35) отримуємо:

$$(1 - \alpha - \beta)F(K, L) = \mu K, \quad (3.44)$$

$$(\varepsilon - \delta\beta)F(K, L) = \gamma P. \quad (3.45)$$

Оскільки у стані рівноваги величина K постійна й позитивна, з (3.44) виходить, що сума $\alpha + \beta$ відповідних оптимальних показників постійна й строго менша від одиниці. Відповідно $\alpha < 1$ і $\beta < 1$, тобто справджується випадок $\theta \leq 0$. З (3.45) випливає, що β (а тоді і α) постійна величина. Оскільки $\alpha < 1$, то $\partial v / \partial \alpha = 0$, тобто

$$(\varepsilon - \delta\beta)F(K, L) = \gamma P. \quad (3.46)$$

робимо висновок, що функція $q_1(t)$ також є константою. Із (3.38) отримуємо, що q_2 також константа. Тоді з формули (3.39) отримуємо вираження для q_2 через функцію u :

$$q_2 = \frac{\partial u}{\partial P} / (\gamma + r). \quad (3.47)$$

Для положення рівноваги з урахуванням (3.35) рівняння (3.38) буде таким:

$$q_1 \left(r + \mu - \frac{\partial F}{\partial K} + \beta \frac{\partial F}{\partial K} \right) + q_2 (\delta\beta - \varepsilon) \frac{\partial F}{\partial K} = 0. \quad (3.48)$$

Отже, розглянемо випадки рівноваги: рівновага «золотої доби» (за $\theta = 0$) і рівновага «темної доби» (за $\theta < 0$).

«Золота доба». У цьому разі $\theta = 0$, тоді з другого виразу (3.42) отримуємо, що $q_2 = -q_1 / \delta$. Підстановка цього виразу в (3.48) зводиться до рівняння:

$$q_1 \left[r + \mu - \left(1 - \frac{\varepsilon}{\delta} \right) \frac{\partial F}{\partial K} \right] = 0.$$

Рівність q_1 та q_2 нулю суперечить принципу максимуму, відповідно нулю рівний вираз у квадратних дужках, звідки отримуємо:

$$\frac{\partial F}{\partial K} = \frac{r + \mu}{1 - \frac{\varepsilon}{\delta}}. \quad (3.49)$$

Права частина рівності додатна за умови $\varepsilon < 1 < \delta$. Це та стандартні неокласичні умови для виробничої функції

$$\lim_{K \rightarrow 0} \frac{\partial F}{\partial K} = \infty, \lim_{K \rightarrow \infty} \frac{\partial F}{\partial K} = 0, \frac{\partial^2 F}{\partial K^2} < 0$$

забезпечують існування єдиного рішення K^* рівності (3.49).

Із (3.47) за умови (3.35) отримуємо:

$$-\frac{\partial u / \partial P}{\partial u / \partial c} = \frac{r + \gamma}{\delta}. \quad (3.50)$$

Виключивши β із системи рівнянь (3.46), (3.45), знаходимо залежність K^* і P :

$$\alpha \delta F(K^*, L) = -\mu \delta K^* + \gamma P + (\delta - \varepsilon) F(K^*, L).$$

Оскільки відповідно до (3.33) $c = \alpha F(K^*, L)$, то отримуємо залежність між c та P :

$$\delta c = -\mu \delta K^* + \gamma P + (\delta - \varepsilon) F(K^*, L). \quad (3.51)$$

Оскільки значення K^* визначене та єдине, то рівняння (3.51) визначає на площині (c, P) пряму з кутовим коефіцієнтом $\gamma / \delta > 0$. Відповідно система рівнянь (3.50), (3.51) має єдиний розв'язок (c^*, P^*) , причому $c^* > 0$, $P^* > 0$.

«Темна доба». У цьому разі $\theta < 0$, а тому $\beta = 0$. Тоді з рівняння (3.30) отримуємо:

$$\frac{\partial F}{\partial K} = \frac{r + \mu}{1 + q_1 / q_2},$$

або після підставлення виразів (36) і (37) для q_1, q_2 :

$$\frac{\partial F}{\partial K} = (r + \mu) \left(1 + \frac{1}{\gamma + r} \frac{\partial u / \partial P}{\partial u / \partial c} \right)^{-1}. \quad (3.52)$$

З рівняння (3.45) за $\beta = 0$ маємо:

$$P = \frac{\varepsilon}{\gamma} F(K, L). \quad (3.53)$$

Рівняння (3.53) визначає P як неявну функцію від K , і в цьому разі можна обчислити похідну dP / dK . Після громіздких перетворень знаходимо, що $dP / dK < 0$. Разом з тим для функції (3.53) справедлива нерівність $dP / dK > 0$. Відповідно, існує єдине вирішення K^{**} , P^{**} системи рівнянь (3.52), (3.53). У такому разі з рівності (3.44) за $\beta = 0$ отримуємо єдине значення c^{**} :

$$c^{**} = \alpha^{**} F(K^{**}, L) = F(K^{**}, L) - \mu K^{**}. \quad (3.54)$$

Отже, у разі «темної доби» також існує єдине становище рівноваги (c^{**} , P^{**}), за якого

$$P^{**} = \frac{\varepsilon}{\gamma} F(K^{**}, L).$$

Розглянемо загальну економіко-математичну модель, що описує сталий розвиток економічної системи в умовах глобалізації⁵⁹¹.

Ця задача — задача керування, змінюючи умови на параметри, отримуємо різні рівні розвитку. Наперед задавши рівень розвитку, можна встановити, які умови забезпечать цей рівень.

Економічна система — це матеріальна система, якою управляє сукупність об'єктивних і суб'єктивних законів. Система піддається як упорядкованому, так і невпорядкованому рухам, здатна до саморегулюції, самовпорядкування. На неї діють зовнішні (q_i , $i = 1, n$) і внутрішні (p_j , $j = 1, m$) фактори. Вплив цих факторів можна враховувати як за абсолютною величиною, так і за напрямком. Для цього запропоновано моделювання з використанням теорії «ізоморфізмів»⁵⁹². Запропонований підхід дає змогу ефективно, компактно і строго описувати динаміку економічних систем будь-якої складності.

Нехай у момент часу $t = t_1$ стан економічної системи визначає вектор-функція $\vec{A}(p_j, q_i)$ (вектор вартостей елементів економічної системи в момент часу $t = t_1$) і відома матриця $U_T(p_j, q_i)$ відносних значень потоків операційного періоду ($T = t_2 - t_1$), тоді стан економічної системи в момент $t = t_2$ $\vec{B}(p_j, q_i)$ визначає матричне рівняння:

$$U_T(p_j, q_i) \cdot \vec{A}(p_j, q_i) = \vec{B}(p_j, q_i), \text{ де } i = \overline{1, n}; j = \overline{1, m}. \quad (3.55)$$

⁵⁹¹ Квасній М. М. Моделювання усталеного розвитку економічної системи в умовах глобалізації. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Перспектива розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України в контексті процесів глобалізації: щорічник наукових праць*. Львів: НАН України, Інститут регіональних досліджень, 2001. Вип. XXVIII / відп. ред. академік НАН України М. І. Долішній. С. 166—170.

⁵⁹² Квасній М. М., Смолженко Т. С. Стратегічне управління ресурсами банку на основі інформаційно-математичного моделювання. *Регіональна економіка*. 2002. № 1. С. 205—213.

За відомих кінцевому стану відрізка динаміки економічної системи $\bar{B}(p_j, q_i)$ і оберненій матриці $U^{-1}_T(p_j, q_i)$ відносних значень потоків операційного періоду можна відновити стан економічної системи в початковий момент часу $t = t_1$:

$$\bar{A}(p_j, q_i) = U^{-1}_T(p_j, q_i) \cdot \bar{B}(p_j, q_i), \text{ де } i = \overline{1, n} \quad j = \overline{1, m}. \quad (3.56)$$

Таким чином, співвідношення (3.55) можна використовувати для прогнозування та оцінювання економічних вигід у майбутньому за відомою початковою ситуацією і плановими потоками. Система (3.55) — інструмент стратегічного планування. Знаючи кінцевий стан економічної системи і матрицю потоків елементів економічної системи, можна обчислити початковий стан і зіставити його з дійсним. Таким чином, виявляти недоліки у відображенні стану економічної системи на певну дату. Отже, співвідношення (3.56) — інструмент для органів контролю.

Динаміка економічної системи — упорядкована в часі послідовність системних операцій і впорядкована в часі послідовність операційних періодів. Тоді можемо утворити впорядковану в часі послідовність (T) операційних періодів (T_i):

$$T = \{T_1, T_2, \dots, T_i, \dots, T_n\}$$

й обчислювати вектор кінцевого стану відрізка динаміки економічної системи за формулою:

$$\bar{B}_n(p_j, q_i) = U_{T_1}(\dots) \times \bar{B}_0(\dots) + U_{T_2}(\dots) \times \bar{B}_1(\dots) + \dots + U_{T_n}(\dots) \times \bar{B}_{n-1}(\dots), \quad (3.57)$$

де $j = \overline{1, m}$,

$i = \overline{1, n}$.

Співвідношення (3.57) — це відкрита система, яка описує як рух, так і скачки (перехід системи з одного стану в інший), тобто реалізує можливості розвитку. Модель розвитку економічної системи (3.57) — це модель відкритої системи. Отже, забезпечує реалізацію принципів глобалізації: обмін між елементами економічної системи і зовнішнім середовищем.

Спираючись на загальнонаукові засади розвитку систем⁵⁹³, зауважимо, що розвиватися здатні тільки відкриті системи. У кожному момент часу система перебуває у стані динамічної рівноваги, яка забезпечується різницею потенціалів між системою і зовнішнім середовищем, а також між окремими частинами системи. Для економічних систем ця різниця потенціалів визначається різницею фінансових потоків на вході та виході сис-

⁵⁹³ Вітлінський В. В. Моделювання економіки : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2003. 408 с.

теми, тобто різницею між матрицями донорства і рецепції. Система може розвиватися лише в певних межах варіації потенціалів. Отже, розвиток відбувається за рахунок внутрішніх джерел p_j і зовнішніх факторів q_i , але за умови, що вони змінюються в певних межах:

$$\alpha_j^0 < \partial p_j < \alpha_j^1, j = \overline{1, m}, \quad (3.58)$$

$$\beta_i^0 < \partial q_i < \beta_i^1, i = \overline{1, n}. \quad (3.59)$$

Умови (3.58) і (3.59) забезпечують варіацію потенціалів у певних межах, отже, визначають розвиток, конкретизують його. Щоб забезпечити сталий розвиток, потрібно на внутрішні та зовнішні фактори впливу накласти певні обмеження, що відповідають принципам сталого розвитку. Наприклад, обмеження на використання природних ресурсів, на кількість виготовлених товарів і послуг, обмеження на споживання тощо.

Співвідношення (3.57) й умови (3.58), (3.59) утворюють повну систему рівнянь і нерівностей запропонованої автором моделі сталого розвитку економічної системи в умовах глобалізації.

Інформаційний та технологічний аспекти екологічного фактору в моделюванні сталого розвитку економіки. Істотна різниця підходів в оцінках екологічної ситуації значною мірою обумовлена відсутністю єдиних прийомів і методів продукування відповідної інформації, а також її обробки й використання. Традиційні норми екологічних стандартів часто виходять з вимог майже 100-відсоткового дотримання чистоти виробництва. Оскільки людина живе й існує у природі разом із супутніми і створюваними нею виробництвами, така вимога є безглуздою: дійсно, у такому разі потрібно відмовитися від усіх промислових і сільськогосподарських підприємств, і тоді вплив на навколишнє середовище буде зведено до нуля.

Таким чином, у даний час виникає нагальна необхідність застосування нового підходу до аналізу стану навколишнього середовища як інформаційного блоку, який оптимізує всі економічні побудови й моделі і є одним з основних пунктів у розвитку економіки і світогосподарських зв'язків. Основними етапами такого підходу повинні бути такі⁵⁹⁴.

1. Аналіз спостережуваних природних циклів і коливань процесів у навколишньому середовищі і встановлення тимчасових і просторових рамок цих коливань, у яких не відбувається незворотних змін у природній обстановці.

⁵⁹⁴ Красс М. С., Чупринов Б. П. Математические методы и модели для магистрантов экономики : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 496 с.

2. Аналіз впливів на навколишнє середовище в рамках допустимих природних коливань природних процесів, що не приводять до її необоротної зміни, за якої життєдіяльність людини утруднена або стає неможливою.

3. Обґрунтування концепції бази даних основних екологічних рамок стійкості окремих територій і регіонів, які є або можуть бути суб'єктами світогосподарських зв'язків. Ця база даних повинна входити в основний ряд економічних показників, які використовуються при аналізі і плануванні економічного розвитку.

Процес комп'ютерного моделювання полягає у «програванні» різних сценаріїв техногенного впливу на різні ділянки територій, що втягуються в господарське освоєння. При цьому сучасна мета моделювання полягає не тільки у прогнозі поведінки навколишнього середовища за техногенного впливу на неї, а й і в отриманні найважливіших характеристик в екологічному та економічному плані. До них слід віднести:

- тарифікацію всіх ділянок територій з оцінкою меж екологічної стійкості за єдиною бальною шкалою (ділянки, що мають знак плюс, можуть піддаватися певному техногенному навантаженню, ділянки зі знаком мінус вимагають припинення техногенного впливу та здійснення природоохоронних заходів);

- планування і здійснення природоохоронних заходів на ділянках територій, залучених у господарську діяльність;

- планування оптимальної діяльності вже наявних підприємств і споруд промислової й цивільної забудови з метою забезпечення режимів експлуатації, які дозволяють протягом тривалого періоду дотримуватися меж екологічної стійкості в районах їх розміщення;

- раціональне розміщення наявних технологій і природоохоронних заходів на територіях передбачуваного освоєння;

- використання технологій, що знижують ступінь техногенного впливу на освоєвані ділянки;

- прогноз поведінки навколишнього середовища за незворотної її зміни в результаті господарського освоєння (прогноз розвитку та інтенсивності надзвичайних ситуацій).

Результати обробки вихідної екологічної інформації за допомогою комп'ютерного моделювання є також екологічною інформацією, що має економічну значимість; вона є навіть більш цінною, оскільки має рекомендаційні та керуючі аспекти. Цю інформацію слід зберігати у спеціальних базах даних.

Таким чином екологічний фактор та екологічну інформацію можна розглядати як економічну категорію, образ якої варто буде враховувати при пошуку і розробленні нових ресурсозберігальних і маловідхідних технологій для залучення територій у господарську діяльність. Фактично всі колишні технології і методи ніколи не включали в розгляд на рівні економічної категорії «екологічний фактор», а тому виявилися сьогодні витратними та економічно руйнівними.

Звідси можна зробити важливий висновок про необхідність залучення і використання екологічної інформації як однієї з найбільш істотних компонент макроекономіки регіонів і країни.

У світлі нових підходів видається також, що роль цієї компоненти буде швидко зростати і в міжнародних економічних відносинах і зв'язках. Іншими словами, продукування екологічної інформації та її образ в економічних планах і моделях є необхідним економічним процесом, а сама екологічна інформація у формі баз даних має економічну категорію товару, що володіє зростаючою в часі вартістю.

Оцінюючи в цілому стан екосистем нашої планети як результат техногенного впливу на навколишнє середовище, можна з певністю сказати, що світова спільнота нині живе в умовах екологічної кризи, що розвивається. Це загрожує руйнівними наслідками у світовій економіці, пов'язаними насамперед з масовим виходом людей із зон екологічного лиха і необхідністю гігантських витрат на хоча б часткове відновлення навколишнього середовища.

З огляду на цей песимістичний сценарій саме екологічна інформація і технології повинні стати рушійними детермінантами забезпечення сталого розвитку регіонів та планети в цілому. А отже, виникає необхідність їх урахування в актуальних еколого-економічних моделях.

3.4. ПРИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ У СТАНОВЛЕННІ ЕКОНОМІКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Концепція сталого розвитку, яка на сучасному етапі набула великого поширення та використовується в багатьох дослідженнях, тлумачиться як соціально-економічний розвиток, який, задовольняючи потреби сучасних суспільств, не повинен обмежувати можливості розвитку майбутніх поколінь. Тобто сталий розвиток ураховує не лише економічні, а й соціальні та екологічні аспекти господарської діяльності та суспільного прогресу загалом.

Цілі сталого розвитку були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку на період від 2015 року до 2030-го і більшість країн світу, включаючи країни Європейського Союзу та Україну, узяли на себе зобов'язання щодо їх впровадження. Зокрема, Указом Президента України № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»⁵⁹⁵ зазначено, що Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проектів прогностичних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України.

Однак реалізація на практиці цілей сталого розвитку вимагає запровадження не лише правових та інституційних рішень, як частини довгострокової соціально-економічної стратегії, а й відповідних джерел фінансування, здебільшого дуже дорогих соціально та екологічно відповідальних інвестицій (ESG інвестицій). Причому інвестиції такого типу вже реалізуються в різних країнах світу у співпраці з державними установами, приватним сектором і міжнародними організаціями.

Проблема фінансування реалізації цілей сталого розвитку, зокрема екологічно-відповідальних інвестицій, в Україні є на сучасному етапі надзвичайно актуальною передусім з огляду на високу енергоємність національної економіки і нагальну потребу переходу до енергозберігальних технологій в усіх її сферах. Окрім цього, приєднання України до «Європейського зеленого курсу» — програми дій, у центрі якої план переходу до кліматично нейтральної Європи до 2050 року, передбачає реалізацію амбітних заходів екологізації усіх сфер економіки, що вимагають значних

⁵⁹⁵ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України № 722/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.

обсягів інвестицій із різних джерел фінансування (державних, приватних і міжнародних).

В Україні ж досвід фінансування екологічно відповідальних інвестицій утруднюється недостатньою розвиненістю фінансових ринків і фінансових інструментів, обмеженою доступністю приватного сектору до фінансових ресурсів фінансових установ, зокрема кредитів банків (далеко не всі банки кредитують енергозберігальні проекти), обмеженістю бюджетних коштів, а також і макроекономічною нестабільністю, зокрема зростаючою інфляцією, яка досягла в жовтні 2021 року майже 11 %⁵⁹⁶.

Очевидно, що невирішеність вищенаведених проблем унеможлиблює реалізацію амбітних цілей сталого розвитку України, а отже, важливим призначенням функціонування вітчизняного фінансового сектору на сучасному етапі є його розвиток саме на засадах сталого розвитку. Вказані підходи корелюють із затвердженою Стратегією розвитку фінансового сектору України до 2025 року (далі — Стратегія), у якій зазначено, що ключовою візією розвитку фінансового сектору України є: інтегрований у міжнародний простір, ефективний, стійкий і конкурентоспроможний фінансовий сектор, який динамічно розвивається та забезпечує вагомий внесок у стале та інклюзивне економічне зростання України⁵⁹⁷. Причому акцент на вагомому значенні фінансового сектору в забезпеченні сталого розвитку поставлено і в місії розвитку фінансового сектору України, яка визначає фінансовий сектор України як драйвер сталого та інклюзивного розвитку економіки України, який сприяє підвищенню добробуту громадян через забезпечення ефективного акумулювання, розподілу та обігу фінансових ресурсів в економіці⁵⁹⁸.

Як зазначено у Стратегії, визначені візія та місія розвитку фінансового сектору України реалізуються через задоволення потреб кінцевих споживачів, якими є суб'єкти економіки. Тобто саме кінцеві споживачі фінансових послуг, які у процесі своєї діяльності потребують використання різних фінансових інструментів для досягнення власних цілей, перебувають у центрі уваги всіх учасників фінансової екосистеми. Відповідно саме з позиції задоволення потреб суб'єктів економіки визначено стратегічні напрями розвитку фінансового сектору України на період до 2025 року (рис. 3.24).

⁵⁹⁶ Індекс інфляції 2021 в Україні. URL : <https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation>.

⁵⁹⁷ Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL : <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy>.

⁵⁹⁸ Там само.

Рис. 3.24. Стратегічні напрями розвитку фінансового сектору України до 2025 року

Примітка. Сформовано за: Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL : <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy>.

Як видно з *рис. 3.24*, стратегічними напрямками розвитку фінансового сектору України до 2025 року визначено такі: фінансова стабільність, макроекономічний розвиток, фінансова інклюзія, розвиток фінансових ринків та інноваційний розвиток. Виходячи з візії та місії розвитку фінансового сектору, вказані стратегічні цілі спрямовані передусім на забезпечення фінансової та макроекономічної стабільності у країні, а також на задоволення фінансових потреб суб'єктів економіки на основі інноваційного розвитку фінансових ринків та інституцій.

З позиції визначення призначення фінансового сектору у становленні економіки сталого розвитку проаналізуємо відповідність стратегічних завдань розвитку фінансового сектору цілям сталого розвитку і реальним тенденціям розвитку національної економіки та потреб економічних суб'єктів.

У цьому зв'язку, на наш погляд, доцільно передусім проаналізувати сучасний стан макроекономічної ситуації в Україні, забезпечення стабільності якої є одним з головних завдань монетарної політики Національного банку України. Зокрема, підтримання цінової стабільності та стримування інфляції на низькому і стабільному рівнях є головним орієнтиром монетарної політики Національного банку України ще з 2015 року, від моменту впровадження режиму інфляційного таргетування. Більше того, у стратегії Національного банку до 2025 року (далі — Стратегія НБУ) визначено, що головною метою в його діяльності є створення умов для того, щоб усі користувачі фінансових послуг отримували якісні, доступні, безпечні фінансові послуги, користувалися надійною фінансовою системою, забез-

печували сталий економічний розвиток України та зростання добробуту. А головною цінністю, як зазначено у Стратегії, яку створює Національний банк для клієнтів, є макрофінансова стабільність⁵⁹⁹.

Водночас у Стратегії НБУ зазначено, що як відповідь на світову економічну кризу та локальні економічні проблеми України важливими стратегічними напрямками в діяльності Національного банку на сучасному етапі є і сприяння відновленню та розвитку національної економіки і подолання наслідків коронакризи. У цьому напрямі головними орієнтирами в діяльності Національного банку є, окрім підтримання макрофінансової стабільності, і відновлення кредитування економіки, а також розвиток ринку фінансових послуг, розвиток інфраструктури ринків капіталу і зростання на цій основі охоплення широких верств населення фінансовими послугами.

Виходячи з цих стратегічних завдань Національного банку на найближчу перспективу, проаналізуємо, чи вдається йому досягти визначених цілей. При цьому передусім зосередимо увагу на макростабільності, зокрема на дотриманні Національним банком таргетованого рівня інфляції, а також на розвитку кредитування національної економіки та забезпеченні відновлення на цій основі економічного зростання і сталого розвитку національної економіки.

Проведений нами аналіз динаміки індексу споживчих цін за період з 2002 до 2021 рр. засвідчив, що під впливом низки негативних чинників, спричинених коронакризою, у III кварталі 2021 року інфляція в Україні вийшла за межі таргетованого рівня у 5 % і сягнула майже 11 % (рис. 3.25).

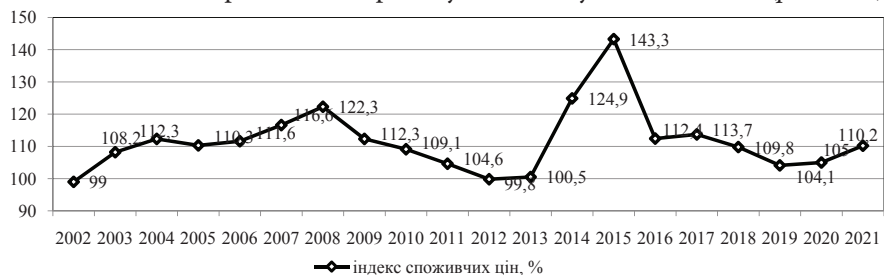

Рис. 3.25. Динаміка індексу споживчих цін в Україні
упродовж 2002—2021 рр.

Примітка. Сформовано за: Індекс інфляції 2021 в Україні. URL : <https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation> ; Макроекономічні показники. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#1>.

⁵⁹⁹ Стратегія Національного банку України до 2025 року. URL : <https://bank.gov.ua>.

Як зазначено в інфляційному звіті Національного банку, інфляцію підживлювала низка глобальних і внутрішніх чинників, зокрема високі ціни на світових товарних ринках, а також високі виробничі витрати бізнесу на оплату праці, сировину та енергію. Інфляційні очікування також залишалися високими⁶⁰⁰.

Зрозуміло, що з метою обмеження зростання інфляції Національний банк планує обмежити зниження рівня облікової ставки в найближчий період, що призведе до ефекту так званої м'якої монетарної політики, котра не буде мати вираженого ефекту політики стимулювання економічного зростання. У цьому зв'язку, як зазначають експерти, регуляторіві необхідно проявити неабияку обережність, оскільки занадто сувора реакція створить тиск на ділову активність, що зруйнує значну частину такого сьогодні потрібного економічного відновлення, а занадто поміркована реакція не зможе стримати інфляційні процеси настільки, щоб досягти цільового показника.

У контексті забезпечення відновлення економічного зростання та стимулювання сталого розвитку національної економіки важливе значення має аналіз кредитного каналу монетарної політики Національного банку. Однак в умовах нестабільної макроекономічної ситуації та високих кредитних ризиків тенденції відновлення кредитування національної економіки є дуже повільними (рис. 3.26).

Рис. 3.26. Динаміка кредитування банками України нефінансових корпорацій і домогосподарств упродовж 2005—2021 рр.

Примітка. Сформовано за: Національний банк України: статистика. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic>.

⁶⁰⁰ Інфляційний звіт НБУ (жовтень 2021 р.). URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2021-Q4.pdf?v=4.

З рис. 3.26 добре видно тенденції повільного зростання 2021 року кредитування вітчизняними банками нефінансових корпорацій і домогосподарств після дворічного спаду, що, на наш погляд, передусім зумовлено політикою Національного банку щодо поступового зниження облікової ставки. Однак і ці заходи не забезпечили дієвого ефекту на фоні вже понад десятирічної тенденції зменшення кредитування економіки України у відсотковому значенні до ВВП (рис. 3.27)

Рис. 3.27. Динаміка домашнього кредиту приватному сектору, наданого банками упродовж 2000—2020 рр., % до ВВП

Примітка. Сформовано за: Domestic credit to private sector (% of GDP) / World Bank. URL : <https://data.worldbank.org/indicator/FS.AST.PRVT.GD.ZS>.

Як бачимо з рис. 3.27, за даними Світового банку, частка кредитування банками приватного сектору в Україні у співвідношенні до ВВП знизилась до 30 %, що в порівнянні з розвиненими країнами світу є дуже низьким показником, а з огляду на необхідність прискорення економічного зростання і стимулювання сталого розвитку є неприпустимим низькою.

Вказані тенденції, на наш погляд, великою мірою зумовлені все ще високими процентними ставками за кредитами, за якими вітчизняні банки надають кредити нефінансовим корпораціям і домогосподарствам (рис. 3.28).

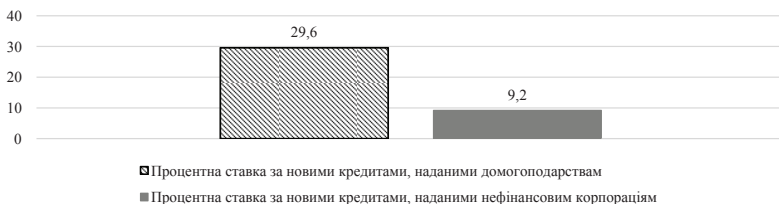

Рис. 3.28. Середньозважені процентні ставки, за якими вітчизняні банки надають нові кредити нефінансовим корпораціям і домогосподарствам

Примітка. Сформовано за: Національний банк України: статистика. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic>.

З рис. 3.28 видно, що середньозважені процентні ставки за новими кредитами, які надають вітчизняні банки нефінансовим корпораціям, у жовтні 2021 року становили 9,2 %, а середньозважені процентні ставки за новими кредитами для домогосподарств — 29,6 %. Очевидно, що високі процентні ставки напряду залежать від макроекономічної ситуації у країні, передусім від індексу рівня цін, а також і від кредитних ризиків. Відтак зростання інфляції, яке, як ми зазначали, має місце упродовж поточного 2021 року, об'єктивно призводить до зростання процентних ставок за усіма видами кредитів. Окрім цього, високі кредитні ризики та значні обсяги проблемної кредитної заборгованості у кредитному портфелі вітчизняної банківської системи також є чинниками наявності високих процентних ставок за кредитами (рис. 3.29).

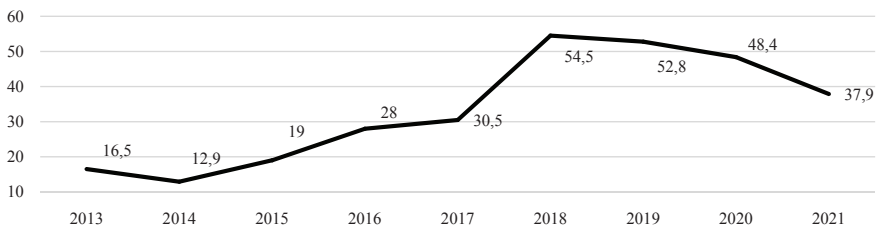

Рис. 3.29. Динаміка частки непрацюючих кредитів у кредитному портфелі вітчизняної банківської системи упродовж 2013—2021 рр.

Примітка. Сформовано за: Національний банк України: статистика. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic>.

З рис. 3.29 бачимо яскраво виражену позитивну тенденцію зменшення проблемної кредитної заборгованості у кредитному портфелі вітчизняної банківської системи, що станом на 01.10.2021 зменшилась від рекордного показника 2018 року на рівні 54,35 до 37,9 %. Однак прострочення платежів більш ніж на 90 днів ще і надалі перебуває на дуже високому рівні.

Стратегія Національного банку передбачає, що через три роки рівень проблемних позик у банківській системі не перевищуватиме 10 %. Такий рівень у Національному банку вважають цілком досяжним, проте ці плани деякі банкіри оцінюють скептично з огляду на структуру проблемної кредитної заборгованості в розрізі банків⁶⁰¹. Ідеться про те, що найбільша

⁶⁰¹ Вальд Б., Мойсеєнко О. Проблемні борги банків: як швидко зменшення частки непрацюючих кредитів може стати проблемою для усіх. *Економічна правда*. 2021. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2021/08/10/676755>.

частка проблемної заборгованості зосереджена у кредитних портфелях державних банків, на частку яких припадає понад 70 % непрацюючих кредитів. Якщо ж рахувати частку NPL у державних банках без ПриватБанку, то цей показник знижується до 41 % (рис. 3.30).

Рис. 3.30. Структура проблемної кредитної заборгованості в розрізі банків України, %

Примітка. Сформовано за: Національний банк України: статистика. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic>.

Виходячи з аналітики структури проблемної кредитної заборгованості в розрізі банків України, напрошується висновок, що наявність значних обсягів проблемної кредитної заборгованості у кредитних портфелях державних українських банків лежить передусім не в економічній, а в нормативно-правовій площині, оскільки потребує врегулювання питань шляхів стягнення заборгованості з окремих компаній, власники яких часто пов'язані з ексакціонерами збанкрутілих банків або ж з олігархічними групами. Як справедливо зазначив Голова Національного банку К. Шевченко, «ми маємо зробити так, щоб система не отримувала нових поганих кредитів. І тут уже питання до інфраструктури, яка знаходиться за межами Національного банку. Це судова система, правоохоронні органи. Це питання захисту прав кредиторів»⁶⁰².

У цьому зв'язку заслуговує уваги ініціатива Національного банку започаткування дискусії спільно з МВФ, яку інфраструктуру створити в Україні, щоб захистити права кредиторів. Наразі на обговоренні перебувають дві ідеї: або створювати окрему судову інституцію для захисту прав кредитора, або створювати окрему судову палату⁶⁰³.

⁶⁰² Захист прав кредиторів: Шевченко пояснив, чому треба створювати окремий судовий орган. *Економічна правда*. 2020. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2020/12/28/669603>.

⁶⁰³ Там само.

На наш погляд, вказані ініціативи є вкрай необхідні і потребують якнайшвидшого вирішення, оскільки наявність високих кредитних ризиків і, як наслідок, високі відсоткові ставки за банківськими кредитами обмежують доступність до фінансових послуг, зокрема кредитних продуктів банків, вітчизняних суб'єктів господарювання (рис. 3.31).

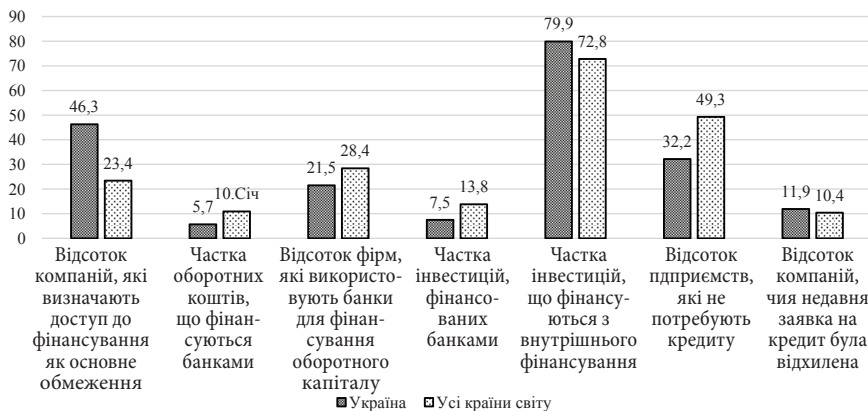

Рис. 3.31. Доступність підприємств до фінансових послуг в Україні та світі

Примітка. Сформовано за: Enterprise Surveys / World Bank. Режим доступу: <https://www.enterprisesurveys.org/en/data/exploreeconomies/2019/ukraine#finance>.

З рис. 3.31 добре видно, що за результатами соціологічного обстеження підприємств (за методикою Світового банку) для українських компаній велике значення у їхній діяльності має доступ до джерел фінансування. Майже половина опитаних українських компаній (46,3 %) відзначають важливість фінансування у їхній діяльності, тоді як загалом у світовому вимірі доступ до джерел фінансування не є настільки вагомим, оскільки на важливості цього фактору акцентують увагу лише 23,4 % зарубіжних компаній.

Водночас слід зазначити, що вітчизняні підприємства у значно меншому відсотковому співвідношенні порівняно із зарубіжними підприємствами користуються зовнішніми джерелами фінансування. Так, за даними опитування Світового банку, лише 5,7 % оборотних коштів вітчизняних підприємств фінансуються банками, що є майже вдвічі меншим показником порівняно із зарубіжними підприємствами (10,9 % оборотних коштів зарубіжних фірм фінансуються банками). Меншим є і відсоток вітчизня-

них фірм, які використовують банківські послуги для фінансування оборотного капіталу (21,5 % вітчизняних фірм порівняно із 28,4 % зарубіжних фірм), а також меншою є і частка інвестицій, які фінансуються вітчизняними банками (7,5 % інвестицій фінансуються банками в Україні порівняно з 13,8 % за кордоном).

Унаслідок незначного використання зовнішніх джерел фінансування діяльності вітчизняних підприємств головним джерелом фінансування інвестицій є традиційно фінансові ресурси самих підприємств (79,9 %), що в порівнянні зі зарубіжною практикою є дещо завищеним показником (у цілому у світі цей показник становить 72,2 %). При цьому важливо зазначити, що серед вітчизняних підприємств значно менший відсоток (лише 32,2 %) порівняно із світовими даними (49,33 %) не потребують кредиту. А частка підприємств, у яких відхилена заявка банком на кредит, є дещо вищою (11,9 % вітчизняних підприємств порівняно з 10,4 % зарубіжних компаній).

Наведений аналіз є яскравим свідченням обмеженої доступності вітчизняного бізнесу до зовнішніх джерел фінансування інвестицій, зокрема банківських кредитів. Саме тому для майже половини вітчизняних компаній обмежений доступ до зовнішніх джерел фінансування є головним стримувальним чинником їхньої діяльності.

Очевидно, що за таких умов слід констатувати, що одна із стратегічних цілей фінансового сектору України — фінансова інклюзія — поки ще не досягнута і потребує системи заходів для її забезпечення. Більше того, у контексті фінансового забезпечення цілей сталого розвитку ці питання набувають ще більшої актуальності та гостроти, оскільки великою мірою пов'язані не лише з питанням, яким чином бізнес і підприємницький сектор фінансують усі свої інвестиції, а із фінансуванням соціально відповідальних інвестицій [інвестиційний підхід, який урахує екологічні, соціальні та управлінські фактори (ESG) у виборі інвестиційного портфеля та управління⁶⁰⁴], які вимагають значних фінансових ресурсів і часто пов'язані з високими ризиками.

Для чіткого розуміння сутності політики сталого інвестування на міжнародному рівні розроблені глобальні стандарти стратегій сталого фінансування Глобальним альянсом сталого фінансування (Global Sustainable Investment Alliance) (*табл. 3.3*).

⁶⁰⁴ Global Sustainable Investment Review 2020. URL : <http://www.gsi-alliance.org/wp-content/uploads/2021/08/GSIR-20201.pdf>.

Глобальні стандарти стратегій сталого інвестування

Стратегії сталого інвестування	Тлумачення стратегій сталого інвестування
Інтегроване ESG	Систематичне і чітке включення інвестиційними менеджерами екологічних, соціальних та управлінських факторів у фінансовий аналіз.
Корпоративна взаємодія та діяльність акціонерів	Використання повноважень акціонерів для впливу на корпоративну поведінку, у тому числі шляхом прямої корпоративної взаємодії (спілкування з вищим керівництвом та/або радами компаній), подання або спільне подання пропозицій акціонерів і голосування, керуючись підходами ESG інвестування.
Скринінг (перевірка, відбір) на основі міжнародних норм	Перевірка інвестицій на відповідність мінімальним стандартам бізнесу або практиці емітента на основі міжнародних норм, таких як ті, що видаються ООН, МОП, ОЕСР та неурядовими організаціями (наприклад, Transparency International).
Негативний / виключаючий скринінг	Виключення з фонду чи портфеля певних секторів, компаній, країн чи інших емітентів, виходячи з їхньої діяльності, що вважається такою, що не підлягає інвестуванню. Критерії виключення (на основі норм і цінностей) можуть стосуватися певних категорій продуктів (наприклад, зброя, тютюн) та діяльності компанії (наприклад, випробування на тваринах, порушення прав людини, корупція).
Найкращий у своєму класі / позитивний скринінг	Інвестиції в сектори, компанії або проекти, відібрані для позитивних результатів ESG порівняно з аналогами в галузі, і які досягають рейтингу вище від визначеного порогового значення.
Тематика (заходи) сталого розвитку / тематичне інвестування сталого розвитку	Інвестування в заходи або активи, які спеціально сприяють розробленню сталих рішень — екологічних і соціальних — (наприклад, стале сільське господарство, зелені будівлі, портфель з меншим вмістом вуглецю, гендерна рівність, різноманітність).
Впливове (демонстративне) інвестування та громадське інвестування	Впливове інвестування Інвестування для досягнення позитивного, соціального та екологічного впливу — вимагає вимірювання та звітності щодо цих впливів, демонстрація цілеспрямованого інвестора та базового активу / об'єкта інвестування, а також демонстрація внеску інвестора. Громадське інвестування Капітал спеціально спрямовується на людей або громади, які традиційно недостатньо обслуговуються, а також фінансування, яке надається підприємствам з чіткою соціальною або екологічною метою. Деякі інвестування в громаді є впливовим інвестуванням, але інвестування громади є ширшим і розглядає інші форми інвестування та діяльність з цільового кредитування.

Примітка. Сформовано за: Global Sustainable Investment Review 2020. URL : <http://www.gsi-alliance.org/wp-content/uploads/2021/08/GSIR-20201.pdf>.

З наведеної *табл. 3.3* чітко зрозуміло, що політика сталого інвестування передбачає інвестування компанією в конкретні заходи або активи, які передбачають досягнення позитивного соціального або екологічного ефектів і є демонстрацією соціально відповідальної позиції інвестора в сучасному суспільстві. Причому, як свідчать аналітичні дані, у глобальному вимірі спостерігаються яскраво виражені позитивні тенденції нарощення обсягів соціально відповідального інвестування, які досягли 2020 року 35 301 млрд дол. США (*табл. 3.4*).

Таблиця 3.4

Огляд глобальних активів сталого інвестування, 2016—2018—2020 рр.
(мільярди доларів США)

Регіон	2016	2018	2020
Європа	12 040	14 075	12 017
США	8 723	11 995	17 081
Канада	1 086	1 699	2 423
Австралія і Нова Зеландія	516	734	906
Японія	474	2 180	2 874
Усього	22 839	30 683	35 301

Примітка. Сформовано за: Global Sustainable Investment Review 2020. URL : <http://www.gsi-alliance.org/wp-content/uploads/2021/08/GSIR-20201.pdf>.

З наведених даних *табл. 3.4* видно динаміку міжнародних регіональних зрізів сталого інвестування, що відображають значне нарощення ESG інвестицій американськими компаніями, які 2020 року займали у світовому вимірі 48 %, тобто майже половину світових сталих інвестицій. Своєю чергою, на європейські інвестиції 2020 року припадало 34 %, що є значно меншою часткою в порівнянні з 2016-м, коли європейські інвестиції становили 52,7 % усіх світових інвестицій.

Водночас варто відзначити, що Європейський Союз 2020 року оголосив амбітні цілі нарощення сталих інвестицій і оголосив Європейський зелений курс (European Green Deal), спрямований на скорочення шкідливих викидів в атмосферу CO₂ і перетворення ЄС на перший кліматично нейтральний континент до 2050 року. Очевидно, що досягнення таких амбітних цілей вимагає значних обсягів фінансування, тому 15 вересня 2021 року Європейською комісією були затверджені основоположні підходи стосовно політики фінансування сталого розвитку (New European Bauhaus)⁶⁰⁵, яка спрямована на досягнення таких трьох базових цілей:

⁶⁰⁵ New European Bauhaus: new actions and funding to link sustainability to style and inclusion. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_4626.

1) сталість — від кліматичних цілей до циркулярності, нульового забруднення та біорізноманіття; 2) естетика — якість досвіду та стилю, які виходять за межі функціональності; 3) включення — від цінування різноманітності до забезпечення доступності.

Так, відповідно до затверджених підходів, упродовж 2021—2022 років заплановано виділити близько 85 мільйонів євро на проекти Європейського зеленого курсу. Багато інших програм ЄС інтегруватимуть новий Європейський Баухаус як елемент пріоритету без попередньо визначеного виділеного бюджету. Окрім цього, фінансування надходитиме з різних програм ЄС, включаючи програму Horizon Europe для досліджень та інновацій (зокрема, місії Horizon Europe), програму LIFE для довкілля і кліматичних заходів та Європейський фонд регіонального розвитку. Також Комісія пропонуватиме державам-членам використовувати основні цінності Нової Європи у своїх стратегіях територіального та соціально-економічного розвитку, а також мобілізувати відповідні частини своїх планів відновлення і сталості, а також програми в рамках політики згуртованості для побудови кращого майбутнього для усіх⁶⁰⁶.

Україна, як відомо, приєдналась до Європейського зеленого курсу і підтвердила свої наміри реалізації курсу сталого розвитку під час кліматичної конференції ООН у Глазго, яка відбулась у листопаді 2021 року. Зокрема, під час конференції ООН Україна представила національну кліматичну ціль: до 2030 року скоротити викиди парникових газів до рівня 35 % у порівнянні з 1990-м і підтримала низку міжнародних ініціатив, які допоможуть реалізувати цю ціль. Зокрема, це Глобальна ініціатива щодо скорочення викидів метану, Альянс щодо припинення використання вугілля при виробництві електричної енергії, Декларація про стале лісо- та землекористування. Також Україна підтримала ідеї розвитку чистої енергетики, електротранспорту, перехід на сталь з майже нульовими викидами, розвиток водневої енергетики і сталого сільського господарства⁶⁰⁷.

Очевидно, що реалізація всіх цих ініціатив вимагає належного фінансування. У цьому зв'язку, як зазначила заступниця міністра захисту довкілля і природних ресурсів України І. Ставчук, Україна долучиться до міжнародної торгівлі скороченням викидів парникових газів. Це можуть

⁶⁰⁶ New European Bauhaus: new actions and funding to link sustainability to style and inclusion. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_4626.

⁶⁰⁷ Жавжарова Т. Кліматична конференція COP26 у Глазго вплине на всю економічну політику України. Heinrich Boell Stiftung: Київ, Україна. URL : <https://ua.boell.org/uk/2021/11/23/klimatychna-konferentsiya-cop26-u-hlazgo-vplyne-na-vsyu-ekonomichnupolityku-ukrayiny>.

бути контракти як на рівні підприємств, так і на рівні держав, і Україна розраховує, що ці механізми сприятимуть реалізації проєктів енергоефективності та модернізації в низці секторів економіки⁶⁰⁸.

Також українська делегація на Всесвітньому форумі у Глазго провела переговори з міжнародними фінансовими інституціями, зокрема з представниками Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), який планує збільшити фінансування екологічних проєктів щонайменше до 50 % до 2025 року. Ці кошти Україні вкрай необхідні, адже, за словами О. Стефанішиної, «зелений» перехід України потребуватиме приблизно 10 млрд євро щорічно впродовж наступного десятиріччя. Планується, що частково ці кошти будуть мобілізовані на національному рівні, ще частину Україна розраховує залучити за допомогою міжнародних фінансових інституцій⁶⁰⁹.

Водночас експерти наголошують, що без відповідних дій і фінансування всередині країни гарні заяви залишаться лише заявами. У цьому зв'язку, на наш погляд, сприяння забезпеченню цілей сталого розвитку в Україні вимагає партнерського поєднання зусиль держави, фінансового сектору і бізнесу.

Вказані підходи, зокрема в частині розвитку зеленого фінансування, уже знайшли відображення в державній програмі підтримки енергозбереження через надання державними банками Укргазбанк та Ощадбанк так званих «теплих кредитів», які передбачають відшкодування державою частини таких кредитів⁶¹⁰. Також діють місцеві програми здешевлення «теплих кредитів», за якими надається додаткова компенсація (з місцевих бюджетів) за «теплыми» кредитами.

Так, відповідно до проведеного дослідження Держефективності результативності та економічної ефективності державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв із відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010—2020 роки, протягом 2014—2020 років завдяки вищенаведеній державній програмі понад 853 тисяч українських родин інвестували в енергоефективність власного житла близько 8,7 млрд грн:

⁶⁰⁸ Жавжарова Т. Кліматична конференція COP26 у Глазго вплине на всю економічну політику України. Heinrich Boell Stiftung: Київ, Україна. URL : <https://ua.boell.org/uk/2021/11/23/klimatychna-konferentsiya-cop26-u-hlazgo-vplyne-na-vsyu-ekonomichnu-polityku-ukrayiny>.

⁶⁰⁹ Там само.

⁶¹⁰ Урядова Програма «Теплих кредитів» / Держенергоефективності. URL : <https://sae.gov.ua/uk/consumers>.

— 26 656 кредитів на суму 534,7 млн грн — на заміну котлів фізичними особами;

— 303 586 кредитів на суму 6 232,7 млн грн — на енергоефективні заходи для фізичних осіб;

— 6 541 кредитів на суму 1 732,5 млн грн — для стимулювання ОСББ / ЖБК.

Оціночна економія домогосподарствами, отримана внаслідок реалізації заходів Державної програми у 2014—2020 роках, становить близько 460 млн м³ газу щороку. Учасники Державної програми отримали понад 3,3 млрд грн безповоротної допомоги від держави в рамках її роботи.

На реалізацію Державної програми 2020 року було виділено Державним бюджетом 400 млн грн, а саме:

— 202 млн грн — на утеплення індивідуального житла;

— 190 млн грн — для ОСББ / ЖБК;

— 7,7 млн грн — на встановлення твердопаливних котлів.

Учасники Програми отримали понад майже 383,7 млн грн безповоротної допомоги від держави в рамках Державної програми за 2020 рік.

Слід зазначити, що за результатами вибіркового опитування позичальників було виявлено, що 98,5 % учасників Програми вважають її ефективною і потрібною, а власний досвід участі у Програмі оцінюють як позитивний. Під час опитування 1,5 % позичальників були не задоволені Програмою через її нестабільність функціонування і малу суму відшкодування; 36,3 % фізичних осіб — позичальників і 52,9 % ОСББ скористались нею більше ніж два рази, а 85,5 % фізичних осіб — позичальників і 100 % ОСББ хочуть скористатись Програмою ще раз⁶¹¹.

Дані соціологічного опитування учасників програми є яскравим свідченням позитивного ефекту від її реалізації та водночас вказують на явну недостатність державних коштів для реалізації програм енергоефективності, а відтак і на необхідність диверсифікації джерел та механізмів фінансування програм та заходів сталого розвитку національної економіки.

З цих позицій заслугоує уваги напрацювання в Україні підґрунтя для активізації фондового ринку у процесах сталого розвитку через формування законодавчого фундаменту для впровадження ринку «зелених» облігацій (нова редакція Закону України «Про ринки капіталу та органі-

⁶¹¹ Дослідження результативності та економічної ефективності державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв із відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010—2020 роки за результатами обстеження учасників програми у 2015—2020 рр. Держенергоефективність. URL : https://sae.gov.ua/sites/default/files/blocks/Otsinka_TK_14.06.2021.pdf.

зовані товарні ринки», стаття 18⁶¹²). Згідно з цим Законом емісію «зелених» облігацій може здійснювати особа, що реалізує або фінансує проєкт екологічного спрямування. Тобто емітентами зелених облігацій можуть бути: уряд, муніципалітети, фінансові та нефінансові корпорації. Кошти від розміщення таких цінних паперів можуть спрямовуватися на фінансування та/або рефінансування витрат проєкту екологічного спрямування, таких, як проєкти у сфері альтернативної енергетики, енергоефективності, мінімізації утворення, утилізації та переробки відходів, упровадження екологічно чистого транспорту, органічного землеробства, збереження флори і фауни тощо.

Прогнозується, що до 2030 року Україна зможе залучити через випуск «зелених» облігацій 36 млрд дол.

За даними Міжнародної фінансової корпорації (IFC), потенціал українського ринку послуг з енергоефективності та «чистої» енергетики до 2030 року становить 73 млрд дол.⁶¹³. Щоб скористатися цим потенціалом, Україні потрібно ухвалити відповідні стандарти і політику для побудови сталого фінансового сектору.

У цьому напрямі, на наш погляд, перспективною є підписана угода Національним банком України з Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC), що входить до Групи Світового банку для впровадження Проєкту з розвитку сталого фінансування в Україні. Метою Проєкту є розвиток сталого фінансування в Україні шляхом розроблення стандартів «зеленого фінансування» й інтегрованих екологічних, соціальних та управлінських стандартів⁶¹⁴.

Відповідно протягом наступних трьох років IFC працюватиме з Національним банком над розробленням плану дій щодо сталого фінансування, який зосереджуватиметься на «зеленому» фінансуванні та відповідних екологічних, соціальних стандартах і стандартах управління (ESG), щоб допомогти українським банкам працювати в напрямі сталого розвитку.

Національний банк спільно з IFC планують розробити дорожню карту заходів економічної політики для сталого фінансування в Україні

⁶¹² Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України № 3480-IV від 23.02.2006. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>.

⁶¹³ В Україні набув чинності закон про «зелені» облігації. *Укрінформ*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3273278-v-ukraini-nabuv-cinnosti-zakon-pro-zeleni-obligacii.html>.

⁶¹⁴ Національний банк та IFC спільно працюватимуть над розвитком «зеленого фінансування». URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ta-ifc-spilno-pratsyuvatimut-nad-rozvitkom-zelenogo-finansuvannya>.

з акцентом на «зеленому» фінансуванні та інших рішеннях відповідно до Зеленої угоди ЄС та стандартів зелених облігацій ЄС.

Дорожня карта також створить передумови для розвитку зелених облігацій, як це визначено Міжнародною асоціацією ринків капіталу (ISMA).

Слід відзначити й окремі фінансові інституції, які активно реалізують стратегію сталого розвитку України. До таких інституцій передусім слід віднести Укргазбанк (державний банк), який обрав стратегією надання банківських послуг клієнтам, котрі реалізують проекти, пов'язані з ефективним використанням ресурсів і зменшенням шкідливого впливу на навколишнє середовище. Це так звана стратегія екобанкінгу, метою якої є збільшення приватних і державних інвестицій у такі екопроекти: сонячні електростанції (СЕС); вітряні електростанції (ВЕС); гідроелектростанції (ГЕС); теплові електростанції на біопаливі; теплогенерація транспорт; енергоефективні заходи та обладнання тощо (рис. 3.32).

Рис. 3.32. Значущість фінансових екопродуктів у кредитному портфелі Укргазбанку 2020 року

Примітка. Сформовано за: Річний звіт Укргазбанку за 2020 р. URL : https://www.ukrgasbank.com/upload/file/ugb_year_rport_2020.pdf.

З рис. 3.32 видно, що частка екологічних продуктів у структурі сукупного кредитного портфеля Укргазбанку 2020 року становила 32,45 %, а у структурі кредитного портфеля малого і середнього бізнесу — 60,1 %, більш ніж половина усіх наданих кредитів, що підтвердженням задекларованої банком стратегії екобанкінгу. Консультантом з питань зеленого

фінансування Укргазбанку стала Міжнародна фінансова корпорація (IFC), з якою 2016 року було підписано угоду про співпрацю.

Співпраця виявилася плідною: IFC визнала Укргазбанк найкращим емітентом банком у Східній Європі для підтримки торгівельного фінансування, а також планує надати кредит із подальшою конвертацією цього кредиту в частку в капіталі банку. Тож найближчим часом Укргазбанк може не лише отримати приватного інвестора, а й стати першим державним банком із міжнародним партнером.

Таким чином, підбиваючи підсумки проведеного дослідження щодо призначення фінансового сектору у становленні економіки сталого розвитку, слід відзначити його вагоме значення в реалізації на практиці проголошених цілей і завдань сталого (соціально відповідального) інвестування на міжнародному і національному рівнях. Адже прагнення компанії інвестувати в конкретні заходи або активи, які передбачають досягнення позитивного соціального або екологічного ефектів, вимагають не лише соціально відповідальної позиції інвестора, а й реальних джерел і механізмів фінансування таких інвестицій. Як свідчить практика розвинутих країн світу, джерелами фінансування соціально відповідального інвестування є ресурси міжнародних організацій, кошти державних і місцевих бюджетів, громадських об'єднань і приватних інвесторів.

Україна прагне адаптувати зарубіжний досвід соціально відповідального інвестування передових країн світу, однак на практиці зіштовхуються з низкою перепон і протиріч у функціонуванні фінансового сектору та економіки загалом, які вимагають першочергового вирішення, а саме:

- макроекономічна стабілізація як базовий фундамент неінфляційного економічного зростання і стабільного функціонування фінансового сектору й усєї національної економіки;

- нарощення масштабів банківського кредитування національної економіки і зростання доступності бізнесу та населення до банківських кредитів й посткризового відновлення на цій основі національної економіки;

- нормативно-правове врегулювання захисту прав кредиторів і зменшення на цій основі банківських ризиків, а відтак і здешевлення вартості всіх банківських кредитів, у тому числі й екокредитів;

- розвиток фондового ринку в Україні та поширення практики випуску «зелених» облігацій, а також інших фінансових інструментів акумулювання коштів для реалізації екопроектів і програм;

— розширення співпраці на міжнародному рівні з міжнародними організаціями, агентствами, фондами для залучення фінансових ресурсів у сприянні фінансового забезпечення цілей сталого розвитку.

Таким чином, сприяння забезпеченню цілей сталого розвитку в Україні є стратегічним завданням усього фінансового сектору, який у співпраці з міжнародними організаціями, державою, органами місцевого самоврядування і приватними бізнес-структурами повинні спільно реалізовувати стратегію сталого розвитку національної економіки та забезпечувати Україні імідж сучасної європейської держави з конкурентоспроможною економікою та європейськими стандартами сталого соціально-економічного розвитку.

3.5. ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗМІНИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Варто відмітити, що глобальна фінансова криза 2008 року розділила економічне життя з позиції ставлення до фінансової стабільності як фундаментальної детермінанти економічного розвитку, на дві історії з концептуально різним базисом (власне, як це зробив COVID-19 на початку 2020 року). Так, до 2008-го концепція забезпечення фінансової стабільності спиралася на ідеї ринкового лібералізму (ще до нього також уживають поняття «ліве лібертаріанство»), який, своєю чергою, пропагує вільний ринок з максимальним поширенням ринкового саморегулювання в питаннях досягнення рівноваги на фінансових ринках. Установлення рівноваги — прерогатива попиту і пропозиції, які формуються в результаті раціональної поведінки економічних агентів. При цьому єдиний їхній стимул до дій — це індивідуальна вигода.

Утім, уже 2009 року сприйняття всіх вищеокреслених концептів та їхньої дієвості в забезпеченні фінансової стабільності зазнали концептуального переосмислення, зумовивши перегляд і суттєве посилення ролі регуляторних механізмів у цьому процесі. Тоді постає питання, що є причиною таких кардинальних, світоглядних змін стосовно визначення де-

термінантних чинників передумов стійкого розвитку економіки. Невже класики лібералізму, насамперед А. Сміт, помилялися в саморегульній силі невидимої руки ринку? Переконані, що це не так. У відомому трактаті «Дослідження про природу та причини багатства народів» науковець обґрунтував об'єктивні закони ринку; увів поняття вільного ринку та вільної конкуренції і визначив їх головними двигунами здорової економіки; популяризував попередньо наявну концепцію *laissez-faire*, тобто обмеження впливу держави на економіку. Також А. Сміт зазначав, що «всі відомі досі (економічні. — *Авт.*) системи — ті, які засновані на переваженні (перевагах), і ті, що гуртуються на заборонах, — повинні поступитися місцем очевидній і простій системі природної свободи, яка встановить себе сама, без сторонньої допомоги. Сутність цієї системи така: «Будь-яка людина, поки не порушує встановлених законів, вільна слідувати своїм власним шляхом і переслідувати корисливі інтереси, а також використовувати свою працьовитість і капітал для вільної конкуренції з аналогічною працьовитістю і капіталами інших людей». Поряд з тим, що ці слова і зараз не втратили жодної актуальності, нам видається важливим зрозуміти, що науковець мав на увазі під такими «непомітними», з позиції сучасності, термінами, як «природна свобода» і «закон». Щоб дати відповідь на це запитання, слід звернути увагу на іншу його фундаментальну працю «Теорія моральних почуттів», у якій він пише, що «висловлювати своє співчуття іншим і забувати самого себе, обмежувати наскільки можливо особистий егоїзм і віддаватися поблажливою симпатією до інших представляє вищу ступінь моральної досконалості, на яку тільки здатна людська природа», а також «землевласник володіє майже всією землею. Відчуваючи природне співчуття і турботу про інших людей, він розподіляє багатство, і тоді, як ніби за допомогою невидимої руки, суспільство стане зрівняльним (збалансованим)». Також відмітимо, що видатний лінгвіст і філософ сучасності Н. Хомскі помітив, що це один із двох разів (!), коли А. Сміт уживав такий наразі відомий термін «невидима рука». Але головна проблема в тому, що в сучасному світі цей і вищеокреслені терміни трактуються викривлено. Повністю розділяємо позицію Н. Хомскі, що невидима рука — це «невидимі» моральні принципи, без дотримання яких ринкова економіка ліберального типу не має перспектив до стабільного і стійкого розвитку в часі.

Повертаючись від класики лібералізму до сучасної проблематики забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору, акцентуємо увагу на тому, що велика кількість науковців та експертів сходяться

в думці, що основною причиною фінансової кризи 2008 року стало панівне превалювання індивідуальних інтересів над суспільними, що також через лібертаріанський підхід до формування ринкових відносин було повністю позбавлене запобіжників у формі якісного державного контролю і регулювання. Своєю чергою, неадекватна діагностика фінансового стану банківських конгломератів рейтинговими агентствами; схемні операції на фінансових ринках; необґрунтоване винесення ризику «за дужки» з операцій економічних агентів шляхом застосування складних похідних фінансових інструментів; шалені обсяги операцій із пов'язаними особами та інше — усе це, на нашу думку, наслідок неправильного сприйняття поняття «невидима рука», аморалізації ринкової економіки, позбавлення її природних одночасно обмежувальних і збалансовувальних сил.

Якщо звернути увагу на сучасну полеміку щодо передумов забезпечення безперервності діяльності, то все частіше вживаються такі терміни: цінність діяльності суб'єкта господарювання, рівність доходів, гармонізація інтересів широкого кола стейкхолдерів, ризик-культура на підприємстві, соціальна відповідальність, соціалізація економіки і сталий розвиток. Для прикладу, у звіті Deloitte 2017 року зазначається факт зростання кількості організацій, які приділяють свою увагу саме стійкому формуванню цінності бізнесу в довгостроковій перспективі, орієнтуючись при цьому на широке кола зацікавлених сторін, включаючи працівників, клієнтів, суспільство, регуляторні органи, інвесторів і навколишнє середовище, а не обмежуючись виключно інтересами власників⁶¹⁵. У рамках Міжнародної інтегрованої системи звітності (International Integrated Reporting Framework) введено термін «інтегроване мислення», під яким розуміється формування бізнес-стратегії установи через призму комерційного, соціального та екологічного контекстів.

Також варто звернути увагу на поточні світоглядні трансформації пріоритетів економічної політики з огляду на поширення в економічному бутті концепції сталого розвитку. Інтеграція цілей сталого розвитку до стратегій розвитку національних економік зумовлює глобальний тренд на формування не просто соціально орієнтованої, а суспільно орієнтованої та навіть цивілізаційно орієнтованої економіки, для якої пріоритетом найвищого рівня має бути збереження забезпечення рівних можливостей для всіх індивідуумів, доступність і рівність між поколіннями.

⁶¹⁵ Annual reports insights 2017. Surveying FTSE reporting. *Deloitte*. URL : <https://www2.deloitte.com/ie/en/pages/risk/articles/annual-report-insights.html>.

Усе вищезазначене дає підставити говорити про те, що сучасні тренди соціалізації бізнесу, економічного середовища та економіки загалом — це не що інше, як повернення до витоків класичного лібералізму за А. Смітом, але звичайно в сучасній інтерпретації та з урахуванням сформованого досвіду. Це, своєю чергою, ставить перед науковою громадою нові завдання, а саме необхідність обґрунтування теоретико-методологічної парадигми забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору в умовах формування суспільно орієнтованої ринкової економіки, націленої на створення передумов сталого розвитку, оскільки останнє зумовлює зростання значущості комплексної оцінки ефектів функціонування сфери фінансового посередництва; стимулює поглиблення фінансової інклюзії як з позиції доступу економічних агентів до фінансових послуг, так і фінансового забезпечення суспільно значущих видів економічної діяльності; обґрунтовує першочерговість сприяння підвищенню добробуту населення країни і його стійкості до економічних потрясінь.

Далі розкриємо авторську позицію щодо соціально-економічних і синергетичних ефектів імплементації положень концепції сталого розвитку у функціонування фінансового сектору.

Варто відмітити, що криза COVID-19 яскраво виявила вразливі місця і нерівності у фінансовій системі та економіках світу загалом, які потребують нагальної трансформації. Так, по-перше, саме криза COVID-19 зацентрувала увагу світової наукової спільноти на системній і глибоко взаємопов'язаній природі ризиків, а саме тій ситуації, коли криза охорони здоров'я порушує, а часом повністю призупиняє функціонування сфери торгівлі, а отже, і фінансові потоки, а також ризиках, зумовлених кліматичними змінами, які дедалі підвищуються і матеріалізуються. По-друге, саме криза COVID-19 підкреслила основні вразливості, які накопичувались у глобальній економіці протягом десятиліть і характеризуються таким: 1) стабільна орієнтованість фінансових ринків на короткостроковій перспективі за одночасного збереження високого рівня кредитного плеча / левериджу та переважної відособленості від нагальних потреб реальної економіки; 2) надлишкова заборгованість багатьох національних економіки. По-третє, криза COVID-19 об'єктивно прискорила цифровізацію економіки і ліквідувала будь-який скепсис щодо необхідності цифрової трансформації суспільства. Водночас це ще більше підкреслило нерівність у доступі та використанні цифрових технологій, у тому числі у процесі задоволення потреб суб'єктів економічних відносин у фінансовому

обслуговуванні. По-четверте, це виявило незадовільну стійкість багатьох національних економік, у тому числі через недостатнє інвестування в систему охорони здоров'я і соціального захисту домогосподарств у разі криз. Усе це по-новому актуалізує концепцію сталого розвитку і важливість акумуляції зусиль різних суб'єктів господарювання задля досягнення цілей сталого розвитку. До останніх, насамперед, відносять таке коло суб'єктів:

1) міжнародні фінансові організації, статутна діяльність яких безпосередньо спрямована на сприяння досягненню цілей сталого розвитку. При цьому наразі їхня діяльність повинна бути спрямована на підвищення доступності різних національних економік до довгострокового сталого фінансування;

2) банки розвитку як продуценти інвестицій ініціатив сталого розвитку;

3) інститут змішаного фінансування (*blended finance funds*), який слугує посередником між суспільно значимими проектами та інвесторами, перетворюючи процес реалізації цілей сталого розвитку в комерційно життєздатну діяльність. У межах функціонування цього інституту фінансування інституції фінансового сектору виконують роль виключно учасників фондування переважно на умовах фандрайзингу, а ризик-менеджмент відповідної проектної діяльності здійснюється фондами змішаного фінансування;

4) безпосередній приватний сектор, який відіграє вирішальну роль у фінансуванні сталих інвестицій. Однак поточна бізнес-модель, яка орієнтована на генерування короткострокового фінансового прибутку для акціонерів, не сприяє підтримці внеску бізнесу у виконання цілей сталого розвитку. Вирішення цього питання, насамперед, повинно передбачати формування такої бізнес-моделі, до пріоритетів функціонування якої б відносили комплексне забезпечення інтересів широкого кола зацікавлених сторін, а не лише для акціонерів.

Водночас, вивчаючи питання функціонування фінансового сектору в контексті сприяння реалізації цілей сталого розвитку, варто наголосити на таких аспектах:

1) фінансові установи — це комерційні інституції, для яких генерування прибутків потрібне як з позиції задоволення інтересів акціонерів, так і сприяння належному рівню капіталізації, у тому числі задля дотримання нормативів капіталу;

2) активне залучення до процесів сталого фінансування вимагає від фінансових установ формування довгострокового фондування, при цьому вартість його залучення повинна комерційно узгоджуватися з дохідністю фінансових інструментів сталого фінансування;

3) забезпечення життєздатності імплементації концепції сталого розвитку в діяльність фінансової установи перш за все повинно передбачати зміну світоглядної парадигми її функціонування шляхом переходу від моно- до мульткритеріальності, а саме впровадження концепції потрійного критерію (*triple bottom line*). Це повинно передбачати побудову такої бізнес-моделі та формування такої корпоративної стратегії, яка була б націлена на досягнення потрійного результату: людина, планета і прибуток. Такий підхід вимагає ухвалення рішень на основі балансу, маючи на меті одночасно та однаково задовольняти потреби широкого кола зацікавлених сторін, планети і фінансову стабільність клієнтів, не наділяючи жоден окремий параметр вищою пріоритетністю.

Загалом, вважаємо, що застосовувана фінансовими установами на сучасному етапі концептуальна основа ведення бізнесу, за якої має місце сприйняття розвитку економічних систем через призму пристосування суспільних потреб до інтересів ринку, є однією з рушійних перешкод якісному забезпеченню їхньої фінансової стабільності фінансових установ. На наше тверде переконання, забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору належить до об'єктивних потреб економіки, а тому управління нею не може виходити виключно з позицій максимізації прибутковості. Тут важливим є використання комплексного підходу і потребує змістовного переформатування мети діяльності фінансових установ на максимізацію економічної цінності як сукупності фінансових та суспільних кількісних і якісних наслідків їх функціонування. При цьому прибуток є лише одним із компонентів формування загальної цінності, що генерується діяльністю інституцій фінансового сектору. Більше того, збільшення прибутку установи ще не є гарантією зростання її економічної цінності і навіть, навпаки, може спровокувати її зниження. Тобто економічна цінність — це не адитивна функція від результатів діяльності фінансових установ, а наслідок складних, нелінійних, синергетичних взаємозв'язків між її компонентами (рис. 3.33).

Тобто бізнес-модель фінансової установи сталого розвитку повинна базуватися на такій концепції, яка б логіку суб'єктивного мислення індивідів спрямовувала на досягнення оптимуму у співвідношенні якості індивідуальної господарської діяльності та інтересів суспільства.

* Соціальні наслідки діяльності фінансових установ безпосередньо залежать від глибини імплементації принципів соціалізації у їх бізнес-напрями та їх сприйняття суспільством загалом.

Рис. 3.33. Сутність економічної цінності діяльності фінансових установ, її взаємопов'язаність із ринковою вартістю їхнього бізнесу

Джерело. Хуторна М. Е. Забезпечення фінансової стабільності кредитних установ: теорія, методологія, практика : монографія. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2019. 450 с.

Саме концепція економічної цінності дозволяє відобразити рівень узгодженості інтересів широкого кола зацікавлених сторін і враховує як прагматичні цілі власників бізнесу, так соціально-економічну мету функціонування фінансового сектору. Так, орієнтація на соціально-економічні цінності — це спосіб світоглядної зміни ведення бізнесу фінансовими посередниками. Саме в межах ціннісної парадигми ведення бізнесу забезпечення фінансової стабільності є передумовою життєздатності такої бізнес-моделі. У разі використання моделі акціонерів, яка проголошує максимізацію прибутковості акціонерів головною метою управління, заходи щодо забезпечення фінансової стабільності сприймаються лише як витратна частина бізнесу, яку варто мінімізувати з урахуванням комплаєнс вимог.

Отже, сформулюємо низку гіпотез щодо соціально-економічних ефектів імплементації положень концепції сталого розвитку у функціонування фінансового сектору (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Зміст наукових гіпотез дослідження

Позначення	Зміст гіпотези
H1	Діяльність фінансової установи на основі концепції потрійного критерію формує вищий її потенціал до підвищення ринкової вартості бізнесу
H2	Що більша кількість фінансових установ вибудовують свою діяльність на основі концепції потрійного критерію, то вищий рівень суспільного добробуту
H3	Підвищення фінансової інклюзії у сфері зелених і соціально орієнтованих фінансів сприяє підвищенню конкурентоспроможності та резистентності фінансового сектору до різноманітних внутрішніх і зовнішніх шоків

Примітка. Розроблено автором.

При цьому відмітимо, що гіпотезу 1 потрібно розглядати з позиції синергії гіпотез 2 і 3. Це пояснюється тим, що, по-перше, підвищення добробуту населення на основі зворотних зв'язків впливає на потенціал фінансового сектору до масштабування і зростання його ринкової вартості, що схематично представлено на *рис. 3.34*. По-друге, це також реалізується через контур функціонування реального сектору економіки, який під впливом розширення фінансової інклюзії спонукає зростання можливостей фінансування виробничої діяльності, сприяючи тим самим економічному розвитку.

Варто відмітити, що наразі в рамках функціонування Мережі сталого банкінгу та фінансів, яка розпочала своє функціонування 2012 року та

станом на 2021 рік нараховує 43 країни-члени, вироблено основні постулати інституту фінансового посередництва в умовах становлення економіки сталого розвитку, серед яких центральне місце відведено саме поглибленню фінансової інклюзії з позиції впровадження положень концепції сталого розвитку.

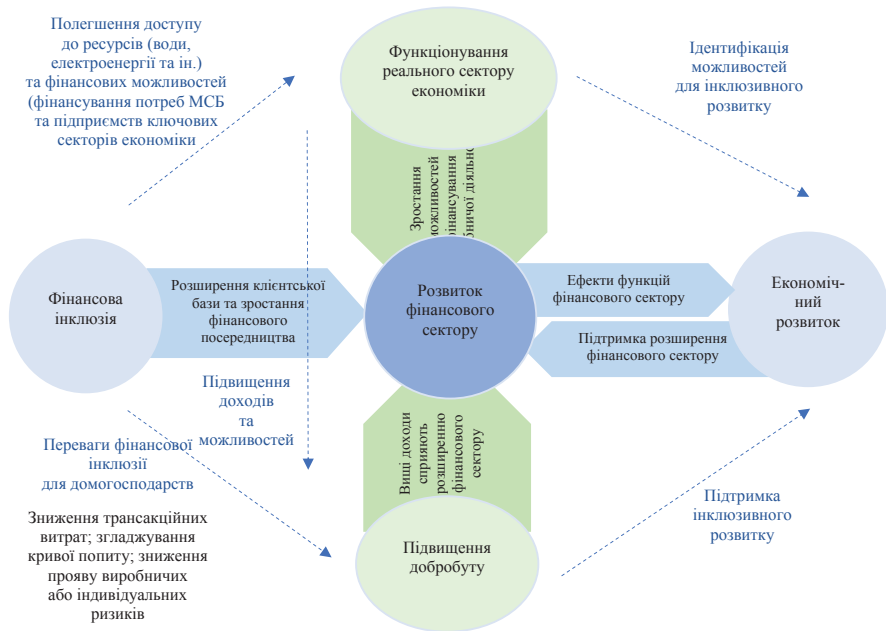

Рис. 3.34. Логіка причинно-наслідкових зв'язків між розвитком фінансового сектору, фінансовою інклюзією, діяльністю суб'єктів реального сектору економіки, добробутом суспільства та економічним розвитком

Примітка. Побудовано автором.

Саме тому проблематиці фінансової інклюзії в цій монографії приділено особливу увагу. До інших постулатів віднесено такі: 1) упровадження в діяльність фінансових інституцій методології управління екологічними та соціальними ризиками; 2) сприяння розвитку інституту зелених фінансів, насамперед, регламентація і популяризація застосування зелених облігацій; 3) належне задоволення потреб у фінансових продуктах суб'єктів сільськогосподарського сектору економіки та малого і середнього підприємництва, тобто тих сфер підприємницької діяльності, які в рамках

традиційної парадигми функціонування інституту фінансового посередництва досить часто перебувають поза периметром комерційної зацікавленості фінансових інституцій у задоволенні фінансових потреб таких суб'єктів господарювання.

З огляду на вищезазначене задля становлення сталого фінансового сектору, тобто такого, функціонування якого базується на концепції сталого розвитку, потрібно:

- передбачити забезпечення фінансової інклюзії як безумовної передумови становлення сталого фінансового сектору, зафіксувавши це у відповідній концепції;

- узгодити заходи щодо формування сталого фінансового сектору і поглиблення фінансової інклюзії на засадах синергії;

- сприяти розвитку інноваційних фінансових інструментів, орієнтованих на інклюзивність і становлення сталого фінансового сектору. Зокрема, може йтися про гендерні облігації, страхування кліматичних ризиків і кредитування малих та середніх підприємств, які функціонують у зелених секторах економіки. Так, наприклад, ініціативи уповноваженої інституції у сфері ринку капіталу Марокко спрямовані на підвищення рівня фінансового залучення жінок до сфери підприємництва, тобто стосуються розвитку інноваційних гендерно орієнтованих фінансових інструментів. Поряд з цим також має місце розвиток фінансових інновацій, орієнтованих на навколишнє середовище, застосування яких демонструє наскрізні переваги, зокрема стимулюючи фінансову інклюзію і соціальну стійкість. Насамперед, це цільові фінансові інструменти, націлені на підтримку смарт-сільського господарства та автономних сонячних рішень;

- створити механізм моніторингу впливу зміни клімату на фінансовий стан споживачів роздрібних фінансових послуг. Як приклад доцільно навести Резервний банк Фіджі, який здійснює моніторинг впливу кліматичних змін на фінансовий стан роздрібних і гуртових споживачів банківських послуг. Тут варто відмітити, що, з одного боку, існує лише два основні канали впливу кліматичних змін на економічні процеси, у тому числі у фінансовому секторі, а саме фізичного і транзитивного походження. Перше стосується екстремальних погодних явищ та об'єктивної поступової зміни клімату. Друге опосередковується формальними і неформальними екологічними стандартами, еволюційним технологічним розвитком і зміною преференцій споживачів. Характер взаємозв'язку між ризиками, спричиненими кліматичними змінами, економікою і наслідками для фінансового сектору, наведено на *рис. 3.35*.

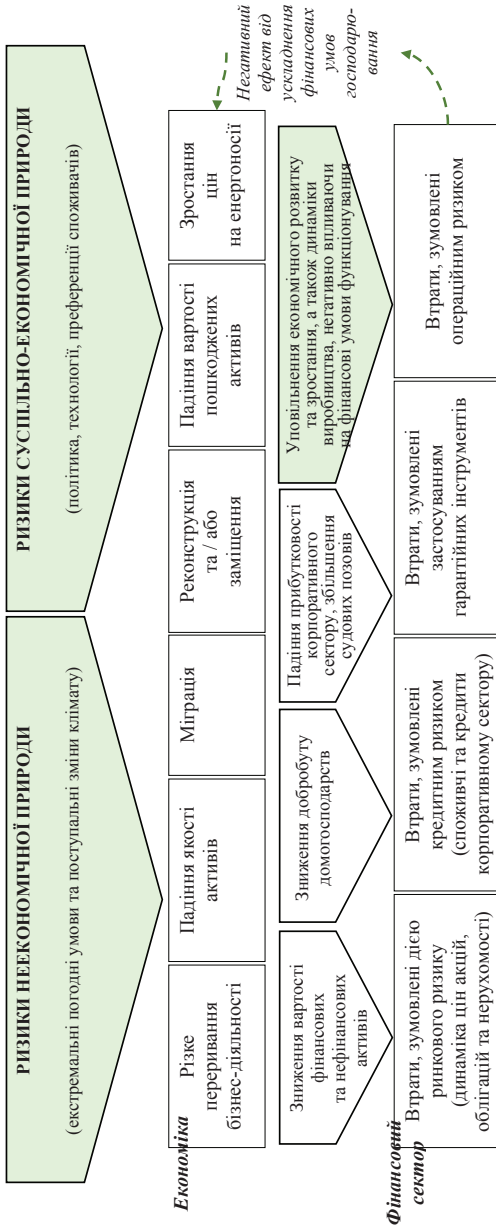

Рис. 3.35. Природа впливу кліматичних змін на функціонування фінансового сектору через призму базових каналів і потенційних постефектів

Примітка. Побудовано за: Grippa P., Schmittmann J., Suntheim F. Climate Change and Financial Risk. *IMF Finance and Development*. 2019. Vol 56. № 4.

Варто відмітити, що залежно від динаміки і масштабності підвищення глобальних температур, а також темпів переходу до низьковуглецевої економіки, як ризики неекономічної природи, так і суспільно-економічного характеру здатні впливати на кредитні, операційні, ринкові та ризики ліквідності, створюючи загрози прибутковості та платоспроможності інституціям фінансового сектору і реального сектору економіки.

Згідно з дослідженнями Мережі центральних банків і регуляторів з озеленення фінансової системи (Network for Greening the Financial System), без заходів щодо скорочення викидів вуглецю середні світові доходи можуть знизитися приблизно на чверть до 2100 року.

При цьому середній показник вартості під ризиком може зрости до 17 відсотків залежно від динаміки підвищення температури, а обсяг знецінених активів суб'єктів різних секторів економіки може перевищити 20 трильйонів доларів⁶¹⁶. Вищезазначене кількісно підтверджує необхідність упровадження у функціонування фінансового сектору методології управління кліматичними ризиками, що повинно реалізовуватися за мультирівневим підходом, тобто на рівнях національної економіки; фінансового сектору та окремих фінансових установ (рис. 3.36).

Отже, як впливає з усього вищезазначеного, наразі вже є очевидним існування безпосереднього зв'язку між виникнення кліматичних ризиків і подальшою їхньою трансформацією у фінансові загрози, у тому числі для інституцій фінансового сектору. А як відомо, саме до операційного мандату центрального банку відносять завдання забезпечення стійкості фінансових інституцій до різноманітних ризиків та їхню фінансову стабільність загалом. Якщо ж говорити про імплементацію концепції сталого розвитку у сферу економічних відносин, то на перший погляд це насамперед є прерогативою національних урядів.

Водночас саме функціонал центральних банків і регуляторів інституцій фінансового сектору насамперед націлений на формування та забезпечення належного функціонування в подоланні різноманітних ризиків і загроз фінансовій стабільності, а отже, і тих, що пов'язані зі зміною клімату (авторські міркування щодо особливостей впливу кліматичних чинників і функціонування фінансового сектору наведено в табл. 3.6).

⁶¹⁶ Network for Greening the Financial System. A call for action: Climate change as a source of financial risk. Executive summary. First comprehensive report. 2019. URL : https://www.ngfs.net/sites/default/files/medias/documents/synthese_ngfs-2019_-_17042019_0.pdf.

Рівень 1 — макрорівень
<i>Завдання:</i>   1) розроблення загальнонаціональної політики щодо управління кліматичними ризиками; 2) узгодження національної політики з міжнародними цілями та стандартами у сфері екологізації економік; 3) узгодження національної політики з національними цілями та стратегіями розвитку економіки
Рівень 2 — мезорівень (рівень центрального банку, спеціалізованих регуляторів і професійних асоціацій)
<i>Завдання:</i>   1) розроблення стратегії формування сталого фінансового сектору; 2) розроблення керівництва з поетапної її реалізації; 3) розроблення методології нагляду та стимулювання трансформації фінансового сектору в рамках концепції сталого розвитку; 4) розроблення інструментів моніторингу трансформаційних процесів у функціонуванні фінансового сектору
Рівень 3 — мікрорівень (рівень інституцій фінансового сектору)
<i>Завдання:</i>   1) розроблення стратегії забезпечення сталості (sustainability) установи; 2) трансформація організаційної структури установи; 3) трансформація внутрішніх політик і процесів з огляду на детермінанти сталого розвитку та загальнонаціональну і секторальну стратегії; 4) налагодження процесів моніторингу, звітування та розкриття інформації про імплементацію положень концепції сталого розвитку

Рис. 3.36. Ієрархічна структура впровадження управління кліматичними ризиками суб'єктів господарювання в рамках становлення сталого фінансового сектору

Примітка. Розробка автора.

Таблиця 3.6

Характеристичні особливості та зміст впливу кліматичних змін на функціонування фінансового сектору

Критеріальна ознака	Зміст впливу
Глибина і масштабність дифузії впливу	Кліматичні зміни одночасно впливають на функціонування всіх суб'єктів економіки (домогосподарства, підприємства, уряди), незважаючи на вид їхньої економічної діяльності чи просторове розміщення. При цьому подібні ризики перебувають в експоненціальній залежності з переломними моментами, що зумовлює їхню здатність до стрімкого зростання їх значущості та сили впливу. Тобто вплив від їх настання може бути набагато сильнішим за своїми наслідками, масштабнішим в аспекті контрагентів впливу та різноманітним у своїх проявах, ніж вплив інших структурних змін

Критеріальна ознака	Зміст впливу
Передбачуваність	Незважаючи на об'єктивну невизначеність постефектів, часових горизонтів та кліматичного майбутнього, водночас існує висока ймовірність того, що синергія ризиків неекономічного та суспільно-економічного походження матеріалізуються в загрози фінансовій стабільності фінансового сектору
Незворотність	Науково доведено, що понад певний поріг зміни клімату вже матимуть незворотні наслідки для суспільства. Це, безумовно, вплине на всі різновиди економічних відносин, у тому числі ті, що мають місце у сфері фінансового посередництва
Залежність від завчасних дій	Масштаб і характер майбутніх впливів на фінансовий сектор безпосередньо залежать від комплексних дій урядів, центральних банків і наглядових інституцій, а також самих інституцій фінансового сектору, суб'єктів господарювання нефінансового сектору та домашніх господарств

Примітка. Розробка автора.

Варто відмітити, що в основі методології управління фінансовою стабільністю фінансового сектору лежать ризик-орієнтовані підходи. Водночас передумовою їх застосування є розвиток методології відображення впливу певних ризиків в оцінці активів. За умови перебування фінансового сектору осторонь кліматичних змін, та й детермінант економіки сталого розвитку загалом, матиме місце нездатність адекватного відображення кліматично зумовлених фінансових ризиків (до речі, об'єктивність існування яких невідворотна) у вартісній оцінці активів.

З огляду на все вищезазначене вважаємо необхідною реалізацію цілої низки заходів. По-перше, налагодити оцінку кліматозумовлених фінансових ризиків на рівні фінансового сектору, зокрема шляхом упровадження таких інструментів: 1) картографування ризиків неекономічної та суспільно-економічної природи в розрізі каналів їх виникнення та дифузії (представлено на *рис. 3.35*) і виокремлення ключових індикаторів ризику як основних об'єктів моніторингу в рамках окресленої проблематики; 2) кількісне оцінювання кліматозумовлених фінансових ризиків; 3) урахування впливу кліматичних змін до методології прогнозування і моніторингу рівня фінансової стабільності фінансового сектору.

По-друге, включення кліматозумовлених фінансових ризиків до об'єктів пруденційного регулювання інституцій фінансового сектору. Це, своєю чергою, повинно передбачати таке: 1) включення до об'єктів системи управління ризиками кліматозумовлених фінансових ризиків і віднесення цього до пріоритетних аспектів стратегічного розвитку банку; 2) на рівні

ризик-менеджменту формування політики і процедур управління кліматичними ризиками як на портфельному, так і індивідуальному рівнях та більше того — їх інтеграції до методології оцінювання кредитних, операційних та ринкових ризиків; 3) запровадження вимоги до ідентифікації, оцінювання, управління та формування звітності щодо кліматозумовлених фінансових ризиків; 4) активна діяльність регулятора щодо розроблення стандартів методології управління кліматозумовленими фінансовими ризиками на рівні фінансових установ, включаючи розроблення метрик та обґрунтування цілей задля зменшення впливу діяльності фінансового сектору на виникнення кліматичних ризиків.

По-третє, задля формування стимуляційного середовища центральним банкам також доречно імплементувати урахування факторів сталості в рамках власного фінансового менеджменту. Звичайно це повинно здійснювати без шкоди їхньої здатності виконувати покладені на них функції, зокрема при управлінні певними наявними портфелями, наприклад у рамках управління власним капіталом, пенсійними фондами або резервами. Поряд з цим важливо активувати наукові дослідження щодо вивчення взаємодії між зміною клімату і повноваженнями центральних банків, а також впливом кліматозумовлених фінансових ризиків на монетарну політику центральних банків.

По-четверте, налагодити тісну комунікацію центральних банків і державних органів, які відповідальні у сфері практичної реалізації концепції сталого розвитку, з аналітичними інституціями, які здійснюють оцінювання кліматичних ризиків. При цьому подібна інформація про стан кліматичних змін та їхній вплив на економічне буття в розрізі національних економік повинна бути загальнодоступною.

По-п'яте, це сприяти підвищенню обізнаності суспільства про особливості взаємозв'язку між кліматичними змінами і безпосередніми наслідками для їхнього фінансового становища, тобто про логіку і характер перетворення кліматичних чинників у фінансові ризики, загрози або можливості. При цьому подібна діяльність повинна здійснювати усіма суб'єктами системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору в умовах сталого розвитку.

По-шосте, для формування сталого фінансового сектору не менш важливим є його інституційне забезпечення. Так, необхідне поширення таксономії інформації про кліматичні зміни, яке забезпечуватиме можливості: 1) ідентифікації, оцінки та управління ризиками, пов'язаними з кліматом і навколишнім середовищем фінансовими установами; 2) підвищення усвідомленості відмінностей між потенційними ризиками для різних

типів активів; 3) мобілізації капіталу для зелених і низьковуглецевих інвестицій відповідно до Паризької угоди.

Загалом, упровадження всього вищезазначеного дозволить забезпечити формування сталого фінансового сектору, змістову відмінність якого від традиційного інституту фінансового посередництва подано на рис. 3.37.

Рис. 3.37. Парадигмальні детермінанти трансформації функціонування фінансового сектору в умовах становлення економіки сталого розвитку

Примітка. Розробка автора.

Отже, важливо усвідомити, що зміна клімату створює значні фінансові ризики, які найкраще пом'якшити шляхом раннього і поступового переходу. А задля останнього потрібно виконати значний обсяг аналітичної роботи, щоб забезпечити центральні банки та органи нагляду відповідними інструментами і загалом методологією визначення, кількісної оцінки та зменшення сили впливу кліматичних ризиків у фінансовому секторі.

Вважаємо, що один з архіважливих постефектів, які виникають в умовах здатності фінансових установ управляти кліматичними ризиками суб'єктів господарювання, — це розширення можливостей сталого

фінансування для суб'єктів багатьох секторів економіки, зокрема будівництва, енергетики, транспорту, промисловості та агробізнесу. Саме через фінансові канали концепція сталого розвитку, на нашу думку, здатна найшвидше поширюватися на інші сектори економіки, трансформуючи їх згідно з екологічними, соціальними та економічними принципами. В умовах становлення економіки сталого розвитку фінансовий сектор повинен перейти від концепції забезпечення фінансової стабільності до забезпечення сталості, що вважаємо її еволюційною трансформацією, базові параметри якої подано в *табл. 3.7*.

Таблиця 3.7

Етапізація еволюційної трансформації концепції забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору

Часовий горизонт еволюційних змін	До світової кризи 2008 року	2009—2015 роки	Після 2015 року
Детермінанти	Стала прибутковість, у тому числі зростаюча динаміка ROE та ROA. Виконання нормативів регулятора. Оцінка ризиків за реактивним підходом	Індивідуальна відповідальність за фінансові результати діяльності фінансових установ. Соціально-економічний вплив інституцій фінансового посередництва. Проактивність в управлінні ризиками	Гармонізація інтересів широкого кола зацікавлених сторін. Мета функціонування — максимізація цінності своєї діяльності для суспільства. Комплексний багатоаспектний вимір ефективності діяльності. Базування корпоративного управління установи на ризик-культурі
Типи ризиків	Фінансові ризики	Фінансові ризики та соціальний вплив	Фінансові ризики. Соціальний та екологічний вплив. Ризик-культура
Постулати	Рациональна поведінка економічних агентів. Вільний ринок з максимальним поширенням ринкового саморегулювання. Ринковий лібералізм	Нераціональна поведінка економічних агентів. Необхідність адміністративного запровадження контрциклічного регулювання інституту фінпосередництва. Соціально орієнтована економіка	Нераціональна поведінка економічних агентів. Забезпечення сталої фінансової системи. «Етична» економіка (класичний лібералізм)

Примітка. Розробка автора.

Варто відмітити, що, структуруючи трансформацію фінансового сектору за парадигмою сталого розвитку, доцільно виокремлювати ринкову і суспільну його компоненти. І, на нашу думку, сталість фінансового сектору має місце за умови збалансованості цих двох компонент (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

**Структурування еволюційної трансформації фінансового сектору
за парадигмою сталого розвитку**

Стадії еволюції фінансового сектору з позиції парадигми сталого розвитку	Взаємозв'язок між «ринковою» і «суспільною» компонентою фінансового сектору		Пріоритети	Детермінанти сталості	Типи ризиків	Часовий горизонт впливу
	«Суспільна» ФС (СФС)	«Ринкова» ФС (РФС)				
Фінансова стабільність, фінансова несталість	СФС << РФС		Монетарна стабільність, низька волатильність цін на фін. та нефін. активи	Створення фінансової вартості	Фінансові ризики	Короткостроковий
Перехідний стан	СФС ≠ РФС; СФС → РФС		Окрім попередньо зазначених, також: упевненість (довіра) до системоствірних фінустанов та ринків	Окрім попередньо зазначених, також: позитивний соціальний ефект	Усі суттєві фінансові ризики	Середньостроковий
Фінансова сталість	СФС = РФС = баланс		Окрім попередньо зазначених, також: природний рівень безробіття	Окрім попередньо зазначених, також: позитивний екологічний ефект; розвиток ризик-культури задля формування інтегрованої цінності	Усі суттєві фінансові ризики, а також соціальний, екологічний та культурний ризики	Довгостроковий

Примітка. Розробка автора.

Зауважимо, що все це зумовлює необхідність на рівні окремих фінансових інституцій упроваджувати мультиаспектний підхід при ухваленні управлінських рішень, а саме з позиції впливу на навколишнє середовище, суспільство та економіку. При цьому принципи сталого розвитку повинні стати світоглядним стрижнем внутрішньої системи менеджменту інституцій фінансового сектору, а не братися до уваги лише, наприклад, в аспекті корпоративної соціальної відповідальності.

3.6. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ШЛЯХОМ УРАХУВАННЯ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Прийняття «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development» ознаменувало новий етап формування подальших перспектив суспільства, адже практично всі країни світу почали включати цілі сталого розвитку в національні плани і стратегії, а окремі з них створили координаційні структури для послідовної реалізації стратегічних та оперативних завдань, спрямованих на зміцнення добробуту і можливостей людини, розвитку стійкої та справедливої економіки, а також забезпечення глобального екологічного розвитку⁶¹⁷.

Досягнення таких цілей сталого розвитку суттєвим чином залежить від стабільності та розвитку фінансового сектору, який на сьогодні може і повинен стати механізмом ефективного акумулювання, розподілу та обігу фінансових ресурсів усіх економічних суб'єктів і драйвером сталого розвитку не лише в Україні, а й у світі. Саме тому й виникає нагальна потреба у формуванні методологічних засад системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору та її поступовій трансформації з огляду на урахування детермінант економіки сталого розвитку.

Серед інструментів методології наукових досліджень варто виділити системний підхід, який спрямований на вирішення складних економічних систем, а саме: 1) визначення змісту системи та її складових як підсистем

⁶¹⁷ Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL : https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (date of access: 25.02.2020).

нижчого порядку; 2) методологічні аспекти класифікації систем; 3) аналіз їхніх функцій у системних дослідженнях. Системний підхід базується на понятті «система» (від *грецьк.* *systeme*) — ціле, складене з окремих частин, і означає сукупність елементів, які перебувають у відносинах один з одним⁶¹⁸. Тобто системи складаються з певного комплексу взаємопов'язаних елементів, котрі можна виокремлювати та аналізувати.

Слід зазначити, що більшість визначень «система»⁶¹⁹, які дають фахівці в цій сфері, характеризуються певною відповідністю. Їхня сутність в основному зводиться до того, що система є певною сукупністю, цілісністю, об'єднанням або множиною. На нашу думку, **система** — це сукупність, що складається зі з'єднаних частин, множини елементів, які є неподільними, відповідними і перебувають у взаємозв'язках один із одним та утворюють визначену цілісність, тобто єдність певної структури, яка із зовнішнім середовищем взаємодіє як єдине ціле. Поняття «система» широко застосовується в різноманітних сферах науки і практики, зокрема в банківській сфері. Кожен об'єкт наукових досліджень можна назвати системою. Слід зауважити, що уявлення про систему і системний підхід як метод наукового дослідження формувались у процесі складної і тривалої еволюції. Тому нині в економічній літературі можна натрапити на досить багато загальних визначень системи, однак жодне із них, узятє окремо, не характеризує повною мірою їхній зміст. Сутність цього поняття відображає сукупність формальних і змістовних визначень, що створює передумови для характеристики найбільш суттєвих властивостей КБ як системи та основні принципи системності (С-принципи) організації об'єкта дослідження⁶²⁰.

Сформулюємо такі основні системні принципи, якими можна охарактеризувати будь-яку систему: багатокомплексність (сукупність елементів — складових системи); динамічність (взаємна залежність кожного

⁶¹⁸ Экономико-математический энциклопедический словарь / гл. ред. В. И. Данилов-Данильян. Москва: Большая Российская Энциклопедия; Издательский Дом «ИНФРА-М», 2003. 688 с.

⁶¹⁹ Акофф Р., Эмерли Ф. О целенаправленных системах / пер. с англ. под ред. И. А. Ушакова. Москва, 1992. 236 с.; Блауберг И. В. Проблема целостности и системный подход. Москва, 1997. 256 с.; Мізюк Б. М. Системний підхід як парадигма організації вирішення складних проблем. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми оцінки соціально-економічних процесів*. Львів, 2001. Вип. XXX. С. 137—138; Смовженко Т. С., Пшик Б. І. Системний підхід до управління банківською діяльністю. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкові перетворення в Україні в умовах світових інтеграційних процесів*. Львів, 2005. Вип. 6 (LVI). С. 372.

⁶²⁰ Економічна енциклопедія : у трьох томах. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. Т. 3 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. С. 385.

елементу системи від іншого, а також залежність властивостей цих елементів у системі від їхнього розташування в системі загалом, функцій та інших параметрів усередині цілого); емерджентність, або цілісність (принципова незвідність властивостей системи до суми властивостей усіх її елементів, тобто не визначення з властивостей складових елементів властивостей системи загалом); структурність (яка характеризує залежність поведінки системи від поведінки її окремих елементів, їхніх властивостей та структури); ієрархічність системи (кожна ланка системи, з одного боку, виступає як більш обмежена структурна система, а з другого — є частиною, компонентом більш ширшої системи); множинність підходів до вивчення кожної системи через принципову складність їхньої структури і властивостей; залежність системи від факторів середовищ (внутрішнього і зовнішнього), під впливом яких система проявляє і змінює свої властивості.

Розглядаючи фінансову стабільність фінансового сектору, потрібно враховувати притаманні їй ознаки, які розкривалися в першому розділі монографії, тобто особливості її функціонування як у статичних умовах, так і під впливом зовнішніх шоків, а саме як з боку фінансових регуляторів (наявність механізму регулювання і нагляду, інструментарію впливу регуляторів, комплексу заходів із забезпечення фінансової стійкості, дотримання міжнародних вимог мінімізації ризиків), так і окремих фінансових установ (зростання обсягів фінансового бізнесу, дотримання базових показників у межах рекомендованих значень, наявність стратегічних планів розвитку, лідируючі позиції в рейтингах як фактор високого рівня довіри).

Отже, виходячи із вищевикладених міркувань та в умовах становлення економіки сталого розвитку, пропонуємо розглядати **систему забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору (СЗФСФС)** із позиції регуляторного, інфраструктурного, кадрового, фінансового та інформаційного забезпечення процесів функціонування фінансового сектору країни, що дає змогу протистояти негативним фінансовим шокам у майбутньому та запобігати їхньому негативному впливу, а також досягнення фінансовим сектором поставлених цілей і параметрів сталого розвитку. Ця система характеризує фактичний ступінь досягнення результату, заданого її функцією системи, а також здатність забезпечувати і підтримувати рівноважний стан фінансового сектору та оперативно абсорбувати несподівані дії і шоки фінансової системи та реальної економіки. Функціональну структуру системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору наведено на *рис. 3.38*.

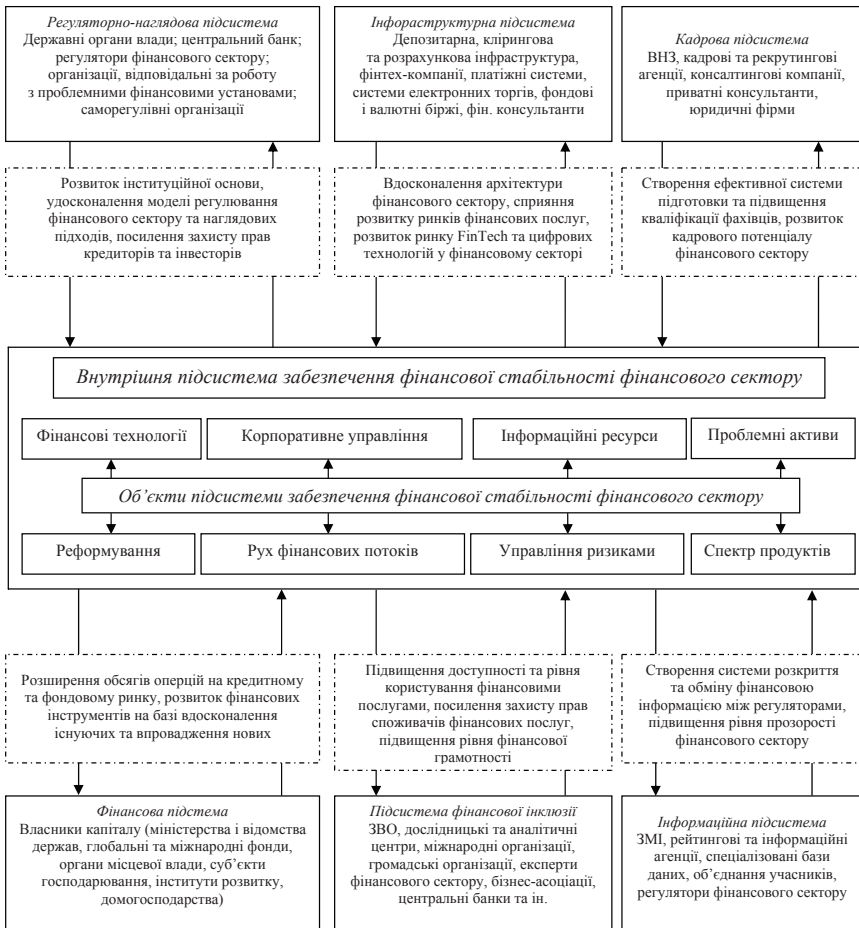

Рис. 3.38. Структура системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору країни

Примітка. Розробка автора.

Наведемо коротку характеристику складових (СЗФСФС). Суб'єктами цієї системи в умовах ринкової економіки є, по-перше, безпосередньо фінансові установи (внутрішня підсистема), які самостійно реалізують заходи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору і представлені такими зацікавленими суб'єктами, як засновники, власники,

акціонери, наглядові ради, керівництво і персонал фінансово-кредитних установ.

Органи державної влади і фінансові регулятори формують регуляторно-наглядову підсистему шляхом розроблення та ухвалення законодавчих і нормативно-правових актів відповідно, які регламентують діяльність фінансового сектору країни. Фінансові регулятори та уповноважені організації, відповідальні за роботу з проблемними фінансовими установами, координують їхню діяльність і розвиток, здійснюють наглядові функції, а також прямо або опосередковано впливають на реалізацію антикризових заходів на рівні фінансового сектору.

До *кадрової підсистеми* входять заклади освіти, кадрові агенції, консалтингові компанії, приватні консультанти, юридичні фірми, які опосередковано впливають на діяльність фінансового сектору шляхом представлення висококваліфікованих фахівців у зазначеній сфері.

Інформаційна підсистема складається із ЗМІ, Державної служби статистики, рейтингових та інформаційних агенцій, спеціалізованих баз даних, асоціацій та об'єднань учасників фінансового сектору, які постачають останніх потрібною інформацією.

Фінансову підсистему формують міністерства і відомства держав, глобальні та міжнародні фонди, органи місцевої влади, суб'єкти господарювання, інститути розвитку, домогосподарства, які володіють певними обсягами фінансових ресурсів та здійснюють їх розміщення, у т. ч. й на цілі сталого розвитку. Вони беруть участь у межах цієї підсистеми шляхом отримання кредитів і придбання цінних паперів через установи фінансового сектору.

Інфраструктурна підсистема спрямована на обслуговування процесів взаємодії між провайдерами і споживачами фінансових послуг. Для фінансового сектору вона створює можливості швидко і якісно надавати клієнтам фінансові послуги, а також забезпечує безперешкодний доступ до них з боку останніх.

Особливе місце в СЗФСФС в умовах становлення сталого розвитку займає *підсистема фінансової інклюзії*, до якої входить широке коло учасників, задіяних у процесі створення рівних можливостей щодо безперешкодного доступу до якісних фінансових послуг. Функціонування зазначеної підсистеми є доцільним, оскільки завдяки їй зростає кількість споживачів фінансових послуг, а відтак це сприяє розширенню дохідної бази і підвищенню стабільності фінансового сектору, а також становленню сталого фінансового сектору.

Об'єктами системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору є низка процесів: рух фінансових потоків (формування і розміщення фінансових ресурсів), реформування фінансового сектору, розвиток новітніх технологій, корпоративного управління, управління ризиками, управління проблемними активами, розширення спектра фінансових продуктів (у тому числі за рахунок інструментів зеленого фінансування) та інформаційних ресурсів.

Важливою умовою забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору в контексті сталого розвитку є підтримання ефективної взаємодії між фінансовим та іншими секторами економіки шляхом реалізації виваженої фінансової політики, спрямованої на сприяння сталому економічному зростанню на рівні країни, забезпечення, підвищення надійності та технологічності фінансової системи, підвищення довіри до фінансового ринку, а також розв'язання широкого кола соціально-економічних проблем. Досвід розвинених країн засвідчує, що саме випереджальні темпи розвитку фінансового сектору щодо реального сектору економіки забезпечують спроможність економіки до стійкого зростання. Однак стрімке випередження темпів або суттєві обмеження в розвитку фінансового сектору формують потенціал системних ризиків, що вимагає контролю за координованістю темпів розвитку фінансового і реального секторів економіки. А тому система забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору має створити умови для контролю за темпами його розвитку і збалансованістю структури.

Для забезпечення сталого розвитку економіки країни фінансовий сектор має бути спроможним сприяти підвищенню конкурентоспроможності агентів економічної діяльності на основі фінансового стимулювання і забезпечення інновацій, зростанню рівня насиченості економіки фінансовими активами та послугами, залученню прямих іноземних інвестицій. Своєю чергою, основою стабільності мають стати висока норма накопичення і капіталізація фінансового сектору, низькі регулятивні і трансакційні витрати, збалансоване з потребами економічного розвитку фіскальне навантаження, що не стримує інвестиційний процес, сталі темпи інфляції та передбачуваний валютний курс, збалансованість грошового попиту на внутрішні й зовнішні ресурси, працюючі механізми перерозподілу капіталів між секторами економіки, ефективна система моніторингу за системними фінансовими ризиками⁶²¹.

⁶²¹ Белінська Я. В., Биховченко В. П. Механізм забезпечення фінансової стабільності: структура, інструменти, напрями розвитку. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 1 (22). С. 73.

Саме на таких засадах фінансовий сектор може бути драйвером сталого та інклюзивного розвитку економіки країни і сприяти підвищенню добробуту громадян через забезпечення ефективного акумулювання, розподілу та обігу фінансових ресурсів в економіці.

Для досягнення цієї мети СЗФСФС має забезпечувати збалансованість структури фінансового сектору шляхом:

- здійснення активної політики, спрямованої на зростання фінансової глибини економіки та посилення ролі внутрішнього грошового попиту, послаблення залежності від спекулятивних грошей нерезидентів, нормалізації ціни грошей і контролю за рівнем волатильності фінансових активів;

- реструктуризації фінансового сектору, спрямованої на розширення кількості його учасників, насамперед уведення в дію інститутів розвитку, інвестиційних компаній, страхових і пенсійних фондів, підвищення їхньої спроможності управляти ризиками;

- розвитку системи моніторингу системних ризиків, зокрема політичних і соціальних, що формують підґрунтя для поширення в суспільстві високих фінансових ризиків;

- зміни моделі поведінки домогосподарств від споживчої до інвестиційної шляхом стимулювання норми заощадження через розвиток колективного інвестування, поширення фінансових інструментів для індивідуальних інвесторів, інтенсифікації реформування пенсійної та страхової систем.

Таким чином, до основних функцій СЗФСФС слід віднести такі.

1. *Превентивна функція*, зміст якої проявляється через діагностування реальних і потенційних загроз та оцінювання їхнього впливу на результати функціонування фінансового сектору, а також ужиття відповідних заходів, спрямованих на попередження кризових явищ у фінансовому секторі.

2. *Регуляторна функція*, яка реалізується шляхом застосування інструментів впливу регуляторів на учасників фінансового сектору, здійснення політики, що відповідає інтересам держави у фінансовому секторі та спрямована на зміцнення його інституційної основи, послаблення залежності від зовнішніх впливів, становлення конкурентоспроможного ринкового середовища і високого рівня прозорості фінансового сектору.

3. *Інформаційна функція*, що проявляється в забезпеченні потрібною фінансовою інформацією учасників СЗФСФС, а також формуванні інформаційної бази щодо рівня функціональних, структурних, ресурсно-продуктових та інших параметрів фінансового сектору і їхньої зміни.

4. *Інклюзивна функція*, яка реалізується шляхом здійснення заходів, спрямованих на залучення всіх категорій населення до фінансових відносин, розширення їхніх можливостей у доступі до фінансового сектору, збільшення кількості споживачів фінансових послуг, а також підвищення рівня довіри до фінансового сектору.

5. *Захисна функція*, яка спрямована на ліквідацію дії внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій стабільності, мінімізацію системних ризиків у фінансовому секторі, захист прав кредиторів, інвесторів і споживачів фінансових послуг.

6. *Стимулювальна функція*, яка реалізується шляхом створення умов для вільного руху капіталу, залучення довгострокових ресурсів, сприяння кредитуванню економіки, упровадження нових і вдосконалення наявних фінансових інструментів, сприяння сталому розвитку економіки країни.

7. *Контрольно-наглядова функція*, яка проявляється у здійсненні індивідуального та консолідованого нагляду за фінансовим сектором і контролю за станом і тенденціями його розвитку, результативністю застосування тих чи інших механізмів, спрямованих на поліпшення його роботи.

Для ефективного виконання зазначених функцій СЗФСФС має функціонувати на основі таких принципів:

- ефективності — СЗФСФС має забезпечувати найефективніше розміщення фінансових ресурсів;

- тривалості та передбачуваності — фінансова стабільність фінансового сектору має підтримуватися протягом середньо- і довгострокових періодів, що потребує розвитку системи планування та упереджувальних заходів;

- адекватності — форми й методи розміщення фінансових ресурсів мають відповідати різноманіттю потреб у них економічних агентів;

- прозорості — дії органів державного управління щодо забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору мають бути якомога прозорішими задля досягнення широкого суспільного консенсусу щодо цілей розвитку фінансового сектору і відповідних заходів регуляторів;

- координованості — заходи СЗФСФС мають узгоджуватися з цілями та заходами інших політик;

- підзвітності — регулятори має відповідати за ефективність і результативність заходів щодо забезпечення фінансової стабільності.

Методологічна основа СЗФСФС в умовах становлення економіки сталого розвитку повинна базуватися на основних засадах та ідеях неоліберального та інституціонального підходів, що передбачають поєднання

зусиль держави в особі фінансових регуляторів та інших органів державного управління і механізмів самоорганізації ринку. Адже ринок має забезпечувати раціональний розподіл фінансових ресурсів і стимулювати виникнення та поширення інновацій для кращої адаптації фінансового сектору до змін внутрішніх і зовнішніх умов, а держава — формувати ринкові інституції та визначати цільові вектори розвитку, що забезпечать цілісність фінансового сектору у процесі його трансформацій. За цього підходу механізм забезпечення фінансової стабільності розглядається крізь призму взаємодії двох елементів: інструментів державного впливу і ринкових механізмів саморегулювання.

Як зазначали раніше, у сучасних умовах на фінансовий сектор будь-якої країни повинні покладатися такі цілі: сприяння сталому економічному зростанню країни, забезпечення макрофінансової стабільності, підвищення надійності та технологічності фінансової системи, досягнення європейських та/або світових стандартів діяльності, підвищення довіри до фінансового ринку.

За визначенням ООН, розвиток суспільства можна вважати сталим, тобто таким, що може підтримуватися протягом тривалого часу лише за умови, якщо він дозволяє задовольняти потреби нинішніх поколінь без завдання шкоди тим можливостям, які передаються у спадок майбутнім поколінням задля задоволення їхніх потреб. Адже у документах Світового банку сталий розвиток трактується як «управління сукупним капіталом суспільства на користь збереження і примноження людських можливостей»⁶²². Основними завданнями в концепції такого розвитку є зростання, ефективність та стабільність економічної системи, збереження природних ресурсів і чистого довкілля, ліквідація бідності, створення ефективних інституцій та підвищення довіри в суспільстві. У контексті цього в умовах реформування архітектури світового господарства та пріоритетності цілей сталого розвитку повинна здійснюватися трансформація системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору шляхом реалізації двох напрямів:

- 1) активне сприяння з боку фінансового сектору процесам становлення економіки сталого розвитку;
- 2) забезпечення сталого розвитку власне фінансового сектору як його загальносистемної властивості.

⁶²² Report of the World Commission on Environment and Development «Our common future» : General Assembly Resolution 42/187 of United Nations. 1987. URL : <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.

Що ж стосується першого напрямку, слід зазначити, що проведення реформ як на рівні фінансового сектора країни, так і в розрізі його окремих сегментів — у банківському, секторі, секторі небанківських фінансових установ, на ринках капіталу, перш за все, сприяє очищенню їх від проблемних установ, підвищенню платоспроможності учасників, зміцненню стійкості фінансової системи та відновленню довіри клієнтів до установ фінансового сектору. Лише прозорий, конкурентний, стабільний, високотехнологічний, прибутковий фінансовий сектор здатний активно сприяти процесам забезпечення сталого розвитку. Зростання обсягів ВВП, розширене кредитування реального сектору економіки, посилення платоспроможності приватних споживачів сприяють забезпеченню макроекономічної стабільності, зростанню капіталізації банківської системи та ринку небанківських фінансових послуг. Результати забезпечення сталого розвитку залежать від поставлених цілей фінансового сектору (табл. 3.9).

Під дією заходів щодо удосконалення регулювання ринків банківських і небанківських фінансових послуг, підвищення вимог до платоспроможності, капіталізації фінансово-кредитних установ відбувається збільшення обсягу довгострокового інвестування в економіку країни. Якісні та структурні зміни щодо управління їхніми активами і пасивами сприяють підвищенню ліквідності, диверсифікації та доходності активів.

Завдяки розвитку технологій, електронної комерції, використання смартфонів, цифрових валют відбувається перехід традиційного банківського обслуговування та операцій із фінансовими інструментами у віртуальний простір, що призведе до розвитку та здешевлення безготівкових платежів і розвитку фінансової інфраструктури, зокрема в частині створення нових фінтех-компаній і розвитку цифрового суспільства. Розвиток інноваційних технологій відповідно до змін уподобань споживачів фінансових послуг, поширення віртуальних каналів обслуговування, персоналізованих фінансових послуг, мобільних рішень, розвиток відкритого банкінгу та поширення співробітництва традиційних фінансових установ з фінтех-компаніями сприятимуть кращому задоволенню потреб клієнтів і вимагатимуть від регуляторів більш гнучкого та проактивного підходу до регулювання і нагляду за більш широким спектром учасників фінансового ринку.

Розширенню можливостей упровадження інновацій під час надання фінансових послуг професійними учасниками фондового ринку сприятиме прийняття комплексних змін до нормативно-правових актів з питань провадження депозитарної діяльності, діяльності з торгівлі цінними паперами та функціонування фондових бірж.

**Вплив цілей фінансового сектору
на результати забезпечення сталого розвитку**

Основні цілі фінансового сектору	Цілі сталого розвитку		
	Економічний розвиток	Соціальний розвиток	Екологічний розвиток
Ефективне регулювання фінансового сектору та удосконалення наглядових підходів	Підвищення ліквідності, диверсифікації та дохідності активів фінансових установ	Створення гарантійних механізмів у фінансовому секторі	
Підвищення рівня прозорості фінансового сектору	Зростання кількості клієнтів, обсягів операцій та фінансового результату, скорочення частки тіньової економіки	Зростання рівня довіри до фінансового сектору	
Стійкість фінансового сектору до викликів (шоків)	Зменшення обсягу і частки непрацюючих активів, зростання кредитних і ресурсних можливостей фінансових установ	Зростання обсягів кредитних і депозитних операцій з населенням, зростання рівня довіри до фінансового сектору	М о ж л и в і с т ь збільшення обсягів фінансування екологічних заходів
Підвищення якості корпоративного управління та управління ризиками у фінансовому секторі	Забезпечення прозорості структури власності учасників фінансового сектору	Здійснення оцінки соціальних ризиків	Здійснення оцінки екологічних ризиків
Сприяння кредитуванню економіки	Зростання обсягів кредитування та фінансового лізингу, забезпечення кредитними ресурсами пріоритетних галузей реального сектору економіки	Зростання обсягів кредитування і домогосподарств, підприємств малого бізнесу	М о ж л и в і с т ь збільшення обсягів «зелених» кредитів на фінансування екологічних заходів, програм ресурсо- та енергозбереження
Посилення захисту прав кредиторів, інвесторів та споживачів фінансових послуг	Підвищення рівня фінансової безпеки кредиторів та інвесторів і гарантованості повернення їхніх вкладень унаслідок банкрутства чи ліквідації фінансових установ	Удосконалення інституту забезпечення виконання зобов'язань	

Закінчення табл. 3.9

Основні цілі фінансового сектору	Цілі сталого розвитку		
	Економічний розвиток	Соціальний розвиток	Екологічний розвиток
Створення умов для залучення довгострокових ресурсів	Зростання обсягів довгострокових депозитів та кредитів	Зростання обсягів довгострокових депозитів та кредитів домогосподарствам	Створення та управління «екологічними» фондами та ендаментами
Розвиток фінансової інклюзії	Зростання обсягів безготівкових розрахунків, інвестицій в економіку, кількості клієнтів, збільшення доходів для фінансового сектору, зниження частки готівки у грошовій масі	Збільшення кількості рахунків дорослого населення, зростання рівня доступу до фінансових послуг, фінансової обізнаності та довіри до фінансового сектору, добробуту населення	
Сприяння розвитку ринків фінансових послуг	Зростання активів банків і небанківських фінансових установ, підвищення рівня їх капіталізації, розширення ресурсної бази	Сприяння добробуту населення через розміщення коштів у фінансовий сектор, розвиток пенсійного страхування і накопичувального пенсійного забезпечення	Активізація використання «зелених» фінансових інструментів для забезпечення екологічного розвитку
Інноваційний розвиток фінансової інфраструктури	Зростання обсягів продажу фінансових послуг дистанційним каналом, зростання кількості фінтехкомпаній	Полегшення доступу населення до фінансових послуг та їх здевелювання	
Інтеграція у світовий фінансовий ринок	Зростання обсягів надходження іноземних інвестицій, зростання надходжень від розміщення цінних паперів на зарубіжних ринках	Полегшення доступу до зарубіжних фондів бірж та фінансових інструментів	Залучення коштів від міжнародної спільноти на реалізацію екологічних проектів

Примітка. Розробка автора.

Завдяки вищезазначеним змінам з'явиться можливість застосування новітніх мобільних ІТ-технологій у разі встановлення ділових відносин і надання професійними учасниками фондового ринку послуг своїм клієнтам щодо відкриття та обслуговування рахунку в цінних паперах, проведення операцій із цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, у тому числі на фондових біржах, що дасть можливість інвесторам отримати спрощений та оперативний доступ до послуг депозитарних

установ і торговців цінними паперами. Разом з тим для всіх учасників фінансового ринку мають бути забезпечені рівні умови конкуренції, усунуто можливість використання регуляторного арбітражу і забезпечено дотримання міжнародних стандартів із фінансового моніторингу.

За рахунок системи заходів у сфері фінансової інклюзії, зокрема підвищення фінансової грамотності, населення активно та свідомо використовує сучасні фінансові інструменти з метою поліпшення власного добробуту, а популяризація використання цифрових технологій серед домогосподарств дасть змогу збільшити кількість клієнтів, які мають базовий поточний рахунок у банку та здійснюють операції з фінансовими інструментами.

Побудова ефективної системи захисту прав споживачів фінансових послуг дасть змогу зміцнити довіру населення до фінансового сектору, створить дієві механізми захисту їхніх прав та інтересів, забезпечить кращу поінформованість споживачів про фінансові послуги, які їм пропонують і надають.

Кредитування реального сектору банківськими і небанківськими фінансовими установами стримується, перш за все, недостатнім захистом прав кредиторів, а також проблемою непрацюючих кредитів, що стримує активізацію кредитної активності фінансових установ, яка є важливою передумовою прискорення темпів економічного зростання кожної без винятку країни.

Досліджуючи фінансовий сектор, можна стверджувати, що він є окремою специфічною компонентою економіки країни, яка характеризується нелінійністю та еволюційним характером розвитку і здатна в сучасних умовах повертатися до рівноваги в коротко- та середньостроковому періодах, що потребує висвітлення загальносистемних характеристик, під впливом яких формуються тенденції його розвитку:

1) структурованість — складна внутрішня архітектоніка взаємопов'язаних елементів (підсекторів, до яких входить низка фінансових корпорацій);

2) цілісність — функціонування підсекторів та окремих фінансових корпорацій опосередковано низкою нерозривних взаємозв'язків (контрактні відносини, управління ризиками, пруденційний нагляд та ін.);

3) функціональність — цільовий напрям сектору супроводжують його функції, які були переорієнтовані із забезпечення реальних процесів в економіці на спекуляції та отримання надприбутків;

4) емерджентність (цілісність) — поєднання різноманітних складових, які характеризуються різними ознаками (загальні властивості фінансово-

го сектору як системи не є простою сумою властивостей його інституційних одиниць і відносин між ними);

5) обмеженість — відокремлення системної функції сектору від функціонування економіки;

6) ієрархічність — функціонування сектору як складової економіки та фінансової системи країни загалом;

7) мотивованість — сприяння створенню однорідного і прозорого фінансового простору, підвищенню конкурентоспроможності та ефективності окремої інституційної одиниці, проте відбувається зміна цільової установки на отримання надприбутків, що деструктивно діє на економічну систему;

8) саморегуляція (самоорганізація, саморозвиток) — еволюційна зміна акцентів із банківської та ринкової моделей цього сектору економіки до комплементарної моделі, а також ускладнення фінансових інструментів та їх пристосування до потреб економічних агентів;

9) стійкість — адаптивність фінансового сектору як саморегульованої системи до ендогенних та екзогенних факторів (можливих шоків і дисбалансів), що визначають його існування та відновлення стану зі збереженням базових характеристик сектору. При цьому періодичні кризові явища на фінансових ринках є точковими моментами зміни парадигми функціонування цього сектору, що супроводжується переосмисленням ролі фінансового сектору та внесенням змін до механізму його функціонування.

Апріорі вважається, що фінансовий сектор із високим ступенем самоорганізації та саморегуляції теоретично здатний до встановлення рівноваги і підтримки сталого розвитку. Він дозволяє його інституційним одиницям ефективно знижувати трансакційні витрати і ризики, отримувати потрібну інформацію, сприяти ефективному розподілові капіталів, знижувати кон'юнктурні невизначеності, позитивно впливати на реальний та інші сектори економіки та протистояти зовнішнім шокам. Крім цього, стійкий та ефективно функціонуючий фінансовий сектор повинен: 1) сприяти ефективному розподілу ресурсів у просторі та часі, що в результаті призводить до зростання макроекономічних показників і добробуту економічних агентів; 2) підтримувати надійність фінансових корпорацій та їхню конкурентоспроможність; 3) своєчасно і в повному обсязі сплачувати податки та платежі до бюджетів усіх рівнів; 4) виконувати договірні зобов'язання і надавати якісні фінансові послуги; 5) оцінювати, розподіляти та попереджати фінансові ризики; 6) підтримувати довіру до фінансових корпорацій ключових економічних суб'єктів; 7) нівелювати волатильність цін на реальні та фінансові активи; 8) дотримуватись

чинного законодавства і вимог регуляторів; 9) бути максимально прозорим для регуляторів і контрагентів.

Будь-яке відхилення в негативний бік свідчить про недосконалість і порушення системних характеристик фінансового сектору. Особливий вплив у цих процесах мають «інституційні пастки» — неефективні стійкі норми та правила. У цьому разі має місце негативна і несприятлива для фінансового сектору стійкість, яка не вигідна для інституційних одиниць, але відмова однієї з цих одиниць від установлених правил призводить до погіршення стану всього сектору.

Термін «стійкий розвиток фінансового сектору» розумітимемо як стан, у якому в умовах динамічних змін інституційного середовища (ендогенних та екзогенних факторів) властива позитивна тенденція виконання фінансовими корпораціями своїх функцій в економіці із забезпеченням певного рівня прибутковості своїх операцій, а також тривале утримання цієї тенденції. Так, зокрема, основними причинами, які викликали негативні відхилення в діяльності фінансових секторів від моменту настання глобальної фінансової кризи (починаючи з 2007 року), були такі: прорахунки в системі управління ризиками фінансових корпорацій; недосконалість оцінки вартості структурованих фінансових продуктів та інформації про них, а також недооцінка інвестиційних ризиків цих інструментів і надмірна довіра до рейтингових агентств; переоцінка значення винесення ризиків за баланси фінансових корпорацій, через що заходи щодо зниження цих ризиків мали зворотну дію; необґрунтована впевненість фінансових корпорацій у своїй здатності забезпечувати ліквідність на гуртових ринках і в механізмах рефінансування центральних банків.

Найбільш стійкими до негативних змін виявилися фінансові сектори тих країн, де фінансові корпорації здійснюють:

1) активний системний ризик-менеджмент (з використанням інформації рейтингових агенцій, стрес-тестування);

2) адекватне оцінювання фінансових активів (купівля-продаж невеликих пакетів цінних паперів з визначенням їхньої ціни та наступним здійсненням масштабних угод);

3) професійне управління ліквідністю (наявність повної та достовірної інформації в головній компанії про показники ліквідності всіх підрозділів фінансової корпорації).

Виходячи з цього, під сталим розвитком фінансового сектору ми розумітимемо такий стан, у якому в умовах динамічних змін інституційного середовища (ендогенних та екзогенних факторів) властива позитивна тенденція виконання фінансовими корпораціями покладених на них функ-

цій із забезпеченням певного рівня прибутковості своїх операцій, а також тривале утримання цієї тенденції.

Забезпечення сталого розвитку фінансового сектору повинно будуватися на низці принципів, які можна поділити на загальні та специфічні. До загальних слід віднести такі принципи: 1) відповідальності перед майбутнім — певні обмеження на фінансову діяльність, достовірне рейтингування, ліміти на розміщення активів, відкриття кордонів для фінансового бізнесу тощо; 2) партнерства — об'єднання зусиль фінансових секторів різних країн, їхніх урядів, міжнародних організацій задля досягнення поставлених завдань; 3) ієрархії — узгодженість рівнів: глобального, міжнародного, державного (національного), регіонального; 4) єдності цілей — діяльність усіх рівнів ієрархії, які об'єднуються спільністю цілей; 5) комплексності — реалізація певних систем забезпечення: нормативно-правової, економічної, наукової, соціальної, кадрової, організаційної тощо.

Оскільки останні зміни та події на ринках капіталу пов'язані з фінансовим інжинірингом, слід виокремити специфічні принципи, до яких входять такі: 1) регулярності — надання інформації про фінансові інновації в усі підсектори; 2) оперативності — інформування фінансових корпорацій про найбільш значні фінансові інновації в найкоротші терміни; 3) достовірності — недопущення існування асиметричної інформації; 4) повноти — інформація про фінансові нововведення має бути повною і достовірною; 5) рівноправності — забезпечення рівних прав і можливостей отримання інформації для всіх фінансових корпорацій; 6) захищеності — застосування засобів захисту інформації, що містить державну, службову і комерційну таємницю.

Сталий розвиток фінансового сектору як складної системи передбачає низку характеристик, що дає змогу виокремити низку найбільш важливих аспектів його прояву:

— капітальний — визначається обсягами власного капіталу фінансових установ, що забезпечує достатній обсяг грошових коштів для задоволення потреб у погашенні внесків, формування резервів для покриття непередбачених збитків та боргів, фінансування розвитку, адекватних дій у разі настання форс-мажорних обставин, адаптації до факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ;

— комерційний, який характеризує взаємодію фінансових корпорацій з іншими суб'єктами економіки: міцність зв'язків із державою, які є системоутворювальними у значущості фінансового сектору в господарських процесах, контроль значної частки фінансових потоків у країні, якість фінансових операцій і взаємини з клієнтами, рівень інтеграції

фінансових ресурсів фінансового сектору в реальний сектор; наявність соціальної місії;

— фінансово-економічний, що окреслює властивість забезпечувати максимально ефективно використання всіх наявних фінансових ресурсів у довгостроковій перспективі, виконуючи при цьому всі покладені на фінансовий сектор функції, забезпечуючи при цьому належний рівень ліквідності та прибутковості;

— організаційно-структурний, що проявляється у відповідності структури фінансового сектору і його регуляторів характеру екзогенних та ендогенних факторів. Вона повинна відповідати цілям фінансових корпорацій, їхньому асортименту фінансових продуктів і послуг, а також функціям, реалізуючи які, ці корпорації забезпечують реалізацію стратегічних цілей або покладеної на них соціальної місії;

— функціональний — наявність потенційної здатності надавати обсяг якісних фінансових послуг, що відповідають потребам клієнтів;

— інноваційний — здатність стабільного забезпечення діяльності установ фінансового сектору на основі запровадження фінансових інновацій;

— маркетинговий — наявність незадоволеної потреби ринку капіталу у фінансових послугах, вироблених фінансовими корпораціями за певного рівня ціни і якості;

— кадровий — ступінь адаптації фахівців до умов фінансової складової діяльності.

Зазначені аспекти характеризують стан і сталий розвиток фінансового сектору з різних аспектів, причому вони взаємозалежні та впливають один на одного. Лише поєднання в комплексі всіх цих складових дозволяють судити про можливість його сталого розвитку. При цьому основна увага фінансових корпорацій має бути зосереджена на організаційно-економічних заходах (реінжиніринг бізнес-процесів), комплексній оцінці фінансово-економічної політики (управління грошовими потоками і ризиками), удосконаленні інформаційно-аналітичного забезпечення і фінансових технологій.

Трансформаційні процеси, які відбуваються у фінансовому секторі, можуть спричиняти як позитивний вплив на його функціонування, так і негативний, що проявляється через виникнення проблем, пов'язаних із дестабілізацією фінансового ринку і порушенням його функції залучати та ефективно перерозподіляти фінансові ресурси. Це потребує здійснювати постійний моніторинг основних показників його розвитку і його здатності конкурувати з фінансовими секторами інших країн. Разом з тим в Україні не розроблено необхідної методологічної основи, немає навіть

чітких підходів та єдиної загальноприйнятої методики оцінювання його рівня, а тому неможливо оцінити розвиток фінансового сектору і, відповідно, управляти процесами його забезпечення.

На нашу думку, основними критеріями, на основі яких можна судити про сталий розвиток фінансового сектору як його динамічної характеристики, є окремі показники глибини проникнення фінансового сектору в національну економіку та показники фінансової архітектури. До першої групи належать: показник «фінансової глибини» (співвідношення ліквідних пасивів банків і небанківських фінансово-кредитних установ до ВВП); показник фінансового розвитку (відношення обсягу банківських кредитів до ринкової капіталізації); показник співвідношення активів банків і ВВП; показник співвідношення вимог банків до приватного сектору і ВВП; показник співвідношення вимог небанківських фінансових установ до приватного сектору і ВВП; показник співвідношення активів банків, небанківських фінансових установ та капіталізації фондового ринку до ВВП; показники, які характеризують активність окремих сегментів фінансового сектору, зокрема — страхового (співвідношення страхових премій до ВВП), пенсійного (співвідношення активів недержавних пенсійних фондів до ВВП), спільного інвестування (співвідношення активів інститутів спільного інвестування до ВВП) тощо.

Показники фінансової архітектури містять такі співвідношення: активів банків і ринкової капіталізації фондового ринку; активів банків до активів небанківських фінансових установ; вимог банків до приватного сектору та обсягу торгів на фондовому ринку; вимог небанківських фінансових установ до приватного сектору та обсягу торгів на фондовому ринку. Зазначені індикатори дають змогу з'ясувати, який із сегментів фінансового сектору виконує роль основного фінансового посередника, зокрема й у сфері забезпечення сталого розвитку. Усі ці показники більш детально розкрито в нашій науковій праці⁶²³.

Таким чином ефективний, стійкий та конкурентоспроможний, інтегрований у міжнародний простір фінансовий сектор завдяки позитивним трансформаційним змінам з огляду на цілі і пріоритети сталого розвитку, здатен впливати на життя людей — від фінансування охорони здоров'я, освіти і навколишнього середовища до підтримки миру, справедливості, безпеки та рівності, що цілком відповідає Глобальним і національним цілям сталого розвитку.

⁶²³ Оцінка якості трансформаційних процесів у фінансовому секторі національної економіки : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. І. Барановського. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2018. 511 с.

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ
В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ
ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ**

**4.1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ
ЕКОНОМІКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ
ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ**

У сучасних умовах перспективи сталого розвитку в Україні визначаються розвиненістю і дієвістю установ фінансового сектору, які є основою для забезпечення стабільності фінансової системи та ефективною складовою процесу економічного зростання держави. Створюючи умови для реалізації опосередкованого фінансування в межах фінансового ринку, вони сприяють інноваційному розвитку національних виробництв, установленню міжгалузевих зв'язків, формуванню довготривалих відносин між індивідуальними інвесторами і підприємствами у процесі реалізації інвестиційних проектів, що в загальному підсумку є чинником активізації структурних і технологічних змін в економіці. У свою чергу, це потребує створення нових і вдосконалення наявних фінансових послуг та інструментів, активне їх використання у фінансовій діяльності домогосподарств і бізнесу, полегшення доступу до них. Усе це зумовлює формування науково обґрунтованих підходів до реалізації та поширення фінансової інклюзії на рівні держави, виходячи не лише з наявної на тепер ситуації, а й перспективи її розвитку.

Як було обґрунтовано вище, у вітчизняній економічній літературі наразі немає єдиного підходу до організації процесу поширення фінансової інклюзії в контексті забезпечення сталого розвитку та стабільності функціонування фінансового сектору країни, немає також навіть сталої думки щодо змісту такого підходу. У цій ситуації особливої актуальності набувають питання розвитку фінансової інклюзії, конструктивна роль якої полягає у максимальному залученні всіх економічних суб'єктів у фінансові відносини на базі полегшення доступу і забезпечення рівних умов для використання фінансових послуг, що сприятиме досягненню цілей сталого розвитку та підвищенню фінансової стабільності як на рівні фінансового сектору, так і національної економіки загалом. Тому принципово нові пріоритети і стратегічні підходи до забезпечення розвитку фінансового сектору в умовах економіки сталого розвитку суттєво змінюють роль і механізми реалізації фінансової інклюзії, що проявляється, передусім, у посиленні її макроекономічного аспекту. Послідовність реалізації фінансової інклюзії зображено на *рис. 4.1*.

Рекомендуємо зазначений процес організувати у три етапи: підготовчий, аналітичний і підсумковий.

На підготовчому етапі, перш за все, слід здійснити формування проблеми та конкретизацію теоретичного змісту об'єкта пізнання. Задля цього ідентифікується сутність фінансової інклюзії, визначаються її складові та детермінанти, а також відбувається теоретична концептуалізація фінансової інклюзії з огляду на цілі сталого розвитку.

Об'єктами такого дослідження є процес поширення фінансової інклюзії в межах країни, а предметом аналізу — теоретичні, методичні та прикладні аспекти досягнення цілей сталого розвитку і забезпечення стабільності фінансового сектору країни під впливом поширення фінансової інклюзії.

Важливою складовою підготовчого етапу процесу поширення фінансової інклюзії у країні з урахуванням цілей сталого розвитку та стабільності фінансового сектору є обґрунтування вимог до інформаційного забезпечення. Джерелами інформації для проведення аналізу, на нашу думку, є такі: наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у сфері досліджуваної проблематики; стратегічні, законодавчі і нормативні акти, що регулюють діяльність фінансового сектору; статистичні дані Національного банку України, Асоціації українських банків, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Асоціації інвестиційного бізнесу, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, а також науково-методична і довідкова література, дані мережі «Інтернет».

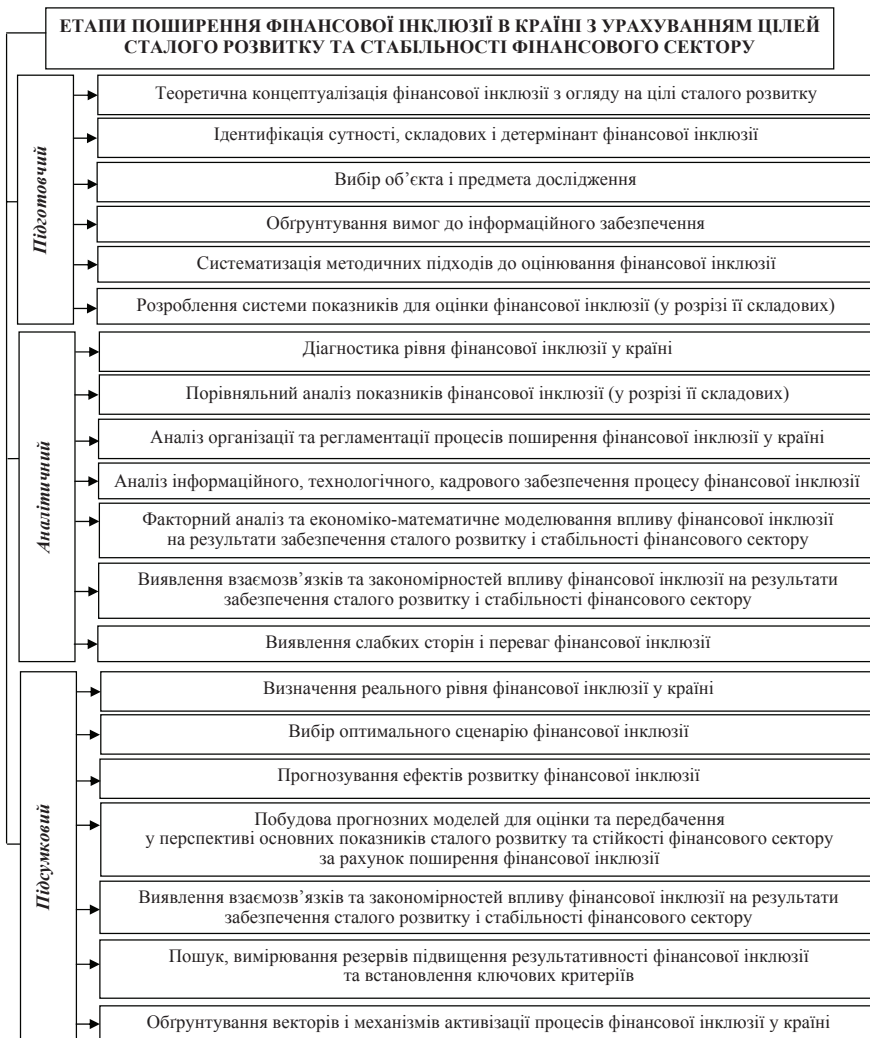

Рис. 4.1. Послідовність здійснення фінансової інклюдії у країні з урахуванням цілей сталого розвитку і стабільності фінансового сектору

Примітка. Розробка автора.

На підготовчому етапі відбуваються систематизація методичних підходів до оцінювання фінансової інклюзії, а також розроблення системи показників для оцінки в розрізі її складових, а саме⁶²⁴:

доступ до фінансових послуг і фінансової інфраструктури, який передбачає: фізичний аспект (тип і кількість місць отримання послуги, відстань, час, складність доступу, у т. ч. дистанційним способом); фінансовий аспект (ціна послуги); клієнтський аспект (прийнятність вимог до клієнта, обмеження характеристик споживача, вимоги до документів);

використання в розрізі фінансових послуг і точок доступу, включаючи дистанційні та мобільні канали. Оцінюється також часова перспектива — досвід використання в минулому, поточне використання і потенційний попит на перспективу. Для кожної послуги оцінюються частота, регулярність придбання, канал збуту;

якість пропонуванних фінансових послуг (фінансова грамотність і поведінка, ринкова ситуація і захист споживачів — задоволеність послугами, скарги клієнтів, перешкоди в користуванні фінансовими послугами). Загалом, базовий перелік індикаторів для вимірювання рівня доступності до фінансових послуг наведено в *додатку К*.

Перелік показників не є вичерпним і відкритим до розширення та коригування. Цільові значення ключових показників і часові критерії їх досягнення можна визначити на підставі використання інформації про стан розвитку фінансової інклюзії інших країн. Зважаючи на вектор трансформації України в бік європейської інтеграції, орієнтири ключових показників розвитку фінансового сектору можуть базуватися на середньоєвропейських даних.

Другим етапом процесу поширення фінансової інклюзії у країні з урахуванням цілей сталого розвитку і стабільності фінансового сектору є аналітичний. На цьому етапі потрібно здійснити обґрунтування, порівняльний та факторний аналіз показників фінансової інклюзії в динаміці загалом та в розрізі її складових (*рис. 4.2*).

Для більшої повноти здійснення аналізу рівня фінансової інклюзії у країні потрібно також здійснити оцінку її забезпечення, а саме організацію та регламентацію, а також стан інформаційно-аналітичного, технологічного, кадрового забезпечення. Це дасть змогу показати в розрізі її складових, які категорії населення є більш розвинутими (превалюють) з позиції фінансової інклюзії, які фінансові установи і продукти мають

⁶²⁴ Механізми та інструменти регулювання структурних і функціональних трансформацій у фінансовому секторі та стратегія його розбудови : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. І. Барановського. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019. 330 с.

більший попит і якими факторами це зумовлено. Результатом такого аналізу має бути виявлення причин і основних бар'єрів, що гальмують доступ населення до офіційного фінансового обслуговування, зокрема: пов'язані з діяльністю фінансових установ (брак довіри до фінансових установ; висока вартість фінансових послуг; віддаленість фінансових установ); не пов'язані з діяльністю фінансових установ (релігійні причини; брак потрібної документації; наявність рахунку в одного з членів родини; відсутність потреби в рахунку).

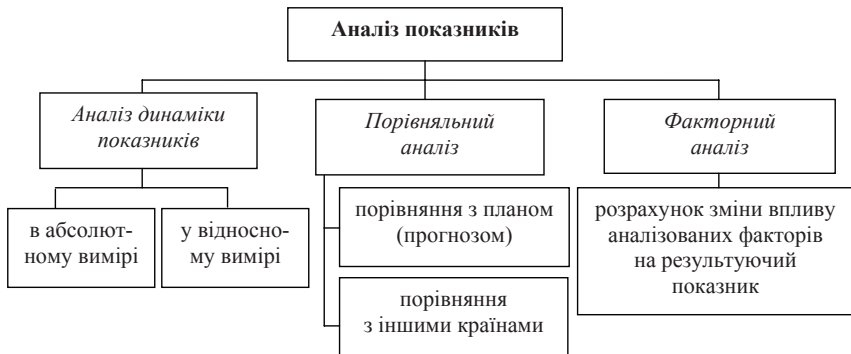

Рис. 4.2. Послідовність аналізу макроекономічних показників

Примітка. Складено за: Пухтаєвич Г. О. Макроекономічний аналіз: навч. посібник. Київ, 2000. С. 15.

Важливо також здійснити аналіз впливу фінансової інклюдії на результати забезпечення сталого розвитку і стабільності фінансового сектору, виявити відповідні взаємозв'язки і закономірності, що передбачає використання відповідних методів економіко-математичного моделювання та статистичного аналізу.

Усі напрями наукових досліджень, реалізовані в межах підготовчого та аналітичного етапів, дають можливість визначення реального стану фінансової інклюдії загалом і в розрізі її компонентів, що здійснюється в межах третього етапу послідовності — підсумкового, що дозволяє не лише оцінити поточний стан соціо-економічного розвитку, а й з'ясувати відмінності у споживанні фінансових послуг. Основні підходи, які сьогодні використовуються у світовій практиці з метою узагальненої оцінки рівня фінансової інклюдії у країні, наведено в *додатку Л*.

Як свідчать проведені дослідження, розрахунок індикаторів фінансової інклюдії ґрунтується на оцінці таких груп показників: наявність пропозиції фінансових послуг; наявність попиту (рівень використання) на

фінансові послуги; відповідність фінансових послуг потребам населення й бізнесу; оцінка бар'єрів: «фізичні» обмеження, які пов'язані з відсутністю фінансової інфраструктури в конкретній місцевості — наявність відділень банків, терміналів тощо, і бар'єри законодавчого та організаційного характеру — кількість документів для отримання послуг, термін надання, складність отримання; взаємовідносини домогосподарств із бізнесом. Тому оцінка стану розвитку фінансових відносин, а також тенденцій щодо зміни їхнього рівня дозволяють визначити поточний стан фінансової інклюзії у країні.

У межах підсумкового етапу відбувається вибір оптимального сценарію фінансової інклюзії. Для цього пропонуємо скористатися так званою «матрицею сценаріїв розвитку фінансової інклюзії», представленою на рис. 4.3, характеристики якої представимо далі. При цьому відображені сценарії можуть стосуватися фінансової інклюзії як на рівні всієї фінансової системи чи фінансового ринку країни, так і на рівні окремих їхніх складових чи сегментів, продуктів і послуг.

В основу побудови зазначеної матриці покладено два критерії — структура внутрішнього середовища (вертикальна вісь) і характер поведінки стейкхолдерів (горизонтальна вісь).

Рис. 4.3. Можливі сценарії розвитку фінансової інклюзії

Примітка. Складено за: Финансовая инклюзивность за пределами доступности: аналитический обзор / Московская школа управления «Сколково». Москва, 2018. С. 39—42. URL: <https://www.skolkovo.ru/researches/finansovaya-inklyuzivnost-za-predelami-dostupnosti>.

Вертикальна вісь має два крайні стани: «єдиний центр ухвалення рішень» і «фрагментований ринок». У першому варіанті фінансовий сектор характеризується наявністю явно виражених лідерів, які беруть на себе більшу частину ключових рішень, що стосуються фінансової інклюзії. При цьому подібне лідерство забезпечує не тільки активну позицію учасників щодо залучення споживачів фінансових послуг, а й, поряд з іншими факторами, такими як зміни продуктового ряду, рівень лояльності клієнтської бази і наявність конкурентних пропозицій на ринку. Сильний бренд або вплив на ринок у цьому разі є обов'язковими умовами для ефективного розвитку фінансової інклюзії. За «фрагментованого ринку» фінансових послуг відбувається виведення чітких ніш, які обслуговують багато фінансових установ. У такій ситуації відбувається децентралізація фінансового сектору, однак при цьому є можливість формування єдиної державної стратегії розвитку фінансової інклюзії, зміст і спрямування якої залежатиме від більшості стейкхолдерів, а не одного чи декількох. А тому розвиток фінансової інклюзії відбувається через активність асоціацій учасників фінансового сектору, які надають свої рекомендації до таких стратегій.

Горизонтальна вісь між станами «усвідомлення» чи «неусвідомлення» потреби і цілей у фінансовій інклюзії. Стан «усвідомлення» характеризує ситуацію, коли агенти пропонують ініціативи щодо розвитку безпосередньо фінансової інклюзії. Для цього характеру поведінки притаманною є поява стратегічних документів, планів і програм на рівні країн, а також окремих учасників ринку. Усвідомлена поведінка щодо розвитку фінансової інклюзії проявляється, у тому числі, в конкретних запланованих діях з боку агентів чи лідерів, таких як проведення заходів, наприклад щодо підвищення фінансової грамотності, створення і просування нових продуктів, регуляторних заходів тощо. Натомість стан «неусвідомлення» передбачає брак намірів і, відповідно, стратегічного бачення поширювати фінансову інклюзію. Така ситуація ще не означає, що рівень фінансової інклюзії зовсім не змінюється, оскільки окремі ініціативи можуть викликати позитивні зрушення у зміні доступності чи глибини використання фінансових послуг, навіть якщо подібні ефекти не були заплановані попередньо при розробленні заходів.

За пересікання обох осей можуть виникати чотири окремі сценарії. Перші два сценарії характеризуються усвідомленими діями з боку учасників ринку фінансових послуг, що найчастіше знаходить відображення у створенні державних або приватних стратегій, спрямованих безпосередньо на підвищення фінансової інклюзії. Відмінною рисою наступних двох сценаріїв є неусвідомлена діяльність ключових учасників ринку. Більш детально охарактеризуємо кожен стратегію.

1. «*Лідер інклюзії*» — наявність одного агента, який цілеспрямовано займається розвитком фінансової інклюзії, зміцнюючи при цьому свої позиції та формуючи стандарти і правила фінансової індустрії. Такий учасник завдяки відсутності конкурентних позицій володіє широкими, іноді виключними правами на залучення клієнтів у своєму сегменті фінансових послуг, а відтак і поширення фінансової інклюзії, що прямо впливає на стабільність та ефективність його діяльності. Найчастіше подібний сценарій характеризується наявністю єдиної стратегії одного або більше учасників ринку з яскраво вираженим лідером, що займає більшу частку на ринку фінансових послуг. При цьому стратегія фінансової інклюзії не обов'язково є національною чи розробляється за участі держави, фінансові регулятори знають про неї. У майбутньому лідерські позиції в поширенні фінансової інклюзії можуть утримувати великі банки, ФінТех-компанії, які володітимуть сильним брендом, що дасть змогу залучити достатню кількість споживачів фінансових послуг унаслідок імплементації стратегії.

2. «*Провайдери інклюзії*» — наявність кількох невеликих агентів, які розвивають фінансову інклюзії в розрізі сегментів фінансового сектору чи ринку. Цей сценарій передбачає наявність фрагментованого ринку фінансових послуг. Навіть за наявності державної стратегії фінансової інклюзії до процесу її розроблення та імплементації залучають якомога більшу кількість учасників ринку, хоча може бути й альтернативний варіант — наявність власної стратегії в кожного з учасників. При цьому малі учасники ринку можуть зіштовхуватися з великими бар'єрами регулювання і стандартизації, але при цьому вони можуть впливати на зміну регулювання на свою користь або адаптувати власні стратегії під національні стандарти і пріоритети. За такого сценарію існує ймовірність розвитку так званої нішевої інклюзії, орієнтованої на конкретні сегменти потенційних споживачів фінансових послуг.

3. «*Випадкова інклюзія*» — сценарій, за якого розширення фінансової інклюзії досягнуто випадково у процесі реалізації інших цілей. У межах цього сценарію великі централізовані учасники ринку розвивають продукти або формують нові сегменти клієнтів, підвищуючи при цьому рівень інклюзії в одному із сегментів фінансових послуг або на ринку загалом. Наприклад, учасник ринку може запропонувати сервіс р2р-переказів для того, щоб залучити нових клієнтів на кредити і депозити, випадково забезпечивши тим самим інклюзію у сфері р2р-переказів і підвищивши глибину використання фінансових послуг. Подібний сценарій неможливий за децентралізованої структури ринку і відсутності великих гравців на ринку. Випадкову інклюзію не можна покладати в основу стратегії,

оскільки вона з'являється несподівано, миттєво у спробах забезпечити велику клієнтську базу для своїх основних послуг. Така інклюзія може бути забезпечена не тільки представником ринку фінансових послуг. Якщо пропозиція буде представлена технологічною (наприклад бігтех) або будь-якою іншою компанією, це теж може вплинути на фінансову інклюзію (наприклад, карта мешканця з платіжним додатком).

4. «*Органічна інклюзія*» — результат діяльності широкого кола агентів, не спрямованої на підвищення фінансової інклюзії. За цього сценарію відсутні єдина стратегія чи план, а фінансова інклюзія розвивається сама по собі, завдяки діям учасників і це може також забезпечуватися приростом частки клієнтів (наприклад завдяки мережевим ефектам або поширенню інформації про характеристики продуктів і послуг). Такий сценарій зазвичай обмежує темпи приросту залучених у фінансове обслуговування клієнтів, але убезпечує учасників ринку від ризику негативних ефектів від інклюзії (наприклад, залучення груп клієнтів, які не готові чи не бажають користуватися фінансовими послугами).

Наступною складовою процесу здійснення фінансової інклюзії у країні є прогнозування ефектів розвитку фінансової інклюзії. Хоча ця сфера ще не має багаторічного досвіду, емпіричні дослідження виявили низку позитивних мікро- і макроекономічних ефектів, що підтверджують гіпотезу про те, що зростання інклюзивних фінансових систем є важливою складовою прогресу розвитку (рис. 4.4).

Що ж стосується дизайну політики, то національні уряди і міжнародні інститути відіграють важливу роль у просуванні політичних ініціатив щодо усунення розриву між групами виключених і включених у процес користування фінансовими послугами. Політика щодо включення у фінансові відносини охоплює кілька основних питань, серед яких доцільно виокремити такі: упровадження базового банківського рахунку, який може характеризуватися такими функціями, як нульовий баланс, овердрафт і безплатне страхування життя; пріоритетне кредитування окремих груп населення; фокус на конкурентній політиці і захисті прав споживачів; цифровізація державних фінансових послуг; запровадження програм фінансової грамотності, що дозволяють людям ухвалювати обґрунтовані фінансові рішення, обирати фінансові послуги, які найкраще відповідають їхнім потребам.

Саме визначення поняття фінансової інклюзії дозволяє виділити чотири головні цілі: доступ до фінансових послуг (доступ), високі стандарти фінансових послуг (якість), зростання рівня їх використання, зростання фінансової усвідомленості, а відтак добробуту (добробут).

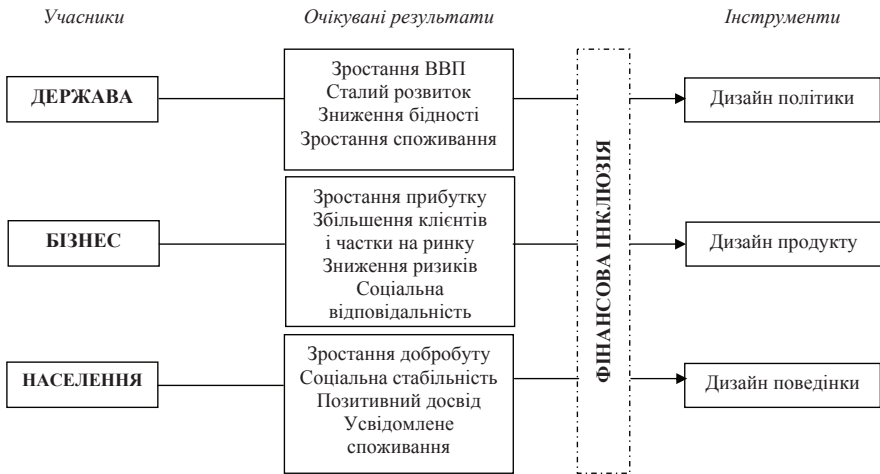

Рис. 4.4. Очікувані результати фінансової інклюзії та інструменти їх досягнення

Примітка. Складено автором.

Таблиця 4.1

Формування дизайну політики фінансової інклюзії

Ціль	Очікуваний прями́й ефект		Довгостроковий ефект
	Доступ	Використання	
Доступ до фінансових послуг	Доступ	Використання	Скорочення нерівності, уникнення пастки бідності, розвиток ринку фінансових послуг, підвищення фінансової грамотності
	Добробут	Якість	
Високі стандарти фінансових послуг	Доступ	Використання	Розширення прав різних верств населення, зниження ризиків для бізнесу, підвищення задоволеності клієнтів
	Добробут	Якість	
Рівень використання фінансових послуг	Доступ	Використання	Стимулювання споживання і випуску товарів і послуг, економічна стабільність, зростання прибутку для бізнесу і ринкової частки
	Добробут	Якість	
Зростання добробуту населення	Доступ	Використання	Зростання доходів, усвідомлене споживання, зниження рівня неповернутих кредитів, зростання присутності у фінансовій сфері
	Добробут	Якість	

Примітка. Складено за: Финансовая инклюзивность за пределами доступности: аналитический обзор / Московская школа управления «Сколково». Москва, 2018. С. 39—42. URL : <https://www.skolkovo.ru/researches/finansovaya-inklyuzivnost-za-predelami-dostupnosti>.

З другого боку, аналіз глобальних інструментів і трендів дає уявлення про очікуваний прямий ефект такої політики. Для визначення третього виміру структури — довгострокового ефекту потрібно здійснити більш глибокий аналіз, який представлений у теоретичних і емпіричних дослідженнях фінансової інклюзії. Усе це дає підстави відобразити дизайн політики фінансової інклюзії (табл. 4.1).

Подана структура може бути використана регуляторами для таргетування стратегії чи політики фінансової інклюзії. При цьому особливістю дизайну є його гнучкість — це можна відштовхуватися як від бажаного довгострокового ефекту, так і від поставленої мети, а також від прямого ефекту.

Що ж стосується дизайну продукту, традиційно технологічний розвиток у фінансовому секторі очолюється банками з огляду на масштаби діяльності та рівень довіри з боку населення і бізнесу. Однак останнім часом велику роль на ринку фінансових послуг почали відігравати технології як альтернативи та ефективні засоби розвитку фінансової інклюзії, оскільки вони допомагають розв'язувати проблеми для всіх типів економік, включаючи як розвинуті країни, так і ті, що характеризуються низьким рівнем доходу.

У зв'язку з тим, що в останні роки індустрія фінансових технологій (ФінТех) перебуває на етапі швидкого розвитку, було реалізовано чимало успішних сценаріїв полегшення доступу до безпечних і якісних фінансових послуг, розширення розмаїття продуктів, а також зниження витрат, пов'язаних з використанням фінансових послуг. Учасники ринку фінансових послуг, розвиваючи фінансові технології як невеликі стартапи, так і великі платформи, можуть прискорити процес фінансової інклюзії, адже участь у фінансових відносинах мільйонів людей через мережеві цифрові послуги могла б стати суттєвим стимулом для її поширення та одним із провідних чинників зростання добробуту користувачів фінансових послуг.

Цілком характерно, що одним із ключових факторів економічного зростання, поряд з використанням смартфонів, проникненням банківських рахунків і позицією поміркованого нейтралітету регулятора, є те, що останнім часом у сферу фінансової інклюзії почали входити так звані «бігтехи» — найбільші технологічні компанії, такі як Apple, Google, Amazon и Facebook, що володіють значним фінансовим, політичним, економічним і соціальним впливом на суспільні процеси.

Однак залишається низка невирішених питань щодо того, аби цифрові фінансові послуги фактично доходили до бідних верств населення, а не посилювали цифровий розрив. Крім того, такі нові гравці спричиняють появу суттєвих проблем для регуляторів, ускладнюючи процеси регулю-

вання, контролю і нагляду у сфері фінансових послуг. З'являються й нові проблеми, такі як захист даних і конфіденційність, кібербезпека і політика у сфері конкуренції та інші, які все частіше виходять на передній план.

Однією з ключових цілей фінансової інклюзії є стале використання фінансової інфраструктури, що, загалом, призводить до економічної стабільності й економічного зростання, впливаючи на всі сфери суспільства. Однак, як показує досвід, попри всі зусилля держави і фінансового сектору, спрямовані на розвиток фінансової інклюзії, доволі рідко вдається забезпечити тільки доступ до фінансових послуг, але не їх використання та формування фінансової обізнаності населення. Більш того, емпіричні дослідження показують, що аж до 50 % населення може піддаватися впливові психологічним проблемам, пов'язаних із грошима. Наприклад, опитування 1 022 респондентів із Великобританії показало, що 43 % з них страждають синдромом грошової хвороби (money sickness syndrome), відчуваючи широкий набір симптомів, що викликаються стресом від фінансових рішень⁶²⁵. Саме тому необхідним є більш високий ступінь детальності вивчення характеристик використання фінансових послуг і сервісів як з боку характеристик продукту, так і з боку споживача.

Таким чином, для того щоб досягти більш «здорового» використання фінансових послуг вже включеними у фінансові відносини агентами, доєднати незалучені раніше верстви населення, ефективно використовувати інструменти дизайну поведінки, які дозволять: вивчити, яким чином когнітивні відхилення впливають на користування фінансовими послугами; зрозуміти, які патерни існують і в яких ситуаціях вони можуть бути драйверами використання; проаналізувати методи, які допомагають усвідомити, подолати, нівелювати бар'єри, пов'язані з поведінковими шаблонами і когнітивними відхиленнями.

Як свідчать проведені дослідження, на сьогодні виявлено п'ять основних інструментів фінансової інклюзії: 1) інклюзія ідентифікації; 2) базовий банківський рахунок; 3) детальна аналітика даних фінансової інклюзії; 4) фінансові технології; 5) подолання поведінкових відхилень⁶²⁶. Крім того, вивчення сучасної практики розвитку фінансової інклюзії дозволяє визначити ефективність кожного інструменту в досягненні її мети. Шкала ефективності має значення від 0 до 100 %, де 100 % — абсолютна

⁶²⁵ Demirgüç-Kunt A., Klapper L., Singer D. Household finance and economic development. In Handbook of Finance and Development. Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing, 2018. <https://doi.org/10.4337/9781785360510.00029>.

⁶²⁶ Финансовая инклюзивность за пределами доступности : аналитический обзор / Московская школа управления «Сколково». Москва, 2018. С. 39—42. URL : <https://www.skolkovo.ru/researches/finansovaya-inklyuzivnost-za-predelami-dostupnosti>.

ефективність інструменту, при цьому ефективність може приймати будь-яке значення. Таким чином, можна оцінити ефективність кожного з п'яти інструментів у досягненні цілей політики фінансової інклюзії за підходом, відображеним у *табл. 4.2*.

Таблиця 4.2

Ефективність інструментів у досягненні цілей фінансової інклюзії

Ціль / Інструмент	Інклюзія ідентифікації	Базовий банківський рахунок	Детальна аналітика даних	Фінансові технології	Подолання поведінкових відхилень
Доступ до фінансових послуг					
Високі стандарти фінансових послуг	є	є			
Рівень використання фінпослуг					
Зростання добробуту населення					
<i>Шкала оцінювання</i>					
0%					100%

Примітка. Складено за опрацюванням: Финансовая инклюзивность за пределами доступности. Аналитический обзор / Московская школа управления «Сколково». Москва, 2018. С. 39—42. URL : <https://www.skolkovo.ru/researches/finansovaya-inklyuzivnost-za-predelami-dostupnosti>.

Після оцінки ефективності зазначених інструментів у межах підсумкового етапу здійснюється побудова прогнозних моделей для оцінки і передбачення в перспективі основних показників сталого розвитку та стійкості фінансового сектору за рахунок поширення фінансової інклюзії, у ході застосування яких потрібно виявити взаємозв'язки і закономірності такого впливу.

Результати такого моделювання є підставою для розроблення науково-практичних підходів щодо вдосконалення і вибору оптимальної моделі розвитку фінансової інклюзії у країні. Після цього здійснюється прогнозування соціально-економічних і синергетичних ефектів на показники сталого розвитку та стабільності фінансового сектору на перспективу залежно від впливу можливих трансформацій у сфері поширення фінансової інклюзії.

Завершенням підсумкового етапу є характеристика та обґрунтування результатів прогнозування, а також пошук, вимірювання резервів підвищення результативності фінансової інклюзії та встановлення ключових критеріїв її розвитку. Що ж стосується останнього, такими критеріями можуть бути: індикатор фінансових знань; індекс цінової доступності фінансових послуг для бізнесу; індекс цінової доступності фінансових послуг для дорослого населення; частка видів продуктів і послуг, доступних клієнтам — фізичним особам через дистанційні канали продажів; індекс захисту міноритарних інвесторів; рівень витрат на паперовий документообіг на фінансовому ринку; рівень довіри клієнтів і контрагентів організацій кредитно-фінансової сфери до безпеки реалізованих електронних технологій і сервісів; рівень виконання фінансовими регуляторами зобов'язань щодо впровадження міжнародних принципів і стандартів у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг та ін.

Після цього здійснюється обґрунтування векторів і механізмів активізації процесів фінансової інклюзії у країні, що має стати основою для розроблення стратегії фінансової інклюзії у країні, спрямованої на забезпечення ефективного і рівного доступу усіх верств населення до фінансових послуг та з огляду на реалізацію національних фінансових інтересів у сфері сталого розвитку і забезпечення стійкості фінансового сектору.

4.2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ У ВИМІРАХ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Важливість формування методології дослідження фінансової інклюзії обумовлена тим, що досягнення Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй потребує побудови інноваційної фінансової системи, яка здатна забезпечити стале фінансування. На думку Пітера Дж. Янга, «стале фінансування лежить в основі рішення найбільших глобальних проблем... Фінансова діяльність має життєво важливе значення для переходу до сталого глобального суспільства, в якому вирішуються такі ключові проблеми, як економічна стабільність, бідність, нерівність, зміна клімату, погіршення стану навколишнього середовища, процвітання, соціальна стабільність в умовах миру і справедливості»⁶²⁷.

Національний банк України, підтримуючи глобальні ініціативи, визначив стале фінансування однією зі своїх ключових стратегічних цілей і приєднався до Мережі сталого банкінгу (Sustainable banking Network, SBN), яка об'єднує фінансових регуляторів і банківські асоціації з країн, що розвиваються.

К. Шевченко, голова Національного банку України, наголосив: «Розуміючи виклики, які створює зміна клімату для сталого розвитку держави, ми рішуче налаштовані на впровадження ініціатив у сфері зелених фінансів. Приєднання до Мережі сталого банкінгу, метою діяльності якої є поліпшення екологічного, соціального та корпоративного управління у банківській сфері, має вагоме значення для нас у контексті сталого розвитку фінансового сектору України»⁶²⁸.

У цьому контексті визначальним також є підписання Національним банком у квітні 2021 року Угоди з ІФС про співпрацю щодо запровадження стандартів зеленого та сталого фінансування в Україні. Основні засади грошово-кредитної політики на 2022 рік і середньострокову перспективу підкреслюють «важливість сталого розвитку фінансової системи як запоруки її здатності до протидії шокам», визначають у політиці сталого фінансування за необхідне розробку «аналітичного інструментарію, що враховуватиме вплив кліматичних змін під час підготовки макроекономічного прогнозу та під час розроблення нових / удосконалення наявних моделей. У середньо- та

⁶²⁷ Создание основ для устойчивого будущего. URL : <https://www.iso.org/ru/news/ref2469.html>.

⁶²⁸ НБУ приєднався до Мережі сталого банкінгу. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3141310-nbu-priednavsa-do-merezi-stalogo-bankingu.html>.

довгостроковій перспективі кліматичні аспекти також урахуватимуться під час реалізації макропруденційної політики (проведення стрес-тестування, встановлення нормативів, визначення коефіцієнтів ризику тощо)... Розвиток інструментів сталого фінансування також допоможе удосконалити роботу трансмісійного механізму грошово-кредитної (монетарної) політики»⁶²⁹. Дотримання принципів ESG (Environmental, Social, and Corporate Governance) сталого фінансування при ухваленні інвестиційних рішень сприятиме збільшенню довгострокових інвестицій. У планах Національного банку — здійснення розробки стратегії сталого фінансування і поступового впровадження принципів ESG, починаючи з 2022 року.

При цьому взаємне узгодження сталого фінансування з Цілями сталого розвитку можливе шляхом розроблення та імплементації міжнародних стандартів для фінансових установ і фінансових продуктів, коли на єдиній методологічній основі потрібно забезпечити формування довірчого середовища і доступність фінансових послуг, особливо для осіб з обмеженими можливостями, захист прав споживачів і дестимулювання недобросовісної поведінки учасників фінансового ринку, створення умов надання послуг і підвищення прозорості банківської сфери. Тому усунення перешкод на шляху сталого економічного розвитку потребує побудови інклюзивних фінансових систем, адже якість і доступність фінансових послуг є однією з ключових характеристик якості життя, драйвером фінансового розвитку та економічного зростання.

У зв'язку з означеним актуальним є наукова проблематика формування методології дослідження фінансової інклюзії, спираючись на чинні напрацювання теоретичних засад і накопичений практичний досвід, пропонує системне узагальнення і комплексне розширення методологічного інструментарію. Доцільно зауважити, що методологія фінансової інклюзії сьогодні відображається на теоретичному рівні через визначення сутності її поняття та характеристичних особливостей, обґрунтування методичних підходів до оцінювання, а емпіричному — у практиці її забезпечення, спираючись на статистичні дані та документальну інформацію, кількісні і якісні оцінки використання фінансових послуг, аналіз факторів їхньої доступності, а також поведінкових особливостей, причин та профілю «фінансово виключених» категорій населення.

Перш ніж розглядати теоретичні засади фінансової інклюзії, варто визначити її витoki. На нашу думку, вони перебувають у площині формування нової концепції інклюзивного розвитку у відповідь на проблеми,

⁶²⁹ Основні засади грошово-кредитної політики на 2022 рік та середньострокову перспективу. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG_2022-mt.pdf?v=4.

які переживає сучасний світ із його високою невизначеністю, незбалансованістю економічного зростання, недосконалістю економічних механізмів, відсутністю випереджального й адаптивного регулювання та переорієнтації пріоритетів до динаміки змін цивілізаційних вимог, що провокує неспроможність і загрози для задоволення базових потреб і добробуту в довгостроковій перспективі більшої частини людства.

Зауважимо, що концепція інклюзивного розвитку є еволюційним поглибленням концепції сталого розвитку (sustainable development). Остання виникла в 1971—1980 роках як результат визнання проблем розвитку суспільства і науки, обмеженості природних ресурсів та погіршення екологічної ситуації. При цьому сталий розвиток є результатом консолідації та інтеграції економічного зростання, соціальної відповідальності й екологічної рівноваги, що знаходить відображення в наукових поглядах і офіційних позиціях до його сутності (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

**Науковий погляд і офіційна позиція до сутності поняття
«сталий розвиток»**

Автор	Сталий розвиток полягає в...
Б. Данилишин ⁶³⁰	інтерактивному процесі, що базується на повторюваних циклах аналізу ухвалення рішень, плануванні, упровадженні, перегляді тощо, який не може бути одноразовим завданням
А. Шпортко, Г. Кірейцева ⁶³¹	здатності (мається на увазі суб'єкта господарювання) до здійснення економічної діяльності в кожен окремий момент часу в умовах невизначеності впливів зовнішнього середовища, які порушують нормальне функціонування і розвиток
О. Павлов ⁶³²	усебічному збалансованому суспільному розвитку, в якому економічні та соціальні процеси узгоджуються зі станом навколишнього природного середовища
Л. Квітковська ⁶³³	керованості на основі використання системного підходу та сучасних інформаційних технологій, які дають змогу моделювати та прогнозувати результати різних варіантів розвитку економічної системи

⁶³⁰ Данилишин Б. М., Маслюківська О. П. Розроблення національних стратегій сталого розвитку: корисний досвід для України. *Механізм регулювання економіки*. 2008. Т. 1. № 3 (2). С. 214–218. (С. 215).

⁶³¹ Шпортко А. М., Кірейцева Г. В. Становлення концепції сталого розвитку. С. 87. URL : http://www.ztu.edu.ua/ua/science/conference/files/eco_es.../ShportkoAM.doc.

⁶³² Павлов О. І., Хвесик М. А., Юрчишин В. В. та ін. Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів : монографія / за ред. О. І. Павлова. Одеса : Астропринт, 2012. 760 с. (С. 94).

⁶³³ Квятковська Л. А. Реалізація принципів концепції сталого розвитку в діяльності підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 1. С. 85—89.

Автор	Сталий розвиток полягає в...
Г. Дейлі ⁶³⁴	гармонійному, збалансованому, безконфліктному прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів) зі збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і груп населення, зокрема за етнічними, расовими чи статевими ознаками
Алан Аткиссон ⁶³⁵	здатності систем продовжувати функціонувати і розвиватись упродовж тривалого часу; процес, який ніколи не закінчується, адже самий розвиток нескінченний
Всесвітня комісія ООН з навколишнього середовища та розвитку ⁶³⁶	розвитку, який задовольняє потреби нинішнього покоління і не ставить під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти їхні власні потреби; економічному зростанні, яке не завдає шкоди навколишньому середовищу та сприяє вирішенню соціальних проблем, знаходячи баланс між економічним, екологічним та соціальним розвитком

Примітка. Узагальнено автором.

Дослідники наголошують, що варто відрізнити поняття «розвиток» і «зростання», де перше передбачає якісні зміни, а друге є різновидом розвитку і характеризує кількісне його поліпшення впродовж певного часу з посиленням зростання залученості до розв'язання проблем розвитку всіх верств населення на всіх територіях⁶³⁷. Саме поширення в суспільстві усвідомлення існування прямої залежності між добробутом, економічним розвитком і зростанням підтверджує, що на національному і міжнародному рівнях вони повинні бути інклюзивними.

На думку О. І. Павлова, С. М. Дідуха і В. Д. Барвіненко, інклюзивний розвиток — це «певний стан та спосіб функціонування суспільства у його економічному, соціальному та політичному вимірах і такий, що характеризується органічною єдністю та спільністю інтересів у процесі

⁶³⁴ Daly H. E. *Towards a Steady State Economy*. San Francisco : Freeman Daly, 1991 ; *Steady-State Economics*. 2nd ed. Washington : Island Press, 1973. 339 p. (P. 96).

⁶³⁵ Аткиссон А. Как устойчивое развитие может изменить мир. Москва : Бином, 2012 ; *Повестка дня на XXI век*. Москва : СоЭС, 1999. URL : https://elementy.ru/nauchno-populyarnaya_biblioteka/431824/Chto_takoe_ustoychivoe_razvitiye.

⁶³⁶ Бурик З. М. *Формування концепції сталого розвитку регіону. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2014. № 1. С. 86. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ttpdu_2014_1_22.pdf.

⁶³⁷ *Інклюзивний вимір розвитку міст — центрів ділової активності України: тенденції та перспективи* : наукова доповідь / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» ; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 55 с. URL : <http://ird.gov.ua/irdp/p20190301.pdf>.

практичної діяльності всіх його членів у напрямі забезпечення розширеного відтворення»⁶³⁸.

Узагальнення позиції впливових міжнародних організацій щодо інклюзивного зростання дозволило виявити широкий підхід, що полягає в уточненні такої його характеристичної особливості, як обов'язковість залучення всіх верств суспільства. Отже, інклюзивне зростання: 1) формує спроможність усіх верств населення, також забезпечує справедливий розподіл матеріальних і нематеріальних благ для підвищення добробуту суспільства (ОЕСР)⁶³⁹; 2) дозволяє людям робити свій внесок в економічне зростання і користуватися його благами (Е. Янчовичіна і С. Лундстром, Світовий банк)⁶⁴⁰; 3) створює нові та забезпечує рівний доступ до економічних можливостей, що формуються для всіх верств суспільства, особливо малозабезпечених (І. Алі та Х. Хва Сон, Азійський банк розвитку)⁶⁴¹; 4) «стосується... загального процвітання внаслідок економічного зростання» (ПРООН)⁶⁴²; 5) «пов'язане з широким розподілом благ та можливостей економічного зростання і відображає зростання, яке є міцним та охоплює широке коло секторів, сприяє продуктивній зайнятості всієї робочої сили, забезпечує рівні можливості доступу до ринків і ресурсів та захищає вразливі верстви населення» (МВФ)⁶⁴³; 6) забезпечує високий рівень зайнятості та зростання заробітної плати» (М. Х. Хан, ОЕСР)⁶⁴⁴; 7) «сприяє формуванню економіки з високим рівнем зайнятості, що забезпечує економічну, соціальну та територіальну єдність» (Європейська комісія)⁶⁴⁵. Отже, підтверджується гіпотеза про те, що економічний зміст поняття «інклюзивне зростання» є ширшим відносно терміна «сталий розвиток», а саме економічне явище стійкішим, адже знижує соціальну напруженість за рахунок соціального залучення всіх верств населення та дотримання

⁶³⁸ Павлов О. І., Дідух С., Барвіненко В. Д. Інклюзивний розвиток України в контексті економічної онтології URL : [http://ird.gov.ua/sep/sep20206\(146\)/sep20206\(146\)_003_PavlovO,DidukhS,BarvinenkoV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20206(146)/sep20206(146)_003_PavlovO,DidukhS,BarvinenkoV.pdf).

⁶³⁹ OECD, All on Board. Making Inclusive Growth Happen, 2014.

⁶⁴⁰ Ianchovichina E., Lundstrom S. Inclusive Growth Analytics: Framework and Application. *World Bank Policy Research Working Paper*. 2009. № 4851.

⁶⁴¹ Ali I., Hwa Son H. Measuring inclusive growth. *Asian Development Review*. 2007. Vol. 24. № 1. P. 11—31.

⁶⁴² UNDP, UNDP's Strategy on Inclusive and Sustainable Growth, 2017.

⁶⁴³ Fostering Inclusive Growth. 2017 / IMF.

⁶⁴⁴ Khan M. H. The Political Economy of Inclusive Growth. *Promoting Inclusive Growth Challenges and Policies: Challenges and Policies* / OECD ; The World Bank. 2012.

⁶⁴⁵ European Commission, Europe 2020. A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. 2010.

принципів справедливості і рівного доступу до можливостей і суспільних благ, порівняно з простим економічним зростанням⁶⁴⁶.

Дж. Сорос наполягав на необхідності формування інклюзивного розвитку, вказуючи на кризу капіталізму і небезпеку для відкритого суспільства⁶⁴⁷. Достатньо змістовний аналіз передумов формування парадигми інклюзивного розвитку та його можливості у протидії глобальним викликам сьогодення на національному рівні надають І. Г. Манцуров⁶⁴⁸, А. О. Гуторов⁶⁴⁹.

Як відмічає І. Сакс, перехід до інклюзивного розвитку значно полегшила б інклюзивна глобалізація. Проте асиметричні та несправедливі її форми «переважають сьогодні, завдають шкоди інтересам країн, що розвиваються», вона «відтворює між центральними та периферійними країнами ту ж збочену концентруючу та виключну модель зростання, що спостерігається всередині країн»⁶⁵⁰. На думку І. Сакса, «за допомогою інклюзивного розвитку можна постулювати виникнення інклюзивної глобалізації за допомогою встановлення міжнародного економічного порядку, заснованого на принципі рівного поводження з рівними, заохочення справедливої торгівлі, підвищеного потоку державної допомоги без будь-яких умов та перетворення науки та технологій на суспільні блага», а «за відсутності інклюзивної глобалізації національні держави, як і раніше, залишатимуться основним центром інклюзивних стратегій розвитку»⁶⁵¹.

Підбиваючи підсумок, зазначимо присутність дуальності в підходах до тлумачення сутності інклюзивного розвитку, коли, з одного боку, він визначається як поглиблення економічного розвитку з переорієнтацією цільового вектора на вирішення соціально-орієнтованих проблем, перш за все бідності та соціальної нерівності, а з другого — усебічне залучення всіх верст населення до процесів розвитку як у частині створення зростання, так і ухвалення рішень, забезпечення рівних умов і можливостей для реалізації наявного потенціалу, та інше.

⁶⁴⁶ Commission on Growth and Development. Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development / The World Bank. 2008.

⁶⁴⁷ Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности : [пер. с англ.]. Москва : ИНФРАМ, 1999. XXVI. 262 с.

⁶⁴⁸ Манцуров І. Г. Інклюзивний розвиток як основа протидії глобальним викликам сьогодення. URL : http://economyukr.org.ua/docs/EU_18_10_071_uk.pdf.

⁶⁴⁹ Гуторов А. О. Генеза формування парадигми інклюзивного розвитку національної економіки. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2018. № 4. С. 47—53.

⁶⁵⁰ Sachs I. Inclusive Development Strategy in an Era of Globalization. URL : <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.464.6665&rep=rep1&type=pdf>.

⁶⁵¹ Sachs I. Inclusive Development Strategy in an Era of Globalization. URL : <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.464.6665&rep=rep1&type=pdf..>

Саме в контексті останнього важливе значення набуває фінансова інклюзія, яка передбачає і є одним з інструментів залучення суспільства до інклюзивного розвитку через доступність фінансових послуг за соціально орієнтованим підходом на протидію фінансової ексклюзії, що внаслідок стратифікації залежно від їхнього фінансового стану вилучала з цього процесу певні соціальні групи і позбавила їхніх прав і можливостей одержання соціальних благ. Тобто внаслідок тих або інших причин у суспільстві стали формуватися соціальні групи, які виключались з поля дії сучасної фінансової системи, що є результатом конвергенції суворого набору попередніх умов для формальної фінансової участі, визначеної регулятивними і законодавчими органами та фінансовими посередниками, різними культурними, ринковими, соціальними, політичними та історичними чинниками і реаліями⁶⁵², і опинялися у фінансовій ізоляції.

На думку С. Сінклера, фінансова ізоляція означає «неможливість доступу до необхідних фінансових послуг у належній формі унаслідок проблем з доступом, умовами, цінами, маркетингом чи самовиключенням у відповідь на негативний досвід чи сприйняття»⁶⁵³. Водночас С. Карбо та інші науковці, наголошують, що це нездатність, незалежно від обставин, деяких груп суспільства отримати доступ до фінансової системи⁶⁵⁴. Таку позицію підтримують А. Лейшон і Н. Трифт, але за процесним підходом як «відношення до процесів, які служать запобіганню доступу», уточнюючи «певних соціальних груп та індивідів»⁶⁵⁵. Розвиваючи останнє, М. Соло відмічає, що фінансова ізоляція стосується «обмеженого доступу груп з низьким рівнем доходу» і підкреслює предметність доступу — повний спектр «фінансових послуг: до депозитних та ощадних рахунків, а також до платіжних систем, кредиту»⁶⁵⁶.

⁶⁵² Defining Financial Exclusion: why we need to focus on the problem, not just the solution. URL : <https://medium.com/s3idf/defining-financial-exclusion-why-we-need-to-focus-on-the-problem-not-just-the-solution-37117b8f6507>.

⁶⁵³ Sinclair S. P. Financial exclusion: An introductory survey. Edinburgh : CRSIS, Heriot Watt University, 2001. URL : https://www.academia.edu/7086629/Financial_Exclusion_An_Introductory_Survey.

⁶⁵⁴ Carbó S., Gardener E. P. M., Molyneux P. Financial Exclusion in Europe. In: Financial Exclusion / Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions. 2005. URL : https://doi.org/10.1057/9780230508743_6.

⁶⁵⁵ Leyshon A., Thrift N. Geographies of Financial Exclusion: Financial Abandonment in Britain and the United States. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 1995. № 20 (3). P. 312—341. URL : <https://doi.org/10.2307/622654>.

⁶⁵⁶ Solo T. M. (2008). Financial exclusion in Latin America — or the social costs of not banking the urban poor. *Environment and Urbanization*. 2008. № 20 (1). P. 47—66. <https://doi.org/10.1177/0956247808089148>.

Ураховуючи ускладнення і невирішеність ситуації з фінансовою ізоляцією, цілком логічним стало більш широке сприйняття цього явища через важливість і необхідність його дієвого нівелювання. Це визначило розвиток фінансової інклюзії не тільки як альтернативного наукового напрямку досліджень, але також як нової концепції створення інклюзивної фінансової системи, де забезпечується легкість, повнота доступу і використання офіційної фінансової системи для всіх членів економіки.

Саме в цих вимірах, як багатовимірне поняття, М. Сарма розглядає фінансову інклюзію і прагне кількісно її виміряти відповідно до відомих індексів розвитку⁶⁵⁷.

Р. Сахай розуміє фінансову інклюзію як доступ і використання офіційних фінансових послуг, наполягаючи, що «фінанси мають бути доступними якомога більшій кількості людей для різноманітних цілей: рахунки для отримання доходів або переказів, ощадні рахунки для безпечного та обережного зберігання грошей, джерела кредитів для особистих або ділових позик і страхові продукти для захисту від ризиків»⁶⁵⁸. Розглядаючи фінансову інклюзію та її можливі макроекономічні ефекти, дослідник доводить, що вона корелюється з економічним зростанням, фінансово-економічною стабільністю та нерівністю. Так, «доступ до фінансів дозволяє фірмам інвестувати, а домогосподарствам з часом згладжувати своє споживання та нарощувати капітал, сприяючи створенню бізнесу та допомагаючи поліпшувати засоби існування людей. Це також допомагає домогосподарствам і фірмам захистити себе від потрясінь і ефективніше управління ризиками»⁶⁵⁹. Проте автор наголошує, що неконтрольоване розширення доступу до фінансових послуг може призвести до нестабільності та соціального невдоволення і таким чином мінімізувати всі досягнення інклюзії.

О. Калачева та Е. Кірієнко вважають, що фінансова інклюзія — це «стан фінансового ринку, який забезпечує можливість своєчасного отримання послуг фінансового характеру дієздатними фізичними особами, а також представниками малого і середнього бізнесу в потрібному обсязі для реалізації поточних і перспективних потреб»⁶⁶⁰. Не можемо погодитися з позицією авторів щодо такого узагальнення, як стан фінансового ринку,

⁶⁵⁷ Sarma M. Index of Financial Inclusion. URL : https://www.icrier.org/pdf/Working_Paper_215.pdf.

⁶⁵⁸ Sahay R., Čihák M., N'Diaye P. M. P., Barajas A., Mitra S., Kyobe A., Mooi Y. N., Yousefi S. R. Financial Inclusion: Can It Meet Multiple Macroeconomic Goals? IMF Staff Discussion Note. № 15/17. Washington, DC : International Monetary Fund, 2015. <https://doi.org/10.5089/9781513585154.006>.

⁶⁵⁹ Там само.

⁶⁶⁰ Калачева Е. А., Кириенко Е. А. Понятие финансовой доступности и критерии ее оценки. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-finansovoy-dostupnosti-i-kriterii-ee-otsenki>.

адже «стан» — це статична (зафіксована) на певний момент часу переважно кількісна характеристика. На нашу думку, це скоріше здатність інституційних учасників фінансового ринку адаптивно і випереджаючи реагувати на запити і фінансову поведінку споживачів, з одного боку, а з другого — ситуативно, персоніфіковано, відкрито і прозоро забезпечувати доступність відповідно до їхніх потреб і можливостей використання фінансових послуг. Крім того, незрозумілим є суб'єктне обмеження (дієздатні фізичні особи і МСБ), що набуває певною мірою дискримінаційного відтінку і вибірковості, що протирічить основному принципу залучення всіх верст суспільства (особливо громадян із низьким рівнем доходів) і суб'єктів економічних відносин.

Є. Степанюк розглядає «фінансову інклюзію як рівний доступ та використання фінансових продуктів та послуг, які: прийнятні за ціною; відповідають потребам домогосподарств і підприємств; доступні для всіх сегментів суспільства незалежно від доходу та місця проживання; їх надають представники фінансового сектору відповідально та екологічно для всіх учасників процесу»⁶⁶¹.

Відмітимо, що в рамках процесів глобалізації та трансформації фінансової сфери питання фінансової інклюзії стали предметом постійної уваги і досліджень багатьох наявних і новостворених міжнародних організацій (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Визначення поняття «фінансова інклюзія» міжнародними організаціями

Міжнародна організація	Фінансова інклюзія — це ...
IFC (2010) ⁶⁶²	стан, коли все населення працездатного віку має доступ до повного спектра якісних фінансових послуг, що надаються за доступними цінами, зручним способом і з повагою до людської гідності клієнтів
CGAP (2011) ⁶⁶³	можливість домогосподарств і бізнесу отримати доступ та ефективно використовувати фінансові послуги, які повинні надавати надійні і стійкі постачальники в середовищі, що регулюється
AFI (2011) ⁶⁶⁴	змістовну сутність визначає через кількісно вимірювальний індикатор, що включає: фізичну доступність, якість послуг, безпосереднє використання послуг та благополуччя клієнтів

⁶⁶¹ Степанюк Е. От лозунгов к делу. Зачем нужна финансовая инклюзия. URL : <http://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ot-lozungov-k-delu-zachem-nujna-finansovaya-inklyuziya>.

⁶⁶² Postcrisis growth and development. A Development Agenda for the G-20. 2010. URL : http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/PCGD_Consolidated.pdf.

⁶⁶³ Systemic approach to financial inclusion. URL : <http://www.cgap.org/topics/financial-inclusion>.

⁶⁶⁴ Measuring Financial Inclusion Core Set of Financial Inclusion Indicators. URL : <http://www.afi-global.org/sites/default/files/publications/afi%20fidwg%20report.pdf>.

Міжнародна організація	Фінансова інклюзія — це ...
Світовий банк (2017) ⁶⁶⁵	окремі особи та підприємства мають доступ до корисних і доступних фінансових продуктів та послуг, які відповідають їхнім потребам (транзакціям, платежам, заощадженням, кредитам і страхуванню), що надаються відповідальним і стійким шляхом
OECD/INFE ⁶⁶⁶	процес сприяння доступному, вчасному та повноцінному доступу до широкого спектра врегульованих фінансових продуктів і послуг, розширення їхнього використання серед всіх прошарків суспільства через упровадження адаптованих існуючих та інноваційних підходів, включно з фінансовою обізнаністю та освітою, з метою підтримки фінансового добробуту, а також і економічної та соціальної інтеграції
Аналітичний центр фінансової інклюзії (Center for Financial Inclusion CFI, 2009) ⁶⁶⁷	стан, у якому кожен, хто може його використовувати, має доступ до повного набору якісних послуг за доступними цінами, що надаються низкою постачальників на конкурентному ринку, зручним способом та з повагою до людської гідності клієнтів

Примітка. Узагальнено за опрацюванням означених вище матеріалів.

Міжнародні організації однак стають в позиції тлумачення фінансової інклюзії через уточнення повноти можливостей реального доступу до фінансових послуг задля того, щоб «неохоплені споживачі зверталися до офіційних фінансових послуг, а не до наявних неофіційних альтернатив»⁶⁶⁸.

Зокрема, Організація Об'єднаних Націй (ООН) вважає фінансову інклюзію ключовим інструментом досягнення семи Цілей сталого розвитку, яка в порядку денному «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» підкреслює: «Ми намагатимемося створити міцну економічну основу для всіх наших країн. Безперервне, інклюзивне та стійке економічне зростання має важливе значення для процвітання. ... Ми будемо проводити політику, спрямовану на

⁶⁶⁵ The World Bank. Financial Inclusion, Overview, Context, 2017. URL : <http://www.worldbank.org>.

⁶⁶⁶ OECD. Financial inclusion and consumer empowerment in Southeast Asia. 2018. URL : <https://www.oecd.org/finance/Financial-inclusion-and-consumer-empowerment-in-Southeast-Asia.pdf>.

⁶⁶⁷ CFI. Mission and Vision. URL : <https://www.centerforfinancialinclusion.org/about/mission>.

⁶⁶⁸ Всемирные нормоустанавливающие органы и доступность финансовых услуг для малообеспеченного населения Разработка соразмерных стандартов и рекомендаций. URL : <http://www.cgap.org/sites/default/files/CGAP-White-Paper-Global-Standard-Setting-Bodies-Oct-2011-Russian.pdf>).

підвищення виробничого потенціалу, продуктивності та виробничої зайнятості; фінансову інклюзію...»⁶⁶⁹.

Свою чергою, Світовий банк за рахунок фінансової інклюзії прагне подолати бідність і нерівність⁶⁷⁰. Про зацікавленість у поширенні фінансової інклюзії свідчить позиція Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Міжнародної фінансової корпорації (IFC), створення міжнародного Альянсу за фінансову доступність (Aliance for Financial Inclusion, AFI), Глобального партнерства за фінансову доступність Групи двадцяти (GFPI), Консультативної групи допомоги малозабезпеченим верствам населення (Consultative Group to Assist the Poor, CGAP) та інших. А 2006 року CGAP і Світовий банк запустили проєкт «Доступ до фінансових послуг». CGAP наголошує на важливості застосування системного підходу до фінансової інклюзії, який дозволить усунути бар'єри для бідних верст населення, стимулюючи учасників фінансового ринку до здійснення дій на подолання провалів ринку, що призводять до послаблення виконання ним своїх функцій, обмежують попит і пропозицію, таким чином, погіршуючи доступність фінансових послуг.

Отже, поняття «фінансова інклюзія» і «фінансова доступність» використовуються синонімічно і є ключовими складовими програмної діяльності глобальних і регіональних фінансових інституцій.

Власну позицію стосовно фінансової інклюзії висловлюють центральні банки, регулятори фінансового ринку та інші спеціально створені органи (табл. 4.5). Можна зауважити, що підходи до визначення фінансової інклюзії представлені в національних стратегіях⁶⁷¹, які ухвалюють, спираючись на міжнародний досвід і враховуючи поточний стан економічного розвитку країни.

Отже, має місце єдність у чіткому визначенні суб'єктно-об'єктної сутності і відмінність в уточненні певних факторів, що не дозволяє стверджувати про сталість і універсальність тлумачення фінансової інклюзії. Так, найчастіше серед основних елементів фінансової інклюзії вказуються постійний доступ і доцільність, спектр фінансових послуг, належність до офіційних і регульованих фінансових установ, фінансова освіта і захист прав споживачів, ефективне цільове використання, орієнтованість на малозабезпечену категорію суспільства, підприємства малого і середнього бізнесу

⁶⁶⁹ Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development / United Nations. 2015. URL : <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

⁶⁷⁰ Global Financial Development Report 2014: Financial Inclusion. Washington, DC : World Bank, 2014. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-9985-9>.

⁶⁷¹ National Financial Inclusion Strategies. URL : <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/national-financial-inclusion-strategies>.

та інше. Напевно, це можна вважати наслідком того, що кожна країна має власний рівень економічного розвитку, стан фінансової системи, спектр і глибину поширення фінансових услуг, відповідно до яких набувають важливості ті або інші аспекти фінансової інклюзії, зокрема, передусім, наявність, доступність (зокрема у віддалених, малонаселених або важкодоступних територій), якість та ефективне використання фінансових послуг.

Таблиця 4.5

Позиція деяких центральних банків та офіційних органів країн світу щодо фінансової інклюзії

Установа	Сутність фінансової інклюзії
Національний банк України ⁶⁷²	створення умов для залучення усіх сегментів населення та бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами, які доступні за інфраструктурою та ціною, офіційно урегульовані та відповідають потребам населення з метою стимулювання економічного зростання країни та зменшення соціальної нерівності у суспільстві
Національний банк Румунії ⁶⁷³	рівень доступу до фінансових послуг (платежів, страхування, кредитів та заощаджень, інвестицій) для всіх сегментів домогосподарств та компаній за розумних умов і витрат; у більш широкому сенсі забезпечення не лише доступу до фінансових послуг, а й їхню якість
Банк Індонезії ⁶⁷⁴	доступна для всіх верств суспільства фінансова система, що сприятиме економічному зростанню, скороченню бідності та рівності доходів
Комітет з фінансової інклюзії Індії ⁶⁷⁵	процесу забезпечення доступу до фінансових послуг і своєчасного та адекватного кредитування, якщо це необхідно для вразливих груп таких, як слабкі верстви населення та групи з низьким рівнем доходу, за доступну вартість
Центральний банк Бразилії ⁶⁷⁶	процесу забезпечення доступу до фінансових послуг через розширення та зміцнення каналів розподілу фінансових послуг, розвитку інструментів для кращої адаптації фінансових послуг до потреб малозабезпечених сегментів населення та гарантування якості надання фінансових послуг

⁶⁷² Фінансова інклюзія. URL : https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=3961976.

⁶⁷³ BNR Financial Stability Report. 2016. URL : www.bnr.ro.

⁶⁷⁴ Indonesian financial services sector master plan 2015—2019. URL : https://www.ojk.go.id/en/berita-dan-kegiatan/publikasi/Documents/Pages/Indonesian-Financial-Services-Sector-Master-Plan-2015-2019/MPSJKI%20OJK%20Final_Eng.pdf.

⁶⁷⁵ Rangarajan Committee. Report of the Committee on Financial Inclusion. 2008.

⁶⁷⁶ Central Bank of Brazil. National Partnership for Financial Inclusion. Action Plan to Strengthen the Institutional Environment. May 2012. URL : https://www.bcb.gov.br/Nor/relinclin/Brazil_Financial_Inclusion_Action_Plan.pdf.

Установа	Сутність фінансової інклюзії
Центральний банк Росії ⁶⁷⁷	стан фінансового ринку, за якого все дієздатне населення країни, а також суб'єкти малого та середнього підприємництва мають повноцінну можливість отримання базового набору фінансових послуг, що характеризується сукупністю таких умов: 1) наявність інфраструктури надання фінансових послуг; 2) затребуваність фінансових послуг; 3) якість фінансових послуг; 4) корисність фінансових послуг; доступ та використання низки якісних, своєчасних, зручних та інформованих фінансових послуг за доступними цінами. Ці послуги знаходяться під відповідними нормативними актами, що гарантують захист споживачів та сприяють фінансовій освіті для покращення фінансових можливостей та раціонального прийняття рішень усіма верствами населення
Центральний банк Парагваю ⁶⁷⁸	якісні та доступні фінансові послуги для всіх людей у Парагваї, яким потрібен різноманітний та конкурентний ринок
Центральний банк Нігерії ⁶⁷⁹	стан фінансової системи, коли дорослі мають легкий доступ до широкого спектра офіційних фінансових послуг, які відповідають їхнім потребам і надаються за доступною ціною
Компанія Visa ⁶⁸⁰	реалізація ініціатив, продуктів і фінансових ресурсів, а також колективного досвіду та прихильності співробітників, щоб охопити мало-забезпечених, надати доступ до ресурсів, які можуть допомогти виправити їхнє економічне життя підприємництва і суспільства
Міністерство фінансів та економіки планування розвитку Бурундії ⁶⁸¹	постійний доступ дорослого населення до набору фінансових продуктів та послуг, що пропонуються офіційними та стабільними фінансовими установами, регулюються відповідними нормативними актами, є диверсифікованими, доступними та адаптованими до потреб населення та використовується останнім для сприяння покращенню умов їхнього соціально-економічного життя

Примітка. Узагальнено за опрацюванням зазначених вище матеріалів.

Варто відмітити, що поняття фінансової інклюзії постійно розвивається, уточнюючи окремі її характеристичні особливості, розширяючи традиційне надання фінансових продуктів і послуг через забезпечення адаптації фінансових пропозицій до потреб фізичних і юридичних осіб, зміцнення фінансових можливостей і взаємодії з фінансовою системою, у тому

⁶⁷⁷ Основные понятия в сфере финансовой доступности. URL : <http://www.cbr.ru>.

⁶⁷⁸ Paraguay National Financial Inclusion Strategy 2014—2018. URL : <https://documents1.worldbank.org/curated/en/727661468286821941/pdf/953920WP00Box30I0Inclusion0Strategy.pdf>.

⁶⁷⁹ Central Bank of Nigeria. Financial Inclusion. URL : <https://www.cbn.gov.ng/FinInc/FinIncNewsletter.asp>.

⁶⁸⁰ Компанія Visa. URL : https://www.visa.com.az/ru_AZ/about-visa/social-impact.html.

⁶⁸¹ National financial inclusion strategy (NFIS) 2015—2020. URL : <https://www.brbi/en/download/file/fid/1251>.

числі шляхом підвищення фінансової грамотності населення і заохочення домашніх господарств до заощаджень, удосконалення механізмів захисту, полегшення здійснення інвестицій у здоров'я, освіту і бізнес, подолання непередбачених складних ситуацій тощо.

Методологія дослідження фінансової інклюзії — це система організації пізнавальної діяльності, яка включає визначення логічної структури, вибір підходів її реалізації як сукупності загальних і спеціальних принципів, методів, способів, логіко-аналітичних інструментів наукового пізнання, які забезпечують одержання висновків щодо організації управління, регулювання та напрямів розвитку фінансової інклюзії.

До основних, які відображають сутність, зміст і особливості методології дослідження фінансової інклюзії, на нашу думку, слід віднести такі загальні принципи: системність, діалектичність, активність, детермінізм, розвиток.

Методологічне значення принципу активності при дослідженні фінансової інклюзії розкривається через інноваційну активність агентів фінансових послуг, а саме створення та поширення інституційних і технологічних інновацій, задля розширення доступу до фінансової системи та її використання, усунення недоліків фінансової інфраструктури. Це передбачає наявність у фінансових посередників потенціалу для генерування, пошуку інноваційних ідей та їх реалізації, у тому числі на основі цифрових технологій. Принцип детермінізму передбачає встановлення закономірної залежності між процесами поглиблення фінансової інклюзії та зростанням економічного розвитку, фінансовою стабільністю, зменшенням бідності та інші. Принцип розвитку дозволяє пояснити через різноманітність фінансових продуктів і послуг та їхніх постачальників, а також розвиваючи ефекти фінансової інклюзії.

Виходячи із загального змісту наукової проблеми, методологія дослідження фінансової інклюзії потребує конкретизації її функцій (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Конкретизація функцій методології дослідження фінансової інклюзії

Функції методологічного знання	Конкретизація змісту
Визначення способів отримання наукових знань, які відображають динамічні процеси поглиблення фінансової інклюзії	Дослідження питання поглиблення фінансової інклюзії, її впливу на домогосподарства і суб'єктів економічної діяльності, економічний розвиток за допомогою методів наукового пізнання та спеціальних прийомів статистичного та факторного аналізу, економіко-математичного моделювання

Функції методологічного знання	Конкретизація змісту
Визначення особливостей дослідження для досягнення його мети	Особливість дослідження полягає в необхідності доведення результативності дій фінансових агентів (розширення фінансових послуг та каналів доступу, управління ризиками, механізмів захисту, вдосконалення регулювання та ін.) та їхнього впливу на рівень фінансової інклюзії та досягнення її мети та цільових завдань
Забезпечення отримання всебічної інформації про процеси і явища, які пов'язані з фінансовою інклюзією	Проведення дослідження спирається на інформаційну базу, яка формується з різних джерел інформації (статистичні дані, фінансовий ринок, ринок банківських продуктів і послуг, банківська система, експертні висновки, наукові обґрунтування поглиблення фінансової інклюзії, ефектів і наслідків її впливу на розвиток економіки, фінансову стабільність, зменшення бідності, добробут).
Розширення інформаційного фонду фінансової науки	Результати дослідження формують інформаційний масив, що забезпечує теоретично обґрунтування прийняття майбутніх управлінських рішень при розробки концепцій, стратегій, планів і дорожніх карт фінансової інклюзії на національному та глобальному рівнях, а також на рівні фінансових агентів — учасників інституційної інфраструктури фінансової інклюзії
Забезпечення уточнення та систематизації понятійно-категоріального апарату фінансової науки	У процесі дослідження, враховуючи різноманітність фінансових агентів фінансової інклюзії, фінансових послуг, каналів і технологій їх надання, що сукупно формують кількісно і якісно елементи фінансової інклюзії, які здатні сприяти виявленню і уточненню характеристичних особливостей її сутності на рівня наукових термінів
Створення системи наукової інформації як результату наукового пізнання	Результатом дослідження є формування системного бачення щодо стримувальних чинників забезпечення фінансової інклюзії, комплексу заходів у рамках організаційно-економічного механізму управління нею та регулювання, які разом становитимуть логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання

Примітка. Розробка автора.

До спеціальних принципів віднесемо принципи, що сформульовані групою G20 «Principles for Innovative Financial Inclusion», зокрема лідерство, різноманітність, інноваційність, захищеність, розширення прав і можливостей, співробітництво, орієнтованість на знання, пропорційність, системність (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Спеціальні принципи фінансової інклюзії

Принцип	Конкретизація сутності
Лідерство	розвиток широкої прихильності урядів до фінансової інклюзії для допомоги зменшити бідність
Різноманітність	упровадження політичних підходів, що сприяють конкуренції та забезпечують ринкові стимули для надання сталого доступу та використання широкого спектра доступних фінансових послуг (заощадження, кредити, платежі та перекази, страхування), а також різноманітності постачальників послуг
Інноваційність	активність агентів фінансових послуг у створенні та поширенні інституційних і технологічних інновацій, задля розширення доступу до фінансової системи та її використання, усунення недоліків фінансової інфраструктури
Захищеність	застосування комплексного підходу до захисту споживачів, який визнає роль уряду, постачальників та споживачів фінансових послуг
Розширення прав і можливостей	розвиток фінансової грамотності та фінансових можливостей
Співробітництво	створення інституційного середовища з чіткою підзвітністю та координацією в межах уряду, а також заохочення до партнерства і прямих консультації між урядом, бізнесом та іншими зацікавленими інституційними учасниками
Орієнтованість на знання	розробка політики фінансової інклюзії, спираючись на дані, засновані на фактах, вимірювання прогресу та поступового застосування підходу «тестуй і навчайся», прийняттого як для регуляторів, так і для фінансових агентів
Збалансованість (зіставність)	розробка політики та нормативно-правової бази, що забезпечують збалансованість (зіставність) ризиків і вигід, пов'язаних з інноваційними продуктами та послугами, заснована на розумінні прогалин та бар'єрів існуючого регулювання
Системність	побудова системи регулювання, що враховує в нормативно-правовій базі: міжнародних стандартів, особливостей національних умов та підтримку конкурентного середовища; гнучких ризикоорієнтованих підходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (ПД/ФТ); умови використання агентів як клієнтського інтерфейсу; чіткий режим регулювання цінностей, що зберігаються в електронному форматі; ринкові стимули для досягнення довгострокової мети забезпечення широкої функціональної сумісності та мережевої взаємодії

Примітка. Побудовано за: National financial inclusion strategies: current state of practice. URL : <https://www.afi-global.org/wp-content/uploads/publications/2018-06/National%20Financial%20Inclusion%20Strategies.pdf>.

У методології дослідження фінансової інклюзії важливе значення має вибір підходів до проведення дослідження, основу якого формує діалектичний підхід, дієвість обраних принципів і методів якого є практичною формулою дослідження (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Методологічні підходи і принципи дослідження фінансової інклюзії

Підхід	Принцип і його характеристика
Діалектичний підхід	безперервності руху і розвитку
	науковості, що потребує використання всього нового і прогресивного, забезпечення передбачення і можливості використання результатів
	взаємодії через виявлення і використання різноманітних зв'язків, багатоваріантності і цілісності відображення й дослідження
	об'єктивності і достовірності забезпечується при оцінюванні результатів реалізації заходів підвищення доступності фінансових послуг
	Суперечливості, вказує на можливість боротьби протиріч у процесі розвитку фінансової інклюзії
	Спадкоємності, підтверджує, що фінансова інклюзія як явище, відтворює риси такого існуючого явища як дифузія фінансових інновацій
	відносності передбачає визначення критеріїв відбору та оцінки результатів дослідження фінансової інклюзії
	історичної визначеності, вказує на успадкування і динамічний характер змін, що відбуваються у фінансовій системі внаслідок реалізації системи заходів, результати яких відображаються на рівні фінансової інклюзії
Сучасний підхід до управління розвитком П. Друкера	цілеспрямованості і систематичності фінансової та інноваційної діяльності на основі безперервного аналізу потенційних можливостей використання різних джерел розвитку, аналізу та оцінки стану фінансового сектору та фінансової інклюзії
	відповідності властивостей фінансових послуг потребам і бажанням споживачів, у тому числі з обмеженими можливостями, на підставі виявлення факторів, що перешкоджають їх отриманню
	відповідності фінансових послуг та їх використання цілям і завданням фінансової інклюзії (поліпшення доступу, захищеності, обізнаності, зайнятості тощо) для всіх верст населення незалежно від місця проживання, рівня доходу, обмежень за здоров'ям та ін.
	спрямованості на поліпшення соціальної, суспільної і державної підтримки всіх верст населення, особливо вразливих, усунення бар'єрів фінансової ізоляції, поліпшення фінансової підтримки в період криз, мінімізації фінансових ризиків, забезпечення зайнятості, створення активів і рівних можливостей

Примітка. Розроблено автором.

Поряд із цим, цілком доречним для фінансової інклюзії є підхід безперервного інноваційного розвитку П. Друкера, який рекомендує «удосконалювати, розширювати та впроваджувати інновації», уточнюючи, що останнє серйозна, системна і скрупульозна робота з постійним відстеженням змін, їхнім ретельним аналізом для визначення потенційних можливостей для подальшої їх реалізації⁶⁸².

Принцип безперервності руху і розвитку фінансової інклюзії підтверджується важливістю формування її політики і плану реалізації цільових завдань, постійного розширення переліку доступних фінансових послуг і віддалених механізмів їх надання на підставі проведення моніторингу та оцінки ситуації щодо рівня охоплення населення фінансовою системою і використання фінансових послуг, виявлення проблем і потреб.

Забезпечення поглиблення фінансової інклюзії неможливе без посилення інноваційної активності фінансових агентів, результатом якої є фінансові інновації як відповідь на потреби об'єктивної реальності. Це відповідає принципу науковості, використання всього нового і прогресивного. Проте безперервний розвиток фінансових інновацій відчуває вплив діалектики регулювання⁶⁸³, а тому опосередковано це стосується також фінансової інклюзії.

Принцип об'єктивності і достовірності дослідження фінансової інклюзії забезпечується при оцінюванні результатів реалізації заходів підвищення доступності фінансових послуг через проведення спеціальних національних і глобальних опитувань доступності фінансових послуг для формування відповідних баз даних, визначаючи правила формування вибірки і цільовий контингент, порядок відбору респондентів і проведення опитування, а також методів підготовки та опрацювання даних. Прикладом може слугувати методологія Всесвітнього опитування суспільної думки компанії «Gallup»⁶⁸⁴.

Принцип взаємодії передбачає виявлення різноманітних зв'язків і багатоваріантності для цілісного і всебічного проведення дослідження. Так, досліджуючи фінансову інклюзію, маємо різноманітність фінансових агентів і багатоваріантність пропонованих ними фінансових послуг, що, з одного боку, породжує широку ринкову пропозицію, яка, з другого боку, внаслідок тих або інших факторів, є недоступною всім верстам населення.

⁶⁸² Друкер П. Ф. Управление в обществе будущего : [пер. с англ.]. Москва ; Санкт-Петербург ; Киев : Вильямс, 2007. 306 с.

⁶⁸³ Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг : пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2007. 1018 с.

⁶⁸⁴ How Does the Gallup World Poll Work? Measures the Attitudes and Behaviors of the World's Residents. URL : <https://www.gallup.com/178667/gallup-world-poll-work.aspx>.

Саме встановлення взаємозв'язку і взаємовпливу за допомогою аналізу зовнішнього економічного середовища, внутрішнього стану фінансових агентів та їх пропозиції, фінансової спроможності і поведінкових аспектів споживачів, припускаючи комбінаторну багатоваріантність факторів, є одним із завдань дослідження фінансової інклюзії.

У рамках застосування діалектичного підходу розглянемо основні закони діалектики відносно фінансової інклюзії як об'єкта пізнання.

По-перше, «єдність і боротьба протилежностей». Незважаючи на зростання добробуту, диференціація доходів населення у країнах світу посилюється, проблема бідності досі не вирішена, а чверть населення світу (близько 1,7 млрд дорослого населення) не має доступу до фінансової системи переважно з країн, що розвиваються. Концентрація капіталу зростає на фоні підвищення доступності і демократизації фінансової інфраструктури, розширення форм інвестування і кола бенефіціарів завдяки цифровим технологіям. Пандемія коронавірусу стала серйозним викликом для всіх країн світу, але водночас надала поштовх прискоренню цифрової трансформації. Використання цифрових технологій для підвищення фінансової інклюзії, поряд з перевагами, зумовило нові виклики і загострило питання захисту персональних даних, боротьби з кіберзагрозами та фінансовим шахрайством. Високі ризики на ринку криптовалют змушують переглядати підходи до регулювання, а загальна цифровізація — повернутись до обговорення можливості введення саморегулювання на банківському ринку, поведінкового нагляду за участі регулятора.

Безпосередньо сама фінансова інклюзія не провокує яких-небудь протиріч, їх викликає скоріше впровадження деяких фінансових інновацій і цифрових технологій, коли може потенційно спостерігатись перехід позитивного фактору в негативний, що потребує адаптивного, компромісного або кардинального реагування⁶⁸⁵.

По-друге, «заперечення заперечення» формулює характер розвитку через відтворення наявної якості на новому, більш високому рівні. Це підтверджується постійним еволюціонуванням і здатністю породжувати нові альтернативні нововведення. Прикладами дії цього діалектичного закону є необанкінг і цифрові фінансові активи.

По-третє, перехід кількісних змін в якісні для фінансової інклюзії є достатньо очевидним і реалістичним, адже розширення пропозиції фінансових послуг за одночасного зростання фінансової грамотності на-

⁶⁸⁵ Пантелеєва Н. М. Фінансові інновації в банківській системі: теорія, методологія, практика : монографія / Університет банківської справи Національного банку України (м. Київ). Київ : УБС НБУ, 2013. 526 с.

селення відкриває можливості для набуття нової функціональної якості для сталого фінансування, а також якості життя для всіх верст населення. Так, доведено, що зростання безготівкових платіжних послуг традиційними та альтернативними каналами підвищує прозорість і зменшує шахрайство, позитивно позначається на наданні фінансових послуг (мікрорекредитування, перекази, платежі), темпах розвитку національної економіки та зменшенні обсягів її тіньового сегмента. Яскравим прикладом є створення платіжної системи М-Pesa від однойменного оператора мобільних грошей М-Pesa, річний обіг яких 2018 року становив понад 500 млрд дол. США, а це 26 % національного ВВП.

Отже, діалектичний підхід визначається практикою фінансової інклюзії, яка є основним методологічним інструментарієм і рушійною силою дослідження, важливим споживачем результатів і основним критерієм їх істинності.

Іншим підходом, який слід застосувати при дослідженні фінансової інклюзії, є процесний підхід, спираючись на такі принципи:

- *планування* заходів просування фінансової інклюзії учасниками фінансового ринку для споживачів фінансових послуг, урахуючи оцінку її поточного рівня і концентрацію потенціалу для досягнення основних цілей;

- *реалізації і контролю* процесів просування фінансової інклюзії на основі визначених цілей фінансової інклюзії зіставно до цілей і завдань стратегії розвитку фінансового ринку;

- *системної оцінки* результатів процесу просування фінансової інклюзії за параметричними і непараметричними методами та очікуваними прямим і довгостроковим ефектами в рамках комплексної політики розвитку фінансового ринку, фінансових технологій і фінансової грамотності;

- *державної підтримки* цілеспрямованого просування фінансової інклюзії, із залученням центральних банків, міністерств і відомств, що здійснюють на державному рівні управління фінансами і цифровою економікою, опікуються захистом прав споживачів фінансових послуг і фінансовою грамотністю, удосконалюють регулювання і дестимулюють недоброчесну поведінку на фінансовому ринку;

- *гнучкості* політики і стратегії фінансової інклюзії, що формуються з огляду на специфіку конкретної країни, трендів фінансового ринку і фінансових технологій та бажаних для неї прямих і довгострокових ефектів. Відсутність гнучкості та недостатня чутливість до вищезазначеного загрожує втратою можливості реалізації або нечіткістю змістовної інтерпретації картини просування фінансової інклюзії, визначення можливих проблем і загроз та вжиття превентивних заходів їх нівелювання;

— *доступності інформації* про оцінювання рівня фінансової інклюзії, що забезпечує релевантною інформацією підготовку ухвалення рішень щодо її подальшого просування.

Для фінансової інклюзії важливим є забезпечення постійного розвитку її інституційної інфраструктури, підходи і методи вимірювання. Сучасна практика показує, що підходи вимірювання постійно вдосконалюються, спираючись на непараметричні і параметричні методи. Крім того, індекси фінансової інклюзії є багатовимірними і за своєю внутрішньою будовою передбачають урахування різнобічної інформації стосовно фінансової інклюзії (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Методичні підходи до виміру фінансової інклюзії

Установа	Назва індексу	Параметрична характеристика	Рівень оцінки
Всесвітній банк	Global Financial Inclusion Index ⁶⁸⁶	понад 200 показників за 5 напрямками	зовнішня, порівняльний аналіз країн
	Global Survey on Consumer Protection and Financial Literacy ⁶⁸⁷	55 якісних характеристик за 6 напрямками	зовнішня, порівняльний аналіз країн
	Global Payment Systems Survey ⁶⁸⁸	анкетування за 9 напрямками якісних характеристик	зовнішня, порівняльний аналіз країн
МВФ	Financial Access Survey ⁶⁸⁹	використовується 64 показника, які нормалізовані стосовно кількості дорослого населення, площі і ВВП країни, деагриговані за типом фінансового посередника і фінансових послуг, гендерній ознаки	зовнішня, порівняльний аналіз країн
Центральний банк Росії	Композитний індекс ⁶⁹⁰	використовується 89 змінних за 11 рівнями	внутрішня, на рівні країни

Примітка. Авторське узагальнення.

⁶⁸⁶ Global Index. URL : <https://globalindex.worldbank.org/basic-page-overview>.

⁶⁸⁷ Global survey on consumer protection and financial literacy. URL : <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/18978/887730WP0v20P10port0CPFL0Box385258B.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

⁶⁸⁸ Global Payment Systems Survey. URL : <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/gpss>.

⁶⁸⁹ What is the Financial Access Survey (FAS). URL : <https://datahelp.imf.org/knowledgebase/articles/882546-what-is-the-financial-access-survey-fas>.

⁶⁹⁰ Композитный индекс удовлетворенности населения работой финансовых организаций, финансовыми продуктами (услугами) и каналами предоставления финансовых услуг: результаты опроса 2019 года. URL : https://www.cbr.ru/Content/Document/File/95822/composite_index_2019.pdf.

Так, Всесвітній банк для вимірювання фінансової інклюзії запровадив: Глобальний індекс фінансової інклюзії (Global Financial Inclusion Index, FI) і відповідної бази даних (володіння рахунком, платежі, заощадження, кредит та фінансова стійкість) для підтримки глобальних зусиль розроблення, реалізації й оцінювання політики фінансової інклюзії;

Global Survey on Consumer Protection and Financial Literacy — дослідження захисту прав споживачів (правова база, інституційні механізми, справедливий розгляд, вимога до розкриття інформації, відповідальне кредитування, урегулювання спорів);

Global Payment Systems Survey — дослідження кількісних і якісних показників розвитку платіжних систем (інфраструктурні, нормативні, технологічні інновації, бізнес-моделі, міжнародні грошові перекази і системи нагляду).

У свою чергу, МВФ увів індекс Financial Access Survey, що використовує щорічні дані географічних і демографічних індикаторів доступу та використання фінансових послуг домогосподарствами і підприємствами.

Національні регулятори також розробляють власні індекси і системи індикаторів, наприклад, композитний індекс задоволеності населення роботою фінансових організацій, фінансовими продуктами (послугами) і каналами надання фінансових послуг із застосуванням методу головних компонент за даними опитування дорослого населення⁶⁹¹. Факторне оцінювання здійснюється стосовно таких об'єктів: 1) задоволеність дистанційними каналами надання кредитів (позик) і страхових послуг, небанківською платіжною інфраструктурою; 2) довіра до некредитних фінансових організацій і задоволеність їхніми продуктами (послугами); 3) задоволеність дистанційним доступом до банківського рахунку; 4) задоволеність банківською платіжною інфраструктурою; 5) задоволеність роботою банків, їхніми продуктами (послугами) і довіра до них.

На World Economic Forum 2017 року наголошено, що фінансова інклюзія може зміцнити економічне зростання і зменшити бідність, сприяти подальшому економічному прогресові завдяки виявленню нових життєздатних ринків для постачальників фінансових послуг, що, своєю чергою, збільшить бюджетні доходи урядів і створить умови для працевлаштування. Як уже зазначалося, фінансова інклюзія, як мета, згадується в семи Цілях сталого розвитку. На відміну від інших, у цьому звіті пред-

⁶⁹¹ Композитний індекс задоволеності населення роботою фінансових організацій, фінансовими продуктами (услугами) і каналами надання фінансових послуг: результати опроса 2019 года. URL : https://www.cbr.ru/Content/Document/File/95822/composite_index_2019.pdf.

ставлено нову концепцію вивчення феномену фінансової інклюзії через ланцюг наслідкових зв'язків: доступ — використання — якість — фінансове здоров'я / добробут / фінансова усвідомленість. Це передбачає визначення нових потенційних напрямів, розроблення та вимірювання нових показників, використання інструментів Big Data для аналізу та обробки даних⁶⁹².

Свій внесок у розроблення науково-методичних підходів вимірювання і дослідження впливів фінансової інклюзії роблять зарубіжні та українські вчені, зокрема за такими аспектами: національні особливості фінансової інклюзії та формування переліку винятків для системи споживачів фінансових послуг з позиції попиту (S. Lewis⁶⁹³); установлення зв'язку між одержанням суб'єктами господарювання банківського кредиту як показника фінансової інклюзії, та економічним зростанням (R. Sahay⁶⁹⁴); виявлення негативного впливу неринкових регуляторних заходів на рівень фінансової інклюзії для суб'єктів мікро- та малого бізнесу (D. Heng⁶⁹⁵); використання офшорів та опис факторів вибору юрисдикції інвесторів (S. Mendelson⁶⁹⁶); установлення взаємозв'язку між рівнем фінансової грамотності та здатністю споживачів фінансових послуг долати кризові явища (L. Klapper⁶⁹⁷); розробка індексу фінансової доступності з використанням ваг, отриманих на основі аналізу основних компонентів при агрегуванні показників доступу, доступності та використання, а також оцінювання впливу фінансової інклюзії на бідність і нерівність доходів у різних країнах, використовуючи крос-секційний підхід (Cyn-Young Park, R. V. Mercado⁶⁹⁸); здійснення інтегральної оцінки доступності фінансових

⁶⁹² Advancing Financial Inclusion Metrics: Shifting from access to economic empowerment. URL : https://www3.weforum.org/docs/WEF_White_Paper_Advancing_Financial_Inclusion_Metrics.pdf.

⁶⁹³ Lewis S., Lindley D. Financial inclusion, financial education and financial regulation in the United Kingdom. *ADB Working Paper*. 2015. № 544.

⁶⁹⁴ Sahay R., Cina M., N`Diaye P. Financial inclusion: Can it meet multiple macroeconomic goals? *IMF staff discussion note*. 2016. № 15/17. P. 15—20.

⁶⁹⁵ Heng D. Impact of the financial services law in Bolivia on financial stability and inclusion. *IMF Working Paper*. 2015. № 15/267.

⁶⁹⁶ Mendelson S., Rozas D. Offshore financial centers for financial inclusion. A marriage of convenience / Center for Financial Inclusion. 2017. June. URL : <https://www.centerforfinancialinclusion.org/offshore-financial-centers-for-financial-inclusion>.

⁶⁹⁷ Klapper L., Lusardi A., Panos G. A. Financial literacy and the financial crisis. *Policy Research Working Paper*. 2012. № 5980.

⁶⁹⁸ Cyn-Young Park and Rogelio V. Mercado Financial Inclusion: New Measurement and Cross-Country Impact Assessment. URL : <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/408621/ewp-539-financial-inclusion.pdf>.

послуг за комплексом показників, що враховують особливості розвитку фінансового ринку країни чи регіону, визначено наявність взаємозв'язку між фінансовою доступністю та економічним зростанням (Л. Васюкова⁶⁹⁹); вимірювання ступеня інклюзивності фінансових систем за параметричним індексом, який ураховує інформацію про попит і пропозицію, залежність між геопозицією країн і фінансовою інклюзією (N. Cámara, D. Tuesta⁷⁰⁰); комплексна економіко-статистична оцінка рівня фінансової інклюзивності в Україні, конструювання інтегрального індексу фінансової інклюзії як середньгеометричного значення індивідуальних субіндексів, побудова композитної карти фінансової інклюзії населення України (Л. Примостка та інші⁷⁰¹); визначення впливу ключових чинників цифрової фінансової інтеграції на економічне зростання та фінансову інклюзію і розроблення нових індексів її оцінювання (P. Khera, R. Sahay та ін.⁷⁰²).

Отже, на нашу думку, методологія дослідження фінансової інклюзії — це система організації пізнавальної діяльності, яка включає визначення логічної структури, вибір технології реалізації сукупності загальних і спеціальних принципів, методів, способів, інструментів пізнання, що забезпечують одержання висновків щодо сутності та глобального і національного простору фінансової інклюзії, її основних трендів, стратегії розвитку та ефективності заходів стимулювання розвитку ринку фінансових послуг.

Схематичне представлення методології дослідження фінансової інклюзії подано на *рис. 4.5* і включає п'ять етапів.

На першому етапі визначаються передумови дослідження фінансової інклюзії, які зумовлені станом макроекономічного середовища, розвитку фінансового ринку і банківської системи, фінансових технологій, що передбачає використання принципів загальної теорії систем і системного аналізу для їх представлення та пізнання.

⁶⁹⁹ Васюкова Л. К., Литвиненко А. Е. Методический инструментарий интегральной оценки финансовой доступности в условиях цифровизации финансовых рынков. *Азиатско-тихоокеанский регион: экономика, политика, право*. 2020. № 4. С. 15—34.

⁷⁰⁰ Cámara N., Tuesta D. Measuring financial inclusion: a multidimensional index. URL : <https://www.bis.org/ifc/publ/ifcb47p.pdf>.

⁷⁰¹ Примостка Л., Краснова І., Примостка О., Білошак В., Лавренюк А. Інтегральне оцінювання фінансової інклюзивності в Україні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. № 2 (37). С. 62—71. <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v2i37.229696>.

⁷⁰² Ogawa S., Khera P., Stephanie Ng., Sahay R. Is Digital Financial Inclusion Unlocking Growth? *IMF Working Papers* / International Monetary Fund. 2021. № 2021/167. URL : <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2021/06/11/Is-Digital-Financial-Inclusion-Unlocking-Growth-460738>.

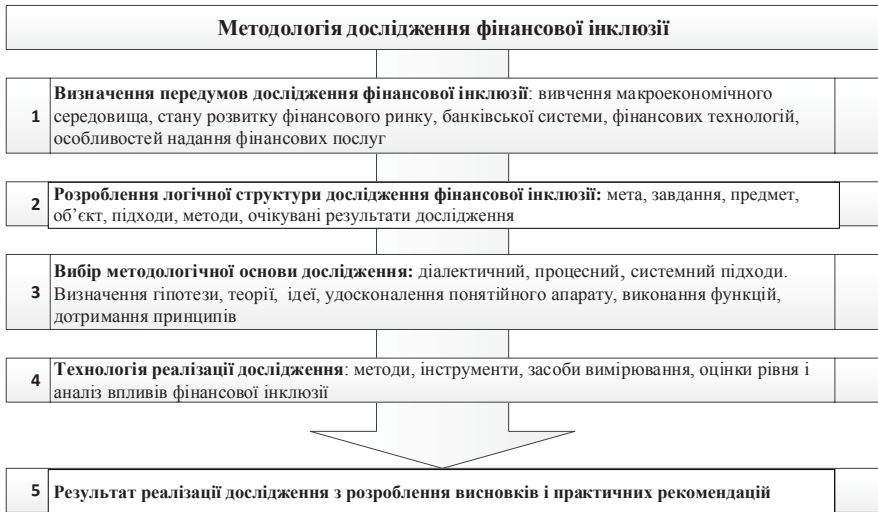

Рис. 4.5. Схема методології дослідження фінансової інклюдії

Примітка. Розробка автора

На другому етапі розробляється логічна структура дослідження фінансової інклюдії, яка в загальному варіанті передбачає постановку мети дослідження, що може бути стратегічного або оперативного характеру, визначення завдань, об'єкта і предмета дослідження.

До кола пріоритетних завдань дослідження доречно включати:

1) узагальнення і систематизацію зарубіжного досвіду розроблення національних стратегій фінансової інклюдії;

2) аналіз і розроблення методичного інструментарію виміру її рівня для оцінки та перевірки гіпотез стосовно наявності залежного впливу фінансової інклюдії на економічне зростання в довгостроковій перспективі, грошово-кредитку політику і фінансову стабільність, відмивання брудних коштів і фінансування тероризму, офшоризацію економіки, зниження соціальної нерівності тощо з обґрунтуванням системи індикаторів, вибору даних на певних часових інтервалах і забезпечення їхньої ревалентності;

3) визначення оптимального рівня фінансової інклюдії щодо надання основних фінансових послуг населення за оптимально доступною ціною, яка є економічно достатньою, щоб спонукати постачальників фінансових послуг надавати такі фінансові послуги на постійній основі;

4) оцінка фінансової грамотності як важливого чинника фінансової інклюзії з урахуванням міжнародного досвіду та з використанням набору універсальних базових індикаторів, що дозволяє виявити рівень розвитку фінансових компетенцій.

На третьому етапі здійснюється вибір методологічної основи дослідження фінансової інклюзії. Як уже зазначалося, до неї включають діалектичний, процесний і системний підходи, а для забезпечення цілісності варто враховувати особливості регулювання, специфіку законодавчого і нормативного поля функціонування фінансового ринку та впровадження фінансових технологій.

Наступним етапом є технологія реалізації методології дослідження, одержання та інтерпретація результатів, де використовуються комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема історико-логічний, порівняння і синтезу, статистичного аналізу, графічний, економіко-математичного моделювання і прогнозування.

Завершальним етапом методології дослідження фінансової інклюзії є одержання результатів її реалізації та перевірка їхньої адекватності. Одержані результати сприятимуть досягненню таких цілей: розв'язанню проблеми браку і доступності фінансових ресурсів; розробленню нових фінансових продуктів персоналізованих для окремих груп споживачів із проведенням державних програм і комунікаційної підтримки для їх просування; регламентації процесів для усунення бар'єрів доступності; розширенню і зміцненню каналів розподілу фінансових послуг; розвитку інструментів для кращої адаптації фінансових послуг до потреб малозабезпечених сегментів населення; прозорості одержання фінансових послуг та обізнаності споживачів про їхні властивості за рахунок доступу до більш об'єктивної та змістовної інформації задля правильного використання; упровадженню нових технологій надання фінансових послуг; гарантуванню якості надання фінансових послуг; захисту прав споживачів.

Необхідним є також розроблення рекомендацій щодо стимулювання учасників фінансового ринку, банківських установ і платіжних сервісів, у тому числі на законодавчому рівні, стосовно стандартизації, узгодженості та консолідації на рівні термінології і процесів надання фінансових послуг, розкриття інформації, навчання та атестації посадових осіб для забезпечення кращого обслуговування споживачів.

Важливим також є розширення підтримки й адаптивне реагування з боку держави, центральних банків і регуляторів фінансового ринку, адже фінансова інклюзія змінює фінансову поведінку споживачів фінан-

сових послуг, що може відобразитися на ефективності грошово-кредитної політики і фінансовій стабільності.

Отже, формування методологічних засад дослідження фінансової інклюзії слугуватиме надійним підґрунтям для розроблення дієвих науково обґрунтованих рекомендацій підвищення доступності фінансових послуг.

4.3. СУЧАСНІ ТRENДИ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ

Упродовж останнього десятиріччя ринок фінансових послуг зазнав кардинальних трансформацій. Під впливом цифрових технологій і потреб споживачів змінилися традиційні моделі ведення бізнесу у фінансовій сфері, суто банківські послуги поширились на небанківські установи. Розвиток ринку фінансових послуг дедалі тісніше пов'язують із фінансовою інклюзією, яка є головним світовим трендом, на актуальності якого наголошують центральні банки країн та інші регулятори фінансового сектору.

За визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД), фінансова інклюзія являє собою доступ до використання широкого набору фінансових продуктів та послуг⁷⁰³. Світовий банк визначає фінансову інклюзію як: «стан, за якого фізичні та юридичні особи мають доступ до фінансових продуктів та послуг (транзакцій, платежів, заощаджень, кредитів, страхування тощо), що відповідають їхнім потребам і надаються у відповідний спосіб»⁷⁰⁴. Першим кроком на шляху до фінансової інклюзії є можливість отримання доступу до транзакційного рахунку як своєрідного шлюзу до інших фінансових послуг, який дозволяє зберігати кошти та проводити розрахунки. Тому забезпечення доступу до транзакційного рахунку для 1 млрд людей у світі є центром ініціативи Світового банку «Універсальний фінансовий доступ 2020»⁷⁰⁵.

⁷⁰³ OECD / INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy Competencies. URL : <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-infe-2020-international-survey-of-adult-financial-literacy.pdf>.

⁷⁰⁴ Financial inclusion is a key enabler to reducing poverty and boosting prosperity / The World Bank. URL : <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview#1>.

⁷⁰⁵ UFA 2020 Overview: Universal Financial Access by 2020. URL : <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/achieving-universal-financial-access-by-2020>.

Безпосередній вплив на розвиток фінансової інклюзії у країні мають: наявність і достатність фінансових установ — банків, страхових компаній, кредитних спілок, ломбардів, юридичних осіб — лізингодавців, поштових операторів, FinTech-компаній, цифрових банків; фінансова грамотність населення; рівень доходів; розвиток безготівкової економіки; довіра населення до фінансової системи (рис. 4.6).

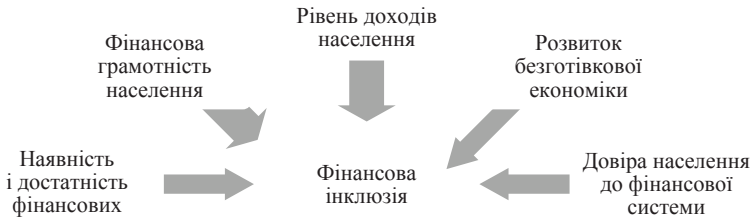

Рис. 4.6. Фактори впливу на розвиток фінансової інклюзії

Примітка. Розроблено автором.

Наприклад, у США кредитні спілки є потужними гравцями на ринку фінансових послуг. Так, 2020 року у США налічувалось 4 344 банки (75 500 відділень) і 5 241 кредитна спілка (рис. 4.7).

Надійність і стабільність розвитку кредитної кооперації у США забезпечує Національна адміністрація кредитних спілок (NCUA). Кредитні спілки США обслуговують 100 мільйонів членів, що становить 43,7 % економічно активного населення. Кредитні спілки США є неприбутковими кооперативними установами⁷⁰⁶. Станом на третій квартал 2020 року найбільшою американською кредитною спілкою була Федеральна кредитна спілка (Navy Federal Credit Union) як за розміром активів (понад 130,3 млрд дол.), так і за членством (9,6 млн осіб)⁷⁰⁷. Сильними сторонами кредитних спілок США є авторитет, доступність і державні гарантії.

Лідерами фінансового ринку за кількістю та обсягами надання фінансових послуг є банки. Формально небанківські фінансово-кредитні установи є рівноправними учасниками фінансового ринку, але не мають повноцінного доступу до фінансових ресурсів у порівнянні з банками.

⁷⁰⁶ Credit unions in the United States. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Credit_unions_in_the_United_States.

⁷⁰⁷ ВМС Федеральна кредитна спілка — Navy Federal Credit Union. URL : https://uk.hrvwiki.net/wiki/Navy_Federal_Credit_Union.

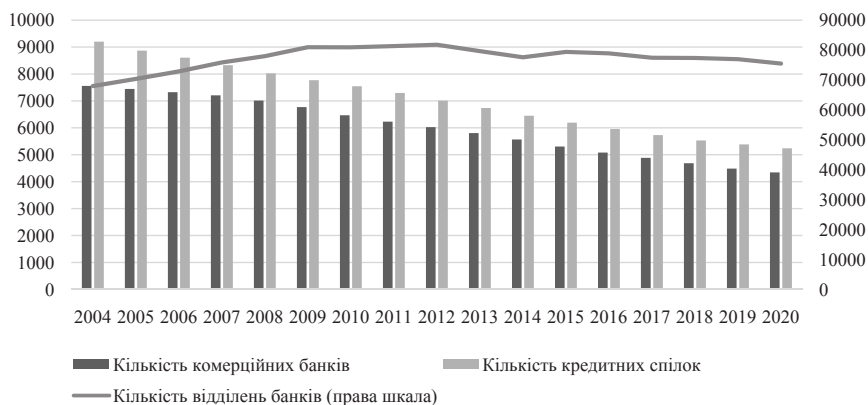

Рис. 4.7. Кількість кредитних спілок і банків у США у 2004—2020 рр.

Примітка. Складено за: The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1259-0>.

В Україні банків за кількістю менше, ніж небанківських фінансово-кредитних установ: страхових компаній, кредитних спілок, ломбардів, юридичних осіб — лізингодавців.

Ураховуючи, що Національний банк України проводить політику, спрямовану на укрупнення фінансових посередників з метою підвищення рівня їхньої капіталізації, кількість банків і небанківських фінансово-кредитних установ в Україні за 2015—2020 рр. мала стійку спадаючу динаміку.

Кількість банків скоротилась на 44 установи (37,6 %), страхових компаній — на 153 установи (42,4 %), кредитних спілок — на 266 установ (45,2 %), фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб — лізингодавців — на 301 установу (22,8 %). Водночас, попри зменшення кількості фінансово-кредитних установ, загальний обсяг їхніх активів за досліджуваний період збільшився на 45,4, 5,9, 21, 148,3 % відповідно. При цьому обсяги активів банків перевищували обсяги активів небанківських фінансово-кредитних установ у 7,3 рази (рис. 4.8). Крім того банки продовжують залишатися основними провайдерами фінансових послуг, лідируючи за кількістю здійснених операцій.

Зокрема, 2020 року частка 73 українських банків в активах фінансового сектору становила 88 %, що характеризує модель вітчизняної фінансової системи як банкоцентричну (табл. 4.10).

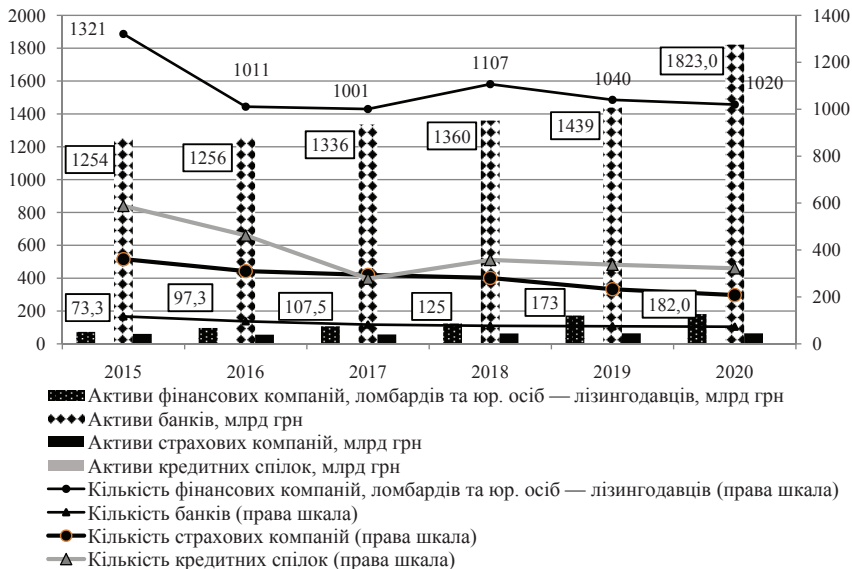

Рис. 4.8. Кількість небанківських фінансово-кредитних установ і банків в Україні, обсяги їхніх активів за 2015—2020 рр.

Примітка. Складено за: Дані наглядової статистики Національного банку України.
 URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#6>.

Таблиця 4.10

Порівняльна характеристика ключових функцій банкоцентричної і ринково-орієнтованої моделей фінансових систем

Ключові функції	Банкоцентрична фінансова система	Ринково-орієнтована фінансова система
Фінансування	Домінують кілька універсальних банків, що забезпечують як комерційний, так і інвестиційний банкінг. Банки надають увесь спектр фінансових послуг. Фондові ринки відіграють допоміжну роль	Рух заощаджень від домогосподарств до підприємств забезпечується фондовими ринками. Банки надають переважно короткострокові кредити для корпорацій. Довгострокове фінансування приймає форму власного капіталу. Висока спеціалізація інститутів. Важлива роль пенсійних фондів і страхових компаній

Ключові функції	Банкоцентрична фінансова система	Ринково-орієнтована фінансова система
Інформація	Незначні обсяги інформації про вартість цінних паперів є загально-доступними, інформація може бути отримана через пов'язані відносини. Банки мають привілейований доступ до інформації. Облік інформації обмежений. Невелика кількість підприємств, чії акції котируються на фондовій біржі	Інформація про фірми широко і легко доступна: інвестиційні можливості публічно оцінені. Велика кількість компаній котируються на фондовій біржі. Фінансові ринки високоліквідні, що створює для фінансових аналітиків стимули оцінювання перспектив фірм. Інформація швидко відображається в ціні цінних паперів
Контроль	Концентрація прав власності (компанії володіють значними пакетами акцій один одного), фондовий ринок не грає важливу роль як ринок корпоративного контролю. Банки мають тісні відносини з корпоративними клієнтами (участь у спостережних радах, утримання пакетів акцій, функція біржових брокерів), контролюють значну частину голосів. Менеджмент компаній підзвітний наглядовим радам. Компанії за законом зобов'язані консультиватися з важливих рішень з представниками трудових колективів / профспілок	Корпоративна власність ділиться між небанківськими фінансовими інститутами і міноритарними акціонерами. Вплив окремих власників незначний, тому вони використовують стратегію виходу, а не голосу. Вплив директорату переважає менеджмент, який слабо підзвітний акціонерам. Менеджмент здебільшого може змінюватися в разі зміни власника

Примітка. Складено за: Levine R. Bank-Based or Market-Based Financial Systems. Which is Better? *Journal of Financial Intermediation*. 2002. № 11 (4). P. 398—428.

Нерозвинений фінансовий ринок і монополізований банківський сектор характерний також для Чехії, Словаччини, Угорщини, Мексики, Туреччини. Банкоцентричну фінансову систему з високою часткою концентрації та розвинений ринок цінних паперів мають такі країни, як: Австрія, Бельгія, Німеччина, Ірландія, Нова Зеландія, Португалія. Переважаюча, але не домінуюча роль банків характерна і для фінансових систем Нідерландів, Японії, Швейцарії, Великобританії. Домінуючу роль ринку цінних паперів у фінансовій системі та розвинений немонополізований банківський сектор мають Південна Корея і США. Однаково розвинені банки і ринки цінних паперів мають Австралія, Канада, Данія, Фінляндія, Франція, Греція, Ісландія, Італія, Норвегія, Іспанія.

За останнє десятиріччя проблема доступності фінансових послуг (фінансова інклюзія) актуалізується для громадян різних країн у процесі оптимізації (скорочення) мережі відділень банків, недостатньої кількості банкоматів і платіжних терміналів. В Україні за 2010—2020 рр. кількість банківських відділень скоротилась у 2,7 раза (рис. 4.9).

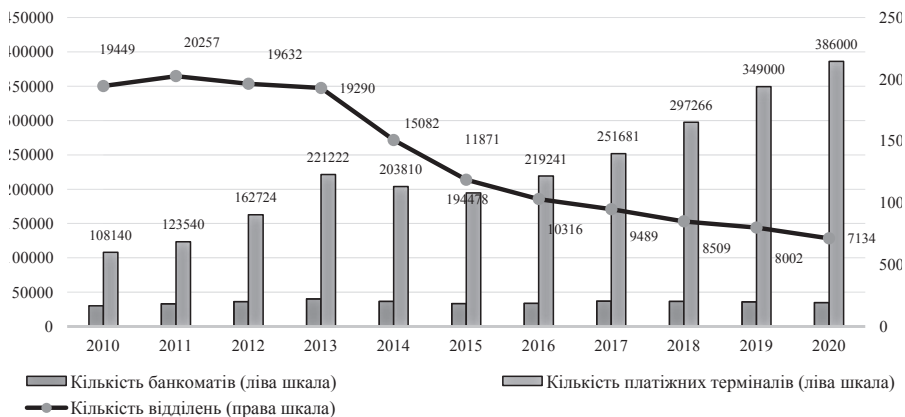

Рис. 4.9. Кількість функціонуючих відділень банків, банкоматів і терміналів в Україні у 2010—2020 рр.

Примітка. Складено за: Кількість структурних підрозділів банків: дані наглядової статистики НБУ. URL : https://bank.gov.ua/files/stat/Kil_pidr_2021-10-01.xlsx.

Банківські відділення є лише у 6 % населених пунктів, банкомати — у 30 %. На 1 млн карток припадає 7 947 терміналів в Україні та 29 000 — у країнах ЄС. Банківський ринок України і країн регіону Центрально-Східної Європи (далі — ЦСЕ) подібні за масштабами охоплення дорослого населення банківськими послугами і за кількістю користувачів банківських послуг (табл. 4.11). Наприклад, рівень охоплення населення Польщі банківськими послугами (переважно поточні та ощадні рахунки) характеризується як високий і становить 87 % дорослого населення, або понад 28 млн осіб.

Міжнародний досвід свідчить, що поштові оператори можуть виконувати важливу соціальну функцію — залучати до фінансової системи широкі верстви населення і підвищувати тим самим рівень фінансової інклюзії у країні. Особливо це актуально для країн або регіонів, де бракує банківських відділень, зокрема в Кенії, Пакистані, Мадагаскарі.

Таблиця 4.11

**Охоплення населення банківськими послугами:
окремі країни регіону ЦСЄ, 2018 рік**

Країна	Частка дорослого населення, охопленого банківськими послугами	Доросле населення, млн	Користувачі банківських послуг, млн
Польща	87%	32,1	28,0
Словаччина	84%	4,6	3,9
Чехія	81%	9,0	7,3
Угорщина	75%	8,3	6,2
Болгарія	72%	6,0	4,3
Україна	63%	32,5	20,5
Румунія	58%	16,3	9,5

Примітка. Складено за: Дослідження практик роботи банків зі скаргами споживачів банківських послуг: звіт за результатами дослідження практик роботи банків зі скаргами споживачів. Червень 2020 р. / USAID. 78 с. (С. 34). URL : http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2020/09/Final_Report_Complaints-handling-at-banks_Sept2020.pdf.

Поштові оператори в усьому світі мають потужну мережу відділень — 661 тисяч. Майже 91 % поштових операторів у світі надають широкий перелік фінансових послуг, який є досить неоднорідним, від лише базових грошових переказів до повноцінних банківських операцій. Зокрема, 2012 року Всесвітній поштовий союз виділив п'ять основних бізнес-моделей (БМ1 — БМ5) надання фінансових послуг поштовими операторами і бізнес-модель БМ0, згідно з якою фінансові оператори не надають жодних фінансових послуг (табл. 4.12). Найпоширенішими є БМ1 (79,1 % 159 країн) та БМ2 (74,6 % 150 країн). БМ4 і БМ5 функціонують лише в 39 і 16 країнах відповідно.

Таблиця 4.12

Типи бізнес-моделей поштових операторів

Бізнес-модель	Назва бізнес-моделі	Країни		
		Кількість, од.	Частка в загальній кількості, %	Основні представники
БМ0	Постачальник нерухомого майна	3	1,5	Румунія, Мозамбік, Малі
БМ1	Торгівець готівкою	159	79,1	Туреччина, Польща, Білорусь, Кенія, Румунія, Португалія

Закінчення табл. 4.12

Бізнес-модель	Назва бізнес-моделі	Країни		
		Кількість, од.	Частка в загальній кількості, %	Основні представники
БМ2	Здійснення власних внутрішніх та міжнародних платежів	150	74,6	Марокко, Бразилія, Індонезія, Люксембург, ОАЕ, Саудівська Аравія
БМ3	Партнерство з постачальником фінансових послуг	56	27,9	Хорватія, Чехія, Норвегія, Танзанія, В'єтнам, Зімбабве, Естонія, Велика Британія, Греція, Угорщина, Ірландія, Молдова, Малайзія, Польща
БМ4	Поштово-ощадний банк	39	19,4	Туніс, Туреччина, Ємен, Єгипет, Індія, Литва, Бангладеш, Італія, Пакистан, Південна Корея
БМ5	Повноцінний поштовий банк	16	8,0	Бельгія, Франція, Китай, Габон, Нова Зеландія, Ірландія, Італія, Йордан

Примітка. Складено за: Фінансові послуги поштових операторів: міжнародний досвід / Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. 2017. 31 с. URL : https://fea.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/2017-10-17_Postal-financial-services.pdf.

На нинішній день перспективним для розвитку фінансової інклюзії вбачається варіант інтеграції поштового оператора з фінансово-кредитною установою, тобто організації поштового банку. Європейський досвід свідчить, що пошта може зберегти велику кількість відділень лише за рахунок надання фінансових послуг. Яскравими прикладами такої успішної співпраці на території ЄС є Post Bank (Німеччина): канали продажів — 850 відділень банку і 8 250 поштових відділень, управління рахунками через Інтернет — 2,4 млн клієнтів; Alliance & Leicester (Великобританія): 50 відділень банку та 15 000 поштових відділень, 1 млн клієнтів⁷⁰⁸.

Поштові банки мають такі спільні риси: наявність розгалуженої мережі відділень, цінова диференціація і більша доступність послуг порівняно з традиційними кредитними інститутами. Розрізняються за формами

⁷⁰⁸ Літітанас І. Ю. Світовий досвід та моделі інтеграції поштових підприємств із фінансовими установами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 7. Ч. 3. С. 90—95.

власності та різноманітністю послуг, що надаються, принципами взаємодії з клієнтами і технологіями.

Станом на 01.10.2021 в Україні налічувалось понад 11 000 відділень (поштамти, пересувні та стаціонарні відділення) АТ «Укрпошта»⁷⁰⁹ проти 6 763 відділень банків (з них 1 679 відділень АТ «Ощадбанк»)⁷¹⁰. Ступінь охопленості населених пунктів відділеннями АТ «Укрпошта» становить 100 %, відділеннями банків — 6 %. У середньому в Україні на 100 тис. населення припадає 16 відділень банків (рис. 4.10).

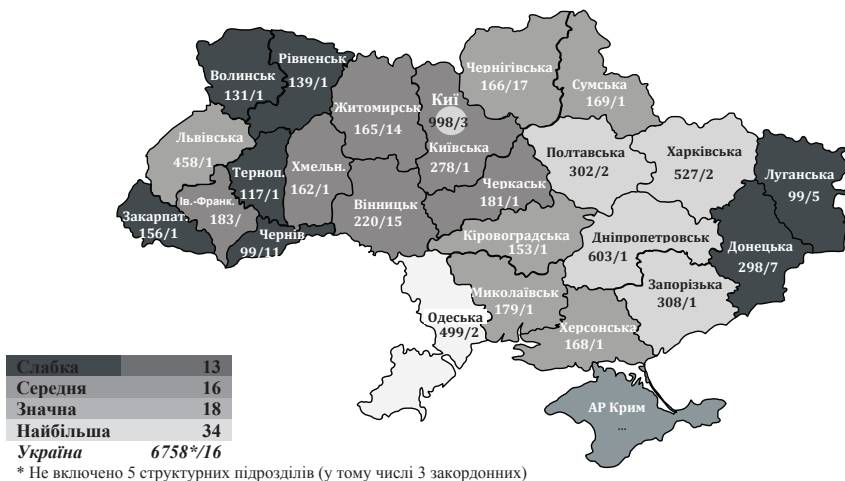

Рис. 4.10. Діючі структурні підрозділи банків в окремих регіонах станом на 01.10.2021, од./од. на 100 тис. населення

Джерело. Огляд банківського сектору, листопад 2021 р. / Офіційний сайт НБУ. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2021-11.pdf?v=4.

Для прикладу, у США цей показник становить 30 відділень. Населення сільської місцевості менше довіряє і цікавиться фінансовими послугами, що пов'язано з меншим ступенем їх проникнення. АТ «Укрпошта» роками надає фінансові послуги, що в доходах компанії становлять майже 42 %.

⁷⁰⁹ Про Укрпошту. Офіційний сайт АТ «Укрпошта». URL : <https://www.ukrposhta.ua/ua/pro-ukrposhtu>.

⁷¹⁰ Кількість структурних підрозділів банків. Дані наглядової статистики НБУ. URL : https://bank.gov.ua/files/stat/Kil_pidr_2021-10-01.xlsx.

На наш погляд, в Україні є всі необхідні передумови для інтеграції державного поштового оператора АТ «Укрпошта» з державним банком АТ «Ощадбанк» шляхом широкого розвитку поштово-банківських відділень і надання послуг фінансово невключеному населенню у віддалених регіонах України.

Доведено, що в більш економічно розвинених країнах, де рівень фінансової грамотності населення вищий, послугами банків користуються частіше. Зокрема, як показали останні дослідження з цього питання за 2018 рік, громадяни України і Польщі мають однаковий рівень фінансової грамотності, який є нижчим, ніж у громадян Канади і країн Західної Європи (рис. 4.11).

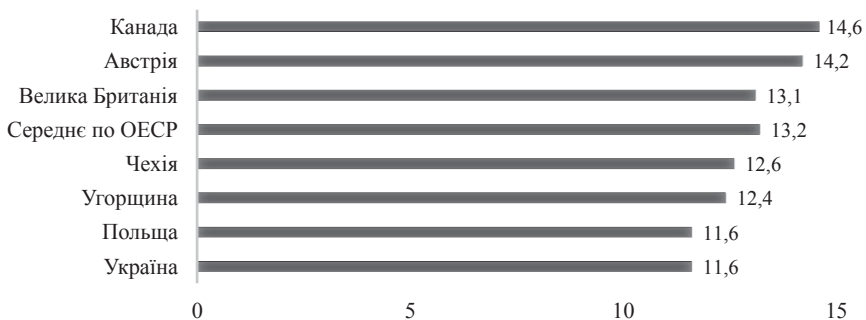

Рис. 4.11. Рівень фінансової грамотності населення в окремих країнах ЦСЄ порівняно з вибіркою ОЕСР у 2016—2018 рр.

Примітка. Складено за: Дослідження практик роботи банків зі скаргами споживачів банківських послуг: звіт за результатами дослідження практик роботи банків зі скаргами споживачів. Червень 2020 р. / USAID. 78 с. (С. 38). URL : http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2020/09/Final_Report_Complaints-handling-at-banks_Sept2020.pdf.

Окрім рівня фінансової грамотності, на інтенсивність користування фінансовими послугами безпосередній вплив має рівень доходів населення. Навіть за наявності фінансових установ населення не зможе заощаджувати через низький рівень доходів.

Причини створення або нестворення заощаджень наведено на рис. 4.12.

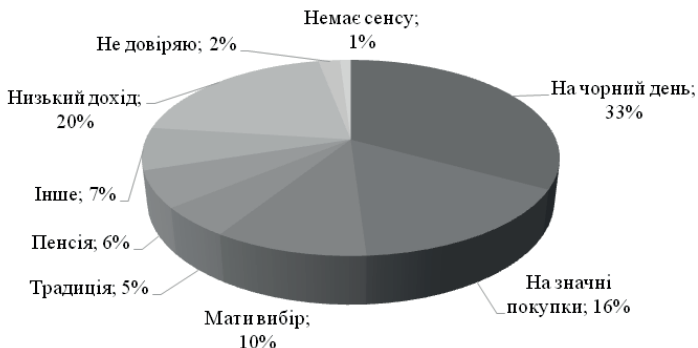

Рис. 4.12. Причини створення або нестворення заощаджень в Україні, 2017 рік

Примітка. Складено за: Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні : звіт про дослідження. Додатковий проект IP-FSS в Україні. Проект регіонального економічного розвитку. 2017. 69 с. (С. 37).

За даними Світового банку, світове багатство 2020 року становило 418,3 трлн дол., кількість мільонерів — 56,1 млн⁷¹¹. Якщо об'єднати всі економіки країн ЄС, вони будуть другими за величиною у світі після економіки Китаю. Топ-10 найбагатших і найбідніших країн Європи складено на основі порівняння ВВП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності (ПКС), що дозволяє зробити висновки про потенційно доступне соціальне багатство з урахуванням інфляції та цін у країні. Найбагатшою країною Європи є Люксембург, найбіднішою — Україна (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Топ-10 найбагатших і найбідніших країн Європи, 2020 рік

№ п/п	Найбагатші країни			Найбідніші країни		
	Назва	ВВП, млрд дол.	ВВП за ПКС на душу населення, дол.	Назва	ВВП, млрд дол.	ВВП за ПКС на душу населення, дол.
1	Люксембург	71,105	121 292	Україна	153,781	13 341
2	Ірландія	388,699	88,240	Молдова	11,955	13 574
3	Швейцарія	703,082	70 989	Албанія	15,278	14 495
4	Норвегія	403,336	66 831	Боснія і Герцеговина	20,048	15 791

⁷¹¹ World Bank Open Data. URL : <https://data.worldbank.org>.

№ п/п	Найбагатші країни			Найбідніші країни		
	Назва	ВВП, млрд дол.	ВВП за ПКС на душу населення, дол.	Назва	ВВП, млрд дол.	ВВП за ПКС на душу населення, дол.
5	Сан-Марино	1,638	60 750	Північна Македонія	12,695	17 814
6	Ісландія	24,188	60 061	Сербія	51,409	18 989
7	Данія	348,078	59 830	Білорусь	63,080	19 943
8	Нідерланди	909,070	59 686	Чорногорія	5,495	22 988
9	Австрія	446,315	59 110	Болгарія	67,927	24 561
10	Німеччина	3845,630	56 052	Росія	1699,877	29 181

Примітка. Складено за: World Bank Open Data. URL : <https://data.worldbank.org>.

За таких умов підвищеної уваги заслуговує дослідження динаміки рівня бідності в Україні за останні 20 років. За досліджуваний період в Україні найвищий рівень бідності був 2000 року і становив 71,2 %. До 2008-го поступово знижувався і досяг мінімальної позначки в 19,9 %. Різке погіршення показника відбулося після окупації Криму і початку Антитерористичної операції на Донбасі з 28,6 до 58,3 % 2014 року. А 2020-го в умовах коронакризи рівень бідності зріс до 43,6 % (рис. 4.13).

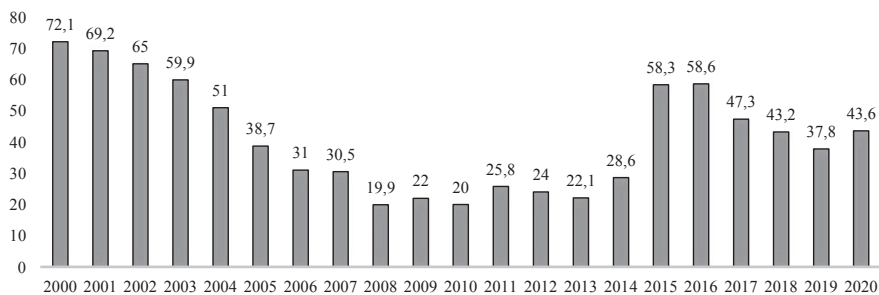

Рис. 4.13. Динаміка рівня бідності в Україні у 2000—2020 рр., %

Примітка. Складено за: Бородчук Н., Черенько Л. Боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність / ЮНІСЕФ. 8 с. (С. 3). URL : <https://www.unicef.org/ukraine/media/5811/file/COVID%20impact%20on%20poverty%20ukr.pdf>.

Всесвітній індекс багатомірної бідності — 2019 (ІББ) представляє детальну картину бідності на всій планеті й виходить далеко за межі простих грошових показників для аналізу того, як люди відчувають бідність

у повсякденному житті. Так, ІББ ураховує, наскільки люди здорові, чи мають вони доступ до чистої води, чи відвідували вони школу. Люди, що живуть у багатовимірній бідності, відчувають обмеження щонайменше за 1/3 зважених показників у сфері здоров'я, освіти і рівня життя, не говорячи вже про фінансові послуги. Результати охоплюють 101 країну, де проживають 5,7 млрд людей. Це приблизно 76 % населення усієї планети. До категорії багатовимірної бідності увійшли 1,3 млрд людей, серед яких 886 млн людей — тобто понад 2/3 — живуть у країнах із середнім рівнем достатку. Приблизно 1/3, або 440 млн, абсолютно бідних людей живуть у країнах із низьким рівнем достатку. Серед регіонів країн із середнім достатком рівень багатовимірної бідності варіюється від нуля до 86,7 %. У країнах із низьким рівнем достатку показники варіюються від 0,2 до 99,4 %. Наприклад, високі показники багатовимірної бідності в регіонах: Африка на південь від Сахари — 57,5 % та Південна Азія — 31,0 % (рис. 4.14). При цьому найбіднішими країнами світу є Демократична Республіка Конго (77,1 %) і Мадагаскар (77,6 %). Для порівняння, в Україні ІББ становить лише 0,2 %⁷¹².

Рис. 4.14. Індекс багатовимірної бідності в розрізі регіонів 2019 року, %

Примітка. Складено за: The 2019 Global Multidimensional Poverty Index (MPI). URL : <http://hdr.undp.org/en/2019-MPI>.

За оцінками Світового банку, внаслідок пандемії COVID-19 у поєднанні з конфліктами та змінами клімату, які й до цього сповільнювали прогрес у скороченні бідності, рівень бідності й надалі буде зростати. За прогнозами, додатково в умовах крайньої бідності (\leq \$1,9 на день) опиняться від 88 до 115 млн осіб. Однак бідні люди повинні мати можливість користуватись фінансовими продуктами та послугами. Традиційними постачальниками таких послуг є банківські установи, мікрофінансові організації

⁷¹² The 2019 Global Multidimensional Poverty Index (MPI). URL : <http://hdr.undp.org/en/2019-MPI>.

ції, кредитні спілки, кооперативи. Однак велика частка бідних людей проживає в сільських або віддалених районах, де немає традиційних банків. Оператори мобільного зв'язку, FinTech-компанії та поштові оператори все частіше використовують технології для розроблення нових методів надання фінансових послуг у регіонах, де не представлені традиційні банки.

Банкрутство банків, зменшення кількості банківських відділень, зниження довіри до банківських установ спонукають споживачів фінансових послуг ставати більш обізнаними, аби зберегти і примножити власні заощадження. Нове покоління, яке звикло до повсякденного застосування смартфонів, інакше сприймає ринок фінансових послуг. Адже розвиток цифрових технологій і законодавчі зміни дозволяють проводити безготівкові розрахунки, отримувати кредити не тільки в банках, а й у мікрофінансових організаціях, торговельних Інтернет-мережах і відділеннях поштового зв'язку. Крім того, цифровізація економіки зумовлює підвищення конкуренції на ринку фінансових послуг не тільки між банками, а й між банками і FinTech-компаніями та поштовими операторами. Тому уряди країн зосереджені на врегулювання проблем, пов'язаних із переходом до цифрових моделей розвитку економіки. Проголошені стратегічні цілі переходу до цифрової економіки різних країн світу спрямовані переважно на задоволення зростаючих потреб населення, забезпечення фінансової інклюзії та стабільного функціонування економіки. Стратегічні цілі переходу до цифрової економіки деяких країн світу наведено в табл. 4.14.

Таблиця 4.14

Стратегічні цілі переходу до цифрової економіки деяких країн світу

Країна	Стратегічні цілі	Основні акценти
США	Лідерство в цифровій економіці	Система цифрових комунікацій; ІКТ мережа; можливість доступу до широкосмугового зв'язку; високошвидкісний Інтернет
Китай	Зростання якості життя за рахунок ефективного виробництва	ІКТ; інтеграція Інтернету та інших традиційних галузей
Японія	Повсюдна доступність цифрових технологій у галузях і сферах послуг, різноманітність у застосуванні	Дослідження і розробки в галузі інформаційної інфраструктури та технологій; зосередженість на державному управлінні — уряд, лікарні, школи
Сінгапур	Прагнення стати розумною нацією, щоб підтримувати якість життя, зміцнювати громади і створювати більше можливостей	Інформаційні технології + виробництво; транспорт; довкілля; продуктивність бізнесу; охорона здоров'я; послуги державного сектору

Країна	Стратегічні цілі	Основні акценти
Велико-британія	Світове лідерство в побудові кіберпростору задля процвітання нації	Економіка даних; цифрова інфраструктура світового класу; лідерство в цифровому бізнесі; підготовка кадрів за рахунок державних інвестицій; залучення населення до середовища цифрової економіки; безпека кіберпростору
Канада	Підвищення якості життя	Побудова інфраструктури світового класу; впровадження інновацій; зростання сектору ІКТ; збільшення канадського контенту в цифровому середовищі; формування цифрових кваліфікацій на майбутнє
Індія	Перетворення країни в суспільство з широкою політикою і знаннями	Побудова цифрової інфраструктури; цифрове розширення прав і можливостей громадян; електронне управління; надання цифрових послуг; цифрова грамотність

Примітка. Складено за: Making America First in the Digital Economy: The Case for Engaging Europe — summary from Atlantic Council's paper. URL : https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2018/05/Digital_Economy_WEB.pdf ; Пищуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ, 2020. 274 с. (С. 209, 211—212).

У стратегічних цілях побудови цифрової економіки більшості країн можна виділити кілька спільних напрямів: створення сучасної інфраструктури зв'язку, центрів зберігання й обробки даних; розширення спектра інформаційно-комунікаційних послуг; упровадження нових інтелектуальних мереж, платформ і технологій; підвищення рівня інформаційної безпеки і довіри до Інтернет-сервісів; підвищення рівня цифрової грамотності населення.

До базових міжнародних індексів, за якими оцінюють рівень цифровізації країн, належать:

Індекс ООН з розвитку електронного урядування EGDI — застосовується для визначення рівня готовності та спроможності національних урядів використовувати цифрові технології у власній діяльності та у процесі взаємодії з громадянами, бізнесом⁷¹³;

Індекс мережевої готовності NRI — застосовується для оцінки розвитку ІКТ технологій країн на основі 62 показників⁷¹⁴;

⁷¹³ Яворський П., Таран С., Шепотило О., Гаманюк О. Інтеграція України у єдиний цифровий ринок ЄС: потенційні економічні переваги. Київ, 2020. 53 с. (С. 11—12). URL : http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/dig_ukraine_eu_15.12.2020_-_WEB_3.pdf.

⁷¹⁴ Dutta S., Lanvin B. The Network Readiness Index 2020: Accelerating Digital Transformation in a post-COVID Global Economy / Portulans Institute. 2020. 330 p. (P. 25—26). URL : https://networkreadinessindex.org/wp-content/uploads/2020/11/NRI-2020-V8_28-11-2020.pdf.

Індекс цифрової конкурентоспроможності WDCR — дозволяє проаналізувати та оцінити ступінь застосування і дослідження цифрових технологій в урядовій практиці, бізнес-моделях і суспільстві загалом⁷¹⁵;

Індекс цифрової економіки та суспільства DESI — зведений індекс, який узагальнює відповідні показники з ефективності цифрових технологій в Європі і відстежує еволюцію держав — членів ЄС щодо цифрової конкурентоспроможності⁷¹⁶. Компоненти міжнародних індексів цифровізації наведено на *рис. 4.15*.

Індекс ООН з розвитку електронного урядування EGDI (E-Government Development Index)	державні онлайн послуги телекомунікаційна інфраструктура людський капітал
Індекс мережевої готовності NRI (WEF/WITSA Networked Readiness Index)	технології (доступ, контент, майбутні технології) люди (участь громадян, бізнесу, держави) державне управління (довіра, регуляторні умови, інклюзивність) вплив (економічний, якість життя і вклад у досягнення цілей, прийнятих в 2015 року (SDG))
Індекс цифрової конкурентоспроможності WDCR (IMD World Digital Competitiveness Ranking)	знання (талант, навчання та освіта, наукові розробки) технологія (умови економіки для розробки нових цифрових інновацій, у т. ч. нормативну базу, доступ до капіталу, технологічну основу) готовність до майбутнього (підготовленість бізнесу, громадян, держави до цифрових трансформацій, цифрова адаптивність, мобільність та ІТ-інтеграція)
Індекс цифрової економіки та суспільства DESI (Digital Economy and Society Index)	зв'язок (25 %) людський капітал (25 %) використання Інтернету (15 %) інтеграція цифрових технологій в бізнес (20 %) цифрові державні послуги (15 %)

Рис. 4.15. Компоненти міжнародних індексів цифровізації країн

Примітка. Складено за: Яворський П., Таран С., Шепотило О., Гаманюк О. Інтеграція України у єдиний цифровий ринок ЄС: потенційні економічні переваги. Київ, 2020. 53 с. (С. 11—12). URL : http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/dig_ukraine_eu_15.12.2020-_WEB_3.pdf ; Dutta S., Lanvin B. The Network Readiness Index 2020: Accelerating Digital Transformation in a post-COVID Global Economy. Portulans Institute, 2020. 330 p. (P. 25—26). URL : https://networkreadinessindex.org/wp-content/uploads/2020/11/NRI-2020-V8_28-11-2020.pdf ; IMD World Competitiveness Ranking 2019. IMD World Competitiveness Center. P.29. URL : <https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/release-2019/digital/imd-world-digital-competitiveness-rankings-2019.pdf> ; Digital Economy and Society Index 2020. Thematic chapters. P. 11—13. URL : <https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2020/06/DESI2020Thematicchapters-FullEuropeanAnalysis.pdf>.

⁷¹⁵ IMD World Competitiveness Ranking 2019 / IMD World Competitiveness Center. P. 29. URL : <https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/release-2019/digital/imd-world-digital-competitiveness-rankings-2019.pdf>.

⁷¹⁶ Digital Economy and Society Index 2020. Thematic chapters. P. 11—13. URL : <https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2020/06/DESI2020Thematicchapters-FullEuropeanAnalysis.pdf>.

У рейтингу EGDI за 2020 рік найвищі позиції займають Данія, Австралія, Швеція, Велика Британія, США, Нідерланди, Сінгапур. Україна посіла 69-те місце (за 2018 р. — 82-ге місце) серед 193-х країн світу і належить до країн із високим рівнем розвитку е-урядування (рис. 4.16). Україна отримала найвищий бал за людський капітал, а найнижчий — за телекомунікаційну інфраструктуру і державні онлайн-послуги.

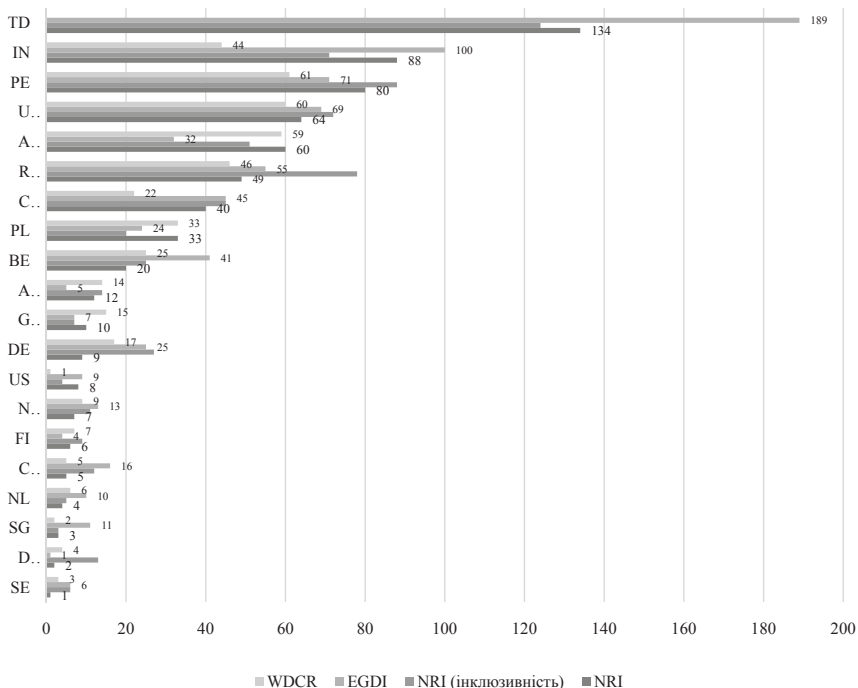

Рис. 4.16. Рейтинг країн світу за індексами EGDI, NRI, WDCR 2020 року

Примітка. Складено за: Dutta S., Lanvin B. The Network Readiness Index 2020: Accelerating Digital Transformation in a post-COVID Global Economy / Portulans Institute. 2020. 330 p. (P. 36—37). URL : https://networkreadinessindex.org/wp-content/uploads/2020/11/NRI-2020-V8_28-11-2020.pdf ; E-Government Survey 2020: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development. Department of Economic and Social Affairs. New York, 2020. P. 266—272. URL : [https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20\(Full%20Report\).pdf](https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20(Full%20Report).pdf) ; IMD World Competitiveness Ranking 2019 / IMD World Competitiveness Center. P. 40. URL : <https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/release-2019/digital/imd-world-digital-competitiveness-rankings-2019.pdf>.

У рейтингу NRI за 2020 рік найвищі позиції займають Швеція, Данія, Сінгапур, Нідерланди, Швейцарія, Фінляндія, Норвегія, США, Німеччина, Велика Британія. Україна посіла 64-те місце зі 134-х країн (за 2019 р. — 67-ме зі 121-ї країни). Найбільше відставання України спостерігалось за такими показниками, як: доступ (79-те місце), участь держави (71-ше місце), інклюзивність (72-ге місце), вклад у SDG (91-ше місце). Найвищі позиції стосувалися контенту (46-те місце), довіри (49-те місце) і використання ІКТ бізнесом (52-ге місце). У рейтингу WDCR Україна зайняла 60-те місце із 63-х країн (2018 р. — 58-те місце): знання (40-ве місце), технології (61-ше місце), готовністю (62-ге місце).

Фінляндія, Швеція, Данія і Нідерланди є одними з лідерів за індексом DESI (рис. 4.17). Показово, що в більшості країн (Болгарія, Греція і Румунія), у яких цей показник нижчий від середнього в ЄС, за останні п'ять років немає значного прогресу в цифровізації. Однак усі ці держави — члени ЄС нещодавно розпочали кілька ініціатив у різних сферах, що можуть стати поштовхом у найближчі роки.

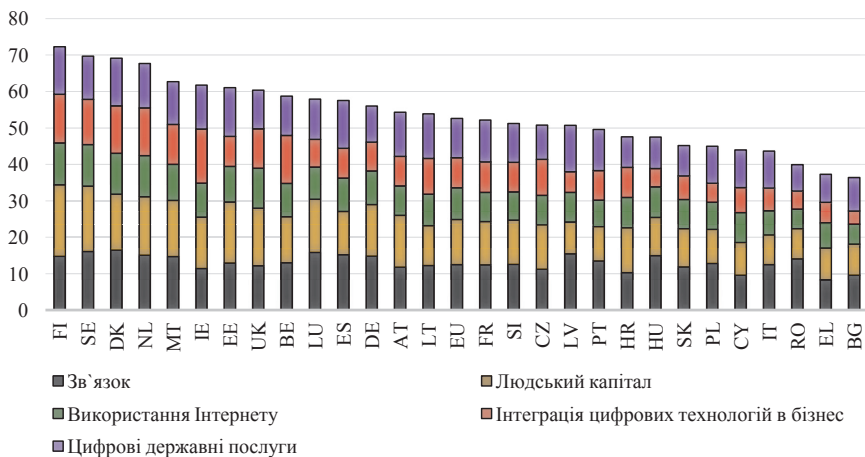

Рис. 4.17. Індекс цифрової економіки і суспільства DESI країн ЄС 2020 року

Примітка. Складено за: DESI composite index. URL : <https://digital-agenda-data.eu/datasets/desi/#>.

Для оцінювання рівня цифровізації у фінансовій сфері застосовується Індекс готовності до цифровізації банків, значення якого для України та ЄС наведено на рис. 4.18. Результати порівняльного аналізу свідчать, що розрив готовності до цифровізації банків в Україні та в ЄС становить

11 % і не є критичним. Значне відставання українських банків від банків ЄС спостерігається за двома основними пунктами: людський капітал — майже у 2,5 раза та інформаційна безпека — розрив становить 17 %. Це свідчить про те, що українські компанії та банки не приділяють достатньої уваги навчанню працівників цифрових технологій.

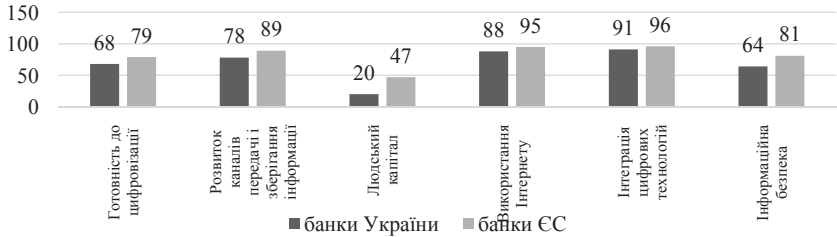

Рис 4.18. Індекс готовності до цифровізації банків в Україні та ЄС 2020 року, %

Примітка. Складено за: The 2018 BAI & Finacle Global Banking Innovation Awards (2018), BAI & Finacle. URL : <http://www.bai.org/globalinnovations>.

Використання Інтернету дозволяє усунути географічні та часові бар'єри між фінансовою установою і клієнтом. Упродовж 2005—2020 рр. рівень проникнення підвищився із 17 до 63 %. За той час кількість користувачів Інтернету зростала в середньому щороку на 10 % (рис. 4.19).

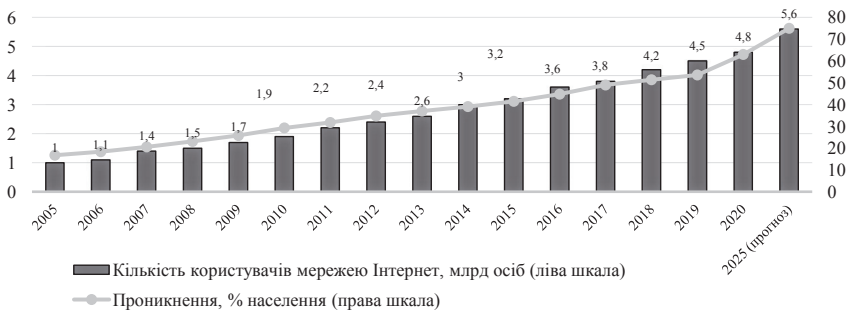

Рис. 4.19. Кількість користувачів мережею «Інтернет» і рівень Інтернет-охоплення у світі у 2005—2020 рр.

Примітка. Складено за: TOP 20 countries with the highest number of Internet users. URL : <https://www.internetworldstats.com/top20.htm>.

В економічно розвинених країнах 95—98 % населення користуються Інтернетом, у найменш розвинених — 19 %. Найбільше користувачів мережі «Інтернет» в Азії (понад 2,5 млрд — 63,8 %), в Європі (727,8 млн — 88,2 %) і в Північній Америці (332,9 млн — 93,9 %); найменше — в Африці (43,2 %). Використання Інтернету в Україні після 2008 року продовжує стрімко зростати, з 24 % дорослого населення до 93,4 %, або 40,9 млн осіб, 2020 року. За той період підвищилась швидкість, зменшилась вартість і збільшився доступ, особливо мобільного Інтернету.

Розширення доступу до мережі «Інтернет», поява нових технологій, смартфонів і мобільних додатків сприяли виникненню FinTech-компаній. Слід відмітити, що під поняттям «FinTech» в економічній літературі розуміють, по-перше, сектор, у якому працюють компанії, які використовують нові фінансові технології та інновації; по-друге, самі компанії, які застосовують нові технології надання фінансових послуг. FinTech-компанії, подібно до банків, функціонують у сфері грошових платежів, переказів і кредитування, але у своїй діяльності використовують поєднання технологій, клієнтоцентричного сервісу та гнучкої бізнес-структури. Це сприяє зниженню витрат, розширенню клієнтської бази, зростанню ринкової частки, появі нових банківських і фінансових продуктів, що дають більше можливостей і є більш зручними для користувачів. У сучасних умовах FinTech-компанії створюють якісно нове конкурентне середовище для традиційних банківських установ⁷¹⁷.

Актуальність цифрових фінансових послуг у наданні безпечних, недорогих і безконтактних фінансових інструментів приватним особам і підприємствам посилюється в умовах міжнародної боротьби з коронакризою, викликаною COVID-19. Крім того, коронакриза посилила потребу в цифрових фінансових послугах (DFS), особливо для малозахищених і вразливих груп населення. Дослідження Facebook IQ 2019 року виявило у більшості молодих американців низький рівень довіри до банків та готовність молоді перейти до альтернативних FinTech-рішень, що становить 45 %⁷¹⁸.

⁷¹⁷ Жежерун Ю. В. Конкуренція між банками та FinTech-компаніями. *Міжнародна науково-практична конференція «Маркетинг як основа формування стратегії соціально-економічного розвитку прикордонного регіону»*, м. Чернівці — м. Сучава, Ватра-Дорней (Румунія), 11—13 листопада 2020 року. С. 170.

⁷¹⁸ The 2019 Topics & Trends Report from Facebook IQ. URL : https://scontent.fkbp1-1.fna.fbcdn.net/v/t39.8562-6/48606515_2199769090237778_5979666736092282880_n.pdf/a08.pdf?_nc_cat=111&ccb=1-5&_nc_sid=ad8a9d&_nc_ohc=odcT8wH1piUAX_jGSXh&_nc_ht=scontent.fkbp1-1.fna&oh=d044f9975dd3e03d3d1ef0a1e96dff59&oe=618EA155.

Для побудови FinTech-екосистем потрібні низка політичних та інституційних умов, сприятливе правове і регуляторне середовище. На таких ринках, як Велика Британія, Сінгапур і Гонконг, розвиток FinTech стимулює наявність регуляторного тестового середовища («пісочниця») і відповідного законодавства. Ключове значення має правове поле, яке передбачає прості та прозорі правила для створення бізнесу, належні правила оподаткування, вимоги до ліцензування, захист прав інвесторів і бізнесу.

Однак навіть на тих ринках, де відповідне законодавче та регуляторне середовища все ще перебуває у процесі формування, можливо використовувати підхід «вчись тестуючи», згідно з яким FinTech-компаніям листом про відсутність заперечень від регуляторів дозволяється розвивати FinTech-інновації (наприклад, у Філіппінах і Кенії).

Розвиткові FinTech в Україні сприятиме запланований рух у напрямі відкритих API згідно з PSD2. У відповідь на попит з боку FinTech-компаній створюються акселераційні та інкубаційні програми. Розвиток FinTech сприяє фінансовій інклюзії завдяки зниженню витрат і надання широкого переліку послуг, а нові технології не тільки прискорюють збір та обробку великого масиву даних (Big Data, хмарні обчислення), дозволяють оптимізувати процеси управління інформацією реєстрів застав і прав власності, забезпечити безпеку, конфіденційність і прозорість децентралізованих платформ (Blockchain), дають змогу поєднати дані реєстрації та обліку підприємств із географічною та соціально-економічною інформацією, проводити онлайн-моніторинг (штучний інтелект, машинне навчання). Крім того, FinTech відіграє важливу роль у формуванні конкурентного середовища між постачальниками фінансових послуг, оскільки дозволяє розвивати альтернативні способи фінансування бізнесу. Так, з'явилися нові електронні платформи, які, у свою чергу, призвели до появи краудфандингу (на основі акцій; в обмін на негрошові винагороди із філантропічних мотивів), розвитку кредитування p2p (позики без застави від приватних інвесторів), фінансування торгівлі та е-комерції (у розпорядженні яких великі обсяги інформації про клієнтську базу)⁷¹⁹ та цифрові банки (необанки).

Усе це у загальному підсумку сприяє популяризації краудфандингу та краудінвестингу як фінансових інструментів. Краудфандинг — це модель найбільш демократичного фінансування нових чи вже наявних проєктів за рахунок добровільних внесків численних інвесторів (спонсорів чи бекерів), які отримують за це матеріальну чи нематеріальну винагороду. Кому-

⁷¹⁹ Blancher N. et. al. Financial Inclusion of Small and Medium-Sized Enterprises in the Middle East and Central Asia. *IMF Departmental Paper*. 2019. February. № 19/02.

нікації між засновниками проекту та інвесторами відбуваються через спеціалізовані Інтернет-майданчики або краудфінансінгові платформи, сама поява яких уможливила бурхливий розвиток краудфінансінгу у світовому масштабі⁷²⁰. Натомість краудінвестинг передбачає інвестиції у проекти з високим ступенем ризику з метою одержання прибутку в майбутньому. За останні 10 років краудфінансінг як спосіб фінансування став популярним, особливо в розвинених країнах (наприклад, Австралії, Великій Британії, Нідерландах, Італії, США). Так, 2009 року сукупний обсяг фінансування завдяки всім моделям і платформам краудфінансінгу становив 530 млн дол., 2012-го — 2,7 млрд, 2018 р. — 10,2 млрд, а 2019 року — 12,4 млрд доларів. Найкращими сайтами краудфінансінгу 2020 року визнано: WeFunder — 70,9 млн дол., StartEngine — 68,6 млн дол., Republic — 37,7 млн дол., Chip — 11,3 млн фунтів стерлінгів, Spoor — 10 млн фунтів стерлінгів, Netcapital — 8,2 млн дол., MicroVentures — 5,7 млн дол., SeedInvest — 5,1 млн дол.⁷²¹. Водночас у нормах національних законодавств більшості країн, у т. ч. України, відсутнє визначення прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, які виникають за краудфінансінгу (краудінвестингу), що перешкоджає його активному розвитку.

Споживче кредитування р2р припадає на найбільший ринковий сегмент альтернативних фінансів у Європі (крім Великої Британії) уже декілька років поспіль. Ця модель становила 34 % усього обсягу й зростає на 90 % — із 366 млн дол. 2015 р. до 697 млн євро 2016-го. Кредитування р2р Business (17 % ринку), факторинг (12 %), краудінвестинг (11 %) та краудфінансінг на основі винагороди (9 %) є наступними за популярністю моделями⁷²².

Глобальні продажі е-комерції налічують до 24 млн сайтів і до кінця 2021 року досягнуть 4,5 трлн дол. До 2040 року більше ніж 95 % усіх покупок буде здійснюватися через електронну торгівлю (рис. 4.20). Китай є найдинамічнішим ринком е-комерції у світі. Очікується, що 2021 року 72,9 % усієї роздрібною електронної торгівлі буде генеруватися через мобільну комерцію (м-комерцію). Ринок орієнтований насамперед на мобільні пристрої, є важливою рушійною силою цієї тенденції та найпомітнішим світовим трендом.

⁷²⁰ Ситник Н. І. Краудфінансінг: нові можливості та тренди. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 31. С 187—192. (С. 188).

⁷²¹ Global Crowdfunding Market Size, Status and Forecast 2020—2026. URL : <https://www.qyresearch.com/index/detail/1419997/global-crowdfunding-market>.

⁷²² Ziegler T., Shneor R., Garvey K. (et al.). *Expanding Horizons: The 3rd European Alternative Finance : Industry Report*. Cambridge : Cambridge Centre for Alternative Finance, 2020. URL : <https://www.jbs.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2020/08/2018-02-ccaf-exp-horizons.pdf>.

Рис. 4.20. Обсяги світового ринку е-комерції у 2014—2021 рр. (прогноз)

Примітка. Складено за: Юдін А. Світовий e-commerce і m-commerce — статистика і факти електронної комерції 2020. URL : <https://marketer.ua/ua/e-commerce-worldwide-statistics-facts>.

Інтеграція банків і FinTech призвела до появи цифрових банків (віртуальних, необанків), які є головним сучасним трендом розвитку фінансової інклюзії. Цифрові банки з'явилися спочатку в ЄС і США, а згодом і в інших провідних країнах світу. Ще 2000 року Х.-Д. Циммерманн визначив віртуальний банк як віртуальну організацію, котра створює економічні цінності. Головною його відмінністю від «традиційних» фінансових установ є гнучкість, здатність швидко реагувати на ринкові зміни і вимоги клієнтів. По суті, це фінансовий посередник між клієнтом і «традиційними» банками, який у рамках цифрового середовища через мережу на основі інтерфейсу пропонує фінансові послуги в режимі онлайн. Ключовими компетенціями для віртуального банку є такі можливості:

- отримувати детальну інформацію про клієнта;
- розпізнавати потреби клієнтів або навіть передбачати їх;
- знаходити відповідне рішення для задоволення потреб клієнта;
- створювати пакет послуг відповідно до потреб клієнтів;
- знаходити постачальників, здатних виробляти і постачати послуги за запитом;
- керувати мережею постачальників;
- забезпечувати належну технологічну та організаційну взаємодію з клієнтами⁷²³.

⁷²³ Zimmermann, H.-D. The Financial Industry in the Digital Economy — Emerging Structures. World Markets Research Centre Business Briefing: Global Banking & Financial Technology.

Сучасні формати цифрових банків можна класифікувати за такими ознаками: за юридичним форматом, форматом бізнес-моделі та за сервісним форматом (рис. 4.21).

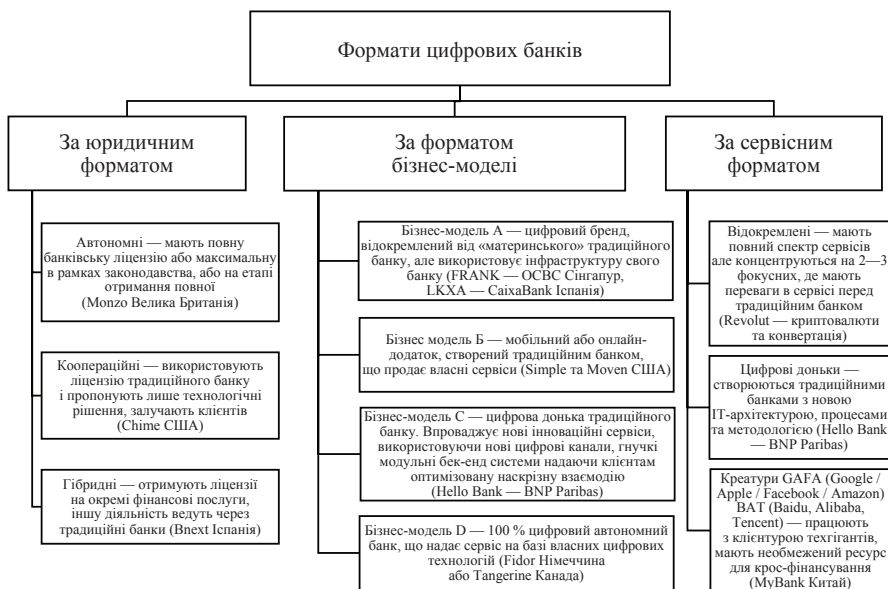

Рис. 4.21. Класифікація форматів цифрових банків

Примітка. Складено за: Путінцева Т. Традиційні банки VS необанків та фінтеху. Міжнародна конференція «Go Digital — 2021: прискорення & міграція. Гроші йдуть в Online», 11 лютого 2021 р. URL : https://www.prostobank.ua/finansovyy_gid/byudzhet/novosti/at_kib_startovala_mizhnarodna_onlayn_konferentsiya_go_digital_2021_priskorennya_migratsiya_groshi_ydut_v_online.

У різних економічних джерелах наводяться різноманітні рейтинги цифрових (інноваційних) фінансових установ. Серед яких слід відмітити Топ-10 інноваційних фінансових установ за регіонами згідно з премією VAI Global Innovation Award 2020, які мають успішний досвід упровадження інновацій у фінансовій сфері щодо прибутковості, ефективності та сприйняття клієнтами (табл. 4.15).

2000. Р. 60—66. URL : https://www.researchgate.net/publication/2393803_The_Financial_Industry_in_the_Digital_Economy_Emerging_Structures.

Таблиця 4.15

**Топ-10 інноваційних фінансових установ за регіонами / країнами
згідно з премією BAI Global Innovation Award 2020**

№ пор.	Регіон/ країна	Назва фінансової установи	Переможець у категорії
1	Південна Африка	Dynamic Life Home	Інновації у споживчих продуктах або послугах (динамічне відстеження та коригування заборгованості по кредиту)
2	Канада	Bank of Montreal	Інноваційний досвід клієнта (інтелектуальне прогнозування дефіциту готівки та розв'язання проблеми)
3	ОАЕ	Emirates NBD Bank	Маркетингові інновації (захист від шахраїв)
4	США	Citizens Financial Group	Людський капітал (віртуальний помічник Jamie™)
5	Бразилія	Banco Bradesco	Інновації в продуктах або послугах малого бізнесу (безплатна платформа MEI моделі Open Banking з усіма необхідними рішеннями для окремих мікропідприємців)
6	Китай	Ping An Technology (Shenzhen) Co., Ltd.	Інновації RegTech (платформа Beehive Federated Intelligence Platform забезпечує безпечну співпрацю з даними та рішення для оптимізації штучного інтелекту)
7	Іспанія	CaixaBank S.A.	Інновації внутрішніх процесів (проект «Мобільність» забезпечує гнучку та швидку мобільність клієнтам через цифрові канали)
8	США	Woodforest National Bank	Інновації, що впливають на суспільство та громаду (фонд Opportunity Zone для малозабезпечених громадян у 17 штатах створює понад 1 800 робочих місць і 1 000 одиниць доступного житла)
9	Південна Африка	FNB Life	Почесна відзнака (прискорення реагування на вимоги, створення фінансових та нефінансових ресурсів для клієнтів)
10	Філіппіни	UBX	Почесна відзнака (доступ до капіталу для мікро-, малого та середнього бізнесу, які становлять основу філіппінської економіки)

Примітка. Складено за: 2020 BAI Global Innovation Award Winners. URL : <https://www.bai.org/globalinnovations/awards/2020-winners>.

З початку пандемії зросла потреба в діджиталізації банків, а саме підвищення рівня розвитку цифрових каналів та електронних сервісів для просування банківських продуктів і послуг. Топ-10 цифрових банків світу наведено в *табл. 4.16*.

Топ-10 цифрових банків світу 2020 року

№ пор.	Назва банку	Країна	Поточна оцінка, дол.	Характеристика
1	Chime mobile-only	США	14,5 млрд	Банк без прихованих комісій здебільшею картою Visa, рахунками для витрат і заощаджень
2	Varo	США	2,5 млрд	Входить у трійку найбільших цифрових банків США, перший отримав самостійну ліцензію
3	Dave	США	1 млрд	Увійшов до клубу «єдинорогів», прагне вирішувати нагальні фінансові проблеми: допомагає «дотягнути» до наступної зарплати без зайвих комісій та без відсотків, знаходить підробіток, підвищує кредитний рейтинг
4	Monzo	Велика Британія	2,5 млрд	Один з перших IT-стартапів Європи і один з небагатьох, який має повну банківську ліцензію. Законодавчо це доступно тільки у Великій Британії і Австралії
5	Revolut	Велика Британія	5,5 млрд	Один з найгучніших FinTech-проектів у світі. Найменша кількість кліків при здійсненні операції
6	N26	Німеччина	2,7 млрд	Клієнти тримають у цілому 1 млрд євро. Найвідоміший проект Європи, який планує експансію в Південну Америку
7	SoFi	США	9 млрд	«Фінансовою компанією нового типу», яка використовує нетрадиційний підхід до кредитування й управління капіталом (продукт Stock Bits дозволяє купувати і продавати акції)
8	Robinhood	США	11,7 млрд	Через мобільний додаток пропонує торгівлю акціями, ETF, опціонами, ADR і криптовалютами без комісії. 2020 року стартап залучив 660 млн у рамках раунду фінансування серії G
9	Klarna	Швеція	31 млрд	Сервіс покупок на виплат, з яким співпрацюють світові бренди (Adidas, HM) — 130 тис. партнерів. Став найдорожчим стартапом Європи 2020 року — 650 млн дол. інвестицій
10	Nubank	Бразилія	30 млрд	Клієнти мають необмежену кількість безплатних переказів в інші банки і можливість створювати депозити в цінних паперах, які можна викупити або використовувати в будь-який момент. 2020 року оголосив про альянс із WhatsApp — упровадження платежів усередині програми

Примітка. Складено на основі опрацювання: Путінцева Т. Традиційні банки VS необанків та фінтеху. Міжнародна конференція «Go Digital — 2021: прискорення

& міграція. Гроші йдуть в Online», 11 лютого 2021 р. URL : https://www.prostobank.ua/finansovyy_gid/byudzhnet/novosti/at_kib_startovala_mizhnarodna_onlayn_konferentsiya_go_digital_2021_priskorennya_migratsiya_groshi_ydut_v_online.

В Україні наразі успішно функціонують такі цифрові банки (необанки) без фізичних відділень і діють на підставі ліцензій традиційних банків, як: Monobank, NEOBANK, O.Bank, Sportbank, Izibank, Todobank, Банк Власний Рахунок (табл. 4.17). На відміну від Великої Британії, в українському законодавстві не передбачені «обмежені» ліцензії банків, тобто відкривати і вести клієнтські рахунки можуть виключно банки.

Таблиця 4.17

Цифрові банки в Україні 2020 року

Назва банку	Діє на підставі ліцензії	Спеціалізація
Monobank	АТ «Універсал Банк»	Найкращий мобільний додаток для максимально зручного управління фінансами, кредитні картки для клієнтів, депозити, інші послуги
NEOBANK	АТ «АКБ «Конкорд»	Перекази, платежі, обмін валют і багато іншого в одному додатку
O.Bank	АТ «Ідея Банк»	Доступ до продуктів банку через мобільний додаток, керування рахунками, транзакції, кеш-бек при покупках у цифрових магазинах Google та Apple
Sportbank	«Оксі Банку»	Мобільний банк, керування рахунками, транзакції, кеш-бек на купівлю спортивних товарів та послуг
Izibank	АТ «ТАСКОМБАНК»	Мобільний додаток для ефективного управління фінансами, транзакції, депозити, аналітика
Todobank	АТ «Мегабанк»	Оплата комунальних послуг, перекази, керувати власними фінансами ін. операції у зручному мобільному додатку
Банк Власний Рахунок	«Банк Восток»	Нарахування балів за оплату картою, розрахунок бонусами в Сільпо

Примітка. Складено на основі опрацювання: Офіційний сайт Monobank. URL : <https://www.monobank.ua/about> ; Офіційний сайт NEOBANK. URL : <https://all.neobank.one/#about-neobank> ; Офіційний сайт O.Bank. URL : <https://ideabank.ua/uk/internet-banking> ; Офіційний сайт Sportbank. URL : <https://tascombank.ua/neobank-partners/sportbank> ; Офіційний сайт Izibank. URL : <https://izibank.com.ua/about>; Офіційний сайт Todobank. URL : <https://todobank.ua/about.php> ; Офіційний сайт Банк Власний Рахунок. URL : <https://bvr.ua>.

Розвинені країни світу надають перевагу безготівковим розрахункам. У США, наприклад, їхня частка становить 76 % від ВВП, у Швейцарії —

83 %. Україна зупинилась на позначці 55 %. При цьому 37 % населення України не мають базових банківських рахунків і перебувають поза межами банківського сектору.

В умовах пандемії, коли безконтактний розрахунок став більш безпечним і зручним, українці стали рідше використовувати готівку та надають перевагу операціям із платіжними картками. Так, лише 2020 року обсяг і кількість безконтактних платежів збільшилися на 50 %, а загалом кількість операцій із використанням платіжних карток в Україні зросла на 18 %. Це один із найвищих у Європі показників. Водночас рівень проникнення безготівкових платежів — близько 20 %, тоді як у середньому в країнах ЄС — понад 60 %. Порівняно з європейськими країнами, Україна найменш розвинена щодо приймання безготівкових розрахунків — на кожну 1 000 дорослого населення нараховується лише 9 POS-терміналів. Середній показник для країн Європи — більше ніж 22 724.

За 2016—2020 рр. кількість безготівкових операцій із використанням платіжних карток в Україні зросла у 2,9 раза — до 5 211,2 млн шт., а сума — у 3,9 раза, до 2 208,7 млрд грн (рис. 4.22).

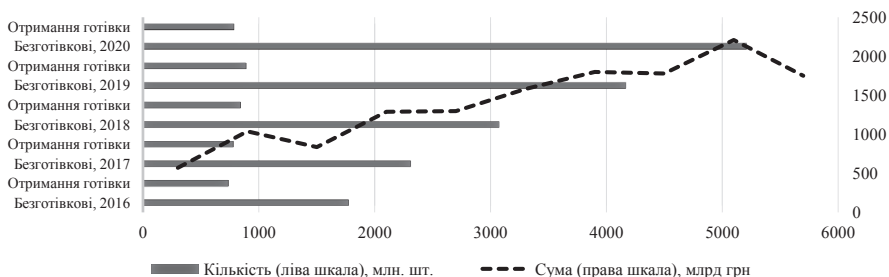

Рис. 4.22. Кількість і сума операцій, здійснених із використанням платіжних карток в Україні за 2016—2020 рр., млн шт.

Загальна кількість безготівкових розрахунків (усіх видів платіжних послуг) в ЄС за 2016—2020 рр. зросла на 33 % — до 127 093 млн за рахунок збільшення обсягів розрахунків картками. А 2020 року безготівкові платежі в ЄС становили 27 % у точках продажів (52 % — у вартісному вираженні). Динаміку кількості безготівкових розрахунків у країнах ЄС у 2016—2020 рр. наведено на рис. 4.23.

⁷²⁴ Інтерчейндж і безготівкові розрахунки — основа розвитку економіки України. URL : <https://my.ukrsibbank.com/ua/personal/news/412285>.

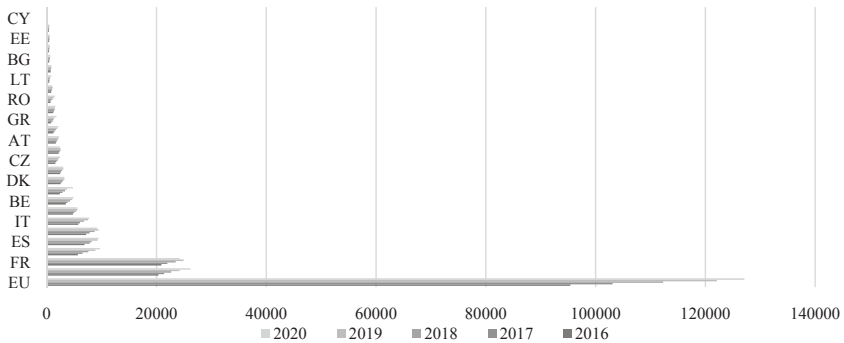

Рис. 4.23. Динаміка кількості безготівкових розрахунків у країнах ЄС у 2016—2020 рр., млн шт.

Примітка. Складено за: Payment and terminal transactions involving non-MFIs: Total number of transactions / European central bank Statistical Data Warehouse URL : <https://sdw.ecb.europa.eu/reports.do?node=1000001386>.

Однак не кожен банк має зручний додаток або продуманий функціонал на вебсайті для здійснення платежів. Крім того, багато користувачів не довіряють банківській системі, саме тому 55 % споживачів використовують альтернативні платіжні системи при виборі платіжних агрегаторів. Найпопулярнішими платіжними системами у країнах ЄС є власні платіжні системи (Нідерланди — iDEAL, Фінляндія — OP Ryhmä та Nordea, Бельгія — Vancontact), дуже рідко використовують Google Pay і Apple Pay. У Польщі та Україні більшість платежів (48 і 65 % відповідно) здійснюється через системи Visa і MasterCard (рис. 4.24).

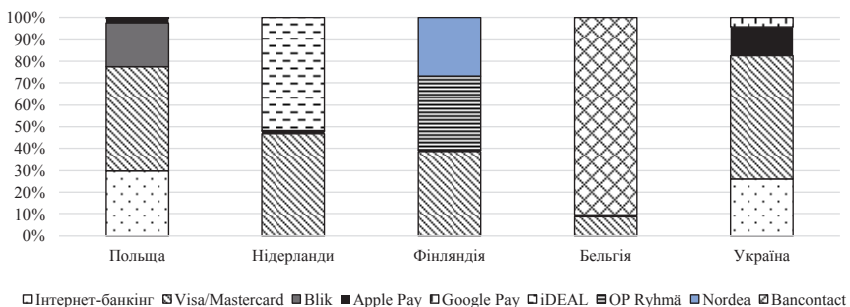

Рис. 4.24. Найпопулярніші платіжні системи в деяких країнах ЄС та в Україні 2020 року

Примітка. Складено за: Аналітика онлайн-платежів Fondy в 2021. URL : <https://fondy.ua/uk/blog/online-payments-analytic-2021>.

Наприклад, в Африці кількість користувачів мобільних платіжних систем перевищує чисельність власників банківських рахунків, зокрема в Кенії найпопулярнішим способом оплати є система «M-Pesa». У Німеччині частка платежів за допомогою альтернативних засобів становить 66 % усіх онлайн покупок, а в Китаї платформа «Alipay» домінує на ринку та фактично виборолла перше місце в міжнародній платіжній системі «PayPal», залучивши 300 млн зареєстрованих користувачів. У Китаї та Індії частка споживачів, які використовували свої мобільні телефони для здійснення платежів, становила 66 і 64 % відповідно, водночас у Франції — лише 13 %. В умовах коронакризи клієнти все рідше звертаються до банків для вирішення фінансових питань. Більшість необхідних функцій уже з'явилася якщо не на мобільному, то в інтерфейсі браузера.

Посилення глобалізації фінансових ринків, особливо в умовах зростання політичних конфліктів, вимагає спрощення доступу до банківських послуг з будь-якого місця⁷²⁵. Дослідження MasterCard Digitalization Trust Survey 2019⁷²⁶, проведене серед власників банківських рахунків онлайн, підтверджує, що українці продовжують активно переходити на цифровий стиль життя, усе більше використовуючи мобільні пристрої та їхні нові функціональні можливості. Одним із найпопулярніших гаджетів в Україні є смартфон, яким користуються 96 % опитаних, що на 9 % більше, ніж 2016 року; 87 % українців розглядають мобільний телефон як альтернативу фізичним платіжним карткам.

Переважає більшість розрахунків здійснюється з використанням смартфонів (70,05 % в Україні, 57,77 % у світі). Менше платежів проводять за допомогою комп'ютера або ноутбука (29,12 і 41,06 % відповідно) і лише одиниці — планшету (рис. 4.25). Крім того, зростає вплив мобільних технологій на розвиток фінансової інклюзії у світі. На 15 країн припадає понад 60 % фінансово невиключеного населення: 607 млн осіб мають смартфони, але не мають банківського рахунку. Наприклад, у Китаї кількість власників смартфонів перевищує кількість власників банківських рахунків на 204 млн осіб (рис. 4.26). Існує гендерний розрив серед власників банківських рахунків: у країнах, що розвиваються, — 8 % (67 % чоловіків і 59 % жінок); у Марокко, Перу, Пакистані та Бангладеш — 30 %, що обумовлено системою правил і норм, які регулюють взаємодію жінок у мусульманських країнах із соціальними інститутами.

⁷²⁵ Єгоричева С. Б. Банківські інновації : навч. посібн. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 208 с.

⁷²⁶ Опитування Digitalization Trust Survey 2019 компанії IPSOS Research на замовлення Mastercard у 2019 році. URL : <https://newsroom.mastercard.com>.

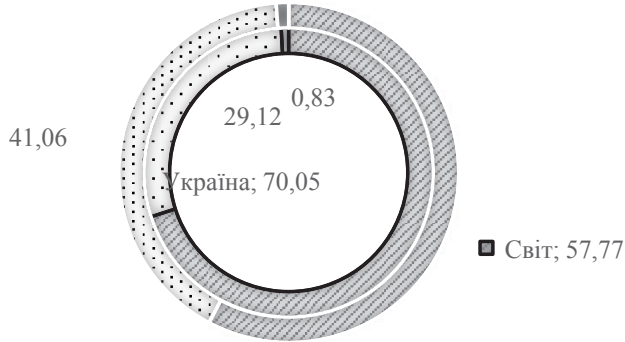

Рис. 4.25. Частка розрахунків за пристроями в Україні та світі 2020 року, %

Примітка. Складено за: Аналітика онлайн-платежів Fondy в 2021. URL : <https://fondy.ua/uk/blog/online-payments-analytic-2021>.

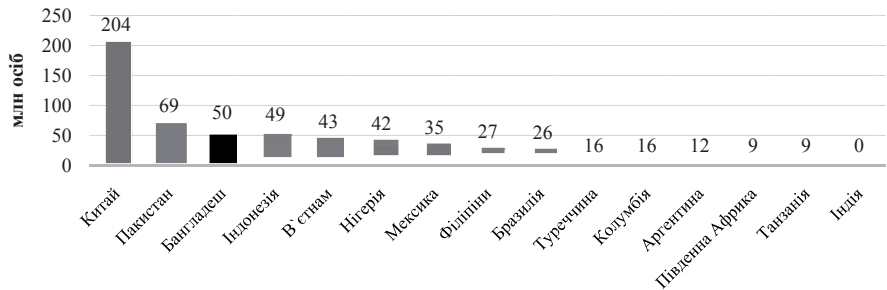

Рис. 4.26. Показник кількісної переваги користувачів смартфона над власниками банківського рахунку 2019 року

Примітка. Складено за: Коваленко Є. Нові мобільні фінансові рішення можуть на третину зменшити кількість фінансово невключеного населення у світі. URL : <https://goo.su/96Xg.2719>.

В Україні платіжними додатками користуються 58 % населення — це один із найвищих показників серед 11-ти опитаних країн Європи (рис. 4.27). При цьому 70 % європейців вважають банки найнадійнішим джерелом інформації про управління своїми фінансами. До Топ-5 цілей використання смартфонів відносять пошук в Інтернеті (91 %), доступ до соціальних мереж (89 %), електронне листування (84 %), відслідковування прогнозу погоди (83 %) та онлайн-шопінг (79 %). Серед способів оплати в Інтернет-шопінгу найбільшу перевагу покупці віддають розрахункам

банківською картою онлайн (72 %), платіжною картою під час доставки (48 %) і за допомогою мобільного гаманця (32 %) ⁷²⁷.

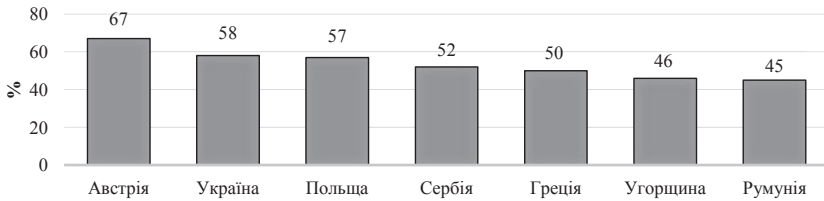

Рис. 4.27. Частка споживачів, які користувалися платіжними додатками 2019 року

Примітка. Складено за: Коваленко Є. Українці обирають цифрові пристрої та сервіси для платежів: 87 % надають перевагу оплатам смартфоном — дослідження MasterCard. URL : <https://goo.su/96pK>.

Роль альтернативних платіжних засобів (електронних гаманців, мобільних телефонів і цифрових валют) на міжнародному ринку платіжних послуг постійно зростає, при цьому тренд великою мірою підтримується завдяки ринкам країн, що розвиваються, активно впливаючи на міжнародний фінансовий ринок. Тоді як кредитні картки залишаються найпоширенішим методом оплати у США, у низці країн альтернативні платіжні сервіси не лише популярні, а й вважаються найбільш безпечним і бажаним способом розрахунків.

Глобалізація фінансових ринків, з одного боку, і негативні наслідки пандемії, зумовленої COVID-2019, — з другого, підвищили роль і значення фінансової інклюзії як одного з драйверів розвитку світової та національних економік. Забезпечення фінансової інклюзії для всіх учасників фінансового ринку означає створення умов для їхнього рівного доступу до використання фінансових продуктів і послуг, що може бути забезпечено за рахунок упровадження цифрових інновацій у банківську діяльність, підвищення фінансової грамотності населення, створення цифрових банків та/або посилення взаємодії банків з FinTech-компаніями. Фінансова інклюзія відкриває додаткові перспективи як для споживачів фінансових послуг (послуги стають більш доступними, дозволяє споживачам здійснити усвідомлений вибір послуги, повністю розуміючи вигоди і ризики

⁷²⁷ Коваленко Є. Українці обирають цифрові пристрої та сервіси для платежів: 87% надають перевагу оплатам смартфоном — дослідження MasterCard. URL : <https://goo.su/96pK>.

від користування нею, та підвищити особистий добробут), так і для провайдерів фінансових послуг (розширення клієнтської бази) і регулятора за рахунок залучення всіх верств населення до економічної системи і, як наслідок — мобілізації їхніх заощаджень, що сприяє підвищенню рівня внутрішніх інвестицій у розвиток економіки держави. Результати проведеного дослідження світових тенденцій розвитку фінансової інклюзії підтверджують її недостатній рівень і дозволяють визначити фінансову інклюзію як одне з пріоритетних завдань реформування фінансового сектору в більшості країн світу, у тому числі й в Україні. Сучасними трендами розвитку фінансової інклюзії є:

- стрімкий розвиток цифрових банків, які обслуговують споживачів з використанням сайтів і мобільних додатків без наявності фізичних відділень;

- використання банкоматів на основі безконтактного обслуговування із застосуванням смартфона і біометрії;

- розвиток поштових банків у віддалених регіонах, які акумулюють великі ресурси і домінують у галузі здійснення внутрішніх платежів населення.

Національний банк України в межах реалізації Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом визначає підвищення рівня фінансової інклюзії як одну зі стратегічних цілей забезпечення стійкості фінансової системи і збільшення проникнення фінансових послуг. Реалізація цього завдання вимагає концентрацію на причинах проблем, а не їхніх наслідках. Також важливо чітко визначити, які саме верстви населення потребують допомоги і за рахунок яких ресурсів вона може бути надана. Перспективним напрямом у підвищенні рівня фінансової інклюзії є співпраця банків з FinTech-компаніями, яка дозволяє змінити традиційні способи фінансування бізнесу на інноваційні. За цих обставин доцільно запропонувати інтеграцію фінансово-виробничих ресурсів національного оператора поштового зв'язку АТ «Укрпошта» з АТ «Ощадбанк», що сприятиме проникненню фінансових послуг у віддалені населені пункти, де немає відділень банків, і мобілізації фінансових ресурсів населення для задоволення потреб економіки. Водночас фінансова інклюзія не є еквівалентом фінансового розвитку, оскільки розширення доступу до фінансових послуг не обов'язково призводить до активізації фінансової діяльності стейкхолдерів.

4.4. ЕКОСИСТЕМА І РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ В УКРАЇНІ

Розвиток ринку фінансових послуг, який відповідає сучасним якісно інтегрованим вимогам його учасників, нерозривно пов'язаний із забезпеченням рівноправного, логічного, безперервного доступу до широко диверсифікованого портфеля фінансових послуг, здатних задовольнити потреби сучасного досить вибагливого споживача. Створення високоефективної національної системи розвитку фінансової інклюзії сприяє зростанню економіки через максимальне охоплення та мобілізацію заощаджень населення, зростання обсягів інвестицій, націлених на розвиток економіки України, а також диверсифікації її фінансової системи.

Комплекс заходів, спрямованих на розвиток фінансової інклюзії, слід розглядати у трьох основних площинах, спрямованих на забезпечення:

- оптимального рівня доступності фінансових послуг, тобто можливості споживачів швидко і у зручному форматі скористатися послугою через діючі комунікаційні канали фінансового посередництва;

- рівня фінансової грамотності споживачів, достатньої для ухвалення відповідних рішень з метою ефективного реалізації здатності здійснювати усвідомлений вибір фінансової послуги з урахуванням бажаної вигоди і пов'язаних із нею всіх видів ризиків;

- повноцінного захисту прав споживачів через функціонування якісного інституційно-процесуального механізму, здатного забезпечити безпечний, прогнозований і високопрофесійний рівень надання фінансових послуг відповідно до принципів захисту прав споживачів, задекларованих нормами чинного законодавства⁷²⁸.

Фінансова інклюзія створює можливості для інклюзивного економічного зростання і підвищення загального добробуту країни та її населення. При цьому недостатнім видається створення лише технічних передумов для використання фінансових послуг, тобто забезпечення доступу населення до фінансової системи. Важливим також убачаємо вивчення сучасного глибокомодернізованого спектра потреб споживачів фінансових послуг (детермінанти попиту) та їх урахування для забезпечення

⁷²⁸ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України редакція від 01.08.2021 № 2664-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>.

повноцінного якісного формату забезпечення (детермінанти пропозиції). При цьому активно діючими стримувальними і такими, що слугують перешкодою в напрямі до формування стійкої фінансової інклюзії в Україні, варто виділити низку факторів: 1) присутність стабільно високого числа потенційних споживачів, які не сприймають інноваційні фінансові послуги з дистанційним підходом до їхньої реалізації; 2) низький рівень розвитку безготівкової системи фінансового обслуговування і фінансової грамотності населення; 3) обмеженість доступу до елементів фінансової інфраструктури в окремих географічних сегментах (територія сільської місцевості); 4) низький рівень довіри до фінансової системи, пов'язаний із недосконалою чинною системою захисту прав споживачів.

Отже, фінансова інклюзія повинна забезпечувати рівноправний доступ і адаптивний формат використання фінансових послуг, які: є прийнятними за ціною; відповідають модернізованим потребам сучасних споживачів; є доступними для всіх категорій споживачів незалежно від доходу і місця проживання; надаються провайдерами (надавачами) фінансових послуг екологічно коректно і відповідально для всіх учасників ринку фінансових послуг⁷²⁹. Також варто зазначити, що якісне впровадження фінансової інклюзії є неможливим за відсутності налагодженого партнерства між державою, бізнесом і населенням як передумови досягнення фінансової незалежності держави, що сприяє масштабуванню результатів і забезпеченню стійкості її розвитку.

Дослідження наукових інформаційних джерел доводить, що економічна категорія «фінансова інклюзія» є досить багатогранною з позиції внутрішньо сформованих забезпечувальних компонентів і зовнішніх факторів впливу. Ця категорія характеризується досить узагальненим науковим баченням щодо її тлумачення і вирізняється широкою сферою застосування та складністю структурно-компонуючих елементів, які мають численні підходи до розкриття її змісту. Це, у свою чергу, пояснює застосування представниками наукової школи прямого і зворотного методів до тлумачення її змісту. Так, серед зарубіжних науковців, які визначають зміст фінансової інклюзії через усвідомлення ознак так званої фінансової ексклюзії, є група сучасних дослідників (М. Поласік, А. Хутерска, А. Мелер)⁷³⁰;

⁷²⁹ Національний банк України. Офіційне інтернет-представництво. URL : https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=71600439&showTitle=true.

⁷³⁰ Polasik M., Huterska A., Meler A. Wpływ edukacji formalnej na włączenie finansowe w zakresie usług płatniczych, «e-mentor». 2018. № 1 (73). S. 30—40. URL : <http://www.e-mentor.edu.pl/artykul/index/numer/73/id/1336>.

А. Массара⁷³¹). Автори досліджують розвиток фінансової інклюзії через призму стримувальних факторів, що виникають унаслідок недосконалого (асиметричного) стану функціонування ринку фінансових послуг.

Дослідники виділяють два види фінансової ексклюзії: добровільну (самоексклюзію) і примусову.

Добровільна ексклюзія розвивається під впливом певного типу свідомо прийнятих споживачем обмежень щодо використання фінансових послуг або за браку потреби у споживанні таких (брак знань, умінь). Регуляторні заходи впливу для послаблення рівня добровільної ексклюзії як непрямого наслідку недосконалого розвитку ринку фінансових послуг можуть мати лише опосередкований вплив (заходи з посилення рівня фінансової грамотності).

Дослідження поняття примусової (зовнішньої) ексклюзії дозволяє виділити низку науково значимих факторів її формування і застосувати методи кон'юнктурного підходу до усвідомлення напрямів її послаблення. Рівень примусової ексклюзії безпосередньо залежить від властивостей ринкової пропозиції фінансових послуг (ціна, купівельна спроможність, стан регулювання, якість, диверсифікація продуктового портфеля, інфраструктура ринку тощо). Саме через усвідомлення поняття примусової ексклюзії, на нашу думку, доцільно розглядати сутність поняття фінансової інклюзії в контексті її регуляторного забезпечення.

З огляду на це досить чисельною є наукова школа дослідників, які розглядають поняття фінансової інклюзії, використовуючи кон'юнктурний підхід.

Так, Д. Амбарган та інші⁷³² дослідили поняття фінансової інклюзії, базуючись на трьох основних змістових компонентах: попиті, пропозиції та інфраструктурі фінансового ринку. При цьому науковці до фінансових послуг, крім банківських, відносять як послуги небанківських фінансово-кредитних установ, страхових і пенсійних компаній, так і грошові перекази населення, які базуються на оптимальному рівні фінансової грамотності споживачів — надважливий детермінант забезпечення фінансової інклюзії.

⁷³¹ Amidžić G., Massara A., Mialou A. Assessing Countries' Financial Inclusion Standing — A new Composite Index. *IMF Working Paper*. WP/14/36. 2014. February. 31 p. URL : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp1436.pdf>.

⁷³² Ambarkhane D., Singh A. S., Venkataramani B. Measuring Financial Inclusion of Indian States. *International Journal of Rural Management*. 2016. № 12 (1). P. 72—100. <https://doi.org/10.1177/0973005216633940>.

Автори наукового дослідження Ю. Шаповал і О. Юхта⁷³³ також розглядають фінансову інклюзію як одну з якісних характеристик функціонування ринку фінансових послуг, яка забезпечується під впливом формування попиту на фінансові послуги і пропозиції.

Також саме з позиції попиту і пропозиції на фінансові послуги щодо збалансування рівня їх доступності І. Юзефальчук⁷³⁴ досліджує вплив упровадження цифрових фінансових технологій, який дозволяє розв'язати проблему асиметрії доступу до фінансових послуг. Автор виділяє дві групи факторів цифрової фінансової доступності послуг: фактори попиту (рівень довіри, рівень фінансової грамотності, рівень доходів споживачів) і фактори пропозиції (інфраструктура, ефективність регулювання, рівень безпеки даних, рівень якості фінансових послуг).

Таким чином, дослідження стану розвитку фінансової інклюзії варто спрямувати на виокремлення головних детермінант її забезпечення, що базується на кон'юнктурному підході до побудови екосистеми фінансової інклюзії (рис. 4.28).

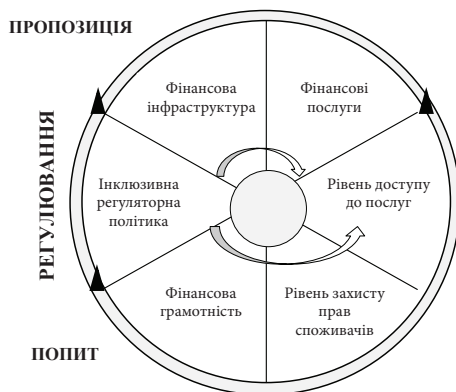

Рис. 4.28. Екосистема взаємозалежних детермінант забезпечення фінансової інклюзії

Примітка. Розробка автора.

⁷³³ Шаповал Ю. І., Юхта О. І. Вимірювання фінансової інклюзії: переваги та обмеження існуючих підходів. *Український соціум*. 2019. № 3 (70). URL : https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/78_91_No370_2019_ukr.pdf.

⁷³⁴ Юзефальчик І. Цифровые финансовые технологии и их роль в повышении доступности финансовых услуг. *Банковский вестник*. 2019. URL : <https://www.nbrb.by/bv/articles/10627.pdf>.

Такий підхід дозволяє визначити фактичний рівень використання фінансових послуг і дослідити умови доступу до них, ураховуючи особливості взаємодії між основними контрагентами: споживачами, провайдерми (надавачами) фінансових послуг і регуляторними інститутами, які провадять політику фінансової інклюзії та продукують нормативно-правові акти, що регулюють фінансовий ринок і сприяють ефективному функціонуванню економічних відносин у форматі так званої екосистеми (табл. 4.18).

Таблиця 4.18

Напрями формування детермінант забезпечення фінансової інклюзії

Детермінанта	Особливості забезпечення
Фінансова інфраструктура	Мережа пунктів продажу (відділення, банкомати, термінали) є ключовим елементом доступу до фінансів. Відсутність або обмежена їх кількість суттєво ускладнює процес використання послуг і є однією з причин низького рівня інтеграції до фінансової системи
Фінансові послуги	Якість надання фінансових послуг та їхня здатність відповідати сучасним вимогам (швидкість, простота, компетентність, багатоканальність) є ключовим аспектом забезпечення якісної пропозиції. Продуктування послуг з низьким рівнем споживачької користності, навіть із розгалуженою інфраструктурою, значно обмежує рівень їх використання
Рівень доступу до фінансових послуг	Фінансові послуги мають бути доступними для споживача щодо ціни, прозорості та гнучкості умов договору, наявності альтернативних каналів продажу
Рівень захисту прав споживачів	Присутність безумовної гарантії виконання умов договору, безпеки коштів, доступності і впевненості у якості та безпеці трансакцій
Фінансова грамотність	Фінансові знання визначають рівень використання фінансових послуг через усвідомлення вигоди і прийняття якості задоволення фінансових потреб
Інклюзивна регуляторна політика	Прогресивна політика фінансової інклюзії створює умови для спрощення доступу до фінансових послуг

Примітка. Розробка автора.

Загалом, поняття фінансової інклюзії є досить новим і таким, що перебуває в полі активного сучасного наукового пошуку підходів до його повноцінного тлумачення. Узагальнення наявних наукових категоріальних підходів і ключових забезпечувальних детермінант дозволяє стверджувати, що під поняттям «фінансова інклюзія» доцільним вважаємо розуміти певний стан розвитку ринку фінансових послуг, який досягається шляхом

урівноваження доступу та спроможності для свідомого і цілеспрямо- ваного використання диверсифікованого портфеля фінансових послуг з боку всіх категорій споживачів на умовах повноцінного задоволення їх- ніх споживацьких очікувань та ефективного використання цифрових ка- налів продажу.

Таким чином, серед важливих напрямів посилення фінансової інклюзії варто виділити низку дій, пов'язаних із розвитком платіжної інфраструк- тури шляхом посилення переведення трансакцій в електронні канали; по- ширення використання міжнародних і національних платіжних систем; ознайомлення населення з перевагами і прогресивними видами безготів- кових розрахунків; удосконалення процедури віддаленої ідентифікації клієнтів для отримання ними фінансових послуг; укладення договорів у бездокументарній формі. Очікуваним ефектом при цьому вважаємо ак- тивізацію розвитку цифрових дистанційних каналів обслуговування й альтернативних платежів на базі інноваційних технологій з використан- ням пристроїв мобільного зв'язку; стійке скорочення обсягу використан- ня готівки; зростання рівня використання банківських послуг і приплив фінансових ресурсів; удосконалення системи дистанційної ідентифікації користувачів із використанням електронного цифрового підпису і систе- ми BankID; упровадження повнопроцесної моделі документообігу та ко- мунікації з учасниками фінансового ринку в дистанційному цифровому форматі.

Саме тому фінансова інклюзія є наріжним елементом представленої стратегії Національного банку України і сформульована однією із семи стратегічних цілей⁷³⁵. Крім того, Національний банк України бачить своїм завданням розроблення загальнонаціональної програми з підвищення фі- нансової інклюзії, яка буде спрямована на залучення до фінансових послуг неохоплених категорій потенційних споживачів, зокрема, представників мікробізнесу, жителів сільської місцевості, споживачів із низьким рівнем доходів, з обмеженими можливостями і споживачів похилого віку.

Основні положення чинної стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року містять характеристику чітко згрупованих заходів, націлених на посилення рівня доступності фінансових послуг як одно- го із п'яти задекларованих документом стратегічних напрямів розвитку (табл. 4.19).

⁷³⁵ Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року / Національний банк України. 2020. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_fingramotnist%D1%96%20NBU_pr.pdf?v=4.

Таблиця 4.19

**Комплекс заходів, що сприяють розвитку фінансової інклюзії
в межах регламентованих стратегічних напрямів її забезпечення**

Напрямок забезпечення фінансової інклюзії	Комплекс заходів, що сприяє розвитку
Підвищення рівня доступності та користування фінансовими послугами	Розроблення і впровадження Стратегії фінансової інклюзії
	Створення умов для розвитку віддалених каналів продажу фінансових послуг
	Створення необхідної для користування фінансовими послугами інфраструктури у віддалених територіях
	Переведення платежів на користь держави в цифрові канали
	Удосконалення регуляторного поля для підвищення ефективності, конкуренції та безпеки електронних платежів у фінансовій системі
	Забезпечення доступності отримання фінансових послуг для осіб з особливими потребами
Підвищення рівня фінансової грамотності населення	Проведення інформаційно-освітніх заходів для різних верств населення та представників малого і середнього бізнесу в регіонах
	Відкриття освітньо-інформаційного центру
	Створення єдиної комунікаційної платформи (сайта) із ціннісною інформацією про фінансові послуги та особливості їх споживання
	Упровадження спеціальних програм для формування знань і вмінь з питань користування фінансовими технологіями для різновікових цільових категорій
Захист прав споживачів фінансових послуг	Розроблення і впровадження регуляторного поля з наглядом за поведінкою учасників фінансового сектору
	Забезпечення прозорості інформації щодо комісій та платежів, які стягуються за послуги банками і небанківськими фінансовими установами, а також суми, що гарантується вкладникам банків та строків її відшкодування
	Розширення кола учасників ФГВФО і гарантованих вкладів, поступове підвищення суми гарантування вкладів у банках
	Удосконалення підходів до розкриття інформації фінансовими установами перед клієнтами, у тому числі перед укладенням договору
	Посилення контролю за рекламою на ринках фінансових послуг
	Створення незалежного механізму врегулювання спорів

Примітка. Складено за: Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року / Національний банк України. 2020. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_fingramotnist%D1%96NBU_pr.pdf?v=4 та за власними напрацюваннями.

Формування національної екосистеми фінансової інклюзії як частини екосистеми цифрової економіки є неможливим без розв'язання проблем досягнення оптимального рівня цифрової компетентності споживачів, що досягається методом синтезу фінансової, правової та інформаційної грамотності. На думку Л. Малявкіної⁷³⁶, саме поширення всеохоплюваної цифрової грамотності здатне слугувати фундаментом ефективної та безперебійної роботи самої екосистеми, а також дозволяє створити комфортні умови адаптації споживачів до технологічних викликів цифрового середовища.

Сучасні передумови модернізації типових підходів до усвідомлення базового набору вмій, знань і навичок потенційного користувача, що є вихідною умовою забезпечення фінансової інклюзії та формуються під впливом цифрових аспектів провадження політики посилення рівня фінансової грамотності, досліджено у праці А. Савіної, К. Костроминої та О. Клейменової⁷³⁷. Серед таких авторами справедливо визначено необхідність усвідомлення споживачами основних моделей цифрової взаємодії учасників фінансово-кредитних відносин; уміння безпечно та ефективного використання базових цифрових інструментів, технологій і ресурсів мережі «Інтернет» при споживанні фінансових послуг; адаптивної спроможності брати участь у реалізації моделей цифрової взаємодії в інноваційному цифровому фінансовому середовищі.

Для усвідомлення поточного рівня розвитку національної екосистеми фінансової інклюзії в контексті наведених взаємозалежних детермінант забезпечення фінансової інклюзії доцільним є застосування типових індикаторів, які використовуються для вимірювання рівня доступу до фінансових послуг (*табл. 4.20*).

Упродовж останнього десятиліття досить посиленою є концептуально-регуляторна увага, що сфокусована на розробленні та виваженому впровадженні заходів зі сприяння посиленню рівня доступу до фінансових послуг і забезпечення системного безперебійного розвитку фінансової інклюзії з боку авторитетних міжнародних інституцій. Так, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, центральні банки та уряди розвинутих країн (тих, що розвиваються) у своїх програмних документах дедалі частіше роблять наголос на питаннях, пов'язаних із розвитком фінансової інклюзії.

⁷³⁶ Екосистема цифровой экономики: проблемы, реалии и перспективы : сборник научных трудов национальной научно-практической конференции / под ред. д-ра экон. наук, проф. Л. И. Малявкиной. Орел : ОрелГУЭТ, 2018. 240 с.

⁷³⁷ Савина А., Костромина К., Клейменова О. *Scientific Journal of OrelSIET*. 2019. № 2 (30). URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_38504345_17769753.pdf.

Індикатори розвитку екосистеми фінансової інклюзії

Індикатор	Характеристика
Фінансова інфраструктура	
Інституційна диверсифікація ринку фінансових послуг	Наявність різних типів інститутів з надання фінансових послуг (філій відділень): банки; кредитні спілки, фінансові компанії, ломбарди. Індекс інституційної диверсифікації
Структура власності фінансових компаній	Тип власності (державний, приватний, вітчизняний, іноземний). Частка активів банків (фінансових компаній) з приватним / іноземним капіталом
Фінансові послуги	
Ефективність ринку фінансових послуг	Диверсифікація портфеля банківських (фінансових) послуг
Рівень поінформованості споживачів	Ефективність реклами, використання сучасних цифрових каналів продажу
Рівень задоволення потреб споживачів	Властиві для фінансових послуг критерії: якість, швидкість, простота, цілодобова доступність, багатоканальність
Рівень доступу до фінансових послуг	
Якість та повнота поширення каналів дистанційного обслуговування	
Банкомати, POS-термінали, інклюзивні відділення	
Рівень захисту прав споживачів	
Довіра до банків (фінансових компаній)	Частка споживачів, які проявляють довіру до банків (фінансових компаній)
Рівень оптимізму споживачів фінансових послуг	Індекс споживчих настроїв
Наміри споживачів щодо заощадження	Частка споживачів, які заощаджують фінансові ресурси
Фінансова грамотність	
Фінансова грамотність	Частка споживачів, які володіють базовими знаннями з фінансів
Інклюзивна регуляторна політика	
Стратегічний вектор фінансової політики	Темою урядового порядку денного є фінансова інклюзія. Практичне регуляторне забезпечення цифрової фінансової інклюзії. Запровадження відповідальних цифрових фінансових практик
Захист прав учасників правовідносин з фінансових угод	Чинна ефективна практика реалізації прозорої цінової політики, стягнення заборгованості, подання скарг і відшкодування, захисту персональних даних клієнта, функціонування бюро кредитних історій тощо
Нормування діяльності банків (фінансових компаній)	Контроль (обмеження) надмірного перекладання ризиків на споживачів фінансових послуг

Примітка. Розробка автора.

Світовий банк та інші провідні фінансові інститути, країни, які належать до G20, а також члени робочих груп Банку міжнародних розрахунків розглядають фінансову інклюзію в контексті забезпечення якості та доступності фінансових послуг.

Водночас основними результатами програм фінансової інклюзії вважаються не тільки можливість отримання на прийнятних умовах широкого спектра фінансових (розрахункових, кредитних, депозитних) послуг переважною більшістю користувачів, а й прогресивний розвиток нової цифрової економіки, інфляційну (цінову) стабільність, стійкість фінансової системи, скорочення бідності і довгострокове економічне зростання⁷³⁸. Також у напрямі активізації фінансової інклюзії варто спиратися на розроблені Організацією економічного співробітництва та розвитку ключові детермінанти інноваційної фінансової інклюзії, які дозволили напрацювати набір практичних рекомендацій для ефективного розвитку фінансових систем світу, адже враховують практичний досвід забезпечення фінансової інклюзії в багатьох країнах Європи та Центральної Азії⁷³⁹. Вони формують дев'ять змістових напрямів, дослідження яких у зазначеному контексті є надзвичайно важливим і таких, які утворюють сукупність умов поширення стимулювальної інновації для розвитку фінансової інклюзії, зберігаючи при цьому оптимальний рівень фінансової стабільності і захисту прав споживачів.

Погоджуємось із твердженням К. Ануфрієвої і А. Шкляра⁷⁴⁰ про те, що серед найважливіших передумов ефективного формування та розвитку екосистеми фінансової інклюзії є створення і підтримка адаптивного регуляторного середовища, спроможного до забезпечення повноцінного законодавчого захисту прав кредиторів і вкладників, захисту прав власності учасників ринку фінансових послуг, інформаційної безпеки тощо.

У цьому контексті очевидною є роль Національного банку України в розвитку регуляторної складової забезпечення фінансової інклюзії банківських послуг. Варто зазначити, що Національний банк України вже взяв на себе зобов'язання щодо захисту прав споживачів фінансових по-

⁷³⁸ Principles and Report on Innovative Financial Inclusion from the Access through Innovation Sub-Group of the G20 Financial Inclusion Experts Group. 2010. May.

⁷³⁹ Финансовая инклюзивность : Доклад Всемирного банка об экономике региона Европы и Центральной Азии. 2019. URL : <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/31501/211409RU.pdf?sequence=6&isAllowed=y>.

⁷⁴⁰ Ануфрієва К. В., Шкляр А. І. Фінансова інклюзія як чинник соціоекономічного розвитку. *Український соціум*. 2019. № 3 (70). URL : https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/59_77_No370_2019_ukr.pdf.

слуг з питань урегулювання системи розкриття інформації про фінансові продукти та послуги. З огляду на це вважаємо, що політика регулятора повинна активно сприяти розвитку ринку фінансових послуг на умовах поширення новітніх технологій, метою яких є глибоке проникнення фінансових послуг. Такий напрям інноваційної трансформації вже досить активно розвивається високими темпами: на зміну традиційному банкінгу приходять FinTech, BigTech (TechFin). Розвиток і стимулювання більш широкого проникнення фінансових послуг та ефективного їх використання формує очевидний інтерес з боку контрагентів ринку фінансових послуг, а отже, і його регуляторів.

Більш високий рівень фінансової інклюзії в суспільстві сприяє посиленню рівня стабільності фінансової системи, яка стає менш концентрованою й отримує диверсифіковану базу споживачів. Також розвиток фінансової інклюзії стимулює формування інноваційної конкуренції на ринку фінансових послуг, яка позначається на монопольному статусі банків як суб'єктів надання фінансових послуг, проте також привертає увагу й до процесу ефективного інтегрування фінансових послуг при взаємодії з FinTech-компаніями, інтернет-платформами, спеціалізованими інститутами на ринку мобільних операторів тощо⁷⁴¹. Крім того, процес регулювання на ринку фінансових послуг повинен бути мінімально достатнім для забезпечення якісного та ефективного управління типовими ризиками, з одного боку, і не стримувати розвиток фінансової інклюзії — з другого.

При формуванні основи вихідної концепції побудови національної екосистеми фінансової інклюзії варто враховувати зазначені вище стратегічні наміри Національного банку України щодо забезпечення фінансової інклюзії шляхом формування і розвитку ефективної системи захисту прав споживачів, реалізації Національної стратегії та заходів з підвищення фінансової грамотності і розвитку безготівкової національної економіки через взаємодію трьох ключових контрагентів:

- 1) регуляторні інститути і держава (сприяють залученню різних категорій споживачів до взаємодії в межах економічної системи шляхом розбудови регулятивної платформи функціонування фінансової системи);
- 2) провайдери фінансових послуг (забезпечують ефективне функціонування ринку фінансових послуг на умовах максимальної диверсифікації);

⁷⁴¹ Луців Б. FinTech в системі фінансової інклюзивності. *Світ фінансів*. 2018. № 4 (57). URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/34313/1/%D0%9B%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B2.pdf>.

3) споживачі фінансових послуг (забезпечують ефективне використання фінансових послуг, сприяють зміцненню стійкості фінансових інститутів).

З позиції регуляторних інститутів у процесі формування і реалізації регуляторних заходів важливим є розмежування повноважень щодо життя заходів з активізації розвитку фінансової інклюзії (табл. 4.21).

Таблиця 4.21

Регуляторні напрями активізації розвитку фінансової інклюзії в Україні

Регуляторна установа	Рекомендовані заходи
Кабінет Міністрів України	Взаємоузгодження програм запровадження безготівкових розрахунків на умовах забезпечення доступу до мережі «Інтернет» у віддалених географічних районах
	Сприяння підвищенню рівня фінансової грамотності споживачів шляхом формування осередків фінансової культури в родині, школі, громаді
Національний банк України	Забезпечення впровадження програм виваженої оптимізації відділень банків з рівномірним географічним їхнім розподілом
Міністерство освіти і науки України	Розроблення механізму підтримки клієнтів у розв'язанні проблемних питань, пов'язаних з обслуговуванням рахунків у дистанційному режимі (заміни картки, звірки даних, отримання довідок, зміни депозитного плану)
Міністерство соціальної політики України	Розроблення та впровадження заходів щодо підтримки окремих категорій населення в оволодінні навичками дистанційного користування фінансовими послугами
Міністерство розвитку громад та територій України	Запровадження моніторингу потреб населення громад у фінансових послугах, сприяння поширенню використання дистанційного банкінгу
	Сприяння поширенню мережі банкоматів і платіжних терміналів у віддалених географічних районах, надання приміщень для їх встановлення тощо)
	Розроблення регіональних і місцевих програм цифрової грамотності із залученням мережі закладів загальної середньої освіти для підвищення цифрових компетенцій окремих категорій населення
Міністерство цифрової трансформації України	Співпраця з основними провайдерами телекомунікаційних послуг для оптимізації їхньої взаємодії щодо забезпечення доступу до мережі «Інтернет», налагодження партнерства з територіальними громадами в цій сфері

Примітка. Складено з використанням: Жаліло Я. А., Гладких Д. М., Бахур Н. В., Максименко О. П., Барінова Д. С. Забезпечення доступності ринку банківських послуг для населення територіальних громад / Національний інститут стратегічних досліджень. 2021. URL : <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-09/bankivski-poslugy.pdf>.

Крім того, упродовж посткризового періоду досить актуальним стало питання ідентифікації та поширення інструментів регулювання і нагляду за ринковою поведінкою, що в контексті забезпечення фінансової інклюзії також відіграє важливу роль, адже передбачає процес імплементації та контролю за дотриманням правил прозорості (транспарентності), правил продажу фінансових послуг і процедур урегулювання спорів, що, у свою чергу, сприяє забезпеченню цілісності ринку фінансових послуг. Головною метою провадження регулювання ринкової поведінки є забезпечення прав споживачів фінансових послуг. Щодо забезпечення фінансової інклюзії така позиція дозволяє розв'язати проблеми, пов'язані з підвищенням рівня довіри до провайдерів (надавачів) фінансових послуг через забезпечення реалізації належної бізнес-поведінки, поліпшення корпоративного управління учасників ринку фінансових послуг і підвищення ефективності й надійності провайдерів (надавачів) фінансових послуг⁷⁴². Ефективне регулювання ринкової поведінки в контексті забезпечення фінансової інклюзії стає можливим лише за умови консолідації трьох основних передумов:

- наповнення портфеля нормативно-правового забезпечення і розбудови якісної інфраструктури регуляторних інституцій, діяльність яких стосується контролю за дотриманням його виконання його положень;
- формування адаптивної культури ведення бізнесу та продукування фінансових послуг з використанням найефективніших практик і правил поведінки провайдерів (надавачів) фінансових послуг;
- забезпечення повноцінного задоволення споживачьких очікувань і життя заходів із забезпечення захисту прав учасників ринку фінансових послуг, що толерують зміцнення рівня довіри з боку споживачів.

З огляду на вищевикладене слід зазначити, що для забезпечення високого рівня фінансової інклюзії в Україні необхідною є реалізація такого комплексу регуляторних заходів.

1. Створення ефективного регуляторного середовища для забезпечення ефекту врівноваження доступу до фінансових послуг із використанням інноваційних інструментів.

2. Забезпечення чіткого розмежування сфер відповідальності між регуляторними інститутами щодо регулювання і нормативного провадження з питань надання цифрових фінансових послуг та цифрової фінансової інклюзії.

⁷⁴² Овдій Ю. Регулювання ринкової поведінки учасників фінансового ринку: міжнародний досвід та поточний стан в Україні. Експертна платформа. URL : https://expla.bank.gov.ua/expla/news_0076.html.

3. Реалізація пріоритетів Стратегії фінансової грамотності⁷⁴³ і досягнення ключових результатів її впровадження: підвищення рівня фінансової грамотності населення шляхом проведення інформаційно-освітніх заходів для різних цільових аудиторій (населення з низьким рівнем доходу, незахищені верстви населення, сільське населення).

4. Посилення захисту прав споживачів фінансових послуг через регулювання ринкової поведінки учасників ринку фінансових послуг і забезпечення прозорості інформації про фінансові послуги та продукти.

5. Упровадження ефективного регулювання з питань гарантування коштів клієнтів, що перерозподіляються на користь пруденційно нерегульованих постачальників цифрових фінансових послуг.

6. Удосконалення регуляторних інструментів із захисту конфіденційності та безпеки персональних даних при споживанні цифрових фінансових послуг.

⁷⁴³ Стратегія фінансової грамотності / Національний банк України. 2019. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_fingramotnist%D1%96_NBU_pr.pdf?v=4.

4.5. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ ТА ЇЇ ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Фінансова інклюзія є драйвером економічного зростання і важливим фактором соціальної рівності у світі в умовах становлення економіки сталого розвитку. Це процес просування вчасного та повноцінного доступу до широкого спектра фінансових продуктів і послуг, поширення їх використання серед усіх прошарків суспільства через упровадження наявних та інноваційних підходів включно з фінансовою обізнаністю та освітою з метою просування як фінансового добробуту, так і фінансової інклюзії.

Інституціонально-правове забезпечення ООН у сфері фінансування сталого розвитку було закріплене Монтерейським консенсусом 2002 року, Дохійською декларацією 2008-го та Аддіс-Абебською програмою дій 2015 року. Ці інструменти передбачають мобілізацію національних державних і приватних ресурсів, надання міжнародної допомоги, сприяння міжнародній торгівлі та розв'язанню проблем заборгованості країн, що розвиваються⁷⁴⁴.

За оцінкою НБУ, фінансова інклюзія — це створення умов для залучення усіх сегментів населення і бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами, які доступні за інфраструктурою та ціною, офіційно урегульовані та відповідають потребам населення з метою стимулювання економічного зростання країни і зменшення нерівності в суспільстві. Отже, фінансова інклюзія в умовах становлення економіки сталого розвитку є процесом просування доступного, вчасного та повноцінного доступу до широкого спектра фінансових продуктів і послуг, поширення їхнього використання серед усіх прошарків суспільства через упровадження наявних та інноваційних підходів, включно з фінансовою грамотністю та освітою з метою просування як фінансового добробуту, так і економічної та соціальної інклюзії.

Центр фінансової інклюзії (CFI) розглядає фінансову інклюзію із соціальною складовою як стан, за якого кожен, хто може використовувати фінансові послуги, має доступ до їхнього повного якісного набору,

⁷⁴⁴ Кожухова Т. В. Формування та трансформація глобальної системи фінансування сталого розвитку : монографія. Кривий Ріг : Видавець ФОП Чернявський Д. О., 2017. С. 85.

наданих за доступними цінами, зручним способом, з гідністю і повагою⁷⁴⁵. За оцінкою ЦФІ, фінансова інклюзія в умовах становлення економіки сталого розвитку має зосереджуватися на інклюзивних фінансових потребах, які безпосередньо пов'язані з поліпшенням захисту споживачів із низькими доходами та розширенням прав їхніх можливостей.

Інклюзивною фінансовою системою в умовах становлення економіки сталого розвитку вважається та, у якій більшість людей мають доступ до фінансових послуг і користуються ними. Такі системи забезпечують людям більш широкий доступ до фінансових коштів, потрібних для задоволення їхніх фінансових потреб, зокрема для того, щоб відкладати гроші «на старість», здійснювати інвестиції в освіту, отримувати вигоду з ділових можливостей та пережити фінансові потрясіння. Брак можливості користуватися такими фінансовими послугами може сприяти сталому збереженню нерівності доходів і гальмувати економічне зростання⁷⁴⁶.

На думку А. Банержі та А. Ньюмана, через перешкоди, що заважають функціонуванню вільного ринку, малозабезпечені люди не можуть вкладати кошти у свою освіту, попри високу граничну віддачу від таких інвестицій. Учені зазначили у своїй моделі, що вибір людьми характеру професійної діяльності — стати підприємцем або залишитися найманим працівником, обмежений величиною наявного в них початкового капіталу. Подібний професійний вибір визначає, як багато коштів люди зможуть накопичити, з якими ризиками вони зіштовхнуться і як це в довгостроковій перспективі вплине на зростання й розподіл доходів⁷⁴⁷. Отже, брак доступу до фінансових ресурсів може бути серйозним фактором не тільки уповільнення економічного зростання, а й створення нерівності в доходах населення.

На сьогодні фінансова інклюзія в умовах становлення економіки сталого розвитку має розглядатись серед важливих питань ринкової інфраструктури, а саме: зміни клімату, гендерної нерівності та ризиків діджиталізації, щоб допомогти населенню адаптуватися до нових реалій після пандемії COVID-19, та яким чином потрібно подолати політичні та нормативні бар'єри, що перешкоджають участі населення у фінансовій системі, як краще зрозуміти ризики й можливості нової цифрової економіки та

⁷⁴⁵ Center for Financial Inclusion. URL : <http://www.centerforfinancialinclusion.org>.

⁷⁴⁶ Global Financial Development Report: Financial Inclusion. Washington, DC : World Bank, 2014.

⁷⁴⁷ Abhijit B., Newman A. Occupational Choice and the Process of Development. *Journal of Political Economy*. 1993. № 101. P. 274—298.

використання даних для клієнтів для ухвалення інноваційних рішень через призму забезпечення стабільності фінансового сектору економіки⁷⁴⁸.

Відповідно до рішень Світового банку, фінансова інклюдія передбачає, що окремі особи і підприємства мають доступ до корисних та доступних фінансових продуктів і послуг, які задовольняють їхні потреби, а саме: банківські операції, платежі, заощадження, кредити і страхування. Можливість мати доступ до банківського рахунку — це перший крок до фінансової інклюдії, оскільки він дозволяє зберігати гроші, а також надсилати й отримувати платежі.

Фінансовий доступ полегшує повсякденне життя та допомагає сім'ям і бізнесу планувати довгострокові цілі та бути готовими до несподіваних ситуацій. Як власники рахунків, люди найчастіше користуються фінансовими послугами, такими як: кредит і страхування для відкриття та розширення бізнесу, інвестування в освіту чи охорону здоров'я, управління ризиками та фінансові потрясіння, що може поліпшити якість їхнього життя.

На нашу думку, фінансова інклюдія є ключовим фактором, що сприяє зменшенню бідності та збільшенню загального добробуту населення. Починаючи з 2010 року, понад 55 країн світу взяли на себе зобов'язання сприяти фінансовій інклюдії, а понад 60 країн уже почали розробляти національну стратегію в цьому напрямі. Коли уряд застосовує стратегічний підхід і розробляє національну стратегію фінансової інклюдії в умовах становлення економіки сталого розвитку, яка об'єднує фінансові регулятори, телекомунікації й освіту, це забезпечує стабільність фінансового сектору економіки.

Здійснюючи звичайні грошові платежі — виплату заробітної плати, пенсій та соціальної допомоги, уряд країни може значно забезпечити населення фінансовими рахунками шляхом оцифрування цих платежів. За даними Findex, у всьому світі близько 230 млн населення, яке не має рахунків, працює у приватному секторі й отримує зарплату лише готівкою, 78 % з них мають мобільний телефон. Близько 235 млн населення світу отримують готівкові платежі за продаж сільськогосподарської продукції, 59 % з них мають мобільний телефон. Оцифрування ланцюгів поставок агробізнесу може значно розширити доступ до кредитів і страхування для дрібних фермерів.

⁷⁴⁸ CRISIS AND OPPORTUNITY Reimagining Inclusive Finance After the Pandemic / Center for Financial Inclusion. URL : <https://content.centerforfinancialinclusion.org/wp-content/uploads/sites/2/2021/03/CFI-Strategy-Document-2020-24.pdf>.

Вигоди від фінансової інклюзії в умовах становлення економіки ста-лого розвитку можуть бути різними. Так, послуги, які дозволяють корис-тувачам здійснювати переказ коштів через мобільний телефон, можуть сприяти прибутку, тим самим зменшити бідність населення. Дослідження в Кенії виявили, що доступ до грошових послуг через мобільні додатки на-дають великі переваги, особливо жінкам, які збільшили свої заощадження більш ніж на 1/5. Це дозволило 185 000 жінкам залишити сільське госпо-дарство і розвивати підприємницьку чи роздрібну діяльність⁷⁴⁹.

Цифрові фінансові послуги також можуть допомогти населенню ке-рувати фінансовими ризиками. У Кенії дослідники виявили, що за не-сподіваного скорочення доходів користувачі, які мали мобільні грошові додатки, не зменшили витрати домогосподарств. Користувачі з поганим доступом до мобільної грошової мережі скоротили кількість закупівлі продуктів харчування та інших товарів на 7—10 %⁷⁵⁰. Крім того, цифрові фінансові послуги можуть знизити вартість отримання платежів.

Фінансові послуги також можуть допомогти населенню накопичити заощадження і збільшити витрати на потреби першої необхідності. Після запровадження в Кенії накопичувальних рахунків жінки заощаджували більше коштів та інвестували на 60 % більше у свій бізнес⁷⁵¹. У Непалі жін-ки витрачали на 15 % більше на поживні продукти (м'ясо і рибу) та на 20 % більше — на освіту після отримання накопичувальних рахунків⁷⁵². Ферме-ри в Малаві, які мали накопичувальні рахунки, витратили на 13 % більше на сільськогосподарське обладнання і збільшили свій урожай на 15 %⁷⁵³.

На нашу думку, для уряду перехід від готівки до цифрових платежів може зменшити корупцію та підвищити ефективність фінансової інклюзії в умовах становлення економіки сталого розвитку. Так, в Індії вплив для пенсійних виплат скоротився на 47 %, здійснюючи платежі тільки через біометричні смарткартки⁷⁵⁴.

⁷⁴⁹ Suri T., Jack W. The Long-Run Poverty and Gender Impacts of Mobile Money. *Science*. 2016. № 354 (6317). P. 1288—1292.

⁷⁵⁰ William J., Suri T. Risk Sharing and Transactions Costs: Evidence from Kenya's Mobile Money Revolution. *American Economic Review*. 2014. № 104 (1). P. 183—223.

⁷⁵¹ Pascaline D., Robinson J. Savings Constraints and Microenterprise Development: Evidence from a Field Experiment in Kenya. *American Economic Journal: Applied Economics*. 2013. № 5 (1). P. 163—92.

⁷⁵² Prina S. Banking the Poor via Savings Accounts: Evidence from a Field Experiment. *Journal of Development Economics*. 2015. № 115 (July). P. 16—31.

⁷⁵³ Lasse B., Gin X., Goldberg J., Yang D. Facilitating Savings for Agriculture: Field Experimental Evidence from Malawi. *Economic Development and Cultural Change*. 2016. № 64 (2). P. 187—220.

⁷⁵⁴ Karthik M., Niehaus P., Sukhtankar S. Building State Capacity: Evidence from Biometric Smartcards in India. *American Economic Review*. 2016. № 106 (10). P. 2895—929.

За даними Findex, з 2011 року було досягнуто значних успіхів у сфері фінансової інклюзії, а саме 1,2 млрд дорослого населення світу мали доступ до платіжних профілів. А 2017 року цей показник зріс до 69 %, особливо в Китаї, Кенії, Індії та Тайланді, де 80 % населення мали банківські рахунки. Розширення доступу до банківських рахунків і фінансових технологій в Африці найбільш переконливо продемонстрував Південь Сахари, де 21 % дорослого населення мали мобільний грошовий рахунок, що удвічі більше порівняно з 2014 роком і найвищим з усіх регіонів світу⁷⁵⁵. В умовах становлення економіки сталого розвитку ці країни запровадили реформи в банківській сфері, інновації приватного сектору, що спонукало відкриттю недорогих рахунків, включаючи мобільні та цифрові платежі.

Та 2017 року близько 1/3 дорослого населення світу, а саме 1,7 млрд людей, усе ще залишалися без банківського рахунку, особливо жінки сільської місцевості та безробітні. Майже половина з них живуть у країнах, що розвиваються, таких як: Бангладеш, Китай, Індія, Індонезія, Мексика, Нігерія і Пакистан. У країнах, що розвиваються, гендерний розрив у наявності рахунків був на рівні 9 %, що не дозволяло жінкам мати можливість ефективно контролювати своє фінансове становище. Країни з високим рівнем володіння мобільними грошовими рахунками мали меншу гендерну нерівність (рис. 4.29).

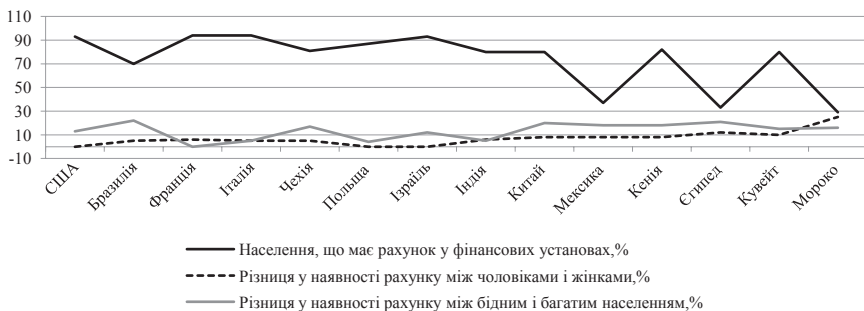

Рис. 4.29. Особливості показників фінансової інклюзії у країнах світу, 2017 рік

Примітка. Побудовано за: Global Findex Database 2017.

Головною причиною такого становища є низький рівень освіти населення. У країнах, що розвиваються, майже половина всього дорослого

⁷⁵⁵ The Global Findex Database 2017. Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution / International Bank for Reconstruction and Development ; The World Bank. 2017. URL : <https://globalfindex.worldbank.org>.

населення має початкову освіту. Серед людей, які не мають банківського рахунку, ця частка становить майже 2/3. При цьому близько 37 % дорослого населення у країнах, що розвиваються, безробітні, з них — 47 % не мають банківського рахунку, особливо жінки. Для більшості з них немає сенсу його відкривати через брак власних коштів, далекого розташування банківських установ або наявності рахунку в одного з членів родини, відсутності належних документів або з релігійних міркувань.

Серед країн Східної Європи населення Латвії, Литви та Естонії мають найбільше банківських рахунків у фінансових установах. Найбільша різниця в наявності рахунку між чоловіками і жінками у Вірменії, Туркменістані і Таджикистані. Найбільша різниця в наявності рахунку між бідним і багатим населенням у Грузії, Молдові та Вірменії. Серед країн Східної Європи Україна має середній рівень за цими показниками (рис. 4.30).

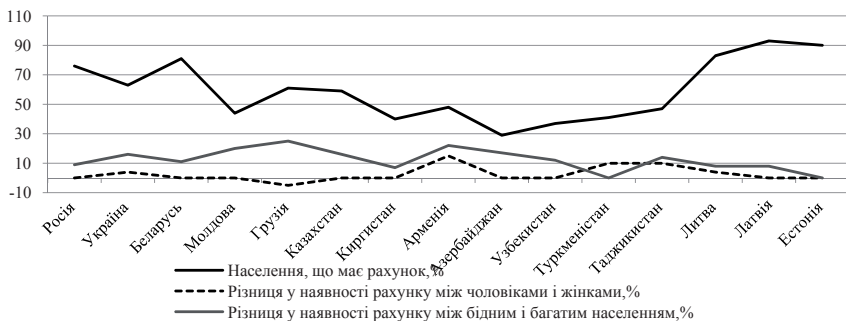

Рис. 4.30. Особливості показників фінансової інклюзії країн Східної Європи, 2017 рік

Примітка. Побудовано за: Global Findex Database 2017.

У Центральній Європі рівні фінансової інклюзивності нижчі. У деяких центральноєвропейських економіках, наприклад Хорватії та Чеській Республіці, рівні володіння рахунками в останнє десятиліття майже не зросли. У Румунії показник наявності рахунків зріс із 45 % 2011 року, але з 2014-го зберігався на рівні 60 %. У країнах Західних Балкан спостерігалося помірне зростання, рівень наявності рахунків збільшився з 55 % 2011 року до 63 % 2017-го. У Центральній Азії і Закавказзі відповідні показники зросли у два рази — з 20 % 2011 року до 40 % 2017-го. У Вірменії, Грузії, Киргизькій Республіці та Таджикистані зафіксовано достатнє зростання, де рівень володіння рахунками протягом 2014—2017 рр. підвищився від 15 до 22 %.

Майже чверть населення світу отримують виплати від уряду у формі заробітної плати в державному секторі, пенсії чи державні трансферти — соціальні виплати, такі як субсидії, допомога у зв'язку з безробіттям, освіти або медичні витрати. У розвинутих країнах 43 % дорослого населення отримують такі виплати, на відміну від 21 % у країнах, що розвиваються. У всьому світі 28 % населення отримують заробітну плату у приватному секторі — 46 % у країнах із високим рівнем доходу та 24 % — у країнах, що розвиваються. У розвинутих країнах більшість отримують ці виплати безпосередньо на банківський рахунок; у країнах, що розвиваються, — лише половина. Так, у країнах Африки лише 15 % населення отримують платежі за продаж сільськогосподарської продукції на банківський рахунок, майже всі отримують ці виплати готівкою⁷⁵⁶.

Внутрішні грошові перекази, надіслані або отримані від родичів чи друзів з інших країн, є важливим надходженням до бюджету економіки багатьох країн. Особливо це стосується України, Молдови, Узбекистану, Таджикистану, Вірменії, країн Африки, де майже половина дорослого населення здійснюють або отримують такі платежі. У країнах, що розвиваються, 46 % населення переказують гроші родичам через банки, 27 % — використовують готівку, решта — застосовують інші методи. У розвинутих країнах цифрові платежі становлять 97 %, у країнах, що розвиваються, — 44 %.

Мобільні телефони та Інтернет дедалі частіше пропонують альтернативу дебетним і кредитним карткам для здійснення прямих платежів. У розвинутих країнах 55 % населення здійснюють платежі за допомогою мобільного телефону або Інтернету, у країнах, що розвиваються, — 19 %. Так, у Китаї надають послуги мобільного фінансування, насамперед через сторонніх постачальників платіжних послуг, таких як Alipay та WeChat, за допомогою додатків для смартфонів, пов'язаних із рахунком у банку чи іншій фінансовій установі. Натомість у Кенії надають послуги мобільного фінансування переважно оператори мобільних мереж, де мобільні грошові рахунки не прив'язані до рахунку у фінансовій установі. Тобто більшість власників рахунків мають як рахунок у фінансовій установі, так і мобільний грошовий рахунок. Це відображається в тому, як населення країни здійснює мобільні платежі, де 40 % людей використовують для здійснення таких платежів лише мобільний грошовий рахунок.

Інший спосіб здійснення цифрових платежів — це оплата рахунків через Інтернет або купівля товару в Інтернеті. У розвинутих країнах цей

⁷⁵⁶ The Global Findex Database 2017. Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution / International Bank for Reconstruction and Development ; The World Bank. 2017. URL : <https://globalfindex.worldbank.org>.

показник становить 68 % населення, яким це користується, 49 % — у Китаї та у країнах, що розвиваються, — 11 %. У країнах, що розвиваються, 53 % населення, зазвичай, платить готівкою, здійснюючи покупки в Інтернеті, на відміну від Китаю, де 85 % населення платить онлайн. Не всі люди, маючи банківський рахунок, активно ним користуються. У всьому світі приблизно п'ята частина населення не вносить гроші на депозит і не знімає кошти в цифровому форматі, особливо у країнах Південної Азії⁷⁵⁷.

За даними Findex, у розвинутих країнах 71 % населення здійснюють заощадження, з яких 51 % — на банківський рахунок, у країнах, що розвиваються, — 43 та 21 % відповідно. Населення з вищим достатком вкладають гроші в нерухомість, ювелірні вироби, у країнах Африки і СНД перевагу надають зберіганню готівки вдома. Збереження також залежать від статі та доходу. У розвинутих країнах різниця заощаджень між населенням з високим і низьким рівнями доходу становить 23 %, країнах, що розвиваються, — 16 %. У країнах із високим рівнем доходу населення здебільшого покладається на свої заощадження. У країнах із низьким рівнем доходу — звертаються до членів родини, друзів або покладаються на заробітну плату. У країнах, що розвиваються, серед 85 % населення, які мають рахунки, лише 55 % тримають гроші у фінансових установах.

Безумовно, однієї лише цифрової технології недостатньо для збільшення фінансової інклюзії. На нашу думку, для того, щоб люди отримували вигоду від цифрових фінансових послуг в умовах становлення економіки сталого розвитку, потрібна добре розвинена платіжна система, хороша інфраструктура, відповідні нормативні акти і суворі заходи захисту споживачів. Як цифрові, так і фінансові послуги повинні бути адаптовані до потреб людей, особливо жінок, бідних людей, які мають низьку грамотність і навички рахування.

Наявність простого мобільного телефону, доступ до Інтернету та цифрові технології розширюють коло можливостей, економлять час на пересування і знижують вартість надання фінансових послуг. За даними Findex, у світі близько 1,1 млрд населення не мають мобільного додатка фінансової установи на своєму смартфоні. Так, в Індії та Мексиці цей показник становить більше ніж 50 %, у Китаї — 82 %. Одна чверть усього населення світу, маючи мобільний телефон і доступ до Інтернету через смартфон, домашній комп'ютер, інтернет-кафе, не користуються мобільними і цифровими платформами. У всьому світі майже 1 млрд населення,

⁷⁵⁷ The Global Findex Database 2017. Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution / International Bank for Reconstruction and Development ; The World Bank. 2017. URL : <https://globalfindex.worldbank.org>.

маючи рахунок у банку, використовує готівку для оплати комунальних платежів. Якби постачальники комунальних послуг запропонували привабливий варіант оплати рахунків у цифровому форматі, обидві сторони могли б скористатися цим більш ефективно.

Велика двадцятка (G20) узяла на себе зобов'язання сприяти фінансовій інклюзії в усьому світі та підтвердила свою прихильність упровадженню принципів сталого розвитку щодо цифрової фінансової інклюзії. Фінансова інклюзія є одним із ключових факторів для семи із 17 Цілей сталого розвитку ООН. Так, група G20 проголосила намір просувати фінансову інклюзію у всьому світі, а Група Світового банку визначила фінансову інклюзію серед ключових факторів, що сприяє зменшенню бідності та підвищенню суспільного добробуту.

З 2010 року понад 55 країн узяли на себе зобов'язання щодо розвитку фінансової інклюзії, а понад 60 — або впроваджують, або розробляють відповідну національну стратегію. Національний банк України також визнає фінансову інклюзію як драйвер економічного зростання і важливий фактор соціальної рівності в сучасному світі, а також визначає її як одну із семи власних ключових стратегічних цілей.

Протягом 2020—2021 рр. пандемія COVID-19 негативно вплинула на процес глобального скорочення бідності. Але країни G20 зосередили всю свою увагу на поліпшенні фінансового становища людей із низьким рівнем доходу, допомагаючи пом'якшити економічні наслідки. Головною ідеєю було використання всіх можливостей для надання справедливого доступу до фінансових ресурсів в умовах становлення економіки сталого розвитку.

Крім швидкого і катастрофічного поширення хвороб та смертей, пандемія зруйнувала світову економіку. Мільйони мікро-, малих і середніх підприємств у всьому світі зазнали падіння доходів і припинили свою діяльність. Сотні мільйонів сімей втратили роботу і доходи, багато з яких живуть у країнах, де соціальний захист нерівномірний. Пандемія змінила досягнення суспільного та економічного розвитку, на які пішли десятиліття. За оцінками Світового банку, від 88 до 115 млн людей ризикують перейти за поріг бідності. Серед найбільш постраждалих були жінки і діти, оскільки школи в усьому світі були закриті, а жінки, частіше за чоловіків, втрачали роботу і мали нести відповідальність за нагляд за дітьми та їхнє навчання вдома⁷⁵⁸.

⁷⁵⁸ Crisis and opportunity reimagining inclusive finance after the pandemic. Center for Financial Inclusion. 2020. URL : <https://content.centerforfinancialinclusion.org/wp-content/uploads/sites/2/2021/03/CFI-Strategy-Document-2020-24.pdf>.

Ця глобальна криза не мала прецеденту на сьогодні. Водночас пандемія COVID-19 дала глибоке розуміння того, як за допомогою фінансових послуг в умовах становлення економіки сталого розвитку зменшити вразливість населення з низькими доходами, подолати перешкоди, що заважають брати участь у фінансовому секторі, та працювати з клієнтами. Досвід розвинутих економік свідчить про переваги безготівкових розрахунків, які забезпечують сприятливі умови для акумуляції коштів населення в банківську систему держави, розширення інвестиційної бази економіки, мінімізації «тіньового грошового обороту» і багато інших позитивних змін.

Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року передбачає п'ять стратегічних напрямів: фінансову стабільність, макроекономічний розвиток, фінансову інклюзію, розвиток фінансових ринків та інноваційний розвиток. Кожен напрям має свої стратегічні цілі та індикатори виконання в умовах становлення економіки сталого розвитку.

Стратегічний напрям фінансової інклюзії передбачає⁷⁵⁹:

І. Підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами, а саме:

1) Стимулювання розвитку платіжної інфраструктури для здійснення безготівкових операцій, у тому числі в сільській місцевості та у віддалених територіях:

— на законодавчому рівні сприяти затвердженню нормативних вимог для суб'єктів господарювання (включно з державними установами та комунальними підприємствами) щодо забезпечення можливості проведення безготівкових розрахунків з оплати товарів або послуг;

— зменшити ліміт розрахунків готівкою і вдосконалити систему контролю за ними;

— розробити на законодавчому рівні розширені можливості використання корпоративних карток;

— сприяти зменшенню частки готівкового обігу на користь безготівкового;

— перевести платежі на користь держави в цифрові канали;

— розробити інструменти стимулювання розвитку високошвидкісного доступу до мережі «Інтернет» та підключити об'єкти соціальної інфраструктури до широкосмугового доступу до мережі «Інтернет».

2) Створення умов для розвитку віддалених каналів продажу фінансових послуг, у тому числі відкриття рахунків дистанційним способом:

⁷⁵⁹ Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року / Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy>.

- упровадити нові моделі віддаленої ідентифікації та верифікації клієнта;
- забезпечити механізм доступу фінансових установ до ідентифікаційних даних клієнтів у державних реєстрах (eKYC);
- регламентувати використання різних видів електронних підписів клієнтів фінансових установ;
- забезпечити відкриття реєстрів держорганів фінансової екосистеми по API;
- запровадити передання цифрових документів фінансовим установам з метою дистанційної ідентифікації та верифікації клієнтів.

II. Посилення захисту прав споживачів фінансових послуг, а саме:

1) Розроблення і впровадження регулювання ринкової поведінки учасників фінансового сектору:

- розробити і впровадити регулювання ринкової поведінки банків та небанківських фінансових установ (крім установ, що діють на фондовому ринку);
- упровадити регулювання обов'язковості застосування інвестиційними фірмами правил у роботі з клієнтами «best execution та KYC» та інших відповідно до MIFIDII;

2) Забезпечення прозорості інформації щодо фінансових послуг і продуктів:

- розробити і впровадити вимоги щодо забезпечення прозорості інформації, що надається споживачам фінансових послуг у різних сегментах фінансового ринку;
- запровадити стандарти розкриття інформації щодо основних умов фінансових продуктів: кредитування, страхування, заощадження, платіжні та інвестиційні послуги;
- упровадити вимоги щодо прозорості та зрозумілості реклами фінансових послуг для споживача;
- ініціювати можливість упровадження суб'єктами, які здійснюють недержавне пенсійне забезпечення, персональних кабінетів із захищеним доступом для отримання інформації про стан своїх індивідуальних пенсійних рахунків дистанційно за допомогою мережі «Інтернет».

3) Захист вкладників та інвесторів:

- опрацювати питання поширення гарантії фонду на інші категорії вкладників банків, зокрема на юридичних осіб, і поступово підвищити суму відшкодування вкладів у банках;

— запровадити позасудовий механізм урегулювання спорів між учасниками фінансового ринку і споживачами.

III. Підвищення рівня фінансової грамотності населення, а саме:

1) Проведення інформаційно-освітніх заходів для різних цільових аудиторій:

- відкрити освітньо-інформаційний центр;
- створити єдину комунікаційну платформу (сайт) із важливою інформацією про фінансові послуги та особливості користування ними;
- запровадити цільові програми для формування знань і вмінь з питань користування фінансовими послугами;
- розробити освітню програму з цифрової грамотності у фінансовій сфері.

2) Розроблення рамок компетентностей із фінансової грамотності:

- розробити рамки компетентності з фінансової грамотності для дорослого населення;
- розробити рамки компетентності з фінансової грамотності для дітей і молоді за різними віковими групами (від п'яти до 18 років).

Згідно з виконавчою дирекцією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, уряд планує до 2025 року в умовах становлення економіки сталого розвитку збільшити кількість відкритих базових рахунків до кількості дорослого населення до 80 %. Співвідношення готівки (M0) до ВВП має становити не більше ніж 7,5 %. Співвідношення безготівкових карткових операцій (включно з P2P) до загальної кількості трансакцій має бути не нижче ніж 85 % 2025 р. Співвідношення безготівкових карткових операцій (включно з p2p) до загального обсягу трансакцій має становити 65 %. Рівень довіри населення до фінансової системи має зрости до 60 %. Індекс рівня фінансової грамотності населення має становити 12,5 до 2025 року⁷⁶⁰. Реалізація Стратегії в умовах становлення економіки сталого розвитку здійснюється через виконання окремих заходів, проєктів, передбачених дорожньою картою Стратегії, відповідно до принципів проєктного менеджменту.

З метою досягнення європейських стандартів на фінансовому ринку, а також виконання Угоди про асоціацію між Україною і ЄС та інших міжнародно-правових зобов'язань України дорожня карта реалізації Стратегії 2025 включає заходи та дії, спрямовані на імплементацію актів законодавства ЄС у сфері фінансових послуг.

⁷⁶⁰ Виконавча дирекція Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. 2021. URL : <https://www.fg.gov.ua/storage/files/rishennya-vid-193-vid-25-02-2021-strategiya-2025-zatverdzeni.pdf>.

Створення умов для розвитку віддалених каналів продажу фінансових послуг передбачає імплементацію Регламенту (ЄС) № 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних трансакцій у межах внутрішнього ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС.

Розроблення і впровадження регулювання ринкової поведінки учасників фінансового сектору передбачає імплементацію Директиви 2002/65/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23 вересня 2002 року про дистанційний маркетинг споживчих фінансових послуг і внесення змін до Директиви Ради 90/619/ЄЕС та Директив 97/7/ЄС і 98/27/ЄС; Директиви 2014/65/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 15 травня 2014 року про ринки фінансових інструментів, якою вносяться зміни в Директиву 2002/92/ЄС і Директиву 2011/61/ЄС; статті 415—418 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Забезпечення прозорості інформації щодо фінансових послуг і продуктів передбачає імплементацію Директиви 2002/65/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23 вересня 2002 року про дистанційний маркетинг споживчих фінансових послуг і внесення змін до Директиви Ради 90/619/ЄЕС та Директив 97/7/ЄС і 98/27/ЄС; статті 415—418 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; Директиву № 2014/65/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 15 травня 2014 року про ринки фінансових інструментів, що вносить зміни до Директиви 2002/92/ЄС і Директиви 2011/61/ЄС.

Захист вкладників та інвесторів передбачає імплементацію Директиви 2014/49/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 16 квітня 2014 року щодо систем гарантування вкладів; Директиви (ЄС) 2015/2366 Європейського Парламенту і Ради від 25 листопада 2015 року про платіжні послуги на внутрішньому ринку, що вносить зміни до Директив 2002/65/ЄС, 2009/110/ЄС і 2013/36/ЄС і Регламенту (ЄС) 1093/2010, а також скасовує Директиву 2007/64/ЄС; Директиви 2002/65/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23 вересня 2002 року про дистанційний маркетинг споживчих фінансових послуг та внесення змін до Директиви Ради 90/619/ЄЕС і Директив 97/7/ЄС та 98/27/ЄС.

Проведення інформаційно-освітніх заходів для різних цільових аудиторій передбачає імплементацію Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та ОЕСР і План заходів з виконання Меморандуму.

Працюючи над Стратегією, Національний банк України розробив стійку модель майбутньої української ФінТех-екосистеми в умовах становлення економіки сталого розвитку. Вона має бути інтегрованою у сві-

товий ландшафт, створювати інституціональні та інвестиційні умови для розвитку цифрових сервісів, а також стимулювати попит на інноваційні фінансові продукти і сприяти розвиткові талантів на ринку. Ключовими дієвими елементами Стратегії стануть: розроблення і впровадження концепту повноцінної регуляторної «пісочниці» для швидкого тестування інноваційних проєктів; підвищення рівня фінансової обізнаності та залученості (інклюдії) населення і бізнесу; запуск академічної бази з фокусом на відкритий банкінг⁷⁶¹.

Фінансовий ринок зазнав кардинальних змін упродовж останнього десятиріччя. За цей час він трансформувався з моделі традиційного корпоративного бізнесу банків до цілих екосистем банківського і небанківського ринків. Трансформації продиктовані й новими викликами, що стимулюють активне зростання діджитал-операцій і формують попит на цифрові продукти й сервіси у фінансовій сфері.

На сьогодні на українському ринку фінансових технологій найрозвинутіші сфери — це платіжні послуги і мікрокредитування. Результатом виконання Стратегії розвитку фінтеху в Україні до 2025 року в умовах становлення економіки сталого розвитку має стати створення сприятливих умов для розвитку всіх ніш цього ринку. Крім відповідних дій і заходів регуляторів та учасників ринку, цьому сприятиме запровадження регуляторної «пісочниці», що дасть можливість скоротити час виведення на ринок інноваційних рішень і створить сприятливе середовище для перевірки гіпотез.

Задля скоординованої роботи з реалізації в рамках документа розроблено перелік заходів, дій та індикаторів досягнення стратегічних цілей у кожному з трьох стратегічних напрямів: розвинена кешлес-економіка; високий рівень цифрової та фінансової грамотності; стала ФінТех-екосистема.

Реалізація Стратегії також значною мірою залежатиме від виконання пов'язаних діджитал-проєктів, над якими працює НБУ. Зокрема, запровадження віддаленої ідентифікації та верифікації, імплементацію євродирективи PSD2, надання можливості здійснення миттєвих платежів із рахунку на рахунок у СЕП у форматі 24/7; посилення регуляторного периметра у сфері кібербезпеки та всі інші інноваційні проєкти центрбанку.

⁷⁶¹ Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року — курс на сталий розвиток інновацій, кешлес та фінансову грамотність. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-rozvitku-fintehu-v-ukrayini-do-2025-roku--kurs-na-staliy-rozvitok-innovatsiy-keshles-ta-finansovu-gramotnist>.

Так, основними індикаторами успішної реалізації Стратегії в умовах становлення економіки сталого розвитку, зокрема, визначені⁷⁶²:

- перехід більшості гравців ринку на стандарти відкритого банкінгу та інструменти віддаленої ідентифікації і верифікації;

- запуск регуляторної «пісочниці» і зростання кількості інноваційних продуктів, протестованих у ній, до 16—20 на рік;

- збалансований розвиток усіх ніш ФінТеху;

- поширення використання інноваційних технологій у наглядних і регуляторних процесах;

- підвищення цифрової та фінансової грамотності населення, а також рівня підготовки професійних кадрів на ринку (особливо напередодні імплементації PSD2) і розвиток талант-пулу на базі академічного середовища;

- входження Національного банку України до глобальної «пісочниці»

- Глобальної мережі фінансових інновацій (GFIN).

Водночас Національний банк України слідуватиме за ФінТех-трендами і розвитком фінансових технологій у світі й Україні. У разі потреби центробанк спільно з учасниками фінансового ринку регулярно оновлюватиме Стратегію відповідно до вимог становлення економіки сталого розвитку та викликів часу.

Пандемія COVID-19 змусила увесь світ перейти в режим онлайн — платежі, спілкування, освіта, дозвілля, лікування. В Україні усе здебільшого відбувалося віртуально. Це величезний виклик і шанс на повній швидкості дістатися до нової повністю цифрової реальності для ФінТех-індустрії, економіки і держави.

Нова цифрова реальність для України в умовах становлення економіки сталого розвитку — це коли електронна комерція не матиме бар'єрів для швидкого зростання, а бізнес-процеси, пов'язані з нею, не будуть такими самими, як за часів промислової революції майже двісті років тому. Коли бізнесу буде легко і вигідно відкривати рахунки в банках і переходити в онлайн. Коли платити за комунальні або інші послуги чи товари зможе кожен, незалежно від віку, у мобільному додатку, в будь-який зручний час, одним дотиком. Коли платежі стануть миттєвими і дешевими. Коли папірці стануть зайвими для всіх фінансових операцій — чи відкриття першо-

⁷⁶² Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року — курс на сталий розвиток інновацій, кешлес та фінансову грамотність. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-rozvitku-fintehu-v-ukrayini-do-2025-roku--kurs-na-staliy-rozvitok-innovatsiy-keshles-ta-finansovu-gramotnist>.

го банківського рахунку, чи отримання іпотеки або кредиту. Коли готівка стане рудиментом, її не потрібно буде друкувати, перевозити і, як у разі епідемії корона вірусу, — дезінфікувати⁷⁶³.

Багато експертів передікали Україні еволюційний і незворотний шлях до стрімкого розвитку сфери інноваційних фінансів або ФінТех-індустрії, роблячи довгострокові прогнози на п'ять і більше років. Багато економістів сподівалися на впровадження в Україні європейського регулювання щодо відкритого банкінгу PSD2, яке завдяки відкриттю банками доступу до клієнтських рахунків сприятиме розвитку інноваційних фінансових продуктів і сервісів. Проте пандемія COVID-19 внесла свої корективи і внесла дисбаланс в економіку держави й удосконалення фінансової інклюзії в умовах становлення економіки сталого розвитку.

Водночас в Україні створена і діє ФінТех-екосистема, яка задовольняє потреби споживачів, учасників ринку, держави, надавачів пов'язаних послуг тощо. Вона конкурентна і цільна, інвестиційно приваблива і прибуткова, технологічно та юридично захищена, має передове і виважене регулювання, технологічно відкрита і доступна, забезпечує синергію та надає рівні права і можливості всім стейкхолдерам, потужна та інноваційна, безпечна та інтегрована у глобальну фінансову екосистему.

Отже, серед позитивних факторів в умовах становлення економіки сталого розвитку, які мають допомогти Україні в розбудові та вдосконаленні екосистеми, можна виокремити⁷⁶⁴:

- обізнаність клієнтів, готовність до інновацій;
- наявність ІТ-спеціалістів та академічної бази;
- високий потенціал для розвитку фінансової інклюзії (майже третина населення не має банківських рахунків);
- держава крокує до діджиталізації, НБУ запроваджує європейські регуляції (зокрема євродирективи з відкритого банкінгу).

Серед негативних факторів, які пригальмовують розвиток ФінТех-екосистеми, можна зазначити таке:

- низький рівень фінансової грамотності населення;
- нерозвинений ринок капіталу та брак венчурних інвестицій і цільових програм для ФінТех-компаній;
- питання кібербезпеки, а саме — відсутність консолідованої інформації та загалом прозорої статистики з інцидентів;

⁷⁶³ Готівку — на карантин. Чи відійдуть купюри у минуле? URL : <https://biz.nv.ua/ukr/experts/gotivka-uhodit-na-karantin-chi-dopomozhe-ce-rozvitku-fintech-v-ukrajini-nbu-50078802.html>.

⁷⁶⁴ Там само.

- закритість традиційної фінансової системи і небажання банків співпрацювати з ФінТех-компаніями;
- слабкий юридичний захист прав інтелектуальної власності та інвесторів, а також непрозора судова система;
- відсутність передової регуляції, таких як віддалена ідентифікація, регуляторна «пісочниця» для тестування інновацій, регулювання віртуальних активів;
- податкова нелояльність (брак мотивацій у малого і середнього бізнесу для переходу на безготівкові розрахунки).

Тобто багато чинників зумовлюють потребу цілої низки крос-секторальних змін у межах співпраці між державними органами.

Отже, Національний банк України розробив Стратегію розвитку FinTech 2025 як складову Стратегії розвитку фінансового сектору до 2025 року. Вона передбачає запровадження багатьох регуляцій, на які очікує ринок в умовах становлення економіки сталого розвитку. Зокрема, це: створення регуляторної «пісочниці», розвиток академічної бази з фокусом на відкриту фінансову систему і відкритий банкінг, реалізація діджитал-проектів, потрібних для розбудови фінтех екосистеми, включно із запровадженням віддаленої ідентифікації та євродиректив PSD2, удосконалення фінансового моніторингу та KYC-регуляції, створення умов для здійснення миттєвих платежів з рахунку на рахунок тощо. На нашу думку, тільки спільні зусилля державних інституцій здатні створити в Україні умови, які сприятимуть розбудові індустрії цифрових фінансів.

Водночас слід зазначити, що Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179, визначає розвиток цифрової економіки як один із драйверів економічного зростання України в умовах становлення економіки сталого розвитку. Досягнення зазначеної мети здійснюється шляхом реалізації відповідних завдань і заходів. Так, створення нових можливостей для реалізації людського капіталу, розвитку інноваційних, креативних і цифрових індустрій та бізнесу є одним із шляхів досягнення розвитку цифрової економіки.

Отже, процеси діджиталізації дозволяють будь-якому споживачеві вільно обирати фінансову послугу, збирати, копіювати, поширювати, обробляти та в будь-який спосіб використовувати публічну інформацію, отриману в електронній формі, у тому числі й з метою захисту своїх прав та законних інтересів. Належний захист прав і законних інтересів споживачів ринку фінансових послуг у сучасних умовах можливий лише на

засадах електронної взаємодії між усіма учасниками процесу надання та отримання таких послуг за допомоги ІТ-технологій.

У вересні 2019 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг», який урегулював найважливіші питання у стосунках громадян і фінансових установ та усунув прогалини й неузгодженості в системі захисту прав споживачів фінансових послуг. На нашу думку, ухвалення нових вимог регуляторів в умовах становлення економіки сталого розвитку надасть змогу зміцнити довіру населення до фінансового сектору, створить дієві механізми захисту їхніх прав та інтересів, забезпечить кращу поінформованість споживачів про фінансові послуги, які їм пропонують і надають.

Постійно посилюється спільна робота державного і комерційного секторів для підвищення фінансової грамотності населення. За міжнародною методикою ОЕСР Україна відстає за рівнем фінансової грамотності від інших країн — членів ОЕСР з показником 11,6 (з 21-ти можливих балів середнє значення — 13,2). У червні 2019 року НБУ презентував бачення національної стратегії з фінансової грамотності, підтримане державними органами, вітчизняними та іноземними експертами.

Головною аудиторією в останні п'ять років була і залишається молодь, що відповідає міжнародним підходам. Зокрема, у понад 1 200 українських школах реалізовувався пілотний проєкт з вивчення основ фінансової грамотності, що розроблений та упроваджений в освітній процес спільними зусиллями Міністерства освіти і науки України, Національного банку України, проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору» та Університетом банківської справи. Оновлено навчальний посібник і робочий зошит з курсу «Фінансова грамотність» для учнів 10—11 класів, що рекомендований Міносвіти. Активна робота з молоддю ведеться на базі Музею грошей Національного банку України (понад 8 000 відвідувачів щороку) і під час регіональних заходів «Економічний експрес». ФГВФО також проводить тренінги для різних аудиторій — від школярів до людей похилого віку, у співпраці з банками-агентами ФГВФО виготовляє відео- та аудіоролики про систему гарантування вкладів фізичних осіб. Запущено трирічний Національний проєкт із фінансової грамотності, який реалізовує ФГВФО разом з ГО «Діловий клуб «Партнер» та Університетом банківської справи⁷⁶⁵.

За оцінкою Світового банку, 2014 року Україна мала найнижчі показники: з наявності рахунку у фінансових установах — 52,7 %, порівняно

⁷⁶⁵ Виконавча дирекція Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. 2021. URL : <https://www.fg.gov.ua/storage/files/rishennya-vid-193-vid-25-02-2021-strategiya-2025-zatverdzheni.pdf>.

з країнами ОЕСР — 94 % та всіма країнами світу — 61,2 % відповідно; наявності заощаджень у фінансових установах — 7,8 %, порівняно з країнами ОЕСР — 51,5 % та всіма країнами світу — 27,3 % відповідно; сплати комунальних платежів, використовуючи рахунок у фінансовій установі, — 5,6 %, порівняно з країнами ОЕСР — 61,1 % та всіма країнами світу — 17 % відповідно (рис. 4.31).

Рис. 4.31. Динаміка показників фінансової інклюзії, 2014 рік

Примітка. Побудовано за даними Worldbank (2018). Financial Inclusion Data.

Рис. 4.32. Динаміка показників фінансової інклюзії, 2017 рік

Примітка. Побудовано за даними Worldbank (2018). Financial Inclusion Data.

За оцінкою Світового банку, 2017 року Україна так само мала найнижчі показники: з наявності рахунку у фінансових установах — 62,9 %, порівняно з країнами ОЕСР — 94,7 % та всіма країнами світу — 67,1% відповідно; наявності заощаджень у фінансових установах — 12,9 %, порівняно з країнами ОЕСР — 56,5 % та всіма країнами світу — 26,7 % відповідно; сплати комунальних платежів, використовуючи рахунок у фінансовій установі, — 19,7 %, порівняно з країнами ОЕСР — 62,4 % та всіма країнами світу — 21,7 % відповідно (див. *рис. 4.32*). Отже, динаміка показників фінансової інклюзії в Україні поліпшилася, але досить відстає від провідних країн світу.

У сучасних умовах розвитку платіжної інфраструктури і становлення економіки сталого розвитку цілком комфортним способом розрахунків є сплата мобільним телефоном. Сервіси токенизації дозволяють використовувати реквізити платіжних карток, зокрема виключно з магнітною смугою для безконтактних розрахунків за NFC-технологією. Так, станом на 01 січня 2019 року кількість токенизованих платіжних карток в Україні становила 1,1 млн шт., або 3 % від загальної кількості активних платіжних карток, що зумовлено піднесенням ринку і розвитком платіжної інфраструктури. З початку 2019 року мережа торговельних платіжних терміналів зросла на 4 % — до 289,6 тис. шт., з яких 0,6 тис. шт. — це мобільні платіжні термінали (mPOS). Водночас 81 % торговельних POS-терміналів в Україні забезпечували можливість здійснення безконтактної оплати⁷⁶⁶.

У регіональному розрізі спостерігався нерівномірний розподіл термінальної мережі. Найменша кількість платіжних терміналів відносно кількості населення прослідковується в Закарпатській (4 тис. шт. на 1 млн населення), Донецькій (3,1 тис. шт. на 1 млн населення) і Луганській (1,9 тис. шт. на 1 млн населення) областях. Домінують за цим показником м. Київ (19,1 тис. шт. на 1 млн населення), Київська (10,5 тис. шт. на 1 млн населення), Дніпропетровська (9,9 тис. шт. на 1 млн населення) та Одеська (8,2 тис. шт. на 1 млн населення) області⁷⁶⁷. Безумовно, перевагами переходу до безготівкової форми розрахунків в умовах становлення економіки сталого розвитку є її зручність і швидкість. Та наразі простежується тенденція до зростання втрат банків, які здійснюють такий вид діяльності, через шахрайство з пластиковими платіжними картками. Тому банки вимушені звертати значну увагу на забезпечення безпеки цих операцій.

⁷⁶⁶ Діденко С. Нові фінансові реалії та їх вплив на життя українців. URL : <https://ua.news/ua/novi-finansovi-realiyi-ta-yih-vplyv-na-zhyttya-ukrayintsiv>.

⁷⁶⁷ Діденко С. Нові фінансові реалії та їх вплив на життя українців. URL : <https://ua.news/ua/novi-finansovi-realiyi-ta-yih-vplyv-na-zhyttya-ukrayintsiv>.

Безумовно, обсяг безготівкових операцій в Україні невідмінно зростає в умовах становлення економіки сталого розвитку, розширюється перелік фінансових операцій, які здійснюються дистанційно. Рівень готівки в економіці 2019 року порівняно з 2014-м зменшився із 17,8 до 9,2 % від ВВП. Частка безготівкових операцій у загальному обсязі операцій із використанням платіжних карток збільшилася з 25,0 % 2014 року до 49,7 % на кінець вересня 2019-го. Упроваджено СЕП-3. У рамках ініціативи СЕП 24/7 опрацьовані основні етапи впровадження цілодобової роботи СЕП і визначені принципи роботи цієї системи за розширеним регламентом.

За оцінкою Національного банку України, в умовах становлення економіки сталого розвитку загальна кількість операцій (безготівкових та з отримання готівки) з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, за перше півріччя 2021-го становила 3 598,3 млн шт., а їхня сума — 2 305,9 млрд грн. Порівняно з аналогічним періодом попереднього року кількість і сума зазначених операцій зросли на третину (31,2 та 29,2 % відповідно). У першому півріччі 2021-го безготівкові операції впевнено переважали серед усіх операцій із платіжними картками за кількістю і сумою.

Так, дев'ять із десяти операцій були безготівковими (майже 90 % від загальної кількості операцій із платіжними картками). Частка безготівкових операцій за сумою становила 60,6 % від усіх операцій із картками. А 2020 року за підсумками аналогічного періоду ці показники становили 86,1 та 55,1 % відповідно.

Загалом, у січні — червні 2021 року порівняно з першим півріччям 2020-го кількість безготівкових операцій із використанням платіжних карток збільшилася на третину (36 %) і становила 3 220 млн шт., а сума зросла на 42 % і досягла 1 398,2 млрд грн. Аналіз розподілу безготівкових операцій за їхніми видами свідчить, що в січні — червні 2021 року, як і раніше, найбільше операцій із використанням карток припадало: за кількістю — на розрахунки в торговельних мережах — 51 % (або 1 642 млн шт.), за сумою — на перекази з картки на картку — 43 % (або 604 млрд грн).

Середній чек однієї операції в торговельній мережі в першому півріччі 2021-го становив 231 грн (2020 р. — 223 грн), а операції з переказу з картки на картку — 1 441 грн (2020 р. — 1 420 грн). У першому півріччі 2021-го середня сума операції в мережі «Інтернет» з оплати товарів і послуг становила 404 грн. Приблизно чверть від кількості та суми всіх безготівкових операцій із платіжною картокою здійснювалася в мережі «Інтернет» для

оплати товарів і послуг (26 та 24 % відповідно). Це майже 338,7 млрд гривень за січень — червень 2021 року.

За шість місяців 2021 року загальна кількість платіжних карток в Україні зросла на 4 % і становила 76 млн шт. З них 54,3 % (41,3 млн шт.) використовувалися в червні 2021-го для здійснення видаткових операцій. Кількість безконтактних карток, які в червні використовували для здійснення операцій, сягнула майже 15,1 млн шт. Приблизно кожна десята активна в червні платіжна картка — токенизована. Їхня кількість становить 4,8 млн штук. Це в 1,7 раза більше порівняно з 2020 роком.

Відповідно менше ніж третина операцій у торговельних pos-терміналах за сумою і за кількістю здійснювалася з фізичним зчитуванням даних із носія картки (29,4 %). Решта дві третини операцій — це безконтактні операції (операції з безконтактною картокою або за допомогою смартфонів та інших гаджетів). У першому півріччі 2021-го їхня сума становила майже 268 млрд грн. За рік інфраструктура для здійснення безготівкових розрахунків суттєво розширилася. Кількість пунктів продажу, які приймають платіжні картки, зросла на 20 % — до 356 тисяч, якщо порівнювати з першим півріччям 2020-го.

Майже на 20 % за рік зросла мережа торговельних pos-терміналів в Україні — до 406,4 тис. (у першому півріччі 2020-го — 340,6 тис.). З них близько 90 % торговельних платіжних терміналів забезпечують можливість здійснення безконтактною оплати. Кількість платіжних терміналів (контактних і безконтактних) у розрахунку на 1 млн постійного населення України станом на 01 липня 2021 року сягала близько 10 тис. шт. (01 липня 2020 року — 8,5 тис. шт. на 1 млн населення).

З 20 серпня 2022 року має запрацювати нове покоління системи електронних платежів НБУ (далі — СЕП) — на базі міжнародного стандарту ISO 20022 і в цілодобовому режимі (24/7). Це дасть банкам і бізнесу нові можливості, підвищить безпеку платежів. Крім того, завдяки впровадженню міжнародного стандарту ISO 20022 платіж збагатиться додатковою інформацією, а значну кількість процесів під час оброблення платежів можна буде автоматизувати.

Осучаснення СЕП відповідно до міжнародного стандарту ISO 20022 дасть можливість модернізувати фінансову інфраструктуру, підвищити конкурентоспроможність України та сприятиме її інтеграції зі світовими ринками, що вже працюють за цим стандартом. На нашу думку, українська банківська система в умовах становлення економіки сталого розвит-

ку здатна успішно та вчасно перейти на цей новий стандарт і зробити його затребуваним та зручним як для клієнтів, так і для банків.

Зокрема, з 01 липня 2021 року з метою посилення захисту користувачів від шахрайських дій у Системі BankID НБУ впроваджено зобов'язання банків-ідентифікаторів здійснювати багатофакторну автентифікацію користувачів до моменту передання їхніх персональних даних через систему.

Усі дані користувачів, які передаються через Систему BankID НБУ, захищені сертифікатом шифрування та передаються з накладанням кваліфікованого електронного підпису або кваліфікованої електронної печатки банку. Тільки користувач, як власник персональних даних, може ініціювати їхнє передання від абонента-ідентифікатора (банку, в якому відкрито рахунок користувача) до абонента — надавача послуг, який надає послугу цьому користувачеві. Передання даних можливе виключно в разі успішної автентифікації користувача банком. НБУ не обробляє і не зберігає персональні дані користувачів, що передаються засобами системи в захищеному форматі.

Систему BankID НБУ було впроваджено у промислову експлуатацію і затверджено як один з інструментів ідентифікації для дистанційного відкриття рахунків фізичних осіб. Упровадження такої системи дало можливість дистанційного відкриття рахунків фізичним особам, а також збільшити кількість послуг, що може бути отримано за допомогою системи (державних, адміністративних і комерційних)⁷⁶⁸.

В умовах становлення економіки сталого розвитку 2020 року НБУ надав фінансовому ринку вісім надійних моделей дистанційної ідентифікації та верифікації клієнтів банків і небанківських фінансових установ, які можуть бути лімітованими та нелімітованими залежно від обсягу фінансових операцій. Це стало можливим після набрання чинності новим Законом про фінансовий моніторинг.

У цілому, 2020 року Національний банк України отримав та опрацював майже 49,5 тис. звернень споживачів фінансових послуг, з яких близько 9 тис. звернень стосувалися роботи банків і майже 6 тис. звернень — небанківських фінустанов. Ще близько 2 тис. звернень стосувалися банків, які перебувають у процесі ліквідації. Інші питання до контакт-центру становили трохи менше ніж 17 тис. звернень. Найчастіші питання під час звернень телефоном до контакт-центру: відносини за кредитами банків і небанківських фінустанов, розголошення персональних даних колектор-

⁷⁶⁸ Виконавча дирекція Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. 2021. URL : <https://www.fg.gov.ua/storage/files/rishennya-vd-193-vid-25-02-2021-strategiya-2025-zatverdzheni.pdf>.

ським компаніям, грошовий обіг, отримання довідок, а також робота самого НБУ.

Серед найпоширеніших тем у зверненнях споживачів про роботу небанківських фінустанов: відносини за кредитами — 3 064, колекторська діяльність — 2 171, відносини за обов'язковими видами страхування — 1 271, відносини з кредитними спілками — 326, відносини за добровільними видами страхування — 228, щодо обробки персональних даних — 189, інші питання — 740 звернень.

У близько 40 % письмових звернень були виявлені ознаки порушень прав споживачів, зокрема: агресивна поведінка колекторів, порушення правил обробки персональних даних споживачів; нав'язування додаткових послуг: оформлення кредитної картки під час отримання пенсійної чи зарплатної, страхування життя під час обміну валют; зміна тарифів на обслуговування рахунку в банку без попередження споживача; неправомірні нарахування відсотків, комісій, штрафів і пені за кредитними договорами; внесення неправомірних пунктів до тексту договору і порушення норм законодавства України.

Українці потрапляють у «складні життєві ситуації» часто лише через те, що вони мають низьку обізнаність щодо наслідків отримання грошових позик через підписання так званого «електронного договору» на веб-сайтах відповідних фінкомпаній або через відповідні мобільні додатки.

Національний банк сьогодні має подвійну мету в умовах становлення економіки сталого розвитку. Перша — встановити додаткові вимоги до фінустанов, які забезпечать їхню прозорість щодо вартості послуг і добросовісну поведінку стосовно споживачів. Друга — сприяти ліпшій фінансовій обізнаності самих українців. Це обов'язкові складові для підвищення захищеності споживачів фінпослуг, а також для більшої залученості громадян до фінансової системи й активнішого користування послугами.

В умовах становлення економіки сталого розвитку НБУ спільно з урядом і парламентом 2020 року працював над вибудовуванням фундаменту прозоріших та цивілізованіших відносин між фінустановами та їхніми клієнтами для приведення вимог до європейських стандартів. Кампанія відбувається за підтримки міжнародних партнерів — Міжнародної фінансової корпорації (IFC) у партнерстві з Державним секретаріатом Швейцарії з економічних питань (SECO) і Фондом ефективного врядування уряду Великої Британії в Україні, а також проекту технічної допомоги Європейського Союзу «Посилення регулювання та нагляду за небанківським фінансовим ринком» (EU-FINREG).

Також було розпочато пілотний проєкт для підтримки розвитку ФінТех-рішень в Україні, на базі якого створено Експертну раду з питань комунікації з інноваційними компаніями. До НПС «ПРОСТІР» (Національна платіжна система «Український платіжний простір») підключено найбільші банки України та процесингові центри.

В умовах становлення економіки сталого розвитку було проведено пілотний проєкт «електронна гривня», під час якого Національний банк України провів аналіз міжнародного досвіду, правових аспектів, макроекономічних ефектів, та опрацював оптимальні варіанти бізнес-моделі обігу е-гривні. Упроваджено міжнародні стандарти для оверсайта за платіжними системами. Забезпечено можливість власникам наземних транспортних засобів укладати електронні договори про ОСЦПВ та запроваджено електронні сервіси щодо підтвердження власниками наземних транспортних засобів наявності внутрішнього електронного договору про ОСЦПВ під час здійснення контролю підрозділами Національної поліції.

Безумовно, подальший розвиток небанківського фінансового ринку в умовах становлення економіки сталого розвитку потребує законодавчих змін у напрямі наближення регуляторного середовища до міжнародних стандартів. Комплексне врегулювання відносин на ринку передбачає імплементацію міжнародних стандартів: IAIS, IOPS та IOSCO, а також вимог актів ЄС, у тому числі: Solvency II, MiFID II та MiFIR, MAR та MAD, CRR та CRDIV, BRRD. Невирішеним залишається питання процедури виведення з ринку неплатоспроможних небанківських фінансових установ.

У листопаді 2021 року в умовах становлення економіки сталого розвитку НБУ розробив і презентував проєкт концепції побудови системи миттєвих платежів в Україні. Миттєві платежі — сучасний інноваційний тренд, до якого залучені банки і ФінТех-компанії в усьому світі. Близько 80 країн світу вже розробили власні системи миттєвих платежів, зокрема деякі країни мають по дві такі системи. Ще 10 країн анонсували запровадження подібних систем.

Головною метою створення цієї системи є надання можливості українським користувачам здійснювати швидкі й дешеві перекази та платежі з рахунку на рахунок за допомогою зручних, сучасних та інноваційних каналів доступу і методів ініціювання платіжних операцій. Зокрема, передбачається, що система матиме такі особливості: працюватиме 24 години на день і 365 днів на рік; рух коштів відбуватиметься між рахунками користувачів; миттєва доступність коштів отримувачем для використання

(кредитування рахунку отримувача); ініціювання операції за допомогою мобільних застосунків; використання QR-коду для зручного отримання реквізитів платежу; використання механізму запиту на проведення платежу (request to pay).

У сучасних умовах становлення економіки сталого розвитку потребує вдосконалення інструментів забезпечення захисту прав споживачів, у тому числі механізмів гарантування на ринках небанківських фінансових послуг. У секторі небанківських фінансових послуг немає системи гарантування за накопичувальними договорами страхування життя і на ринку кредитних спілок, недостатньо дієвих механізмів для повернення внесків на депозитні рахунки членам кредитних спілок, які стали неплатоспроможними до врегулювання питання щодо системи гарантування.

Основними проблемами розвитку недержавних пенсійних і публічних інвестиційних фондів в умовах становлення економіки сталого розвитку залишається низький фінансовий рівень спроможності громадян брати участь у системах недержавного пенсійного забезпечення і спільного інвестування, а також низький рівень довіри населення до цих фінансових ринків як споживача їхніх послуг. Повноцінне функціонування системи накопичувального пенсійного забезпечення поступово зумовлюватиме до підвищення рівня соціального захисту людей пенсійного віку, залучення потужного внутрішнього довгострокового інвестиційного ресурсу, що сприятиме підвищенню інвестицій у національну економіку.

Нагальним є вирішення питань забезпечення належного рівня інституційної та фінансової спроможності регуляторів з метою забезпечення функцій державного регулювання і нагляду за фінансовим ринком відповідно до міжнародних стандартів, зокрема стандартів Міжнародної організації комісій із цінних паперів (IOSCO) і Міжнародної організації з пенсійного нагляду (IOPS), а також забезпечення відповідності вимогам для приєднання України до Багатостороннього Меморандуму про взаєморозуміння щодо консультування і співробітництва та обміну інформацією IOSCO⁷⁶⁹.

В Україні було вдосконалено умови застосування електронного підпису і запроваджено систему збору й обробки звітності та інформації в нових форматах через електронні канали. Запровадження нової системи організації статистичної звітності стандартного формату XML для подання звітності через вебпортал НБУ в умовах становлення економіки сталого

⁷⁶⁹ Виконавча дирекція Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. 2021. URL : <https://www.fg.gov.ua/storage/files/rishennya-vid-193-vid-25-02-2021-strategiya-2025-zatverdzheni.pdf>.

розвитку дало можливість остаточно відмовитися від збирання звітності на паперових носіях і перейти до використання відкритих каналів для збирання і поширення даних через API з високим рівнем захисту інформації. На нашу думку, в умовах становлення економіки сталого розвитку застосування безпаперових технологій під час надання банківських послуг дає змогу досягти суттєвого зменшення непродуктивних витрат і підвищення ефективності виконання банківських операцій та якості обслуговування клієнтів. Регуляторами фінансового сектору і Міністерством фінансів України здійснюються заходи щодо впровадження системи подання фінансової звітності в єдиному електронному форматі iXBRL.

Запровадження зазначеної системи фінансової звітності у форматі iXBRL є кроком у напрямі підвищення стандартів із розкриття інформації на вітчизняному фінансовому ринку. В Україні було врегульовано порядок використання електронних підписів на електронних документах (у тому числі на електронних розрахункових документах); унормовано порядок відкриття і використання клієнтами банків рахунку умовного зберігання (ескроу); встановлено порядок надсилання банками повідомлення до органів державної виконавчої служби або приватних виконавців про відкриття / закриття рахунків — фізичних осіб, інформацію про яких внесено до Єдиного реєстру боржників.

В умовах становлення економіки сталого розвитку було запроваджено надання адміністративних послуг в електронній формі через Єдиний державний портал адміністративних послуг, у тому числі через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування. Для забезпечення принципу відкритості реалізовано проект Opendata, у межах реалізації якого запроваджено нові формати розкриття даних і механізми контролю за якістю, релевантністю, відкритістю таких даних. Загалом, було відкрито 26 наборів даних у машинозчитуваному форматі (XML, JSON), які доступні через API на вебсайті Національного банку України.

Одним із важливих чинників розвитку фінансової інклюзії в умовах становлення економіки сталого розвитку через призму забезпечення стабільності фінансового сектору економіки є більш активне сприяння розвиткові новітніх технологій в Україні, які матимуть на меті глибше проникнення фінансових послуг. Цей ринок уже почав активно розвиватися швидкими темпами: на зміну традиційному банкінгу приходить ФінТех, а найближчим часом очікується розвиток бігтеку (або текфін) — тобто ве-

ликих технологічних компаній, що виходять на ринок фінансових послуг, таких як Apple, Google, Amazon тощо.

Важливим кроком на шляху до розвитку фінансової інклюзії в умовах становлення економіки сталого розвитку є диверсифікація фінансової системи через мобілізацію заощаджень населення та інвестицій у розвиток економіки України. Першочергові завдання, які постають перед урядом, слід розглядати у трьох площинах, а саме: доступність фінансових послуг, тобто можливість користувача скористатися послугою через контакт із фінансовим посередником; фінансова грамотність споживача, тобто його здатність здійснити вибір послуги, повністю розуміючи вигоди і ризики від користування нею; захист прав користувача, тобто гарантування прогнозованого та якісного надання послуги, забезпечене третьою стороною.

Основними перешкодами на шляху до розвитку фінансової інклюзії в умовах становлення економіки сталого розвитку в Україні є низка чинників, а саме: збереження великої частки фізичних осіб, які не користуються фінансовими послугами, недостатній рівень розвитку безготівкової економіки, низький рівень фінансової грамотності фізичних осіб, обмеженість доступу до фінансової інфраструктури в сільській місцевості та недостатній рівень довіри населення до фінансової системи, який пов'язаний із неналежним захистом прав споживачів.

Для забезпечення високого рівня фінансової інклюзії в умовах становлення економіки сталого розвитку в Україні потрібно стимулювати поширення таких інструментів забезпечення фінансової інклюзії, як електронні гроші та системи мобільних платежів, у першу чергу — безконтактні, прийняття терміналами платежів готівкою для подальшого переказу, приватні транскордонні грошові перекази тощо. Фінансовим установам варто розширити набір фінансових послуг, які пропонують платіжні термінали: оплата комунальних послуг, оплата / погашення кредитів, здійснення переказів з карти на карту, виплата грошових переказів, інші банківські послуги за рахунок установами додаткових модулів приймання платіжних карток. Урядові доцільно посилити захист прав споживачів фінансових послуг через регулювання ринкової поведінки учасників фінансового сектору і забезпечення прозорості інформації щодо фінансових продуктів, а також реалізувати пріоритети стратегії фінансової грамотності населення.

4.6. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ФІНАНСОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ

У сучасному світі фінансова доступність іде пліч-о-пліч із наявністю надійних, економічних і широко доступних інформаційно-комунікаційних технологій, а розвиток фінансової інклюзії на пряму залежить від упровадження фінансових технологій. Зрозуміло, що інфраструктура фінансових технологій широко варіюється з огляду на впровадження і використання учасниками фінансового сектору, а тому потребує додаткових ресурсів у повній та всеохоплюючій інтеграції фінансових технологій для забезпечення реалізації фінансової поведінки суб'єктів економіки. Забезпечення фінансової інклюзії країни (доступності фінансових послуг для домогосподарств, малого і середнього бізнесу, передусім за рахунок поширення інформаційних технологій) формує нові можливості для економіки і держави в цілому, адже стимулює економічне зростання шляхом розширення можливостей залучення фінансових ресурсів та їх інвестування в розвиток економіки, підвищує рівень добробуту шляхом розвитку підприємництва, спроможності ефективно ухвалювати фінансові рішення, у тому числі через складання бюджету, контроль грошових потоків і фінансових рахунків, формування заощаджень, використання кредитів, повернення боргу, використання інструментів діагностики фінансового стану для формування власної траєкторії сталого розвитку.

Останніми роки дедалі більшої актуальності набуває питання залучення домогосподарств до фінансового сектору в усьому світі і в Україні зокрема. Пандемія, спричинена вірусом COVID-19, підкреслила потребу розвитку фінансової інклюзії і необхідність підвищувати фінансову грамотність швидшими темпами. Виявилось, що не кожен суб'єкт має доступ до якісних фінансових послуг і достатній досвід їх використання. Розвиток і вдосконалення фінансових послуг є важливим інструментом формування конкурентоспроможності будь-якої країни, адже фінансовий сектор стимулює зростання малого і середнього бізнесу, сприяє його розвитку, допомагає розширювати ринки товарів і послуг⁷⁷⁰.

Слід зауважити, що світові фінансові інституції і держави — учасники Великої двадцятки відносять до фінансової інклюзії якість і доступність

⁷⁷⁰ Дудинець Л. А., Верней О. Є. Фінансова інклюзивність та її детермінанти *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 2. С. 8—13. (С. 9).

фінансових послуг, що є тими критеріями, які формують рівний доступ і використання фінансових продуктів та послуг усіма учасниками фінансово-економічних відносин. Стремління Світового банку разом із Міжнародною фінансовою корпорацією мають на меті з року в рік розширювати доступ до фінансових послуг. Ідеться не лише про конкретні інвестиційні проекти, а й, насамперед, про поширення знань стосовно фінансового сектору і його можливості серед потенційних споживачів⁷⁷¹.

В Україні питання розвитку фінансової доступності серед інституцій узявся реалізувати Національний банк України, який визначив фінансову інклюзію однією зі своїх ціннісних орієнтирів у проекті Національної стратегії розвитку фінансової грамотності до 2025 року, яка є вже другою стратегією, що реалізовується в державі. У Національній стратегії під фінансовою інклюзією розглядається створення умов для залучення всіх сегментів населення і бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами, які доступні за інфраструктурою і ціною, офіційно врегульовані та відповідають потребам суб'єктів економіки з метою стимулювання економічного зростання країни і зменшення соціальної нерівності в суспільстві. У рамках останнього, відповідно, створення умов для зростання особистого добробуту українців і добробуту українських родин через формування нової фінансової культури. Реалізація цілі досягатиметься через формування і розвиток ставлення до особистих фінансів, практичних фінансових знань, проактивної поведінки, системи захисту прав споживачів.

Індикатори фінансової інклюзивності характеризують рівень охоплення дорослого населення базовими фінансовими послугами, до яких, за підходами Світового банку, віднесено такі: грошові перекази і платежі, послуги із заощадження послуги з кредитування, страхові послуги. Зазвичай основним постулатом у фінансовій інклюзії є рівний доступ і використання фінансових продуктів та послуг, які прийнятні за ціною, відповідають потребам домогосподарств і підприємств, доступні для всіх сегментів суспільства, незалежно від доходу та місця проживання, надаються представниками фінансового сектору відповідально та екологічно для всіх учасників процесу⁷⁷².

Погоджуємось із позиціями науковців І. Бондарюк, Л. Дудинець і С. Науменкової, які стверджують, що наявні цінові та нецінові бар'єри гальмують розбудову фінансового сектору України за принципами відпо-

⁷⁷¹ Степанюк Е. От лозунгов к делу. Зачем нужна финансовая инклюзия. URL : <http://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ot-lozungov-k-zachem>.

⁷⁷² Науменкова С. В. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 11. С. 31.

відального фінансування й акцентують на включенні до офіційного фінансового обігу, у тому числі до послуг фінансово-кредитних установ^{773, 774, 775}. Вирішення цих проблемних питань пов'язано з розширенням сфери комунікації фінансових установ із широким спектром фінансових послуг з метою підвищення відкритості, доступності і прозорості, а також через підвищення рівня фінансової освіти і фінансової грамотності суспільства.

За умов глобалізаційних та інтеграційних перетворень в Україні драйверами фінансової інклюзії є ціла низка потреб, серед яких: подолання високих витрат фінансових установ на обслуговування суб'єктів із низьким рівнем доходів; підвищення доступу до базових фінансових послуг для домогосподарств, що у віддалених населених пунктах; нівелювання асиметрії доступу до інформації всіх суб'єктів фінансового ринку.

Усі вищезгадані проблеми — це ті питання, які є на порядку денному не один рік у провадженні державної політики. Для оцінки ефективності державної політики в цьому напрямі потрібно вимірювати ступінь зростання інклюзивності. Низка міжнародних організацій розробили методичні рекомендації щодо розрахунку індексу інклюзивного розвитку. У запропонованих ними методиках важлива роль відводиться ефективній роботі влади і громадських інститутів, політика яких має бути оптимізована як для створення умов всеохоплюючої участі у виробництві ВВП, так і для виключення нерівності в розподілі створеного продукту. Оцінка інклюзивності економічного зростання за методиками міжнародних економічних інститутів, зокрема ООН⁷⁷⁶, МВФ⁷⁷⁷, Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)⁷⁷⁸, у загальному варіанті являють собою математичний інструментарій, за допомогою якого розраховується зведений індекс. Для його розрахунку використовуються групи показників, які характеризують динаміку різних процесів, які мають вплив на результат

⁷⁷³ Науменкова С. В. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 11. С. 33.

⁷⁷⁴ Дудинець Л. А., Верней О. Є. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 2. С. 8—13.

⁷⁷⁵ Боднарюк І. Л. Фінансова інклюзія: стан та перспективи розвитку. *Інтелект XXI*. 2020. № 2. С. 150—154. (С. 151).

⁷⁷⁶ Hoekman B. Trade Policy for Inclusive Growth. Policy Dialogue: Redefining the Role of the Government in Tomorrow's International Trade. Geneva : UNCTAD, 2012. URL : http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ditc_dir_2012d1a_Hoekman.pdf.

⁷⁷⁷ Inclusive Growth: Measurement and Determinants. Washington, DC : IMF, 2013. URL : <https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=40613.0>.

⁷⁷⁸ Framework for Inclusive growth. Paris : OECD, 2014. URL : http://www.oecd.org/mcm/IG_MCM_ENG.pdf.

інклюзивного зростання, а також регресивні рівняння, спрямовані на кількісну оцінку відповідних факторів. Згадані три методики оцінки інклюзивності зростання включають перелік основних показників, на яких вони ґрунтуються і є відмінними одна від іншої. Але додаткової уваги потребує методика МВФ, у рамках якої задіяні групи показників — факторів інклюзивного зростання, зокрема структурні, серед яких важливе місце відводиться розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Зважаючи на те, що ступінь зростання фінансової інклюзії і її достатності характеризує ефективність державної політики в забезпеченні фінансового сектору, особливої уваги потребують положення концепції інклюзивних інститутів, розкриті в роботі американського неоінституціоналіста з Массачусетського технологічного інституту Дарона Аджемоглу (Daron Acemoglu) і гарвардського політолога Джеймса Робінсона⁷⁷⁹. Науковці досліджують відмінності в економічному і соціальному розвитку різних країн через призму неоінституціонального підходу. Варто відмітити, що нині представники економічних еліт країни схиляються до думки, що інституційні структури виявляються найбільш глибинним джерелом сталого розвитку та економічного зростання, а необхідною умовою цього є здатність економічних інститутів використовувати потенціал інклюзивних ринків, заохочувати технологічні інновації, інвестувати в людський капітал і мобілізувати таланти й навички значного кола людей. Таким чином, можна окреслити необхідне забезпечення для розвитку фінансової інклюзії (рис. 4.33).

Фінансові технології стали новою моделлю фінансових інновацій фінансового сектору національної економіки. FinTech охоплює сукупність системоутворювальних (взаємодоповнювальних) технологій, у тому числі мобільних мереж, великих даних, хмарних обчислень, технологій розподіленого реєстру, штучного інтелекту та аналізу даних, які спільно формують широкий спектр операцій у фінансовій індустрії.

Зважаючи на практику, за останні кілька років, спостерігається швидке зростання інвестицій у FinTech. Він наклав свій відбиток на широкий спектр фінансових послуг, включаючи мікрофінансування, блокчейн, платежі, особисті фінанси, цифровий банкінг, страхування, управління капіталом, ринки капіталу, грошові перекази та іпотечні кредити. FinTech сприяє зростанню фінансової інклюзії та розширює доступ до фінансових послуг, використовуючи технологічні досягнення. Він пом'якшує ризики

⁷⁷⁹ Аджемоглу Д., Робінсон Д. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. Москва : АСТ, 2015. 693 с.

і брак інформації, пов'язаної з недостатньо обслуговуваними домогосподарствами і малими та середніми підприємствами, за допомогою цифрових фінансових послуг й інструментів у сукупності з поліпшеними навичками оцінки ризиків.

Фінансові технології (Fintech)	Цифровий банкінг	Фінансова інфраструктура
	Краудфандинг	
	Страховання	
	Інвестиційний менеджмент	
	Кредитування	
	Системоутворювальні	
	Платіжні системи	
		Загальна фінансова інфраструктура - система органів управління фінансами; - нормативно-законодавча база; - інфраструктура фінансового ринку; - сектор спеціалізованого виробництва; - кадровий сектор Інституції - фінансові підрозділи корпорацій; - фінансові інституції; - органи, на які покладено функції державного управління фінансовою сферою; - суб'єкти, які забезпечують рух фінансових фондів

Рис. 4.33. Забезпечення розвитку фінансової інклюзії

Примітка. Сформовано за: Корсакова О. С. Особливості формування фінансової інфраструктури на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки. *Ефективна економіка*. 2018. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6271> ; Кльоба Л. Г., Добош Н. М., Сорока О. П. Впровадження фінансових технологій — стратегічний напрям розвитку банків. *Ефективна економіка*. 2018. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8479>.

Спеціалізовані фінансові установи цифрового банкіngu обслуговують сектори національної економіки і демографічні групи за допомогою b2c та b2b кредитів, що надаються фізичним особам, домашнім господарствам та малому і середньому бізнесу, які не мають доступу до банківських послуг. При цьому ФінТех не лише поліпшує різноманітність та ефективність фінансових послуг, а й підвищує фінансову інклюзію. Цифрові фінансові рішення можуть задовольнити близько 40 % незадоволеного попиту на платіжні послуги і близько 20 % кредитних потреб домогосподарств і малого та середнього бізнесу країни. Дедалі більше підкреслюється роль потенціалу фінансових технологій як рушійної сили для забезпечення фінансової інклюзії та цілей сталого розвитку.

Найпоширенішими клієнтами з ФінТех-ринку і найсильнішими його гравцями є міжнародні платіжні системи, системи еквайрингу криптовалют, брокери, криптотрейдери, а також іноземні криптовалютні біржі. Більш детально карту української ФінТех-екосистеми зображено на рис. 4.34.

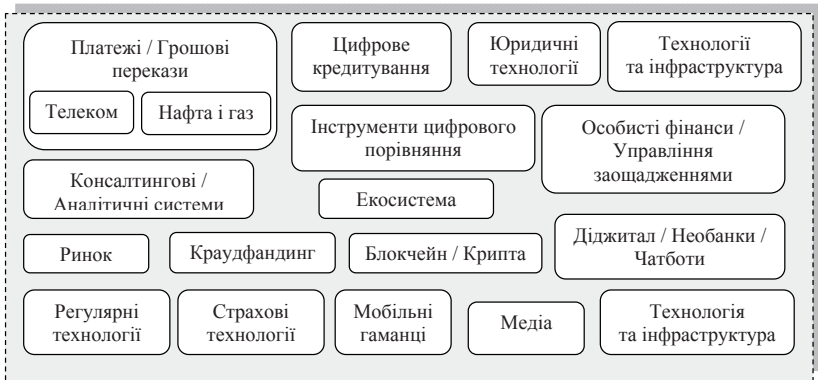

Рис. 4.34. Карта української ФінТех-екосистеми

Примітка. Побудовано за даними: fintechua.org.

Варто зауважити, що ця галузь достатньо динамічна, кожен значний прорив технології в окремому сегменті ФінТех-екосистеми може визначити цілий новий напрям розвитку ФінТеху на кілька років уперед, а отже, і забезпечити зростання фінансової інклюзії споживачів фінансових послуг.

Сьогодні можна говорити про те, що основним трендом розвитку ФінТеху, з огляду на положення PSD2 (Директива ЄС про платіжні послуги), є відкритий API постачальників банківських і фінансових послуг, що дозволяє клієнтам фінансових установ використовувати додатки третіх сторін (постачальників технологічних рішень) з метою підвищення зручності та автономності від установи у процесі управління власними рахунками й платежами через мобільні додатки⁷⁸⁰.

Під егідою Глобального партнерства для розширення доступу до фінансових послуг (GPII) розроблено конкретні індикатори виміру фінансової інклюзії, які представлені такими змістовими модулями: фізична до-

⁷⁸⁰ Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 187—197. (С. 190).

ступність до послуг; безпосереднє користування фінансовими послугами; рівень якості надання послуг і продуктів⁷⁸¹.

Зосередивши увагу на аспекті «Доступність», можна виокремити такі індикатори:

- кількість і зручність розташування відділень, місць установлення банкоматів;
- кількість постачальників платіжних послуг на 100 тис. дорослого населення;
- кількість постачальників мобільних послуг на 100 тис. дорослого населення;
- кількість POS-терміналів на 100 тис. дорослого населення, доступ до мобільного телефону та Інтернету і т. д.

Серед основних бар'єрів, які перешкоджають розвиткові сталого фінансового сектору національної економіки, варто виділити: низький рівень інклюзивності до високотехнологічних фінансових послуг. Основні елементи розширення фінансової інклюзії через фінансові технології виходячи з уже наявної практики фінансового сектору, представлено на *рис. 4.35*.

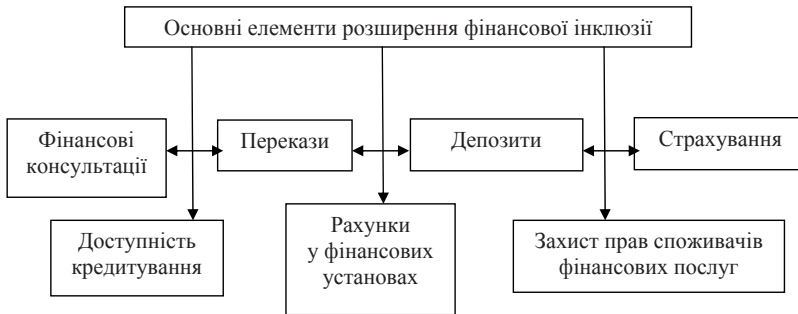

Рис. 4.35. Основні елементи розширення фінансової інклюзії

Примітка. Побудовано за: Федулова Л. І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку. *Проблемні питання економіки України та її регіонів*. 2016. № 6. (С. 56—65).

Зростання інклюзивності дозволить збільшити охоплення стейкхолдерів, у тому числі за рахунок збільшення самої їхньої кількості, і, таким чином, урахувати фінансові інтереси ширшого кола економічних агентів.

⁷⁸¹ Акімова О. В. Фінансова інклюзія та інші передумови розвитку фінансового моніторингу в Україні. *Молодий вчений*. 2015. Вип. 12 (27). С. 198—204.

Концепція стійких фінансів виходить із припущення, що це допоможе збільшити стабільність, обсяги і тривалість інвестицій⁷⁸².

Таким чином, фінансова інклюзія тісно пов'язана з концепцією сталих фінансів. Розвиток фінансової інклюзії є необхідною умовою для розвитку процесів, що характеризують перехід до більш високих стадій сталих фінансів. Відповідно, становлення моделі інклюзивного зростання (економічного зростання для всіх), що спирається на модель фінансової інклюзії, повністю поєднується з переходом до моделі сталого розвитку, що спирається на неоінституціональні погляди, у тому числі й на концепцію сталих фінансів.

Проблеми з повнотою й адекватністю показників фінансової інклюзії в цілому характерні не тільки для України, а й для міжнародних фінансових організацій. Серед недоліків фінансової інклюзії у фінансовому секторі можна вказати такі: структурні проблеми (істотні перекоси на користь показників доступності банківських послуг, показників фінансової доступності домогосподарств); українські ряди даних (що особливо актуально для України); сумнівна адекватність окремих показників⁷⁸³.

Найважливішою складовою частиною вдосконалення систем показників фінансової доступності є розв'язання проблеми підвищення адекватності показників, що вже використовуються. Додатково для системи показників фінансової доступності доцільно включити всі показники фінансової доступності, присутні в базі даних GFDD Світового банку. Для підвищення фінансової інклюзії потрібно:

- збільшити пріоритетність заходів щодо підвищення рівня фінансової інклюзії домогосподарствам і фірмам;
- максимально стимулювати зростання кредитування малого і середнього бізнесу;
- стимулювати розширення спектра фінансових продуктів для формування заощаджень у максимально великого числа підприємств;
- у період кризи посилити заходи щодо стимулювання організації заощаджень підприємств у формальних фінансових інститутах, включаючи стимулювання розвитку індексних фінансових продуктів;
- продовжувати стимулювання переведення розрахунків за участі фізичних осіб у безготівкову форму, включаючи стимулювання фінансових

⁷⁸² Акімова О. В. Фінансова інклюзія та інші передумови розвитку фінансового моніторингу в Україні. *Молодий вчений*. 2015. Вип. 12 (27). С. 198—204.

⁷⁸³ Павлюк Т. І. Фінансова інклюзивність як характеристика рівня охоплення населення базовими фінансовими послугами. *Науковий диспут: питання економіки і фінансів* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, Будапешт, Відень, 2015. 71 с.

установ до встановлення пільгових тарифів на відкриття рахунків фізичних осіб, а також на проведення ними фінансових операцій;

— удосконалювати якість надання фінансових послуг шляхом усеохоплюваного фінансового консультування.

Сприяння фінансовій інклюзивності в Україні має базуватись на поліпшенні якості фінансових послуг для споживачів, які вже мають до них доступ, і розширенні обсягу надання базових фінансових послуг для тієї частини населення, яка взагалі до них не має доступу, забезпечивши це через фінансові технології⁷⁸⁴. Сучасний розвиток фінансового сектору національної економіки передбачає модифікацію бізнес-моделей і пошук такої стратегії розвитку, що дозволяла б досягти фінансової стабільності бізнесу фінансового сектору на основі FinTech. Таким чином, технологічні компанії повинні зосередитися на інтеграції інновацій і сценаріїв для досягнення успіху у фінансовому секторі, що також слугуватиме забезпеченню фінансової інклюзії.

4.7. УДОСКОНАЛЕННЯ ІНДИКАТИВНОГО ПІДХОДУ ОЦІНЮВАННЯ ДОСТУПНОСТІ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Складність і актуальність питання доступності фінансових послуг зумовили виникнення різних підходів до оцінки її рівня. Міжнародні інститути та організації здійснюють збір статистичних даних, проводять розрахунок та аналіз показників фінансової інклюзії (у т. ч. доступності фінансових послуг), зокрема Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва та розвитку, Базельський комітет з питань банківського нагляду та інші. Потреба глобального вимірювання фінансової інклюзії виникла у зв'язку зі змінами міжнародної політики щодо встановлення цільових орієнтирів доступності фінансових послуг для населення в усіх куточках планети.

Світовий банк формує найповнішу у світі базу даних Global Findex, яка містить динамічну поглиблену інформацію про використання фінансових послуг населенням різних країн, зокрема заощадження, позики, платежі та управління ризиками. Global Findex базується на опитуваннях близько

⁷⁸⁴ Галасюк В. В. Пути перехода Украины к инклюзивной экономике. URL : <http://hyser.com.ua/economics/puti-perehoda-ukrainyk-inklynzivnoj-ekonomike-eksperty-145320>.

150 000 дорослих різних національностей віком від 15 років зі 144-х країн (97 % населення світу) і містить понад 100 показників, згрупованих за статтю, доходом і віком⁷⁸⁵. Глобальне опитування проводиться компанією Gallup, яка функціонує з 2005 року, фінансується Фондом Мелінди і Білла Гейтсів. Наприклад, за показником Global Findex 2017 року в Україні спостерігається низький рівень фінансової інклюзії населення. Практично всі показники є нижчими, ніж у розвинених країнах ОЕСР, а деякі — від середньосвітових значень.

База даних Global Findex включає такі показники: наявність рахунку у фінансовій установі; відсутність банків; платежі (види платежів, інструменти проведення); використання рахунків; заощадження, кредити і фінансова стійкість; доступ до мобільних телефонів та Інтернету; можливості розширення фінансової інклюзії за допомогою цифрових технологій⁷⁸⁶.

Таким чином, за показниками Global Findex оцінювання здійснюється щодо залученості населення до користування фінансовими послугами, тобто попиту. Основним недоліком Global Findex є недостатня деталізація, що не дозволяє застосовувати його на регіональному рівні.

Огляд фінансового доступу (Financial Access Survey — FAS) Міжнародного валютного фонду здійснюється з 2009 року, містить унікальний набір глобальних даних за принципом пропозиції фінансових послуг та оцінює два аспекти фінансової інклюзії: географічне охоплення і використання споживчих фінансових послуг. Дозволяє вимірювати і відстежувати фінансове охоплення та порівнювати прогрес з аналогами. Огляд фінансового доступу базується на адміністративних даних з 2004 до 2020 рр., зібраних центральними банками або фінансовими регуляторами від фінансових установ і постачальників послуг. Набір даних охоплює 189 юрисдикцій і містить 121 часовий ряд щодо фінансового доступу і використання (наприклад, кількість банкоматів і вкладників). Для полегшення змістовного порівняння FAS також публікує 70 показників, нормованих щодо чисельності дорослого населення, площі землі та валового внутрішнього продукту. Перевагою Огляду фінансового доступу є низька витратність дослідження, а недоліком — отримання даних лише від регульованих фінансових установ⁷⁸⁷.

⁷⁸⁵ Global Financial Inclusion (Global Findex) Database. URL : <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/global-findex/about>.

⁷⁸⁶ The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution. <http://doi.org/10.1596/978-1-4648-1259-0>.

⁷⁸⁷ Financial access survey 2021 Trends and Developments. URL : <https://data.imf.org/?sk=E5DCAB7E-A5CA-4892-A6EA-598B5463A34C&skId=1460040555909>.

Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) з 2010 року проводить міжнародний збір даних шляхом опитування з метою вимірювання фінансової грамотності та фінансової інклюзії. Країни-учасниці збирають дані з репрезентативної вибірки (1 000 дорослих) і подають результати до ОЕСР / INFE для аналізу, щоб порівняти ключову інформацію про фінансові знання, ставлення і поведінку дорослих, а також рівні фінансової інклюзії та показники фінансового добробуту в широкому діапазоні країн⁷⁸⁸.

Базельський комітет з питань банківського нагляду (BCBS) вимірює рівень фінансової інклюзії та ефективність політики центральних банків для досягнення чотирьох бажаних результатів фінансової інклюзії: зручна доступність; високий рівень поглинання; відповідальне використання; висока задоволеність. Індекс фінансової інклюзії складається як з даних фінансових установ, що стосуються як пропозиції, так і попиту, зібраних за допомогою опитування⁷⁸⁹.

Крім того, є спеціально створені міжнародні та регіональні організації з метою сприяння підвищенню рівня фінансової інклюзії: Альянс фінансової інклюзії (Alliance for Financial Inclusion — AFI), Глобальне партнерство з фінансової інклюзії (Global Partnership for Financial Inclusion — GPFi), Центр фінансової інклюзії (Center for Financial Inclusion — CFI), Біржа мікрофінансової інформації (Microfinance Information Exchange — MIX), Finscore тощо⁷⁹⁰.

Альянс фінансової інклюзії (AFI) — провідна світова організація з питань політики і регулювання фінансової залученості, створена з метою розширення доступу та використання якісних фінансових послуг для малозабезпечених верств населення шляхом формулювання, упровадження і глобальної пропаганди сталого та інклюзивної політики. Охоплює 89 країн і налічує 101 установу-члена (центральні банки, регулятори фінансового ринку). Члени мережі забезпечують взаємодію, яка використовує практичні підходи для ефективної реалізації політики та нормативних актів на рівні країни. Підтримка імплементації пропонується з використанням

⁷⁸⁸ Survey on measuring financial literacy and financial inclusion. URL : <https://www.oecd.org/finance/financial-education/2015finlitmeasurementexercise.htm>.

⁷⁸⁹ The Basel Committee — overview. URL : https://www-bis-org.translate.goog/bcbs/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=nui,op,sc.

⁷⁹⁰ Пахненко О. М. Аналіз підходів до оцінювання рівня фінансової інклюзивності. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України* : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (23 листопада 2017 р., м. Суми). Суми : Сумський державний університет, 2017. С. 170—174.

аналогічної моделі досвіду членів для технічної допомоги і ресурсів для реалізації політики. Підхід AFI до співпраці з різними стратегічними партнерами поліпшується завдяки використанню глобального досвіду з питань конвергенції установами-членами в різних країнах. AFI на постійній основі проводить найбільш комплексні дослідження фінансової інклюзії та змін її рівня за широким переліком показників. База даних AFI включає такі показники:

- доступність фінансових послуг щодо наявності фінансової інфраструктури;
- наявність доступу («access»);
- ступінь використання фінансових послуг («usage»)⁷⁹¹.

Глобальне партнерство з фінансової інклюзії (GPFi) — платформа фінансової інклюзії для країн G20, а також зацікавлених країн, які не входять до G20, і відповідних зацікавлених сторін для продовження роботи з фінансової інтеграції, включаючи впровадження Плану дій G20 щодо фінансової інклюзії, схваленого на саміті в Сеулі. Функціонує з 2010 року, сприяє зміцненню координації та співпраці між різними національними, регіональними і міжнародними зацікавленими сторонами щодо фінансової інтеграції. Ключові партнери: Альянс фінансової інклюзії (AFI), Консультативна група допомоги бідним (CGAP), Міжнародна фінансова корпорація (IFC), Світовий банк, Форум фінансів МСП, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Альянс The Better Than Cash Alliance та Міжнародний фонд розвитку сільського господарства (IFAD)⁷⁹².

Центр фінансової інклюзії (CFI) — незалежний аналітичний центр з інклюзивного фінансування, заснований 2008 року. Використовує ретельні дослідження і пропаганду для просування інклюзивних фінансових систем для людей із низьким рівнем доходів у всьому світі. Напрями досліджень: поліпшення захисту, розширення прав і можливостей споживачів; ринкова інфраструктура; вплив фінансових послуг на зниження ризиків та адаптацію клієнтів до змін клімату; гендерна нерівність (усунення політичних і нормативних бар'єрів для участі жінок в офіційній фінансовій системі); можливості та ризики даних⁷⁹³.

Біржа мікрофінансової інформації (MIX) — провідний глобальний ресурс даних для інклюзивного фінансування. Заснований 2002 року, став

⁷⁹¹ Alliance for Financial Inclusion. URL : <https://www.afi-global.org>.

⁷⁹² About GPFi. URL : <https://www.gpfi.org/about-gpfi>.

⁷⁹³ Center for Financial Inclusion. URL : <https://www.centerforfinancialinclusion.org>.

підрозділом CFI у червні 2020-го. За той час MIX розв'язав багато проблем, а саме: знизив асиметрію інформації у FinTech, у цифрових фінансових послугах та у фінансах сільського господарства; розробив загальні стандарти, забезпечив ясність навколо складних даних; створив MIX Market — центр даних, де постачальники фінансових послуг та інші організації могли ділитися інституційними даними для розширення прозорості та розуміння ринку (наразі дані розміщено на вебсайті Світового банку); побудував тривалі відносини з багатьма фінансовими організаціями, які займаються фінансуванням⁷⁹⁴.

Опитування фінансового аналізу (FinScope) — це інструмент дослідження, розроблений компанією FinMark Trust з метою надання стратегічної інформації щодо ринкових можливостей, проблем і фінансових послуг, що дасть змогу постачальникам розширити охоплення і розширити спектр послуг, які вони пропонують. Дослідження FinScope дають можливість оцінити і виміряти рівень фінансової інклюзії у країні. Наприклад, у Республіці Замбії основною метою дослідження було визначення рівнів доступу та використання фінансових продуктів і послуг дорослим населенням, а також надання інформації для формування політики розвитку фінансового ландшафту.

Опитування FinScope 2020 року в Республіці Замбії проводилось на національному та провінційному рівнях, а також у міських і сільських районах для кожної з 10 провінцій. Анкета охоплювала такі сфери: демографічні показники, достаток домогосподарств, отримання і витрачання грошей, планування, управління грошовими потоками і ризиками, фінансова грамотність, фінансове здоров'я, заощадження та інвестиції, запозичення, пенсії та страхування, ринки капіталу, зміна клімату, вплив пандемії COVID-19, платіжні системи, перекази, групи фінансових послуг, інші постачальники послуг, доступ до інфраструктури⁷⁹⁵.

На національному рівні в різних країнах світу також проводиться оцінка рівня фінансової інклюзії. Наприклад, у Стратегії фінансового сектору України до 2025 року, поряд з іншими стратегічними напрямками розвитку фінансового сектору (фінансова стабільність, макроекономічний розвиток, розвиток фінансових ринків, інноваційний розвиток), виокремлено фінансову інклюзію, а також зазначено стратегічні цілі фінансової державної політики і наведено індикатори їх виконання з цільовими значеннями (табл. 4.22).

⁷⁹⁴ MIX. URL : <https://www.centerforfinancialinclusion.org/about/what-we-do/mix>.

FinScope 2020 Survey. Topline Findings. URL : https://www.boz.zm/finscope_2020_survey_topline_findings.pdf.

**Стратегічні цілі фінансової інклюзії,
зазначені у Стратегії фінансового сектору України до 2025 року**

Стратегічні цілі фінансової державної політики	Індикатори виконання діяльності	Поточне значення індикатора	Цільове значення індикатора на 01.01.2025
Підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами	Кількість відкритих базових рахунків / кількість дорослого населення	63%	80%
	Співвідношення готівки (M0) до ВВП	9,2%	До 7,5%
	Співвідношення безготівкових карткових операцій (включно з р2р) до загальної кількості трансакцій	81,9%	Не нижче ніж 85%
	Співвідношення безготівкових карткових операцій (включно з р2р) до загального обсягу трансакцій	49,7%	65%
Посилення захисту прав споживачів фінансових послуг	Індекс розкриття інформації, включаючи наявність низки вимог до розкриття інформації ⁷⁹⁶	2,0	5,0
	Рівень довіри населення до фінансової системи	≈10%	60%
Підвищення рівня фінансової грамотності населення	Індекс рівня фінансової грамотності населення ⁷⁹⁷	11,6	12,5

Примітка. Складено за: Стратегія фінансового сектору України до 2025 року. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/Strategija_financovogo_sektoru_ua.pdf.

Окрім міжнародних і регіональних організацій, а також регуляторів, показники оцінювання фінансової інклюзії наводять також учені-економісти. Одні дослідники^{798, 799, 800, 801} виділяють багато факторів, які впливають

⁷⁹⁶ Опитування Світового банку щодо захисту прав споживачів, сума наявних вимог щодо: а) вимога викладати інформацію зрозумілою (простою) мовою (наприклад, зрозумілі вимоги, немає прихованих положень); б) вимоги викладати інформацію місцевою мовою; в) визначений формат розкриття інформації; г) захист прав та процесів; г) загальна ставка, яку потрібно сплатити за кредитом (базова вартість плюс комісійні, збори, страхівка, податки).

⁷⁹⁷ Опитування ОЕСР щодо фінансової грамотності.

⁷⁹⁸ Allen F., Demircuc-Kunt A., Klapper L., Martinez-Peria M. S. The Foundations of Financial Inclusion. *Journal of Financial Intermediation*, Forthcoming. 2016.

⁷⁹⁹ Rojas-Suarez L., Gonzales V. Access to Financial Services in Emerging Powers: Facts, Obstacles and Policy Implications / OECD Development Center. *Background Paper*, 2010.

⁸⁰⁰ Karlan D., Osei R., Osei-Akoto I., Udry C. Agricultural Decisions after Relaxing Credit and Risk Constraints. *The Quarterly Journal of Economics*. 2017. Vol. 129. № 2. P. 597—652.

⁸⁰¹ Park C.-Y., Mercado R. V. Financial Inclusion, Poverty, Income Inequality in Developing Asia. *Asian Development Bank Economics Working Paper*. 2015. № 426.

як на рівень фінансової залученості країни, так і на фінансовий розвиток, включаючи дохід на душу населення, належне управління, якість роботи фінансових установ, доступність інформації та регуляторне середовище. Інші вчені^{802, 803, 804, 805, 806} емпірично пов'язують показники фінансової глибини з більшим економічним зростанням і меншою нерівністю доходів.

Згідно з дослідженнями зарубіжних науковців^{807, 808, 809}, вплив на доступ до фінансових послуг мають такі чинники:

— місце проживання. Для прикладу, більшість банків працюють тільки в комерційних приміщеннях і відкривають свої філії виключно в «багатих» районах. Отже, населення в сільській місцевості має ускладнений доступ до фінансових послуг;

— обмеженість знань про фінансові послуги і низький рівень фінансової грамотності. Неповна базова освіта і низький рівень фінансової грамотності є основними перешкодами для доступу до різних фінансових послуг для окремих осіб. Деякі категорії населення не розуміються на фінансових продуктах і мають слабкі уявлення щодо базових принципів функціонування фінансового ринку;

— рівень доходів населення. Фінансова спроможність людей завжди відіграє ключову роль у доступності фінансових послуг. Бідним людям неможливо отримати доступ до фінансових послуг, навіть якщо ці послуги створені для групи споживачів із низьким рівнем доходу;

— відсутність юридичної ідентичності. Економічні та політичні мігранти, біженці не мають доступу до фінансових послуг через брак юридичної ідентичності, тобто документів, що посвідчують особу і надають право відкривати рахунки.

⁸⁰² King R. G., Levine R. Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right. *Quarterly Journal of Economics*. 1993. № 108 (3). P. 717—37.

⁸⁰³ Beck T., Levine R., Loayza N. Finance and the Sources of Growth. *Journal of Financial Economics*. 2000. № 58 (1). P. 261—300.

⁸⁰⁴ Clarke G., Xu C., Zou H. Finance and Inequality: What Do the Data Tell Us? *Southern Economic Journal*. 2006. № 72 (3). P. 578—96.

⁸⁰⁵ Beck T., Demirguc-Kunt A., Levine R. Finance, Inequality, and the Poor. *Journal of Economic Growth*. 2007. № 12(1). P. 27—49.

⁸⁰⁶ Demirguc-Kunt A., Levine R. Finance and Inequality: Theory and Evidence. *Annual Review of Financial Economics*. 2009. № 1. P. 287—318.

⁸⁰⁷ Camara N., Pena X., Tuesta D. Factors that Matter for Financial Inclusion: Evidence from Peru. *Working Papers 1409 / BBVA Bank, Economic Research Department*. 2014.

⁸⁰⁸ Llanto Gilberto M., Rosellon Maureen Ane D. What Determines Financial Inclusion in the Philip pines? Evidence from a National Baseline Survey. Discussion Papers DP 2017-38 / Philippine Institute for Development Studies. 2017.

⁸⁰⁹ Martinez C. H., Hidalgo X. P., Tuesta D. Demand factors that influence financial inclusion in Mexico: analysis of the barriers based on the ENIF survey. *BBVA Working Paper*. 2013. № 13/37.

Деякі дослідження спираються виключно на дані попиту.

Наприклад, А. Деміргуч-Кунт, Л. Клаппер і Д. Зінгер зосередилися на кількох показниках, пов'язаних з індивідуальною фінансовою інклюзією (платежі, заощадження, кредити і страхування), проблемах та напрямках їх вирішення⁸¹⁰. Проте індивідуальний моніторинг різних показників, хоча й корисний, не дає всебічного розуміння рівня фінансової інклюзії в різних країнах. Інше дослідження науковців (М. Дабла-Норріс, Ю. Денг, А. Іванова, М. Карпович, Д. Унсал, Е. Ван Лімпут, Дж. Вонг) зосереджено на показниках країн Латинської Америки і Карибського басейну, спирається на розрахунок комплексного індексу фінансової доступності для малих і середніх підприємств (МСП). Цей показник включає три багатомірні індекси, розраховані на основі даних використання фінансових послуг домогосподарствами (Findex) і МСП (Enterprise Survey), а також даних доступу до фінансових установ (Financial Access Survey)⁸¹¹. На думку авторів, саме ці аспекти відображають доступ та ефективне використання фінансових послуг домогосподарствами і фірмами.

Л. Примостка, І. Краснова, О. Примостка, А. Нікітін і В. Шевалдіна виділяють такі компоненти фінансової інклюзії: добробут, обізнаність, доступність, участь, використання⁸¹² (рис. 4.36). При цьому автори виділяють такі детермінанти фінансової інклюзії:

- фактори попиту (рівень впевненості, рівень фінансової грамотності, рівень доходу, менталітет);
- фактори пропозиції (розвиток інфраструктури і банківського обслуговування, нормативне регулювання, належна якість і доступність фінансових послуг);
- фактори відповідальності (саморегулювання, знання, розвиток фінансових і цифрових технологій, національна стратегія).

⁸¹⁰ Demircuc-Kunt A., Klapper L., Singer D. Financial Inclusion and Inclusive Growth : A Review of Recent Empirical Evidence. *Policy Research Working Paper*. № 8040 / World Bank. Washington, 2017. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/26479>. License: CCBY 3.0 IGO.

⁸¹¹ Dabla-Norris M. E., Deng Y., Ivanova A., Karpowicz M. I., Unsal D. F., Van Leemput E., Wong J. Financial Inclusion: Zooming in on Latin America. *IMF Working Paper*. 2015. September 28. № 15/206. 35 p. URL : <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Financial-Inclusion-Zooming-inon-Latin-America-43312>.

⁸¹² Prymostka L., Krasnova I., Prymostka O., Nikitin A., Shevaldina V. Financial inclusion in Ukraine: determinants and evaluation. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2020. № 2 (33). P. 500—512. <https://doi.org/10.18371/fcactp.v2i33.207218>.

Рис. 4.36. Загальна характеристика компонентів фінансової інклюзії

Примітка. Складено за: Prymostka L., Krasnova I., Prymostka O., Nikitin A., Shevaldina V. Financial inclusion in Ukraine: determinants and evaluation. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2020. № 2 (33). P. 500—512. <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v2i33.207218>.

Своєю чергою, учені Н. Камара і Д. Туеста переконані, що вимірювання виключно обсягу фінансових послуг і доступу до них призводить до обмеженого оцінювання фінансової інклюзії. Автори використовують інформацію про попит і пропозицію, щоб створити зведений індекс вимірювання масштабів фінансової інклюзії на рівні країни для 137-ми розвинених та країн, що розвиваються. Ступінь фінансової інклюзії визначається за трьома компонентами: використання (заощадження, позики), бар'єри (довіра, доступність, відстань, документи) і доступ (точки доступу із взаємодією з людьми, точки доступу із взаємодією з машинами) до фінансової системи.

Науковці зазначають, що використання формальних фінансових послуг є результатом, а не загальним показником інклюзії, і припускають,

що за коваріацією набору корельованих показників, пов'язаних із концепцією фінансової інклюзії, існує прихована структура. Це дозволяє оцінити ступінь фінансової інклюзії шляхом ендогенного присвоєння ваг за допомогою двоетапного аналізу основних компонентів⁸¹³.

М. Сарма пропонує проводити розрахунок індексу фінансової інклюзії (IFI) за такими показниками:

— ступінь проникнення банків (частка населення, що має рахунок у банку, або частка рахунків в банку / усього населення);

— наявність фінансових послуг (кількість відділень (банкоматів) / 1 000 населення, кількість персоналу банку / 1 клієнт банку);

— користування фінансовими послугами (обсяг кредитів і депозитів / ВВП), з огляду на доступність даних для великої кількості країн⁸¹⁴.

Ю. Шаповал і О. Юхта зазначають, що вимірювання фінансової інклюзії ґрунтується на оцінці таких груп показників, як: наявність, рівень використання й відповідності фінансових послуг, оцінка бар'єрів і взаємовідносин домогосподарств із бізнесом⁸¹⁵. Науковці пропонують показники вимірювання фінансової інклюзії в Україні, наведені в *табл. 4.23*.

Таблиця 4.23

Показники вимірювання фінансової інклюзії в Україні

Доступність / пропозиція фінансових послуг	Поширеність / використання фінансових послуг	Ефекти фінансової інклюзії	Вплив фінансової інклюзії на результати діяльності домогосподарств і бізнесу
<i>Ринок банківських і небанківських фінансових послуг</i>			
Кількість відділень банків	Обсяг операцій з платіжними картками	Рівень фінансової грамотності населення	Відкритість банкіngu
Кількість віртуальних «банків без відділень»	Частка безготівкових операцій серед усіх операцій з використанням платіжних карток	Рівень довіри до банківської системи	Частка операцій купівлі / продажу з використанням електронних грошей

⁸¹³ Camara N., Tuesta D. Measuring financial inclusion: a multidimensional index. Bank of Morocco — CEMLA — IFC Satellite Seminar at the ISI World Statistics Congress on «Financial Inclusion». Marrakech, Morocco, 14 July 2017. 56 p. P. 1, 4. URL : <https://www.bis.org/ifc/publ/ifcb47p.pdf>.

⁸¹⁴ Sarma M. Index of Financial Inclusion. Indian Council for Research on International Economic Relations. *Working Paper*. 2008. June. № 215. 20 p. URL : <https://econpapers.repec.org/paper/indicier/215.htm>.

⁸¹⁵ Шаповал Ю. І., Юхта О. І. Вимірювання фінансової інклюзії: переваги та обмеження існуючих підходів. *Український соціум*. 2019. № 3 (70). С. 78—91. <https://doi.org/10.15407/socium2019.03.078>.

Доступність / пропозиція фінансових послуг	Поширеність / використання фінансових послуг	Ефекти фінансової інклюзії	Вплив фінансової інклюзії на результати діяльності домогосподарств і бізнесу
Кількість банкоматів, терміналів самообслуговування та POS-терміналів	Використання дебетових та кредитних карток	Частка готівки в обігу	Частка операцій через віртуальні термінали
Кількість небанківських платіжних систем	Частота та суми переказів через платіжні системи	Рівень заощаджень в економіці	Рівень конкуренції на ринку
Кількість мікрофінансових організацій, що надають онлайн-кредити (сервісів р2р кредитування)	Частка операцій з купівлі-продажу, профінансованих кредитним шляхом	Частка шахрайств з електронними платіжними засобами	Частка інвестицій, що фінансуються за рахунок мікрофінансових організацій
Кількість сервісів з продажу криптовалюти	Використання rpreaid / віртуальних карток для окремих видів розрахунків	Швидкість проведення операцій	Захист прав користувачів
<i>Страховий ринок</i>			
Кількість страхових компаній	Сума страхових премій	Складність укладення договору	Частка полісів юридичних осіб у кількості укладених договорів
Частка полісів, що можуть бути оформлені дистанційно	Кількість укладених угод «life» та «non-life» страхування	Складність отримання премії за обов'язковими та добровільним видами страхування	Поширеність пакетного страхування (продаж товару / послуги + страхування)
<i>Фондовий ринок</i>			
Частка випусків державних цінних паперів доступних для фізичних / юридичних осіб	Частка депонентів фізичних / юридичних осіб	Складність процедури випуску акцій	Частка дрібних емітентів у сукупному обсязі торгівлі цінними паперами і в сукупній капіталізації
Обсяг операцій фізичних / юридичних осіб на фондовому ринку	Середня кількість емісій на одного емітента	Захищеність прав акціонерів	Рівень реалізації права управління

Примітка. Складено за: Шаповал Ю. І., Юхта О. І. Вимірювання фінансової інклюзії: переваги та обмеження існуючих підходів. *Український соціум*. 2019. № 3 (70). С. 78—91. (С. 88). <https://doi.org/10.15407/socium2019.03.078>.

Як зазначають у своїх дослідженнях Д. Амбарган, А. Сінгх і Б. Венкатарамані, при вимірюванні індексу фінансової інклюзії (базуючись на попиті, пропозиції та інфраструктурі фінансового ринку), крім банківських послуг, варто враховувати послуги небанківських фінансово-кредитних установ, страхових компаній і пенсійних фондів, а також фінансову грамотність та грошові перекази населення⁸¹⁶.

Водночас А. Демиргюч-Кунт, Т. Бек і П. Хонован однією з головних перешкод оцінки доступу до фінансових послуг, на відміну від показників фінансового проникнення, убачають те, що компільовані інформаційні бази негативно впливають на результати оцінки. В умовах браку деталізованої інформації на рівні окремих регіонів експерти намагаються розробити синтетичний загальний показник, який поєднує доступніші міжнародні дані та результати опитувань респондентів. Брак доступу до інформації щодо доступності фінансових послуг є найвагомим фактором, що негативно впливає на емпіричні дослідження. Учені наголошують, що зусилля світових організацій з розвитку міждержавних індикаторів доступу до фінансових продуктів і послуг є лише початком руху в цьому напрямі⁸¹⁷.

Проведене дослідження показало відсутність єдиного підходу до оцінювання фінансової інклюзії (доступності фінансових послуг). Індикатори різняться залежно від організації та/або країни, яка проводить розрахунки (у т. ч. внаслідок іншої інституційної структури і відсутності узгоджених заходів підвищення рівня фінансової інклюзії, що могло б полегшити порівняння за часом і географічною належністю). Дані опитувань домогосподарств і бізнесу з питань фінансової інклюзії, які проводяться в різних країнах, зазвичай, неможливо порівнювати, тому виникає потреба в розробленні комплексного індикатора доступності фінансових послуг.

При цьому дослідження наявних підходів до оцінювання фінансової інклюзії дозволило виокремити такі компоненти: оцінювання доступності, оцінювання залученості та оцінювання обізнаності (рис. 4.37).

Оцінювання доступності передбачає проведення аналізу пропозиції фінансових послуг щодо браку перешкод (цінових і нецінових) для їх отримання. Оцінювання залученості передбачає проведення аналізу попиту на фінансові послуги щодо їх використання різними групами спожи-

⁸¹⁶ Ambarkhane D., Singh A.S., Venkataramani B. Measuring Financial Inclusion of Indian States. *International Journal of Rural Management*. 2016. № 12 (1). P. 72—100. <https://doi.org/10.1177/0973005216633940>.

⁸¹⁷ Демиргюч-Кунт А., Бек Т., Хонован П. Финансовые услуги для всех? Стратегии и проблемы расширения доступа. Москва : Альпина Паблишерз, 2011. 308 с.

вачів на рівних умовах. Оцінювання обізнаності передбачає проведення аналізу можливостей щодо забезпечення комунікацій і фінансової грамотності населення.

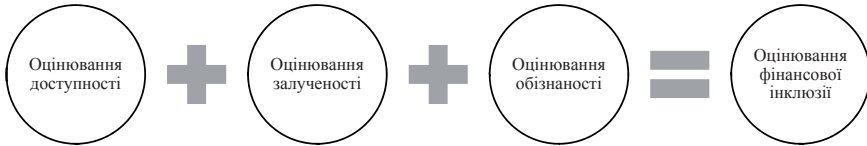

Рис. 4.37. Компоненти оцінювання фінансової інклюзії

Примітка. Розроблено автором.

Таким чином, оцінювання доступності фінансових послуг є компонентом оцінювання фінансової інклюзії у країні. На наше глибоке переконання, побудова комплексного індикатора доступності фінансових послуг повинна передбачати проведення п'яти послідовних етапів (рис. 4.38).

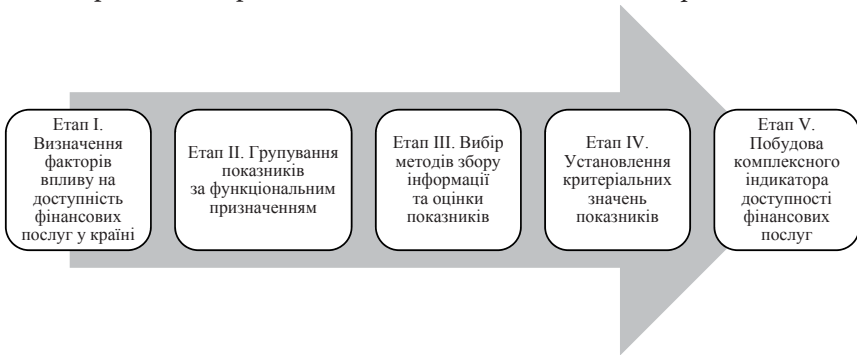

Рис. 4.38. Етапи побудови комплексного індикатора доступності фінансових послуг

Примітка. Розроблено автором.

Міжнародні зусилля щодо вимірювання фінансової доступності поки що зосереджені переважно на даних про пропозиції фінансових послуг. Дослідження попиту є також важливим, оскільки, по-перше, допомагає розглянути дані щодо пропозиції в перспективі, по-друге, дані щодо пропозиції можуть фіксувати лише надання послуг і не здатні описати обізнаність про такі продукти / послуги чи ставлення до них, по-третє, поінформованість про фінансові продукти / послуги можна розглядати як

важливий фактор попиту. Тому логічним є поєднання цих трьох складових фінансової інклюзії при проведенні розрахунків і провести всебічне комплексне дослідження рівня доступності фінансових послуг.

Тому для розрахунку доступності фінансових послуг варто враховувати повністю / частково не лише показники, які охоплюють найважливіші аспекти пропозиції фінансових послуг з боку фінансових установ, а й показники попиту з боку населення і показники обізнаності залежно від рівня розвитку економіки та обмежень даних.

Урахування виключно показників пропозиції фінансових послуг не дасть повного уявлення про рівень доступності фінансових послуг, оскільки всі показники є взаємопов'язаними. За результатами дослідження міжнародного досвіду і сучасних трендів формування інклюзивного фінансового сектору, проведеного в *підрозділі 4.2*, обґрунтовано, що до факторів, які найбільше впливають на доступність фінансових послуг, слід віднести: наявність і достатність фінансових установ — банків, страхових компаній, кредитних спілок, ломбардів, юридичних осіб — лізингодавців, поштових операторів, FinTech-компаній, цифрових банків; можливість розрахунків за допомогою міжнародних платіжних систем, криптовалюти; рівень доходів; розвиток безготівкової економіки.

Застосування лише кількісних показників, розрахованих на основі статистичних даних, не відображає реальної картини доступності фінансових послуг. Для більш повного охоплення доцільно використовувати якісні показники доступності фінансових послуг, до яких слід віднести: рівень фінансової грамотності населення, рівень довіри до фінансових установ, досвід користування фінансовими послугами (позитивний або негативний), захист прав споживачів та інвесторів фінансового сектору, наявність бар'єрів для надання цифрових фінансових послуг. Крім того, значний вплив на рівень фінансової інклюзії (попит на фінансові продукти/ послуги) має культура (мінімізація або максимізація) використання готівкових коштів, схильність до заощаджень та управління ними, наявність тенденції в суспільстві до страхування ризиків та/або життя, поширеність недержавного пенсійного страхування тощо. Ці показники неможливо виміряти кількісно, однак їх можна оцінити за допомогою проведення опитування респондентів. Такий підхід дозволить урахувати весь набір фінансових продуктів і послуг для населення і всі способи, якими фінансові установи можуть їх надавати.

Рівень фінансової грамотності населення є впливовим фактором фінансової інклюзії, оскільки вказує на наявність знань про наявні фінан-

сові послуги та особливості їх використання. Зростання рівня фінансової грамотності стимулює попит на фінансові послуги. Своєю чергою, рівень довіри до фінансових установ, особливо в умовах кризи довіри, набуває важливого значення, оскільки призводить до зберігання заощаджень населення поза фінансовою системою. В Україні фіксується дуже низький рівень довіри до банків, державних органів, політиків, судової та податкової систем.

Згідно з опитуванням, проведеним у рамках Проекту USAID «Трансформація фінансового сектору», державним банкам повністю довіряють лише 6 % опитаних, дещо довіряють — 29 %; приватним банкам повністю довіряють 4 %, дещо довіряють 17 %, не довіряють банкам 53 %⁸¹⁸.

Крім того, при вимірюванні доступності фінансових послуг слід враховувати рівномірність розподілу доступу, якості та використання фінансових послуг в окремих регіонах країни, наявність територіальних бар'єрів для доступу. Таку оцінку доцільно проводити окремо за кожним регіоном, за гендерною ознакою, за віковою ознакою.

У результаті еволюції спроб оцінки фінансової інклюзії сформувались два підходи до збору інформації: збір статистичних даних та опитування. Дані для розрахунку індикаторів пропозиції фінансових послуг / продуктів зазвичай надходять від постачальників фінансових послуг, тобто застосовується підхід «зверху донизу».

Дані щодо пропозиції більше не вважаються достатніми, що зумовлює необхідність опитування щодо фінансової інклюзії на рівні попиту.

Дані щодо попиту передбачають оцінку потреб окремих осіб і базуються на підході «знизу догори». Така інформація збирається здебільшого у процесі опитувань і може бути корисною для оцінювання якісних складових фінансової інклюзії, таких як схильність до заощаджень, фінансова грамотність, досвід користування фінансовими послугами тощо (табл. 4.24).

Для розрахунку зазначених якісних індикаторів доцільно проводити опитування. Переважна більшість опитувань базується на підході з позицій попиту, попри брак повноти даних на індивідуальному рівні. При цьому до респондентів висувається низка вимог, яким вони повинні відповідати (рис. 4.39).

⁸¹⁸ Фінансова грамотність та фінансовий добробут українців: який стан та що робити? Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». 2019. С. 6. URL : <https://events.bank.gov.ua/nbuexpress2019/src/files/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf>.

Таблиця 4.24

**Порівняльна характеристика даних для оцінювання фінансової інклюзії
за індикаторами попиту і за індикаторами пропозиції**

Індикатори		Дані	Поглиблені дані, але менший масштаб охоплення	Обмежена кількість підгруп індикаторів, але ширше охоплення
Індикатори пропозиції	Характер інформації		Надходить від багатьох суб'єктів	Порівнювана між країнами та регіонами
			Значні цільові розміри вибірки	Щорічні опитування
	Джерела інформації		До 2020 р. — MIX Market, після — дані CFI	Опитування МВФ щодо фінансового доступу (Financial access survey)
			Дані Форуму фінансів МСП	Індекс мобільного зв'язку GSMA
			Адміністративні дані, що стосуються конкретних установ	Опитування глобальних платіжних систем
Індикатори попиту	Характер інформації		Цілеспрямовані опитування на національному рівні	Порівняння між країнами і регіонами
			Широке коло запитань	Повторні опитування
	Джерела інформації		Звіт FinScope	Global Findex
			Звіт EFINA	
			Дослідження компанії Intermedia	
			Вимірювання рівня життя СБ (LSMS)	
			Інші опитування в окремих країнах	

Примітка. Складено за: Klapper L., Singer D. The role of demand-side data — measuring financial inclusion from the perspective of users of financial services. *BIS*. 2017. July 14. P. 5. URL : <https://www.bis.org/ifc/publ/ifcb47o.pdf> ; Шаповал Ю. І., Юхта О. І. Вимірювання фінансової інклюзії: переваги та обмеження існуючих підходів. *Український соціум*. 2019. № 3 (70). С. 84. <https://doi.org/10.15407/socium2019.03.078>.

Індивідуальні оцінки, на зразок інтерв'ю, висувають підвищені вимоги до експертів. Однак такого виду бесіда з експертом проходить відповідно до заздалегідь розробленої програми і допомагає встановити великий ступінь взаєморозуміння. У зв'язку з тим, що для проведення дослідження потрібно довідатися думку значної кількості експертів, дослідження вимагає значних затрат часу, що є одним з основних його недоліків.

Віковий ценз	• Від 18 до 79 років
Гендерна ознака	• Жінки — 50 % • Чоловіки — 50 %
Метод дослідження	• Телефонне інтерв'ю • Інтерв'ю «обличчям до обличчя» • Інтернет-опитування
Розмір вибірки	• Фактична 1 000 респондентів незалежно від кількості населення
Географічна належність	• Пропорційно до кількості населення: місто, селище, село
Розмір похибки:	• +/- 2%
Характеристика респондента	• Не залежить від користування фінансовими послугами

Рис. 4.39. Критерії вибору респондентів для опитування

Примітка. Розроблено автором.

Як метод одержання експертних оцінок доцільно використовувати метод «Делфі», який передбачає створення умов, що забезпечують найбільш продуктивну роботу експертів. Це досягається анонімністю процедури, з одного боку, і можливістю поповнити інформацію про предмет експертизи — з другого. Одним із позитивних факторів застосування методу «Делфі» є наявність зворотного зв'язку, що дозволяє експертам коригувати свої судження з урахуванням проміжних усереднених оцінок. При формуванні групи експертів варто дотримувати таких правил: кількісний склад групи повинен бути не менший ніж 7—10 чоловік, професійний склад груп повинен включати фахівців усіх досліджуваних напрямів^{819, 820}.

Важливим і відповідальним завершальним етапом експертної оцінки є обробка й аналіз результатів опитування, зіставлення їх з наявними поглядами на досліджувану проблему та результатами інших прогнозних оцінок і розробок. Опрацювання матеріалів колективної експертної оцінки полягає у визначенні показника узагальненої думки і ступеня узгодженості поглядів експертів за кожним питанням.

⁸¹⁹ Бешелев С. Д., Гурвич С. Д. Математическо-статистические методы экспертных оценок. Москва : Экономика, 1980. 220 с.

⁸²⁰ Бешелев С. Д., Гурвич С. Д. Экспертные оценки. Москва : Экономика, 1984. 175 с.

Одним із кількісних показників ступеня узгодженості поглядів експертів про відносну важливість сукупності всіх запропонованих для оцінки напрямів досліджень є коефіцієнт конкордації (W). Його розрахунок здійснюється в чотири етапи. На першому етапі визначається середнє арифметичне $M[S_j]$ сум оцінок, отриманих в усіх напрямках досліджень:

$$M[S_j] = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n S_j. \quad (4.1)$$

На другому етапі обчислюють відхилення d_j суми оцінок, отриманих j -тим напрямом досліджень від середньої арифметичної суми оцінок, отриманих за усіма напрямками досліджень:

$$d_j = S_j - M[S_j]. \quad (4.2)$$

На третьому етапі визначають показники T_j пов'язаних оцінок, призначених експертом. Якщо всі оцінки, призначені j -тим експертом, різні, то $T_j = 0$. Якщо серед оцінок є однакові, то

$$T_j = \sum_{i=1}^l (t_i^3 - t_i). \quad (4.3)$$

На четвертому етапі визначаємо коефіцієнт конкордації W :

$$W = \frac{12}{m^2(n^3 - n) - m \sum_{j=1}^m T_j} \sum_{j=1}^n d_j^2, \quad (4.4)$$

де T — показник рівних оцінок; m — кількість експертів; n — напрям дослідження.

Коефіцієнт конкордації може приймати значення в діапазоні від 0 до 1 і визначається для кожного питання окремо. За повної узгодженості поглядів експертів $W = 1$. Зміна від 0 до 1 відповідає збільшенню ступеня взаєморозуміння експертів. Невелике значення коефіцієнта конкордації свідчить про слабку узгодженість поглядів експертів і є зазвичай результатом таких причин:

- у розглянутій сукупності експертів дійсно немає єдності поглядів;
- усередині розглянутої сукупності експертів існують групи з високою узгодженістю поглядів, однак узагальнені думки таких груп протилежні.

На основі досліджень міжнародного досвіду та вітчизняної практики, з огляду на доступність відповідної інформації для аналізу і наявність баз даних, розроблено комплексну методологію оцінювання доступності фінансових послуг на основі побудови комплексного індикатора. З огляду на те, що доступність фінансових послуг є ваговою складовою соціаль-

но-економічного розвитку країни, доцільно врахувати підхід, який використовується при розрахунку економічних індексів розвитку країни, тобто кожній групі індикаторів присвоюється власний ваговий коефіцієнт у комплексному індикаторі (див. *табл. 4.21*).

Для встановлення граничних значень обраних показників використовувались як установлені цільові значення індикаторів фінансової інклюзії, зазначені у Стратегії фінансового сектору України до 2025 року (див. *табл. 4.18*), так і значення окремих показників доступності фінансових послуг економічно розвинених країн, зокрема ЄС (середнє значення) і США. Якщо в методиці використовувати лише граничні значення показників-складових, то виникає запитання: «Як впливає значне перевищення розрахованого значення показника над критеріальним значенням?» Для цього запропоновано здійснювати розподіл показників залежно від їхнього фактичного значення на три групи, кожна із яких відображає рівень доступності фінансових послуг (*табл. 4.25*):

— якщо значення будь-якого показника комплексної методики входить до діапазону, що відповідає 0 балам, то це свідчить про негативний вплив на рівень доступності фінансових послуг і, відповідно, комплексний індикатор доступності фінансових послуг;

— якщо значення розрахованого показника потрапляє до діапазону, що відповідає 0,5 бала, то це свідчить про те, що цей показник може мати негативний вплив на рівень доступності фінансових послуг і комплексний індикатор у майбутньому;

— якщо значення розрахованого показника входить до діапазону, що відповідає одному балу, то такий показник відповідає середньому рівню економічно розвинених країн і має позитивний вплив на комплексний індикатор доступності фінансових послуг.

Таблиця 4.25

Побудова комплексного індикатора доступності фінансових послуг

№ пор.	Підгрупа індикатора	Розрахунок показника	Критеріальне значення / бали			Бажаний напрямок зміни
			0	0,5	1	
<i>Група I. Індикатори пропозиції (вага — 50%)</i>						
1	Зв'язок	Кількість абонентів фіксованого широкосмугового доступу до Інтернету (з'єднання TSP / IP) зі швидкістю нижнього потоку, що дорівнює або перевищує 256 кбіт/с / населення всього, %	< 63%	63—80%	> 80%	↑

Продовження табл. 4.25

№ пор.	Підгрупа індикатора	Розрахунок показника	Критеріальне значення / бали			Бажаний напрямок зміни
			0	0,5	1	
2		Частка населення, яка використовувала мобільний телефон або Інтернет для доступу до рахунку у фінансовій установі за останній рік, % респондентів	< 70%	70—90%	> 90%	↑
3	Інфра-структура	Кількість відділень банків / 100 000 осіб населення	< 15	15—30	> 30	↑
4		Кількість небанківських фінансово-кредитних установ / 100 000 осіб населення	< 12	12—25	> 25	↑
5		Кількість відділень поштового зв'язку / 100 000 осіб населення	< 10	10—20	> 20	↑
6		Кількість банкоматів / 1 000 км ²	< 30	30—60	> 60	↑
7		Кількість POS-терміналів / 1 млн карток	< 15 000	15 000—29 000	> 29 000	↑
8		Наявність FinTech-компаній	+	+/-	-	↑
9		Наявність цифрових банків (необанків)	+	+/-	-	↑
10	Бар'єри	Наявність бар'єрів для надання цифрових фінансових послуг	+	+/-	-	↓
<i>Група II. Індикатори попиту (вага — 30%)</i>						
11	Охоплення	Кількість відкритих банківських рахунків / кількість дорослого населення, %	< 60%	60—80%	> 80%	↑
12		Наявність картки дебетової / кредитної, % респондентів	< 70%	70—90%	> 90%	↑
13		Наявність заощаджень у фінансових установах, % респондентів	< 50%	50—80%	> 80%	↑
14		Кількість безготівкових карткових операцій (включно з р2р) / загальна кількість транзакцій, %	< 60%	60—85%	> 85%	↑
15		Кількість безготівкових карткових операцій (включно з р2р) / загальний обсяг транзакцій, %	< 40%	40—65%	> 65%	↑
16	Добробут	Кількість бідного населення / Населення всього, %	> 40%	20—40%	< 20%	↓

№ пор.	Підгрупа індикатора	Розрахунок показника	Критеріальне значення / бали			Бажаний напрямок зміни
			0	0,5	1	
<i>Група III. Індикатори обізнаності (вага — 20%)</i>						
17	Фінансова грамотність та обізнаність населення	Індекс рівня фінансової грамотності населення	< 9	9—12,5	> 12,5	↑
18	Рівень довіри до банківської системи	Частка осіб, які довіряють фінансовим установам, % респондентів	< 40%	40—60%	> 60%	↑
19	Досвід користування фінансовими послугами	Частка осіб, які мають негативний досвід користування фінансовою послугою, % респондентів	> 30%	15—30 %	< 15%	↓
20	Захист прав споживачів та інвесторів фінансового сектору	Індекс розкриття інформації, включаючи наявність низки вимог до розкриття інформації	< 3	3—5	> 5	↑
<i>Комплексний індикатор (вага — 100%)</i>			0	3,8	7,6	↑

Примітка. Розроблено автором.

Для побудови комплексного індикатора доступності фінансових послуг усі показники розділено на три групи (індикатори пропозиції, індикатори попиту та індикатори обізнаності), залежно від впливу на доступність фінансових послуг кожній групі присвоєно вагу (50, 30 та 20 % відповідно). Показники, що входять до груп, розглядають як рівнозначні та такі, що мають однаковий вплив на результуючий індикатор групи. Формула для розрахунку комплексного індикатора доступності фінансових послуг є такою:

$$I_{\text{ком}} = I_{\text{проп}} \cdot 50\% + I_{\text{поп}} \cdot 30\% + I_{\text{об}} \cdot 20\%, \quad (4.5)$$

де $I_{\text{ком}}$ — комплексний індикатор доступності фінансових послуг, балів;
 $I_{\text{проп}}$ — індикатори пропозиції, балів; $I_{\text{поп}}$ — індикатори попиту, балів; $I_{\text{об}}$ — індикатори обізнаності, балів.

Відповідно до цієї методики значення комплексного індикатора доступності фінансових послуг характеризує рівень доступності фінансових

послуг як складової фінансової інклюзії (табл. 4.26). Максимально можливе значення комплексного індикатора доступності фінансових послуг — 7,6 бала, оскільки кожен показник — складова оцінки може становити максимум 1 бал. До групи I входить 10 показників вагою 50 % (максимум 5 балів), до групи II — 6 показників вагою 30 % (максимум 1,8 бала), до групи III — 4 показники вагою 20 % (максимум 0,8 бала).

Таблиця 4.26

**Рівень доступності фінансових послуг
залежно від значення комплексного індикатора**

Значення комплексного індикатора, бали	Оцінка доступності фінансових послуг
6,3—7,6	Висока
3,8—6,2	Середня
< 3,8	Низька

Примітка. Розроблено автором.

Запропонована комплексна методика оцінювання доступності фінансових послуг на основі побудови комплексного індикатора визначає порядок розрахунку ключових показників доступності фінансових послуг для оперативної узагальненої оцінки фінансової інклюзії за певний період. За допомогою оцінювання доступності фінансових послуг вирішуються такі завдання:

- отримання достовірної комплексної оцінки доступності фінансових послуг і наявних тенденцій зміни її рівня;
- виявлення бар'єрів на ранніх стадіях їх появи і розроблення заходів щодо їх усунення.

Запропонований підхід до вимірювання доступності фінансових послуг української економіки сприятиме кращому розумінню багатьох бар'єрів розширення доступу до індустрії фінансових послуг і дасть можливість оцінити вплив на суспільний добробут.

РОЗДІЛ 5 **УДОСКОНАЛЕННЯ
ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА
ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ
ЗАДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЙОГО ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ
НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ТА В УМОВАХ НОВІТНІХ
ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ**

**5.1. ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ
ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ
В УМОВАХ НОВІТНІХ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ**

З початку 2019 року COVID-19 — новий вірус — поширюється по всьому світу. З великою кількістю інфікованих людей, особливо в Китаї, Кореї, Італії та Ірані, сприйняття неконтрольованим пандемія вже змусила багатьох змінити своє повсякденне життя. У результаті скорочення економічної активності в усьому світі пандемія загрожує привести кілька країн до рецесії та завдати фінансової шкоди стабільності фінансового сектору в різних країнах.

Провідні центробанки максимально використовують монетарні інструменти для стимулювання економіки, знижуючи облікові ставки до нуля (Європейський центральний банк, ФРС США, Банк Англії). Центральні банки таких країн, як Австралія, Туреччина, Норвегія, Нова Зеландія, Чехія, Росія, пом'якшили процентну політику. Для подолання кризи Європейський центральний банк, ФРС США, центральні банки Канади, Великої Британії, Японії, Австралії, Індонезії, Ізраїлю, Швеції розпочали програми купівлі державних і корпоративних облігацій. Європейський центральний банк, ФРС США, Банк Англії, центральні банки ОАЕ, Оману, Росії, Австралії запустили програми фінансування банків,

які беруть участь у підтримці бізнесу, а центральні банки Китаю, ОАЕ, Росії, Малайзії — світовий досвід боротьби з пандемією. В Індонезії, Ісландії знизили резервні вимоги до банків. Центральні банки Індії, Індонезії, Норвегії, Росії здійснили «вливання» на валютний ринок для підтримки національної грошової одиниці та забезпечення достатньої валютної ліквідності, готовність проводити валютні інтервенції висловили Національний банк Чехії, Банк Мексики, Центральний банк Чилі, Центральний банк Домініканської Республіки й інші.

Національний банк України очікує на укладення нової програми з МВФ, яке розблокує доступ до іншого офіційного фінансування — від ЄС, Світового банку. НБУ у березні — квітні 2020 року впровадив систему антикризових заходів на час карантину у країні:

- знижено облікову ставку до 10 % річних з 13 березня 2020 року;
- запроваджено стимулювальні нормативи резервування і механізм довгострокового рефінансування банків на строк до п'яти років;
- рекомендовано на період карантину максимально перейти на безготівкові розрахунки;
- з метою зменшення ризиків поширення коронавірусу готівка, яку НБУ отримує від банків, обеззаражується;
- відповідно до рекомендацій ВОЗ і МОЗ встановлено чіткий графік роботи банківських відділень;
- встановлено умови «кредитних канікул», заборонено застосовувати будь-яку відповідальність (штрафи, пені тощо) за прострочення виконання зобов'язань у період з 01 березня 2020 року до 30 квітня 2020-го;
- банкам рекомендовано не скорочувати кредитні ліміти за картками і овердрафтами⁸²¹

Для економічного розвитку держави вкрай важливим є забезпечення фінансової стабільності банківських та інших фінансово-кредитних установ.

Саме для забезпечення фінансової стабільності важливо врахувати ризики, які можуть виникнути, адже різні види ризиків потребують різних заходів проведення фінансової політики. Так, фактори ризиків можуть зароджуватися як зі середини самої системи (внутрішні), так і можуть виникати поза межами системи (зовнішні) (рис. 5.1).

⁸²¹ Звіт про фінансову стабільність за червень 2021 р. / Національний банк України. 2021. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2021-H1.pdf?v=4.

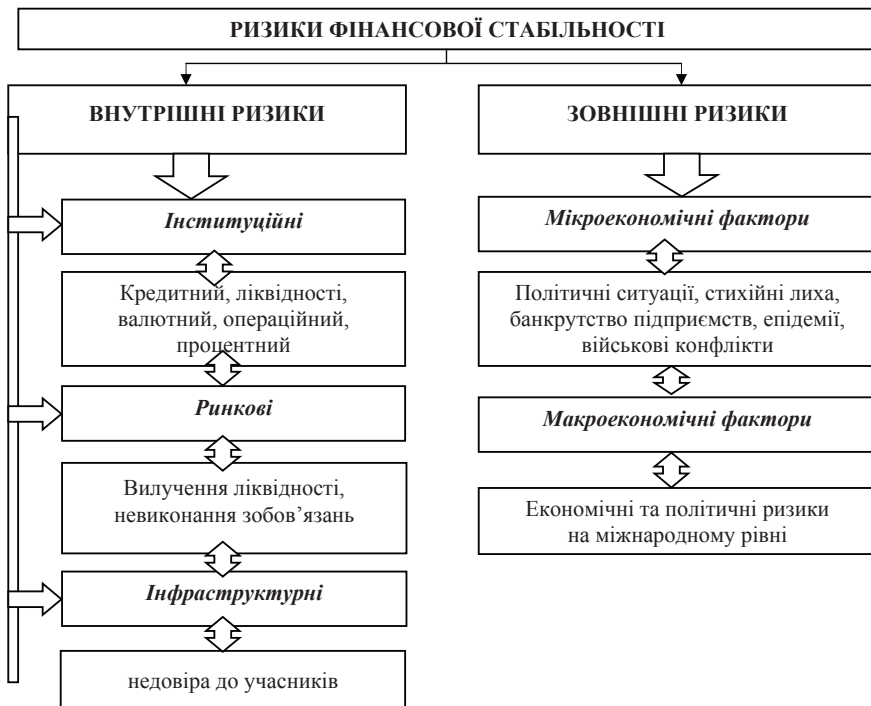

Рис. 5.1. Ризики фінансової стабільності фінансового сектору

Примітка. Розроблено авторами.

Із рис. 5.1 бачимо, що внутрішні ризики можуть виникнути та стосуватися таких елементів фінансової системи: інфраструктури, ринків, інструментів. Однак ці ризики можуть стосуватися як одного елемента, так і плавно поширитись на декілька чи всі елементи. Тому заходи з мінімізації таких ризиків варто планувати, враховуючи особливості кожного елемента фінансової системи.

Зовнішні ризики виникають за межами фінансової системи і мають масштабніший вплив. Важливим є те, що деякі з них важко передбачити, спрогнозувати їхню дію і розробити превентивні заходи чи заходи з їхньої мінімізації. Так, до них можна віднести: стихійні лиха, політичні ситуації, військові конфлікти та епідеміологічні ситуації. Оптимальним варіантом забезпечення макроекономічної фінансової стабільності є використання методів фінансової стабілізації, стимулювання виробництва, проведення структурних змін та інституціональних перетворень.

Фінансову стабільність можна поділити за рівнями: нормальна, нестійка, мінімальна. За нормальної фінансової стабільності всі фінансові установи працюють повноцінно, а економічна система досягає максимального розвитку. За цього виду фінансової стабільності не передбачено жодних ризиків. Нестійка фінансова стабільність характеризується станом недоконалості, нестійкості та мінливості. Для неї притаманні ризики, які можуть спричинити ліквідацію фінансової стабільності та викликати хаос у фінансовому секторі та серед його інституційних одиниць. Найгірше поводиться фінансовий сектор за мінімальної стабільності, адже це стан критичний, який може призвести до повного дисфункціонування фінансового сектору і призупинення діяльності всіх фінансових установ. Практично цей тип фінансової стабільності є передумовою дефолтного стану держави загалом. Саме тому важливо розробити план превентивних заходів і заходів з мінімізації ризиків, щоб не допустити до критичного стану. Для цього потрібний постійний моніторинг стану фінансового сектору, функціонування банківських та інших фінансово-кредитних установ.

Існує дві передумови досягнення нормальної фінансової стабільності.

1. Фінансова стійкість, коли фінансові установи забезпечені достатньою кількістю власних ресурсів для ефективного функціонування, ведення основної, фінансової та інвестиційної діяльності.

2. Фінансова рівновага, яка показує відповідність обсягів формування і використання власних фінансових ресурсів, а також співвідношення між зовнішніми і внутрішніми джерелами їх формування.

Для того, щоб краще зрозуміти, як функціонує фінансовий сектор України, та елементи, які забезпечують його фінансову стабільність, розроблено модель фінансової стабільності фінансового сектору економіки країни (рис. 5.2). Вважаємо, що для забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки потрібна ефективна система важелів, методів та індикаторів, а також тісна взаємодія всіх суб'єктів (інституцій) як зовнішньої, так і внутрішньої частин фінансового сектору.

Для формування і забезпечення фінансової стабільності варто урахувати принципи та індикатори, які її визначають. Однак банківські установи та інші небанківські фінансово-кредитні установи мають свої особливі індикативні значення.

Розглянемо спочатку банківський сектор, адже він, як кровоносна система, тому тут фінансова стійкість є найбільш затребуваною. Відсутність стійкості саме в банківському секторі може призвести до краху всієї економічної сфери.

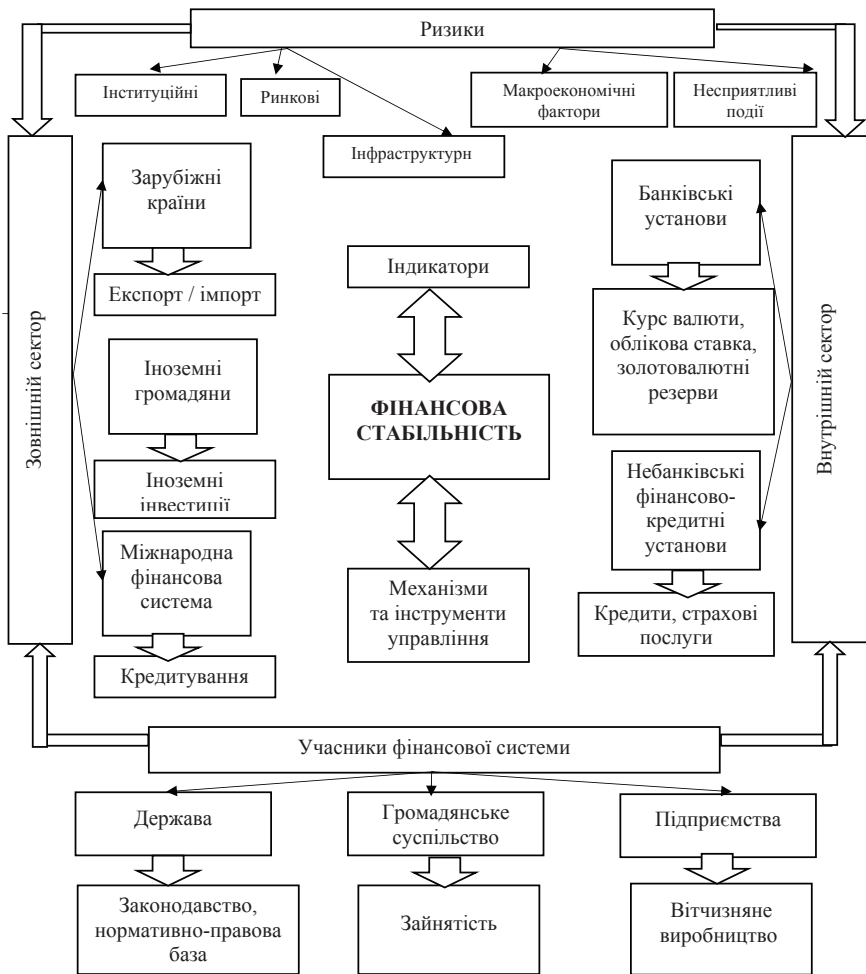

Рис. 5.2. Модель фінансової стабільності фінансового сектору економіки України

Примітка. Розроблено авторами.

На нашу думку, фінансова стабільність банківського сектору характеризується такими ознаками:

- можливість протидіяти зовнішнім і внутрішнім чинникам;
- стабільне економічне середовища;

- можливість банків ефективно функціонувати і повноцінно виконувати свою місію;
- відсутність панічного стану;
- стабільний валютний курс.

Для забезпечення фінансової стабільності потрібно проводити постійний моніторинг та аналіз стану банківської системи. Виділяють 12 основних індикаторів фінансової стабільності⁸²²:

1. Прибутковість: дохідність капіталу; дохідність активів; відношення відсоткової маржі до бруто-доходу; відношення невідсоткових витрат до бруто-доходу.

2. Достатність капіталу: недіючі позики мінус резерви до капіталу; регулятивний капітал до зважених на ризик активів; регулятивний капітал 1-го рівня до зважених на ризик активів.

3. Ліквідність: відношення ліквідних активів до сукупних активів; відношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань.

4. Якість активів: секторальний розподіл позик до сукупних позик; недіючі позики до сукупних бруто-позик.

5. Чутливість до ринкового ризику: відношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу.

Дані індикатори здатні відобразити стан функціонування банківського сектору і його потенціал до фінансової стабільності. Використовуючи цей аналітичний інструментарій, можна визначити ризики і розробити систему превентивних заходів з їхньої мінімізації. Крім того, індикатори фінансової стабільності показують усю інформацію про діяльність фінансових установ і ринків, на яких вони працюють.

Стабільність банківської системи характеризується стабільністю кожного банку та високими результатами діяльності. Так, при оцінці фінансової стабільності банку до уваги беруться такі індикатори: вплив ризиків, ліквідність, інвестиційна політика, капітал банку, якість активів, прибутки, менеджмент.

Ще одним вагомим елементом запропонованої нами моделі фінансової стабільності фінансового сектору економіки України є механізми та інструменти управління, за допомогою яких забезпечується цей стан. Тобто це сукупність інструментів і методів, які використовують органи управління для забезпечення фінансової стабільності.

⁸²² Головка О. Г. Різновиди індикаторів та видів фінансової стабільності банків. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2010. Вип. 1. С. 15—21.

Забезпечення фінансової стабільності банківських установ здійснюється за допомогою зовнішніх і внутрішніх методів та інструментів управління. Так, до зовнішніх методів можемо віднести: зовнішня оцінка, регулювання, планування, зовнішній контроль та аналіз. До внутрішніх методів можемо віднести всі ті, що й до зовнішніх, лише оцінка і регулювання здійснюються суб'єктами, які належать до цієї системи. Що стосується інструментів, до внутрішніх відносимо: прибуток, зобов'язання, капітал, активи, ліквідність і платоспроможність, до зовнішніх — адміністративні й економічні (рис. 5.3).

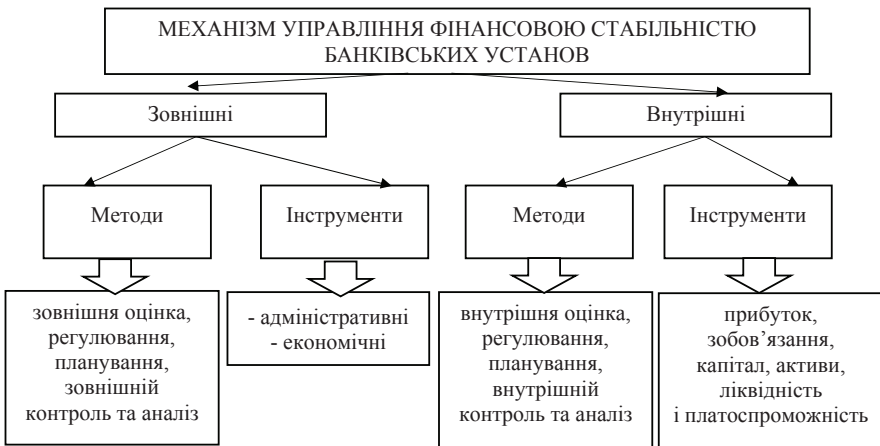

Рис. 5.3. Механізм управління фінансовою стабільністю банківських установ

Примітка. Розроблено авторами.

Кожен метод та інструмент має свої як позитивні, так і негативні сторони, тому обрати один із них найбільш досконалий буде складно. Однак для забезпечення повноцінної та ефективної фінансової стабільності варто їх використовувати в комплексі, оскільки всі методи та інструменти між собою тісно пов'язані. Важливим також є той фактор, хто саме буде їх використовувати, тобто які суб'єкти та над якими об'єктами.

Забезпечення стабільності фінансового сектору в Україні, нашу думку, варто оцінювати через фінансову стабільність банків і методичні підходи до їх оцінювання. Банківський сектор — один із найважливіших складових сучасної ринкової економіки. Основою її є банки, які володіють певною

сукупністю важелів впливу на фінансову, інвестиційну, виробничу та інші сфери економіки. В умовах зростаючої відкритості економік держав і послідовної їхньої інтеграції у світове господарство забезпечення безпеки банківської системи є актуальним завданням. Це зумовлено впливом зовнішнього середовища, яке сьогодні характеризується елементами поглиблення фінансової кризи, і внутрішнього середовища, зокрема посиленням конкуренції та консолідації банківського бізнесу. Вплив внутрішнього середовища зумовлює виникнення загроз в умовах нових епідеміологічних викликів, які перешкоджають процесові реалізації стратегічних напрямів розвитку банків щодо прибутковості і мінімізації ризиків.

Забезпечення фінансової стабільності банків — це процес досягнення стану захищеності економічних інтересів банку, що виявляються у процесі реалізації його статутних цілей і завдань, і полягає у створенні сприятливих умов для реалізації всіх передбачених статутом видів банківської діяльності. Рівень забезпечення фінансової стабільності банків визначається його фінансовим станом.

В умовах нових епідеміологічних викликів виникає потреба в розробленні нової стратегії фінансової стабільності банків, виходячи з того, що вона має безпосередній вплив на подолання структурних дисбалансів економіки України, а саме ось що.

1. Фактори, що викликають структурні дисбаланси економіки:

— забезпечення незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери держави, яка знаходить своє відображення в системі критеріїв та індикаторів її стану, що характеризують такі аспекти, як достатню ліквідність активів, збалансованість внутрішнього і зовнішнього боргу, дефіциту бюджету та наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів;

— рівень захищеності фінансових інтересів на макро- і мікрорівні;

— стан митно-тарифної, фінансової, валютної, бюджетної, податкової, грошово-кредитної, розрахункової, інвестиційної, банківської і фондової систем, яке характеризується здатністю протистояти внутрішнім і зовнішнім негативним впливам;

— стан фінансових потоків в економіці, яке може бути охарактеризоване збалансованістю і наявністю відпрацьованих і ефективних механізмів регулювання і саморегулювання.

2. Фактори, що впливають на рівень фінансової стабільності банків:

— структурні дисбаланси між попитом і пропозицією на кредитні ресурси банків;

— дефіцит залучення коштів для формування ресурсної бази банків;

— вирішення питання з капіталізацією банків до рівня міжнародних і національних стандартів;

— питання поліпшення бізнес-клімату для подолання структурних проблем задля довгострокового розвитку вітчизняної банківської системи;

— проблеми реформування законодавства про банкрутство боржників з метою прискорення процесу банкрутства і наближення його до найкращих практик Європейського Союзу;

— проблеми реформування системи примусового стягнення заборгованості, відчуження та реалізації заставного майна з метою спрощеної процедури відчуження об'єктів застави на користь кредиторів⁸²³.

Провівши аналіз чинників, що впливають на фінансову стабільність банків, можна виділити дві їхні групи. До чинників прямого впливу слід віднести: низький рівень якості капіталу; здійснення банками ризикової кредитної політики; недостатній рівень покриття депозитних вкладень системою страхування; низька ліквідність банківських активів; низький рівень кредитоспроможності суб'єктів економічної діяльності.

До чинників опосередкованого впливу відносимо такі: недостатня ефективність банківського нагляду; рівень конкуренції між банками; фінансово-економічний стан галузей промисловості; стабільність національної грошової одиниці та соціально-економічної політики держави. Для банківської установи можна визначити низку чинників, які можуть спричинити погіршення фінансової стабільності банків, а також виробити заходи, що сприяють зменшенню негативного впливу цих факторів (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Чинники, які негативно впливають на фінансову стабільність банку та заходи їх нейтралізації в умовах новітніх епідеміологічних викликів

Чинники	Заходи нейтралізації негативного впливу
Криза неплатежів, зростання проблемних кредитів, низька кредитна активність банків	Установлено умови «кредитних канікул», заборонено застосовувати будь-яку відповідальність (штрафи, пені тощо) за прострочення виконання зобов'язань у період з 01 березня 2020 року до 30 квітня 2020 року; банкам рекомендовано не скорочувати кредитні ліміти за картками і овердрафтами

⁸²³ Комплексний пакет загальнодержавних антикризових заходів подолання наслідків пандемії та створення передумов до сталого соціально-економічного зростання. URL : https://ndc-ipr.org/media/posts/presentations/COVID_%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8_Id1cWOOb.pdf.

Чинники	Заходи нейтралізації негативного впливу
Операційний ризик при захворюваності працівників банку	Відповідно до рекомендацій ВОЗ і МОЗ встановлено чіткий графік роботи банківських відділень; запропоновано дистанційний режим обслуговування
Швидке вилучення групою клієнтів, вкладників значного обсягу коштів з банку, що призводить до погіршення його платоспроможності	Диверсифікація пасивів для забезпечення незалежності банку від джерел фінансування, поведінку яких важко прогнозувати
Блокування іншими фінансовими установами активів банку	Розміщення коррахунків лише в авторитетних фінансових установах. Моніторинг їхнього фінансового стану і політичних залежностей
Доведення до фіктивного банкрутства підприємств — позичальників банку, обсяги заборгованості яких перед банком знижують його платоспроможність	Введення в керівництво підприємств — великих позичальників представників банку
Використання засобів масової інформації для дискредитації банківської установи	Проведення постійної іміджевої рекламної кампанії; проведення заходів, спрямованих на забезпечення прозорості фінансового стану банку
Політичний вплив на рух капіталів;	Незалежність або зменшення залежності від політичних капіталів; дотримання всіх вимог нормативно-правових актів при здійсненні таких операцій

Примітка. Складено авторами.

Підвищення стабільності банківської системи повинно відбуватися і через заходи, які проводяться урядом щодо поліпшення загальних макроекономічних чинників, а саме: підвищення загальної довіри до банківської системи; повернення коштів у банківську систему з тіньового сектору економіки; підвищення стабільності і довіри до національної валюти; зменшення податкового тиску.

Сучасна економічна література містить різноманітні підходи до оцінювання фінансового стану банку, які відрізняються параметрами, на які вони орієнтовані, показниками, на які спираються, і навіть способами представлення результатів. Усю сукупність аналітичних методів слід класифікувати на три основні групи: методи коефіцієнтів, рейтингові методи, математично-статистичні методи (рис. 5.4).

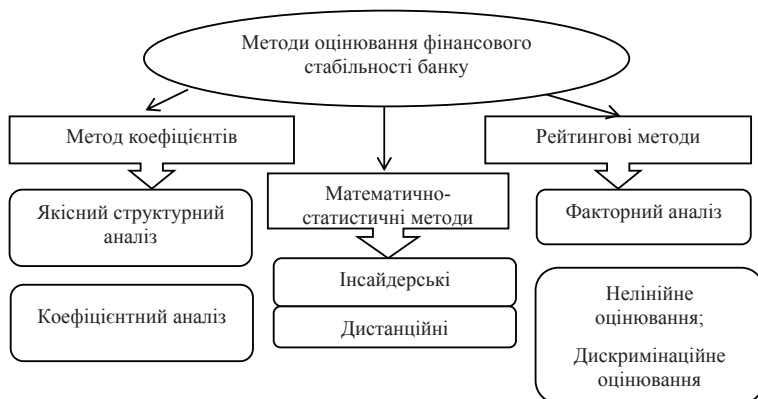

Рис. 5.4. Класифікація методів оцінювання фінансового стабільності банку

Примітка. Складено за: Лисенок О. В. Інтегральна рейтингова модель оцінки фінансового стану банків. *Ефективна економіка*. 2011. № 9. URL : www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2286.

Найбільш простим є метод коефіцієнтів. Він ґрунтується на зіставленні статей банківської звітності та широко використовується для виявлення кількісних взаємозв'язків між різними розділами і групами балансових статей. Крім того, його взято за основу при формуванні методики розрахунку обов'язкових економічних нормативів НБУ⁸²⁴.

Метод коефіцієнтів включає два блоки: якісний структурний аналіз і коефіцієнтний аналіз. Якісний структурний аналіз передбачає експертну оцінку величини, якості й основних тенденцій розвитку банківської діяльності. Коефіцієнтний метод передбачає формування переліку показників і коефіцієнтів, які дають можливість для повного, глибокого і всебічного дослідження банку. Слід зазначити, що жоден інший спосіб не дозволяє так детально дослідити діяльність банку і виявити специфічні риси його функціонування, як розгорнутий коефіцієнтний аналіз.

Для оцінювання фінансової стійкості коефіцієнтним методом коефіцієнти найчастіше розподіляють на смислові групи, зокрема, в банківській діяльності найхарактернішими групами є такі, як: ліквідність, платоспроможність, ефективність управління, рентабельність, фінансова стійкість, ділова активність тощо.

⁸²⁴ Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні : затверджено постановою Правління Національного банку України № 368 від 28.08.2001, зі змінами та доповненнями. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>.

Дослідження різноманітних літературних джерел дає підстави констатувати, що нині розроблено значну кількість різних аналітичних показників і коефіцієнтів, для яких характерна множинність способів відображення одних і тих самих економічних величин.

Слід зауважити, що відомими методиками коефіцієнтного аналізу серед зарубіжних є такі:

— BAKIS (BAKred Information System), яку використовує Центральний банк Німеччини і Федеральне відомство контролю за банками з 1997 року. Методика складається із 47 коефіцієнтів, з яких 19 оцінюють кредитний ризик, 16 — ринковий ризик, два — ризик ліквідності, 10 — прибутковість банку;

— BMS (Bank Monitoring Screens), яка використовується у США. Методика охоплює 39 коефіцієнтів і 35 параметрів, що належать до ринку капіталів. Таким чином, коефіцієнтний метод дає можливість здійснити деталізований розрахунок параметрів, які характеризують різноманітні аспекти діяльності банківської установи. Це має свої переваги і недоліки. Позитивним є те, що за допомогою цього методу можна обчислити багато важливих показників фінансової стійкості банку. Проте цей метод є громіздким, що ускладнює виявлення загальних тенденцій, не дає можливості зробити узагальнювальної оцінки фінансової стійкості банку, визначити переваги одного банку над іншим⁸²⁵.

Коефіцієнтний аналіз доцільно застосовувати як основу для діагностики внутрішнього стану банку, як базу для інших методів оцінювання, які дозволяють визначити фінансовий стан однією кількісною величиною або як засіб уточнити чи деталізувати отримані іншим методом висновки, дослідити причини їх виникнення.

З огляду на те, що коефіцієнтний метод ґрунтується на банківській бухгалтерській звітності, певна частина якої є конфіденційною інформацією, закритою для сторонніх, його можна рекомендувати для використання службам внутрішнього аудиту банку, наглядовими органам НБУ, аудиторським фірмам, іншими суб'єктами, які володіють доступом до потрібної інформації.

До ще однієї групи методів оцінювання фінансової стабільності банку належать рейтингові системи оцінювання. Рейтинг — це процедура аналізу, в результаті якої об'єкт, що аналізується, отримує певну оцінку, тобто потрапляє під характеристику, яка відповідає його теперішньому фінан-

⁸²⁵ Лисенок О. В. Інтегральна рейтингова модель оцінки фінансового стану банків. *Ефективна економіка*. 2011. № 9. URL : www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2286.

совому стану і прогнозу діяльності. Рейтинги результатів діяльності банків дають додаткову аналітичну інформацію для оцінювання тенденцій розвитку банківської системи і фінансових ризиків.

Традиційно в більшості рейтингів виокремлюють п'ять характеристик: достатність капіталу, якість активів, ліквідність балансу, рівень прибутковості активів і якість банківського менеджменту. Розрахунок показників за рейтинговими системами допомагає виявляти напрями розвитку кредитно-фінансового ринку і робити висновки про стан банківської системи. Кредиторам і вкладникам вона допомагає визначитись у виборі банку для розміщення тимчасово вільних коштів, а керівництву банку — визначити подальшу політику розвитку банківської діяльності.

Усю сукупність рейтингових оцінок розподіляють на дві групи:

- інсайдерські (UBSS, ROCA, BOPEC, CAMEO);
- дистанційні (CAMELS, PATROL, CAEL, ORAP, CAMELS (у складі BASIC), система своєчасного застереження проблем)⁸²⁶.

Перша група включає методи, що передбачають оцінювання фінансової стійкості всередині банку. Друга група методів передбачає оцінювання фінансової стійкості банку за матеріалами, які містяться у відкритій фінансовій звітності.

Дослідження рейтингових методів дозволяють зробити певні висновки. По-перше, усі рейтинги фінансової стійкості банків будуються на основі використання 4—6 фінансових показників. Проте це не означає, що їх не достатньо для обґрунтованої оцінки. Використання великої кількості показників тільки ускладнює їхні розрахунки. Тому надзвичайно важливо правильно провести відбір показників для оцінки фінансового стабільності банку.

По-друге, оприлюднена банківська звітність не завжди є достовірною. Це обмежує можливості проведення рейтингової оцінки дистанційними методами, знижує їхню результативність.

По-третє, рейтингові методи оцінювання є відносно простими в розрахунку через визначення однієї кількісної характеристики. Це дає можливість здійснювати порівняльний аналіз між великою кількістю банків. Крім того, інформація, яка використовується для аналізу, не є конфіденційною.

Таким чином, рейтингові методи оцінювання банків мають відображати реальну ситуацію в банківському секторі. Однак вони не завжди

⁸²⁶ Погореленко Н. П., Лютий М. М. Діагностика умов функціонування банківської системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. Вип. 33. С. 198—204. <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2019-33-39>.

дозволяють передбачити зміни надійності й стійкості банків. Точність результатів складатиметься з якості інформаційної бази і знань особливостей конкретних методик розрахунку. У сукупності це дає можливість об'єктивно визначити місце банків у системі кількісних показників банківської діяльності.

Найточнішим підходом до оцінювання фінансової стабільності банку є математично-статистичні методи (SEER Rating, SCOR, SEER Risk Rank, Bank Calculator — OCC, SAABA), модель оцінки перспективної фінансової стійкості банку (Г. Г. Фетисова), методика рейтингу динамічної фінансової стабільності банків (О. М. Кармінський, А. Є. Петров). Їхня особливість полягає в тому, що вони:

- 1) оцінюють фінансову стабільність банку на перспективу, що дає змогу завчасно вжити заходів для уникнення втрат;
- 2) використовують тільки кількісні дані та комплексні статистичні модулі, програми й підходи (дискримінантний аналіз) для підготовки висновків щодо перспектив розвитку банку;
- 3) якісні характеристики при побудові зазначених моделей не враховують.

Математично-статистичні методи є найновішим інструментом оцінювання фінансової стійкості банків, і хоч у науці вони є загальноновизнаними, однак були впроваджені у практику зарубіжних країн протягом останніх 10—15 років. У деяких країнах вони перебувають лише у стані розроблення. Їхнє обмежене використання можна пояснити математичною складністю і потребою володіння знаннями в галузі теорії ймовірності та математичної статистики.

Сукупність цих факторів встановлює межу, перетин якої засвідчує виникнення в банку проблем. Методи на основі факторного аналізу дають можливість контролювати не лише міру фінансової стійкості, а й причини, які її зумовили, що знаходить своє відображення у факторах. Методи, в яких використовують дискримінантний аналіз і нелінійне оцінювання, дозволяють встановити межу між фінансово стійкими і нестійкими банками на основі декількох змінних одночасно та згрупувати їх у дві чіткі підмножини за їхнього фінансовою стійкістю. Додатково дискримінантний аналіз і нелінійне оцінювання дають можливість контролювати рівень хибних класифікацій і таким чином оцінити якість зроблених висновків.

Слід зазначити, що математично-статистичні методи в основному не придатні для аналізу окремих банків і потребують урахування характеристик усієї сукупності. Тому вбачається за доцільне рекомендувати математично-статистичні методи для дистанційного аналізу групи банків або

банківської системи в цілому. Проведений аналіз методичних підходів до оцінювання фінансової стабільності банку дає можливість зробити висновки про переваги і недоліки кожного з них (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

**Порівняльна характеристика методів оцінювання
фінансової стабільності банків**

№ пор.	Ознака	Метод коефіцієнтів	Рейтингові методи	Математично-статистичні методи
1	Доступність інформаційної бази	-	+	+
2	Простота обчислень	+	+	-
3	Точність аналізу	+	-	+
4	Комплексність аналізу	+	+	+
5	Можливість узагальненої оцінки	-	+	+
6	Громіздкість	+	-	-
7	Можливість порівняльного аналізу для великої кількості банків	-	+	+
8	Експертні технології	-	+	+
9	Математична складність	-	-	+
10	Програмне забезпечення	-	-	+

Примітка. Побудовано за: Лобачева І. Ф. Діагностика фінансового стану банківських установ в сучасних умовах. *Інноваційна економіка*. 2015. № 3 (58). С. 223—227 ; Болдирев О. О. Оцінка використовуваних методів діагностики в системі механізмів управління попередження кризових ситуацій в банках. *Ефективна економіка*. 2011. № 11. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=870>.

Слід зауважити, що здебільшого методи оцінювання фінансового стану банку побудовані на основі кількісного аналізу фактів і подій, що вже відбулися, тобто констатують фінансовий стан як статичну величину. Крім того, більшість методів характеризує фінансовий стан за допомогою кількох коефіцієнтів, які часто є різнонаправленими. Це не дає можливості отримати об'єктивну оцінку через недостатність урахування реальних причин фінансової нестабільності вітчизняних банків. Тому існує потреба розроблення інтегральних оцінок фінансової стабільності банку.

Отже, сукупність методів оцінювання фінансового стану банку покликана комплексно вивчити і відобразити діяльність банку для об'єктивного оцінювання досягнутих фінансових результатів, виявити резерви підвищення прибутковості за прийнятного рівня ризику.

Мета проаналізованих методів полягає в підвищенні ефективності управлінського процесу, спрямованого на збільшення ринкової вартості банківської установи. Усі методи спираються на схожий перелік показників і нормативних значень, які апробовано впродовж тривалого застосування в банківській практиці. Розглянуті методи оцінювання мають низку відмінностей, що пов'язано з історичними, структурними особливостями розвитку банківських систем, зокрема, в одних країнах пріоритетного значення надають коефіцієнтним методам (у Німеччині базовою залишається система BAKIS), а в інших — рейтинговим (США, Польща, Чехія, Україна та ін.).

До суб'єктів забезпечення фінансової стабільності в банківських установах відносять: підрозділ ризик-менеджменту, керівний апарат банку, комітет з управління активами і пасивами, а також казначейство (рис. 5.5).

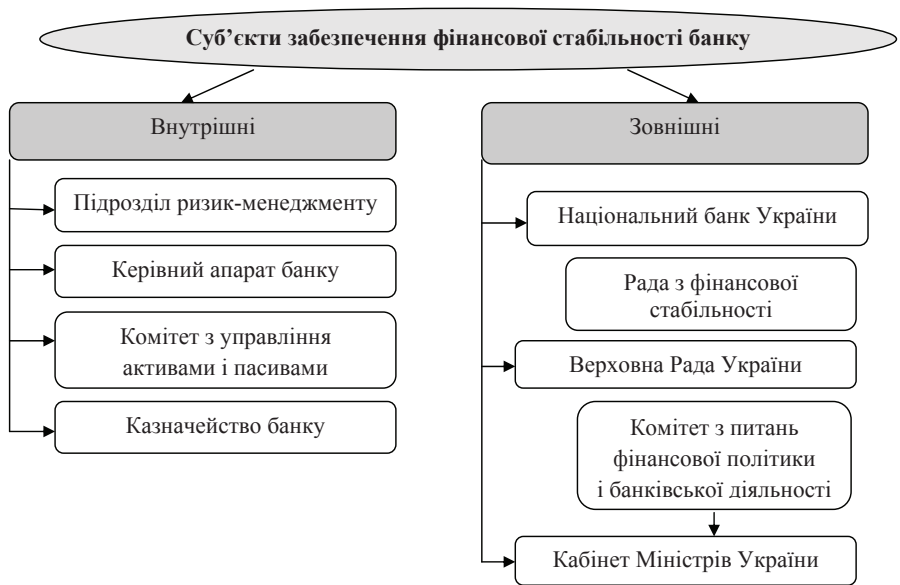

Рис. 5.5. Суб'єкти забезпечення фінансової стабільності банку

Примітка. Сформовано авторами.

Ззовні фінансова стабільність забезпечується Національним банком України (НБУ), де 2015 року окремо створили Раду з фінансової стабільності. Це — міжвідомчий орган, майданчик для фахових дискусій про фі-

нансову стабільність. Рада виявляє системні ризики й загрози для фінансової стабільності і розробляє рекомендації, щоб нівелювати вплив загроз на фінансову систему.

Основні функції Ради: виявляти, аналізувати, оцінювати системні ризики і загрози для фінансової стабільності; готувати рекомендації для мінімізації системних ризиків; узгоджувати заходи для запобігання кризам та швидкого реагування на їхні прояви; координувати співпрацю між державними установами, що впливають на фінансову стабільність.

Склад Ради з фінансової стабільності: Голова Національного банку України (співголова); Міністр фінансів України (співголова); Голова Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку; директор-розпорядник Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; два заступники Голови Національного банку України, визначені Головою Національного банку України; заступник Міністра фінансів України, визначений Міністром фінансів України; заступник Керівника Офісу Президента України, до віддання якого віднесено питання економічної політики.

Рішення Ради є рекомендаційними. Вона не втручається в діяльність органів, які входять до її складу, але колективно напрацьовує пропозиції щодо заходів державної політики на досягнення фінансової стабільності.

Серед інших зовнішніх суб'єктів варто виділити Комітет з питань фінансової політики і банківської діяльності, який створений при Верховній Раді України. Комітет здійснює законопроектну роботу, готує, попередньо розглядає питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України, та виконує контрольні функції в таких сферах відання: грошово-кредитна політика; банки і банківська діяльність; валютне регулювання; правовий режим цінних паперів, законодавче регулювання ринку цінних паперів, ринку фінансових послуг і фондового ринку; діяльність небанківських фінансових установ (та суб'єктів) страхової діяльності; функціонування фінансових ринків і запобігання відмиванню незаконних доходів.

Крім суб'єктів, варто звернути увагу й на об'єкти управління, тобто те, на що будуть направлені оцінка, контроль, регулювання, планування та аналіз:

— якість зобов'язань — оцінюються стабільністю поповнення ресурсної бази, вартістю залучених коштів, чутливістю до змін процентних ставок і рівнем залежності від позичок на міжбанківському ринку кредитних ресурсів. Варто зауважити, що зобов'язання банку аналізують залежно від термінів залучення і розмірів зобов'язань. Завдяки аналізу можна визначити динаміку кожного з елементів сукупності зобов'язань банку;

— рівень прибутковості — це надважливий показник фінансового стану і стійкості банку. Зростання прибутку сприяє поповненню резервних фондів, із метою покриття збитків від проведення кредитних операцій, позитивно позначається на можливості підвищувати рівень дивідендних виплат акціонерам;

— рівень ліквідності — свідчить про наявність у банку високоліквідних активів;

— рівень капіталізації — показує, на скільки банк забезпечений власним капіталом, а це свідчить про відповідний рівень платоспроможності та прибутковості установи;

— якість активів — показує ступінь закладеного в активах ризику. Її оцінюють щодо рентабельності, ризиковості і ліквідності;

— якість управління ризиками — показує, на скільки якісно банк може справлятися з перешкодами, мінімізувати ризики і вміти ними керувати.

Побудова ефективного механізму управління фінансовою стабільністю повинна відповідати таким принципам:

— принцип комплексного використання методів управління,

— принцип взаємозв'язку елементів механізму управління,

— принцип комплексності процесу управління,

— принцип адаптації до можливих змін на ринку.

Особливо важко управляти і забезпечити фінансову стабільність в умовах новітніх епідеміологічних викликів. Коронакриза внесла свої корективи у фінансовий сектор, що вплинуло на рівень фінансової стабільності. Більшість відділень фінансових установ скоротили і вони перейшли на віддалений режим роботи з клієнтами та співробітниками, а це, у свою чергу, призвело до скорочення готівки і посилення кіберзагрози.

У фінансовому секторі пандемія передусім прискорила тенденції, які вже раніше формувалися в секторі. Вони матимуть значний вплив на бізнес-моделі банків, їхню структуру витрат та операційні ризики і зумовлять післякризові умови роботи в секторі.

Перш за все, триває зменшення кількості відділень фінансових установ, що розпочалося у світі ще десятиріччя тому. До пандемії основною причиною цього процесу була мінімізація операційних витрат. Згідно з дослідженнями, собівартість надання банківської послуги через мобільний додаток у 50 разів нижчою, ніж через банківське відділення⁸²⁷. Також клієнти банків усе частіше надають перевагу проведенню банківських операцій онлайн, аргументуючи це швидкістю і зручністю їх здійснення⁸²⁸.

⁸²⁷ Financial Conduct Authority. 2018. URL : <https://www.fca.org.uk>.

⁸²⁸ Eurostat. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Пандемія стала новим стимулом для цього процесу через високі вимоги до санітарної безпеки і деякі обмеження фізичних контактів із клієнтами. Відповідно для банків загострюється потреба у використанні та впровадженні сучасних інформаційних технологій. Мобільний додаток став неодмінною умовою успішного функціонування банку.

Варто спрогнозувати, що це ускладнить роботу малих фінансових установ, особливо тих, які не можуть запропонувати послуги онлайн. Високотехнологічні ІТ-розробки вимагають значних початкових інвестицій, окрім того в майбутньому потрібно постійно вкладати додаткові кошти в посилення безпеки і захисту користувачів банківських послуг. Отже, для невеликих банків виникатимуть стимули до консолідації і розроблення пропозицій комплексних фінансових послуг. Наприклад, до консолідації польські кредитні спілки заохочує Комітет з фінансової стабільності країни.

Закріпиться практика дистанційного режиму роботи серед працівників як фінансового, так і інших секторів: 43 % учасників опитування керівників ІТ-служб у світі зазначили, що планують зберегти віддалений режим роботи своїх співробітників після завершення пандемії. Водночас розвиваються нові віддалені канали роботи з клієнтами, передусім цифрові. Зростає роль ІТ-складової у видатках фінустанов. Ці тенденції, які розпочалися до коронакризи, прискорилися 2020 року.

На нашу думку, зміниться і формат діяльності банківського відділення. Якщо зараз банківське відділення функціонує як розрахунково-консультативний центр для клієнтів, то в майбутньому на перший план вийдуть другорядні функції, спрямовані на формування довіри, підтримку позитивної репутації банку, надання детальнішої інформації клієнтам і опосередкований продаж банківських продуктів. Усі інші послуги клієнти банку зможуть самостійно оформити онлайн.

Пандемія ще більше загострила питання співпраці банків із ФінТех-компаніями. На даний час банки мають досить стійкі позиції перед ФінТех-компаніями, що базуються в основному на довірі, що формувалася роками. Нагляд з боку центральних банків, наявність реальних відділень, досвід користування банківськими послугами — це те, що формує довіру до банків і стимулює клієнтів проводити фінансові операції оффлайн або онлайн через банк. Водночас ФінТех-компанії є досить інноваційними, максимально лояльними до клієнтів і швидко адаптуються до змін. Позитивний досвід користування їхніми послугами поступово збільшуватиме рівень довіри і кількість операцій, проведених через їхні фінансові сервіси. Для прикладу, якщо 2015 року частка ФінТех-компаній у проведенні

грошових переказів і платежів становила 15 %, то 2017-го вона зростає до 50 %; 65 % споживачів, що провели платіжні операції через сервіси ФінТех-компаній, залишилися задоволеними і в майбутньому планують продовжити з ними співпрацю⁸²⁹. Такі показники характерні для країн із розвинутою економікою. Для країн, що розвиваються, показники є нижчими, однак вони досить яскраво показують, як роздрібний сегмент банківського бізнесу поволі переходить до ФінТех-компаній⁸³⁰. Статистичні дані підтверджують це, зокрема за оцінками KPMG, глобальні інвестиції у ФінТех, перевищили 105 млрд дол. 2020 року⁸³¹.

У сфері корпоративного банківського бізнесу ситуація є більш стабільною. Ураховуючи обсяги і суми платіжних операцій, юридичні особи в основному співпрацюють лише з банками. Однак уже зараз банківські установи повинні максимальну увагу приділити цьому сегментові, зокрема посилити взаємовідносини з корпоративними клієнтами шляхом диференційованого мультиканального обслуговування клієнтів, розроблення спеціальних платформ для банківських продуктів, диференційованих за потребами клієнтів, побудови ефективної системи аналізу даних клієнтів, а також поліпшення обслуговування і задоволення потреб клієнтів.

Також важливим методом забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки країни в умовах новітніх епідеміологічних викликів є забезпечення безперерйного руху грошей. У час коронакризи спостерігаємо зменшення готівкових і збільшення безготівкових та миттєвих платежів, вважаючи готівку носієм інфекції. Фактично ж 2020 року відбулося посилення попередніх тенденцій: за оцінками McKinsey, частка готівкових розрахунків у загальному обсязі з 2010 року до 2020-го скоротилася в ЕМ у середньому на 10 в. п., у розвинутих країнах і Китаї — ще більше. В Україні сума безготівкових операцій із використанням платіжних карток збільшилася майже на 23 % (2019-го — на 38,6 %, 2018-го — на 55 %). Їхня частка в першому кварталі 2021 року сягнула 61 %⁸³².

Ще одним методом забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки країни в умовах новітніх епідеміологічних викликів є забезпечення відповідного рівня фондування банків. Так, низькі ставки і пандемія змінили структуру роздрібного депозитного ринку. Тривалий

⁸²⁹ Eurostat. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

⁸³⁰ Другов О. О., Другова В. Т., Пахненко О. М. Вплив фінансових інновацій на розвиток банківських систем країн ЄС. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2019. № 3. С. 167—177. <http://doi.org/10.21272/mmi.2019.3-13>.

⁸³¹ Звіт про фінансову стабільність за червень 2021 р. / Національний банк України. 2021. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2021-H1.pdf?v=4.

⁸³² Там само.

час банки практично повністю залучають фондування лише з внутрішнього ринку. Нині 84 % усіх зобов'язань сектору — це кошти фізичних та юридичних осіб у рівних частинах. За останні півтора року відбулися фундаментальні зміни у строковій структурі фондування, зокрема коштів на селення. З початку 2020 року почала помітно скорочуватися частка строкових депозитів — вклади на вимогу зростали значно швидше за строкові. Головним чинником цього було різке зниження дохідності строкових депозитів. Нині ставки є історично найнижчими, особливо за валютними депозитами, і не стимулюють залишати кошти на рахунках надовго. Це підвищило прибутковість банків, адже фондування стало значно дешевшим. Найнижчу вартість коштів фізосіб мають роздрібні банки, що активно працюють із картковими продуктами і в яких значна частка коштів на вимогу. Зауважимо, що пандемія не призвела до реалізації ризику ліквідності, вплив гривневих коштів на початку пандемії тривав менше ніж два тижні. Потім приплив коштів відновився, його темпи стрімко зросли. Вплив валютних коштів теж виявився короткостроковим, проте його подальший приріст — помірний⁸³³.

Незважаючи на відсутність вимоги до формування та утримання буферів капіталу, нині 88 % українських банків, по суті, мають буфер консервації капіталу. Більше того, поточна достатність капіталу всіх системно важливих банків перевищує суму мінімальних вимог і двох буферів: консервації капіталу та системної важливості. Це свідчить про достатньо консервативні підходи до планування капіталу банками, що мають зберегтися й надалі.

Про усталену практику банків утримувати капітал понад мінімального рівня свідчить і їхня дивідендна політика. У другій половині 2020 року економічна ситуація почала поліпшуватися, банки змогли точніше оцінити кредитні втрати внаслідок кризи. Це дало змогу актуалізувати потребу в капіталі, і низка банків ухвалили рішення про виплату дивідендів. Тим не менше, усі банки, що розподіляли прибуток, навіть після виплати дивідендів зберегли значний запас капіталу понад мінімальні регуляторні вимоги. Тобто фактично фінансові установи намагаються дотримуватися буферів у капітальному плануванні вже зараз. Накопичений запас капіталу банкам знадобиться для виконання оновлених регуляторних вимог. Адже вже з 1 липня ваги ризику за незабезпеченими споживчими кредитами зростуть із поточних 100 до 125 %, із 1 січня 2022 року — до 150 %.

⁸³³ Звіт про фінансову стабільність за червень 2021 р. / Національний банк України. 2021. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2021-H11.pdf?v=4.

Крім того, з 1 січня 2022 року буде встановлено мінімальні вимоги до капіталу під операційний ризик. Плавне проходження банків через кризу та їхня висока прибутковість означають, що запровадження цих новацій своєчасне і не спричинить надмірного навантаження на фінустанови. Більше того, навіть після запровадження зазначених змін достатність капіталу банків помітно перевищуватиме мінімальні вимоги.

Отже, за епідеміологічної ситуації забезпечити фінансову стабільність фінансового сектору економіки країни можна за допомогою таких методів:

- скорочення кількості відділень фінансових установ;
- забезпечення повноцінної роботи всіх фінансових установ в онлайн-режимі;
- посилений контроль та якісне управління за діяльністю фінансових установ;
- забезпечення відповідного рівня фондування банків;
- забезпечення ліквідності та платоспроможності установ;
- ефективна система валютного регулювання;
- постійний моніторинг фінансового стану та фінансової стабільності;
- розвиток ФінТеху і співпраця фінансових установ з ІТ-компаніями; розроблення застосунків, які вдосконалять роботу фінансових установ в онлайн-режимі.

Фінансова стабільність у небанківських фінансово-кредитних установах забезпечується практично такими самими методами, як і в банках, однак є й свої особливості.

До небанківського фінансового сектору відносять: фінансові компанії, кредитні спілки, страхові компанії, ломбарди, лізингові та факторингові компанії.

Страхові компанії відіграють важливу роль в економічному розвитку країни, оскільки акумулюють значні кошти від підприємств і населення (особливо за накопичувальними видами страхування). Ці кошти можуть виступити потужним інвестиційним ресурсом і стати джерелом інвестицій у реальний сектор економіки. Саме тому забезпечення фінансової стабільності є важливою умовою їхнього ефективного функціонування та запорукою успішної реалізації їхньої місії та стратегічних цілей.

Факторингові компанії купують дебіторську заборгованість клієнтів, пов'язану з постачанням товарів або наданням послуг. Лізингові компанії фінансують оновлення основних засобів юридичних і фізичних осіб, додатково пропонують клієнтам низку додаткових послуг (пов'язаних із обслуговуванням профінансованих основних засобів). Роль цих фінансових посередників полягає у фінансуванні підприємств і створенні умов для

розвитку реального сектору економіки. Окрім того, зазвичай, такі компанії залучають кошти від банківських установ через кредитування або від юридичних осіб через емісію цінних паперів, тому погіршення фінансової стабільності та стійкості цих фінансових посередників може спровокувати більш серйозні наслідки для економіки країни загалом.

Кредитні спілки — це фінансові установи, діяльність яких полягає в задоволенні потреб їхніх членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг за рахунок їхніх об'єднаних грошових внесків. Кредитна спілка діє на кооперативних засадах, що забезпечує рівні права усіх її членів щодо впливу на управління установою та отримання усіх переваги від її діяльності. Для кредитних спілок порівняно з іншими фінансовими установами отримання прибутку не є метою діяльності. Натомість, основна ціль їхньої діяльності — сприяння ощадливості та фінансовому добробуту членів кредитної спілки шляхом надання їм фінансових послуг на умовах собівартості.

Завдяки своїй філософії кредитні спілки в усьому світі відіграють важливу роль у підвищенні доступності фінансових послуг для широких верств населення та рівня його фінансової грамотності і є дієвим інструментом зростання економічного добробуту населення. Кредитні спілки, як і банки та страхові компанії, належать до високоризикових фінансових установ, оскільки вони здійснюють залучення коштів від її членів, тому важливим є питання забезпечення фінансової стійкості цих посередників.

Світовий досвід показує, що ринок небанківських фінансово-кредитних установ, зазвичай, за обсягом активів є меншим, аніж банківський. Основна причина, на нашу думку, полягає в тому, що, окрім звичних функцій, банківські установи беруть участь у реалізації грошово-кредитної політики центрального банку. Також з метою поліпшення власних конкурентних позицій, банки почали надавати клієнтам типові послуги небанківських фінансово-кредитних установ, такі як лізинг і факторинг. Однак, на відміну від лізингових і факторингових компаній, які не можуть залучати кошти від населення у формі депозитів, банки акумулюють чималі кошти і можуть за рахунок них здійснювати фінансування.

Зауважимо, що ринок небанківських фінансових установ протягом останнього періоду показує позитивні показники зростання, однак за обсягами активів усе ж залишається меншим у 7,5 рази від банківського сектору. Особливостями функціонування небанківських фінансово-кредитних установ в Україні ще до недавнього часу була відсутність єдиного регулятора, що породжувало недосконалість в контролі за діяльністю цих посередників.

На сьогодні НБУ є єдиним органом, який здійснює державну функцію з регулювання, контролю та забезпечення фінансової стабільності цього сектору економіки. Ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» від 06.12.2019⁸³⁴ суттєво розширило можливості центрального банку щодо забезпечення фінансової стабільності. Введення єдиного регулятора фінансового ринку дозволить забезпечити збалансований і системний підхід у напрямі ефективного розвитку небанківського фінансового сектору, переходу від секторальної моделі регулювання до ефективнішої інтегрованої моделі та створить можливість для комплексного розвитку функції регулювання ринкової поведінки і захисту прав споживачів на фінансовому ринку.

Після проведення реформи більш помітним стала другорядна роль небанківських фінансово-кредитних установ. Фінансова нестійкість банківських установ паралізує всю економічну систему, тоді, як для небанківських установ такий стан є менш вагомим та не стільки помітним. Розглянемо детальніше основні елементи фінансової стабільності найбільш розвинених небанківських фінансово-кредитних установ.

Як і щодо банківських установ, на фінансову стабільність небанківських фінансово-кредитних установ впливає чимало факторів, які можна класифікувати на зовнішні і внутрішні. Однак особливості здійснення їхньої діяльності зумовлюють появу специфічних і нетипових для банківської діяльності факторів впливу, які на нашу думку, варто врахувати (*табл. 5.3*). Більш того, вплив факторів на самі небанківські фінансово-кредитні установи є різним. Наприклад, екологічні фактори майже не мають жодного впливу на лізингові компанії та кредитні спілки, тоді як для страхових компаній — це один із важливих зовнішніх чинників, що може впливати на обсяг страхових виплат і кількість страхових випадків.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності небанківських фінансово-кредитних установ має бути управління внутрішніми факторами впливу на фінансову стабільність і стійкість, оскільки здійснювати вплив на зовнішні вони не можуть. Управління фінансовою стійкістю небанківської фінансово-кредитної установи базується на механізмі, який являє собою сукупність елементів впливу на процес розроблення, ухвалення та реалізації управлінських рішень (*рис. 5.6*). Основною метою таких рішень є підвищення їхньої фінансової стійкості. Водночас в основі механізму є

⁸³⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 06.12.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20#Text>.

загальні (характерні для всіх небанківських фінансово-кредитних установ) і специфічні (притаманні суто конкретному фінансовому посередникові) інструменти, методи і важелі.

Таблиця 5.3

**Фактори впливу на фінансову стабільність
небанківських фінансово-кредитних установ**

Назва фактору впливу	Характеристика			
	страхові компанії	кредитні спілки	лізингові компанії	
ЗОВНІШНІ	<i>Економічні</i>	Економічна ситуація в країні, рівень інфляції та безробіття, конкуренція на ринку, грошова кредитна політика центрального банку — це ті фактори, визначають, у якому економічному середовищі функціонуватиме небанківська фінансово-кредитна установа		
	<i>Політичні</i>	Рівень довіри до органів влади, що ухвалюють рішення; рівень корупції і механізми боротьби з ним, а також законодавство, що регулює діяльність небанківських фінансово-кредитних установ		
	<i>Екологічні</i>	Стан навколишнього середовища, екологічні катаклізми та кліматичні зміни можуть значно впливати на кількість страхових випадків і суми виплати за ними, що вимагає врахування в діяльності страхової компанії	Вплив незначний	Вплив незначний
	<i>Соціально-демографічні</i>	Фактори, що впливають на рівень і тривалість життя населення, а також формують їхню ціннісну орієнтацію		
ВНУТРІШНІ	<i>Фінансові фактори</i>	<i>Статутний капітал</i> виступає гарантією платоспроможності небанківської фінансово-кредитної установи		
		<i>Портфель активів</i> , що формується небанківською фінансово-кредитною установою з урахуванням ризику, дохідності та напрямів вкладення		
		<i>Інвестиційні вкладення</i> , що здійснюються небанківськими фінансово-кредитними установами з метою отримання додаткового прибутку		
		<i>Цінова політика</i> як комплекс заходів щодо визначення цін, цінової стратегії і тактики, умов оплати, варіювання цінами залежно від позиції на ринку, стратегічних і тактичних цілей установи		
	<i>Нефінансові фактори</i>	<i>Маркетингова політика</i> передбачає позиціонування послуг і продуктів небанківських фінансово-кредитних установ, аналіз конкурентного середовища, розроблення рекламних компаній щодо просування товарів на ринку		
<i>Інформаційне забезпечення</i> — використання сучасних ІТ-технологій у процесі залучення та обслуговування клієнтів, аналізу платоспроможності, розрахунку ризиків				
<i>Організаційна структура</i> — розподіл обов'язків і повноважень усередині компанії				
	<i>Кадрова політика</i> — добір кадрів, їхні мотивація і навчання			

Примітка. Розробка авторів.

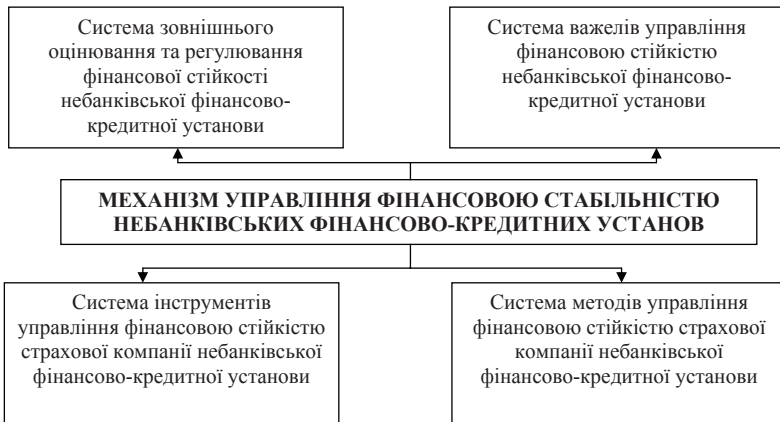

Рис. 5.6. Механізм управління фінансовою стабільністю небанківських фінансово-кредитних установ

Примітка. Побудовано за: Озерова А. Г., Левкович О. В. Управління фінансовою стійкістю страхової компанії. *Бизнес Інформ.* 2020. № 7. С. 230—235.

Тому в *табл. 5.4* наведено характеристику основних складових систем механізму забезпечення фінансової стійкості кредитних спілок, страхових і лізингових компаній.

Процес управління фінансовою стійкістю є безперервним і вимагає постійного контролю керівництва за змінами зовнішнього і внутрішнього середовища для того, щоб вчасно виробити комплекс дій щодо швидкого реагування на зміни.

Більш детально опишемо перелік критеріїв, які постійно повинні перебувати на контролі небанківської фінансово-кредитної установи. Для страхової компанії можна визначити такі критерії:

- страхових портфель, який є збалансованим з позиції видів страхування, ризиків, доходності;
- достатні страхові резерви, які потрібні для своєчасного погашення зобов'язань перед страхувальниками;
- достатній обсяг власного капіталу;
- урівноважена тарифна політика, що забезпечує достатній рівень доходності страхових послуг;
- наявність партнерів для співстрахування і перестраховування страхових договорів;
- високий рівень платоспроможності та ліквідності;
- оптимальна інвестиційна політика.

Характеристика основних складових механізму забезпечення фінансової стійкості кредитних спілок, страхових і лізингових компаній

Основні складові механізму		Страхові компанії	Кредитні спілки	Лізингові компанії
Система зовнішнього оцінювання та регулювання фінансової стійкості небанківської фінансово-кредитної установи	загальні	регулювання з боку центрального банку; нормативно-правове регулювання діяльності небанківських фінансово-кредитних установ; зовнішнє оцінювання діяльності установ з боку аудиторів; ведення звітності відповідно до стандартів МСБЗ		
	специфічні	Ціна, прибуток, грошовий потік, власний капітал, інвестиційний портфель та ін..	кредитний портфель; процентна ставка; резерви; депозитний портфель; внески членів спілки	лізинговий портфель; ставка фінансування; авансові платежі лізингопримувачів; процентна ставка
Система важелів управління фінансовою стійкістю небанківської фінансово-кредитної установи	загальні	Платіжні, депозитні, кредитні та інвестиційні інструменти		
	специфічні	страхові резерви; страховий тариф; страховий портфель; франшиза	кредитний договір; договір застави; поруки; депозитний договір	договір фінансового / оперативного лізингу; договір застави / поруки; кредитний договір з банківською установою; договір з постачальниками предмета лізингу
Система методів управління фінансовою стійкістю небанківської фінансово-кредитної установи	загальні	договір страхування; договір перестрахування; страховий поліс; внутрішня фінансова звітність	кредитний договір; договір застави \ поруки; депозитний договір	договір фінансового / оперативного лізингу; договір застави / поруки; кредитний договір з банківською установою; договір з постачальниками предмета лізингу
	специфічні	Методи дисконтування і нарощення вартості, економіко-математичний, економіко-статистичний, експертний методи, метод попереднього реагування	моделювання змін фінансової стійкості; превентивний метод; методи інвестування, розрахунку тарифів та величини страхових резервів	метод коефіцієнтів; моделювання змін фінансової стійкості

Примітка. Розробка авторів.

До методів забезпечення фінансової стабільності страхових компаній можемо віднести:

- ефективний механізм контролю за страховими резервами шляхом диверсифікації фінансових коштів;

- стимулювання розвитку довгострокового страхування, яке є потенційним джерелом інвестиційного оновлення економіки, має передбачати гарантування страхових внесків у разі неплатоспроможності чи банкрутства страхової компанії;

- забезпечення моніторингу показників страхування задля запобігання неплатоспроможності страховиків;

- здійснення інвентаризації активів страховиків, які на момент звітності поповнюються за кошти кредитів банків;

- підвищення вимог до статутного капіталу, що сприятиме зростанню капіталізації;

- розвиток державного страхування, що посилить конкуренцію на страховому ринку і призведе до зростання прибутковості;

- розвиток онлайн-страхування, розроблення застосунків та онлайн-платформ, де б можна було зручно і швидко отримати послуги зі страхування;

- удосконалення нормативно-правової бази в частині онлайн-страхування.

Серед критеріїв, які постійно повинні перебувати на контролі лізингової компанії, виділимо:

- лізинговий портфель, що повинен бути збалансованим з позиції ризику та дохідності;

- достатній обсяг власного капіталу;

- наявність банків-партнерів для співфінансування лізингових проєктів;

- високий рівень платоспроможності, що дозволить вчасно відповісти за своїми зобов'язаннями перед кредиторами навіть в умовах несплати лізингоотримувачем платежів за договором;

- оптимальна інвестиційна політика;

- взаємоузгодженість кредитних і лізингових договорів за термінами надходження лізингових платежів і оплат за кредитами.

До методів забезпечення фінансової стабільності лізингових організацій можемо віднести:

- розроблення системи стимулювання шляхом зниження мита при ввезенні об'єкта мита із-за кордону;

- удосконалення правил рефінансування портфельів лізингових угод;
- трансформація роботи лізингових компаній під дистанційний режим;
- компенсації вартості кредитних ресурсів банків для придбання об'єкта лізингу;
- підвищення ролі саморегульованих організацій, зокрема в частині моніторингу ризиків діяльності лізингових організацій;
- надання податкових пільг таких, як у кредитних спілках і банківських установах;
- розроблення застосунків та онлайн-платформ, де б можна було зручно і швидко отримати послуги з лізингу;
- контроль за своєчасністю і повнотою виконання договорів із лізингу;
- популяризація та просвітницька діяльність з основ лізингу з метою формування попиту на послуги і зростання прибутковості лізингових компаній;
- відмінна система ризик-менеджменту;
- налагоджена система управління персоналом.

У процесі управління фінансовою стійкістю кредитної спілки доцільно здійснювати постійний нагляд за такими критеріями:

- обсяг залучених коштів;
- кредитний портфель з позиції ризику та доходності;
- високий рівень платоспроможності для виконання зобов'язань перед членами спілки та іншими кредиторами;
- урівноважена тарифна політика, що забезпечує достатній рівень доходності послуг кредитної спілки.

До методів забезпечення фінансової стабільності кредитних спілок можемо віднести:

- розширення управлінської ролі та повноваження членам, які мають депозитні вклади;
- удосконалення нормативно-правового законодавства;
- розроблення застосунків та онлайн-платформ, де б можна було зручно і швидко отримати послуги з кредитування;
- контроль своєчасного і повного погашення кредитів;
- якісна та повноцінна перевірка і онлайн-верифікація позичальників;
- ефективний механізм контролю за активами кредитних спілок;
- постійний і повний контроль діяльності кредитних спілок;
- залучення юридичних осіб до споживчих послуг спілок;
- створення фонду гарантування внесків членів кредитних спілок;

— підвищення ролі саморегульованих організацій, зокрема в частині моніторингу ризиків діяльності кредитних спілок;

— запровадження процедури стрес-тестування кредитних спілок.

Для забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки країни в умовах новітніх епідеміологічних викликів важливим також є:

— запровадження системи планування і прогнозування, що додасть національній економіці цільової скерованості та координації діяльності щодо постійного оцінного моніторингу за динамічністю і пропорційністю економічного розвитку;

— діджиталізація всіх банківських і небанківських фінансово-кредитних установ;

— постійний моніторинг дотримання відповідних індикаторів і показників фінансової стабільності;

— оцінка та аналіз ризиків, а також розроблення превентивних заходів та заходів з їхньої мінімізації;

— на нормативно-законодавчому рівні прописати роботу фінансових установ в епідеміологічних умовах;

— розроблення фінансовими установами внутрішніх документів із забезпечення фінансової стабільності, моделей, а також тактичних і стратегічних заходів.

5.2. УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПРОТИСТОЯННЯ НЕГАТИВНИМ НАСЛІДКАМ НОВІТНИХ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ ФІНАНСОВІЙ СТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

Формування підходу вдосконалення фінансово-економічного механізму протистояння негативним наслідкам новітніх епідеміологічних викликів фінансовій стабільності фінансового сектору економіки країни повинно спиратись на методологічну основу дослідження фінансового механізму і теоретичне підґрунтя забезпечення фінансової стабільності.

Сьогодні спостерігаємо сформованість концептуальних підходів побудови фінансового механізму як елементу фінансової системи через роз-

криття його сутності (тлумачення поняття), структури як комплексу взаємопов'язаних і взаємодіючих організаційно-інформаційних елементів (об'єктів, суб'єктів, завдань, методів, інструментів, важелів та ін.), функцій на рівні організаційно-економічного управління фінансами і фінансовими відносинами задля реалізації таких функцій, як забезпечення і регулювання фінансового сектору економіки (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Основні структурні елементи фінансового механізму

Елемент	Характеристика елементів
Фінансові інструменти	сукупність форм трансформації фінансових ресурсів у фінансові відносини
Фінансові методи	спосіб використання одного чи кількох фінансових інструментів
Нормативне правове забезпечення	кодекси, закони, постанови, положення, накази, інструктивні листи федеральних і регіональних органів влади та управління, що визначають правила використання фінансових інструментів та фінансових методів
Методичне забезпечення	методичні положення і рекомендації щодо підвищення ефективності використання фінансових інструментів та фінансових методів
Інформаційне забезпечення	статистичні, аналітичні, експертні звіти; огляди практичної спрямованості
Органи управління та регулювання	органи влади та управління відповідно до компетенції; саморегульовані організації

Примітка. Складено за: Путихин Ю. Е., Гончарук О. В., Васильев Г. В. Механізми обеспечення устойчивости финансовой системы региона: понятие, структура, особенности. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-obespecheniya-ustoychivosti-finansovoy-sistemy-regiona-ponyatie-struktura-osobennosti>.

Формування фінансового механізму забезпечення фінансової стабільності передбачає чітке розуміння його цільового призначення, визначення форми реалізації та введення в дію, оцінювання результативності. Реалізація такого механізму спирається на чинну інституційну структуру фінансового сектору, яка може бути розширена за рахунок включення додаткових колегіальних органів.

Розглянемо Європейський механізм фінансової стабільності (European Stability Mechanism, ESM), який передбачає надання середньострокової фінансової допомоги (кредитної лінії) державам — членам ЄС у разі виникнення труднощів або серйозних загроз, що викликані винятковими подіями, які від них не залежать. До таких подій віднесено серйозне погіршення міжнародного економічного і фінансового середовища, безпрецедентна глобальна фінансова криза, що зашкоджує економічному

зростанню та фінансовій стабільності, провокує різке погіршення дефіцитних і боргових позицій держав-членів. За таких обставин механізм стабілізації повинен швидко активізуватись за спільної підтримки ЄС і МВФ, ефективно реагувати на проблеми, які виникають у конкретній державі-члені, шляхом запровадження заходів економічної політики для збереження стійкості державних фінансів країни-бенефіціара і відновлення її спроможності до самофінансування, здійснення постійного моніторингу існування загроз фінансовій стабільності ЄС у цілому⁸³⁵.

У цьому аспекті показовим є приклад Ірландії, яка отримала пакет фінансової допомоги на 85 млрд євро впродовж 2010—2013 років і перебуватиме на постпрограмному нагляді до 2031 року, тобто поки не буде сплачено не менше ніж 75 % отриманої фінансової допомоги⁸³⁶. Чотирнадцята місія такого нагляду була проведена фактично через пандемію COVID-19, яка показала ось що. У 2020 році, незважаючи на пандемію, економіка Ірландії зросла (реальний ВВП зріс на 3,4 %), завдяки високій ефективності транснаціональних корпорацій, що спеціалізуються на фармацевтичному і медичному обладнанні, інформаційних і телекомунікаційних технологіях. Різні заходи щодо стримування COVID-19 обмежували приватне споживання і перешкоджали інвестиціям, витрати державної підтримки зростали, пом'якшуючи економічну ситуацію та соціальну напругу. Проте економічне скорочення було меншим, ніж на початку пандемії. Реакція уряду на пандемію вплинула на загальнодержавний баланс і борг, але дефіцит державного бюджету становив 5,0 % ВВП, фіскальний результат був сприятливим завдяки стійким доходам і позитивному зростанню ВВП. Відношення боргу до ВВП зросло помірно, попри додаткове фінансування під час кризи COVID-19, але з 2022 року очікується його зниження. Позиції капіталу та ліквідності ірландських банків залишаються сильними, підтримка урядом бізнесу і домогосподарств пом'якшує негативний вплив пандемії на фінансову систему. Дія заходів антикризової підтримки позичальників завершена, погашення кредитів відновилося, але не виключено, що після скасування загальних заходів підтримки скорочення проблемних кредитів буде менш прогресивним, ніж останніми роками⁸³⁷.

⁸³⁵ Council Regulation (EU) № 407/2010 of 11 May 2010 establishing a European financial stabilisation mechanism. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=C_ELEX:32010R0407&from=EN.

⁸³⁶ Financial assistance to Ireland. Information on Ireland's economic adjustment programme, post-programme surveillance and an overview of disbursements. URL : https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/financial-assistance-eu/which-eu-countries-have-received-assistance/financial-assistance-ireland_en.

⁸³⁷ Post-Programme Surveillance Report Ireland. Spring. 2021. URL : https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/economy-finance/ip154_en.pdf.

Фінансово-економічний механізм протистояння кризовим явищам проявив свою адаптивність у реагуванні до новітніх епідеміологічних викликів фінансовій стабільності. Так, у відповідь на кризу COVID-19, 2021 року відбулось реформування ESM у формі впровадження інструменту підтримки — кредитної лінії з розширеними умовами, що враховують поточні проблеми на основі попередніх оцінок європейських інститутів. Фінансова підтримка здійснюється Європейською комісією безпеки працівників SURE, яка надає державам-членам фінансування до 100 млрд євро на покриття частини витрат, пов'язаних зі створенням або розширенням національних схем короткострокової зайнятості, а також Європейським інвестиційним банком для підтримки ліквідності МСБ, які зазнали значних втрат унаслідок COVID-19, через пакет екстреної підтримки обсягом до 200 млрд євро⁸³⁸. Передбачається, що при поданні заявки державам-членам буде доступно фінансування в розмірі 2 % від ВВП (на кінець 2019 року) для підтримки внутрішнього фінансування прямих і непрямих витрат на охорону здоров'я, лікування та профілактику. Кредитна лінія доступна до кінця 2022 року, але термін може бути скоригований залежно від подальшого розвитку кризи. Максимальний середній термін погашення позичок становить 10 років, вартість фінансування полягатиме у сплаті маржі в розмірі 10 базисних пунктів (0,1 %) щорічно, одноразового авансового збору за обслуговування в розмірі 25 базисних пунктів (0,25 %) і щорічного обслуговування (комісія) 0,5 базового пункту (0,005 %)⁸³⁹. Бачимо, що цей інструмент залишається достатньо обмеженим і вимагає виконання умов для отримання фінансової допомоги.

Виходячи зі сутності, завдань і функцій забезпечення й підтримки фінансової стабільності, традиційно фінансово-економічний механізм за системним підходом розглядається як сукупність таких підсистем:

1. Організаційно-економічна підсистема реалізується через сукупність видів забезпечення, а саме нормативно-правового, інформаційного, інституційного, технологічного та іншого функціонування фінансового сектору.

2. Підсистема виявлення і комплексного аналізу чинників впливу зовнішнього і внутрішнього середовища на фінансовий сектор у короткостроковому періоді, а також потенційних — у середньостроковому і довгостроковому періодах, у цілях збереження фінансової стабільності.

⁸³⁸ Menelaos M. The Reform of the European Stability Mechanism: Process, Substance, and the Pandemic (December 12, 2020). *Legal Issues of Economic Integration*. 2020. № 47 (4). P. 359—384. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3817815>.

⁸³⁹ ESM's role in the European response. URL : <https://www.esm.europa.eu/content/europe-response-corona-crisis>.

3. Підсистема моніторингу фінансової стабільності (оцінки ризиків і вразливостей) фінансового сектору, зокрема банків, небанківських кредитних установ та інших учасників фінансового ринку, стосовно їхньої здатності здійснювати діяльність, у тому числі під впливом дестабілізувальних чинників.

4. Підсистема формування рекомендацій і координація взаємодії при виконанні заходів забезпечення фінансової стабільності.

5. Підсистема інформування зацікавлених суб'єктів фінансового сектору про потенційні ризики для фінансової стабільності.

Якщо враховувати досвід кризи COVID-19, то, на нашу думку, фінансово-економічний механізм доцільно розширити шляхом включення додатково таких підсистем, а саме:

— підсистему оцінки стійкості державного боргу та оптимізації фінансових потреб, необхідних під час розгортання епідеміологічної кризи, а також у період посткризового відновлення економіки;

— підсистему обґрунтування доцільності внесення змін, координації діяльності з регулювання і нагляду в частині заходів підтримки фінансового сектору у відповідь на загрози і виклики епідеміологічної кризи для недопущення її перетворення у фінансову кризу. У рамках означених підсистем для одержання обґрунтованих і високих точних оцінок варто уточнити систему індикаторів і показників, методологію виміру, розрахунку та оцінювання для забезпечення якості обґрунтування ухвалень рішень регуляторного характеру та результативності заходів протидії кризовим явищам, нівелювання наслідків загроз і викликів.

Для фінансово-економічного механізму забезпечення фінансової стабільності у відповідь на епідеміологічні виклики важливою є система принципів, які забезпечують його дієвість. Базис таких принципів, безумовно, утворюють принципи фінансової стабільності. Погоджуємось із позицією Н. О. Поветкіної, що «принципи забезпечення фінансової стабільності визначають “формулу” побудови, функціонування та розвитку відносин, що складаються у процесі її забезпечення, утворюють фундамент для сталого розвитку держави, а також “програмують”, формують вектор діяльності уповноважених органів та підпорядковують її загально визнаним вимогам і стандартам»⁸⁴⁰. Наприклад, ураховуючи необхідність взаємної координації, Кодекс фінансової стабільності Великобританії спирається також на

⁸⁴⁰ Поветкіна Н. А. Принципы правового обеспечения финансовой устойчивости Российской Федерации: теоретические подходы и классификация. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/printsiy-pravovogo-obespecheniya-finansovoy-ustoychivosti-rossiyskoy-federatsii-teoreticheskie-podhody-i-klassifikatsiya>.

принципи фіскальної політики: прозорості у визначенні цілей і реалізації; стабільності у процесі розроблення і виявлення ефектів її впливу на економіку; відповідальності в управлінні державними фінансами; справедливості, у тому числі між поколіннями; ефективності в розробленні і реалізації, забезпечення балансу управління державним сектором⁸⁴¹.

Особливості сучасного функціонування фінансово-економічного механізму забезпечення фінансової стабільності в умовах епідеміологічних викликів потребують уточнення деяких його стратегічно орієнтованих принципів (табл. 5.6). Вважаємо цілком прийнятним доповнення цих «формул» принципом фіскальної стійкості, що зумовлюється доцільністю проведення зваженої фіскальної політики в частині проявів таких її форм, як: політики управління державним боргом, який суттєво зростає внаслідок необхідності зовнішніх запозичень для реалізації програм швидкого реагування; використання податків як фіскальних важелів; фіскальної стійкості сфери охорони здоров'я.

Таблиця 5.6

Конкретизація стратегічно орієнтованих принципів фінансово-економічного механізму забезпечення фінансової стабільності у відповідь на епідеміологічні виклики

Принцип	Конкретизація змісту
Комплексності	полягає у взаємозв'язку всіх елементів і підсистем механізму, враховуючи не тільки горизонтальну взаємозалежність, а й вертикальну узгодженість за програмами швидкого реагування та планами посткризового відновлення
Системності	полягає у впорядкованості стратегій забезпечення фінансової стійкості суб'єктів інституційної структури фінансового сектору та учасників фінансового ринку з програмами швидкого реагування на епідеміологічні чинники для попередження розгортання фінансової кризи, а також з планами посткризового відновлення
Стратегічної кореляції	полягає у формуванні системи стратегічного довгострокового планування в рамках фіскальної і монетарної політик з чіткою деталізацією і кореляцією цільових орієнтирів і заходів у конкретних стратегіях, програмах і планах, що дозволяє ефективно спрямовувати фінансові ресурси на подолання вразливостей в умовах епідеміологічних викликів і реалізовувати заходи посткризового відновлення
Стратегічного партнерства	полягає в залученні всіх наявних і потенційних учасників для отримання доступу до фінансових ресурсів (бюджетних і позабюджетних, зовнішніх і внутрішніх) та подальшим розподілом ризику з метою реалізації інвестиційно-кредитної діяльності за пріоритетними напрямками постпандемічного відновлення економіки

⁸⁴¹ The Code for Fiscal Stability. URL : <http://www1.worldbank.org/publicsector/pe/BudgetLaws/UK-CodeFiscalStability.pdf>.

Принцип	Конкретизація змісту
Узгодженості	полягає в несуперечності та координованості дій, економічних інтересів суб'єктів фінансово-економічного механізму при реалізації заходів попередження та подолання вразливостей в умовах епідеміологічних викликів
Фіскальної стійкості	полягає в підтриманні рівноваги між тягарем витрат і обмеженими фінансовими ресурсами, визначає спроможність держави фінансувати власні програми постковідного відновлення, обслуговувати боргові зобов'язання і забезпечувати платоспроможність
Фінансової прозорості (транспарентності)	полягає в інформаційній відкритості для суспільства стосовно структури та функцій управління, розподілу відповідальності і взаємодії між органами державної влади, регулятором та учасниками фінансового ринку в питаннях фінансової політики, планів швидкого реагування на загрози епідеміологічної кризи, інструментів залучення та раціонального використання фінансових ресурсів, перспектив розвитку на період постпандемічного відновлення, використовуючи різноманітні канали поширення інформації для рівноправного, своєчасного і без надмірних витрат доступу всіх зацікавлених осіб
Урахування інноваційного потенціалу	полягає в наданні фінансової підтримки програмам заходів швидкого реагування та планами посткризового відновлення з особливою увагою на розроблення і впровадження інноваційних фінансових інструментів, продуктів, послуг, технологій
Адаптивності	полягає у спроможності пристосовуватися до змін зовнішнього і внутрішнього середовища в умовах поширення епідеміологічної кризи, можливості змінювати свої фінансові інструменти, методи та важелі відповідно до рівня фінансової стабільності, не порушуючи (підтримуючи) умови діяльності й орієнтуючись на потреби учасників фінансового ринку і суспільства
Варіативності	полягає в наявності альтернативних рішень для кожного із суб'єктів механізму, виходячи із наявного рівня фінансових ризиків, фінансового стану та потенціалу відновлення в постпандемічний період
Технологізації	полягає в розвитку та впровадженні новітніх технологій за пріоритетними напрямками «зелені» фінанси, цифровізація, фінансова інклюзія та соціальний захист з метою збільшення ефективності співпраці між суб'єктами та отримання технологічних, економічних і соціальних ефектів для постпандемічного відновлення економіки

Примітка. Авторська розробка.

Епідеміологічні виклики згенерували основні вразливості фінансового сектору, зокрема фінансову слабкість окремих груп домогосподарств і фірм, зростання державного боргу, зниження рентабельності фінансових посередників та їхньої спроможності генерувати капітал, що збільшують імовірність ризиків зниження перспектив економічного зростання, корекції вартості фінансових активів, шоку пропозиції банківських креди-

тів. Поряд зі стриманням короткострокових шоків у середньостроковій перспективі, коли державна підтримка буде послаблена, корисним стає врахування чинників уразливостей щодо неправильної оцінки деяких класів активів, зростання вразливості нефінансового приватного і державного секторів, зменшення прибутковості банків і підвищення кредитних збитків, відновлення прийняття ризиків небанківськими установами.

За таких обставин фінансово-економічний механізм забезпечення фінансової стабільності доцільно розглядати у прямій кореляції між фіскальним, банківсько-кредитним, валютно-економічним, інвестиційно-інноваційним механізмами за консолідованої взаємодії та скоординованої фіскальної політики уряду і монетарної політики центрального банку як державних агентів, синергетичний ефект яких є значущим для економічної політики країни. Доречним у логіці такої координації є врахування «неприємної монетарної арифметики» Саржента — Уоллеса, що базується на теорії раціональних очікувань^{842, 843}, адаптивно до поточного стану економічного стану країни. Задля уникнення посиленню вразливостей і зменшення означених вище ризиків, які впливають на фінансову стабільність, монетарна політика, як тактичний механізм оперативного реагування та управління, повинна бути скоординована з фіскальною політикою як системою стратегічного середньострокового цілеполювання. При цьому обов'язковим є недопущення колізії і конфліктів при реалізації їхніх основних орієнтирів, підтримка темпів зростання державних витрат зіставно з лімітованим зростанням реального ВВП, скоригованого на цільовий рівень інфляції.

У контексті завдань монетарної політики центральний банк разом з урядом розділяє тягар відповідальності щодо фінансування бюджетного дефіциту і спроможності обслуговувати державний борг, розв'язання проблеми стабілізації інфляції. Так, центральні банки розвинутих країн під час пандемії короткостроково змінили цільовий рівень ставок за міжбанківськими кредитами (обмежено, якщо вони не були в межах нульового значення), але не одержав очікуваного ефекту, розширили кількісне пом'якшення через купівлю на фінансовому ринку довгострокових державних цінних паперів зі значним збільшенням лімітів⁸⁴⁴, розширенням

⁸⁴² Sargent T. J., Velde F. R. Macroeconomic Features of the French Revolution. *Journal of Political Economy*. 1995. № 103. P. 474—518.

⁸⁴³ Арифметика регуляторів: как надо сочетать фискальную и монетарную политику. URL : <https://www.forbes.ru/mneniya-column/279637-arifmetika-regulyatorov-kak-nado-sochetat-fiskalnuyu-i-monetarnuyu-politiku>.

⁸⁴⁴ ECB announces €750 billion Pandemic Emergency Purchase Programme (PEPP): press release. 2003. 18 March. URL : https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.pr200318_1~3949d6f266.en.html.

переліку і зниженням вимог до їхньої захищеності від ризиків. Така політика монетарного фінансування дефіциту бюджету дозволила швидко забезпечити економіку додатковою грошовою ліквідністю, змінити інвестиційну політику, що в цілому сприяло нівелюванню негативних економічних наслідків і поліпшенню економічної кон'юнктури⁸⁴⁵. Водночас центральні банки країн, що розвиваються, змушені були впровадити нестандартні для них інструменти, а саме: уперше тимчасово застосувати кількісне пом'якшення через купівлю на вторинному ринку державних облігацій та інших активів, зокрема іпотечні папери і банківські облігації, обсяги яких порівняно були незначні⁸⁴⁶. Також доцільним стало використання інструментів управління ліквідністю, зокрема, валютних і валютно-процентних свопів, депозитних аукціонів, операцій репо, випуск нот та інші. Усі країни активно використали програми кредитної підтримки, наприклад, пільгового кредитування малого і середнього бізнесу, допомоги муніципальним органам і фінансовим посередникам, короткострокове додаткове фінансування підприємств і населення, які зазнали втрат унаслідок пандемії. Отже, розвинуті країни для цілей фінансової стабільності та рефінансування зовнішнього і внутрішнього боргу реалізовували м'яку монетарну політику, а такі, що розвиваються, для рефінансування внутрішнього в національній і зовнішнього боргу в іноземній валюті м'яку і сувору політику відповідно.

Іншим аспектом є застосування контрциклічних антикризових заходів та інструментів підтримки фінансового сектору, підвищення фінансової стійкості і зміцнення можливостей його банківського сегмента надавати фінансову підтримку економіці. Всесвітній банк виокремлює чотири напрями підтримки: надання ліквідності та пом'якшення грошово-кредитних умов; підтримка банківського сектору і його позичальників; стабілізація фінансових ринків і підтримка небанківських фінансових інститутів та платіжних систем⁸⁴⁷.

Так, до інструментів першого напряму підтримки належать, перш за все, контрциклічний буфер капіталу — накопичення банками додаткового обсягу резервів базового капіталу для його подальшого використання для

⁸⁴⁵ Уоскин В. М. Пандемия COVID-19: реакция мировых центральных банков на экономический спад. 2021. URL : https://www.imemo.ru/index.php?page_id=1248&file=https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meimo/02_2021/07-USOSKIN.pdf.

⁸⁴⁶ Нестандартная политика в экстраординарных условиях: лечим или калечим? URL : <https://econs.online/articles/opinions/nestandart-politika-v-ekstraordinarnykh-usloviyah>.

⁸⁴⁷ Доклад об экономике России / Группа Всемирного банка. 2020. Июль. URL : <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34219/Russia-Recession-and-Growth-Under-the-Shadow-of-a-Pandemic-RU.pdf>.

стримування надмірної кредитної активності банків під час економічного піднесення або її стимулювання за зміни економічного циклу⁸⁴⁸. Практика пруденційного регулювання в умовах пандемії свідчить про надання дозволу його повного використання (Великобританія), тимчасове зняття вимог до капіталу і можливість використання частини буферу (Австралія), звільнення від виконання додаткових вимог резервування (Бразилія) тощо. Тобто для подолання ризику достатності капіталу банків контрциклічний буфер повинен бути доступним на тривалий час задля покриття можливих збитків, підтримки ліквідності і недопущення кредитної кризи. Означене ставить питання можливості перегляду вимог до капіталу для постпандемічного розвитку в середньостроковій перспективі.

У напрямі підтримки банківського сектору і його позичальників, поряд із відзначеною вище кредитною підтримкою, має значення включення до фінансово-економічного механізму методів оптимізації кредитних ризиків, урахуваючи те, що ускладнення макроекономічних умов сповільнює споживче кредитування і погіршує якість кредитного портфеля внаслідок втрати платоспроможності і низької кредитної дисципліни позичальників, відсутності прямого контакту з ними і труднощів дистанційного стягнення заборгованості, що викликає зростання проблемних кредитів і змушує банки покривати кредитні збитки за рахунок власних резервів.

За таких обставин у рамках фінансово-економічного механізму доцільним стає вжиття заходів, використання методів та інструментів підвищення ефективності кредитування, зокрема: аналітичної і комплексної оцінки кредитних ризиків; проведення аналізу кредитного портфеля і розроблення стратегічної програми його реструктуризації, ідентифікація трансакцій і банківських операцій, які підлягають списанню в результаті реструктуризації; виявлення і моніторингу найбільш уразливих клієнтів із подальшою їхньою сегментацією на основі аналізу даних поточних рахунків, поведінкової аналітики та інформації відкритих джерел; за принципом фінансової прозорості розкриття інформації про очікувані кредитні втрати згідно з вимогами МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти», прогнозування й обмеження очікуваних кредитних втрат за сценарним підходом, спираючись на оцінку їхнього впливу на достатність капіталу, профіль карти ризиків, фінансовий стан банку та аналіз потенційних стратегічних змін майбутнього розвитку; управління портфелем проблемних кредитів шляхом оптимізації балансу банку, в тому числі продажу боргового портфеля, попередньо провівши аналіз його структури з метою оптимальної

⁸⁴⁸ Основные требования Совета Европы к банковскому сектору. URL : <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/banking-union/single-rulebook/capital-requirements>.

сегментації і різних опцій продажу активів банку, відкривши канал доступу широкому колу потенційних інвесторів.

Управління структурою балансу банку повинно передбачати проведення оцінки якості активів (AQR) і стрес-тестування банків, оптимізацію структури й удосконалення правил управління активами і пасивами адаптивно до фаз пандемічної кризи. Під час постпандемічного відновлення важливим залишається подальше впровадження рекомендацій «Базелю III» стосовно пруденційних нормативів ліквідності — короткострокового (LCR — Liquidity Coverage Ratio) і довгострокового (NSFR — Net Stable Funding Ratio) на рівні 100 % з метою забезпечення стійкості банківського сектору, підвищення якості капіталу, посилення ліквідності банків, ураховуючи те, що в деяких країнах у рамках антикризових програм регулятори тільки почали їх застосування або пом'якшили вимоги і знизили до рівня 60 %^{849, 850}.

Відновлення прибутковості включає підвищення операційної ефективності банку, зокрема реструктуризацію операційних витрат і визначення основних факторів оптимізації з метою визначення цільового рівня для підготовки до відстеження їхніх змін на етапі постпандемічного відновлення і подальшого розвитку банку. У цьому контексті необхідним є відстеження поведінкової активності клієнтів та ефективності їхньої міграції до цифрових каналів доступу для одержання персоналізованих банківських продуктів і послуг, що ставить питання оптимізації мережі, трансформації бізнес-моделей і впровадження інноваційних технологічних практик у відділеннях банку.

Стосовно підтримки небанківського сегмента фінансового сектору. Виклики пандемічної кризи виявили провали регулювання небанківських фінансових посередників щодо забезпечення фінансової стабільності⁸⁵¹. Ураховуючи їхню роль у сучасній екосистемі фінансового посередництва, доцільним стає поширення на них макропруденційного підходу, відкриття доступності засобів підтримки ліквідності з боку центральних банків, формування здатності протистояти вразливостям і ризикам за рахунок введення інструментів буферів капіталу та ліквідності для підтримки їхньої платоспроможності. Водночас необхідним є забезпечення ними про-

⁸⁴⁹ Новые нормативы LCR и NSFR усилят устойчивость банков к краткосрочным и долгосрочным шокам ликвидности. URL : https://finport.am/full_news.php?id=44159&lang=2.

⁸⁵⁰ Отчет о финансовой стабильности Казахстана. 2020. URL : <https://nationalbank.kz/file/download/68729>.

⁸⁵¹ Небанковский финансовый сектор: как регулировать. URL : <https://econs.online/articles/finansy/nebankovskiy-finansovyy-sektor>.

зорої структури власності, підвищення якості фінансової та статистичної звітності, виконання вимог фінансового моніторингу, посилення якості корпоративного управління та системи внутрішнього контролю, підвищення операційної ефективності тощо⁸⁵².

Таким чином, дієвість фінансово-економічного механізму забезпечення фінансової стабільності в умовах епідеміологічних викликів, залежно від фаз пандемічної кризи, передбачає адаптивну координацію реалізації фіскальної і монетарної політик, використання фінансових інструментів для невідкладного стримування економічних наслідків впливу, забезпечення короткострокового постпандемічного відновлення і середньострокового розвитку фінансового сектору шляхом управління ризиками середньострокової фінансової стабільності та зміцнення його інституційної структури, удосконалення регулювання і нагляду.

5.3. ФІСКАЛЬНА ПІДТРИМКА ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ДЛЯ ПОСТПАНДЕМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ

Початок 2020 року відзначився історично високим ступенем невизначеності внаслідок безпрецедентного явища глобального цивілізаційного масштабу пандемії COVID-19, що порушило випробуваний часом рух речей, сталість основних принципів економічних систем і відносин, реальність перспектив і довгострокових моделей економічного зростання, механізмів оперативного реагування в забезпеченні фінансової стабільності. У своєму швидкому реагуванні країни світу продемонстрували активність інструментів монетарної, бюджетної і фіскальної політик, які не дозволили коронавірусній кризі перетворитись на фінансову. Під час пандемії за рахунок монетарних і фіскальних інструментів розвинуті країни світу мобілізували на підтримку національних економік ресурсів до 20—25 % ВВП, у той час як бідні, на жаль, — лише 1 % ВВП⁸⁵³.

⁸⁵² Звіт про фінансову стабільність / Національний банк України. 2020. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2020-H2.pdf?v=4.

⁸⁵³ Reforming the International Trading System for Recovery, Resilience and Inclusive Development. 2021. URL : <https://www.bu.edu/gdp/2021/05/12/reforming-the-international-trading-system-for-recovery-resilience-and-inclusive-development>.

Вибір стандартних і впровадження нестандартних монетарних інструментів залежав від ступеня використання потенціалу перших у докризовий період, довірою до монетарної політики і вразливістю економіки, дієвістю самих інструментів. Так, до переліку нестандартних увійшли інструменти за напрямками: зниження рівня відсоткової ставки, наприклад зниження ключової ставки або викуп цінних паперів; підтримка ліквідності і розширення ресурсного потенціалу банків — програми цільового рефінансування, інструменти довгострокового кредитування банків і фінансових установ; валютні свопи з банками і свопи процентних ставок центральних банків з банками та ін.; стабілізації ситуації на валютному ринку — валютні інтервенції та обмеження, відстрочення (заборона) виплат дивідендів, введення своп-ліній / репо-ліній з МФО та іншими центральними банками та ін.; стимулювання кредитування адміністративними засобами — введення регуляторних і наглядових послаблень для банків, обмеження ставок за кредитами, кредитні канікули та ін.⁸⁵⁴ Таким чином центральні банки пом'якшали монетарну політику без підвищення інфляційних ризиків, а застосовані інструменти оперативно попередили можливість значних довгострокових втрат і підтримали фінансові умови для підтримки економічної активності.

Відмітимо, що під час коронакризи спостерігаємо зміщення акценту з монетарної на фіскальну політику⁸⁵⁵, це підтверджує той факт, що пакет фіскальних інструментів перевищив за обсягом майже удвічі той, що був застосований під час фінансової кризи 2008 року⁸⁵⁶. В умовах економічного спаду 2020 року саме фіскальні інструменти дієво підтримали економічну активність у більшості країн світу, які ставили за завдання найшвидше надходження коштів до тих, хто мав у них гостру нагальну потребу, створення умов для швидкого постпандемічного відновлення економіки у відповідь на уповільнення економічного розвитку.

Так, 2020 року в Україні зменшення ВВП становило -4 %, у Казахстані — -1,9 %, натомість в Іспанії — -11 %, Великобританії — -10 %, Італії — -8,9 %, Німеччині — -4,9 %. Менш від'ємні темпи в Україні можна пояснити накопиченням певної міцності після кризи 2014 року, зокрема, суттєво збільшено міжнародні резерви НБУ (26,6 млрд дол. США на березень 2020 р.),

⁸⁵⁴ Петрик О. И., Ребрик М. А. Как центральные банки мира реагируют на развитие кризиса COVID-19. URL : <https://zn.ua/macrolevel/nestandartnye-reshenija-dlja-nestandartnykh-vremen.html>.

⁸⁵⁵ Луцкая Е. Е. Проблемы выработки антикризисной стратегии для преодоления пандемии коронавируса и ее последствий. URL : http://inion.ru/site/assets/files/5861/vyrabotki_antikrizisnoi_strategii_dlia_preodolenia_pandemii_koron.pdf.

⁸⁵⁶ Потерянные годы: долгосрочное влияние пандемии. URL : <https://econs.online/articles/ekonomika/poteryannye-gody-dolgosrochnoe-vliyanie-pandemii>.

поліпшилились показники капіталізації українських банків, у структурі товарного експорту зростає частка аграрної і харчової продукції (44,3 %), досягнуто помірний рівень боргового навантаження, відбулось зміцнення курсу національної валюти до основних валют^{857, 858}.

Різним було реагування фінансової політики розвинутих країн світу на виклики пандемії коронавірусу. Зокрема, антикризовий пакет (січень 2020 — квітень 2021 років) коштував Великобританії 16,2 % ВВП (майже в десять разів більше, ніж під час фінансової кризи 2008—2009 і 2009—2010 років), Канаді — майже 15 % ВВП, США — трохи більше ніж 25 % ВВП, Іспанії, Франції та Італії — менше ніж 10 % ВВП, Греції і Ірландії — по 8 % ВВП, Словенії та Угорщині — 7 % ВВП. Найменші фінансові стимули були в Румунії та Словаччині — до 2 % ВВП у кожній країні. Значна частина фінансових ресурсів, наприклад у Великобританії, була спрямована на підтримку медичної галузі та працездатного населення, яке втратило роботу. Натомість у США найбільша увага приділялась домогосподарствам. Такий підхід захистив не тільки доходи домогосподарств і бізнесу, а й податкові надходження, зменшення яких відбулось набагато менше, ураховуючи різке падіння ВВП⁸⁵⁹.

Антикризові пакети порятунку від пандемії включали нетрадиційні фінансові інструменти (кредити, гарантії та інші форми квазіфінансової підтримки), що за обсягами стало зіставно зі звичайними податковими пільгами і субсидіями. Так, кредити надавали малому і середньому бізнесу, проте їхня кінцева вартість не є остаточно визначеною, але її третина в підсумку, цілком можливо, буде покрита платниками податків.

Пом'якшення бюджетної політики дозволило країнам брати кредити за рахунок державного боргу. Таким чином, станом на початок 2021 року розвинуті країни світу значно збільшили валовий зовнішній борг, який, наприклад у США, досягнув 99,6 % ВВП (21 358,3 млрд дол. США), Німеччині — 170,6 % ВВП (6 559,4 млрд дол. США), Італії — 138,2 % від загального показника економічного розвитку (2 765,9 млрд дол. США), Іспанії — 190,9 % ВВП (1 394,1 млрд дол. США), Франції — 115,7 % ВВП (2 650,1 млрд євро). Зокрема, у Франції таке зростання боргу і бюджетного дефіциту в 9,2 % (211,5 млрд євро) відбулось уперше з 1949 року⁸⁶⁰.

⁸⁵⁷ Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни. Підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку. URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=207b0ea0-8a87-48ac-b332-42732e4021b9>.

⁸⁵⁸ Жаліло Я. А., Базилюк Я. Б., Ковалівська С. В., Коломієць О. О. Україна після коронакризи: шлях одужання : наукова доповідь / НІСД. 2020. 304 с.

⁸⁵⁹ Office for Budget Responsibility. Fiscal risks report. 2021. July. URL : https://obr.uk/docs/dlm_uploads/Fiscal_risks_report_July_2021.pdf.

⁸⁶⁰ Франция столкнулась с рекордным бюджетным дефицитом. URL : <https://regnum.ru/news/economy/3226648.html>.

У відповідь на виклики пандемії уряди країн у березні 2020 року прийняли нормативно-правове регулювання. Так, у США було ухвалено Федеральний закон «Про допомогу, пом'якшення та економічну безпеку при коронавірусі», а в подальшому ще п'ять законів на підтримку населення та економіки; Італії — Закон «Заходи щодо зміцнення Національної служби охорони здоров'я та економічної підтримки сімей, працівників і підприємств, пов'язаної з надзвичайною ситуацією, викликаною COVID-19»; Іспанії — королівський указ з основними положеннями пакета підтримки економіки; у Великобританії, Німеччині, Південній Кореї, Франції — правки до бюджету на 2020 рік⁸⁶¹.

Стосовно обсягів бюджетної підтримки і джерел фінансування відмітимо, що для реалізації програми підтримки уряд США спрямував 2,2 трлн дол. США 2020 року і 3,4 трлн дол. США 2021-го. Джерелами фінансування програми антикризових заходів є підвищення податків, запозичення, сеньйораж (фінансування витрат за рахунок інфляції). Урядом Італії збільшено витрати бюджету на 2020 рік обсягом 25 млрд євро шляхом випуску державних цінних паперів, що, цілком вірогідно, вплине на зростання дефіциту до 2,5 % ВВП. Також затверджено збільшення витрат на обслуговування державного боргу до 2031 року. У бюджеті 2020—2021 років Великобританії для реалізації антикризових заходів передбачено 50 млрд ф. ст. (2,3 % ВВП), поряд з іншими джерелами фінансування за рахунок додаткових аукціонів державних облігацій на суму 45 млрд ф. ст. у квітні 2020 року.

Щоб уникнути корпоративних банкрутств і масових скорочень робочих місць, уряд Франції був змушений вдатися до масової підтримки економіки. Унаслідок цього державні витрати збільшилися на 5,5 % (73,6 млрд євро). Водночас зниження економічної активності у країні призвело до зменшення доходів, які впали на 5 % (63,1 млрд євро) через зниження доходів від податків і соціальних внесків.

Зауважимо, що, ураховуючи надзвичайні обставини, уряди зупинили дію бюджетних правил, які обмежують обсяги залучених запозичень. Так, Німеччина, де після фінансової кризи було встановлено бюджетне правило на можливість запозичень для фінансування структурного дефіциту не більше ніж 0,35 % ВВП, 2020 року ухвалила додатковий бюджет, який перевищував максимально допустимий поріг на 120 млрд євро. Протягом 2021 року уряд продовжує м'яку бюджетну політику, і зростання витрат триває, рівень яких знов закріплено додатковим бюджетом⁸⁶².

⁸⁶¹ Международный опыт бюджетной поддержки экономики в условиях пандемии. URL : https://cesi.tatarstan.ru/rus/file/pub/pub_2321851.pdf.

⁸⁶² Бюджетная политика: новый поворот. URL : <https://econs.online/articles/opinions/byudzhnaya-politika-novyy-povorot>.

Більшість країн не передбачали заходи підтримки фінансового та банківського секторів за рахунок бюджету. Підтримка реального сектору та МСБ включає гарантії і пільгові умови кредитування, відтермінування та зменшення платежів оподаткування, відміну штрафів і пені, інші заходи. Має місце застосування механізму субсидій і грантової підтримки для галузей, які найбільш постраждали внаслідок коронакризи, і спеціальні заходи підтримки охорони здоров'я.

Країни, що розвиваються, також мають значний державний борг, зокрема, Польща — 372 млрд дол. США (62,8 % ВВП), Естонія — 28,7 млрд дол. США (91,4 % ВВП), Латвія — 43,2 млрд дол. США (127 % ВВП), Литва — 42,1 млрд дол. США (79,7 % ВВП), Мексика — 462,5 млрд дол. США (36,4 % ВВП).

Змушені були звернутись до зовнішніх запозичень і країни пострадянського простору, їхній зовнішній борг зріс і становить: Білорусь — 42,1 млрд дол. США (66,8 % ВВП), Росія — 470,1 млрд дол. США (27,6 % ВВП), Грузія — 20,3 млрд дол. США (114,3 % ВВП), Молдова — 8,4 млрд дол. (69,9 % ВВП), Україна — 125,7 млрд дол. США (81,7 % ВВП)⁸⁶³. Фіскальні інструменти підтримки і постпандемічного відновлення економіки країн пострадянського простору представлено в *табл. 5.7*.

Таблиця 5.7

Фіскальні інструменти підтримки і постпандемічного відновлення економіки

Країна	Система інструментів
Україна	державні витрати 2,3 млрд дол. США (1,6 % ВВП); адресна фінансова підтримка МСП, можливість отримання кредитів до 110 тис. дол. США для поповнення обігових коштів, фінансування інвестиційних проектів і збереження працівників, анонсовано кредити до 5 млрд грн з нульовою процентною ставкою і гарантією держави в розмірі 80 %; одержання виплат допомоги з часткового безробіття; кредитні канікули; заходи соціальної підтримки населення
Азербайджан	державні витрати 2 млрд дол. США (4 % ВВП); державні гарантії щодо 60 % суми кредитів і субсидування процентних ставок до 50 % для деяких категорій нових кредитів, субсидування процентних ставок у розмірі 10 % витрат на виплату відсотків за непогашеними кредитами протягом одного року; введено тимчасові податкові пільги і канікули для підприємств, а саме скасування земельного і майнового податку протягом року, зниження розміру податку на прибуток і відрахувань на соціальне страхування; створено онлайн-платформу для зарахування фінансової підтримки з виплати заробітної плати; додаткова фінансова допомога в розмірі місячного фонду заробітної плати для тих, хто зберіг працівників; соціальні виплати і допомога населенню

⁸⁶³ Який валовий зовнішній борг накопичила Україна та інші держави. 2021. URL : https://www.slovoidilo.ua/2021/04/07/infografika/ekonomika/yakyj-valovuj-zovnishnij-borh-nakopychyla-ukrayina-ta-inshi-derzhavy?gclid=Cj0KCQiAzFuNBhCGARIsAD1nu-CSkiYV9RQKhBruBNliRh3mJUiQ8ATDe4uvMz_ImU9X-1PDadBYHkaAkqjEALw_wcB.

Країна	Система інструментів
Казахстан	державні витрати 11,9 млрд євро (8,5 % ВВП); пільги оподаткування, відтермінування платежів за кредитами, фінансування підприємницьких проектів, сприяння зайнятості, затвердження фіксованих роздрібних цін на продовольчі товари життєзабезпечення населення, виплати на компенсацію втрати доходу
Вірменія	державні витрати 340 млн дол. США (2,5 % ВВП); кредити на пільгових умовах для виплати зарплат, оплати обладнання, імпорту продовольства і сировини, сплати податків, зборів та оплати комунальних послуг; програма підтримки МСП з отриманням кредиту із шестимісячним відстроченням платежу і без нарахування відсотків протягом перших двох років; субсидювання процентних ставок і механізмів спільного фінансування; надання субсидій на виплату заробітної плати на кожного п'ятого працівника; соціальна підтримка в розмірі близько 140 дол. США для громадян з обмеженим доходом, які втратили роботу; фінансова підтримка вагітним жінкам, малозабезпеченим сім'ям, студентам та ін.; створення 1 тис тимчасових робочих місць у сільському господарстві
Узбекистан	державні витрати 950 млн євро (1,5 % ВВП); зниження ставок — гуртова торгівля алкогольною продукцією і зборів на право її здійснення, соціальний і фіксований податок для індивідуальних підприємців, водні ресурси для цілей сільського господарства; відтермінування на визначений термін або звільнення від сплати податків — на майно, землю, водні ресурси, туристичного збору, матеріального прибутку благодійних організацій; зовнішні торгівельні операції — призупинення штрафних санкцій за прострочену дебіторську заборгованість, надання субсидій для компенсації частини транспортних витрат експортерів, упровадження прискореної процедури оформлення митних декларацій, дозвіл на експорт товарів без забезпечення гарантійного платежу, звільнення від сплати митних платежів і податку на лікарські засоби, медтехніку тощо; інші заходи — продовження терміну подання податкових декларацій для фізичних осіб, призупинення нарахування пені з податку на майно, землю, водні ресурси, відтермінування сплати за кредитами без нарахування штрафних санкцій для окремих категорій суб'єктів господарювання, звільнення від сплати орендної плати, заборона розторгнення трудової угоди за наявності дитини до 14 років, що захворіла на коронавірус, тощо.

Примітка. Сформовано за: Оніщенко Г. Інструменти фіскальної політики України в умовах пандемії COVID-19. *Институциональное развитие социально-экономических и финансовых систем: национальная экономика в глобальной среде : материалы XI Международной научно-практической конференции*, г. Самарканд, 11—12 июня 2021 г. Самарканд : СамИЭС, 2021. С. 412—417.

Подальше домінування збільшення державних державного боргу і витрат при зменшенні фіскального простору матиме певні наслідки⁸⁶⁴ і може призвести до втрати фіскальної стабільності.

⁸⁶⁴ Долговая зона: чем может угрожать экономике Европы рекордный рост дефицита бюджета. URL : <https://russian.rt.com/business/article/739793-evropa-byudzhnet-dolg>.

Фіскальний простір окреслює можливості урядів отримати і використати додаткові бюджетні ресурси для досягнення визначеної мети з урахуванням обмежень, зумовлених потребою дотримання фіскальної стійкості в середньо- і довгостроковому періодах⁸⁶⁵. Натомість М. Хортон і А. Іванова вважають, що фіскальний простір — це простір маневру в бюджеті держави, що дозволяє зрівноважити пропозицію бюджетних ресурсів із потребами без значного зростання ризику порушення стійкості його фінансового стану або стабільності економіки⁸⁶⁶.

З погляду Дж. Острі, Р. Гошатиш та інших науковців, фіскальний простір — це здатність фінансування бюджетного дефіциту за умови відсутності виникнення негативних ефектів шляхом зниження ділової активності приватного сектору економіки, різкого збільшення вартості фінансування і фіскальної стійкості⁸⁶⁷. Бачимо, що дослідники підкреслюють важливість фіскального простору для підтримки фіскальної стійкості, фінансової стабільності та економічного зростання. Крім того, доведено існування взаємозв'язку між фіскальним простором і контрциклічною фіскальною політикою⁸⁶⁸, яка може стати як засобом макроекономічної стабілізації, так і ризиком для фінансової стабільності, що ставить питання про фіскальну стійкість. Погляд на сутність фіскальної стійкості переважно розкривається через стійкий характер фіскальної політики, коли поточна вартість майбутніх первинних профіцитів дорівнює поточному рівню боргу⁸⁶⁹, або через стійкість бюджетно-податкової політики стосовно відношення боргу до ВВП, платоспроможності та обмеження зростання боргу⁸⁷⁰.

Фіскальна політика, орієнтована на стабільність, дозволяє згладжувати циклічні коливання економічної активності і підтримувати пом'якшення посткризових наслідків, спираючись на певні принципи (табл. 5.8).

⁸⁶⁵ Єфименко Т. І. Формування фіскального простору економічних реформ. *Фінанси України*. 2011. № 4. С. 3—23.

⁸⁶⁶ Horton M., Ivanova A. The Size of the Fiscal Expansion: An Analysis for the Largest Countries. 2009. Feb. URL : <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2009/020109.pdf>.

⁸⁶⁷ Jonathan D. Ostry, Gghosh Atish R., Kim Jun I., Mahvash S. Quareshi Ostry J. Fiscal Space. *IMF Working Paper*. 2010.

⁸⁶⁸ Лактіонова О. А. Гнучкість фіскальної політики в умовах циклічного розвитку економіки. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 308–319.

⁸⁶⁹ Krejdl A. Fiscal Sustainability — Definition, Indicators and Assessment of Czech Public Finance Sustainability. *Working Papers*. 2006. № 3 / Czech National Bank.

⁸⁷⁰ Keliuotyė-Staniulėnienė G. Fiscal sustainability and its impact to financial stability in Lithuanian and other new member states of the European Union. *Ekonomika*. 2015. Vol. 94 (2). URL : <https://pdfs.semanticscholar.org/3033/62a57b6f74f8e29c7e17a6d0378ce618980.pdf>.

Принципи фіскальної політики, орієнтованої на стабільність

Принцип	Принцип передбачає...
Принцип прозорості	визначення цілей та реалізація фіскальної політики з максимально відкритою публікацією для громадськості достатньо повної інформації про стан державних фінансів з дотриманням правил національної безпеки та конфіденційності
Принцип стабільності	процес формування фіскальної політики узгоджено з основною економічною метою задля стабільного зростання та зайнятості населення
Принцип відповідальності	керування державними активами, зобов'язаннями та фіскальними ризиками з метою забезпечення стійкості фіскального стану в довгостроковій перспективі
Принцип справедливості	керування, враховуючи фінансові наслідки для майбутніх поколінь, а також вплив на населення в поточному періоді
Принцип ефективності	використання ресурсів так, щоб забезпечити співвідношення ціни та якості, як найкраще використовувати державні активи

Примітка. Сформовано на підставі опрацювання: The Code for Fiscal Stability. URL : <https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/UnitedKingdom-CodeOfFiscalStability1998-English.pdf>.

Підтримка фіскальної стабільності повинна базуватись на зваженій оцінці її рівня, враховуючи короткострокову і довгострокову перспективу. Так, наприклад, за методологією оцінки фінансової стабільності штатів США, поряд з іншими індикаторами, враховується довгострокова і короткострокова фіскальна стабільність. Довгострокова фіскальна стабільність відображає здатність держави фінансувати поточні власні зобов'язання для забезпечення сталого розвитку, покривати довгострокові пенсійні зобов'язання і випускати облігації за певною ціною відповідно до кредитного рейтингу, а короткострокова передбачає збалансованість бюджету і доступ до капіталу в обсягах, достатніх для покриття короткострокових зобов'язань⁸⁷¹.

За методичним підходом Європейської комісії⁸⁷² показником фіскальної стійкості є сукупність індикаторів:

— «фіскального стресу» (S0, короткостроковий період) — використовує одинадцять показників, які охоплюють основні джерела макроекономічних дисбалансів⁸⁷³;

⁸⁷¹ Short-Term Fiscal Stability Rankings. URL : <https://www.usnews.com/news/best-states/rankings/fiscal-stability/short-term>.

⁸⁷² Fiscal Sustainability Report / European Commission. 2012. URL : http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2012/pdf/ee-2012-8_en.pdf.

⁸⁷³ Roy R., Heuty A., Letouze E. Fiscal space for what? Analytical issues from a human development perspective. 2007. URL : <http://www.undp.org>.

— «фіскальний розрив» (S1, середньостроковий період) — визначає процентне збільшення доходів уряду або скорочення його видатків, потрібних для балансування державних фінансів у довгостроковому періоді, розраховується на прогнозах економічного зростання, процентних ставок і сальдо бюджету. Результат оцінюється за інтервальним підходом, коли країні присвоюється рівень ризику: низький — якщо значення індикатора менше за нуль; середній — якщо значення знаходиться між 0 і 3; високий — якщо значення більше ніж 3. За середнього рівня ризику рекомендується структурне коригування первинного балансу до 0,5 п. п. ВВП на рік, а за високого — більш ніж 0,5 п. п. ВВП на рік⁸⁷⁴;

— фіскальні ризики, пов'язані зі старінням населення (S2, довгостроковий період) — оцінює довгострокові проблеми, показує необхідність коригування поточного структурного первинного балансу, коли поточні і майбутні урядові доходи, включаючи державний борг, відповідають майбутнім витратам, у тому числі додатковим витратам, які пов'язані зі старінням населення. Рівень ризику присвоюється залежно від значення індикатора: низький — якщо значення менше за 2; середній — якщо значення між 2 і 6; високий — якщо значення більше ніж 6. Високе значення індикатора вказує на більш значне фіскальне коригування і коригування ризику фіскальної стійкості.

Використовуючи дані Міністерства фінансів України⁸⁷⁵, розрахунок на початок 2020 року фіскальної стійкості для України показав, що індикатор фіскального розриву протягом 2009—2013 років дорівнював 2,25 % ВВП (середній рівень фіскального ризику), 2014—2019 років — 5,91 % ВВП (високий рівень фіскального ризику), 2019—2023 років — -1,08 % ВВП (низький рівень фіскального ризику). Проте уточнення розрахунків на кінець 2021 року, урахуовуючи дані пандемічних 2020—2021 років і прогнозів на 2022—2023 роки, показали, що стартова обтяжливість боргу становить -0,497 % ВВП (проти -0,581 % ВВП на початку 2020 року), що можна вважати результатом деякого поліпшення макроекономічних умов обслуговування державного боргу. Зміна значення доступності цільового рівня боргу з від'ємного -0,477 % ВВП на 4,53 % ВВП вказує на додаткове структурне навантаження на державні фінанси за наслідками пандемії. Фіскальний розрив становив 4,04 % ВВП, що підтверджує високий рівень

⁸⁷⁴ Пашкевич І. Мировой опыт оценки фискальных рисков. *Банковский вестник*. 2017. С. 58—63. URL : <https://www.nbrb.by/bv/articles/10373.pdf>.

⁸⁷⁵ Державний бюджет України / Міністерство фінансів України. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/>.

фіскального ризику і вказує на необхідність фіскального коригування більше ніж на 0,5 % ВВП щорічно протягом 2022—2023 років. Отже, індикатор фіскального розриву України засвідчує нестійкість державних фінансів у середньостроковій перспективі. Чинниками дестабілізації стали економічна криза 2014—2015 років і пандемія коронавірусу 2020—2021 років, на подолання яких потрібні значні державні витрати.

Розрахунок індексу фіскальної вразливості для оцінки фіскальної ситуації здійснено за субіндексами ключових фіскальних змін і показників управління, які оцінюють структуру державних активів і пасивів, вплив на збільшення чи зменшення ризику рефінансування (табл. 5.9).

Таблиця 5.9

Показники, що використовуються для обчислення індексу фіскальної вразливості

Показники	Роки		
	2019	2020	2021
<i>Ключові фіскальні показники (F1)</i>			
Співвідношення ставки обслуговування державного боргу і темпу приросту номінального ВВП	1,011	0,964	1,039
Валовий борг, % ВВП	83,5	81,7	75,9
Структурний первинний баланс, % ВВП	2,5	-1,8	2,9
Значення F1	8	1,35	5,9
<i>Показники управління (F2)</i>			
Короткострокові боргові зобов'язання / Загальний борг	14,2%	14,8%	28,2%
Частка боргу в національній валюті, % від ВВП	41,0%	38,0%	37,19%
Частка боргу в іноземних валютах, % від ВВП	59,0%	62,0%	62,81%
Зовнішній борг / Валовий борг	58%	59,4%	57,9%
Значення F2	1,24	7,34	7,01
Індекс фіскальної вразливості	4,6	4,35	6,5

Примітка. Побудовано за: Пашкевич И. Мировой опыт оценки фискальных рисков. *Банковский вестник*. 2017. С. 58—63. URL : <https://www.nbrb.by/bv/articles/10373.pdf> ; Державний бюджет України / Міністерство фінансів України. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov> ; Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2021—2024 роки. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-serednostrokovu-strategiyu-upravlinnya-derzhavnim-borgom-na-2021-2024-roki-zatverdzheno> ; Макроекономічний прогноз на 2022—2024 роки. URL : https://mof.gov.ua/uk/macroeconomic_forecast_for_2020-2022-379.

Використовуючи підхід нормування і вагових коефіцієнтів для значень ключових фіскальних показників і показників управління, отрима-

но значення індексу фіскальної вразливості, який 2019 року дорівнює 4,6; 2020-го — 4,35; 2021-го — 6,5. За методичним підходом прийнято, якщо індекс у межах до 5, то рівень фіскальної вразливості є «помірний», якщо від 5 до 7 — «загрозливий», більше ніж 7 — «високий». Тобто рівень фіскальної вразливості у 2019—2021 роках змінився з помірною на загрозливий, чинниками чого стали сповільнення темпів приросту ВВП України, збільшення валового боргу щодо ВВП, зміни у структурному первинному балансі, збільшення бюджетних видатків на підтримку медичної галузі, МСБ, соціальну підтримку населення та інше.

Ураховуючи необхідність подолання накопичених дисбалансів в управлінні державними фінансами, які тільки загострилися під час пандемії, а також пом'якшення економічного та соціального її впливу і забезпечення постковідного відновлення, країни світу ухвалюють певні концептуальні і стратегічні рішення.

Європейським Союзом створено Фонд відновлення та стійкості (RRF — Recovery and Resilience Facility), який ставить за мету підвищення стійкості європейських економік і суспільства до впливу пандемії, а також їхню кращу підготовленість до викликів і можливостей переходу до зеленої зони та цифрової економіки. Фондом передбачається спрямування до 672,5 млрд євро на підтримку інвестицій і реформ у ЄС⁸⁷⁶.

Кожною країною ЄС розроблено плани відновлення та стійкості на основі рекомендацій Ради ЄС, які спирались на всебічний аналіз макроекономічної ситуації, їхнього економічного стану та реалізації ініціатив реагування на кризу пандемії COVID-19 на національному рівні. Наприклад, план економічного відновлення та зміцнення соціальної стійкості Німеччини отримав від Європейської комісії позитивну оцінку і грант розміром 25,6 млрд євро від RRF для реалізації найважливіших інвестиційних і реформаторських заходів відновлення країни після пандемії COVID-19. Цей план включає заходи реагування на кліматичні зміни і цифрову трансформацію за такими напрямками: 1) забезпечення екологічного «зеленого» переходу (42 % асигнувань) — декарбонізація промисловості з особливим наголосом на відновлюваний водень, інвестиції у стійку електромобільність і реконструкцію житлових будинків для підвищення їхньої енергоефективності; 2) перехід до цифрових технологій, мікроелектроніка і хмарні технології (52 % асигнувань) — підтримка цифрової трансформації

⁸⁷⁶ Recovery and Resilience Facility. URL : https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery-coronavirus/recovery-and-resilience-facility_en#national-recovery-and-resilience-plans.

державних послуг, охорони здоров'я і бізнесу, розвитку людського капіталу та інвестиції в передові цифрові технології, з компонентом цифровізації освіти; 3) підвищення економічної та соціальної стійкості — реформи та інвестицій для сприяння розв'язанню всіх чи значної частини економічних та соціальних проблем (зниження адміністративного навантаження, цифровізації освіти, підтримка студентів з обмеженими можливостями, поліпшення догляду за дітьми, підвищення прозорості пенсій і стримування збільшення податкового клину)⁸⁷⁷. Німеччина очікує отримання таких ефектів до 2026 року — зростання ВВП на 0,7 %, створення 135 тис. робочих місць, закупівля 560 тис. автомобілів з нульовим або низьким рівнем шкідливих викидів, цифрова доступність більш ніж 115 федеральних і 100 регіональних державних послуг тощо.

Наприклад, у листопаді 2021 року пройшло обговорення Концепції управління державними фінансами Республіки Казахстан до 2030 року, де передбачається впровадження нових бюджетних правил та інструментів зі стабілізації ключових показників бюджету⁸⁷⁸.

У свою чергу, в Україні реагування на виклики пандемії здійснюється через поправки до бюджету і в рамках заходів Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2021—2024 роки⁸⁷⁹. Зокрема, фіскальна політика 2021 року була суворішою проти політики 2020-го, яка відчутно підтримувала економіку. Це дозволило 2021 року знизити бюджетний дефіцит України до 4 % ВВП і накопичити значні обсяги коштів для фінансування майбутніх витрат⁸⁸⁰. Оцінка основних положень Бюджету України на 2022 рік свідчить, що темпи посткризового відновлення залежать від збереження достатніх монетарних і фіскальних стимулів. Прогнозується, що дефіцит бюджету 2022 року становитиме 3,5 % ВВП, а подальша фіскальна консолідація у 2023—2024 роках дозволить скоротити дефіцит бюджету 2024 року до 2,7 % ВВП. Передбачається, що граничний обсяг державного боргу до ВВП 2022 року буде 50,8 % ВВП із поступовим змен-

⁸⁷⁷ Germany's recovery and resilience plan. URL : https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/recovery-coronavirus/recovery-and-resilience-facility/germanys-recovery-and-resilience-plan_en#germanys-recovery-and-resilience-plan.

⁸⁷⁸ Концепцію управління государственными финансами разработали в Казахстане. URL : <https://www.zakon.kz/5090324-kontseptsiyu-upravleniya.html>.

⁸⁷⁹ Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2021—2024 роки. URL : https://www.mof.gov.ua/uk/news/uriadom_zatverdzheno_serednostrokovu_strategiiu_upravlinnia_derzhavnim_borgom_na_2021-2024_roki-3224.

⁸⁸⁰ Дефіцит бюджету буде меншим, ніж планувалося, — близько 4 % ВВП / Національний банк України. URL : <https://finbalance.com.ua/news/nbu-defisit-byudzhetu-bude-menshim-nizh-planuvalosya---blizko-4-vvp>.

шенням до 47,0 % ВВП 2023-го. Водночас Б. Данилишин наголошує, що «прискорене згортання стимулюючої фіскальної політики може зашкодити посткризовому відновленню економіки і створити ризики звуження податкової бази»⁸⁸¹. Свої застереження з цього приводу висловлює МВФ і застерігає, що для виходу економіки з кризи важливим є вибір часу залежно від фази коронакризи і швидкість скорочення дефіциту бюджету. При цьому рекомендується при планування фіскальних стратегій керуватись і досягати певних компромісів⁸⁸².

Для переходу до постковідної економіки у квітні 2021 року Міжнародний валютний фонд (МВФ) запропонував модель, наголошуючи, що фіскальна політика повинна залишатися гнучкою і підтримувальною, забезпечуючи управління боргом на керованому рівні в довгостроковій перспективі, виконуючи в середньостроковому періоді комплексну політику економічного відновлення і зміцнення соціальної стійкості, недопущення розгортання проблеми нерівності в доступності державних послуг і розриву в доходах.

Найбільше занепокоєння викликає стан зростання державного боргу за потреби скорочення державної підтримки унаслідок високої вартості запозичень. За даними МВФ, середнє значення валового боргу протягом 2021—2026 років для розвинутих країн світу може становити 121,48 % ВВП (проти 120,1 % ВВП 2020-го), країн, що розвиваються, — 69,63 % ВВП (проти 64,4 % ВВП 2020 р.), країни з низьким рівнем доходів, що розвиваються, — 47,2 % ВВП (проти 49,5 % ВВП 2020 р.)⁸⁸³. У зв'язку з цим виникають нові ризики для фіскальної політики, ступінь і вплив яких залежить за несприятливих умов від загального рівня вакцинації в кожній окремій країні і появи нових штамів вірусу, готовності і здатності їм протистояти. До таких відносять ризики: 1) тривалого економічного спаду — внаслідок відставання впровадження потрібних заходів, вимушене скорочення державної підтримки, що призведе до подальшого обмеження ділової активності і погіршення рівня зайнятості, а це — до втрати дохідності, дефіциту бюджету і зростання боргу; 2) зміни умов фінансування відповідно до спроможності країн до погашення зростаючого боргу і великих фінансових потреб, довіри з боку інвесторів до фіскальної політики, інфляційних

⁸⁸¹ Данилишин Б. Бюджет 2022: реалістичність та ризики. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/09/29/678271>.

⁸⁸² Fiscal Monitor, October 2021: Strengthening the Credibility of Public Finances. URL : <https://www.imf.org/en/Publications/%20FM/Issues/2021/10/13/fiscal-monitor-october-2021>.

⁸⁸³ Fiscal Monitor. 2021. April. URL : <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2021/03/29/fiscal-monitor-april-2021>.

очікувань тощо; 3) матеріалізації умовних зобов'язань — унаслідок проведення урядами заходів підтримки ліквідності через надання позик або гарантій, «вливання» капіталу тощо, що може призвести до послаблення державних балансів і не виключає сплески банкрутств державних підприємств; 4) нестабільність цін на сировинні товари — погіршення наповнення дохідної частини бюджетів, особливо країн із ресурсно орієнтованою економікою; 5) соціального невдоволення — зростання напруженості як внаслідок негативних наслідків пандемії, так і незадовільної урядової політики щодо програм підтримки, що послабить довіру до уряду і поставить під загрозу ефективність управління державними фінансами. Усі ці ризики перебувають у тісному взаємозв'язку.

Такі ризики вимагають розроблення надійної середньострокової фіскальної основи, поліпшення податкових правил або проведення податкових реформ із підвищеною прозорістю та механізмами підзвітності, що сприятиме екологічній, цифровій та інклюзивній трансформації економіки на постковідний період. Пріоритетами фіскальної політики цього періоду МВФ рекомендує вважати:

1. Ухвалення стратегії консолідації для створення короткострокового фіскального простору для більшого маневру з одночасним закріпленням фіскальної стійкості.

2. Відновлення тимчасово призупинених багатьом країнам фіскальних правил, що потребує введення чітких правил для збереження довіри до фіскальних структур, зменшення дефіциту та боргу нижче від затверджених норм.

3. Збільшення внутрішніх надходжень, удосконалення ефективності витрат і сприяння розвитку підприємництва через структурні реформи, удосконалення управління і верховенства права за напрямками цілей сталого розвитку.

4. Ухвалення середньострокової стратегії формування дохідної частини бюджету за умови координації цілей і заходів податкової політики та податкового адміністрування, що може включати заходи управління збиранням податків на додану вартість із своєчасним відшкодуванням (з передбаченням для домогосподарств із низькими доходами зміцнення соціального захисту), нарощування потенціалу для оподаткування майна, поступове розширення бази сплати податку на прибуток підприємств і фізичних осіб, у тому числі шляхом скасування дорогих податкових пільг, а також ефективного оподаткування видобувної промисловості та інших галузей. Ужиття комплексу таких заходів залежить від національ-

них податкових систем, наявності й розміру неформального сектору (тіньової економіки) та інших чинників, зокрема цифровізації податково-го адміністрування. Організація міжнародної співпраці з цього питання в рамках ухвалення SAF-T ОЕСР⁸⁸⁴ (міжнародного стандарту електронного обміну достовірними даними бухгалтерського обліку від організації до національного податкового органу або зовнішніх аудиторів) дозволить запобігти податковій конкуренції, яка підриває зусилля з мобілізації доходів і може призвести до податкових або торговельних війн зі значними економічними втратами.

5. Управління державними фінансами в частині поліпшення управління боргом і прозорості шляхом: країни з розвинутою економікою і деякі такі, що розвиваються, можуть збільшити середні строки погашення боргу з фіксацією низького рівня витрат на позики; країни з низьким рівнем доходу повинні удосконалити законодавчу базу, управління борговими операціями та операційним ризиком, проводити аудит боргових зобов'язань. Для всіх країн доцільно здійснювати публікацію регулярних звітів про борги і вести розширену статистику боргу.

6. Контроль і управління системою фіскальних ризиків для виявлення непередбачених обставин і передвісників кризових явищ, ужиття попереджувальних заходів.

Отже, ризики втрати фіскальної стабільності в умовах коронакризи поставили перед урядами країн світу за необхідне реалізацію комплексу заходів фіскальної політики і прийняття стратегій економічного відновлення та фінансової стійкості, що повинні передбачити введення контрциклічного фіскального правила в бюджетне законодавство для підвищення бюджетної дисципліни, стабілізації державних видатків, приведення до стійкого стану суверенного фіскального балансу. Для відновлення економічної активності і подальшого розвитку національних економік в постковідний період пріоритетами стають зменшення вразливості та підвищення прозорості управління боргом, реформування податкових систем, сприяння перерозподілу праці та капіталу, інвестування у проекти «зеленого» переходу і цифровізації, інклюзивна трансформація економіки і соціальний захист.

⁸⁸⁴ Guidance for the Standard Audit File — Tax Version 2.0. URL : <https://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/publications-and-products/45045602.pdf>.

5.4. ІНСТИТУТ СТАЛОГО ФІНАНСУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВБУДОВУВАННЯ У ФІНАНСОВИЙ СЕКТОР ЗАДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Сучасний фінансовий сектор виступає вагомим рушієм економічного зростання та соціального прогресу поряд із новітніми інноваційними технологіями, людським капіталом і продуктивністю праці. Ефективність його функціонування, здатність протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, а також фінансова стабільність значною мірою впливають на формування і використання фінансових ресурсів, а також створюють умови для забезпечення сталого розвитку, що проявляється у прискоренні темпів економічного зростання, підвищенні рівня і якості життя населення, а також у розв'язанні широкого кола соціально-економічних та екологічних проблем.

Уже впродовж багатьох років вітчизняний фінансовий сектор характеризується неоптимальною організаційно-інституційною структурою, що не сприяє ефективній реалізації покладених на нього завдань, а відтак — забезпеченню його стабільності та розвитку. У зв'язку з цим актуалізується завдання інституційної трансформації вітчизняного фінансового сектору, спрямованої не лише на зміцнення його конкурентоспроможності та фінансової стійкості, а й посилення ролі фінансово-кредитних установ у соціально-економічних перетвореннях, а особливо тих, що спрямовані на забезпечення сталого розвитку. Такі зміни можливі лише за умови створення сприятливого інституційного механізму, оптимальної інституційної структури фінансового сектору, забезпечення його інституційної рівноваги та ефективності на основі раціонального інституційного регулювання. З другого боку, існує потреба у створенні дієвого інституту сталого фінансування та обґрунтуванні теоретико-методологічних і практичних аспектів його функціонування та реалізації через установи фінансового сектору з урахуванням цільової спрямованості та умов сталого розвитку, інтересів суб'єктів фінансової екосистеми, а також впливу чинників глобального, міжнародного та внутрішнього середовищ.

У будь-якій країні органи влади використовують певні інститути, під дією яких відбувається вплив на функціонування соціально-економічної системи, а їхній зміст і характер дії визначаються рівнем розвитку економіки, відносинами власності, історичними і національними особли-

востями розвитку суспільства. Їхня роль найбільше проявляється в ході вирішення тієї проблематики, яка й визначає вектор сталого розвитку соціально-економічних систем⁸⁸⁵.

В Енциклопедії сучасної України під інститутами сталого розвитку трактується сукупність норм суспільної поведінки, правових засад, форм суспільного устрою, спрямованих на забезпечення сталого розвитку. Основними інститутами сталого розвитку є:

1. Базисні «мета-інститути» сучасності: академічна та університетська наука, що генерує інновації.

2. Фінансові інститути, зокрема банківсько-біржова система, яка регулює розподіл ресурсів у напрямках, потрібних для впровадження інновацій, та ін.

3. Законодавчі інститути, що створюють правову основу для інновацій.

4. Інститути підтримки: вільна преса (система масових комунікацій); організаційно-адміністративна система, яка відповідає за управління суспільством, що швидко змінюється; незалежна судова система, призначена для врегулювання або запобігання внутрішньо системним конфліктам⁸⁸⁶.

Інституційне середовище відіграє ключову роль у функціонуванні та розвитку національної економіки і забезпеченні сталого розвитку суспільства, а його дослідження в теоріях концепціях інституціональної теорії відбувається в різних напрямках, що спричинило виокремлення низки специфічних ідейних течій, серед яких виділяють традиційний і сучасний інституціоналізм. У межах традиційного інституціоналізму основна увага його прихильників акцентується на соціально-психологічних проблемах особистості, економічного агента в середовищі ринкової економіки (стереотипи свідомості та поведінки, повнота і неповнота інформації). Натомість представники сучасної течії інституціоналізму вважають об'єктом свого дослідження окремі інститути не лише як культурні чи соціально-психологічні феномени, а розглядають їх крізь призму формальних і неформальних норм (своєрідних «правил гри»), що формують і коригують поведінку індивідів і суб'єктів господарювання економічних агентів⁸⁸⁷. Зокрема, такої думки дотримується засновник сучасного інституціоналізму, американський учений, лауреат Нобелівської премії Даглас

⁸⁸⁵ Стукало Н. В., Деркач М. І. Національні та глобальні механізми фінансування сталого розвитку. *Економічний простір*. 2010. № 41. С. 356—361.

⁸⁸⁶ Інститути сталого розвитку. Енциклопедія сучасної України / Інститут енциклопедичних досліджень. URL : https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12370.

⁸⁸⁷ Коваленко Ю. М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки. *Економічний вісник Донбасу*. 2011. № 1 (23). С. 93.

Норт, автор класичного визначення інститутів: інститути — це правила, а організації — вже не інститути, а гравці⁸⁸⁸.

На думку А. Чухна: «...формальні інститути як найбільш загальні і принципів з точки зору функціонування і розвитку економіки визначають характер неформальних інститутів. Проте результат впливу неоднозначний. Якщо правові норми відбивають потреби практики, то вони впливають на неформальні інститути, щоб останні, у свою чергу, відповідали потребам практики. І навпаки, якщо формальні інститути мають вади, то це негативно впливає на неформальні інститути, сприяючи посиленню їхньої невідповідності формальним інститутам⁸⁸⁹.

Формальні та неформальні інститути створюють інституційне середовище фінансування сталого розвитку. Формальні інститути ефективно втілюються через конкретні державні установи й організації. Натомість неформальні інститути функціонують у формі усних домовленостей для досягнення своїх цілей⁸⁹⁰. У взаємодії формальних і неформальних інститутів визначальне місце повинно відводитися державі, завданням якої має стати оптимальне їх поєднання для ефективного функціонування і розвитку⁸⁹¹.

Одним із головних факторів реалізації концепції сталого розвитку повинен стати інститут сталого фінансування, адже фінансова політика, яка проводиться на національному, міжнародному і глобальному рівнях, є визначальною для забезпечення сталого розвитку. Адже дефіцит фінансових ресурсів обмежує можливості держав у сферах екології, соціального забезпечення населення і стимулювання економічного зростання. І саме тому для успішної реалізації програм і планів сталого розвитку потрібне відповідне фінансове забезпечення⁸⁹².

На нашу думку, *інститут сталого фінансування* — це сукупність неофіційних і офіційних (політичних, юридичних і економічних правил), під впливом яких відбувається формування умов для формування та використання фінансових ресурсів для реалізації необхідних проєктів у розрізі напрямів і сфер забезпечення сталого розвитку.

На нашу думку, виходячи з основних засад інституціоналізму, його формують як формальні, так і неформальні правила. До неформальних

⁸⁸⁸ Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2000. С. 33.

⁸⁸⁹ Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення. *Економіка України*. 2008. № 6. С. 5.

⁸⁹⁰ Войтик О. Є. Інституційне забезпечення державного управління регіональним розвитком. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 1. С. 1—2.

⁸⁹¹ Силин В. В., Улицкая Н. М. Інституціональна економіка / Московская академия рынка труда и информационных технологий. Москва, 2012. 82 с.

⁸⁹² Загорський В. С., Борщук Є. М. Системний аналіз концепції сталого розвитку : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 256 с.

правил слід віднести такі: релігійні і культурні традиції; ціннісні орієнтири; традиції ведення бізнесу; освіта і фінансова грамотність громадян; рівень та якість життя населення; корпоративна етика і соціальна відповідальність; рівень корупції; інституціональна довіра; професійна самосвідомість та ін. Саме неформальні норми, зазвичай, мають здебільшого давні історичні передумови та походження, характеризують притаманні суспільству стереотипи поведінки, що в кінцевому підсумку відбивається на формуванні формальних правил щодо фінансування сталого розвитку. Вони пов'язані зі стереотипами поведінки, що притаманні суспільству, і в підсумку найбільше впливають на як модель організації фінансових відносин у тій чи іншій країні загалом, так і на матрицю розвитку фінансового сектору зокрема.

Так, наприклад, від релігійних і культурних традицій залежать характер моделі організації фінансових відносин у межах країни, а також спектр фінансових інструментів, який застосовують установи фінансового сектору для реалізації проєктів, що реалізуються відповідно до цілей сталого розвитку. Так, наприклад, у мусульманських країнах фінансово-кредитним установам категорично заборонено використовувати активи і пасиви з фіксованими процентними ставками, що спонукає останніх до пошуку оптимальних схем, які здебільшого наближені до пайового фінансування. Здебільшого, ісламські банки та інші установи повинні входити до складу засновників позичальника й отримувати частину прибутків відповідно до вкладених коштів у капітал цього суб'єкта. Окрім того, для ісламської фінансової моделі характерними є розподіл прибутків і збитків, а також заборона на спекуляцію і невизначеність та інвестування у «віртуальні» цінні папери і похідні фінансові інструменти⁸⁹³.

Формальні правила поділяють на дві підгрупи:

1) юридичні і політичні правила — право власності та механізм його захисту; політична стабільність; нормативно-правова база; контроль над дотриманням правил; політика санкцій; свобода ведення бізнесу; прозорість дій уряду; рівень втручання держави в діяльність фінансового сектору; незалежність судової влади;

2) економічні правила — стійкість фінансового сектору, рівень розвитку фінтехнологій, рівень фінансової інклюзії, монетарна, боргова і податкова політика держави, розподіл фінансових ризиків, залучення іноземного капіталу, розвиток ринків капіталу, стан фінансової інфраструктури, дефіцит / профіцит бюджету, вибір та умови схем фінансування.

⁸⁹³ Пшик Б. І. Ісламська фінансова модель: особливості, фінансові інструменти, світові тенденції. *Вісник УБС НБУ*. 2013. № 2 (17). С. 21—22.

Політичні та юридичні правила встановлюють ієрархічну структуру суспільства, механізм ухвалення рішень і найбільш важливі характеристики контролю за фінансовою діяльністю. Вони базуються на взаємному дотриманні зобов'язань між державою і домогосподарствами, фінансовими інститутами між собою, між фінансовими інститутами і домогосподарствами тощо. А економічні правила визначають форми організації і функціонування фінансових інститутів, у рамках яких фінансові установи укладають інституційні угоди й ухвалюють рішення про використання грошових ресурсів⁸⁹⁴.

Тому формування інституту сталого фінансування є одним із найважливіших напрямів, що сприяє ефективному використанню фінансового потенціалу, мета його побудови — створити сприятливі фінансові умови для забезпечення сталого розвитку.

Формування інституту сталого фінансування повинно виходити, насамперед, з головних цілей функціонування економічних систем у контексті сталого розвитку. На Саміті тисячоліття ООН було визначено глобальні проблеми, які потребують першочергового розв'язання на шляху до сталого розвитку: бідність і голод; нерівний доступ до початкової освіти; гендерна нерівність в освіті; розповсюдження ВІЛ / СНІД та інших захворювань; дитяча смертність і здоров'я матерів; погіршення екологічної ситуації та скорочення природних ресурсів; зростаюче розшарування країн світу як за економічним розвитком, так і за якістю життя населення. Варто зазначити, що більшість із цих проблем є актуальними й для України.

З огляду на те, що проблематика сталого розвитку проявляється на всіх рівнях суспільних відносин, структура інституту сталого фінансування повинна будуватися за просторовою ознакою і принципом багаторівності: *мегарівень* — визначає процеси фінансування сталого розвитку на світовій (глобальній) фінансовій системі; *метарівень* — характеризує міжнародні та міждержавні фінансові відносини в цій сфері, а також відносини з міжнародними фінансовими організаціями; *макрорівень* — процеси на рівні фінансової системи чи фінансового сектору національної економіки, у т. ч. й за участі національних фінансових регуляторів (законодавча і нормативно-правова база, регуляторна політика, національні й загальнодержавні звичаї і цінності, організаційні структури та інституції, які забезпечують реалізацію інституційних чинників у фінансовій системі (чи фінансовому секторі) країни; *мезорівень* — пов'язаний із фінансуванням

⁸⁹⁴ Kasper W. Institutional economics: social order and public policy. Bodmin, Cornwall, 1999. P. 30 ; Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. P. 51.

процесів сталого розвитку в межах регіонального середовища і за участі регіональних (місцевих) органів влади; *мікрорівень* — окреслює діяльність і взаємозв'язок окремих суб'єктів господарювання, фінансово-кредитних установ, домогосподарств із приводу фінансування проєктів, спрямованих на реалізацію окремих цілей сталого розвитку (система договірних відносин з приводу формування і використання фінансових ресурсів, зовнішній аудит фінансових і нефінансових корпорацій, гарантування фінансової безпеки інвесторів і реципієнтів); *нанорівень* — визначає процес ухвалення фінансових рішень з боку окремих індивідів, які зазвичай є користувачами фінансових послуг (рис. 5.7).

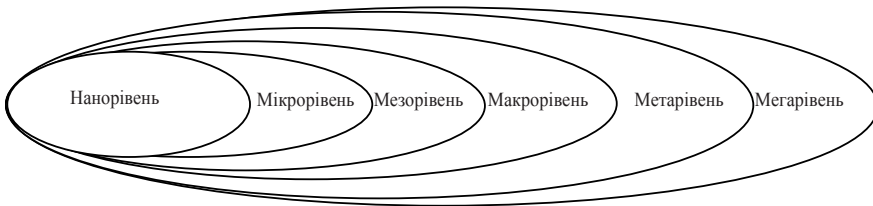

Рис. 5.7. Рівні функціонування та дії інституту сталого фінансування

Примітка. Складено автором.

За функціональною ознакою інститут сталого фінансування охоплює зовнішнє середовище (макроекономічне середовище і ступінь інтегрованості у світовий фінансовий простір; обсяг валових інвестицій; інституційні бар'єри; механізми виникнення фінансових інновацій; політична система, а також співвідношення політичних сил і партій), середовище найближчого оточення (доступність інформації про наявні альтернативні правила і норми, цінність нових інституцій з погляду фінансових інтересів, витрати на моніторинг) і внутрішнє середовище (вплив груп фінансових інтересів, зміни в поведінці домогосподарств, ступінь активності суб'єктів господарювання, чинний порядок зміни інституцій у фінансовому секторі, фінансові стратегії, ступінь відповідності нової інституції соціально-культурному середовищу)⁸⁹⁵. Оскільки всі ці середовища мають функціональні відмінності у впливі на діяльність фінансового інституту, кожне з них, у рамках інституціоналізму, може бути представлене власною системою інституцій, яка є підсистемою загального інституту сталого фінансування.

⁸⁹⁵ Ліфанова М. І. Інституційне середовище функціонування міжнародних фінансових центрів. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 30-1. С. 16.

На думку Г. Клейнера, «практично кожна організація володіє власними специфічними культурними і функціональними “мікроінститутами”, комплекс яких можна ідентифікувати за допомогою найменування даної організації»⁸⁹⁶. Зазначена сукупність мікроінституцій формує «ядро», або ж внутрішнє середовище, інституту сталого фінансування. Внутрішні інституції останнього пов’язані з його місією, стратегічними цілями і завданнями, які визначають призначення і роль цього інституту в забезпеченні сталого розвитку.

Важливу роль у фінансуванні сталого розвитку повинні відігравати фінансово-кредитні установи. Адже ефективний фінансовий сектор сприяє підтриманню рівноваги, яка забезпечує динамічний розвиток усіх сфер і ланок економіки країни, а також підтримує процеси забезпечення соціального захисту на потрібному рівні через наявність і функціонування певних інститутів, зокрема й інституту сталого фінансування, зв’язок із яким відображено на *рис. 5.8*.

Фінансовий сектор акумулює значний фінансовий потенціал, який може бути використаний для задоволення соціальних потреб, розв’язання екологічних проблем і проблем підвищення ефективності економічної діяльності. Головну роль тут відіграють капіталовкладення в розроблення й активне використання енерго- і ресурсозберігальних, інноваційних технологій, нанотехнологій, забезпечення оптимального співвідношення кількісного зростання економіки та її якісного вдосконалення.

Дія формальних і неформальних правил вимагає постановки питання про вбудовування інституту сталого фінансування у фінансовий сектор задля становлення економіки сталого розвитку. При цьому істотними аспектами, на які слід звернути першочергову увагу, є відносини за участі фінансового сектору, вплив держави на фінансові угоди, а також визначення оптимальних механізмів і ступеня державного впливу на процеси фінансування сталого розвитку. У сучасних умовах розвитку економіки до функцій держави можна віднести функції гарантування інституційного середовища (законодавча реформа, регулювання державного апарату, самообмеження держави, становлення громадянського суспільства), стратегічної участі у фінансових операціях (виконання функцій стратегічного інвестора, формування структури фінансового сектору) і коригування функціонування фінансового сектору (надання підтримки сектору, формування і розподіл державних інвестицій, проведення фінансової політики, встановлення санкцій) тощо.

⁸⁹⁶ Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем : монография. Москва : Наука, 2004. С. 6.

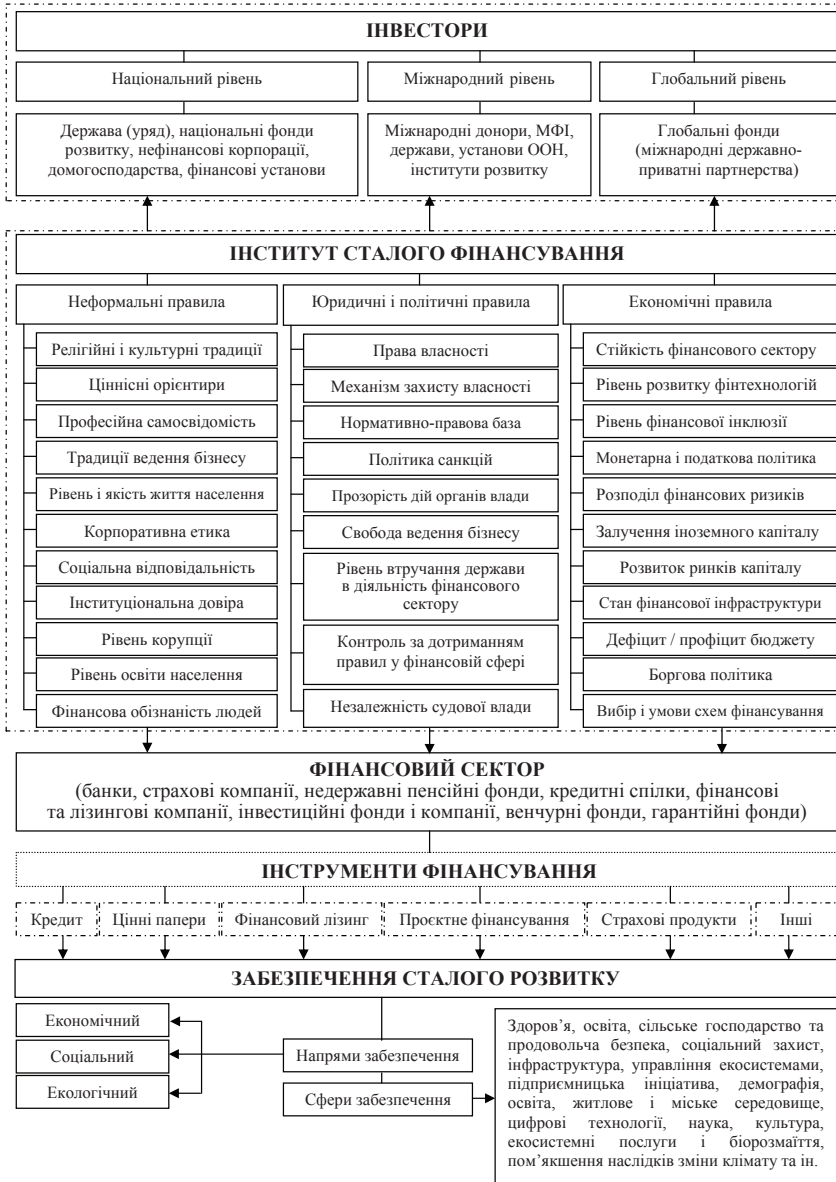

Рис. 5.8. Інтеграція фінансового сектору та інституту сталого фінансування

Примітка. Авторська розробка.

Під впливом інституту сталого фінансування відбувається створення умов для вибудовування відносин установ фінансового сектору з іншими економічними агентами з приводу залучення фінансових ресурсів і їх розміщення на фінансовому ринку. Крім цього, змінюючись у часі, інститут сталого фінансування детермінує поведінку фінансових корпорацій, створюючи соціокультурні передумови, інституційні і регулятивні структури, які впливають на процес ухвалення рішень. З другого боку, він виступає своєрідним «заручником» учасників процесу фінансування сталого розвитку, оскільки його зміст і структура може набувати змін під впливом різних «груп» інтересів, наприклад саморегулювальних організацій та інших об'єднань. У міру поступової формалізації відносин усередині подібних груп зміцнюється їхній вплив на інститут сталого фінансування.

Тому вбудовування інституту сталого фінансування у фінансовий сектор відображається в низці аспектів, а саме:

1. *Регулятивному*, що проявляється в забезпеченні функціонування фінансового сектору економіки і посиленні його ролі у фінансуванні сталого розвитку через розроблення законодавчої і нормативно-правової бази, що регламентує діяльність фінансових установ, установлення вимог і обмежень щодо їхньої діяльності в цій сфері, надання рекомендацій. Система регулювання діяльності фінансового сектору також визначає форми, види і характер відносин з іншими учасниками цього процесу.

2. *Контрольному*, що передбачає проведення перевірок фінансових установ з метою дотримання вимог чинного законодавства, запобігання виникненню кризових ситуацій в їхній роботі, а також порушення інтересів їхніх акціонерів, кредиторів і клієнтів — користувачів фінансовими послугами.

3. *Регламентувальному*, через формування структури та ієрархії управління у фінансовій установі, делегування повноважень певним категоріям працівників і визначення орієнтирів їхньої діяльності.

4. *Інформаційному*, що реалізується шляхом надання домогосподарствам і корпораціям нефінансового сектору доступу до інформації щодо діяльності фінансово-кредитних установ, їхніх продуктів і ситуації на фінансових ринках.

5. *Захисному*, що передбачає забезпечення безпеки фінансової діяльності та захист інтересів інвесторів.

6. *Стимулювальному*, що проявляється крізь стимулювання ефективної взаємодії фінансового сектору з іншими секторами економіки.

Вплив інституту сталого фінансування на фінансовий сектор будь-якої країни зумовлює зміни у напрямках, формах, стратегіях, а також методах-

сталого фінансування й інвестування. У свою чергу, це дозволяє визначити їхні концептуальні характеристики, особливості щодо стимулів і обмежень в ухваленні реалізації фінансових рішень, проблем розвитку, забезпечення довіри, напрями державної підтримки. Крім того, ефективність впливу інвестиційних правил і вимог, політики спрямованості, інформаційної відкритості, створення інституційного потенціалу на попит, пропозицію на грошові кошти та фінансову інфраструктуру і залежить саме від сформованості та якості інституту сталого фінансування.

На нашу думку, основними напрямками участі фінансового сектору в забезпеченні сталого розвитку, які окреслюються під впливом інституту сталого фінансування, повинні бути такі:

1. Формування власних і залучених ресурсів на цілі сталого розвитку.
2. Надання інвестиційних кредитів і вкладення в цінні папери, які емітуються з метою формування ресурсної бази для реалізації проєктів зі сталого розвитку.
3. Організація обслуговування руху фінансових ресурсів, які належать інвесторам-клієнтам і призначені для реалізації інвестиційних проєктів, спрямованих на досягнення цілей сталого розвитку.
4. Вкладення коштів у власну діяльність у частині впровадження інноваційних технологій і розвитку персоналу.

Що ж стосується першого напрямку, реалізація фінансовими посередниками інвестиційного процесу у сфері забезпечення сталого розвитку пов'язана з ухваленням відповідних рішень щодо визначення можливих джерел фінансування інвестицій, способів їх мобілізації та підвищення. Тому ресурсна політика фінансових установ покликана забезпечити реалізацію інвестиційної діяльності в належних обсягах і напрямках, ефективно використання власних і залучених коштів, вкладених в інвестиційні активи. Такі вагомні характеристики, як дохідність і ризик, інвестування, значним чином залежать від виду використовуваних для фінансування проєктів сталого розвитку за рахунок ресурсів, які відрізняються між собою вартістю залучення, рівнем ризику, можливістю вилучення тощо.

Надзвичайно важливим при цьому є аналіз структури пасивів, вибір оптимального співвідношення між власним капіталом банку і борговими зобов'язаннями, визначення структури зобов'язань за термінами погашення, ризиком зміни вартості, прогнозування альтернативних форм мобілізації інвестиційних ресурсів. Це дає змогу порівняти структурні показники джерел фінансування інвестицій із характеристикою розглядуваних об'єктів інвестування, згрупованих за строками, ліквідністю та перспективами нарощування.

У межах другого напрямку установи фінансового сектору здійснюють надання інвестиційних кредитів і вкладають кошти в різноманітні цінні папери, які випускає держава, місцеві органи влади, суб'єкти господарювання, що реалізують інвестиційні проекти, які відповідають цілям сталого розвитку. Особливістю зазначеного напрямку є те, що вкладення фінансово-кредитними установами власних і залучених коштів на цілі сталого розвитку здійснюється з власної ініціативи. Інвестиційні ресурси фінансового сектору можуть спрямовуватись на реалізацію проектів у таких сферах, як: здоров'я, освіта, сільське господарство і продовольча безпека, соціальний захист, інфраструктура, управління екосистемами, підприємницька ініціатива, демографія, освіта, житлове і міське середовище, цифрові технології, наука, культура, екосистемні послуги і біорозмаїття, пом'якшення наслідків зміни клімату, ресурсо- та енергозбереження та ін.

При цьому інститут сталого фінансування впливає на характеристику і параметри інструментів, які використовуються у процесі спрямування коштів на цілі сталого розвитку, а також схеми фінансування. Основними фінансовими інструментами є «зелені» кредити та облігації, «зелені» фонди, облігації із соціальним впливом, облігації для фінансування сталого розвитку», а схемами фінансування — прямі інвестиційні, проектні, іпотечні та синдикувані кредити, участь у проектному фінансуванні, фінансовий лізинг, придбання акцій і боргових «зелених» цінних паперів, страхування екологічних ризиків, співфінансування на засадах державно-приватного партнерства та ін.

У межах третього напрямку установи фінансового сектору беруть участь в інвестиційних процесах, зокрема й тих, які реалізуються в контексті цілей сталого розвитку, не лише шляхом вкладення власних і залучених коштів з власної ініціативи, а й за рахунок і на доручення клієнтів. Вони вступають у взаємовідносини з іншими економічними агентами шляхом організації обслуговування руху фінансових ресурсів, які належать інвесторам-клієнтам і спрямовуються для реалізації інвестиційних проектів у сфері сталого розвитку. Фінансові установи можуть виступати посередниками між інвесторами (державою в особі міністерств і відомств, міжнародними організаціями і фондами, суб'єктами господарювання, регіональними і місцевими органами влади) і реципієнтами інвестицій шляхом відкриття кредитних ліній, перерахування коштів на рахунки підприємств, які впроваджують проекти у сфері сталого розвитку. Тобто фінансова установа може виступати в ролі особи, яка контролює якість робіт у ході реалізації проекту і відповідає за цільове, своєчасне та ефективне використання коштів.

Крім цього, фінансові установи можуть вести діяльність з обслуговування клієнтських інвестицій, тобто виступати своєрідною «сервісною компанією», яка працює на комісійних засадах, надаючи зацікавленим економічним агентам такі послуги: пошук і вибір об'єктів інвестування для клієнтів; інвестиційні послуги на ринку нерухомості; послуги щодо управління інвестиційними ризиками; довічне управління цінними паперами та іншими активами клієнтів; формування інвестиційних портфельів клієнтів та управління ними; послуги із залучення і розміщення інвестиційних ресурсів; розроблення оптимальних стратегій і механізмів інвестування; інвестиційний консалтинг; послуги зі створення та управління інвестиційними фондами (взаємними і венчурними фондами), недержавними пенсійними фондами, ендавментами; андерайтинг корпоративних і муніципальних цінних паперів; інформаційно-аналітичне та консалтингове супроводження клієнтських інвестицій⁸⁹⁷.

Участь установ фінансового сектору у процесах забезпечення сталого розвитку з огляду на складові та характеристику інституту сталого фінансування частково реалізується через четвертий напрям — вкладення коштів у розвиток власного бізнесу на засадах корпоративної соціальної відповідальності, зокрема в частині: інвестування коштів у новітні банківські технології та продукти, які пропонують клієнтам; відкриття нових філій; удосконалення методів роботи з клієнтами; витрат на освіту, підвищення кваліфікації та перепідготовку фахівців, поліпшення умов праці і побуту персоналу, реалізацію корпоративних соціальних заходів; витрат на здійснення наукових досліджень і розробок, придбання продуктів інтелектуальної власності; витрат на благодійні цілі, витрат проведення санітарно-протиепідемічних заходів на період карантину в контексті спалаху нового вірусу COVID-19 тощо. Така діяльність, безперечно, сприяє розвитку людського потенціалу та інноваційної активності.

Особливий вплив інституту сталого фінансування відбивається на специфіці та параметрах фінансових інструментів, які використовуються у схемах фінансового забезпечення проектів у сфері сталого розвитку. Фінансові інструменти, широко використовувані у світі з метою стимулювання економічного зростання, уже значною мірою вичерпали свій потенціал. Свідченням цього є активна експансіоністська політика розширеного кредитування фінансовими інституціями, що в попередні роки призвела до накопичення значної кількості боргів у економіці, і, зрештою, — до світової кризи. Великі боргові тягарі країн і суб'єктів господарювання значно

⁸⁹⁷ Інвестиційний банкінг : навч. посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. Б. І. Пшика. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017. С. 20, 49.

звужують їхні можливості щодо залучення нового фінансування, що призводить до втрати фінансовими інституціями власних джерел розширення та зростання. При цьому активне застосування фінансових інструментів для цих цілей призвело до дисбалансу накопичення і споживання.

На даний час постала проблема пошуку оптимальних фінансових інструментів для забезпечення сталого розвитку та зростання. Тому на сьогодні надзвичайно важливим є пошук тих інструментів активізації заощаджень і споживання, які не міститимуть у своїй природі соціально-економічних протиріч. Для цього в найближчі роки потрібно створити широкий спектр інструментів фінансового ринку, що забезпечують інвесторам і реципієнтам капіталу різноманітність варіантів щодо витрат, ризику, прибутку, термінів, ліквідності. Збільшення обсягів емісії і різновидів цінних паперів, ускладнення інструментів і технологій фінансового ринку потребують посилення ролі фінансових установ як посередників, які виступають сполучною ланкою в русі капіталу від постачальників фінансових ресурсів до їхніх споживачів.

5.5. «ЗЕЛЕНІ» ФІНАНСИ ЯК ІНСТРУМЕНТАЛЬНА ДЕТЕРМІНАНТА СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

В умовах сталого розвитку інституціональні інвестори велику увагу приділяють екологічним проблемам, що є незмінним трендом останніх років на глобальній арені. У різних точках світу все більше проєктів присвячено саме збереженню екології та досягненню кліматичної нейтральності до 2050 року.

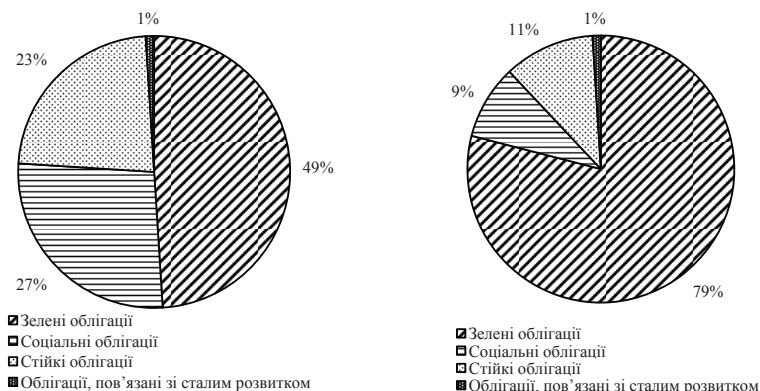
Як і весь авангардний світ, Україна обрала і тримає напрям на розвиток «чистої», енергоефективної, низьковуглецевої, але конкурентоздатної та успішної економіки.

Інтерес до масштабування таких проєктів з енергоефективності та «чистої» енергетики є цілковито доведеним. Оскільки уряд та інвестори розв'язують не лише проблеми енергозабезпечення, а й розвивають економічні процеси: створюють робочі місця, залучають нові технології, збільшують надходження до державного і місцевих бюджетів, підвищують добробут населення тощо. Проте один із найбільших бар'єрів, з яким зіштовхуються інституціональні інвестори таких проєктів, — це фінансове забезпечення.

Проекти екологічної скерованості, які мають багато беззаперечних переваг для добробуту суспільства, потребують великого обсягу вхідних грошових потоків. Залучення такого масштабу фінансування стає проблемним для інвестора. Наразі актуальним залишається процес пошуку джерела фінансування, оскільки нелегко отримати достатній обсяг від будь-якого кредитора: банку, фондового ринку, органів місцевої влади та інших суб'єктів.

З метою розв'язання цієї проблеми Україна запроваджує новий, але перспективний фінансовий інструмент, а саме «зелені» облигації. Фінансування проектів шляхом випуску «зелених» облигацій останніми роками набуло шаленої популярності в багатьох країнах світу, а застосування цього фінансового інструменту надало країнам доступ до великого та різноманітного пулу інвесторів і допомогло виконувати їхні міжнародні зобов'язання.

На початку XXI сторіччя в багатьох країнах світу випускали облигації для фінансування проектів, пов'язаних із запобіганням зміни клімату, охороною навколишнього середовища, енергоефективністю та енергозбереженням, але при цьому був відсутній зв'язок облигаційних позик з реальними напрямками використання коштів. Уперше «зелені» облигації були випущені Світовим банком 2008 року (рис. 5.9).

а) структура ринку облигацій сталого розвитку (за обсягами випуску, млрд. дол., 2020)

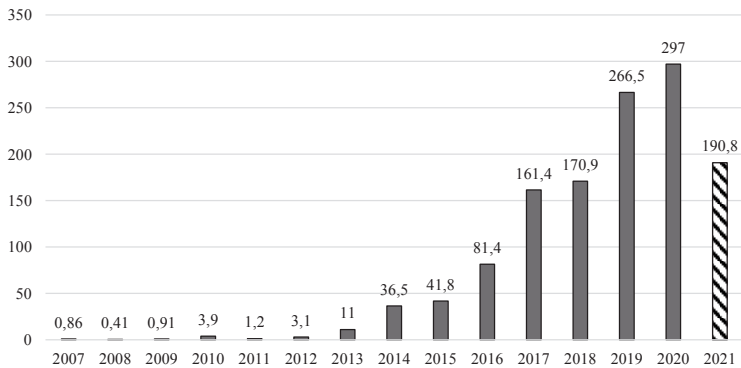
б) структура ринку облигацій сталого розвитку (за кількістю випусків, 2020)

Рис. 5.9. Структура ринку облигацій сталого розвитку у 2020 році

Примітка. Побудовано за даними Офіційного сайту Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. 2021. URL : <https://saee.gov.ua/uk/content>.

Міжурядова група експертів з питань зміни клімату (Intergovernmental Panel for Climate Change) — міжнародний орган системи ООН, 2007 року опублікувала звіт, у якому акцентувалась увага на всесвітній проблемі глобального потепління. Цей висновок, поряд зі збільшенням кількості випадків природних катастроф, спонукав групу шведських пенсійних фондів скерувати наявні заощадження у проекти, які сприятимуть розв’язанню визначених проблем. До цієї ідеї згодом долучився шведський банк — SEB (Sandinaviska Enskilda Banken AB), який розгледів можливість одночасного зниження ризиків для інвесторів і здійснення позитивного впливу на довкілля через Світовий банк, який уже мав досвід інвестування екологічних проектів. І, менш ніж за рік, 2008 року Світовий банк випустив першу «зелену» облігацію (green bond), створивши, таким чином, новий інструмент фінансування інвесторами «зелених» проектів⁸⁹⁸.

Глобальний ринок «зелених» облігацій зростає в геометричній прогресії. Так, 2008 року вперше у світі було випущено «зелених» облігацій на загальну суму 900 млн доларів, 2019-го — на суму 266,5 млрд доларів, а 2020 року на суму 297 млрд доларів (рис. 5.10)⁸⁹⁹.

* - станом на червень 2021 року

Рис. 5.10. Динаміка розвитку світового ринку «зелених» облігацій

Примітка. Побудовано за даними Офіційного сайту Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. 2021. URL : <https://sae.gov.ua/uk/content>.

Важливо, що особливу увагу формуванню міжнародного і національних ринків «зелених» облігацій приділяють уряди Великої двадцятки,

⁸⁹⁸ «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. Київ, 2019. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf.

⁸⁹⁹ Запровадження ринку зелених облігацій в Україні. Київ, 2021. URL : https://sae.gov.ua/sites/default/files/blocks/Prezentatsiya_green_bonds_lipen.

Європейська комісія, Світовий банк і Міжнародна фінансова корпорація, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Організація економічного співробітництва і розвитку.

«Зелені» облігації випускають близько 40 держав світу, рейтинг країн світу емітентів «зелених» облігацій очолюють США, Китай і Франція. Питома вага їхнього облігаційного випуску в загальній світовій емісії 2018 року становила 47 %. У Топ-світових емітентів «зелених» облігацій також входять багато європейських країн: Німеччина, Нідерланди, Бельгія, Швеція, Іспанія, Великобританія, Ірландія, Норвегія, Італія (рис. 5.11).

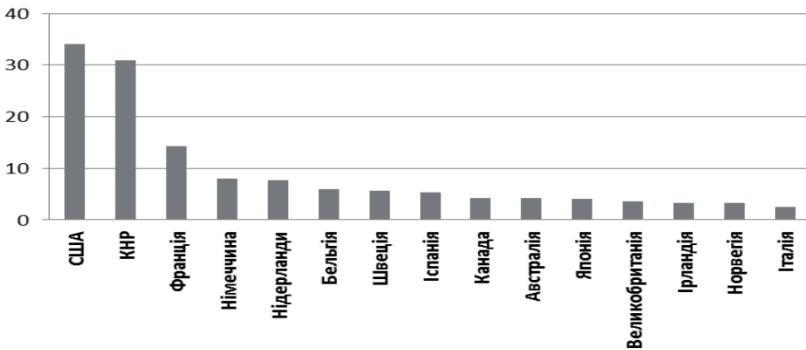

Рис. 5.11. Топ-15 країн світу емітентів «зелених» облігацій 2020 року

Примітка. Побудовано за даними Офіційного сайту Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. 2021. URL : <https://sae.gov.ua/uk/content>.

Випуск «зелених» облігацій можуть здійснювати державні органи влади, банки, міжнародні фінансові організації та підприємства. Нині головна роль у випуску маркованих «зелених» облігацій належить міжнародним банкам розвитку — ЄІБ, МБРР і МФК, а також Азійському банку розвитку (рис. 5.12). Останніми роками коло найбільших емітентів «зелених» облігацій стали поповнювати національні банки розвитку (KfW) і провідні світові корпорації (Toyota, Electricite de France, GDF Suez).

Зважаючи на високу вартість цінних паперів, інвестують у них зазвичай великі компанії та інституційні інвестори (недержавні пенсійні, інвестиційні, страхові фонди). Залучені ресурси спрямовуються на проекти у сфері екологічного транспорту, чистої енергетики, згенерованої з використанням відновлювальних джерел енергії, контроль кліматичних змін, запобігання забрудненню навколишнього середовища тощо.

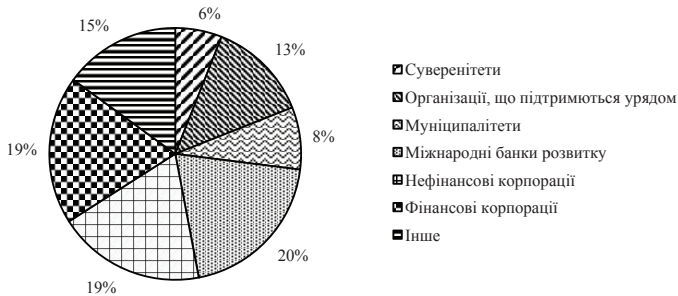

Рис. 5.12. Тенденції розвитку ринку «зелених» облігацій у світі в розрізі емітентів

Примітка. Побудовано за даними Офіційного сайта Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. 2021. URL : <https://saee.gov.ua/uk/content>.

Основним документом, який установлює правила випуску і розміщення «зелених» облігацій, є Принципи зелених облігацій (Green Bond Principles), розроблені Міжнародною асоціацією ринків капіталу (ICMA). Основними правилами ідентичності «зелених» облігацій є дотримання чотирьох основних принципів, зокрема використання коштів, процес оцінки і відбору проектів, управління коштами і звітність⁹⁰⁰.

Використання коштів, залучених від розміщення облігацій, має бути спрямовано виключно на фінансування (рефінансування) «зелених» проектів. Список, опис та оцінка таких проектів має бути детально відображено у проспекті емісії облігацій. Рекомендованими проектами можуть бути: проекти з пом'якшення наслідків зміни клімату: встановлення сонячних і вітряних установок; фінансування новітніх технологій, які сприяють значному скороченню викидів парникового газу; реконструкція електростанцій і трансмісійних споруд з метою скорочення викидів парникового газу; підвищення ефективності перевезень, включно з переходом на інші види палива, у т. ч. розвиток громадського транспорту; управління відходами (викиди метану) та будівництво енергоефективних будівель; скорочення викидів вуглецю за допомогою лісовідновлення та боротьби з вирубуванням лісів; захист від повеней (у т. ч. відновлення лісів і регулювання стоку з площі водозбору); підвищення безпеки харчових продуктів і реалізація стійких до стресів сільськогосподарських систем; стале управління лісовими ресурсами та уникнення вирубки лісів (рис. 5.13). Так, 2020

⁹⁰⁰ Перспективи розвитку ринку «зелених» облігацій в Україні. 2019. URL : <http://reform.energy/analytics/perspektivy-razvitiya-rynka-zelenykh-obligatsiy-v-ukraine-11404>.

року найбільша частка (27,8 %) використаних коштів припадає на проекти з відновлення енергетики, 20,9 % використаних коштів припадає на проекти з будівництва і ремонту зелених будівель, частка у 18,4 % стосується проектів з упровадження в експлуатацію екологічно чистого транспорту, найменшу частку — 0,9 % — займають проекти, направлені на соціальні цілі.

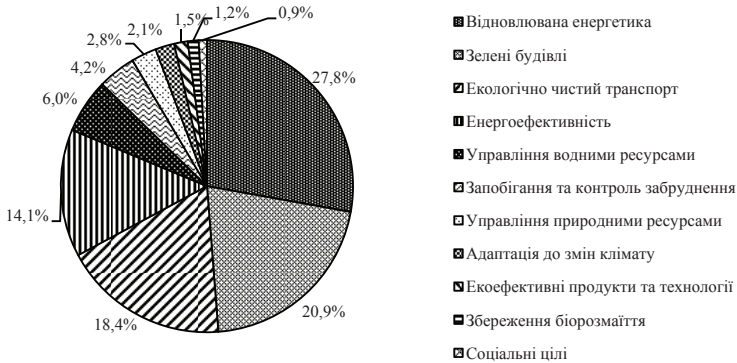

Рис. 5.13. Напрями використання коштів від розміщення «зелених» облігацій 2020 року

Примітка. Побудовано за даними Офіційного сайту Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. 2021. URL : <https://sae.gov.ua/uk/content>.

Для реалізації принципу оцінки та відбору проектів емітентом має бути чітко сформульовано цілі та визначено процедуру, за допомогою якої емітент визначає відповідність проектів категоріям «зелених» проектів, кваліфікаційні критерії, у тому числі критерії виключення, уникнення чи управління потенційними ризиками, які пов'язані з проектами. Принципами декларується високий рівень прозорості та рекомендується емітентам проводити незалежну зовнішню оцінку власних процесів оцінки та відбору проектів⁹⁰¹.

Принцип управління коштами передбачає спосіб окремого обліку чистого прибутку від розміщення облігацій шляхом зарахування коштів на окремі рахунки або портфелі. Принципи рекомендують залучати аудитора або іншу третю особу для перевірки методу внутрішнього обліку та використання коштів від випуску «зелених» облігацій⁹⁰².

⁹⁰¹ Перспективи розвитку ринку «зелених» облігацій в Україні. 2019. URL : <http://reform.energy/analitics/perspektivy-razvitiya-rynka-zelenykh-obligatsiy-v-ukraine-11404>.

⁹⁰² Там само.

Звітність емітента повинна відображати актуальну інформацію про використання коштів, перелік і короткий опис проектів, на які направлено кошти із зазначенням сум та очікуваного впливу проектів. Принципи рекомендують використовувати якісні та кількісні показники ефективності проектів, а також, за можливості, відслідковувати досягнуті результати вказаних проектів⁹⁰³.

У майбутньому Європейський Союз планує впровадити загальні стандарти з випуску та розміщення «зелених» облігацій, які розроблятимуться на базі зазначених принципів і наявних ринкових практик та зможуть використовувати емітенти в будь-якій країні світу для підтвердження ліквідності цих фінансових інструментів.

Для України створення ринку «зелених» облігацій є важливим кроком на шляху імплементації Європейських стандартів розвитку відновлювальної енергії, енергонезалежності та захисту навколишнього середовища. Разом з тим поява нового фінансового інструменту, який відповідає принципам і вимогам світового ринку капіталу, дасть можливість направити та акумулювати фінансові потоки на розроблення і фінансування вітчизняних екологічних проектів.

Україна вже має досвід розміщення суверенних облігацій на міжнародних ринках у формі «єврооблігацій». Зокрема, за даними Мінфіну, у липні 2020 року Україна успішно завершила розміщення єврооблігацій на суму 2 млрд доларів з дохідністю 7,25 % і з погашенням 2033 року. Єврооблігації випускали за міжнародними правилами і розміщували серед міжнародних інвесторів. Інвесторська база таких облігацій переважно складалася з фондів, що управляють активами (81 %), хедж-фондів (13 %), банків (4 %) та пенсійних і страхових фондів (2 %).

Найбільший попит мав місце з боку інвесторів зі Сполучених Штатів (48 %), Сполученого Королівства (38 %) і країн Європейського Союзу (13 %), які придбали більшу частину нового випуску і взяли участь у правочині з обміну єврооблігацій.

Сума заявок на придбання цінних паперів та участь у пропозиції обміну на піку сягнула 7 млрд доларів від більш як 200 інвесторів зі всього світу.

Успішне проведення розрахунків за єврооблігаціями свідчить про довіру до країни з боку міжнародної інвестиційної спільноти і підтримку визначеної стратегії розвитку.

Тож Україна має всі можливості запропонувати міжнародній спільноті «зелені» облігації під реалізацію національних проектів у сфері альтерна-

⁹⁰³ «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. Київ, 2019. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf.

тивної енергетики, енергоефективності та інших проектів екологічного спрямування.

В Україні 1 липня 2021 року вступив у дію Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» № 738-IX від 19 червня 2020 року. Законом запроваджуються «зелені» облігації як окремий підвид цінних паперів і встановлюються правила для учасників відповідного ринку.

Так, Законом передбачено, що «зелені» облігації — це облігації, prospect яких передбачає використання залучених коштів виключно на фінансування екологічного проекту або окремого його етапу. Іншими словами, «зелені» облігації — це цінні папери, які надаються на умовах повернення і спрямовані на фінансування екологічних проектів. Ідеться, зокрема, про проекти у сферах альтернативної енергетики, енергоефективності, мінімізації утворення, утилізації та переробки відходів, упровадження екологічно чистого транспорту, органічного землеробства, збереження флори і фауни, скорочення викидів у навколишнє природне середовище тощо (рис. 5.14)⁹⁰⁴.

Рис. 5.14. Напрями реалізації «зелених» проектів в Україні

Примітка. Авторська розробка.

Так, емітент «зелених» облігацій повинен забезпечити належне виконання всіх ключових ознак. Це сприяє захистові інтересів інвесторів і росту

⁹⁰⁴ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/t063480?an=596>.

інвестицій у «зелені» облигації. Недотримання хоча б однієї з визначених ознак є підставою не класифікувати облигації як «зелені» (табл. 5.10).

Таблица 5.10

Класифікація «зелених» облигацій

Класифікаційна ознака	Вид	Характеристика
1. Залежно від грошових потоків	Стандартні облигації	кошти від яких спрямовуються на «зелені» цілі: стандартний борговий інструмент з правом вимоги до емітента
	«Зелені» облигації, підтверджені доходами	боргові зобов'язання без права регресу до емітента, де кредитний ризик прив'язаний до грошових надходжень, що є предметом забезпечення за рахунок доходів, винагород, податків тощо
	Проектні «зелені» облигації	облигації з/без права регресу до емітента та спрямовані на фінансування одного або кількох «зелених» проектів, за якими інвестор несе прямий кредитний ризик, пов'язаний з інвестуваннями проекту
	Сек'юритизовані «зелені» облигації	боргові цінні папери, забезпечені одним або кількома проектами, включаючи забезпечені облигації, цінні папери, забезпечені активами, цінні папери, забезпечені іпотекою
2. За сферою фінансування	Сталі облигації (Sustainable Bonds)	кошти спрямовуються на проекти соціального чи «зеленого» впливу, які узгоджуються з глобальними ЦСР
	«Блакитні» облигації (Blue Bonds)	облигації, що фінансують проекти в галузі рибного господарства та збереження водних екосистем
	Лісові облигації (Forest Bonds) —	облигації, що фінансують проекти, пов'язані з лісовідновленням
	Соціальні облигації (Social Bonds)	облигації, що фінансують соціальні проекти (отримання недорогого житла для людей з обмеженими фінансовими можливостями)
	Облигації в захист дикої природи (Rhino Impact Bonds)	облигації, що фінансують заходи із захисту біологічних видів
	Облигації в захист довкілля (Environmental Impact Bonds)	облигації, що фінансують в інфраструктурні проекти «зеленої» дренажної системи і заходи реагування на зміни клімату
3. Джерело погашення	Загальні грошові потоки емітента	погашаються за рахунок будь-яких доходів емітента «зелених» облигацій
	Доходи від проекту	погашаються виключно з доходів від «зеленого» проекту

Примітка. Сформовано за: «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. Київ, 2019. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf.

«Зелені» облігації є регульованим фінансовим інструментом на ринку цінних паперів. Основними покупцями «зелених» облігацій виступають цільові інституційні та соціально відповідальні інвестори. За оцінками IFC, українська економіка потребує 73 млрд доларів США до 2030 року на фінансування «зелених» проєктів. «Зелені облігації» є надійним джерелом фінансування та реалізації «зелених» проєктів, зокрема:

- вони можуть виступати додатковим джерелом фінансування поряд з банківським кредитуванням і фінансуванням за рахунок власного капіталу, а також кредитними лініями;

- забезпечення фінансування «зелених» проєктів на більш тривалий період, особливо у країнах, де попит на інвестиції у низьковуглецеву інфраструктуру чималий, але пропозиція довгострокових банківських кредитів обмежена;

- надання можливості емітентам спрямовувати доходи від облігацій винятково у «зелені» проєкти, що сприяє підвищенню їхньої репутації;

- забезпечення класу «зелених» активів для інвесторів, особливо довгострокових і відповідальних, та можливостей для інвесторів облігацій взаємодіяти з емітентами стосовно питань сталого розвитку⁹⁰⁵.

В Україні розроблено проєкт Концепції запровадження і розвитку ринку «зелених» облігацій в Україні, в якій передбачено:

- напрями, механізми, строки і план дій для формування національної моделі ринку «зелених» облігацій;

- розроблення чітких політик, прозорих правил і національних стандартів для ринку «зелених» облігацій, а також упорядкування ринку незалежних оцінювачів і запровадження схеми їх акредитації. Так, інвестори будуть впевнені в чесних правилах гри на ринку;

- розроблення податкових пільг і стимулів для операцій із «зеленими» облігаціями. Це сприятиме мобілізації потрібних фінансових ресурсів і входженню на ринок нових інвесторів;

- співпраця із міжнародними фінансовими організаціями та міжнародними банками розвитку. Їх залучення поліпшить інвестиційну привабливість «зелених» облігацій і прискорить зростання цього класу активів в Україні⁹⁰⁶.

⁹⁰⁵ «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. Київ, 2019. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf.

⁹⁰⁶ Проєкт концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України. URL : <https://www.sae.gov.ua/sites/default/files/Proekt%20rozpodilennya%20KMU%20C2%ABPro%20zaprovadzheniya%20kontseptsiyi%20zaprovadzheniya%20zaprovadzheniya%20ta%20rozvytok%20rynku%20zelenykh%20oblikiv%20v%20Ukrayini%20C2%BB.pdf>.

Запровадження обігу «зелених» облігацій дозволить залучати ресурси винятково на «зелені» проекти, за прийнятною вартістю і стимулювати соціально-економічний розвиток регіонів. Новостворені громади можуть отримати низку переваг, зокрема: зменшити споживання енергоресурсів і заощадити кошти на їх оплату; скоротити викиди парникових газів і поліпшити екологічний стан; розповсюджувати «зелені» технології як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі; активізувати економічні процеси, роботу бізнесу, у т. ч. в суміжних галузях і забезпечити надходження до бюджетів різних рівнів; підвищити зайнятість населення; поліпшити інвестиційну привабливість і конкурентоспроможність місцевих громад; позитивно вплинути на якість життя громадян у цілому.

Виведення на ринок цінних паперів «зелених» облігацій дозволить українському уряду, підприємствам та економіці загалом набути низку переваг, а саме формування позитивного іміджу країни у світі, оскільки поліпшиться інвестиційна привабливість країни за рахунок виконання міжнародних зобов'язань України щодо зменшення споживання паливно-енергетичних ресурсів і викидів парникових газів, збереження навколишнього середовища, утилізації відходів тощо (рис. 5.15).

Рис. 5.15. Передбачуваний ефект від запровадження ринку «зелених» облігацій в Україні

Примітка. Побудовано за даними Офіційного сайта Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. 2021. URL : <https://saee.gov.ua/uk/content>.

Але на шляху швидкого зростання ринку «зелених» облігацій в Україні є перешкоди, серед яких:

- недостатній рівень обізнаності інвесторів щодо переваг «зелених» облігацій та існуючої міжнародної практики використання цього фінансового інструменту;

- некомпетентність щодо діючих міжнародних практик і недостатнє розуміння політиками, регуляторами, потенційними емітентами облігацій та інвесторами потенційних переваг ринку «зелених» облігацій;

- витрати на дотримання вимог «зеленої» облігації. Перевірка статусу облігацій та моніторинг використання прибутку емітентами на «зелені» цілі;

- недостатність рейтингів, індексів і лістингу «зелених» облігацій. «Зелені» рейтинги можуть знизити витрати на фінансування «зелених» облігацій. Індокси — сприяють ідентифікації та оцінці високоякісних «зелених» облігацій і, таким чином, можуть допомогти зменшити їхні витрати на фінансування. Ще один спосіб збільшити попит на «зелені» облігації — їх розміщення на біржах;

- труднощі входу міжнародних інвесторів на місцеві ринки. Навіть великі глобальні інвестори можуть зіштовхнутися з проблемою доступу до місцевих ринків;

- нечисленна кількість національних «зелених» інвесторів. На окремих місцевих або регіональних ринках у «зелені» облігації інвестують переважно національні інвестори⁹⁰⁷.

Попри перешкоди розвитку ринку «зелених» облігацій, кількість прибічників цього фінансового інструменту збільшилася. Основними аргументами на користь застосування «зелених» облігацій, як провідного джерела фінансування «зелених» проєктів, є: цільовий характер фінансування; наявність міжнародних і національних принципів та стандартів; низька ризиковість і незначна ймовірність отримання збитків.

⁹⁰⁷ Перспективи розвитку рынка «зеленых» облигаций в Украине. 2019. URL : <http://reform.energy/analytics/perspektivy-razvitiya-rynka-zelenykh-obligatsiy-v-ukraine-11404>.

5.6. ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕС-СТРАТЕГІЙ ІНСТИТУЦІЙ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ У ВІДПОВІДЬ НА НОВІТНІ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ

Сучасний стан розвитку економічних відносин характеризується присутністю досить впливових фінансових потрясінь, які супроводжують кризу охорони здоров'я. Динамічний розвиток пандемії вірусу COVID-19 слугує безпрецедентним викликом для фінансового сектору України і всього світу. Епідеміологічна ситуація, спровокована вірусом COVID-19, який вносить досить значимі корективи у звичний порядок функціонування різних галузей світової економіки в цілому та національної зокрема, створює серйозні виклики та формує реальні загрози для забезпечення безперебійної діяльності інституцій фінансового сектору і вимагає ґрунтовного реформатування чинних стратегічних цілей.

Необхідність ефективного забезпечення оптимального рівня стійкості фінансового сектору до викликів (шоків) визначено однією зі стратегічних цілей фінансової державної політики, задекларованої Стратегією фінансового сектору України до 2025 року⁹⁰⁸. Крім того, усе ще існує невизначеність щодо реального усвідомлення рівня економічного і соціального впливу пандемії вірусу COVID-19.

На поточному етапі свого розвитку інститути фінансового сектору відіграють важливу роль у підтримці бізнесу та домашніх господарств, забезпечуючи перерозподіл фінансових ресурсів державної допомоги, регулюючи параметри кредитних відносин, забезпечуючи спроможність створювати додатковий буфер ліквідності та здійснюючи швидке вжиття потрібних запобіжних контрзаходів, тому важливим є питання забезпечення належного рівня їхньої фінансової стійкості в умовах епідеміологічних викликів. Багато в чому довіра до установ фінансового сектору залишається високою і надзвичайно важливою є необхідність її підтримки та розвитку в умовах епідеміологічних обмежень та за їхніми межами. Адже цілком погоджуємося з науковим твердженням С. Єгоричевої⁹⁰⁹, що банк

⁹⁰⁸ Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року / Національний банк України. 2020. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_fingramotnist%D1%96NBU_pr.pdf?v=4.

⁹⁰⁹ Єгоричева С. Б. Інноваційні стратегії банків: сутність та класифікація. *Банківська справа*. 2009. № 6. С. 63—72.

як кредитна установа, який функціонує на ринках, що розвиваються, повинен мати цілісну стратегію ринкового розвитку, яка є достатньо гнучкою, адаптованою до доволі нестабільних умов зовнішнього економічного і правового середовища та такою, що враховує теоретичні та практичні напрацювання, що вже існують у світі. О. Вовчак⁹¹⁰, досліджуючи особливості побудови стратегічних напрямів розвитку банків з іноземним капіталом, виділяє низку закономірних цілей, фокус на досягнення яких, на нашу думку, повинен бути сформований незалежно від присутності факторів зовнішнього шокowego впливу. Н. Ткаченко і М. Хуторна⁹¹¹, досліджуючи питання формування і реалізації бізнес-стратегій банку, наполягають на доцільності визначення концептуальних пріоритетів їхнього функціонування в сучасних умовах, які б виконували роль світоглядного стержня, імплементуючись через розвиток відповідних бізнес-напрямів.

Варто також наголосити, що, крім факторів впливу, зароджених пандемією вірусу COVID-19, діяльність установ фінансового сектору в сучасних умовах розвитку економіки потребує та, відповідно, демонструє процес динамічної адаптації типових процесів обслуговування клієнтів відповідно до реалізації ефективної національної стратегії їх цифровізації. З огляду на це досить логічним є послідовний і закономірний стан еволюційної трансформації бізнес-стратегій інститутів фінансового сектору: від формату ведення традиційного бізнесу до цифрового мультиканального формату продажу фінансових послуг в умовах сьогодення (рис. 5.16). Ситуація, що викликана пандемією вірусу COVID-19, лише прискорила трансформаційні процеси, адже враховуючи те, наскільки швидко змінюються умови функціонування фінансового сектору за участі різних учасників, у тому числі FinTechs, банки, наприклад, повинні адаптувати свої бізнес-стратегії в розрізі їхнього оперативного та технологічного розвитку з огляду на інновації у сфері технологічних пропозицій. Це, зокрема, стосується осучаснення технологічних процесів усіх діючих у межах сектору провайдерів фінансових послуг і потреби безперервного розвитку якісно нових пропозицій, здатних задовольнити досить високий рівень споживацьких очікувань.

⁹¹⁰ Вовчак О. Д. Розвиток стратегічного управління та його особливості в банках з іноземним капіталом. *Технологический аудит и резервы производства*. 2016. № 4—5 (30). С. 36—41.

⁹¹¹ Ткаченко Н. В., Хуторна М. Е. Методологічні засади формування та реалізації бізнес-стратегії банку на основі ціннісно-орієнтованого підходу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Економіка*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. № 18 (46). С. 90—98.

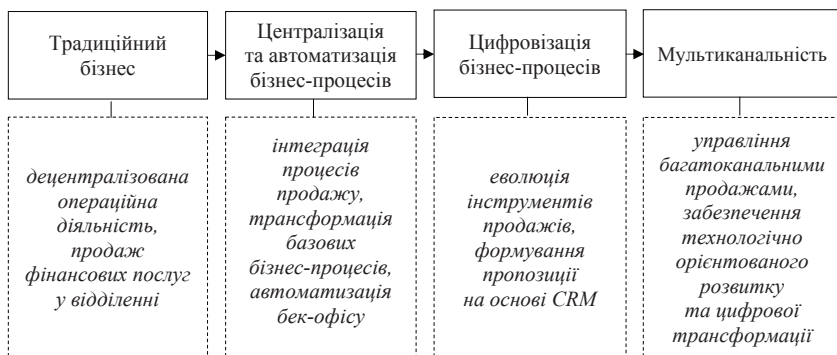

Рис. 5.16. Еволюція бізнес-стратегій інституцій фінансового сектору

Примітка. Авторська розробка.

Залежно від спроможності інституцій фінансового сектору до якісного переосмислення стратегічних векторів організації діяльності та адаптивного переміщення до цифрової екосистеми, ефективного управління власними витратами та інноваційними ризиками, вони матимуть можливість як знайти нові напрями зростання та конкурентоспроможного розвитку в період світової нестабільності, так і, відповідно, опинитися під загрозою дефолту, втрати ринкової позиції та падіння рівня прибутковості.

Сьогодні вплив пандемії вірусу COVID-19 на діяльність установ фінансового сектору відбувається, як уже зазначалося, на етапі становлення і розвитку мультиканальної бізнес-стратегії розвитку. Цей зовнішній шок виявився надзвичайно відчутним для діючих економічних агентів і таким, що вимагає чіткої ідентифікації основних його факторів (рис. 5.17).

Довгостроковий же вплив саме епідеміологічних викликів на розвиток ринку фінансових послуг наразі неможливо визначити, адже поточна ситуація виходить за межі досвіду діяльності більшості операторів фінансового сектору та їхнього керівного складу. Тому в умовах епідеміологічної кризи лише адаптивно трансформовані провайдери фінансових послуг зможуть захистити своїх співробітників і клієнтів, зберігаючи стан безперервності та оптимального рівня якості бізнес-процесів.

Під впливом зазначених епідеміологічних факторів спостерігається виникнення низки глобальних тенденцій / наслідків, які були характерними для фінансового сектору, але значно прискорилися через вплив пандемії вірусу COVID-19 і наразі мають вирішальне значення для забезпечення ефективного стратегічного бачення подальшого розвитку інституцій фінансового сектору (рис. 5.18).

Рис. 5.17. Епідеміологічні фактори впливу на діяльність інституцій фінансового сектору

Примітка. Складено за: Наслідки епідемії COVID-19 та карантинних заходів для провідних секторів економіки України / Центр прикладних досліджень. URL : <https://www.kas.de/documents/270026/8703904/2020.pdf/b7398098-a602-524d-7f88-6189058f69d3?version=1.0&t=1597301028775>.

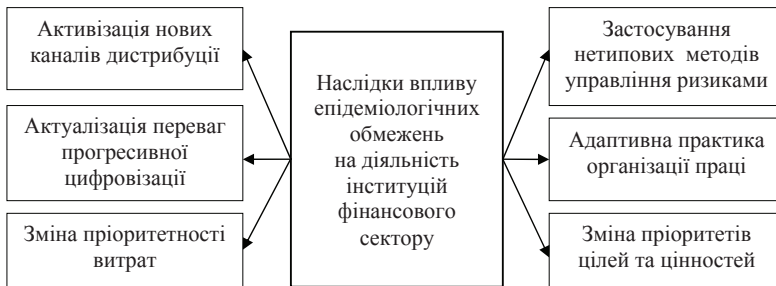

Рис. 5.18. Вплив епідеміологічних обмежень на діяльність інституцій фінансового сектору

Примітка. Авторська розробка.

По-перше, активізація нових каналів дистрибуції. Очевидним видається той факт, що систематично застосовувалися упродовж останніх років

пандемічні обмежувальні заходи та розбудовані, відповідно, дистанційовані споживацькі настрої значно прискорили вже наявну тенденцію поступового відходу від формату функціонування інституцій через традиційні відділення шляхом контактного обслуговування з метою надання фінансових послуг. Тому сьогодні існує об'єктивна необхідність переосмислення ролі відділень та їхньої кількості при забезпеченні конкурентоспроможної діяльності установ фінансового сектору (точки продажу чи сервісні центри). З огляду на це цифрова бізнес-модель провайдерів фінансових послуг повинна бути трансформована в бік ефективного посилення каналів самообслуговування та підвищення рівня функціональності пропонованих фінансових послуг. Це також тягне за собою потребу розроблення і впровадження нових підходів до використання типів каналів продажів і реклами для залучення клієнтів. Інституції фінансового сектору повинні систематично розробляти і впроваджувати нові інтегровані пакети електронної комерції з метою нарощення торговельних оборотів мікро- та малого бізнесу в мережі.

Пандемічні настрої прискорили фактичну відмову від традиційного формату фінансового обслуговування у відділеннях і перехід на цифрові канали продажів. У багатьох країнах і юрисдикціях упродовж аналізованого періоду закрито від чверті до третини філій банків. Водночас кількість користувачів цифрових банківських послуг різко зросла: у багатьох з них використовувалося на 50 % більше цифрових послуг, а кількість нових користувачів цифрових каналів зросла приблизно на 20 %⁹¹².

По-друге, використання переваг прогресивної цифровізації. Під час пандемії різко скоротилися обсяги використання готівки в основному через занепокоєння щодо дотримання правил карантинної гігієни. Зважаючи на це, установи фінансового сектору повинні запроваджувати та ефективно використовувати потенціал нових електронних платіжних механізмів, цифрових валют і безконтактних платежів, оскільки використання готівкових коштів у розрахунках різко скорочується. У майбутньому використання готівки буде маргіналізовано на користь електронних платежів.

У контексті глобальної цифровізації бізнес-процесів, що триває, варто також наголосити на потенційній готовності багатьох центральних банків світу (Національного банку України зокрема) до методологічного

⁹¹² Вирішальні тенденції для майбутнього успіху банків — прогноз KPMG Global. URL : <https://home.kpmg/ua/uk/home/media/press-releases/2020/10/banking-in-the-new-reality.html>.

розроблення платформи та впровадження і використання цифрової валюти центрального банку. Потенціал цього рішення видається значимим, у тому числі з міркувань необхідності формування стратегічного погляду щодо забезпечення оптимального рівня спроможності участі в новій моделі використання електронної цифрової валюти. Імовірні дати запуску такої валюти зазвичай розглядаються в досить довгостроковій перспективі, але вплив пандемії вірусу COVID-19 і загальна цифрова динаміка можуть значно прискорити процес її запровадження в Україні.

По-третє, зміна пріоритетності витрат, створення і запровадження нових операційних моделей. У розпал пандемії вірусу COVID-19 діяльність провайдерів фінансових послуг відрізняється присутністю ознак максимальної зосередженості на забезпеченні персоналізованої підтримки клієнтів (інформаційної, консультаційної, технічної тощо), логістичному управлінні в межах програм державної підтримки та захисту співробітників⁹¹³. Крім того, в умовах зниження процентних ставок на вітчизняному ринку фінансових послуг формуються передумови для скорочення процентної маржі в банківському секторі. Банкам варто адаптуватися до роботи в умовах низьких ставок. Для обмеження уразливості до процентного ризику вітчизняним банкам у майбутньому слід уживати заходів щодо підвищення частки довгострокових ресурсів⁹¹⁴. Така ситуація вимагає пошуку нових підходів до формування оптимальної операційної моделі на умовах одночасного створення потенціалу для підтримки подальшого зростання установи.

По-четверте, застосування нетипових методів управління ризиками. Сила і непрогнозований характер шоку, пов'язаного з пандемією вірусу COVID-19, значно підвищили, окрім вищезазначеного процентного, й інші окремі види ризиків діяльності установ та спричинили раптове посилення ризику надмірного обмеження доступності до фінансових послуг щодо їх надання за допомогою традиційних каналів збуту. Таким чином, інститути фінансового сектору змушені переоцінити рівень фінансової стійкості з урахуванням повного спектра ризиків: ринкових, кредитних, операційних, ліквідності, капіталу тощо. В основному йдеться про створення моделей, які враховують наступні непередбачені події, спираючись на досвід останніх років. Під час епідеміологічних обмежень, особливо

⁹¹³ Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України. Кабінетне дослідження. URL : <https://www.kas.de/documents>.

⁹¹⁴ Довгань Ж. М. Виклики банків в умовах пандемії COVID-19. *Інноваційна економіка*. 2020. № 7—8 (85). URL : <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://inneco.org/index.php/innecoua/article/viewFile/683/766>.

щодо кредитного ризику, установам доводиться вживати негайних заходів для управління ним у надзвичайно динамічному та мінливому середовищі (на умовах скорочення обсягів кредитування та необхідності швидкої переоцінки ризику кредитного портфеля)⁹¹⁵.

Адаптивна практика організації праці. Сучасна епідеміологічна криза спричинила революційні зміни в різних галузях, зокрема у фінансовій сфері. Зважаючи на це, інститути фінансового сектору повинні визначити оптимальну комбінацію для функціонування операційної моделі та забезпечити наявність достатньої інфраструктури з метою сприяння поширенню та гнучкості застосовуваних форм роботи в довгостроковій перспективі.

Сучасні знання і новий досвід показують, що малоімовірним у перспективі є повне повернення співробітників установ до роботи у традиційних офісах, і в кінцевому підсумку запроваджена гібридна модель передбачатиме досить високий рівень віддаленої роботи, ніж та, що була прийнятною та сталою упродовж тривалого часу до кризи. Це, у свою чергу, означає необхідність переоцінки цільового призначення і використання майна із застосуванням методів прогресивної автоматизації багатьох бізнес-процесів інститутів фінансового сектору. Зміни до типових кадрових питань (організаційна культура, прийняття нових співробітників, навчання, підвищення кваліфікації тощо), націлені на зниження ознак глобальної мобільності та більш високого рівня віддаленої роботи, повинні бути включені інституціями фінансового сектору до нових планів стратегічного розвитку та, відповідно, адаптивно відкориговані.

По-п'яте, зміна пріоритетів цілей і цінностей. В умовах нової реальності життя з вірусом COVID-19 екологічні і соціальні питання стають критично важливими та актуальними щодо оцінки рівня ефективності діяльності, у тому числі і провайдерів фінансових послуг. У даний час клієнти, інвестори та зацікавлені сторони все більше зацікавлені у знаннях не лише щодо факторів забезпечення фінансової стійкості, конкурентоспроможності та надійності, а й щодо корпоративної культури, цінності та цілей інститутів. Соціальна відповідальність, етика і підтримка прогресивних сучасних продуктів і послуг, пов'язаних із захистом навколишнього середовища, мають першочергове значення. Досить значимого прогресу щодо забезпечення такого змісту завдань було досягнуто до виникнен-

⁹¹⁵ Ответ банковского сектора на COVID-19 : материалы консалтинговой компании Pricewaterhouse Coopers (PwC). URL : https://www.pwc.com/uz/en/assets/pdf/ Banking_sector_response_to_COVID-19_Ru.pdf.

ня пандемії вірусу COVID-19. Порядок денний довкілля та зміни клімату є виправдано актуалізованим і має особливу роль щодо формування стратегічних цілей інституцій фінансового сектору. Поточна практика їх функціонування в зазначеному аспекті під час дії епідеміологічних обмежень впливає на рівень зацікавленості з боку клієнтів, інвесторів, співробітників і зацікавлених сторін щодо формування оціночних висновків у майбутньому.

Зазначені вище наслідки впливу епідеміологічних обмежень на діяльність операторів фінансового сектору виявили посилення низки типових загроз, пов'язаних із забезпеченням їхнього подальшого безперебійного функціонування і таких, що актуалізують питання необхідності запровадження в подальшому трансформаційних змін. Такими загрозами виявилися:

- слабкий рівень ефективності використання клієнтського досвіду. Це пов'язано насамперед із системами збору та зберігання інформації про клієнтів, які вимагають удосконалення; необхідністю впровадження сучасних інструментів аналізу клієнтських даних і розвитком компетенцій використання наявної інформації для формування адресної продуктової пропозиції. Крім того, є великий резерв, особливо в корпоративному бізнесі, для підвищення рівня якості організації клієнтської роботи, розвитку навичок продажу, формування ефективної системи регулярного менеджменту;

- слабкий рівень надійності та масштабованості бізнес-процесів і систем. Складна, неоднорідна, недостатньо масштабована і надійна ІТ-архітектура може стати причиною повторюваних збоїв в обслуговуванні клієнтів. Це тягне за собою виникнення репутаційних ризиків і сприяє зниженню рівня довіри клієнтів до системи безготівкових розрахунків взагалі і до інститутів фінансового сектору зокрема;

- недостатній рівень зрілості управлінських систем і процесів. Ефективне управління вимагає функціонування зрілої системи, здатної забезпечити функціонування механізмів максимально ефективного отримання синергічного ефекту від спільної роботи всіх бізнес-напрямів. Необхідним є подальший розвиток системи управлінської звітності, управління витратами, системи управління процесами, ресурсного планування.

Підсумовуючи вплив шести, на нашу думку, найвпливовіших глобальних тенденцій, що формують майбутній стратегічний вектор розвитку для інституцій фінансового сектору, очевидними видаються завдання щодо здійснення нагального критичного переосмислення поточного способу

налаштування і здійснення бізнес-процесів на тлі прогресивних та динамічних змін і вимагає розроблення нових стратегічних завдань пошуку рішень, пов'язаних зі зміною способу життя та еволюцією бізнес-процесів у результаті впливу пандемії вірусу COVID-19.

Важливою також є необхідність відмітити особливості прояву досить суперечливої закономірності стосовно змін, спричинених епідеміологічними викликами пандемії вірусу COVID-19, які, з другого боку, можуть відкрити нові можливості за умови застосування креативного управлінського стратегічного мислення, уміння ідентифікувати, оцінювати та ухвалювати інноваційні рішення, адже в поточній ситуації фактично зруйнованими видаються стереотипи щодо методів управління, способів комунікації, умов виконання роботи, організаційної культури тощо.

Отже, щодо подальших тенденцій розвитку фінансового сектору в короткостроковій перспективі та упродовж постепідеміологічного періоду, то серед очевидних варто виділити такі:

- подальше стійке скорочення кількості відділень інституцій, розміру займаних площ і посилення рівня їхнього цифрового оснащення. Суттєва переорієнтація їхнього функціонального призначення, перепрофілювання кол-центрів на консультативний формат обслуговування (супровід клієнта при використанні досить складних багатоканальних фінансових послуг, що вимагають ухвалення відповідальних рішень);

- динамічний розвиток функціональності цифрових каналів збуту на умовах масштабування;

- запровадження ефективного формату самообслуговування і віддаленого обслуговування (онлайн-чат-бот, цифровий помічник);

- запровадження нових інтегрованих систем електронної комерції з метою максимального залучення малих підприємств у мережевий торговельний простір.

Такі логічні зміни в організації діяльності інституцій фінансового сектору, націлених на утримання прийнятного ринкового сегмента і забезпечення оптимального набору конкурентних переваг, можуть відбуватися лише за умови усвідомлення та реалізації низки важливих заходів у межах трьох основних векторів стратегічного інноваційного розвитку (*табл. 5.11*).

Під впливом зазначених стратегічних напрямів розвитку фінансового сектору в умовах епідеміологічної нестабільності процес трансформації бізнес-стратегії інститутів повинен сприяти забезпеченню адаптивної імплементації низки важливих, на наш погляд, трансформаційних ознак, що визначають базовий зріз функціональної спроможності такої стратегії (*табл. 5.12*).

**Стратегічні напрями розвитку інституцій фінансового сектору
в умовах епідеміологічної нестабільності**

Стратегічний напрям	Передумови	Властивості прояву
Цифрова інфраструктура	Зростання ролі інструментів аналітики даних. З метою забезпечення процесу ефективної персоналізації та взаємодії з клієнтами незамінними є машинне навчання і штучний інтелект	Партнерство з прогресивними FinTechs, платіжними порталами і фірмами електронної комерції з метою створення прямих цифрових рішень щодо продуктової диверсифікації
		Створення альянсів з великими мережевими операторами (Visa, MasterCard)
		Фокусування уваги на забезпеченні операційної стійкості, поширення аутсорсингу, забезпечення кібернадійності і безпеки наданих платіжних послуг
Операційна модель	Зростання обсягів витрат на забезпечення масової віддаленої роботи співробітників і обслуговування потоку нових кредитів	Зміни вартості грошових потоків та в операційній динаміці призводять до зростання базових витрат
		Можливість економії за рахунок зниження експлуатаційних витрат на власність, підвищення рівня цифровізації та автоматизації
Спосіб роботи і набір кваліфікаційних навичок	Запровадження гібридної моделі організації роботи (збереження високого рівня віддаленої роботи з використанням цифрового формату)	Необхідність створення інклюзивної культури з високим рівнем продуктивності, що зумовлює перегляд складу персоналу, політики їх залучення, утримання і розвитку
		Посилення ролі інвестицій у підтримку та навчання персоналу (орієнтація на усвідомлення методів кібербезпеки)
Методи управління ризиками	Переоцінка рівня фінансової стійкості з усіх позицій ризиків	Необхідність переоцінки моделі ризику та динамічного управління кредитним портфелем (посилення вимог кредитування)
		Адаптування звітності та оптимізація рівня доступності та якості даних з метою управління ризиками
		Підтримка і систематичне оновлення засобів кіберзахисту (володіння надійними механізмами для моніторингу дотримання всіх вимог)

Примітка. Авторська розробка.

**Функціональні ознаки трансформаційної бізнес-стратегії інституцій
фінансового сектору**

Функціональна ознака	Індикатори забезпечення
Доступність	Систематичний розвиток дистанційних каналів продажу, цифрових бізнес-процесів продажу та післяпродажного обслуговування
Мобільність	Трансформація комунікативної взаємодії з клієнтом у контексті формування персоналізованої пропозиції
Персональність	Оптимізація інституційної інфраструктури, адаптованої до сучасних тенденцій розвитку ринку
Відкритість	Ефективне використання можливостей API на умовах багатоканальної співпраці з платформами для забезпечення спроможності з надання нефінансових послуг, розвиток зовнішньої експансії
Цифрова функціональність	Розвиток цифровізації бізнес-процесів та їх роботизації, ефективне застосування хмарних технологій, масштабування IT-інфраструктури та обчислювальних потужностей, автоматизація виробничого циклу програмування, застосування технологічних платформ для управління відкритими сервісами
Компетентність	Адаптація до сучасних інноваційних методів роботи, зрощення автономної та відповідальної команди висококваліфікованих працівників, імплементація інноваційних технологічних компетенцій, мотивування IT-персоналу до виходу на лідируючі позиції щодо використання новітніх технологій
Соціальна відповідальність	Сприяння оптимізації перерозподілу ризиків між економічними агентами (інвестори, кредитори, вкладники, акціонери), дотримання норм корпоративної етики, сприяння розвитку персоналу
Кібербезпе́чність	Застосування новітніх технологій виявлення загроз і реагування на них шляхом своєчасного вжиття ефективних заходів
Екологічність	Дотримання положень національної стратегії сталого розвитку в усіх аспектах з організації діяльності

Примітка. Авторська розробка.

Як уже зазначалося, проблеми, що стоять перед провайдерами фінансових послуг, зростають не лише через епідеміологічні нововведення. Інноваційні зміни і зрушення в цьому сегменті вже тривалий час не є новим досвідом. Ця галузь працює в одному з найбільш турбулентних середовищ, надзвичайно чутливих до поведінки споживачів, яка все більше залежить від рівня розвитку інноваційних технологій. Прогресивна цифровізація суспільства та обставини, викликані пандемією вірусу COVID-19, лише прискорюють процес трансформаційних змін. Так, з метою задоволення зростаючих запитів сучасних користувачів фінансових послуг і за-

безпечення оптимального рівня ринкової позиції установи наражаються на вибір однієї з кількох провідних моделей бізнес-стратегій, які співвідносяться з оперативною:

- класична модель універсального оператора фінансового сектору;
- модель постачальника технологічної екосистеми;
- модель агрегатора фінансових послуг;
- модель відкритої вертикально інтегрованої сервісної платформи.

Кожна з цих моделей має різну структуру витрат, пропозиції послуг, необхідного буфера капіталу та прогнозованого рівня прибутковості. Інститути фінансового сектору повинні взяти на себе роль мультиагентів, відповідальних за задоволення потреб, які виходять далеко за межі фінансової сфери інтересів клієнтів.

Сучасні науковці В. Рудевська⁹¹⁶, Ю. Оніщенко⁹¹⁷, І. Школьник⁹¹⁸ у власних наукових доробках дослідили основні принципи, властивості, закономірності побудови та розвитку бізнес-моделі банку, розглядаючи її у тісному взаємозв'язку та відповідно до важливості її ролі у формуванні стратегії банку. Стосовно банків як головних операторів фінансового сектору, на думку експертів, в Україні поєднання епідеміологічних викликів і чинників впливу призвело до прискореного розвитку двох основних моделей діджиталізації банківського бізнесу:

- міграція максимально широкого спектра послуг у дистанційні цифрові канали;
- поділ функцій між традиційним банком (ліцензія, інфраструктура та функції контролю) і «необанком» (клієнтський інтерфейс, аналітика)⁹¹⁹.

Цифрова трансформація у сфері обслуговування споживачів фінансових послуг передбачає процес об'єднання і використання даних з метою персоналізації досвіду. Основною метою підвищення рівня ефективності

⁹¹⁶ Рудевська В. І. Теоретико-змістова характеристика бізнес-моделі банку: сутність, структура та принципи. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2020. Вип. 3 (59). С. 140—147. URL : http://business-navigator.ks.ua/journals/2020/59_2020/26.pdf. <https://doi.org/10.32847/business-navigator.59-24>.

⁹¹⁷ Оніщенко Ю. І. Бізнес-модель банку: сутність та взаємозв'язок зі стратегією розвитку. *Економічний простір*. 2020. № 160. С. 113—117. URL : <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/666>. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/160-21>.

⁹¹⁸ Школьник І. О., Аюлян Д. Е. Теоретичне обґрунтування та класифікація бізнес-моделей банків. *Вісник СумДУ. Економіка*. 2021. № 1. С. 128—136. URL : https://visnyk.fem.sumdu.edu.ua/issues/1_2021/15.pdf.

⁹¹⁹ Матеріали Міжнародного круглого столу керівників банків, асоціацій, регуляторів і глобальних фінансових інституцій. URL : <https://nabu.ua/ua/5-zhovtnya-vidbuvsya-mizhnarodniy-krugliy-stil-kerivnikov-bankiv-asotsiatsiy-regulyatoriv.html>.

комунікації з клієнтом щодо здатності миттєвої ідентифікації та задоволення потреби у фінансовому обслуговуванні є формування довіри і підвищення рівня конверсії.

На думку експертів, у цифрову епоху майбутнім, серед інших, стануть сервісні платформи, представлені найбільшими технологічними компаніями, з якими вимушені конкурувати сучасні фінансові установи⁹²⁰. В умовах економічних зривів, що проявляються в поточній епідеміологічній ситуації, здатність адаптуватися до високих технологій визначаються як один із головних факторів стрімкого розвитку під час економічного спаду через поширення вірусу COVID-19 та можливості ефективної реалізації потенціалу для фінансової інклюзії. У цьому контексті дослідження підтверджують, що реакція BigTechs на ринкові стимули в період спаду економіки через пандемію COVID-19 упродовж 2019—2020 років здебільшого демонструє зростання вартості їхнього бренду. Функціонування BigTechs на основі платформних стратегій базується на використанні передових технологічних алгоритмів при позиціонуванні, дослідженні та комплексному аналізі іміджу клієнта⁹²¹.

Зважаючи на високий рівень значимості якості технологічного підґрунтя, потрібного при формуванні стратегічних напрямів розвитку діяльності установ фінансового сектору, доцільним вважаємо виділити основні, так звані технологічні вісі, прийнятні для побудови бізнес-стратегії провайдерів фінансових послуг у сучасних умовах господарювання (рис. 5.19).

Реалізація заходів, націлених на функціонування трансформаційної бізнес-стратегії інституцій фінансового сектору, описаних вище, є основними, що дозволяють реалізувати сучасні очікування клієнта в умовах цифровізації. Серед таких варто виділити: можливість отримання персоналізованої пропозиції; високий рівень захисту персональних даних і платіжних трансакцій; індивідуальний підхід до застосування методів ціноутворення; оптимізація маркетингових заходів, комфортних і прийнятних для споживача; мобільність і безперебійний формат доступності до можливості фінансового обслуговування; поєднання фінансових послуг із широким спектром послуг від інших постачальників (надання нефінансових послуг, виступаючи в ролі посередника / партнера); можливість придбання / отримання висновків сторонніх осіб; швидкість, зручність і простота споживання фінансової послуги.

⁹²⁰ Цифровые платформы в банковском секторе. URL : <https://econs.online/articles/opinions/tsifrovye-platformy-v-bankovskom-sektore>.

⁹²¹ Is the Covid-19 pandemic a victory for Big Tech? URL : <https://www.sciencespo.fr/public/chaire-numerique/en/2020/08/13/is-the-covid-19-pandemic-a-victory-for-big-tech>.

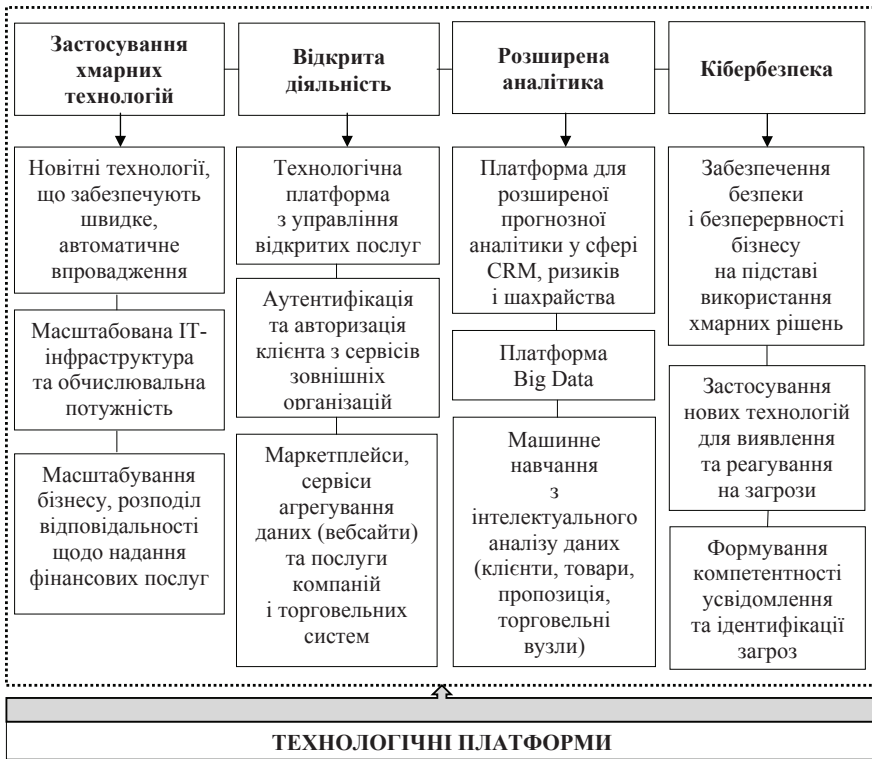

Рис. 5.19. Технологічні вісі розбудови бізнес-стратегії інституцій фінансового сектору, що базуються на платформному підґрунті

Примітка. Авторська розробка.

Таким чином, вважаємо, що впровадження ефективної технологічної трансформації бізнес-стратегії інституцій фінансового сектору повинне бути засноване на імплементації декількох основних принципів, які одночасно охоплюють нові виклики цифрової економіки та передбачають надання фінансових і нефінансових послуг одночасно з метою повноцінного задоволення споживацьких очікувань в умовах епідеміологічної невизначеності (табл. 5.13). У силу зазначених тенденцій АТ «ОТП Банк» уперше у вітчизняному фінансовому секторі трансформував підхід до автоматизації процесів і створення потрібних банку технологічних рішень, передавши більшість завдань з автоматизації до сфери відповідальності бізнес-підрозділів.

**Характерні принципи трансформаційної бізнес-стратегії інституцій
фінансового сектору**

Принцип	Характеристика властивостей
Ефективність клієнтського досвіду	розширена персоналізація; миттєва взаємодія з клієнтом у реальному часі; доступна, прозора, достовірна інформація про установу; активні дії установи, засновані на глибокому розумінні потреб клієнта. B2C — фокус на цифрову трансформацію; B2B — фокус на нарощення клієнтської бази
Технологічна першість	надійне, ефективне IT-забезпечення діяльності установи на умовах співпраці з технологічними платформами; безперервне впровадження інновацій; використання хмарних технологій
Ефективність команди	реалізація end-to-end внутрішніх процесів; сприйняття бази даних як окремого активу; глибоке розуміння споживацьких очікувань та якісне супроводження під час продажу в режимі реального часу; впровадження digital-культури; організація внутрішньої комунікації, що спрямована на інновації з розроблення продуктів

Примітка. Складено за: Pantieleieva N., Zaporozhets S., Nagaichuk N., Bartosh O. Transformation of financial intermediation in the context of spread of digital trends. *The bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*. 2019. Vol. 3 (379). P. 144—152. <https://doi.org/10.32014/2019.2518-1467.80> ; Кльоба Л. Г., Добош Н. М., Сорока О. П. Впровадження фінансових технологій — стратегічний напрям розвитку банків. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/130.pdf та власних досліджень.

Таким чином, з 2017 року банк використовує low-code платформу Creatio від Terrasoft з метою автоматизації бізнес-процесів. На єдиній платформі автоматизовані процеси корпоративної та роздрібної бізнес-лінії, процеси видачі кредитів, ризик-менеджменту та інші напрями роботи банку. При цьому повний набір бізнес-завдань із налаштування і запуску нової функціональності виконуються внутрішніми командами, без залучення зовнішніх ресурсів. Завдяки роботі на стику інноваційних технологій і бізнесу технології low-code / no-code виконують роль драйвера цифрової трансформації⁹²².

Основні провайдери фінансових послуг уже відчувають вплив функціонування платформ великого міжнародного бізнесу та змушені конкурувати, застосовуючи подібні конкурентоспроможні стратегічні методи, тобто шляхом застосування платформної технології. Таким чином, досить очевидно видається поступова трансформація традиційних операторів фінансового сектору (посередників) у технологічні компанії. Прискоре-

⁹²² Low-code команди ОТП Банку презентували результати своєї роботи у рамках Creatio Demo Day. URL : <https://www.otpbank.com.ua/about/news/350711>.

ний епідеміологічними викликами технологічний прогрес сприяє потребі переоцінки застосовуваних методів забезпечення конкурентних переваг основних інституцій фінансового сектору і спричиняє безпечеліційну передумову для трансформації їхніх бізнес-стратегій у межах чинної екосистеми фінансових послуг в Україні та у світі.

Обираючи модель співпраці з постачальниками цифрових платформ, інституції фінансового сектору можуть уникнути проблем, пов'язаних із необхідністю адаптивного швидкого вирішення інноваційних бізнес-завдань, що виникають під впливом формування сучасних фінансових відносин:

- обмеження можливості аналізу великих даних через відсутність чіткої цифрової стратегії у сфері використання результатів аналізованих даних;

- застосування суміжних систем (маркетингові, аналітичні, веб- та мобільні додатки), які неефективно використовують комунікаційний потенціал взаємодії зі споживачем у мультимедіальному вимірі;

- обмеження можливості впровадження хмарних рішень, спроможних підвищити рівень безпеки та ефективності діяльності інституцій фінансового сектору.

5.7. ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ В РОЗРІЗІ ЇЇ ЗМІСТОВИХ СКЛАДОВИХ В УМОВАХ НОВІТНІХ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ

Пандемія COVID-19 стала першим серйозним випробуванням для світової фінансової системи з моменту проведення фінансових реформ після фінансової кризи 2008 року. На відміну від кризи 2008 року, проблема виникла за межами фінансової системи. Пандемія та заходи урядів щодо стримування її поширення у формі локдаунів і карантинних заходів призвели до раптової зупинки реальної економічної активності та спричинили напруження у фінансовій системі, що призвело до серйозного стресу ліквідності в березні 2020 року⁹²³. За цим мали місце безпрецедентні заходи політики щодо стримування

⁹²³ Lessons Learnt from the COVID-19 Pandemic from a Financial Stability Perspective. *FBS*. 2021. July 13. URL : <https://www.fsb.org/2021/07/lessons-learnt-from-the-covid-19-pandemic-from-a-financial-stability-perspective-interim-report>.

негативних економічних наслідків пандемії та стабілізації ринків. Відтоді уряди вжили переважну більшість заходів підтримки, щоб підтримати фінансову стійкість і забезпечити постійний потік фінансування в реальну економіку у відповідь на підвищену економічну невизначеність і постійні підвищені ризики для фінансової стабільності.

Фінансова, зокрема банківська система змогли поглинути, а не посилювати шок. Тим не менш, у березні 2020 року ключові ринки фінансування зазнали гострого стресу, що змусило владу вжити рішучих дій для підтримки фінансування реальної економіки, надання економічної допомоги, зменшення дефіциту фінансування і підтримки функціонування ринку⁹²⁴. Без цих втручань напруга на ринках, імовірно, тривала б значно довше.

Звісно ж, як основні відповідальні за соціальний та економічний розвиток основні витрати з протидії впливу наслідків пандемії беруть на себе уряди країн світу, реалізуючи бюджетну політику шляхом цільового скерування бюджетних видатків і програм податкового стимулювання економіки. Фінансові регулятори та центральні банки в межах своїх функцій відповідальні за цінову та фінансову стабільність. Водночас і ті, і інші — відповідальні за забезпечення фінансової безпеки своїх країн.

Щоб оцінити вплив пандемії COVID-19 на фінансову безпеку України та ефективність заходів уряду і Національного банку України з подолання наслідків корона кризи, оцінимо інтегральний рівень фінансової безпеки. Оскільки чинна методика розрахунку рівня економічної безпеки України від Міністерства економічного розвитку та торгівлі⁹²⁵, на думку як науковців, так і фахівців-практиків, застаріла і має суттєві недоліки⁹²⁶, скористаємося методичними підходами, запропонованими Ю. Харазішвілі⁹²⁷ і розвинутими О. Гудзоватою⁹²⁸. На нашу думку, до методики оцінки фі-

⁹²⁴ Lessons Learnt from the COVID-19 Pandemic from a Financial Stability Perspective. *FBS*. 2021. July 13. URL : <https://www.fsb.org/2021/07/lessons-learnt-from-the-covid-19-pandemic-from-a-financial-stability-perspective-interim-report>.

⁹²⁵ Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : затверджено наказом № 1277 від 29.10.2013 Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.

⁹²⁶ Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/schodo-vdoskonalennya-metodologii-integralnogo-ocinyuvannya-rivnya>.

⁹²⁷ Харазішвілі Ю. М. Методологічні підходи до оцінки рівня економічної безпеки країни. *Наука та наукознавство*. 2014. № 4. С. 44—58.

⁹²⁸ Гудзовата О. О. Грошово-кредитна політика в системі забезпечення фінансової безпеки України: теоретико-методологічні засади та напрями реалізації : монографія. Львів : Вид-во ННБК «АТБ», 2018. 300 с.

нансової безпеки варто включити її вісім структурних складових, а саме: бюджетну, валютну, боргову, банківську, фондового ринку, страхового ринку, фінансів реального сектору економіки і грошово-кредитну безпеку.

Основні показники для оцінки рівня бюджетної безпеки України наведено в табл. 5.14.

Таблиця 5.14

**Показники стану бюджетної безпеки в Україні у 2010—2020 рр.
та першому півріччі 2021-го**

Рік	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	Відношення дефіциту (-) / профіциту (+) державного бюджету до ВВП, %	Покриття дефіциту бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	Дефіцит (-) / профіцит (+) платіжного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	Обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	Дефіцит / профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП
2010	29,05	-5,94	53,01	10,6	46,9	-0,74
2011	30,27	-1,79	182,57	-3,9	35,0	-0,82
2012	31,62	-3,79	70,23	-6,5	37,5	-0,34
2013	30,43	-4,45	73,09	3,4	39,4	0,13
2014	29,11	-4,98	126,32	-26,3	39,9	0,16
2015	32,94	-2,28	634,83	2,4	48,0	0,61
2016	32,84	-2,94	170,47	4,0	39,5	0,77
2017	34,09	-1,60	181,80	6,5	38,5	0,22
2018	33,28	-1,66	186,85	6,6	35,8	-0,45
2019	32,45	-1,96	185,85	13,0	34,1	-0,26
2020	32,82	-5,18	122,09	4,4	25,5	1,30
1 п/р 2021	34,75	-2,31	115,11	0,9	49,1	1,66

Примітка. Розраховано за: Макроекономічна статистика / Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> ; Дані та аналітика / Міністерство фінансів України : офіційний сайт. URL : <https://mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets>.

Для оцінки інтегрального показника рівня бюджетної безпеки (як і інших структурних складових фінансової безпеки) з урахуванням нелінійності економічних процесів використовуємо мультиплікативну форму розрахунків:

$$I_t = \prod_{i=1}^n z_{i,t}^{a_i} \quad (5.1)$$

де $z_{i,t}$ — нормоване значення i -того показника t -ї складової фінансової безпеки:

$$S: z_{i,t} = x_{i,t} / k_{norm,t} \quad k_{norm,t} \geq x_{\max} \quad \text{для факторів-стимуляторів};$$

$$D: z_{i,t} = k_{norm,t} / x_{i,t} \quad k_{norm,t} \leq x_{\min} \quad \text{для факторів-дестимуляторів}, \quad (5.2)$$

де $x_{i,t}$ — значення i -того показника t -ї складової фінансової безпеки; a_i — ваговий коефіцієнт i -го фактору, що визначає значимість фактору у визначенні рівня фінансової безпеки і встановлюється за експертними оцінками: $\sum a_i = 1, \quad a_i \geq 0$.

За методикою (5.1) і (5.2) визначимо інтегральний рівень бюджетної безпеки України (табл. 5.15).

Таблиця 5.15

**Інтегральний показник стану бюджетної безпеки в Україні
у 2010—2020 рр. та першому півріччі 2021-го**

Рік	Рівень перерозподілу ВВП через зведення бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	Відношення дефіциту (-) / профіциту (+) державного бюджету до ВВП, %	Покриття дефіциту бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	Дефіцит (-) / профіцит (+) платіжного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	Обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	Дефіцит / профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	Інтегральне значення показника бюджетної безпеки
2010	1,00	0,27	1,00	0,8	0,54	-2,23	0,75
2011	0,96	0,90	0,29	-0,3	0,73	-2,02	0,50
2012	0,92	0,42	0,75	-0,5	0,68	-4,84	0,56
2013	0,95	0,36	0,73	0,3	0,65	12,80	0,74
2014	1,00	0,32	0,42	-2,0	0,64	10,62	0,41
2015	0,88	0,70	0,08	0,2	0,53	2,74	0,43
2016	0,88	0,55	0,31	0,3	0,65	2,14	0,57
2017	0,85	1,00	0,29	0,5	0,66	7,55	0,81
2018	0,87	0,96	0,28	0,5	0,71	-3,73	0,75
2019	0,90	0,82	0,29	1,0	0,75	-6,35	0,73
2020	0,89	0,31	0,43	0,3	1,00	1,28	0,55
1 п/р 2021	0,84	0,69	0,46	0,1	0,52	1,00	0,41

Примітка. Авторська розробка.

Динаміку розрахованого інтегрального показника бюджетної безпеки представимо на *рис. 5.20*.

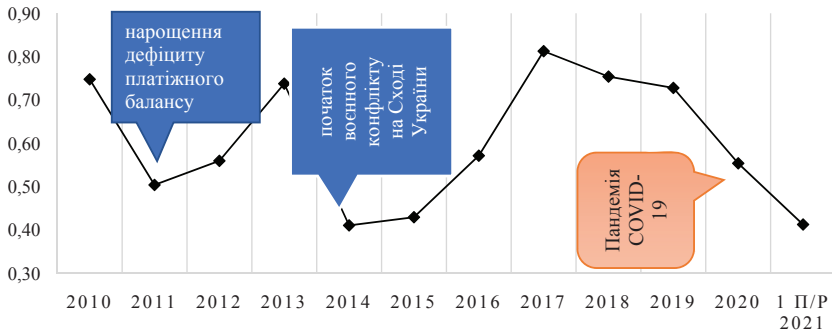

Рис. 5.20. Динаміка інтегрального показника бюджетної безпеки України у 2010—2021 рр.

Примітка. Розраховано авторами.

Як бачимо з даних, наведених у *табл. 5.15* і на *рис. 5.20*, коронакриза зумовила значне скорочення бюджетної безпеки України, зіставне зі скороченням бюджетної безпеки у 2014—2015 рр., зумовленої початком воєнного конфлікту на Сході України.

Основними детермінантами скорочення бюджетної безпеки під час пандемії COVID-19 стало різке нарощення дефіциту Державного бюджету України 2020 року (дефіцит держбюджету зріс на 178 % порівняно з допандемічним 2019 роком). Тенденції 2020 року зберігаються й 2021-го. Дефіцит держбюджету в першому півріччі 2021-го становив 50,4 млрд грн, що на 2 700 % більше від відповідного періоду допандемічного 2019 року.

Для запобігання поширенню коронавірусної інфекції у складі державного бюджету України було створено Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками. У цілому, 2020 року для потреб боротьби з коронакризою у згаданому Фонді було передбачено 80,9 млрд грн, з яких фактично використано 66,5 млрд грн, або 82,2 % від передбаченого⁹²⁹. Проте значна частина витрачених коштів узагалі не має стосунку до питання боротьби з пандемією і ліквідації її наслідків. Так, зокрема, 25,7 млрд грн видатків

⁹²⁹ Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433.

Фонду (або 38,6 %) було використано на будівництво, реконструкцію і ремонт автодоріг державного значення, поряд з тим заклади охорони здоров'я зіштовхуються з різкою нестачею обладнання, зокрема кисневих концентраторів, і їх забезпечення беруть на себе волонтери⁹³⁰. Вказана обставина свідчить про неефективність бюджетної політики уряду у сфері боротьби з коронакризою. Аналіз показників валютної безпеки наведено в *табл. 5.16*.

Таблиця 5.16

**Показники стану валютної безпеки в Україні у 2010—2020 рр.
та першому півріччі 2021-го**

Рік	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	Відношення обсягів депозитів в ін. валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	Валові міжнародні резерви України до короткострокового боргу за залишковим терміном погашення	Рівень доларизації грошової маси, відсотків	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд доларів США
2010	101,85	46,03	0,64	29,7	0,96
2011	100,40	40,31	0,54	30,8	1,72
2012	100,29	36,75	0,38	32,6	-0,85
2013	100,03	33,82	0,28	27,3	-0,24
2014	148,71	46,31	0,11	32,4	-0,2
2015	183,77	55,81	0,20	32,7	0,13
2016	116,97	49,43	0,22	33,3	0,21
2017	104,09	43,87	0,25	33,7	0,18
2018	102,27	42,78	0,27	30,7	0,15
2019	95,02	36,85	0,30	29,8	0,08
2020	104,30	36,68	0,32	27,5	0,1
1 п/р 2021	99,74	31,72	0,30	26,7	1,8

Примітка. Розраховано авторами на основі: Національний банк України. Статистика фінансового сектору. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> ; Міністерство фінансів України. Боргова політика. URL : <https://mof.gov.ua/uk/borgova-politika>.

Розрахунок інтегрального рівня валютної безпеки наведено в *табл. 5.17*.

⁹³⁰ Ціна подиху. Кисневий концентратор для пацієнтів з COVID-19 може коштувати 40 тисяч гривень — волонтер. *Радіо Свобода*. 2020. 21 жовтня. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/tsina-podyhu-kysnevyyi-konsentrator-dla-pasiyentiv-z-covid-19-mozhe-koshtuvaty-40-tysyach-hryven/30903730.html>.

Таблиця 5.17

Інтегральний показник стану валютної безпеки в Україні у 2010—2020 рр.
та першому півріччі 2021-го

Рік	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	Відношення обсягів депозитів в ін. валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	Валові міжнародні резерви України до короткострокового боргу за залишковим терміном погашення	Рівень доларизації грошової маси, відсотків	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд доларів США	Інтегральне значення показника валютної безпеки
2010	0,93	0,69	1,00	0,90	0,06	0,59
2011	0,95	0,79	0,84	0,87	0,04	0,55
2012	0,95	0,86	0,59	0,82	1,00	0,81
2013	0,95	0,94	0,44	0,98	0,16	0,60
2014	0,64	0,68	0,17	0,82	0,15	0,39
2015	0,52	0,57	0,32	0,82	0,10	0,39
2016	0,81	0,64	0,34	0,80	0,09	0,45
2017	0,91	0,72	0,39	0,79	0,10	0,49
2018	0,93	0,74	0,42	0,87	0,10	0,52
2019	1,00	0,86	0,47	0,89	0,11	0,57
2020	0,91	0,86	0,50	0,97	0,11	0,57
1 п/р 2021	0,95	1,00	0,47	1,00	0,04	0,51

Примітка. Розраховано авторами.

Динаміку розрахованого інтегрального показника валютної безпеки представлено на *рис. 5.21*.

Як бачимо з даних, наведених у *табл. 5.17* і на *рис. 5.21*, пандемія COVID-19 не вплинула на рівень валютної безпеки. Курс гривні залишався стабільним і навіть зміцнився. Поступове відновлення валютної безпеки після кризових 2014—2015 рр., коли накопичені проблеми в економіці України і початок воєнного конфлікту на Сході призвели до різкої девальвації гривні, фактично тривало і коронакризового 2020 року.

Водночас скорочення інтегрального показника валютної безпеки у I півріччі 2021 року зумовлене безпрецедентно великими обсягами купівлі населенням іноземної валюти, що викликано як порівняно низьким валютним курсом, так і девальваційними очікуваннями. Проте, на нашу думку, така динаміка не пов'язана з коронакризою.

Аналіз показників боргової безпеки подано в *табл. 5.18*.

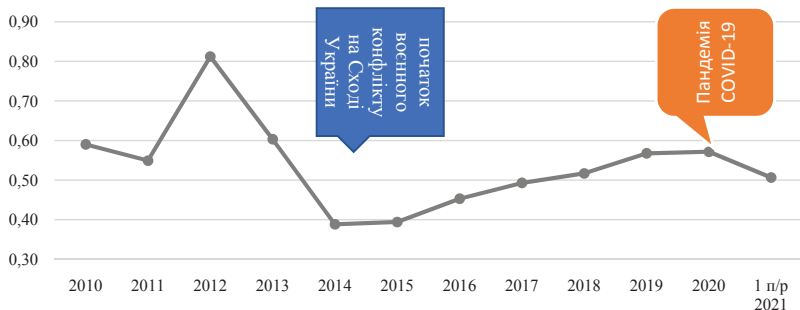

Рис. 5.21. Динаміка інтегрального показника валютної безпеки України у 2010—2021 рр.

Примітка. Розраховано авторами.

Таблиця 5.18

Показники стану боргової безпеки в Україні у 2010—2020 рр. та першому півріччі 2021-го

Роки	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	Відношення обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, тис. грн	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування державного боргу до доходів державного бюджету, %	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %
2010	39,93	25,56	6,0	50,38	4,1	5,0	14,36	12,8
2011	35,94	22,74	6,5	42,29	4,6	6,1	13,19	12,0
2012	36,59	21,93	6,8	43,08	4,7	7,9	14,66	13,3
2013	40,15	20,62	6,6	44,00	7,3	10,0	19,53	17,5
2014	70,25	39,04	13,5	79,43	8,0	12,8	31,20	29,2
2015	79,42	52,68	24,3	99,83	11,2	16,6	26,75	25,5
2016	80,97	52,03	29,0	105,57	11,3	15,8	28,94	28,0
2017	71,80	46,10	32,3	96,14	9,7	13,8	25,70	25,2
2018	60,94	39,26	33,0	86,84	10,4	13,9	21,68	21,3
2019	50,28	29,17	27,5	70,84	14,1	12,3	21,11	20,8
2020	60,85	36,22	36,2	92,77	11,3	13,5	24,63	23,8
1 п/р 2021	57,72	33,90	35,7	157,41	41,8	60,3	47,64	45,9

Примітка. Розраховано за: Статистика фінансового сектору / Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> ; Боргова політика / Міністерство фінансів України. URL : <https://mof.gov.ua/uk/borgova-politika>.

Розрахунок інтегрального рівня боргової безпеки наведено в *табл. 5.19*.

Таблиця 5.19

**Інтегральний показник стану боргової безпеки в Україні у 2010—2020 рр.
та першому півріччі 2021-го**

Роки	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	Відношення обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, тис. грн	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування державного боргу до доходів державного бюджету, %	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	Відношення заборгованості уряду за держ. цінними паперами до ВВП, %	Інтегральне значення показника боргової безпеки
2010	0,90	0,81	1,00	0,84	1,00	1,00	0,92	0,94	0,93
2011	1,00	0,91	0,92	1,00	0,89	0,82	1,00	1,00	0,95
2012	0,98	0,94	0,89	0,98	0,88	0,63	0,90	0,90	0,89
2013	0,90	1,00	0,91	0,96	0,57	0,50	0,68	0,69	0,79
2014	0,51	0,53	0,45	0,53	0,52	0,39	0,42	0,41	0,50
2015	0,45	0,39	0,25	0,42	0,37	0,30	0,49	0,47	0,43
2016	0,44	0,40	0,21	0,40	0,36	0,31	0,46	0,43	0,37
2017	0,50	0,45	0,19	0,44	0,43	0,36	0,51	0,48	0,40
2018	0,59	0,53	0,18	0,49	0,40	0,36	0,61	0,56	0,44
2019	0,71	0,71	0,22	0,60	0,29	0,41	0,62	0,58	0,47
2020	0,59	0,57	0,17	0,46	0,37	0,37	0,54	0,50	0,41
1 п/р 2021	0,62	0,61	0,17	0,27	0,10	0,08	0,28	0,26	0,23

Примітка. Розраховано авторами.

Динаміку розрахованого інтегрального показника боргової безпеки представимо на *рис. 5.22*.

Як бачимо з даних, наведених у *табл. 5.19* і на *рис. 5.22*, рівень боргової безпеки України постійно скорочувався (за винятком невеликого періоду впродовж 2017—2019 рр.), причинами цього була і політика нарощування державного боргу у 2011—2013 роках, політична і воєнна криза 2014 року. Не стала винятком і коронакриза, яка, утім, 2020 року не призвела до різкого зниження рівня боргової безпеки (інтегральний індекс скоротився лише з 0,47 до 0,41).

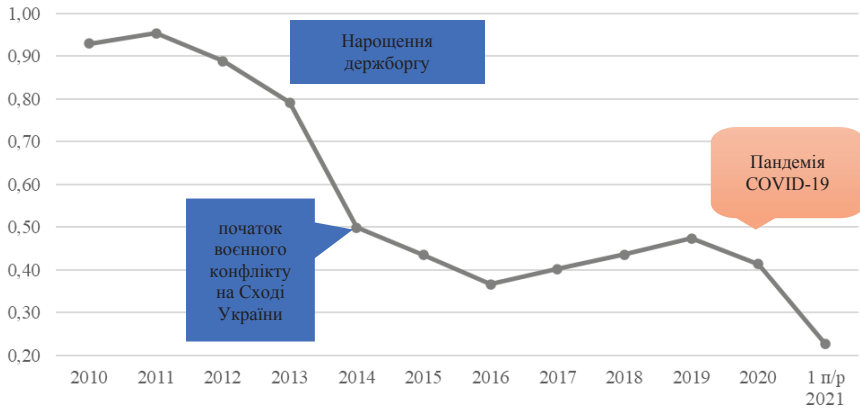

Рис. 5.22. Динаміка інтегрального показника боргової безпеки України у 2010—2021 рр.

Примітка. Розраховано авторами.

Таблиця 5.20

Показники стану банківської безпеки в Україні у 2010—2020 рр. та першому півріччі 2021-го

Рік	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	Частка простроєної заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів
2010	28	46,3	11,2	175,9	3,8
2011	31,3	43,7	9,6	163,1	3,1
2012	30,1	43,0	8,9	142,4	2,4
2013	30,1	47,6	7,7	135,9	1,8
2014	30,1	49,7	13,5	151,2	2,8
2015	34,9	39,8	21,2	137,0	3,9
2016	39,6	34,5	24,2	125,9	4,1
2017	46,3	27,8	54,9	113,1	3,3
2018	48,1	24,2	55,4	115,0	3,8
2019	46,7	18,7	52,9	90,7	3,8
2020	45,9	17,3	48,4	70,3	3,3
1 п/р 2021	45,9	33,6	41,3	69,7	3,3

Примітка. Розраховано за: Статистика фінансового сектору / Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

Разом з тим уже наступного, 2021 року через нарощення державного боргу і головне зростання витрат щодо його обслуговування інтегральний рівень боргової безпеки різко скоротився. Більше того, передбачається, що в період, коли ефекти коронакризи для фінансових ринків досі є непевними, для України важливо мати постійний доступ до міжнародного офіційного фінансування⁹³¹. Таким чином слід очікувати, що процеси, зокрема пов'язані з пандемічними викликами, зумовляватимуть поглиблення проблем України у сфері забезпечення боргової безпеки.

Аналіз показників банківської безпеки подано в *табл. 5.20*.

Розрахунок інтегрального рівня банківської безпеки наведено в *табл. 5.21*.

Таблиця 5.21

**Інтегральний показник стану банківської безпеки в Україні
у 2010—2020 рр. та першому півріччі 2021-го**

Рік	Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів і депозитів, разів	Інтегральне значення показника боргової безпеки
2010	1,00	0,93	0,69	0,40	0,91	0,75
2011	0,89	0,88	0,80	0,43	0,75	0,73
2012	0,93	0,86	0,87	0,49	0,57	0,74
2013	0,93	0,96	1,00	0,51	0,43	0,74
2014	0,93	1,00	0,57	0,46	0,69	0,71
2015	0,80	0,80	0,36	0,51	0,94	0,64
2016	0,71	0,69	0,32	0,55	1,00	0,60
2017	0,60	0,56	0,14	0,62	0,79	0,46
2018	0,58	0,49	0,14	0,61	0,92	0,45
2019	0,60	0,38	0,15	0,77	0,91	0,46
2020	0,61	0,35	0,16	0,99	0,80	0,47
1 п/р 2021	0,61	0,68	0,19	1,00	0,79	0,56

Примітка. Розраховано авторами.

Динаміку розрахованого інтегрального показника банківської безпеки представимо на *рис. 5.23*.

⁹³¹ Звіт про фінансову стабільність / Національний банк України. 2021. Червень. 48 с. (С. 12).

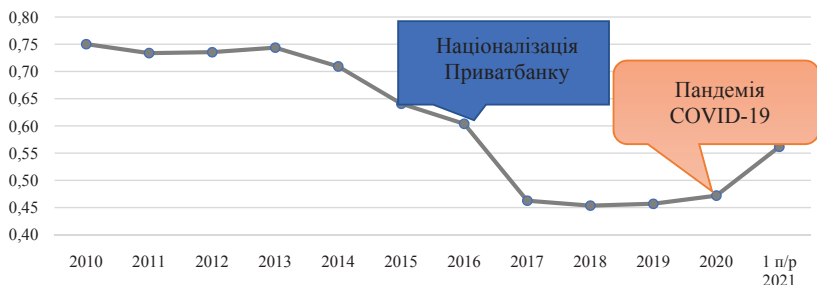

Рис. 5.23. Динаміка інтегрального показника банківської безпеки України у 2010—2021 рр.

Примітка. Розраховано авторами.

Як бачимо з даних, наведених у табл. 5.21 і на рис. 5.23, рівень банківської безпеки після спаду 2014—2016 років, викликаного накопиченням NPL і віднесення низки банків до категорії неплатоспроможних, зростає. Пандемія COVID-19 не вплинула на рівень банківської безпеки, а скорочення NPL у 2020—2021 роках⁹³² позитивно позначається на банківській безпеці.

Варто зазначити, що позитивна динаміка рівня банківської безпеки завдячує діям Національного банку, який оперативного зреагував на пандемічну кризу монетарними і регуляторними засобами, упроваджуючи програми підтримки фінансового сектору і доповнюючи антикризові заходи уряду, керуючись кращим світовим досвідом, ужив практично повний доступний набір антикризових інструментів (табл. 5.22).

Таблиця 5.22

Заходи центральних банків і фінансових регуляторів з метою забезпечення фінансової стабільності в умовах пандемії COVID-19

Показники	ЄЦБ	Велика Британія	Швеція	Польща	Чехія	Угорщина	Румунія	Росія	Сербія	Україна
Зниження ключової ставки (у п.)	-	0,65	0,55	1,0	1,5	-	0,5	0,5	0,75	5,0
Довге рефінансування	+	+				+		+		+
Викуп активів на ринку	+	+	+	+			+			
Частіше проведення операцій репо				+	+	+				+

⁹³² Банки цьогоріч скоротили портфелі NPL на 56 млрд грн. Financial Club. URL : <https://finclub.net/ua/news/banki-skorotili-problemni-krediti-na-56-mlrd-grn.html>.

Закінчення табл. 5.22

Показники	ЄЦБ	Велика Британія	Швеція	Польща	Чехія	Угорщина	Румунія	Росія	Сербія	Україна
Кредити / свопи в іновалюті для банків			+			+		+	+	
Розширення прийнятної застави	+		+	+	+	+		+		+
Валютні свопи з центробанками або МФО	+	+	+					+		+
Підтримка кредитних канікул	+		+	+	+	+	+	+	+	+
Деактивація / зниження буферів капіталу		+	+	+	+	+	+	+		+
Дозвіл працювати з LCR нижче від нормативу			+					+		
Обмеження на виплату дивідендів	+	+	+	+	+	+	+	+		+
Відтермінування звітування	+	+					+	+		+
Відтермінування інспекцій	+		+	+		+				+
Відтермінування/скасування стрес-тестів	+	+								+
Сприяння реструктуризації кредитів	+	+		+	+		+	+		+
Пом'якшення інших пруденційних вимог		+	+	+	+	+		+		+

Примітка. Побудовано за: Звіт про фінансову стабільність / Національний банк України. 2020. Червень. 51 с. (С. 24).

Аналіз показників безпеки фондового ринку подано в табл. 5.23.

Таблиця 5.23

**Показники стану безпеки фондового ринку України у 2010—2020 рр.
та першому півріччі 2021-го**

Рік	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	Дохідність облігацій внутрішньої державної позики, %	Частка покриття державними цінними паперами державного боргу, %
2010	15,9	10,4	31,5
2011	13,66	9,2	33,3
2012	19,66	12,9	36,0
2013	24,43	13,1	42,4
2014	29,21	14	41,6
2015	3,21	13	32,1
2016	0,82	9,2	34,6

Закінчення табл. 5.23

Рік	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	Дохідність облігацій внутрішньої державної позики, %	Частка покриття державними цінними паперами державного боргу, %
2017	0,58	10,5	31,2
2018	0,22	17,8	34,9
2019	0,19	16,9	41,2
2020	0,03	10,2	38,9
1 п/р 2021	0,24	12,4	38,8

Примітка. Розраховано за: Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL : <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights>.

Розрахунок інтегрального рівня безпеки фондового ринку наведено в табл. 5.24.

Таблиця 5.24

**Інтегральний показник стану безпеки фондового ринку України
у 2010—2020 рр. та першому півріччі 2021-го**

Рік	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	Дохідність облігацій внутрішньої державної позики, %	Частка покриття державними цінними паперами державного боргу, %	Інтегральне значення показника безпеки фондового ринку
2010	0,54	0,88	0,74	0,70
2011	0,47	1,00	0,79	0,69
2012	0,67	0,71	0,85	0,74
2013	0,84	0,70	1,00	0,84
2014	1,00	0,66	0,98	0,87
2015	0,11	0,71	0,76	0,35
2016	0,03	1,00	0,82	0,24
2017	0,02	0,88	0,74	0,19
2018	0,01	0,52	0,82	0,12
2019	0,01	0,54	0,97	0,12
2020	0,001	0,90	0,92	0,07
1 п/р 2021	0,008	0,74	0,92	0,14

Примітка. Розраховано авторами.

Динаміку розрахованого інтегрального показника безпеки фондового ринку представимо на *рис. 5.24*.

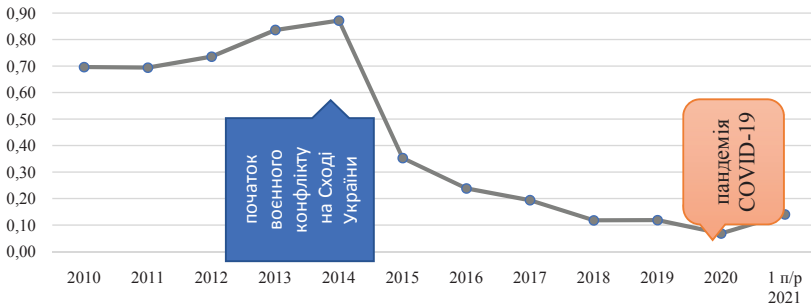

Рис. 5.24. Динаміка інтегрального показника безпеки фондового ринку України у 2010—2021 рр.

Примітка. Розраховано авторами.

Як бачимо з даних, наведених у *табл. 5.24* і на *рис. 5.24*, рівень безпеки фондового ринку останні шість років мав стійку тенденцію до зниження, що в основному зумовлено зменшення обсягів капіталізації емітентів і зменшенням кількості випусків акцій, внесених до біржового реєстру як такі, що відповідають вимогам лістингу. Незначне пожвавлення ситуації в першому півріччі 2021-го не відіграє особливої ролі, позаяк нерозвиненість фондового ринку залишає рівень його безпеки на вкрай низькому рівні.

Утім, коронакриза, на відміну від провідних країн Заходу, не позначилася на рівні безпеки фондового ринку України.

Аналіз показників безпеки страхового ринку подано в *табл. 5.25*.

Таблиця 5.25

Показники стану безпеки страхового ринку України у 2010—2020 рр. та першому півріччі 2021-го

Рік	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	Показник цільності страхування (страхові премії на особу), дол. США	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	Рівень страхових виплат, %	Частка премій, що належать перестраховикам нерезидентам, %
2010	2,13	63,28	3,9	26,4	4,3
2011	1,74	62,22	5,9	21,4	5,2
2012	1,44	54,02	9,2	23,9	6,3

Рік	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	Показник щільності страхування (страхові премії на особу), дол. США	Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	Рівень страхових виплат, %	Частка премій, що належать перестраховикам нерезидентам, %
2013	1,41	71,92	9,5	28,7	6,1
2014	1,70	49,57	8,1	26,3	5,7
2015	1,50	31,71	7,4	34,0	8,5
2016	1,50	32,19	7,8	32,3	11,3
2017	1,46	38,35	6,7	24,3	7,8
2018	1,39	42,82	7,9	26,1	6,1
2019	1,33	48,65	8,7	27,1	6,2
2020	1,08	40,00	23,8	32,9	7,5
1 п/р 2021	1,14	44,54	10,9	35,0	11,0

Примітка. Розраховано за: Статистика страхового ринку України. *Фориншурер*. URL : <https://forinsurer.com/stat>.

Розрахунок інтегрального рівня безпеки страхового ринку наведено в табл. 5.26.

Таблиця 5.26

Інтегральний показник стану безпеки страхового ринку України у 2010—2020 рр. та першому півріччі 2021-го

Рік	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	Показник щільності страхування (страхові премії на особу), дол. США	Частка довго строкового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, %	Рівень страхових виплат, %	Частка премій, що належать перестраховикам нерезидентам, %	Інтегральне значення показника безпеки страхового ринку
2010	1,00	0,88	0,16	0,75	1,00	0,66
2011	0,82	0,87	0,25	0,61	0,82	0,63
2012	0,68	0,75	0,39	0,68	0,68	0,63
2013	0,66	1,00	0,40	0,82	0,70	0,70
2014	0,80	0,69	0,34	0,75	0,75	0,65
2015	0,70	0,44	0,31	0,97	0,50	0,55
2016	0,70	0,45	0,33	0,92	0,38	0,53
2017	0,68	0,53	0,28	0,69	0,55	0,53
2018	0,65	0,60	0,33	0,75	0,71	0,59

Рік	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	Показник щільності страхування (страхові премії на особу), дол. США	Частка довгострокового страхування взагалі до загальної суми зібраних страхових премій, %	Рівень страхових виплат, %	Частка премій, що належать перестраховикам нерезидентам, %	Інтегральне значення показника безпеки страхового ринку
2019	0,63	0,68	0,37	0,77	0,69	0,61
2020	0,51	0,56	1,00	0,94	0,57	0,68
1 п/р 2021	0,53	0,62	0,46	1,00	0,39	0,58

Примітка. Розраховано авторами.

Динаміку розрахованого інтегрального показника безпеки страхового ринку представимо на рис. 5.25.

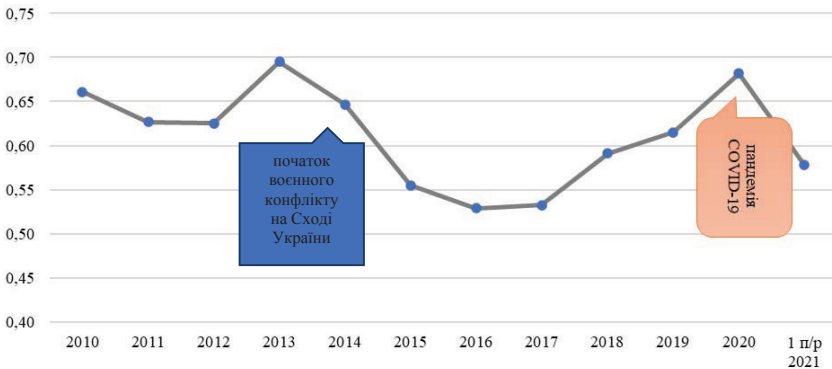

Рис. 5.25. Динаміка інтегрального показника безпеки страхового ринку України у 2010—2021 рр.

Примітка. Розраховано авторами.

Як бачимо з даних, наведених у табл. 5.26 і на рис. 5.25, рівень безпеки страхового ринку немає стійкої тенденції до змін, невелике просідання показників у 2014—2015 рр., викликане економічною кризою і початком воєнного конфлікту на Донбасі з 2017 року, змінилося зростанням рівня безпеки головним чином завдяки зростанню щільності страхування і зменшенню частки страхових премій, що передаються на перестраховування нерезидентам. Ця тенденція зберігалася й 2020 року — першому

році коронакризи, хоча показник щільності страхування дещо знизився, що викликано зниженням економічної активності, інтегральний показник безпеки зростав головним чином через збільшення частки страхових премій від life-страхування. Проте в першому півріччі 2021-го, попри поживлення ділової активності та зростання показників як щільності, так і проникнення страхування, інтегральний показник безпеки страхового ринку скоротився. Головною детермінантою такого скорочення стало різке зростання частки премій, що належать перестраховикам-нерезидентам. Цей показник у першому півріччі 2021-го зріс до 11 % (порівняно з 7,5 % 2020 року та 6,2 % у допандемічному 2019-му). Аналіз показників безпеки фінансів реального сектору економіки подано в *табл. 5.27*.

Таблиця 5.27

Показники стану безпеки фінансів реального сектору економіки України у 2010—2020 рр. та першому півріччі 2021-го

Рік	Частка збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, %	Частка ПП у промисловості в загальній структурі накопичених ПП, %	Відсоткові ставки за кредитами, наданими комерційними банками промислового сектору, %	Рівень тінізації економіки, % до ВВП
2010	42,70	69,3	14	36
2011	36,46	79,1	13,3	32
2012	36,96	94,0	14,5	30
2013	35,02	88,9	13,2	30
2014	34,55	-24,4	14,2	36
2015	26,66	-131,0	17	35
2016	27,04	2,6	15,1	33
2017	27,55	43,5	13,4	32
2018	26,08	32,3	16,1	29
2019	26,42	41,6	15,2	27
2020	29,00	-69,8	10,3	30
1 п/р 2021	26,10	72,2	8,4	30

Примітка. Розраховано за: Статистика фінансового сектору / Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>; Макроекономічний аналіз та прогнозування / Міністерство економіки України. URL : <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=46442994-b673-481b-bdf4-8941551bc942&tag=EkonomichnaSituatsiiaTaMakroekonomichnePrognozuvannia>; Макроекономічна статистика / Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Розрахунок інтегрального рівня безпеки фінансів реального сектору економіки наведено в *табл. 5.28*.

Таблиця 5.28

Інтегральний показник стану безпеки фінансів реального сектору економіки України у 2010—2020 рр. та першому півріччі 2021-го

Рік	Частка збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, %	Частка ПП у промисловості в загальній структурі накопичених ПП, %	Відсоткові ставки за кредитами, наданими комерційними банками промислового сектору, %	Рівень тінізації економіки, % до ВВП	Інтегральне значення показника безпеки фінансів реального сектору економіки
2010	0,61	0,74	0,60	0,75	0,67
2011	0,72	0,84	0,63	0,84	0,75
2012	0,71	1,00	0,58	0,90	0,78
2013	0,74	0,95	0,64	0,90	0,80
2014	0,75	-0,26	0,59	0,75	0,20
2015	0,98	-1,39	0,49	0,77	0,21
2016	0,96	0,03	0,56	0,82	0,29
2017	0,95	0,46	0,63	0,84	0,67
2018	1,00	0,34	0,52	0,93	0,61
2019	0,99	0,44	0,55	1,00	0,67
2020	0,90	-0,74	0,82	0,90	0,24
1 п/р 2021	1,00	0,77	1,00	0,90	0,90

Примітка. Розраховано авторами.

Динаміку розрахованого інтегрального показника безпеки фінансів реального сектору економіки представимо на рис. 5.26.

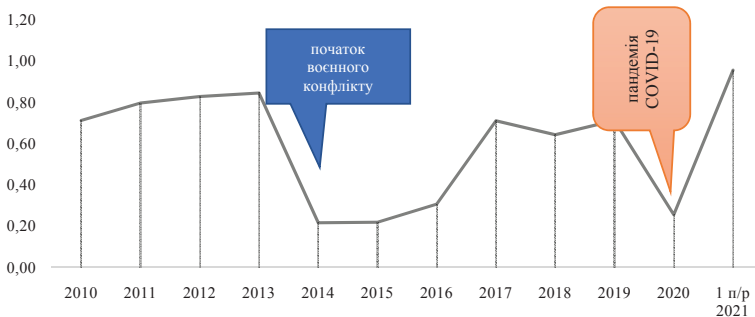

Рис. 5.26. Динаміка інтегрального показника безпеки фінансів реального сектору економіки України у 2010—2021 рр.

Примітка. Розраховано авторами.

Як бачимо з даних, наведених у *табл. 5.28* і на *рис. 5.26*, рівень безпеки фінансів реального сектору економіки мав виразні спадні тенденції на початку як політичної та економічної кризи 2014 року, поглибленої початком воєнного конфлікту на Сході України, так і першого року пандемічної кризи. Детермінантою таких різких спадів в обох варіантах був вплив прямих іноземних інвестицій (ПІІ) з реального сектору економіки України. Проте вже в першому півріччі 2021-го рівень безпеки фінансів реального сектору економіки відновився до докризового рівня. Більше того, основні детермінанти безпеки фінансів реального сектору економіки — частка збиткових підприємств (скоротилася до мінімуму у 26 %) і рівень відсоткових ставок за кредитами промислового сектору (скоротилася до мінімуму у 8,4 %) — демонстрували найоптимальніші значення з 2010 року. Різке зростання рівня безпеки фінансів реального сектору економіки також завдячує приросту прямих іноземних інвестицій в економіку України⁹³³.

Аналіз показників грошово-кредитної безпеки подано в *табл. 5.29*.

Таблиця 5.29

**Показники стану грошово-кредитної безпеки України у 2010—2020 рр.
та першому півріччі 2021-го**

Рік	Рівень монетизації (М3/ВВП, %)	Швидкість обігу (ВВП/М2)	Обсяг готівки до ВВП	Рівень інфляції	Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками	Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції
2010	55,2	1,8	16,9	109,1	29,3	5,5
2011	52,1	1,9	14,6	104,6	25,4	9,7
2012	54,9	1,8	14,4	99,8	21,6	15,7
2013	62,5	1,6	16,3	100,5	19,1	13,9
2014	61,1	1,6	18,1	124,9	21,3	-9,9
2015	50,2	2,0	14,3	143,3	21,8	-25,8
2016	46,3	2,2	13,2	112,4	25,9	3,5
2017	40,5	2,5	11,1	113,7	26,4	0,9
2018	35,9	2,8	10,2	109,8	22,8	7,4
2019	36,2	2,8	9,7	104,1	19,6	12,9
2020	44,1	2,3	12,3	105,0	18,3	8,1
1 п/р 2021	87,8	1,1	24,9	106,4	16,1	5,7

Примітка. Розраховано за: Статистика фінансового сектору / Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.

⁹³³ Іноземні інвестиції в Україну на рекордному рівні за останні 4 роки. *Слово і діло*. 2021. URL : <https://www.slovovidlo.ua/2021/10/03/novyna/ekonomika/inozemni-investyciyi-ukrayinu-rekordnomu-rivni-ostanni-4-roky-shmyhal>.

Розрахунок інтегрального рівня грошово-кредитної безпеки наведено в табл. 5.30.

Таблиця 5.30

Інтегральний показник стану грошово-кредитної безпеки України у 2010—2020 рр. та першому півріччі 2021-го

Рік	Рівень монетизації (МЗ/ВВП, %)	Швидкість обігу (ВВП/М2)	Обсяг готівки до ВВП	Рівень інфляції	Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками	Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції	Інтегральне значення показника грошово-кредитної безпеки
2010	0,63	0,65	0,57	0,91	1,00	0,64	0,68
2011	0,59	0,69	0,66	0,95	0,87	0,36	0,68
2012	0,63	0,65	0,67	1,00	0,74	0,22	0,62
2013	0,71	0,57	0,59	0,99	0,65	0,25	0,57
2014	0,70	0,59	0,54	0,80	0,73	0,01	0,40
2015	0,57	0,71	0,68	0,70	0,75	0,01	0,46
2016	0,53	0,77	0,73	0,89	0,88	1,00	0,81
2017	0,46	0,88	0,87	0,88	0,90	0,26	0,78
2018	0,41	1,00	0,95	0,91	0,78	0,47	0,88
2019	0,41	0,99	1,00	0,96	0,67	0,27	0,83
2020	0,50	0,81	0,79	0,95	0,62	0,43	0,75
1 п/р 2021	1,00	0,41	0,39	0,94	0,55	0,61	0,47

Примітка. Розраховано авторами.

Динаміку розрахованого інтегрального показника грошово-кредитної безпеки представимо на рис. 5.27.

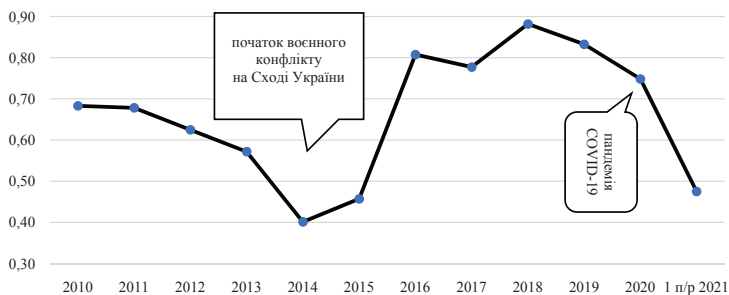

Рис. 5.27. Динаміка інтегрального показника грошово-кредитної безпеки України у 2010—2021 рр.

Примітка. Розраховано авторами.

Як бачимо з даних, наведених у *табл. 5.30* і на *рис. 5.27*, рівень грошово-кредитної безпеки мав тенденцію до скорочення у 2011—2014 роках, яка прискорилась з початком воєнного конфлікту на Донбасі, після зростання у 2016—2018 рр. знову спостерігається тенденція скорочення рівня грошово-кредитної безпеки, що особливо прискорилася в першому півріччі 2021-го. Якщо у 2011—2013 роках основною детермінантою скорочення грошово-кредитної безпеки стало значне відхилення рівня процентної ставки за кредитами відносно темпів інфляції (до 15,7 % за норми 3—5 %), у 2014—2015 рр. — прискорення інфляції до 143,3 %, то в першому півріччі 2021-го — різке зростання рівня монетизації та скорочення швидкості обігу грошової маси (що свідчить про перевищення темпів зростання грошової маси над темпами росту ВВП), збільшення обсягу готівки в обороті та скорочення питомої ваги довгострокового кредитування. Наслідком такої ситуації є посилення ризиків валютно-курсової нестабільності та інфляційних процесів. За тією самою методикою (5.1) визначимо інтегральний рівень фінансової безпеки України (*табл. 5.31*).

Таблиця 5.31

**Інтегральний показник стану фінансової безпеки України
у 2010—2020 рр. та першому півріччі 2021-го**

Рік	Інтегральні показники безпеки:								Інтегральний показник фінансової безпеки
	Бюджетної	Валютної	Бортової	Банківської	Фондового ринку	Страхового ринку	Реального сектору економіки	Грошово-кредитної	
2010	0,75	0,59	0,93	0,75	0,70	0,66	0,67	0,68	0,59
2011	0,50	0,55	0,95	0,73	0,69	0,63	0,75	0,68	0,54
2012	0,56	0,81	0,89	0,74	0,74	0,63	0,78	0,62	0,57
2013	0,74	0,60	0,79	0,74	0,84	0,70	0,80	0,57	0,59
2014	0,41	0,39	0,50	0,71	0,87	0,65	0,20	0,40	0,36
2015	0,43	0,39	0,43	0,64	0,35	0,55	0,21	0,46	0,31
2016	0,57	0,45	0,37	0,60	0,24	0,53	0,29	0,81	0,35
2017	0,81	0,49	0,40	0,46	0,19	0,53	0,67	0,78	0,41
2018	0,75	0,52	0,44	0,45	0,12	0,59	0,61	0,88	0,42
2019	0,73	0,57	0,47	0,46	0,12	0,61	0,67	0,83	0,44
2020	0,55	0,57	0,41	0,47	0,07	0,68	0,24	0,75	0,37
1 п/р 2021	0,41	0,51	0,23	0,56	0,14	0,58	0,90	0,47	0,34

Примітка. Розраховано авторами.

Динаміку розрахованого інтегрального показника фінансової безпеки і вплив на нього її структурних складових представимо на *рис. 5.28*.

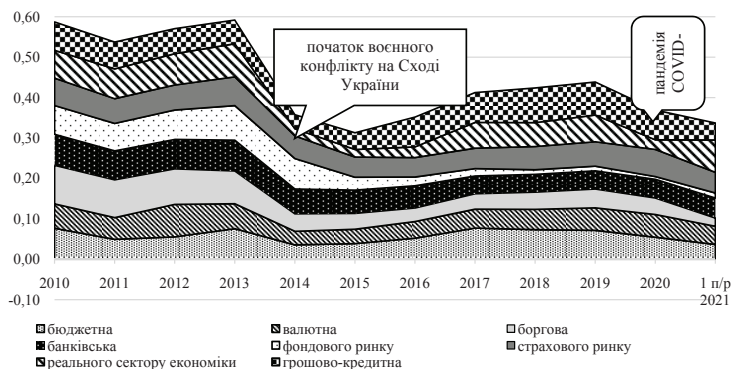

Рис. 5.28. Динаміка інтегрального показника фінансової безпеки України та вплив її структурних складових у 2010—2021 рр.

Примітка. Розраховано авторами.

Як свідчать дані, представлені в *табл. 5.31* і на *рис. 5.28*, упродовж 2010—2021 рр. рівень фінансової безпеки України значно погіршувався в періоди двох криз — військово-політичної, викликаній початком воєнних дій на Сході України, і поглибленої економічними проблемами, які накопичувалися раніше, та пандемічної коронакризи. Якщо говорити про другу, то можна констатувати, що остання суттєво вплинула на рівень фінансової безпеки України, і цей негативний вплив у подальшому може ще більше поглибитися.

МВФ вказує на пряму залежність темпів і стабільності подальшого економічного зростання від охоплення населення вакцинацією⁹³⁴. На жаль, Україна з її повільними темпами вакцинації (станом на 10.11.2021 в Україні бодай однією дозою вакцини щеплено 26 % населення, а повну вакцинацію пройшло лише 18,2 %, тоді як рівень охоплення населення вакцинацією від COVID-19 у розвинутих країнах — на рівні 65—85 %)⁹³⁵.

Суттєвою загрозою для фінансової безпеки України є стан бюджетної та пов'язаної з нею боргової безпеки. «Пандемічне» навантаження на економіку і бюджет неминуче, що зумовлює як зростання бюджетних видатків, так і тимчасового скорочення доходів через різноманітні заходи податкового стимулювання економічної активності. Але виважена

⁹³⁴ Звіт про фінансову стабільність / Національний банк України. 2021. Червень. 48 с. (С. 7).

⁹³⁵ COVID-19 Vaccination tracker. Reuters. URL : <https://graphics.reuters.com/world-coronavirus-tracker-and-maps/vaccination-rollout-and-access/>.

бюджетна політика уряду має бути спрямована на пом'якшення економічних і соціальних наслідків коронакризи, з одного боку, і недопущення загроз фінансовій безпеці України — з другого. У цьому зв'язку актуальним є визначення пріоритетів щодо бюджетного фінансування програм і заходів, а не розпорощення обмежених бюджетних ресурсів за критерієм виключно політичної доцільності.

Іншим заданням уряду є створення сприятливих умов для надходження в реальний сектор економіки України іноземних інвестицій. Позитивна динаміка першого півріччя 2021-го не може бути приводом для самозадоволення, позаяк, як це вже демонстрували кризові явища як загальносвітового, так і внутрішньоукраїнського масштабу, — політична чи соціальна нестабільність в державі (а ймовірність її наростання вища, що, зокрема, вищі загрози розвитку коронакризи) призводить до практично миттєвого відпливу таких інвестицій з економіки.

Національний банк України в цілому справлявся з покладеними на нього функціями фінансового регулятора і на перших етапах коронакризи забезпечив стабільність фінансового сектору. Завдяки цьому на рівень банківської та валютної безпеки кризові явища фактично не вплинули. На задовільному рівні залишається безпека страхового ринку. Однак проблемним залишається тиск на рівень грошово-кредитної безпеки, зумовлений передусім зростанням монетизації економіки, сповільненням обігу грошової маси, скороченням рівня довгострокового кредитування, наслідком чого є посилення ризиків валютно-курсової нестабільності та прискорення інфляційних процесів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження є підставою для формулювання таких висновків.

1. Трактування економічного змісту поняття «фінансовий сектор» обов'язково повинно враховувати таку стратегічну ціль діяльності безпосередніх фінансових інституцій, як забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору національної економіки у сприянні сталому розвитку, та згідно з нею вибудовувати внутрішню систему менеджменту. Відтак, фінансовий сектор — це відокремлений сектор економіки, що входить до складу фінансової системи за специфікою функціонування, виконує основну функцію акумулювання і розподілу фінансових ресурсів через фінансових посередників, діяльність яких на фінансових ринках повинна бути спрямована як на здійснення ефективної діяльності та задоволення потреб споживачів фінансових послуг, так і на забезпечення власної фінансової стійкості, що сприятиме фінансовій стабільності сектору в цілому. Своєю чергою, змістові ознаки фінансового сектору доцільно визначати шляхом синергетичного поєднання ключових родових ознак різних підходів, що формують розуміння цього поняття, а саме: інституційного, посередницького, функціонального, економічного, ієрархічного, процесного та інтегрального підходів.

2. До змістоформульних характеристик поняття «фінансова стабільність», окрім системності, множинності станів, динамічності, базуванні на довірі, здатності до абсорбування негативних шоків, не поширюючи їх на умови функціонування економічних агентів реального сектору економіки, також варто відносити такі: прогностичність, контрциклічність, функціональність і когерентність. Своєю чергою, фінансову стабільність доречно тлумачити за системним підходом як здатність соціально-економічної системи ефективно виконувати основні функції навіть в умовах внутрішніх і зовнішніх збурень, що забезпечується завдяки попередженню нагромадження та реалізації ризиків, моніторингу та контролю за характером когерентної взаємодії між елементами системи і попередження її деструктивного впливу на стан систем вищого порядку та економіки загалом. При цьому фінансова стабільність фінансового сектору — це здатність ефективно виконувати основні функції навіть в умовах внутрішніх

і зовнішніх збурень (забезпечувати безперервність проведення розрахунків між економічними агентами; ефективно акумулювати, розподіляти, перерозподіляти і використовувати фінансові ресурси) завдяки попередженню виникнення та критичному накопиченню ризиків, що виникають / посилюються / трансформуються в результаті когерентної поведінки фінансових установ.

3. Забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору являє собою комплекс заходів, які реалізуються на всіх рівнях інституційної вертикалі та спрямовані на формування такого його внутрішнього потенціалу, щоб підтримувати високу здатність до стійкого і сталого розвитку в часі, безперервного та ефективного виконання основних функцій за будь-яких внутрішніх і зовнішніх умов та ураховуючи інтереси широкого кола стейкхолдерів. Цей процес повинен базуватися на принципах проактивності, обачності, адаптивності, раціональної прибутковості, соціальної та економічної відповідальності, поточної та перспективної достатності запасу міцності, а також наукової обґрунтованості, комплексності, безперервності та ефективності.

4. Особливе місце в забезпеченні фінансової стабільності фінансового сектору належить ефективності функціонування системи управління комплаєнс-ризиками та дієвості системи фінансового моніторингу, оскільки саме вони закладають фундамент прозорого і такого, що перебуває в законодавчому периметрі функціонування фінансових інституцій. Комплаєнс-ризиками мають безпосередній зв'язок із правильністю організації проведення внутрішніх бізнес-процесів, у тому числі й щодо протидії відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом, що, у свою чергу, є також одним із об'єктів контролю в рамках системи управління операційним ризиком. Відтак, організація ефективної системи комплаєнс повинна впроваджуватися адекватно, ураховуючи всі наявні рекомендації та практику зарубіжних банків. Ключовий акцент у системі комплаєнс-контролю нового типу — це комплексність, що передбачає, поряд з організацією управління комплаєнс-ризиками банку, також управління операційним ризиком і ризиком репутації.

5. Методологічною основою забезпечення фінансової стабільності кредитних установ має бути системно-синергетична і ціннісна парадигма. Урахування положень останньої відображається у змістовому переформатуванні пріоритетів діяльності інституцій фінансового сектору як максимізації їхньої економічної цінності, яку треба тлумачити як результат складних, нелінійних, синергетичних взаємозв'язків між сукупністю фінансових і соціальних наслідків функціонування цих установ. Якщо в разі

використання моделі акціонерів заходи із забезпечення фінансової стабільності фінансових інституцій визначаються, насамперед, як додаткові витрати бізнесу, що потребують мінімізації, то в межах ціннісної парадигми ведення бізнесу вони є фундаментальною передумовою формування життєздатної бізнес-моделі. Світоглядна основа ведення бізнесу повинна базуватися на положеннях концепції сталого розвитку. Це, з одного боку, сприятиме збалансуванню корпоративних і суспільних інтересів, а з другого — дозволить гармонізувати взаємодію фінансових установ та інститутів регулювання і нагляду в забезпеченні фінансової стабільності як окремих фінансових інституцій, так і фінансового сектору. За такого підходу якість кінцевого результату буде не лише наслідком дієвості примусових норм і правил та контролю за їх дотримання, а й зумовлюватиметься усвідомленою відповідальністю фінансових інституцій за забезпечення фінансової стабільності.

6. Комплексна модель системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору (далі — СЗФСФС) повинна включати такі блоки: 1) еволюційний, який на основі системно-цільового підходу дозволяє систематизувати стадії розвитку СЗФСФС шляхом обґрунтування ознак стану фінансового сектору на кожній фазі її функціонування; 2) утворювальний, який розриває зміст забезпечувальних підсистем та їхній взаємозв'язок у процесі виконання функцій суб'єктами системи; 3) процесний, який визначає зміст завдань суб'єктів системи в розрізі концептуальної, змістово-описової, методичної, діагностичної та управлінської компонент; 4) діагностичний, який використовується для оцінки внутрішніх загроз і зовнішніх передумов фінансовій стабільності фінансового сектору, а також діагностики ефективності функціонування системи на основі аксіологічного підходу та теорії зацікавлених сторін. Функціонування СЗФСФС повинно базуватися на принципах комплексності, послідовності, своєчасності та адекватності заходів, багатовимірної адаптивності, керованості, внутрішньої комунікації, прозорості, збалансованості інтересів зацікавлених сторін та ефективності. Її пріоритетами мають бути створення належних нормативно-правових, економічних, фінансових, соціальних, інституціональних та інформаційних умов ефективного і результативного забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору.

7. Стратегічним завданням трансформації фінансового сектору задля підвищення його фінансової стабільності є забезпечення його прозорості та стабільності з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг і відновлення довіри між клієнтами (споживачами фінансових послуг), фінансовими установами, власниками (або потенційними інвесторами)

та їхнім регулятором. Основою довіри до фінансових інституцій і фінансового сектору загалом є інформація, оброблена відповідно до вимог користувачів, значна частина якої формується системою бухгалтерського обліку. На основі окреслення інтересів користувачів облікової інформації фінансових установ та участі в ухваленні управлінських рішень здійснено їх групування з метою ідентифікації можливостей і способів їхнього впливу на форми представлення, зміст, якість облікової інформації. Формування облікової інформації та представлення її показників треба здійснювати з позиції когерентного характеру стосунків «продуцент — користувач». Здійснена систематизація користувачів облікової інформації фінансових інституцій відповідно до їхніх інформаційних потреб стала підґрунтям побудови матриці користувачів облікової інформації, на основі якої ідентифіковано пріоритетність у задоволенні інтересів користувачів, що може змінюватись згідно з рішеннями власників та/або вищого управлінського персоналу. Такий підхід визначає рівні аналітичних розрізів облікової інформації фінансових установ та є основою розроблення системи їхньої звітності.

8. Трансформація інформаційних потреб користувачів облікової інформації здійснює безпосередній вплив на елементи сучасної парадигми бухгалтерського обліку, пов'язані з діяльністю інституцій фінансового сектору. Обґрунтування структурної побудови парадигми бухгалтерського обліку відповідно до рівнів пізнання дозволило виокремити компоненти: теорію, методологію та організацію й ідентифікувати прояви специфіки діяльності фінансових інституцій щодо кожної компоненти. Визначений підхід дозволяє встановити дуалістичний вплив теорії фінансового посередництва на парадигму бухгалтерського обліку фінансових установ шляхом здійснення впливу на обох рівнях пізнання. При цьому на теоретичному рівні пізнання вплив проявляється у зміщенні акцентів, посиленні або послабленні значення, модифікації певних компонентів, таких як об'єкти, завдання, функції, принципи, елементи методу бухгалтерського обліку. Емпіричний рівень повністю залежить від особливостей діяльності суб'єктів господарювання, зберігаючи при цьому кореляцію з теорією і методологією як компонентами теоретичного рівня.

9. Екстраполяція теорії науково-дослідних програм І. Лакатоса на мету, завдання і функції бухгалтерського обліку дозволила обґрунтувати механізм впливу зміни факторів функціонування фінансових установ і визначити перманентність мети за можливих модифікацій завдань і функцій. Застосування критеріїв «вектор змін» і «сила зміни» до оцінки модифікацій завдань і функцій бухгалтерського обліку фінансових установ дозво-

лило встановити суттєве збільшення ролі завдання надання інформації у зв'язку з високим ступенем кореляції між рівнем задоволення інформаційних потреб і попитом на фінансові послуги; зниження актуальності завдання збереження майна у зв'язку з невеликими розмірами установ і мінімізацією можливостей нецільового використання чи розкрадання майна; нівелювання актуальності завдання квантифікації фінансових результатів у зв'язку з регламентним застосуванням обчислювальної та комп'ютерної техніки; набуття значної актуальності при збереженні своєї сутності інформаційною та аналітичною функціями в умовах обов'язкового застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності та розвитку ринку фінансових послуг з одночасним послабленням контрольної функції; розширення складу функцій за рахунок соціальної функції на основі комплементарного поєднання теорій кооперації і фінансового посередництва.

10. Філософське розуміння поняття «принцип», а також оцінка наукових підходів до трактування і розмежування принципів бухгалтерського обліку дозволили визначити конструкційну будову системи принципів, ідентифікувати внутрішні детермінаційні зв'язки та обґрунтувати визначальну роль принципів-припущень і похідний характер принципів-вимог. Такий підхід визначає довготривалість перманентності складу принципів-припущень та їхньої інертності щодо зміни запитів користувачів облікової інформації і волатильність кількості та складу принципів-вимог. Виходячи з конструктивної будови системи принципів, можна прогнозувати зміну корисності облікової інформації. Такі зміни будуть проявлятися у зміщенні адресності корисності, тобто зростання ступеня задоволення інформаційних потреб одних користувачів буде відбуватися за рахунок зниження рівня задоволення інших. І в довгостроковій перспективі можна прогнозувати й інші зміни принципів-вимог, у тому числі й повернення до скасованих, залежно від пріоритетності інтересів користувачів. Щодо принципів-припущень, то на сьогодні не існує передумов їх зміни або сумнівів щодо актуальності існування. Зміна цих фундаментних принципів можлива лише в умовах зміни парадигми бухгалтерського обліку і спричинить безумовну необхідність побудови нових принципів-вимог.

11. Дослідивши сукупність принципів-припущень і принципів-вимог бухгалтерського обліку за виокремленими критеріями їхньої життєздатності задля забезпечення методологічної основи підготовки якісної облікової інформації фінансовими установами, превалюючим є критерій доречності над об'єктивністю та здійсненністю, що, здебільшого, обумовлене превалюванням в об'єктах бухгалтерського обліку фінансових інструментів та

операцій з ними, а також засвідчує пріоритетність корисності інформації над її точністю та складністю розрахунків. При цьому принципи-припущення в діяльності фінансових установ потребують модифікації в частині регульованої волатильності меж рівнів майнової самостійності та заміни принципу автономності на принцип релевантної звітної одиниці. Принципи-вимоги в діяльності фінансових установ потребують модифікації як сутності, назв, так і кардинальної заміни: розширення сутності принципу єдиного грошового вимірника, що передбачає використання спільного грошового вимірника задля узагальнення та порівняння облікової інформації, що не виключає використання в бухгалтерській звітності інших вимірників; зміна назви принципу послідовності на принцип узгодженості у зв'язку з невідповідністю семантичного наповнення «послідовності» цілі принципу з однойменною назвою і коректним відображенням змісту; заміна принципу історичної вартості (собівартості) на принцип справедливої оцінки, який передбачає альтернативність підходів, баз, способів і прийомів оцінки, що відповідають економічним інтересам користувачів.

12. Формування цілісної методології бухгалтерського обліку забезпечується поєднанням принципів і методу, композитність якого визначена з урахуванням як адитивного, так і процедурного підходів. Надаючи перевагу адитивному підходові, висловлено власне бачення на назви і зміст елементів методу бухгалтерського обліку, а також визначено особливості їх застосування у процесі формування корисної інформації про діяльність фінансових установ, що дасть змогу забезпечити раціональну організацію системи бухгалтерського обліку: трансформація документування в частині заміни паперових носіїв інформації на електронні; втрата актуальності інвентаризацією у зв'язку з незначною часткою власних матеріальних активів; модифікація оцінювання в спосіб відображення, заснованому на професійному судженні бухгалтера; нівелювання значення калькулювання; одночасне використання декількох групувальних ознак за багаторівневої структури рахунку; широке застосування одностороннього запису; зміна техніки подвійного запису шляхом створення масиву шаблонів типових господарських операцій та автоматичного формування записів на підставі електронних форм документів, а також застосування обмежувальних контрольних фільтрів; набуття ознак балансовим узагальненням суто технічної процедури; множинністю форм представлення узагальненої облікової інформації, електронне її представлення у форматі XBRL.

13. Наразі зростає усвідомлення необхідності сталого розвитку. Цілі сталого розвитку, орієнтовані навколо «трьох Е» (environmental protection, economic growth, and social equity) — захист довкілля, економічне зростан-

ня і соціальна справедливість, також корелюють із добробутом, а відтак і якістю життя (quality of life). Відтак, згідно з філософськими поглядами на сталий розвиток має відбутися еволюція в цінностях кожної людини і людства загалом, унаслідок чого вибудуються гармонійні взаємовідносини людини із собою, із суспільством та з природою. Такі тривимірні відносини — три точки опори сталого розвитку, які будуть базуватися на справедливості, мірі, розумних потребах і стануть запорукою якості життя сьогодні і виживання людства в майбутньому. Своєю чергою, задля становлення економіки сталого розвитку відповідальний бізнес повинен перелаштувати свою діяльність згідно з двома основними стратегіями в досягненні тривалого благополуччя і ресурсоефективності. Детермінантами ж сталого розвитку в Україні доцільно визначити соціальні, економічні, інституціональні та екологічні фактори, які його зумовлюють. Насамперед, має бути забезпечена нова якість економічного зростання, яка повинна базуватись не на експлуатації природних ресурсів країни (часто невідновлювальних), а на розвитку високотехнологічних виробництв із високою доданою вартістю, використанні висококваліфікованої, високооплачуваної робочої сили, економії енергії та сировинних ресурсів, інноваційному стилі управління.

14. Методологія моделювання сталого розвитку повинна передбачати виокремлення визначальних факторів, які доречно угруповувати на зовнішні (глобалізацію) і внутрішні (енергетичний та організаційний фактори, а також фактори замкнених технологій і забруднень). Основна складність у моделюванні сталого розвитку економіки є існування суттєвих розбіжностей в оцінках екологічної ситуації, що обумовлено відсутністю єдиних прийомів і методів продукування відповідної інформації, а також її обробки і використання. Саме тому варто застосовувати новий підхід до аналізу стану навколишнього середовища як інформаційний блок, який оптимізує всі економічні побудови і моделі та є одним з основних пунктів у розвитку економіки і світогосподарських зв'язків. Основними етапами такого підходу повинні бути такі: аналіз спостережуваних природних циклів і коливань процесів у навколишньому середовищі і встановлення тимчасових і просторових рамок цих коливань, у яких не відбувається незворотних змін у природній обстановці; аналіз впливів на навколишнє середовище в рамках допустимих природних коливань природних процесів, що не приводять до її необоротної зміни, за якого життєдіяльність людини утруднена або стає неможливою; обґрунтування концепції бази даних основних екологічних рамок стійкості окремих територій і регіонів, які є або можуть бути суб'єктами світогосподарських зв'язків.

15. Сучасні тренди соціалізації бізнесу, економічного середовища та економіки загалом — це не що інше, як повернення до виток класичного лібералізму в сучасній інтерпретації та з урахуванням сформованого досвіду. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність обґрунтування теоретико-методологічної парадигми забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору в умовах формування суспільно орієнтованої ринкової економіки, націленої на створення передумов сталого розвитку, оскільки останнє спричиняє зростання значущості комплексної оцінки ефектів функціонування сфери фінансового посередництва; стимулює поглиблення фінансової інклюзії як з позиції доступу економічних агентів до фінансових послуг, так і фінансового забезпечення суспільно значущих видів економічної діяльності; обґрунтовує першочерговість сприяння підвищенню добробуту населення країни і його стійкості до економічних потрясінь. Задля становлення сталого фінансового сектору, тобто такого, функціонування якого базується на концепції сталого розвитку, потрібно: передбачити забезпечення фінансової інклюзії як безумовної передумови становлення сталого фінансового сектору; узгодити заходи щодо формування сталого фінансового сектору і поглиблення фінансової інклюзії на засадах синергії; сприяти розвитку інноваційних фінансових інструментів, орієнтованих на інклюзивність і становлення сталого фінансового сектору; створити механізм моніторингу впливу зміни клімату на фінансовий стан споживачів роздрібних фінансових послуг шляхом упровадження у функціонування фінансового сектору методології управління кліматичними ризиками. Останнє повинно реалізовуватися за мультирівневим підходом, тобто на рівнях національної економіки; фінансового сектору та окремих фінансових установ.

16. За умови перебування фінансового сектору осторонь кліматичних змін, та й детермінант економіки сталого розвитку загалом, матиме місце нездатність адекватного відображення кліматично зумовлених фінансових ризиків у вартісній оцінці активів. Це потребує: налагодження оцінки кліматозумовлених фінансових ризиків на рівні фінансового сектору; включення кліматозумовлених фінансових ризиків до об'єктів пруденційного регулювання інституцій фінансового сектору; імплементація центральними банками урахування факторів сталості в рамках власного фінансового менеджменту задля формування стимуляційного середовища серед фінансових інституцій; формування тісної комунікації центральних банків і відповідальних за практичну реалізацію концепції сталого розвитку державних органів, з аналітичними інституціями, які здійснюють оцінювання кліматичних ризиків; підвищення обізнаності суспільства

про особливості взаємозв'язку між кліматичними змінами і безпосередніми наслідками для їхнього фінансового становища; поширення таксономії інформації про кліматичні зміни.

17. В умовах становлення економіки сталого розвитку СЗФСФС варто розглядати з позиції регуляторного, інфраструктурного, кадрового, фінансового та інформаційного забезпечення процесів функціонування фінансового сектору країни, що дає змогу протистояти негативним фінансовим шокам у майбутньому та запобігати їхньому негативному впливові, а також досягнення фінансовим сектором поставлених цілей і параметрів сталого розвитку. Важливою умовою забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору в контексті сталого розвитку є підтримання ефективної взаємодії між фінансовим та іншими секторами економіки шляхом реалізації виваженої фінансової політики, спрямованої на сприяння сталому економічному зростанню на рівні країни, забезпечення, підвищення надійності та технологічності фінансової системи, підвищення довіри до фінансового ринку, а також розв'язання широкого кола соціально-економічних проблем. Методологічна основа СЗФСФС в умовах становлення економіки сталого розвитку повинна базуватися на основних засадах та ідеях неоліберального та інституційного підходів, що передбачають поєднання зусиль держави в особі фінансових регуляторів та інших органів державного управління і механізмів самоорганізації ринку. У контексті цього, в умовах реформування архітектури світового господарства та пріоритетності цілей сталого розвитку, повинна здійснюватися трансформація системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору шляхом реалізації двох напрямів: активне сприяння з боку фінансового сектору процесам становлення економіки сталого розвитку; забезпечення сталого розвитку власне фінансового сектору як його загальносистемної властивості.

18. Забезпечення сталого розвитку фінансового сектору повинно будуватися на низці принципів, які можна поділити на загальні та специфічні. До загальних слід віднести такі принципи: відповідальності перед майбутнім; партнерства; ієрархії; єдності цілей; комплексності. Своєю чергою, до специфічних принципів варто віднести принципи: регулярності, оперативності, достовірності, повноти, рівноправності, захищеності. Водночас найбільш важливими аспектами прояву сталого розвитку фінансового сектору є такі: капітальний, комерційний, фінансово-економічний, організаційно-структурний, функціональний, інноваційний, маркетинговий, кадровий.

19. Здійснення фінансової інклюзії у країні з урахуванням цілей сталого розвитку та стабільності фінансового сектору потрібно реалізовувати

у три етапи: підготовчий, аналітичний і підсумковий. На підготовчому етапі слід здійснити формування проблеми, конкретизацію теоретичного змісту об'єкта пізнання, обґрунтування вимог до інформаційного забезпечення, систематизацію методичних підходів до оцінювання фінансової інклюзії, а також розроблення системи показників для оцінки в розрізі її складових. У рамках аналітичного етапу поширення фінансової інклюзії потрібно здійснити обґрунтування, порівняльний і факторний аналіз показників її розвитку в динаміці загалом та в розрізі її складових. У межах підсумкового етапу відбувається вибір оптимального сценарію фінансової інклюзії, що доцільно здійснювати за матричним підходом, спираючись на два критерії: структура внутрішнього середовища і характер поведінки стейкхолдерів. Також невід'ємною складовою процесу здійснення фінансової інклюзії у країні є прогнозування ефектів її розвитку в розрізі різних груп зацікавлених сторін (держави, бізнесу і населення). Завершенням підсумкового етапу є характеристика та обґрунтування результатів прогнозування, а також пошук, вимірювання резервів підвищення результативності фінансової інклюзії та встановлення ключових критеріїв її розвитку.

20. Методологія дослідження фінансової інклюзії — це система організації пізнавальної діяльності, яка включає визначення логічної структури, вибір технології реалізації сукупності загальних і спеціальних принципів, методів, способів, інструментів пізнання, що забезпечують одержання висновків щодо сутності та глобального і національного простору фінансової інклюзії, її основних трендів, стратегії розвитку та ефективності заходів стимулювання розвитку ринку фінансових послуг. Основними її принципами є: системність, діалектичність, активність, детермінізм, розвиток. Методологію дослідження фінансової інклюзії доцільно структурувати за такими процесними етапами: визначення передумов дослідження фінансової інклюзії, розроблення логічної структури дослідження фінансової інклюзії; вибір методологічної основи дослідження, технологія реалізація дослідження.

21. Наразі активно діючими стримувальними факторами формування стійкої фінансової інклюзії в Україні є такі: присутність стабільно високого числа потенційних споживачів, які не сприймають інноваційні фінансові послуги з дистанційним підходом до їх реалізації; низький рівень розвитку безготівкової системи фінансового обслуговування та фінансової грамотності населення; обмеженість доступу до елементів фінансової інфраструктури в окремих географічних сегментах (територія сільської місцевості); низький рівень довіри до фінансової системи, пов'язаний із

недосконалою чинною системою захисту прав споживачів. Тому екосистема забезпечення фінансової інклюзії повинна бути представлена такими взаємозалежними детермінантами: інклюзивна регуляторна політика; фінансова і цифрова грамотність; рівень захисту прав споживачів; рівень доступу до послуг; фінансові послуги і фінансова інфраструктура. З позиції регуляторних інструментів впливу на ринкову поведінку економічних агентів задля поглиблення фінансової інклюзії доречним є реалізація таких заходів: створення ефективного регуляторного середовища для забезпечення ефекту врівноваження доступу до фінансових послуг із використанням інноваційних інструментів; забезпечення чіткого розмежування сфер відповідальності між регуляторними інститутами щодо регулювання і нормативного провадження з питань надання цифрових фінансових послуг та цифрової фінансової інклюзії; реалізація національних пріоритетів у підвищенні фінансової грамотності різних цільових аудиторій; посилення захисту прав споживачів фінансових послуг через регулювання ринкової поведінки учасників ринку фінансових послуг і забезпечення прозорості інформації про фінансові послуги та продукти; упровадження ефективного регулювання з питань гарантування коштів клієнтів, що перерозподіляються на користь пруденційно нерегульованих постачальників цифрових фінансових послуг; удосконалення регуляторних інструментів із захисту конфіденційності та безпеки персональних даних при споживанні цифрових фінансових послуг.

22. Індикативне оцінювання доступності фінансових послуг повинно здійснюватися за комплексним підходом і передбачати урахування таких змістових компонентів: індикаторів пропозиції; індикаторів попиту та індикаторів обізнаності. Застосування удосконаленого науково-методичного підходу до оцінювання доступності фінансових послуг дозволяє вирішувати такі завдання: отримання достовірної комплексної оцінки доступності фінансових послуг і наявних тенденцій зміни її рівня; виявлення бар'єрів на ранніх стадіях їх появи і розроблення заходів щодо їх усунення.

23. Інститут сталого фінансування доцільно тлумачити як сукупність неофіційних і офіційних (політичних, юридичних і економічних правил), під впливом яких відбувається формування умов для формування та використання фінансових ресурсів для реалізації потрібних проєктів у розрізі напрямів і сфер забезпечення сталого розвитку. Структура інституту сталого фінансування повинна будуватися за просторовою ознакою і принципом багаторівневості: мегарівень — визначає процеси фінансування сталого розвитку на світовій (глобальній) фінансовій системі;

метарівень — характеризує міжнародні та міждержавні фінансові відносини в цій сфері, а також відносини з міжнародними фінансовими організаціями; макрорівень — процеси на рівні фінансової системи чи фінансового сектору національної економіки, у т. ч. й за участі національних фінансових регуляторів; мезорівень — пов'язаний із фінансуванням процесів сталого розвитку в межах регіонального середовища і за участі регіональних (місцевих) органів влади; мікрорівень — окреслює діяльність і взаємозв'язок окремих суб'єктів господарювання, фінансово-кредитних установ, домогосподарств з приводу фінансування проєктів, спрямованих на реалізацію окремих цілей сталого розвитку; нанорівень — визначає процес ухвалення фінансових рішень з боку окремих індивідів, які зазвичай є користувачами фінансових послуг.

24. Вбудовування інституту сталого фінансування у фінансовий сектор відображається в регулятивному, контрольному, регламентувальному, інформаційному, захисному, стимулювальному аспектах. Основними напрямками участі фінансового сектору в забезпеченні сталого розвитку, які окреслюються під впливом інституту сталого фінансування, повинні бути такі: формування власних і залучених ресурсів на цілі сталого розвитку; надання інвестиційних кредитів і вкладення в цінні папери, які емітуються з метою формування ресурсної бази для реалізації проєктів зі сталого розвитку; організація обслуговування руху фінансових ресурсів, які належать інвесторам-клієнтам і спрямовуються для реалізації інвестиційних проєктів, спрямованих на досягнення цілей сталого розвитку; вкладення коштів у власну діяльність у частині впровадження інноваційних технологій і розвитку персоналу.

25. Еволюцію бізнес-стратегій інституцій фінансового сектору доречно мислити як логічний, послідовний і закономірний перехід від традиційного бізнесу до централізації та автоматизації, а в подальшому цифровізації бізнес-процесів та, врешті-решт, до цифрового мультимедіального формату продажу фінансових послуг. Поряд з цим, епідеміологічні обмеження на діяльність інституцій фінансового сектору зумовили такі наслідки: активізацію нових каналів дистрибуції, актуалізацію переваг прогресивної цифровізації, зміну пріоритетності витрат, застосування нетипових методів управління ризиками, адаптивну практику організації праці та зміну пріоритетів цілей і цінностей. Як стратегічні напрями розвитку інституцій фінансового сектору в умовах епідеміологічної нестабільності потрібно, насамперед, виокремлювати такі: розвиток цифрової інфраструктури; удосконалення операційної моделі; перегляд способу роботи і набору

кваліфікаційних навичок; удосконалення методів управління ризиками. До функціональних ознак трансформаційної бізнес-стратегії інституцій фінансового сектору варто відносити такі: доступність, мобільність, персональність, відкритість, цифрова функціональність, компетентність, соціальна відповідальність, кібербезпеність, екологічність. При цьому процес трансформаційної бізнес-стратегії інституцій фінансового сектору повинен реалізовуватися на основі принципів ефективності клієнтського досвіду, технологічної першості, ефективності команди.

ДОДАТКИ

Додаток А

Наукові підходи до визначення поняття «фінансовий сектор»

Автор, джерело	Визначення поняття «фінансовий сектор»
1	2
П. Александер (Alexander P.), С. Баден (Baden S.) ⁹³⁶	сукупність установ, інструментів та нормативної бази, що дозволяють здійснювати операції шляхом мобілізації та розміщення боргів, тобто шляхом надання та погашення боргових зобов'язань
Словник бізнес-термінів ⁹³⁷	частина економіки, пов'язана з діяльністю фінансових інститутів
С. В. Науменкова, С. В. Міщенко ⁹³⁸	певна сукупність інституційних одиниць, що спеціалізуються на фінансових послугах, а також фінансових регуляторів
Т. І. Єфименко, М. М. Єрмошенко та ін. ⁹³⁹	сукупність фінансових посередників, допоміжних фінансових корпорацій / квазікорпорацій і НКО, інших фінансових корпорацій / квазікорпорацій, специфіка яких полягає в тому, що вони здійснюють фінансову і страхову діяльність через виробництво різноманітних фінансових послуг згідно з чинним законодавством
О. І. Барановський ⁹⁴⁰	відокремлена сфера національної економіки, що сприяє формуванню міжсекторальних фінансових потоків; організаційно-економічні форми утворення грошової маси в обігу та визначення ціни грошей, валютного курсоутворення і підтримання стійкості національної грошової одиниці; надання послуг з акумулювання, кредитування й інвестування, лізингу, розрахунково-касового обслуговування і переказу грошових коштів, страхування, андерайтингу, недержавного пенсійного забезпечення, біржової торгівлі цінними паперами; здійснення операцій із нерухомістю; хеджування ризиків; перетворення нафти, газу, металів, продовольства на фінансові активи, що забезпечують клієнтам фінансових інститутів та їхнім контрагентам доступ до фінансових ресурсів і продуктів

⁹³⁶ Alexander P., Baden S. Glossary on macroeconomics from a gender perspective / Institute of Development Studies, University of Sussex. 2000. URL : <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6815>.

⁹³⁷ Словарь бизнес-терминов / составители : Грэхэм Бетс, Барри Брайндли, С. Уильямс и др. ; общая ред. И. М. Осадчая. Москва, 1998. URL : <http://economics.niv.ru/doc/dictionary/business-terms/fc/slovar-212-2.htm#zag-19360>.

⁹³⁸ Науменкова С. В., Міщенко С. В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури : монографія. Київ : УБС ; Центр наукових досліджень НБУ, 2009. 384 с. (С. 44).

⁹³⁹ Фінанси інституційних секторів економіки України : монографія / за ред. Т. І. Єфименко, М. М. Єрмошенка. Київ : ДНУ «Акад. фін. управління», 2014. 584 с. (С. 214).

⁹⁴⁰ Барановський О. І. Сутність і функціональне призначення фінансового сектору національної економіки. *Вісник Університету банківської справи*. 2017. № 2. С. 3—13. (С. 7).

1	2
Т. Г. Васильців та ін. ⁹⁴¹	підсистема економічної системи держави, яка призначена для акумулювання, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів між учасниками (агентами) економічних відносин з метою забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства
Ю. М. Коваленко ⁹⁴²	сфера обміну фінансовими послугами, які є результатом функціонування його інституційних одиниць
А. І. Поліщук ⁹⁴³	сукупність державних і приватних установ, що здійснюють мобілізацію вільних грошових капіталів, страхування та надання позичок
Ю. Ю. Дяченко ⁹⁴⁴	відносно відокремлена «підсистема» фінансової системи, що належить до складних типів систем, з властивими їй цілеспрямованими організуючими ознаками: метою — надання фінансових послуг; формою діяльності — фінансове посередництво; наявністю інституційних одиниць — банків, страхових і фінансових компаній, кредитних спілок, пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування, бірж та торгово-інформаційних систем; функціональною мотивацією — отримання доходів завдяки мобілізації заощаджень та управління фінансовими потоками
А. О. Крилова ⁹⁴⁵	сукупність інститутів, фінансових установ, що надають фінансові послуги; фінансовий сектор разом з інвесторами та їхніми фондами грошових коштів і позичальниками входить до складу фінансової системи
В. М. Кремень ⁹⁴⁶	самоорганізована підсистема фінансової системи, в якій відбувається взаємодія фінансових посередників, фінансових регуляторних і наглядових органів, фінансового ринку та систем забезпечення
Л. Алексеєнко, Є. Соколовський ⁹⁴⁷	важливий сегмент національної економіки, де відбувається формування і розподіл фінансових ресурсів та послуг

⁹⁴¹ Фінансові механізми та інструменти подолання дисбалансів соціально-економічного розвитку України : монографія / за ред. Т. Г. Васильціва. Львів : Видавництво ТзОВ «Ліга-Прес», 2016. 596 с. (С. 243).

⁹⁴² Коваленко Ю. М. Інституціалізація фінансового сектору економіки : монографія. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2013. 608 с. (С. 119).

⁹⁴³ Полищук А. И. Кредитная система: опыт, новые явления, прогнозы и перспективы : монография. Москва : Финансы и статистика, 2014. 216 с. (С. 29).

⁹⁴⁴ Дяченко Ю. Ю. Реструктуризація фінансового сектору в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Київ : ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2010. 23 с. (С. 5—6).

⁹⁴⁵ Крилова А. О. Розвиток фінансового сектору в умовах трансформації економіки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ : Університет банківської справи (м. Київ), 2013. 21 с. (С. 14).

⁹⁴⁶ Кремень В. М. Методологічні засади розвитку фінансового нагляду в Україні : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Суми : Сумський державний університет, 2018. 519 с. (С. 64).

⁹⁴⁷ Алексеєнко Л., Соколовський Є. Пріоритети розвитку фінансового сектору в умовах інституційних трансформацій. *Світ фінансів*. 2014. № 3. С. 63–71. (С. 63).

1	2
Т. В. Грищенко ⁹⁴⁸	галузь з надання послуг, яка обслуговує галузі виробництва та промисловості
І. Й. Малий, Т. О. Королюк ⁹⁴⁹	складова фінансової системи, яка є організаційною підструктурою і являє собою сукупність банків, небанківських фінансових інститутів та інших інфраструктурних професійних учасників фінансового ринку, що надають фінансові послуги
І. В. Галанцева, Ф. К. Ахмедзянова ⁹⁵⁰	транзакційна підсистема, яка опосередковує фінансові потоки між суб'єктами економічної системи; важлива детермінанта економічного зростання
А. А. Пархоменко ⁹⁵¹	складна система, у якій учасники мають можливість самостійного обігу фінансових активів незалежно від обігу реальних товарів
Ю. М. Коваленко ⁹⁵²	частина економіки, яка включає фінансові корпорації, квазі-корпорації й некомерційні організації (що фінансуються й контролюються фінансовими корпораціями, квазікорпораціями), які головним чином займаються фінансовим посередництвом або допоміжними видами фінансової діяльності, пов'язаної з фінансовим посередництвом
Н. В. Параниця ⁹⁵³	фінансовий ринок, який забезпечує накопичення і розподіл інвестиційних ресурсів, взаємодію виробників та споживачів фінансових послуг за правилами, визначеними державою та її регуляторними органами
І. О. Школьник, А. Ю. Семенов ⁹⁵⁴	система фінансових інститутів посередницького характеру, виступає єдиною ланкою фінансового забезпечення між фінансовим ринком і реальним сектором економіки, стимулює ефективне функціонування фінансової системи, а все це в комплексі формує передумови для стійкого економічного зростання у країні

⁹⁴⁸ Грищенко Т. В., Анзіна Г. В. Вплив фінансiалiзацiї економiки на функцiонування граничних ринкiв капiталу. *Проблеми економiки*. 2015. № 1. С. 18.

⁹⁴⁹ Малий І. Й., Королюк Т. О. Макроекономічне регулювання фінансового сектору. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України* : зб. матер. наук.-практ. конференції, 27—28 жовтня 2016 р. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. С. 66.

⁹⁵⁰ Галанцева І. В., Ахмедзянова Ф. К. Исследование источников противоречий между финансовым и реальным секторами и определение основных подходов к их разрешению. *Вестник Казанского технологического университета*. 2012. № 12. Т. 15. С. 268.

⁹⁵¹ Пархоменко А. А. Взаимодействие реального и финансового секторов экономики на этапе финансового кризиса. *Вестник Томского государственного университета*. 2010. № 338. С. 149—151. (С. 149).

⁹⁵² Коваленко Ю. М. Фінансова система і фінансовий сектор: організаційно-інституційний підхід. *Фінанси України*. 2011. № 4. С. 85.

⁹⁵³ Параниця Н. В. Роль фінансового сектору в сучасному соціально-економічному розвитку України. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2011. Вип. 4. С. 553.

⁹⁵⁴ Школьник І. О., Семенов А. Ю. Фінансовий сектор України: теоретичний аналіз економічної дефініції. *Вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 1 (34). С. 34.

1	2
І. Г. Левіна ⁹⁵⁵	сукупність механізмів, що опосередковують функціонування реального сектору, з одного боку, та елементів, що обслуговують виключно інтереси капіталу, — з другого
І. Канцір ⁹⁵⁶	сукупність різних фінансових інституцій, що беруть участь у створенні національного продукту (вузьке розуміння); частина національної економіки, яка складається з фінансових корпорацій, метою діяльності яких виступає надання фінансових послуг (широке розуміння)
З. С. Варналій ⁹⁵⁷	середовище, яке об'єднує фінансову систему та реальний сектор економіки, забезпечує функціонування фінансового ринку країни, створює сприятливий інвестиційний клімат, стимулює інноваційний розвиток національної економіки
В. Чемерис, Ю. Заруба ⁹⁵⁸	система взаємопов'язаних елементів (фінансових інститутів, посередників, ринків, інструментів тощо), орієнтована на перерозподіл і трансформацію капіталу
В. С. Свірський ⁹⁵⁹	фінансова система у її традиційному розумінні для вітчизняної фінансової науки (широке розуміння); сукупність різних фінансових інституцій, що беруть участь у створенні національного продукту (вузьке розуміння)
Р. П. Задорожна ⁹⁶⁰	сукупність фінансових установ, що діють на ринку фінансових послуг
В. П. Решетило ⁹⁶¹	багаторівнева інституційна система взаємопов'язаних елементів, що забезпечують синергетичний ефект функціонування фінансового сектору шляхом оптимального поєднання економічних інтересів усіх його суб'єктів, об'єднаних цільовою функцією впорядкування руху фінансових потоків, спрямованого на збалансований розвиток реального і віртуального секторів економіки

⁹⁵⁵ Левина І. Г. О двойственной природе финансового сектора. *Вестник Московского университета*. 6 «Экономика». 2007. № 2. С. 66.

⁹⁵⁶ Канцір І. Сутність, структура та передумови ефективного розвитку фінансового сектору. *Економічний дискурс*. 2016. № 3. С. 105.

⁹⁵⁷ Варналій З. С. Роль фінансових інститутів в інноваційному розвитку фінансового сектору України. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф.*, 20—22 березня 2018 р. / редкол. : П. В. Пашко, М. О. Кужелев [та ін.]. Ірпінь : Державна фіскальна служба України, Ун-т ДФС України, 2018. С. 24—25.

⁹⁵⁸ Чемерис В., Заруба Ю. Системний ризик у діяльності фінансового сектору: передумови, джерела та фактори. *Вісник Національного банку України*. 2012. № 9. С. 43.

⁹⁵⁹ Свірський В. С. Фінансовий сектор економіки: інституційно-функціональний підхід. *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 3. С. 318.

⁹⁶⁰ Задорожна Р. П. Концептуалізація взаємозв'язку між фінансовим ринком, ринком фінансових послуг та фінансовим сектором. *Статистика України*. 2014. № 4. С. 32.

⁹⁶¹ Решетило В. П. Фінансові ринки та їх вплив на розвиток підприємств реального сектору економіки. *Комунальне господарство міст*. 2013. № 108. С. 156.

1	2
П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ⁹⁶²	має дуалістичний характер, з одного боку, він є складовою економічної системи; з другого боку, фінансовий сектор за предметом діяльності його інституцій є складовою фінансової системи
В. О. Онищенко, Т. М. Завора ⁹⁶³	найважливіша сфера національної економіки, у якій відбувається формування й розподіл фінансових ресурсів і яка пов'язана з діяльністю фінансових установ; фінансовий ринок, котрий забезпечує накопичення та розподіл інвестиційних ресурсів, взаємодію виробників і споживачів фінансових послуг за правилами, визначеними державою та її регуляторними органами

Примітка. Систематизовано авторами.

⁹⁶² Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. Теорія фінансів: підручник / за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 576 с. (С. 15).

⁹⁶³ Онищенко В. О., Завора Т. М. Ринок фінансових послуг : навч. посібник. Полтава : Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка, 2017. 411 с. (С. 13).

Компонентний склад поняття «фінансовий сектор»

Автор, джерело	Фінансові відносини	Складова (підсистема) фінансової системи	Фінансовий ринок	Фінансові послуги (активи, ресурси, потоки)	Фінансові інститути (посередники, установи)	Фінансові регулятори	Частина (сфера, сегмент) економіки	Єдина ланка між фінансовою системою (ринком) і реальним сектором	Галузь, що обслуговує економіку	Розвиток економіки	Мобілізація, розподіл та перерозподіл капіталу
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Александр П. (Alexander P.), Баден С. (Baden S.)					+						+
Словник бізнес-термінів					+		+				
Науменкова С. В., Міщенко С. В.				+	+	+					
Єфименко Т. І., Єрмошенко М. М. та ін.				+	+						
Барановський О. І.				+			+				
Васильців Т. Г. та ін.				+			+			+	+
Коваленко Ю. М.				+							
Поліщук А. І.					+						+
Дяченко Ю. Ю.	+	+		+	+						
Крилова А. О.		+		+	+						
Кремень В. М.		+			+	+					
Алексеєнко Л., Соколовський Є.				+			+				
Грищенко Т. В.									+		
Малий І. Й., Королюк Т. О.		+		+	+						
Галанцева І. В., Ахмедзянова Ф. К.				+						+	
Пархоменко А. А.				+							
Коваленко Ю. М.					+		+				
Параниця Н. В.			+	+		+					
Школьник І. О., Семенов А. Ю.					+			+		+	
Левіна І. Г.								+			
Канцір І.				+	+		+				
Варналій З. С.								+		+	

Закінчення додатка Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Чемерис В., Заруба Ю.					+						+
Свірський В. С.		+			+						
Задорожна Р. П.				+	+						
Решетило В. П.				+							
Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін.				+	+		+				
Онищенко В. О., Завора Т. М.			+	+	+	+	+				
Кількість згадувань	1	5	2	17	17	4	8	3	1	4	4

Примітка. Систематизовано за додатком А.

Компонентний склад поняття «фінансовий ринок»

Автор	Система (сукупність) відносин	Складова (сфера) фінансової системи	Ринок	Сукупність самостійних сегментів (ринків)	Фінансові активи (інструменти, ресурси)	Фінансові інститути (посередники)	Складова економіки (економічного простору)	Попит та пропозиція (кон'юнктура)	Механізм перерозподілу (нагромадження)	Розвиток економіки	Функціонування лише у ринкових умовах
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В. С. Стельмах, В. Б. Альошин, А. М. Мороз та ін. ⁹⁶⁴	+				+						
С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова ⁹⁶⁵	+				+	+					
А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко ⁹⁶⁶						+					
А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк ⁹⁶⁷	+				+						
О. С. Юнін, О. О. Круглова та ін. ⁹⁶⁸	+	+	+	+	+						+
Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич ⁹⁶⁹			+	+	+	+					

⁹⁶⁴ Енциклопедія банківської справи України / Нац. банк України, Ін-т незалежних експертів ; редкол. : В. С. Стельмах (голова), В. Б. Альошин, А. М. Мороз [та ін.] ; [голов. наук. консультант А. М. Мороз]. Київ : Молодь: Ін Юре, 2001. 679 с. (С. 537).

⁹⁶⁵ Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. Київ : ЦНД НБУ : Знання, 2011. 504 с. (С. 460).

⁹⁶⁶ Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. 2-ге вид. Львів : Центр Європи, 1997. 576 с. (С. 403).

⁹⁶⁷ Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Київ : Знання, 2007. 1072 с. URL : <https://cycolp.com.ua/content/view/1643/1/1/24/#6781>.

⁹⁶⁸ Фінансово-економічний словник : словник-довідник / кол. авт. : Юнін О. С., Круглова О. О., Савельєва М. О. та ін. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. 164 с. (С. 153).

⁹⁶⁹ Алексеєнко Л. М., Олексієнко В. М., Юркевич А. І. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник). Київ : Видавничий будинок «Максимум» ; Тернопіль : Економічна думка, 2000. 302 с.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
С. М. Гончаров, Н. Б. Кушнір ⁹⁷⁰					+			+			
Л. В. Артемова, М. З. Бор та ін. ⁹⁷¹					+	+					
А. Ф. Тітков ⁹⁷²	+		+		+						
М. Гретхен (Gretchen M.), Р. Х. Кемпбелл (Campbell R. H.) ⁹⁷³					+	+			+		
К. В. Криничанський ⁹⁷⁴					+	+					
Р. С. Квасницька ⁹⁷⁵	+				+	+	+				
І. О. Школьник ⁹⁷⁶	+	+			+		+	+			+
В. С. Лук'янов ⁹⁷⁷				+						+	
В. Л. Смагін ⁹⁷⁸	+				+		+	+			+
І. І. Чуницька ⁹⁷⁹	+									+	
Ю. М. Сапачук ⁹⁸⁰	+				+	+				+	
А. С. Бабенко ⁹⁸¹	+						+				
Д. С. Тарасюк ⁹⁸²	+				+	+		+			

⁹⁷⁰ Гончаров С. М., Кушнір Н. Б. Тлумачний словник економіста / за ред. С. М. Гончарова. Київ : ЦУЛ, 2009. 264 с.

⁹⁷¹ Инвестиции и инновации. Словарь-справочник от А до Я / кол. авт. : Артемова Л. В., Бор М. З., Денисов А. Ю. и др. Москва : ДИС, 1998. 208 с. URL : <https://jobs.ua/rus/professions/reklama/1779>.

⁹⁷² Титков А.Ф. (сост.) Рынок ценных бумаг. Словарь основных терминов и понятий. Екатеринбург : УРАГС, 2007. 100 с. URL : <http://economics.niv.ru/doc/dictionary/securities-market/fc/slovar-212.htm#zag-659>.

⁹⁷³ Gretchen M., Campbell R. H. The New York Times Dictionary of Money and Investing: The Essential A-to-Z Guide to the Language of the New Market. Times Books; 1st edition, 2002. 400 p. URL : <http://people.duke.edu/~charvey/Classes/wpg/bfglosf.htm>.

⁹⁷⁴ Криничанский К. В. Финансовые рынки и институты : монография. Миасс : Издательство ГЕОТУР, 2014. 183 с. (С. 15).

⁹⁷⁵ Квасницька Р. С. Інвестиційний потенціал інститутів фінансового ринку України : монографія. Хмельницький : ПП «Монускрипт», 2015. 314 с. (С. 16).

⁹⁷⁶ Школьник І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія. Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС НБУ, 2008. 348 с. (С. 22—23).

⁹⁷⁷ Лук'янов В. С. Сучасні фінансові ринки : монографія. Київ : Знання, 2013. 479 с. (С. 38).

⁹⁷⁸ Смагін В. Л. Формування та розвиток фінансового ринку в умовах трансформаційної економіки : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 232 с. С. 20—21. (С. 25).

⁹⁷⁹ Чуницька І. І. Інфраструктурний потенціал розвитку фінансового ринку в Україні : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ : Національний університет Державної фіскальної служби, 2018. 471 с. (С. 63).

⁹⁸⁰ Сапачук Ю. М. Формування стабілізаційних механізмів сучасного фінансового ринку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2012. 21 с. (С. 4).

⁹⁸¹ Бабенко А. С. Держава на фінансовому ринку (на прикладі США) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.04.01. Київ : КНЕУ, 2005. 21 с. (С. 7).

⁹⁸² Тарасюк Д. С. Розвиток ринку корпоративних цінних паперів в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 23 с. (С. 8).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В. Д. Баранова ⁹⁸³	+				+	+					
А. С. Кравченко ⁹⁸⁴	+				+			+			
К. А. Стрижиченко ⁹⁸⁵							+				
Н. Гулам (Ghulam N.) ⁹⁸⁶					+			+			
Л. С. Селіверстова, І. П. Адаменко ⁹⁸⁷		+									+
І. І. Благун ⁹⁸⁸					+	+					
Ю. М. Коваленко ⁹⁸⁹	+				+			+			
С. З. Мошенский ⁹⁹⁰	+					+					
В. В. Коваленко ⁹⁹¹	+				+						
В. В. Корнеев ⁹⁹²					+	+					
Ф. Фабозці (Fabozzi F.), Ф. Модільяні (Modigliani F.), Ф. Джонс (Jones F.) ⁹⁹³			+		+						
С. М. Еш ⁹⁹⁴	+	+	+		+			+			+

⁹⁸³ Баранова В. В. Інтеграційна взаємодія на фінансовому ринку у забезпеченні економічної безпеки національного господарства: методологія, організація та практика : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Запоріжжя, 2020. 431 с. (С. 72).

⁹⁸⁴ Кравченко А. С. Функціонування та перспективи розвитку фінансового ринку України в умовах цифровізації суспільства : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Львів : Університет банківської справи, 2021. 43 с. (С. 10).

⁹⁸⁵ Стрижиченко К. А. Механізм регулювання фінансового ринку України в умовах нової світової економіки : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Харків : Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2015. 40 с.

⁹⁸⁶ Ghulam N. Analysis of Financial Markets. Laurea University of Applied Sciences. 2014. P. 1—32. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/38112702.pdf>.

⁹⁸⁷ Селіверстова Л. С., Адаменко І. П. Особливості розвитку фінансового ринку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 9. С. 13—17.

⁹⁸⁸ Благун І. І. Фінансовий ринок України — сучасний погляд на сутність поняття. *Вісник СумДУ*. 2019. № 2. С. 13—20. (С. 18).

⁹⁸⁹ Коваленко Ю. М. Фінансовий ринок і ринок фінансових послуг: сутність, сегменти, суб'єкти. *Фінанси України*. 2013. № 1. С. 101—112. (С. 103).

⁹⁹⁰ Мошенский С. З. Сутність, функції та структура сучасних фінансових ринків в контексті гармонізації національних фінансових систем країн ЄС та України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2008. № 102. С. 33—38. (С. 34).

⁹⁹¹ Коваленко В. В. Фінансовий ринок кураїні: сутнісний та функціональний аспекти. *Економічний форум*. 2017. № 2. С. 286—295. (С. 288).

⁹⁹² Корнеев В. В. Управління кредитними та інвестиційними потоками капіталу : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.04.01. Київ, 2004. 35 с. (С. 9).

⁹⁹³ Fabozzi F., Modigliani F., Jones F. Foundations of Financial Markets and Institutions. 4th ed. Prentice Hall, 2010. 695 p. (P. 4).

⁹⁹⁴ Еш С. М. Фінансовий ринок : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 528 с. (С. 9).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
В. М. Опарін ⁹⁹⁵	+				+						
В. П. Ходаківська, О. Д. Данілов ⁹⁹⁶	+				+			+			
В. М. Шелудько ⁹⁹⁷	+				+						
О. Ю. Смолянська ⁹⁹⁸					+	+			+		
О. Д. Василик ⁹⁹⁹						+			+		
О. П. Близнюк, О. М. Іванюта ¹⁰⁰⁰	+				+	+	+				
Л. О. Шкварчук ¹⁰⁰¹	+				+						
М. М. Буднік, Л. С. Мартюшева, Н. В. Сабліна ¹⁰⁰²	+			+	+						
З. М. Криховецька ¹⁰⁰³	+			+	+						
І. С. Волохова, Н. А. Шикіна, О. Г. Волкова ¹⁰⁰⁴	+				+	+		+			
А. С. Крутова, О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова та ін. ¹⁰⁰⁵	+	+			+	+		+			
О.Я. Стойко, Д. І. Дема ¹⁰⁰⁶		+			+	+		+			
О. М. Іваницька ¹⁰⁰⁷					+			+			
В. М. Іванов ¹⁰⁰⁸	+				+	+		+			
Кількість згадувань	28	6	5	5	37	20	6	14	3	3	5

Примітка. Систематизовано авторами.

⁹⁹⁵ Опарін В. М. Фінанси : загальна теорія: навч. посіб. 4-те вид. Київ : КНЕУ, 2007. 240 с. (С. 207).

⁹⁹⁶ Ходаківська В. П., Данілов О. Д. Ринок фінансових послуг : навч. посібник. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. 501 с. URL : <http://enbv.narod.ru/text/Econom/finance/hodakivska/str/01.html>.

⁹⁹⁷ Шелудько В. М. Фінансовий ринок : підручник. 2-ге вид. Київ : Знання, 2008. 535 с. (С. 11).

⁹⁹⁸ Смолянська О. Ю. Фінансовий ринок : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 384 с. (С. 23).

⁹⁹⁹ Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник. Київ : НІОС, 2000. 416 с. (С. 319).

¹⁰⁰⁰ Близнюк О. П., Іванюта О. М. Ринок фінансових послуг : навч. посібник. Харків : ХДУХТ, 2017. 256 с. (С. 7).

¹⁰⁰¹ Шкварчук Л. О. Фінансовий ринок : навч. посібник. Київ : Знання, 2013. 385 с. (С. 11).

¹⁰⁰² Буднік М. М., Мартюшева Л. С., Сабліна Н. В. Фінансовий ринок : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 334 с.

¹⁰⁰³ Криховецька З. М. Фінансовий ринок : навч. посіб. 3-те вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : ПНУ, 2014. 430 с.

¹⁰⁰⁴ Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. Фінанси : навч. посібник. Одеса : ПромАрт, 2018. 262 с.

¹⁰⁰⁵ Фінанси : навч. посібник / А. С. Крутова та ін. Харків : Лідер, 2013. 560 с. (С. 352).

¹⁰⁰⁶ Стойко О. Я., Дема Д. І. Фінанси : підручник. Київ : Алерта, 2017. 406 с. (С. 18).

¹⁰⁰⁷ Іваницька О. М. Фінансові ринки : навч. посібник. Київ : УАДУ, 1999. 96 с.

¹⁰⁰⁸ Іванов В. М. Финансовый рынок : конспект лекций Київ : МАУП, 2001. 112 с. (С. 3).

Компонентний склад поняття «ринок фінансових послуг»

Автор	Система (сукупність) відносин	Складова (сфера) фінансової системи	Фінансовий ринок (його сектор, сегмент)	Фінансові послуги	Фінансові активи (інструменти, ресурси)	Фінансові інститути (посередники)	Політ і пропозиція (кон'юнктура)
1	2	3	4	5	6	7	8
А. Г. Загородній, Г.Л. Вознюк ¹⁰⁰⁹				+		+	
С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова ¹⁰¹⁰	+			+	+	+	+
Л. В. Артемова, М. З. Бор, А. Ю. Денисов та ін. ¹⁰¹¹				+		+	
Н. М. Внукова та ін. ¹⁰¹²				+		+	
О. Р. Ящищак ¹⁰¹³		+	+				
Р. Й. Бачо ¹⁰¹⁴	+			+			
М. В. Дубина ¹⁰¹⁵				+	+	+	+
Є. П. Бондаренко ¹⁰¹⁶	+			+	+	+	+
Ю. М. Коваленко ¹⁰¹⁷	+			+			+
Є. В. Подкатілова ¹⁰¹⁸	+			+			

¹⁰⁰⁹ Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Київ : Знання, 2007. 1072 с. URL : <https://cyclop.com.ua/content/view/1643/1/1/27/#9435>.

¹⁰¹⁰ Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. Київ : ЦНД НБУ : Знання, 2011. 504 с. С. 390.

¹⁰¹¹ Инвестиции и инновации. Словарь-справочник от А до Я / кол. авт. : Артемова Л. В., Бор М. З., Денисов А. Ю. и др. Москва : ДИС, 1998. 208 с. URL : <https://jobs.ua/rus/professions/reklama/1779>.

¹⁰¹² Управління розвитком ринків фінансових послуг : монографія / ред. Н. М. Внукова та ін. Харків : Адва, 2009. 196 с. (С. 10).

¹⁰¹³ Ящищак О. Р. Державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні: організаційно-правовий аспект : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 243 с. (С. 34, 44).

¹⁰¹⁴ Бачо Р. Й. Розвиток ринків небанківських фінансових послуг (аналітичний та інституційний аспекти) : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Харків, 2018. 698 с. (С. 60).

¹⁰¹⁵ Дубина М. В. Розвиток ринку фінансових послуг України на основі формування інституту довіри : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Чернігів, 2018. 41 с. (С. 10).

¹⁰¹⁶ Бондаренко Є. П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Суми, 2011. 236 с. (С. 14, 29).

¹⁰¹⁷ Коваленко Ю. М. Фінансовий ринок і ринок фінансових послуг: сутність, сегменти, суб'єкти. *Фінанси України*. 2013. № 1. (С. 101—112).

¹⁰¹⁸ Подкатілова Е. В. Рынок финансовых услуг и его место в структуре финансового рынка. *Нефтегазовое дело*. 2006. URL : http://ogbus.ru/authors/Podkatilova/Podkatilova_1.pdf.

1	2	3	4	5	6	7	8
О. Р. Шевчук ¹⁰¹⁹	+			+			
С. В. Волосович ¹⁰²⁰	+			+	+	+	
І. Солошкіна ¹⁰²¹		+					
В. П. Ходаківська, О. Д. Данілов ¹⁰²²	+		+	+	+		+
В. П. Унінець-Ходаківська, О. І. Костюкевич, О. А. Лятамбор ¹⁰²³	+			+	+		+
І. П. Мойсеєнко ¹⁰²⁴	+			+	+		
В. О. Онищенко, Т. М. Завора ¹⁰²⁵	+				+		
О. П. Близнюк, О. М. Іванюта ¹⁰²⁶	+				+	+	
К. Ф. Ковальчук, Н. В. Архірейська, Н. В. Валенюк ¹⁰²⁷	+				+	+	
Є. М. Сич, В. П. Ільчук, Н. І. Гавриленко ¹⁰²⁸			+		+	+	
С. В. Науменкова, С. В. Міщенко ¹⁰²⁹	+		+		+		+
Д. І. Дема, І. В. Абрамова, І. А. Шубенко та ін. ¹⁰³⁰	+			+	+	+	
С. С. Арутюнян, М. І. Іоргачова та ін. ¹⁰³¹			+	+		+	
С. М. Еш ¹⁰³²	+			+			
Кількість згадувань	16	2	5	17	13	12	7

Примітка. Систематизовано авторами.

¹⁰¹⁹ Шевчук О. Р. Ринок фінансових послуг як об'єкт наукового дослідження фінансово-правової науки. *Адвокат*. 2012. № 10. (С. 29—32).

¹⁰²⁰ Волосович С. В. Оцінка підходів до класифікації ринків фінансових послуг. *Ефективна економіка*. 2015. № 7. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4183>.

¹⁰²¹ Солошкіна І. Функционирование рынков финансовых услуг: теоретико-правовой аспект. *Legea și viața*. 2014. № 3. С. 152—156. URL : <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2014/3-3/38.pdf>.

¹⁰²² Ходаківська В. П., Данілов О. Д. Ринок фінансових послуг : навч. посібник. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. 501 с. (С. 54).

¹⁰²³ Унінець-Ходаківська В. П., Костюкевич О. І., Лятамбор О. А. Ринок фінансових послуг: теорія і практика. Вид. 2-ге, доп. і перероб. : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 392 с. (С. 13).

¹⁰²⁴ Мойсеєнко І. П. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Київ : Міжрегіональна академія управління персоналом, 2006. 356 с. (С. 12).

¹⁰²⁵ Онищенко В. О., Завора Т. М. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Полтава : Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка, 2017. 411 с. (С. 14).

¹⁰²⁶ Близнюк О. П., Іванюта О. М. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Харків : ХДУХТ, 2017. 256 с. (С. 4).

¹⁰²⁷ Ковальчук К. Ф., Архірейська Н. В., Валенюк Н. В. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Дніпро : НМетАУ, 2018. 135 с. (С. 5).

¹⁰²⁸ Сич Є. М., Ільчук В. П., Гавриленко Н. І. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2012. 428 с. (С. 8).

¹⁰²⁹ Науменкова С. В., Міщенко С. В. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 532 с. URL : https://m.pidru4niki.com/10561127/finansii/rinok_finansovih_poslug_yogo_struktura#72.

¹⁰³⁰ Ринок фінансових послуг : навч. посібник / Д. І. Дема, І. В. Абрамова І. А. Шубенко, Л. В. Недільська, В. М. Трокоз. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Алерта, 2013. 376 с. (С. 9—10).

¹⁰³¹ Ринок фінансових послуг : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Арутюнян, М. І. Іоргачова. Харків : Діса плюс, 2020. 312 с. (С. 10, 12).

¹⁰³² Еш С. М. Ринок фінансових послуг : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 400 с. (С. 14).

**Підходи до визначення поняття «фінансова стабільність»
у науковій літературі в розрізі об'єктів дослідження**

Автор / джерело	Визначення поняття
1	2
1. Фінансова стабільність економіки	
Я. В. Белінська ¹⁰³³	такий режим її функціонування, коли вона перебуває в динамічному стані фінансової рівноваги, тобто в разі екзогенних або ендогенних шоків її відхилення від рівноваги залишається у заданих межах і вона здатна повернутися в режим фінансової рівноваги
Г. О. Варваренко ¹⁰³⁴	якісна динамічна характеристика здатності економічної системи до ефективної трансформації фінансових ресурсів та ризиків при інвестиційно-інноваційній спрямованості використання грошових коштів за ефективного виконання своїх функцій та здатності забезпечувати цілеспрямований розвиток реального сектору економіки, поглинаючи вплив негативних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища
2. Стабільність фінансової системи	
Е. Дж. Долан ¹⁰³⁵	здатність фінансової системи зберігати свою структуру і функціональні особливості під впливом внутрішніх чинників
Я. В. Белінська ¹⁰³⁶	властивість фінансової системи адекватно і з мінімальними витратами змінювати основні характеристики розвитку відповідно до трансформацій економічної системи
В. В. Козюк ¹⁰³⁷	такий розвиток фінансового сектору, який би сприяв довгостроковому зростанню глобальної економіки в цілому, забезпечив безперешкодне фінансування дефіцитів платіжних балансів із приватних джерел..., створив рамкові умови для запобігання кризовим ситуаціям у фінансово-банківській і валютно-курсовій сферах
Т. Є. Унковська ¹⁰³⁸	такий режим функціонування економіки, коли а) вона перебуває в динамічному стані фінансової рівноваги або б) у разі екзогенних або ендогенних шоків її відхилення від рівноваги лежить у заданих межах і вона здатна повернутися в режим фінансової рівноваги

¹⁰³³ Белінська Я. В., Биховченко В. П. Фінансова стабільність: сутність та напрями забезпечення. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 4 (17). С. 57—67. (С. 59).

¹⁰³⁴ Варваренко Г. О., Сінельнік В. В. До питання визначення поняття «фінансова стабільність». *Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України*. 2009. № 1. С. 52—61. (С. 59).

¹⁰³⁵ Долан Е. Дж., Кэмпбелл К. Д., Кэмпбелл Р. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. Львів : Автокомп, 1991. 448 с. (С. 154).

¹⁰³⁶ Белінська Я. В., Биховченко В. П. Фінансова стабільність: сутність та напрями забезпечення. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 4 (17). С. 57—67. (С. 66).

¹⁰³⁷ Козюк В. В. Монетарні аспекти розвитку поглядів на проблему забезпечення глобальної фінансової стабільності. *Вісник НБУ*. 2007. № 4 (134). С. 34—39. (С. 36).

¹⁰³⁸ Унковська Т. Системне розуміння фінансової стабільності: розв'язання парадоксів. *Економічна теорія*. 2009. № 1. С. 14—33. (С. 33).

1	2
А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк ¹⁰³⁹	стійкий динамічний розвиток фінансово-кредитної системи держави за відсутності значних фінансових диспропорцій. Характерними ознаками стабільності фінансової є: довіра громадян до фінансово-кредитної системи; стійкість національної валюти; упорядкованість державних фінансів за відсутності бюджетного дефіциту (або з незначним його рівнем); низький рівень інфляції; незначні обсяги відпливу капіталу за кордон; сприятливий інвестиційний клімат та інші
Я. В. Белінська, Д. С. Покришка, О. О. Молдован ¹⁰⁴⁰	спроможність фінансової системи ефективно виконувати свої функції, передусім забезпечувати ефективний розподіл ресурсів та нормальний перебіг економічних і фінансових процесів
Н. Г. Вовченко ¹⁰⁴¹	система, в якій шоки, що відбуваються або поширюються усередині фінансової системи, пов'язані з ендегенними і екзогенними причинно-наслідковими чинниками, істотно не змінюють оптимальних заощаджень інвестиційних планів як держави, так і приватних підприємств
М. С. Подкуйко ¹⁰⁴²	деякий діапазон або континуум, який охоплює безліч індикаторів (показників), що є кількісною характеристикою стабільності фінансової системи
В. Бурлачков ¹⁰⁴³	стійкість фінансових ринків і фінансових інститутів, зокрема наявність на ринку достатнього обсягу ліквідності та рівня капіталу фінансових установ для покриття можливих втрат
Б. І. Пшик ¹⁰⁴⁴	стійкий стан фінансової системи країни, що дає змогу забезпечити безперебійне здійснення розрахунків в економіці, високий рівень довіри до фінансово-кредитних установ, відсутність надмірної волатильності фінансових ринків, ефективний розподіл фінансових ресурсів та можливість управління фінансовими ризиками, а також запас міцності у фінансовій системі, що дає змогу протистояти негативним економічним шокам у майбутньому та запобігати їхньому негативному впливу на економіку
В. Т. Севрук ¹⁰⁴⁵	здатність фінансової системи ефективно здійснювати в довгостроковому періоді ключові функції в умовах невизначеності

¹⁰³⁹ Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Київ : Знання, 2007. 1072 с. (С. 864).

¹⁰⁴⁰ Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки / Я. В. Белінська, Д. С. Покришка, О. О. Молдован та ін. Київ : НІСД, 2011. 88 с. (С. 3).

¹⁰⁴¹ Вовченко Н. Г. Влияние процессов финансовой глобализации на трансформацию финансовой системы России : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.10. Ростов-н-Дону : Ростовский государственный экономический университет «РИНХ», 2006. 409 с. (С. 67).

¹⁰⁴² Подкуйко М. С. Финансовая стабильность стран в условиях глобализации. *Финансовые исследования*. 2007. № 15. С. 4—12. (С. 4).

¹⁰⁴³ Бурлачков В. Теоретичні основи грошово-кредитної політики та світова фінансова криза. *Економіка України*. 2009. № 2. С. 49—59. (С. 56).

¹⁰⁴⁴ Пшик Б. І. Фінансова стабільність: сутність та особливості прояву. *Вісник СевНТУ. Економіка і фінанси*. 2013. № 138. С. 91—96. (С. 95).

¹⁰⁴⁵ Севрук В. Т. Внешние рейтинги как индикатор финансовой стабильности. *Управление в кредитной организации*. 2007. № 2. URL : http://www.reglament.net/bank/mng/2007_2_article_print.htm.

1	2
І. Г. Кормілицина ¹⁰⁴⁶	стан фінансової системи, за якого вона ефективно виконує свої ключові функції і здатна абсорбувати шоки, що виникають ендогенно або екзогенно усередині, не завдаючи збитку реальному сектору економіки
А. В. Лазня ¹⁰⁴⁷	фінансова система функціонує в стані рівноваги, зберігаючи незмінною свою структуру
І. А. Артеменко ¹⁰⁴⁸	стабільний розвиток фінансового сектору держави на основі стабільності фінансового сектору, грошового ринку, платіжного балансу та цінової стабільності
О. О. Гирба ¹⁰⁴⁹	властивість фінансової системи збалансовано функціонувати під дією негативних внутрішніх і зовнішніх факторів, а також можливість її своєчасно нейтралізувати шоки для усунення небезпек виникнення та розповсюдження кризових явищ в економіці держави та світу
Я. О. Коріньок ¹⁰⁵⁰	динамічний якісний стан фінансової системи, за якого вона здатна ефективно та безперерійно виконувати свої основні функції, навіть під впливом ендогенних та екзогенних шоків
П. В. Каллаур ¹⁰⁵¹	здатність фінансової системи ефективно полегшувати і знаходити економічні процеси, управляти фінансовими ризиками, перерозподіляти ризики між економічними суб'єктами, а так само абсорбувати негативний шоківий вплив на економіку
А. А. Бахолдин ¹⁰⁵²	здатність адекватно виконувати усі закріплені за нею функції, що означає відсутність у найближчому майбутньому яких-небудь значних змін у характері її роботи
П. Шпіка ¹⁰⁵³	процес, який включає достовірну оцінку фінансових ризиків та ефективну систему управління ними, використовуючи новаторський підхід

¹⁰⁴⁶ Кормилицина І. Г. Финансовая стабильность: сущность, факторы, индикаторы. *Финансы и кредит*. 2011. № 35 (467). С. 44—54. (С. 49).

¹⁰⁴⁷ Лазня А. В. Зв'язок поняття «фінансова стабільність» із категоріями економічної науки. URL : <http://dspace.uabs.edu.ua/jsruui/bitstream/123456789/8540/1/laznja.pdf>.

¹⁰⁴⁸ Артеменко І. А. Финансовая стабильность держави як складник макроекономічної стабільності національної економіки. *Молодий вчений*. 2015. № 10 (25). Ч. 2. С. 228—232. (С. 229).

¹⁰⁴⁹ Гирба О. О. Категоріальна визначеність фінансової стабільності у контексті концептуалізації посткризового розвитку. *Інноваційна економіка*. 2013. № 2. С. 314—317. (С. 316).

¹⁰⁵⁰ Коріньок Я. О. Сутність фінансової стабільності та особливості її прояву. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки*. 2015. Ч. 2. Вип. 11. С. 126—130. (С. 129).

¹⁰⁵¹ Каллаур П. В. Финансовая стабильность как цель деятельности центрального банка. *Банковский вестник*. 2010. № 1. С. 5—10. (С. 7).

¹⁰⁵² Бахолдин А. А. Финансовая стабильность, денежно-кредитная политика и банковские риски. *Финансы и кредит*. 2007. № 5 (245). С. 59—61. (С. 59).

¹⁰⁵³ Шпіка П. Питання фінансової стабільності в центральних банках. *Банки та банківські системи*. 2007. № 3. С. 4—15. (С. 7).

1	2
Е. А. Ермолаев ¹⁰⁵⁴	проявляється у стабільності фінансової системи до дій шоків екзогенного і ендогенного характеру й адаптованості у стані стресу
В. Платонов ¹⁰⁵⁵	здатність компенсувати загрози для виживання фінансової системи у разі їх виникнення за рахунок внутрішніх адаптаційних можливостей
Г. О. Варваренко ¹⁰⁵⁶	якісна динамічна характеристика здатності економічної системи до ефективної трансформації фінансових ресурсів та ризиків при інвестиційно-інноваційній спрямованості використання грошових коштів за ефективного виконання своїх функцій та здатності забезпечувати цілеспрямований розвиток реального сектору економіки, поглинаючи вплив негативних чинників зовнішнього і внутрішнього середовища
3. Стабільність підсистем фінансової системи	
О. І. Барановський ¹⁰⁵⁷	стабільність банківської системи — це здатність протистояти зовнішнім і внутрішнім впливам, зберігаючи стійку рівновагу і надійність протягом часу.
В. В. Коваленко, Н. В. Радова ¹⁰⁵⁸	міра повноти та якості вирішення завдань, поставлених перед системою, виконання банківською системою своєї місії, що забезпечує досягнення позитивного фінансового результату; спроможності максимально ефективно та з мінімальним ризиком трансформувати, розподіляти та використовувати ресурси задля виконання власних зобов'язань, збереження ефективності діяльності банків в умовах допустимого ризику та нівелювання наслідків кризи
С. Г. Арбузов ¹⁰⁵⁹	комплексна характеристика стану банківської системи, за якого реалізується її сутність і призначення в економічній системі країни, адекватно та ефективно виконуються її функції, а також забезпечується спроможність підтримувати рівновагу та відновлювати стан після зовнішніх потрясінь чи посилення диспропорцій, будь-яких відхилень від безпечних параметрів, спричинених кризовими явищами (спадом економіки, фінансовою кризою, трансформацією економіки тощо). Характеризується надійністю, збалансованістю та пропорційністю функціонування її структурних елементів, здатністю зберігати стійку рівновагу та надійність протягом тривалого часу

¹⁰⁵⁴ Ермолаев Е.А., Завьялов Ю.С. К вопросу об определении содержания понятия «финансовая стабильность». *Деньги и кредит*. 2015. № 11. С. 58—66. (С. 60).

¹⁰⁵⁵ Платонов В. Финансовая стабильность: теоретико-методологический аспект. *Банкаўскі веснік*. 2009. № 1. С. 44—47. (С. 46).

¹⁰⁵⁶ Варваренко Г. О., Сінельнік В. В. До питання визначення поняття «фінансова стабільність». *Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України*. 2009. № 1. С. 52—61. (С. 58).

¹⁰⁵⁷ Барановський О. І. Стійкість банківської системи України. *Фінанси України*. 2007. № 9. С. 75—87. (С. 78).

¹⁰⁵⁸ Коваленко В. В., Радова Н. В. Моніторинг фінансової стабільності банківської системи України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 2 (19). С. 321—330. (С. 324).

¹⁰⁵⁹ Арбузов С. Г., Колобов Ю. В., Міщенко С. В., Науменкова В. І. Банківська енциклопедія. Київ: Центр наукових досліджень Національного банку України; Знання, 2011. 504 с. (С. 416—417).

1	2
А.Т. Кияк ¹⁰⁶⁰	ситуація, за якої банківська система здатна функціонувати ефективно і безперервно навіть в умовах шоків
В. В. Василенко ¹⁰⁶¹	стан банківської системи, за якого ні одна із її структурних складових не перебуває у проміжному періоді, тобто всі структурні елементи досліджуваної системи функціонують стійко (є стійкими)
Н. П. Погореленко ¹⁰⁶²	здатність протистояти перешкодам у функціонуванні банківської системи для того, щоб вона могла здійснювати роль фінансового посередника
В. В. Лавренюк ¹⁰⁶³	здатність системи та всіх її складових протистояти впливу ризиків та різного роду шоків (внутрішніх і зовнішніх), забезпечуючи збереження всіх властивостей і коректне виконання функцій протягом певного часового проміжку
О. М. Колодізев ¹⁰⁶⁴	здатність протистояти перешкодам у функціонуванні банківської системи з метою виконання в подальшому ролі фінансового посередника в економіці, є основою для прийняття раціональних рішень у сфері капіталовкладень на мікрорівні для ефективної діяльності економічних агентів
Н. В. Ткаченко ¹⁰⁶⁵	здатність страхової системи впродовж тривалого часу рівномірно і передбачувано розвиватися, на основі інтеграції та застосування передового досвіду за умови збереження при цьому здатності до відтворення, а також до прогресивного розвитку і якісного вдосконалення під дією налагодженого обігу грошових потоків між суб'єктами системи та за умови стійкого розвитку цих суб'єктів, здатності страхової системи успішно протидіяти й адаптуватися до негативних впливів зовнішніх і внутрішніх факторів, успішно виконуючи при цьому свої основні функції, у тому числі і в стресових ситуаціях та в періоди структурних змін

¹⁰⁶⁰ Кияк А. Т. Фінансова стабільність банківської системи України на сучасному етапі розвитку національної економіки. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 2016. Т. 21. Вип. 3. С. 143—148. (С. 145).

¹⁰⁶¹ Василенко В. В. Креативное управление развитием социально-экономических систем : монография. Київ : Освіта України, 2010. 772 с. (С. 17).

¹⁰⁶² Погореленко Н. П., Сидоренко О. М. Моніторинг фінансової стабільності банківського сектору. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики : зб. наук. праць*. 2011. № 1 (10). Ч. II. Харків : ХІБС УБС НБУ. С. 61—68. (С. 65).

¹⁰⁶³ Лавренюк В. В. Системно важливі банки та їх вплив на стабільність банківської системи : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2016. 232 с. (С. 54).

¹⁰⁶⁴ Колодізев О. М., Лесик В. О. Забезпечення стабільності банківської системи на основі підвищення ефективності управління капіталізацією вітчизняних банків. URL : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/VUABS/2012_1/32_03_01.pdf.

¹⁰⁶⁵ Ткаченко Н. В. Фінансова стійкість страхових компаній (методологія оцінки та механізми забезпечення) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Суми : ДВНЗ «Університет банківської справи Національного банку України», 2011. 36 с. (С. 4).

1	2
Г. В. Беленька ¹⁰⁶⁶	стан банківського сектору, що включає такі системні характеристики, як стійкість, надійність, здатність до саморегуляції та платоспроможність, та за якого вплив несприятливих і непередбачуваних подій (шоків) на банківський сектор або окремі його елементи не заважає забезпеченню виконання його основних функцій, а також протидії потенційним наслідкам ендегенних та екзогенних дисбалансів
І. В. Ларионова ¹⁰⁶⁷	здатність банківської системи протистояти зовнішнім і внутрішнім впливам, зберігати стійку рівновагу і надійність у часі
І. О. Лютий ¹⁰⁶⁸	фінансова стабільність банківської системи — це деякий інтегральний показник, який характеризує здатність всієї системи та її складових підсистем (банків) функціонувати і розвиватися відповідно до загальноекономічного та соціально-політичного становища держави
4. Фінансова стабільність нефінансової установи	
В. Г. Федоренка ¹⁰⁶⁹	стабільність фінансового стану компанії (фірми) у довгостроковій перспективі, яка визначається високою часткою власного капіталу в загальній сумі джерел фінансових коштів
Т. П. Гудзь ¹⁰⁷⁰	фінансова стійкість, що підтримується в динаміці його розвитку. Іншими словами, фінансова стабільність, по суті, є певною множиною стійких станів фінансової рівноваги підприємства. Фінансова стабільність підприємства є формою його позитивної динамічної фінансової рівноваги
5. Стабільність фінансових посередників	
Д. В. Панов ¹⁰⁷¹	збалансований та одночасно динамічний стан, що відображає здатність кредитної організації його відтворювати в умовах змінного середовища

¹⁰⁶⁶ Беленька Г. В. Математичні методи діагностування фінансової стабільності банківського сектору України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.11. Київ : Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, 2011. 25 с. (С. 4).

¹⁰⁶⁷ Ларионова І. В. Стабільність банківської системи в умовах перехідної економіки. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.10. Москва : Фінансова академія при правительстві Російської Федерації, 2001. 381 с. (С. 35).

¹⁰⁶⁸ Лютий І. О., Юрчук О. М. Фінансова стабільність як основа розвитку банківських послуг. *Вісник Національного банку України*. 2005. № 4. С. 39—43. (С. 42).

¹⁰⁶⁹ Шляхи підвищення інвестиційної діяльності в Україні : монографія / за ред. В. Г. Федоренка. Ніжин : «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2003. 724 с.

¹⁰⁷⁰ Гудзь Т. П. Формування фінансової рівноваги підприємства : методологічний аспект. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 7 (181). С. 8—15. (С. 13).

¹⁰⁷¹ Панов Д. В. Финансовая стабильность банков: методологический подход. *Вестник Финансовой академии*. 2008. № 3. С. 180—200. (С. 193).

1	2
А. В. Фалюта ¹⁰⁷²	1) системна інтегральна характеристика, що відображає здатність банківської установи зберігати протягом тривалого періоду часу у визначених межах значення всіх фінансових параметрів системи; 2) здатність банку в часі безперерійно надавати послуги і задовольняти вимоги, підтримуючи оптимальну величину ліквідності, прибутковості і платоспроможності за допустимого рівня ризиків, і витримувати при цьому негативний вплив зовнішніх і внутрішніх чинників
О. Ю. Литовченко ¹⁰⁷³	здатність банку до постійного розвитку, що являє собою поступовий, динамічний рух в умовах конкурентного ринку в межах обраної стратегії
А. Ю. Юданов ¹⁰⁷⁴	здатність опинитися в привілейованому, відносно менш уразливому становищі під час кризи і здатність їх переборювати
О. Г. Головка ¹⁰⁷⁵	здатність банку зберігати рівноважний стан протягом визначеного часу в розрізі окремих напрямів його фінансових відносин, проявом чого слід вважати припустиме відхилення від лінії тренду обраного показника в часі, за яким визначається збалансований стан банку та узагальнюються кількісні значення такої стабільності
О. В. Дзюблук ¹⁰⁷⁶	спроможність комерційного банку з плином часу і з певною швидкістю забезпечити зменшення непередбачуваних втрат, а також динамічний, поступальний рух банку в межах визначеної стратегії в умовах конкурентного ринку

¹⁰⁷² Фалюта А. В. Управління фінансовою стабільністю банків в економіці України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. 24 с. (С. 8).

¹⁰⁷³ Литовченко О. Ю., Ходжакова А. А. Обґрунтування економічного змісту поняття «фінансова стійкість банку». URL : http://www.rusnauka.com/18_ENXII_2015/Economics/1_195396.doc.htm.

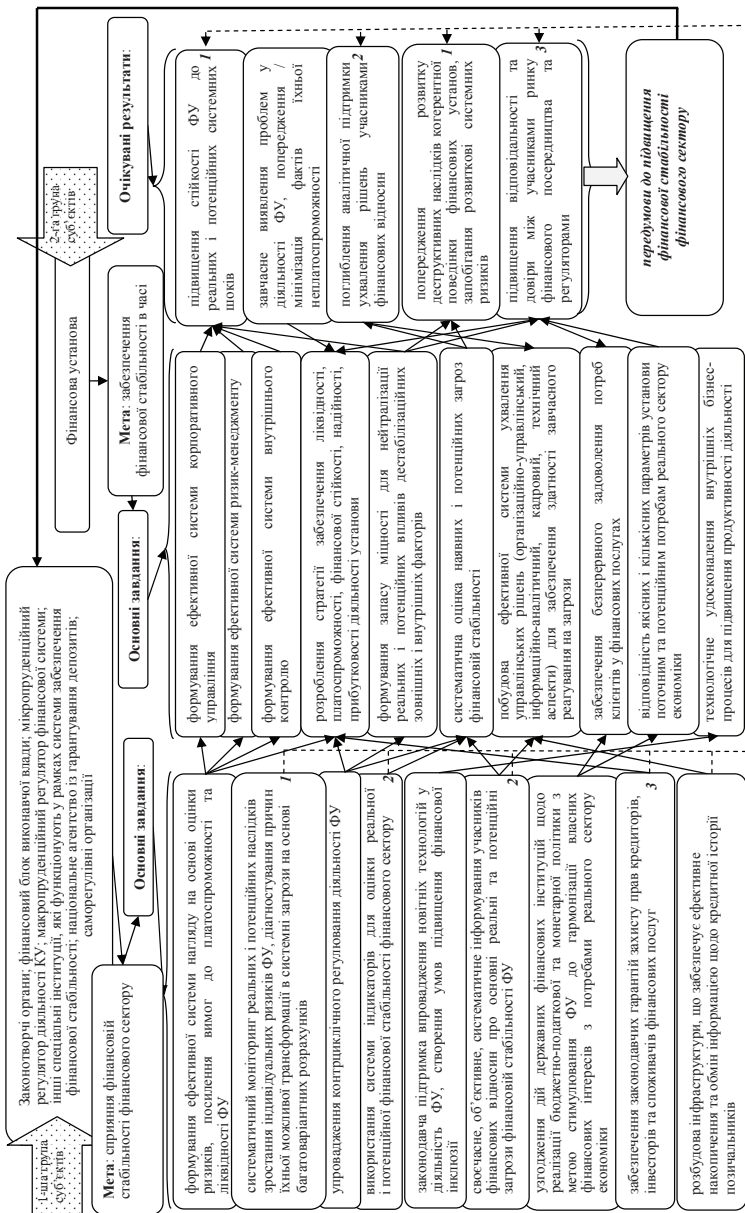
¹⁰⁷⁴ Юданов А. Ю. Секреты финансовой устойчивости международных монополий. Москва : *Финансы и статистика*, 1991. 204 с. (С. 38).

¹⁰⁷⁵ Головка О. Г. Фінансова стабільність розвитку банків : автореф : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Суми, 2010. 24 с. (С. 3).

¹⁰⁷⁶ Дзюблук О. В., Михайлюк Р. В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи : монографія. Тернопіль, 2009. 316 с. (С. 31).

Додаток Е

Основні завдання і взаємодія суб'єктів процесу забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору

Позначення: ФУ — фінансова установа; цифрові позначки показують взаємозв'язок між відповідними завданнями та очікуваними результатами.

Примітка. Розробка авторів.

**Інформаційні запити користувачів облікової інформації
з прямим фінансовим інтересом**

Групи користувачів	Яка інформація потрібна	Яка інформація подається	Джерела інформації
1	2	3	4
<i>Особи, які ухвалюють управлінські рішення</i>			
Власники, що беруть участь в управлінні	Збільшення прибутковості діяльності, участь у капіталі установи, визначення суми дивідендів, ухвалення управлінських рішень, пов'язаних із розвитком установи. Важливою є інформація про доходи, витрати та фінансові результати, про рух грошових коштів	Облікова інформація не дає можливості реально оцінити вищезазначені об'єкти через ретроспективну форму відображення та складний формат викладення інформації	Розширені внутрішні звіти керівництва
Вищий управлінський персонал	Ухвалення управлінських рішень, пов'язаних з розвитком установи, оцінка якості управління, регулювання діяльності установи, ухвалення рішень з контролю діяльності підрозділів, рівень власних повноважень, розмір реальної та потенційної винагороди	Інформація про якість управління, діяльність підрозділів та інша детальна інформація в бухгалтерській звітності не наводиться. Показники, взяті зі звітності, можуть бути корисними лише для розрахунку та аналізу основних показників діяльності	Внутрішні звіти по підрозділах та в розрізі окремих об'єктів
Менеджери	Інформація для вдосконалення та регулювання діяльності установи. Істинним інтересом менеджерів є підвищення власного грошово-матеріального рівня, що часто спонукає їх до викривлення інформації (за допомогою облікової політики) у звітності з метою підвищення інвестиційної привабливості установи або ж з метою уникнення (оптимізації) податкових наслідків. Менеджери потребують і, зазвичай, оперують найоперативнішою інформацією про всі ділянки обліку	Інформацію отримують з реєстрів бухгалтерського обліку та управлінської звітності	Дані поточного обліку, внутрішні звіти

Продовження додатка Ж
Закінчення табл. Ж.1

1	2	3	4
<i>Особи, які не ухвалюють управлінські рішення</i>			
Власники, які не беруть участі в управлінні	Збільшення прибутковості діяльності, участь у капіталі установи, визначення суми дивідендів, захист прав акціонерів	Інформація про прибуток (збиток) суб'єкта господарювання, витрати, дохідність акцій, розмір виплачених дивідендів	Публічна фінансова звітність за МСФЗ
Потенційні інвестори	Інформація для оцінки доцільності вкладення капіталу в дану установу, захист прав акціонерів, якість управління, придбання, продаж і володіння цінними паперами та здатність установи сплачувати за ними дивіденди. Інформація про стан і діяльність установи, інформація про майбутні проекти та вираження цих проектів у грошовому вимірнику	Інформація про прибуток (збиток) суб'єкта господарювання, витрати, дохідність, рентабельність	Публічна фінансова звітність за МСФЗ
Кредитори	Своєчасність та повнота повернення кредитів та отримання відсотків, погашення заборгованості, забезпечення зобов'язань установи, оцінка ліквідності та платоспроможності	Надається загальна інформація щодо розмірів кредиторської заборгованості, а також показники для розрахунку платоспроможності	Публічна фінансова звітність за МСФЗ, спеціальні довідки

Примітка. Розробка авторів.

**Інтереси користувачів, що не ухвалюють управлінські рішення:
особи без фінансового інтересу**

Групи користувачів	Яка інформація потрібна	Яка інформація подається	Джерела інформації
1	2	3	4
Аудитори	Підтвердження відповідності реальних показників вимогам МСФЗ і законодавству	Фінансова звітність, звітні дані, аналітичні та синтетичні дані поточного обліку	Фінансова звітність, звітні дані, витяги і довідки на запит аудитора
Консалтингові компанії	Стабільність фінансового стану, відповідність встановленим вимогам	Інформація для розрахунку потрібних показників, а також аналітична облікова інформація	Витяги та довідки як у довільній формі, так і за формою користувача
Юристи	Дотримання установою вимог законодавства, інформація про діяльність, економіко-правову форму та ін. для визначення законів, розроблення положень, якими повинна керуватись та дотримуватись установа у процесі діяльності	Інформація для підтвердження законодавчих вимог	Статут, внутрішні положення, накази, фінансова звітність, звітні дані, податкова звітність
Органи статистики	Показники обсягу наданих послуг, витрат діяльності, фінансово-господарської діяльності, оплати праці працівників, наявності і руху капіталу, ціни тощо	Статистична звітність	Статистична звітність, фінансова звітність, реєстри бухгалтерського обліку
Судово-слідчі органи	Законність діяльності та окремих операцій, здійснених установою: забезпечення керівництвом установи виконання чинних нормативних актів щодо надання фінансових послуг, перевірка правильності та обґрунтованості розрахунків, використання засобів за цільовим призначенням, забезпечення зберігання засобів і матеріальних цінностей, утримання матеріальних цінностей у потрібному стані	Інформація про діяльність установи, форми і види розрахунків із контрагентами, повноваження виконавців	Фінансова звітність, звіт про управління, податкова звітність, звітні дані, реєстри бухгалтерського обліку, первинні документи, накази, розпорядження

Продовження додатка Ж
Закінчення табл. Ж.2

1	2	3	4
Засоби масової інформації	Здійснення оглядів і публікацій	Інформація про фінансовий стан, діяльність та управління	Публічна фінансова звітність, звіт про управління
Суспільство	Інформація щодо впливу діяльності установи на добробут суспільства і навколишнє середовище, культуру	Інформація про стан і діяльність установи, а також ризики і перспективи	Звіт про управління, звіт з екології, звіти з корпоративної соціальної відповідальності
Конкуренти	Інформація для визначення конкурентоздатності та порівняння своїх показників з аналогічними показниками конкурента, види і засоби реклами	Інформація про стан і діяльність установи, а також ризики і перспективи	Фінансова звітність, звіт про управління

Примітка. Авторська розробка.

**Інтереси користувачів облікової інформації, які не ухвалюють
управлінські рішення: з непрямим фінансовим інтересом**

Групи користувачів	Яка інформація потрібна	Яку інформацію подають	Джерела інформації
1	2	3	4
Клієнти	Стабільність установи, здатність забезпечувати необхідними послугами, фінансова стійкість, своєчасність отримання послуг, їхня якість, ціна, тривалість співробітництва	Дані для оцінки фінансового стану установи, про розрахунки з різними дебіторами, дані щодо якості послуг	Договори, статті, новини, розміщені на вебсторінці установи, публічна фінансова звітність, інформація від ЗМІ
Працівники	Стабільність установи, оплата праці, пенсійне та соціальне забезпечення, можливість матеріального і нематеріального стимулювання, збереження робочих місць	Дані для оцінки фінансового стану установи, витрати на оплату праці, витрати на матеріальні заохочення та соціальне забезпечення	Публічна фінансова звітність, звіти керівництва
Податкові органи	Прибутковість діяльності установи, своєчасність сплати податків та обов'язкових платежів і зборів	Розрахунок податкових зобов'язань, суми нарахованих зобов'язань, доходи, витрати, фінансові результати діяльності	Податкова звітність, фінансова звітність, дані внутрішніх перевірок
Урядові органи	Своєчасна сплата зобов'язань перед державою, показники для формування податкової політики, визначення національного доходу, розподіл ресурсів, формування макроекономічних показників, розміщення ресурсів, регулювання діяльності установи	Дані для розрахунку потрібних показників, оцінки та аналізу макроекономічних показників і визначення своєчасності сплати зобов'язань перед державою	Фінансова звітність, податкова звітність, статистична звітність, звіти з корпоративної соціальної відповідальності

Закінчення додатка Ж
Закінчення табл. Ж.3

1	2	3	4
Страхові компанії	Ризиковість діяльності установи, її фінансовий стан, інформація для ідентифікації установи як потенційного клієнта	Інформація про фінансовий стан установи	Фінансова звітність, анкети або заявки фінансових органів, що містять аналітичну облікову інформацію, звіти регулятора
Обслуговувальні банки	Можливість надання кредитів та їх повернення, кредитна історія, платоспроможність і ліквідність установи	Показники для розрахунку платоспроможності та ліквідності установи	Фінансова звітність, інформація, отримана від Бюро кредитних історій
Спеціалізовані органи регулювання і контролю	Інформація щодо виконання умов провадження діяльності з надання фінансових послуг та дотримання законодавства у відповідній сфері. Інформація щодо виконання критеріїв та нормативів ліквідності, капіталу і платоспроможності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій, якості систем управління та управлінського персоналу, а також інші показники і вимоги, що обмежують ризики, пов'язані з проведенням операцій із фінансовими активами	Показники для розрахунку нормативів ліквідності, капіталу і платоспроможності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій	Звітні дані (спеціалізована звітність регуляторів), фінансова звітність

Примітка. Авторська розробка.

Класифікація парадигм бухгалтерського обліку

Автор	Парадигми	Примітки
1	2	3
М. К. Уеллс (1976 р.)	1. Антропологічна (практика визначає теорію обліку, фіксація фактів господарського життя такими, як вони є). 2. Кон'юнктурна (ринкова економіка формує теорію обліку, необхідність оцінки фактів господарського життя). 3. Ситуаційна (родієва) [обліку прививається функція прогнозування, вводиться план (кошторис)]. 4. Процесуальна (зосередженість на вивченні процесів господарської діяльності та прийняття управлінських рішень). 5. Ідеалізована (теорія обліку зводиться до визначення фінансових результатів господарської діяльності). 6. Інформаційна (мета обліку — оцінка не фактів, а інформації про факти господарського життя). 7. Біхевіористична (поведінкова) (кожен обліковий документ розглядається як стимул, що викликає в бухгалтера ту чи іншу реакцію)¹⁰⁷⁷.	Парадигма — це окремий історичний етап. Критерій виділення парадигми — бачення бухгалтера.
А. Р. Белкаой (1981 р.)	1. Антропологічна (індуктивна) (бухгалтерська практика і роль менеджменту у визначенні методології обліку). 2. Дедуктивна парадигма ідеального доходу (побудова теорії обліку на логічній основі; використання інших варіантів оцінки, ніж за історичною собівартістю). 3. Парадигма теорії ухвалення рішень (процесуальна) (оцінка корисності бухгалтерської інформації). 4. Парадигма ринку капіталу (кон'юнктурна) (оцінка впливу публічної бухгалтерської інформації про компанію на вартість її цінних паперів). 5. Біхевіористична (поведінкова) (оцінка корисності бухгалтерської інформації для різних користувачів, прогноз поведінки кожного окремого користувача на надавану облікову інформацію). 6. Інформаційна (інформаційної економіки) (оцінка бухгалтерської інформації як інструменту впливу на оптимальний вибір користувача)¹⁰⁷⁸.	Парадигма — це окремий історичний етап. Критерій виділення парадигми — цілі і завдання обліку.

¹⁰⁷⁷ Wells M.C. A Revolution in Accounting Thought? *The Accounting Review*. 1976. July. Vol. 51. № 3. P. 471—482. URL : <http://www.jstor.org/stable/245459>.

¹⁰⁷⁸ Belkaoui, A. R. *Accounting Theory*. 5th ed. London : Thomson, 2004. 598 p. (P. 496—528).

1	2	3
М. Глаут'є (1983 р.)	1. Античний світ (виникнення грошей). 2. Стародавній Рим (початки капіталізму). 3. Середньовіччя (подвійна бухгалтерія). 4. Західноєвропейського світу післявоєнних років (централізація, зростання знань, виникнення проблем контролю) ¹⁰⁷⁹ .	Парадигма — це окремий історичний етап. Критерій виділення парадигми — розвиток суспільства.
Я. В. Соколов (1985 р.)	1. Уніграфічна (простий запис). 2. Камеральна (облік, заснований на готівці). 3. Діграфічна (подвійний запис) ¹⁰⁸⁰ .	Парадигма — це окремий історичний етап. Критерій виділення парадигми — об'єкти і методи обліку. Допускається одночасне існування декількох парадигм.
Р. К. Елліот (1992)	1. Сільськогосподарська (простий запис). 2. Індустріальна (подвійний запис). 3. Інформаційна (потрійний запис) ¹⁰⁸¹ .	Парадигма — це окремий історичний етап. Критерій виділення парадигми — технологічні розриви і способи здійснення облікових записів.
Р. В. Маттесіч (1993)	1. Перша дослідницька традиція (проста періодизація, агентський підхід, агентсько-інформаційний підхід). 2. Друга дослідницька традиція (поточна і теперішня вартість, розподіл ризику, ринок капіталу). 3. Третя дослідницька традиція (облікові моделі інформаційних потреб користувачів) ¹⁰⁸² .	Парадигма — це окремий історичний етап. Допускається одночасне існування декількох парадигм. Домінуючої парадигми немає.

¹⁰⁷⁹ Michel W. E. Glautier. Glautier M.W.E. Searching for accounting paradigms. *Accounting Historians Journal*. 1983. Vol. 10. № 1. P. 51—68. <https://doi.org/10.2308/0148-4184.10.1.51>.

¹⁰⁸⁰ Соколов Я. В. История развития бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 1985. 357 с.

¹⁰⁸¹ Elliott R. K. The Third Wave Breaks on the Shores of Accounting. *Accounting Horizons*. Jun. 1992. P. 61—85 URL : <http://raw.rutgers.edu/docs/Elliott/17The%20Third%20Wave%20Breaks%20on%20the%20Shores%20of%20Accounting.pdf>.

¹⁰⁸² Mattessich R.V. Critique of Accounting: Examination of the Foundations and Normative Structure of an Applied Science. London : Westport CT: Quorum Books, Greenwood Publishing Group, Inc., 1995. 256 p.

1	2	3
А. Шихта (1997)	1. Парадигма повних витрат. 2. Парадигма змінних витрат. 3. Парадигма витрат діяльності і процесів. 4. Парадигма обліку цільових витрат ¹⁰⁸³ .	Критерій виділення парадигми — модель обліку витрат. Допускається одночасне існування декількох парадигм.
В. Бжежин (1999)	1. Ретро- і перспективний характер бухгалтерського обліку. 2. Мікро- і макроекономічне застосування сучасного бухгалтерського обліку. 3. Управлінський характер бухгалтерського обліку ¹⁰⁸⁴ .	Допускається одночасне існування декількох парадигм. Критерій виділення парадигми — інтереси користувачів.
Т. О. Терентьева (2002)	1. Проста натуральна бухгалтерія. 2. Камеральна бухгалтерія. 3. Проста монетарна бухгалтерія. 4. Подвійна статична бухгалтерія. 5. Подвійна динамічна бухгалтерія ¹⁰⁸⁵ .	Парадигма — це окремий історичний етап. Допускається одночасне існування декількох парадигм. Критерій виділення парадигми — цілі того, хто організовує бухгалтерське спостереження. Допускається одночасне існування декількох парадигм.
Д. Дж. Гоувс, А. Ревінкель (2004)	1. Індустріальна (віддалене минуле) (незначний обсяг інформації). 2. Інформаційна (минуле) (спеціалізація інформації, ускладнення і відкритість інформаційної системи, тенденції до глобалізації). 3. Технологічна (теперішній час) (значне зростання спеціалізованої інформації, зростання невизначеностей і ризиків). 4. Штучна (майбутнє) (експоненціальне зростання інформації) ¹⁰⁸⁶ .	Парадигма — це окремий історичний етап. Критерій виділення парадигми — зміна інформаційної місткості в часі.

¹⁰⁸³ Szychta A. Paradygmaty rachunkowości zarządczej. *Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej SKwP*. Warszawa, 1997. № 41. S. 50—68.

¹⁰⁸⁴ Brzezin W. Paradygmaty współczesnej rachunkowości. *Zeszyty Teoretyczne Rady naukowej SKwP* 1999. № 51. S. 43—61.

¹⁰⁸⁵ Терентьева Т. О. Современные принципы бухгалтерского учета в свете эволюции учетных парадигм : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.12 : Санкт-Петербург, 2002. 199 с.

¹⁰⁸⁶ Gouws D. G., Rehwinkel A. Financialaccounting and reporting: Sustaining relevance in the present time paradigm. *Meditari Accountancy Research*. 2004. Vol. 12. № 1. P. 77—99. <https://doi.org/10.1108/10222529200400005> (date of access: 26.05.2019).

1	2	3
Н. М. Малюга (2006)	1. Проста натуральна бухгалтерія. 2. Камеральна бухгалтерія. 3. Проста монетарна бухгалтерія. 4. Подвійна статична бухгалтерія. 5. Подвійна динамічна бухгалтерія. 6. Подвійна інформаційна динаміка ¹⁰⁸⁷ .	Парадигма — це окремий історичний етап. Критерій виділення парадигми — зміна способів і технологій у господарських процесах. Допускається одночасне існування декількох парадигм.
Л. Норекліт, Г. Норрекліт, Ф. Мітчелл (2007 р.)	1. Реалізм [бухгалтер — постачальник об'єктивної інформації (оцінка за собівартістю)]. 2. Конструктивізм (бухгалтер «конструює» оцінку на дату складання звітності). 3. Марксизм (бухгалтер відстоює інтереси роботодавців) ¹⁰⁸⁸ .	Парадигма — це окремий історичний етап. Критерій виділення парадигми — функції бухгалтера.
Я. В. Соколов (2008)	1. Натуралістичний облік (вимірювання в натуральних одиницях). 2. Камеральний (основний об'єкт обліку — кошторис та його виконання через рахунок каси). 3. Патримональний облік (основна задача обліку — грошова оцінка майна суб'єктів господарювання). 4. Подвійний запис (мега обліку — визначення фінансового результату) ¹⁰⁸⁹ .	Парадигма — це окремий історичний етап. Критерій виділення парадигми — умови господарювання. Допускається одночасне існування декількох парадигм.
А. Карманська (2009, 2013)	1. Суспільно-економічна парадигма (облік виконує функцію метамови господарської діяльності). 2. Парадигма балансового методу (узагальнення інформації про вартості об'єктів в рамках подвійного запису). 3. Парадигма виміру вартості економічної (вимір економічної вартості як наслідок нової реальності — урахування часу, ризиків, істотності). 4. Парадигми, пов'язані з поведінковими аспектами (парадигми майбутнього, наприклад компетенційні активи = капітал інтелектуальний) ^{1090, 1091} .	Парадигма — це окремий історичний етап. Критерій виділення парадигми — оцінка об'єктів обліку. Допускається одночасне існування декількох парадигм.

¹⁰⁸⁷ Малюга Н. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в Україні: теоретико-методологічні основи : дис. д-ра екон. наук : 08.06.04 / Житомир. держ. технол. ун-т. Житомир, 2006. 362 с.

¹⁰⁸⁸ Nørreklit L., Nørreklit H., Falconer M. The paradigmatic foundations of accounting practices. Aarhus School of Business: Aarhus School of Business. 2007. 38 p.

¹⁰⁸⁹ Соколов Я. В. Типы хозяйства и их влияние на организацию бухгалтерского учета. *Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве*. 2008. № 4. С. 35—43.

¹⁰⁹⁰ Karmańska A. Nauka rachunkowości, proces poznawczy, paradygmaty i prawda w rachunkowości — Garść ustaleń i refleksji. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*. SKwP. 2013. № 71 (127). S. 125—146.

¹⁰⁹¹ Karmańska, A. Wartość ekonomiczna w systemie informacyjnym rachunkowości finansowej. Warszawa : Difin, 2009. 360 s.

Закінчення додатка 3

1	2	3
К. І. Зуга (2012)	1. Парадигма «наївного натуралізму» (інформаційне відображення господарських процесів). 2. Парадигма «облікового реалізму» (використання абстрактних категорій власних коштів, фінансових результатів, амортизації, резервування, облік — інструмент управління) ¹⁰⁹² .	Парадигма — це окремий історичний етап. Критерій виділення парадигми — трансформація обліку із засобу спостереження фактів господарського життя в інструмент управління підприємством.

¹⁰⁹² Зуга Е. И. Парадигмы бухгалтерского учета и развитие его теории : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.12 / Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург, 2012. 178 с.

Вплив специфіки діяльності небанківських фінансово-кредитних установ на систему бухгалтерського обліку

Компоненти теоретичного та емпіричного рівнів бухгалтерського обліку	Присутність впливу специфіки діяльності	Прояв специфіки	Пояснення
1	2	3	4
<i>Теорія</i>			
Мета бухгалтерського обліку	Ні	-	не передбачає деформації, але в разі докорінної зміни факторів впливу, може зруйнуватися, унаслідок чого утворюється нова мета для всіх суб'єктів господарювання
Завдання бухгалтерського обліку	Так	Послаблення одних та посилення ролі інших, розширення або звуження їх змістовної наповненості	— суттєве збільшення ролі завдання надання інформації у зв'язку з високим ступенем кореляції між рівнем задоволення інформаційних потреб і попитом на фінансові послуги; — зниження актуальності завдання збереження майна у зв'язку з невеликими розмірами установ та мінімізацією можливостей нецільового використання чи розкрадання майна; — нівелювання актуальності завдання квантифікації фінансових результатів у зв'язку з регламентним застосуванням обчислювальної та комп'ютерної техніки
Функції	Так	послаблення одних та посилення ролі інших, розширення складу за рахунок соціальної функції	— інформаційна та аналітична функції, залишаючи свою сутність, набувають значної актуальності в умовах обов'язкового застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності та розвитку ринку фінансових послуг при послабленні контрольної функції; — доповнено соціальною функцією, яка найяскравіше проявляється у кредитних спілках (комплементарне поєднання теорій кооперації і фінансового посередництва)
Предмет обліку	Ні	-	факти господарського життя суб'єктів господарювання

1	2	3	4
Об'єкти бухгалтерського обліку	Так	Виокремлення груп загальнокорпоративних та специфічних об'єктів, зони дії теорії фінансового посередництва	— загальнокорпоративні об'єкти обліку, що забезпечують діяльність апарату управління небанківських фінансово-кредитних установ, не мають специфіки та впливу теорії фінансового посередництва; — специфічні об'єкти обліку, що пов'язані з трансформацією власних і залучених коштів небанківських фінансово-кредитних установ у процесі надання фінансових послуг
<i>Методологія</i>			
Принципи бухгалтерського обліку	Так	Пріоритетність критерію доречності в оцінці життєздатності принципів, модифікація принципів бухгалтерського обліку	— превалювання критерію доречності над об'єктивністю та здійсненістю при оцінці життєздатності принципів для небанківських фінансово-кредитних установ, що, обумовлене превалюванням в об'єктах бухгалтерського обліку фінансових інструментів та операцій з ними, а також засвідчує пріоритетність корисності інформації над її точністю та складністю розрахунків; — принципи-припущення, як фундаментні принципи бухгалтерського обліку, в діяльності небанківських фінансово-кредитних установ потребують модифікації в частині регульованої волатильності меж рівнів майнової самостійності; — принципи-вимоги в діяльності небанківських фінансово-кредитних установ потребують модифікації як сутності, назв, так і кардинальної заміни
Методи бухгалтерського обліку	Так	Композитарні та сутнісні зміни елементів методу бухгалтерського обліку	— трансформація документування в частині заміни паперових носіїв інформації на електронні; — втрата актуальності інвентаризацією у зв'язку з незначною часткою власних матеріальних активів; — модифікація оцінювання в спосіб відображення, заснованому на професійному судженні бухгалтера; — нівелювання значення калькулювання; — одночасне використання декількох групувальних ознак за багаторівневої структури рахунку; — широке застосування одностороннього запису; — зміна техніки подвійного запису шляхом створення масиву шаблонів типових господарських операцій та автоматичного формування записів на підставі електронних форм документів, а також застосування обмежувальних контрольних фільтрів;

Продовження додатка И
Продовження табл. И.1

1	2	3	4
			— набуття ознак балансовим узагальненням суто технічної процедури; — множинність форм представлення узагальненої облікової інформації, електронне її представлення у форматі XBRL
<i>Організація</i>			
Організація облікового персоналу	Так	Специфічні умови та обмеження	— виключено можливість самостійного ведення бухгалтерського обліку та складання звітності безпосередньо власником або керівником, а також користування послугами централізованих бухгалтерій; — недоцільність застосування децентралізованого варіанта роботи облікового персоналу; — чисельність облікового персоналу розраховується залежно від загальної чисельності працюючих і кількості структурних підрозділів; — наявність регламентованих професійних вимог до головних бухгалтерів; — посилена відповідальність за розголошення персональних даних позичальників і вкладників; — актуальність застосування фіскального методу в оцінці діяльності облікового персоналу у зв'язку зі значними розмірами санкцій з боку фіскальної служби і регулятора; — регламентована функціональна суб'єктність служби внутрішнього аудиту щодо контролю дотримання та дієвості внутрішніх регламентів організації бухгалтерського обліку
Організація техніки і технології	Так		— наявність нормативних вимог регулятора до технічного і програмного забезпечення для ведення бухгалтерського обліку; — тенденції щодо розвитку і впровадження «хмарного» програмного забезпечення, яке буде змінювати як критерії вибору технічного і програмного забезпечення, так і пріоритети користувачів облікової інформації; — з урахуванням суб'єктної орієнтації регламентованих форм ведення бухгалтерського обліку поле форм звужується до трьох варіантів (журнальна, проста і спрощена); — плюралізм складу, структури та зовнішнього вигляду реєстрів і дозволяють ідентифікувати форму ведення обліку як комп'ютерну; — широке застосування документообороту первинних паперових документів, створених за допомогою комп'ютера, з одночасним застосуванням електронного документообороту із зовнішніми контрагентами і державними органами;

Продовження додатка И
Закінчення табл. И.1

1	2	3	4
Організація техніки і технології	Так		— існування на ринку програмного забезпечення, здатного реалізовувати електронний документообіг усередині небанківських фінансово-кредитних установ, що уможливорює перспективи швидкого впровадження повноцінного електронного документообороту; — застосування децимального принципу побудови робочого плану рахунків з поглибленою деталізацією інформації про специфічні об'єкти бухгалтерського обліку на рівні субрахунків нижчих порядків та аналітичних рахунків; — необхідність розроблення власних форм первинної документації з обліку результатів інвентаризації, що будуть доповнені критеріями визнання об'єктів відповідно до вимог МСФЗ; економічна доцільність самостійного ведення архіву; — пріоритетність контролю нормативних вимог до технології облікового процесу і техніки, що забезпечує її реалізацію
Організація методики (облікова політика)	Так		— доцільність введення додаткових принципів обачності та справедливої оцінки та їхню регламентацію як мінімум на рівні регулятора; — превалювання зобов'язуючої багатоваріантності методів оцінки, обліку і процедур, що обумовлена поєднанням регламентних вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності та вимог розпорядчих документів регулятора; — мінімізація можливостей застосування професійного судження у зв'язку із суворою регламентованістю; — поглиблена деталізація та конкретизація методів оцінки, обліку і процедур щодо фінансових інструментів з урахуванням регламентних процедур; — нівелювання тривалості операційного циклу та обрання критерію ліквідності або продуктивності для класифікації активів; — подвійний контроль за виконанням вимог розпорядчого документа з боку головного бухгалтера і служби внутрішнього аудиту

Примітка. Авторська розробка.

Підходи до визначення функцій управління

№	Функції управління	Автор																	
		Михайлов С.І., Балановська Т.І., Степасюк О.С.	Стадник В.В., Йохна М.А.	Шморгун Л.Г.	Приймак В.М.	Мошек Г.Є., Поканевич Ю.В., Соломко А.С., Семенчук А.В.	Василенко В.О., Шостка В.І., Клейменов О.М.	Воронкова В.Г.	Діденко В.М.	Мазаракі А.А., Мошек Г.Є., Гомба Л.А., Погодаєв І.К., Поканевич Ю.В., Семенчук А.В.	Кузьмін О.Є., Мельник О.Г.	Мостенська Т.Л., Новак В.О., Луцький М.Г., Льєнко О.В.	Завадський І.С.	Веснин В.Р.	Осовська Г.В.	Пушкар Р.М., Тарановська Н.П.	Мартиненко М.М.	Шегда А.В.	Рудьєв В.А., Гуткевич С.О.
1	Планування	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+
2	Організація	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+
3	Регулювання	+	+			+	+	+				+							+
4	Мотивація	+	+	+	+	+	+	+	+			+	+	+	+	+	+	+	+
5	Контроль	+			+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+
6	Координація	+	+	+				+					+	+					+
7	Робота з персоналом							+	+										
8	Передбачати										+								
9	Розпоряджатися										+								
10	Узгоджувати										+								
11	Облік		+										+						
12	Аналіз		+														+		

Примітка. Систематизовано за: Михайлов С. І. Менеджмент : навч. посіб. / С. І. Михайлов, Т. І. Балановська, О. С. Степасюк та ін. ; за ред. С. І. Михалова. Київ : «Центр учбової літератури», 2012. 536 с. ; Стадник В. В., Йохна М. А. Менеджмент : посібник. Київ : Академвид. 2003. 464 с. ; Шморгун Л. Г. Менеджмент організацій : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 452 с. ; Приймак В. М. Прийняття управлінських рішень : навч. посіб. Київ : Атіка, 2008. 240 с. ; Мошек Г. Є. Поканевич Ю. В., Соломко А. С., Семенчук А. В. Менеджмент : навч. посіб. / заг. ред. канд. екон. наук, проф. Г. Є. Мошека. Київ : Кондор, 2009. 392 с. ; Василенко В. О., Шостка В. І., Клейменов О. М. Ситуаційний менеджмент : навч. посіб. Вид. 2-ге, виправл. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 372 с. ; Воронкова В. Г. Менеджмент у державних організаціях : навч. посіб. Київ : ВД «Профеміонал», 2004. 256 с. ; Діденко В. М. Менеджмент : підручник. Київ : Кондор, 2008. 584 с. ; Менеджмент : теорія і практика : навч. посібник / А. А. Мазаракі, Г. Є. Мошек, Л. А. Гомба, І. К. Погодаєв, Ю. В. Поканевич, А. В. Семенчук ; заг. ред. к.е.н., проф. Г. Є. Мошенка. Київ : Атіка, 2007. 584 с. ; Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Основи менеджменту : підручник. Київ : «Академ-видання», 2003. 416 с. ; Мостенська Т. Л., Новак В. О., Луцький М. Г.,

Льенко О. В. Менеджмент : підручник. 2-ге вид. Київ : Кондор-Видавництво, 2013. 758 с. ; Завадський Й. С. Менеджмент : Management. Вид. 2-ге. Київ : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1998. Т. 1. 542 с. ; Веснин В. Р. Основы менеджмента : учебник. Москва : Институт международного права и экономики ; Издательство «Триадa, Лтд2», 1996. 384 с. ; Осовська Г. В. Основи менеджменту : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ : «Кондор», 2003. 556 с. ; Пушкар Р. М., Тарановська Н. П. Менеджмент : теорія та практика : підручник. 2-ге вид. перероб. і доп. Тернопіль : Карт-бланш, 2003. 490 с. ; Мартиненко М. М. Основи менеджменту : підручник. Київ : Каравела, 2005. 496 с. ; Шегда А. В. Менеджмент : навч. посіб. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2002. 583 с. ; Рудьєв В. А., Гуткевич С. О. Менеджмент : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 312 с.

Підходи науковців до визначення завдань бухгалтерського обліку

Автор	Завдання бухгалтерського обліку
Ткаченко Н.М.	Забезпечення наявності первинної документації; забезпечення повного відображення всіх витрат; побудова обліку на кожному підприємстві; ведення обліку кожного виду господарських коштів ¹⁰⁹³
Хомяк Р. Л.	Збирання, оброблення та відображення первинних даних про господарську діяльність; систематизація, групування та зведення даних з метою одержання підсумкової інформації про фінансово-господарські операції підприємства; забезпечення достовірною і своєчасною інформацією внутрішніх і зовнішніх користувачів облікової інформації про господарські процеси і явища, що здійснюються на підприємстві, та про наявність і стан майна підприємства та його джерел; формування інформаційної бази для планування, стимулювання, організації, регулювання, аналізу і контролю фінансово-господарської діяльності підприємства ¹⁰⁹⁴
Бутинець Ф. Ф.	Основна функція бухгалтерського обліку полягає у виконанні триєдиного завдання: 1) забезпеченні збереження майна власника; 2) наданні інформації для управління господарською діяльністю; 3) забезпеченні можливості об'єктивно і своєчасно бачити фінансові результати від діяльності в розрізі структурних підрозділів чи за кожним контрактом окремо ¹⁰⁹⁵
Білуха Т. М.	Завдання поділяються на окремі і загальні. Окремі завдання передбачають облік окремих процесів господарської діяльності, а загальних — усієї господарської діяльності ¹⁰⁹⁶
Нашкєрська Г. В.	Виявлення, вимірювання, реєстрація, систематизація і нагромадження інформації про діяльність підприємства; забезпечення зовнішніх та внутрішніх користувачів достовірною та своєчасною інформацією про дії та події, що відбулися на підприємстві, наявність і стан активів, зобов'язань та капіталу; оцінка ефективності діяльності підприємства; відображення прав і вимог суб'єктів господарювання та їхні зміни; подання усієї наведеної інформації у грошовому вимірнику ¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹³ Ткаченко Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність : підручник. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Алерта, 2007. 954 с. (С. 13).

¹⁰⁹⁴ Бухгалтерський облік в Україні : навч. посіб. / за ред. Р. Л. Хомяка. 3-ге вид., доповн. і перероб. Львів : Національний університет «Львівська політехніка» (Інформаційно-видавничий центр «Інтелект+» Інституту післядипломної освіти), «Інтелект-Захід», 2004. 912 с. (С. 10).

¹⁰⁹⁵ Бухгалтерський фінансовий облік : підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / за ред. проф. Ф. Ф. Бутиця. 5-те вид., доповн. і перероб. Житомир : ПП «Рута», 2003. 726 с. (С. 6).

¹⁰⁹⁶ Білуха Т. М. Теорія бухгалтерського обліку : підручник. Київ, 2000. 692 с. (С. 11).

¹⁰⁹⁷ Нашкєрська Г. В. Фінансовий облік : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 503 с. (С. 11).

Продовження додатка И
Закінчення табл. И.3

1	2
Загородній А. Г., Партин Г. О.	Здійснення безперервного суцільного, взаємопов'язаного й документального спостереження за економічними процесами та явищами на підприємстві; забезпечення достовірною і своєчасною інформацією про господарські процеси і явища, що здійснювалися на підприємстві, про наявність і стан господарських засобів та їхніх джерел внутрішніх і зовнішніх користувачів облікової інформації; формування інформаційної бази для планування, стимулювання, організації, регулювання, аналізу і контролю господарської діяльності підприємства ¹⁰⁹⁸
Соколов Я.В.	Забезпечення збереження майна компанії; контроль здійснення ефективного управління підприємством; квантифікація фінансових результатів, яка передбачає виявлення економічних і юридичних наслідків господарських операцій; перерозподіл ресурсів у народному господарстві ¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁸ Загородній А. Г., Партин Г. О. Бухгалтерський облік : основи теорії та практики : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2003. 327 с. (С. 23).

¹⁰⁹⁹ Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика. 2000. 496 с. (С. 48).

Підходи до сутнісного розмежування принципів бухгалтерського обліку

Автор	Обачність	Повне висвітлення	Автономність	Послідовність	Безперервність	Нарахування і відпівдінність і витрат	Превалювання сутності над формою	Історична (фактична) собіартність	Єдиний грошовий вимірник	Періодичність
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Голов С. Ф.	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип		Принцип	Принцип
Кузнєцова С. А.	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип
Кутєр М. І.	Принцип - вимога	Принцип - вимога	Принцип - припу-щення	Принцип - припу-щення	Принцип - припу-щення	Принцип - припу-щення	Принцип - припу-щення		Принцип - правило	
Свірко С. В.	Принцип - обмеження	Принцип - рекомендація	Принцип - умова	Принцип - обмеження	Принцип - умова	Принцип - рекомендація	Принцип - обмеження	Принцип - рекомендація	Принцип - умова	Принцип - умова
Соколов Я. В.	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип			
Солко В. В.	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип		Принцип	Принцип
Швєць В. Г.	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип
Рабошук А. В.	Вимога	Вимога	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Вимога	Принцип	Принцип	Принцип
Озеран А. В.	Принцип - обмеження	Принцип - правила	Принцип - умова	Принцип - правила	Принцип - умова	Принцип - правила	Принцип - правила	Принцип - правила	Принцип - умова	Принцип - умова
Лєнь В. С., Глівєнко В. В.	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип
Хєндріксєн Э. С., Ван Бредє М. Ф.	Принцип — конвенція (угода)	Принцип — конвенція (угода)	Принцип — конвенція (угода)	Принцип — конвенція (угода)	Принцип — конвенція (угода)	Принцип — конвенція (угода)		Принцип — конвенція (угода)	Принцип — конвенція (угода)	Принцип — конвенція (угода)
Ентоні Р., Рис Дж.	принципи рамки		принципи рамки	принципи рамки	принципи рамки			принципи рамки	принципи рамки	принципи рамки
Бутинєць Ф. Ф.	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип
Мєрвєнєцька В. Ф.	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип
Шигун М. М.	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип	Принцип

Закінчення додатка II
Закінчення табл. II.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Вуд Ф., Сэгстер А.	принцип (концепт)		принцип (концепт)	принцип (концепт)	принцип (концепт)	принцип (концепт)	принцип (концепт)	принцип (концепт)	принцип (концепт)	принцип (концепт)
Патон В.А.			принцип (постулат) - припущення		принцип (постулат) - припущення	принцип (постулат) - припущення		принцип (постулат) - припущення		

Примітка. Сформовано за: Голов С. Теорія багатогалузевого бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік і аудит. 2011. № 4. С. 3—13 ; Кузнєцова С. А. Трансформація облікових принципів у контексті інформатизації фінансового менеджменту. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2012. № 1 (12). С. 93—103 ; Кутер М. И. Теория бухгалтерского учета : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Финансы и статистика, 2002. 640 с. ; Миддлтон Д. Бухгалтерский учет и принятие финансовых решений / пер. с англ. под ред. И. И. Елисеовой ; Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1997. 408 с. ; Свирко С. В. Бухгалтерський облік в бюджетних установах: методологія та організація: монографія. Київ : КНЕУ, 2006. 244 с. ; Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2005. 496 с. ; Сопко В. В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2006. 526 с. ; Швець В. Г. Теорія бухгалтерського обліку: навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2003. 444 с. ; Рабошук А. В. Принципи, стандарти та професійне судження бухгалтерського обліку : теоретико-методичний аспект : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». Житомир, 2006. 235 с. ; Озеран А. В. Гармонізація фінансової звітності підприємств з міжнародними стандартами та потребами управління : дис. ... Д-ра екон. наук : 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Київ, 2015. 467 с. ; Лень В. С., Глівенко В. В. Бухгалтерський облік в Україні : основи та практика : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 576 с. ; Хендриксен Э. С. Теория бухгалтерского учета / Э. С. Хендриксен, М. Ф. Ван Бреда / пер. с англ. под ред. проф. Я. В. Соколова. Москва : Финансы и статистика, 2000. 576 с. ; Энтони Р, Рис Дж. Учет: ситуации и примеры / пер. с англ. под ред. и предисл. А. М. Пеграчкова. 2-е изд., стереотип. Москва : Финансы и статистика, 1998. 560 с. ; Бугинець Ф. Ф. Теорія бухгалтерського обліку : підручник для студентів вузів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит». Вид. 2-ге, доп. і перероб. Житомир : ЖІТІ, 2000. 640 с. ; Мервенецька В. Ф. Щодо розмежування передумов організації облікового процесу, принципів ведення бухгалтерського обліку та принципів складання фінансової звітності. *Облік і контроль на підприємствах АПК: стан та перспективи розвитку* : у 2 ч. Ч. 1. ; Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 10—11 жовтня 2008 р. Київ : КНЕУ, 2008. С. 118—121 ; Шигун М. М. Розвиток моделювання системи бухгалтерського обліку: теорія і методологія: монографія. Житомир : ЖДІТУ, 2009. 632 с. ; Frank Wood, Alan Sagster. Business Accounting 1. (1967). 10th ed. Pearson Education, 2005. 765 p. (P. 106). URL : <https://docs.google.com/file/d/0BwgWQYpL6kUIBqbfXFBV1d1cJQ/edit> ; Paton, William Andrew. Accounting theory, with special reference to the corporate enterprise. New York : The Ronald Press Company, 1922. P. 471—499. URL : <https://archive.org/details/accountingtheor00patogooq>.

Індикатори фінансової доступності

Категорії	Індикатори
1	2
<i>Доступ до фінансових послуг</i>	
Точки доступу	Кількість відділень фінансових посередників і їхніх філій (представництв): на 100 000 населення/дорослих загальна кількість, шт. на 1 000 дорослих на 1 000 кв. км території
	Кількість відділень фінансових посередників і їхніх філій (представництв) у населеному пункті: середня кількість на тип населеного пункту, шт. середня кількість відділень на чисельність жителів населеного пункту кількість у межах пішохідної доступності від місця проживання кількість відділень банків
	Частка адміністративно-територіальних одиниць, у яких, як мінімум, одна точка обслуговування
	Частка населення, яка проживає в межах адміністративно-територіальних одиниць, у яких, як мінімум, одна точка обслуговування
	Кількість банкоматів (АТМ): загальна кількість, шт. кількість банкоматів на 100 тис. жителів (повнолітніх) кількість банкоматів на 1 000 дорослих кількість банкоматів на 1 000 кв. км території
	Кількість банкоматів у населених пунктах: середня кількість на тип населеного пункту, шт. середня кількість банкоматів на чисельність жителів населеного пункту кількість у межах пішохідної доступності від місця проживання
	Кількість платіжних терміналів (POS): загальна кількість, шт. кількість на 100 тис. жителів кількість у межах пішохідної доступності від місця проживання
	Кількість небанківських фінансових установ загальна кількість, шт. кількість на 100 тис. жителів
	Інфраструктура
Суб'єктивна оцінка достатності інфраструктури для приймання платіжних карток	
Суб'єктивна оцінка легкості / складності пошуку «точки доступу» до фінансових послуг	
Середній час доступу до фінансових послуг (на прикладі платежу)	
Суб'єктивна оцінка надійності Інтернет-з'єднань за дистанційного банкінгу	
Комбінований індекс зв'язаності мережі банкоматів (1 — якщо всі або майже всі банкомати зв'язані між собою, 0 — ні)	
Комбінований індекс зв'язаності мережі платіжних терміналів (1 — якщо всі або майже всі термінали зв'язані між собою, 0 — ні)	

Продовження додатка К

1	2
Цінові перешкоди	Середня ставка за кредитом у розрізі: населення, МСБ
	Середня ставка за кредитом у розрізі айдів і термінів
	Середня комісія при здійсненні платежів (міжбанківські всередині країни)
	Середня комісія при здійсненні переказів (відправлення, отримання)
	Середня оплата за користування картою (дебетною, кредитною) упродовж року
	Середня страхова премія в розрізі видів страхування
	Середня плата за відкриття поточного рахунку (населення, МСБ)
	Середня плата за обслуговування поточного рахунку (населення, МСБ)
	Частка людей, які зазначають високу вартість фінансових послуг як причину відмови від користування ними (у розрізі послуг та груп населення)
Клієнтський доступ	Оцінка складності / легкості розуміння фінансових послуг (процедури доступу): в розрізі видів послуг
	Оцінка прийнятності вимог до потенційного позичальника — документи, статус (населення, МСБ)
	Частка підприємств МСБ, змушених надати заставу за кредитом
	Оцінка «інформаційного бар'єру» доступу до послуги, наскільки легко чи складно отримати відомості про постачальника фінансових послуг
<i>Використання фінансових послуг</i>	
Споживання фінансових послуг населенням	Частка дорослого населення (15+), яка має відкритий поточний рахунок у банку
	Кількість банківських рахунків на 100 тис. жителів (повнолітніх)
	Частка високо активних користувачів (три і більше платежів за місяць за допомогою рахунку (готівкові, безготівкові операції))
	Частка дорослого населення (15+), яка впродовж року зовсім не користується фінансовими послугами
	Частка дорослого населення (15+), яка впродовж року зовсім не користується фінансовими послугами з вимушених причин
	Частка безготівкових платежів у сукупних витратах
	Кількість безготівкових платежів на 1000 дорослого населення
	Кількість діючих платіжних карток (у розрізі видів карток)
	Частка власників платіжних карток (види карток, активність використання, час володіння)
Використання дистанційних каналів, електронних грошей	Кількість і частка користувачів електронних гаманців
	Кількість користувачів банківськими рахунками з можливістю віддаленого доступу
	Кількість користувачів банківськими рахунками з можливістю віддаленого доступу за регіонами, групами населення
	Частка абонентів мобільного зв'язку
	Кількість користувачів мобільного зв'язку з виходом в Інтернет
	Частка користувачів мобільними пристроями для здійснення банківських операцій
	Частка людей, які мають доступ до Інтернету
	Кількість комп'ютерів з виходом в Інтернет
	Середньорічна кількість платежів через Інтернет, електронний гаманець, рахунок мобільного телефону

Продовження додатка К

1	2
Використання кредитних продуктів	Кількість кредитних угод за типами кредиторів у розрізі населення та МСБ
	Кількість позичальників на 1 000 дорослого населення
	Середній розмір кредиту для населення та МСБ
	Загальний обсяг кредитів населенню
	Частка дорослого населення, що має невикладені кредити
	Частка дорослого населення, що має невикладені «складні» кредити (виплати перевищують 30 % щомісячного доходу)
	Частка дорослого населення, що декларує потребу в кредитах
	Частка дорослого населення, що скористалася реструктуризацією кредиту Частка дорослого населення, що має потребу у реструктуризації кредиту
Використання депозитних продуктів	Кількість депозитів фізичних осіб
	Середній розмір депозиту (поточний, строковий)
	Загальний обсяг депозитів населення
	Частка дорослого населення, що має хоча б один депозит у фінансовій установі Частка дорослого населення, що здійснювала внески на депозитні рахунки за останній рік
Використання платежів, грошових переказів	Кількість користувачів платіжними послугами на 1 000 дорослого населення
	Обсяг платежів на 1 000 дорослого населення
	Середній розмір платежу за видами
	Частка дорослого населення — отримувачів грошових переказів (внутрішніх і міжнародних) Частка грошових платежів різного типу залежно від відправника та отримувача Р2Р, Р2Г, Р2В, В2Р
Використання страхових послуг	Кількість договорів страхування на 1 000 дорослого населення
	Частка власників страхових полісів за видами, компаніями-страховиками, регіонами серед дорослого населення
	Частка дорослого населення, що декларує потребу у страхування за видами та регіонами
Споживання фінансових послуг МСБ	Частка підприємств МСБ, які мають відкритий поточний рахунок у банках
	Кількість підприємств МСБ, які мають відкритий депозитний рахунок
	Загальний обсяг кредитів МСБ
	Частка підприємств МСБ, які мають хоча б один невикладений кредит або кредитну лінію
	Кількість підприємств МСБ із невикладеним кредитом Частка підприємств МСБ, що декларує потребу у кредитах (за видами кредитів і регіонами)

Закінчення додатка К

1	2
Споживання фінансових послуг населенням: неформальний сектор	Частка дорослого населення, яка отримала кредит через неформальні канали (родичі, знайомі) у попередньому році
	Загальна кількість отриманих неформальних позик
	Загальна сума отриманих неформальних позик
	Частка дорослого населення, яка надала кредит через неформальні канали
	Загальна кількість виданих неформальних позик
	Загальна сума виданих неформальних позик
<i>Якість фінансових послуг</i>	
Фінансова грамотність	Часка правильних відповідей у тестах про базові фінансові поняття
	Самооцінка достатності знань при прийнятті фінансових рішень, обгрунтованого вибору при користуванні фінансовими послугами
	Самооцінка інформованості про шахрайські схеми у сфері фінансових операцій і способи захисту від них
	Самооцінка інформованості про захист прав споживачів при взаємодії позичальників і колекторів
	Розуміння неприйнятності відмови від погашення кредиту, готовність дотримуватись платіжної дисципліни
	Самооцінка можливості пошуку джерел додаткових грошей у кризових ситуаціях
Рівень розкриття інформації	Відповідність вимогам щодо розкриття інформації (зрозумілий текст договору, повна вартість фінансової послуги) за видами фінансових продуктів та фінансових установ
Регулювання вирішення спорів	Наявність внутрішніх і зовнішніх органів вирішення спорів між споживачами та надавачами фінансових послуг: 1) закони і стандарти; 2) можливість звернення до третьої сторони (омбудсмен, наглядові органи)
Скарги	Кількість скарг клієнтів за видами послуг та установ
Задоволеність послугами	Якісні характеристики фінансових послуг (гнучкість, зручність), задоволеність сервісом і користуванням послугою
	Якісні характеристики задоволеності різними каналами доступу до послуги, у т. ч. віддаленими (довіра, захист від шахрайства, безпека, час очікування, простота доступу та ін..)

Примітка. Складено за: Гетьман Д. О. Аналіз індикаторів оцінки фінансової конкурентоспроможності регіонів України. *Економіка і організація управління*, 2016. № 1 (21). С. 68—80 ; Little Data Book on Financial Development 15/16, Washington : The World Bank, US, 2015. 224 p. ; Little Data Book on Financial Development. Washington, US : The World Bank, 2016. URL : worldbank.org/en/publication/gfdr/data/little-data-book-on-financial-development.

Основні підходи до вимірювання фінансової інклюзії у світовій практиці

Назва показника	Особливості методології
1	2
Індекс фінансової інклюзії (IFI), автор М. Сарма ¹¹⁰⁰	Розраховується подібно до індексу розвитку людського потенціалу (HDI), індексу щастя (HPI) та ступеня гендерної довіри (GEM) за: 1) ступенем банківського проникнення (кількістю людей, які мають банківський рахунок, або кількістю банківських рахунків у пропорції від загальної чисельності населення); 2) наявністю фінансових послуг (зокрема, кількістю відділень або банкоматів на 1 000 осіб, кількістю банківського персоналу на одного клієнта); використанням фінансових послуг (обсягом кредиту та депозитів як частки від ВВП).
Індекс фінансової інклюзії, автори — С. Р. Чакраварті та Р. Пал ¹¹⁰¹	Визначення рівня банківського проникнення за географічним принципом і доступність кредитів як двох цілей фінансової інклюзії
Гіпотеза Н. Камара і Д. Туеста ¹¹⁰²	Розрахунок ступеня фінансової інклюзії за трьома вимірами: використанням, бар'єрами (з боку попиту) і доступом (з боку пропозиції) до фінансових послуг
Індекс фінансової інклюзії, автор М. Дабла-Норріс та ін. ¹¹⁰³	Розрахунок комплексного показника на основі — трьох багатовимірних індексів, які розраховані на основі даних використання фінансових послуг домогосподарствами (Findex) та малими і середніми підприємствами (Enterprise Survey), даних доступу до фінансових установ (Financial Access Survey)
Індекс фінансової інклюзії, автори — Д. Амбарган та інші ¹¹⁰⁴	При вимірюванні індексу фінансової інклюзії (базуючись на попиті, пропозиції та інфраструктурі фінансового ринку), крім банківських послуг, урахувували як послуги небанківських фінансово-кредитних установ, страхових і пенсійних компаній, так і фінансову грамотність та грошові перекази населення

¹¹⁰⁰ Sarma M. Index of Financial Inclusion. Indian Council for Research on International Economic Relations. *Working Paper*. 2008. June. № 215. 20 p. URL : <https://econpapers.repec.org/paper/indicrier/215.htm>.

¹¹⁰¹ Chakravarty S. R., Pal R. Financial inclusion in India: an axiomatic approach. *Journal of Policy Modeling*. Elsevier. 2013. Vol. 35 (5). P. 813—837. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2012.12.007>.

¹¹⁰² Camara N., Tuesta D. Measuring financial inclusion: a multidimensional index. *BBVA Research Paper*. 2014. URL : <https://www.bis.org/ifc/publ/ifcb47p.pdf>.

¹¹⁰³ Dabla-Norris M. E., Deng Y., Ivanova A., Karpowicz M. I., Unsal D. F., VanLeemput E., Wong J. Financial Inclusion: Zooming in on Latin America. *IMF Working Paper*. 2015. September 28. № 15/206. 35 p. URL : <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Financial-Inclusion-Zooming-in-on-Latin-America-43312>.

¹¹⁰⁴ Ambarkhane D., Singh A. S., Venkataramani B. Measuring Financial Inclusion of Indian States. *International Journal of Rural Management*. 2016. № 12 (1). P. 72—100. <https://doi.org/10.1177/0973005216633940>.

1	2
Методика оцінювання фінансової інклюзії МВФ	Огляд МВФ щодо фінансового доступу (IMF Financial Access Survey) містить найбільш повні глобальні дані за принципом пропозиції фінансових послуг та оцінює два аспекти фінансової інклюзії: географічне охоплення та використання фінансових послуг
Методика оцінювання фінансової інклюзії Світовим банком ¹¹⁰⁵	Фінансова інклюзія вимірюється доступом (глибиною охоплення фінансовими послугами), використанням фінансових послуг (регулярністю і тривалістю) та якістю фінансових послуг (чи відповідають фінансові продукти і послуги потребам клієнтів; спектром доступних варіантів для клієнтів, обізнаністю і розумінням фінансових продуктів клієнтів)
Індикатори Global Findex ¹¹⁰⁶	Існує чотири набори показників, що вимірюють використання фінансових послуг, яке відрізняється від доступу до фінансових послуг. Перший набір показників Global Findex орієнтований на офіційні рахунки: механізм використання цих облікових записів (частоту використання, режим доступу); мету цих рахунків (особисту або ділову); бар'єри на шляху використання облікового запису; альтернативи формальним рахункам (мобільні гроші). Індикатор проникнення рахунку вимірює індивідуальне або спільне володіння рахунками в регульованій фінансовій установі (банку, кредитній спілці, кооперативі, поштових відділеннях або установі мікрофінансування). Показники, пов'язані з отриманням платежів, вимірюють використання офіційних рахунків для отримання заробітної плати та інших видів доходу (або плати за послугу чи товар), платежів або грошей від уряду та грошових переказів. Другий набір Global Findex фокусується на заощадженнях: стосується методів, цілей і поширеності заощаджень. Третій набір стосується запозичень: джерел (формальних і неформальних), мети (наприклад, іпотеки, медичних цілей) і використання кредитних карт. Четвертий набір сконцентрований на використанні страхових продуктів (сільськогосподарське і медичне страхування)

¹¹⁰⁵ How to Measure Financial Inclusion. *The World Bank. Brief*. 2015. February 19. URL : <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/how-to-measure-financial-inclusion>.

¹¹⁰⁶ The Global Findex database 2017. URL : <https://globalfindex.worldbank.org>.

Наукове видання

Авторський колектив

- О. І. Барановський**, д.е.н., проф. (підрозділ 1.4);
О. Є. Бондаренко, магістрант (п. 5.7); **О. Д. Вовчак**, д.е.н., проф. (п. 1.3);
Л. О. Гаряга, к.е.н., доцент (п. 1.1); **Д. Р. Герій**, магістр (п. 3.3);
О. О. Гончаренко, к.е.н., доцент (розділ 2); **В. Т. Другова**, к.е.н., доцент (п. 5.1);
Л. О. Єндоренко, здобувач наукового ступеня доктора філософії (п. 1.3);
Ю. В. Жежерун, к.е.н., доцент (п. 4.3 і 4.7);
С. В. Запорожець, к.е.н., доцент (п. 4.4 і 5.6); **М. М. Квасній**, к.е.н., доцент (п. 3.3);
І. Ю. Кочума, к.е.н., доцент (п. 3.2); **С. О. Криниця**, к.е.н., доцент (п. 5.7);
А. Я. Кузнєцова, д.е.н., професор (загальна редакція, вступ, висновки);
О. Є. Литвин, к.е.н., доцент (п. 4.5); **Л. В. Ноздріна**, к.е.н., доцент (п. 3.1);
Г. В. Оніщенко, здобувач наукового ступеня доктора філософії (п. 5.3);
Н. М. Пантелєєва, д.е.н., професор (п. 4.2 і 5.2);
Б. І. Пишк, д.е.н., професор (п. 3.6, 4.1 і 5.4); **М. В. Руденко**, д.е.н., доцент (п. 3.5);
Я. А. Танчак, к.е.н., доцент (п. 5.1);
Н. М. Третьак, к.е.н., доцент (п. 5.5); **В. В. Фостяк**, к.е.н., доцент (п. 5.1);
А. М. Харченко, к.е.н., доцент (п. 4.6); **М. І. Хмелярчук**, д.е.н., професор (п. 3.4);
М. Е. Хуторна, д.е.н., доцент (загальна редакція, п. 1.2 і 1.4).

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
ДЛЯ СПРІЯННЯ СТАЛОМУ РОЗВИТКУ:
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора А. Я. Кузнєцовой,
доктора економічних наук, доцента М. Е. Хуторної*

Редактор	О. П. Яремчук
Технічний редактор	І. В. Мазінг
Комп'ютерний макет	С. В. Полець
Коректор	О. П. Яремчук

Підписано до друку 23.12.2021. Формат 60 x 84^{1/16}.
Обл.-вид. арк. 32,10. Умовн. друк. арк. 39,41. Зам. № 1453.

Університет банківської справи
79007 м. Львів, вул. Січових Стрільців, 11.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 7315 від 11.05.2021.

УДК 33613.051:338.24:330.3(02.064)

Трансформація забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору національної економіки для сприяння сталому розвитку: методологічний аспект : монографія / авт. кол. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. Я. Кузнецової, д-ра екон. наук, доц. М. Е. Хуторної. Львів : Університет банківської справи, 2021. — 675 с.

ISBN 978-966-484-329-1

Розглянуто сутність фінансової стабільності фінансового сектору національної економіки, методологічні засади процесу її забезпечення, у тому числі на засадах системного підходу, обґрунтовано особливості впливу сучасного тренду соціалізації економічних відносин на методологію забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки. Досліджено природу, зміст, детермінанти і принципи становлення економіки сталого розвитку та сформульовано методологічні засади трансформації системи забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору шляхом урахування концепції потрібного критерію. Обґрунтовано призначення фінансового сектору у становленні економіки сталого розвитку і розкрито природу інституту сталого фінансування, розвинено особливості його вбудовування у фінансовий сектор задля становлення економіки сталого розвитку. Систематизовано методологічні особливості розвитку фінансової інклюзії в умовах становлення економіки сталого розвитку, розкрито науково-методичні підходи визначення особливостей і виміру ефектів розвитку фінансової інклюзії на рівні держави, бізнесу та суспільства щодо забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки. Узагальнено і розвинено методологічні особливості забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору економіки країни в умовах новітніх епідеміологічних викликів.